

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*****[ग्रन्थांक ४१]*****

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतविरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

SINGHI JAIN SERIES

*****[NUMBER 41]*****

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

SINGHI JAIN SERIES

A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF IMPORTANT JAIN CANONICAL,
PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE AND OTHER WORKS
IN PRAKRIT, SANSKRIT, APABHRANSA AND OLD RAJASTHANI-
GUJARATI LANGUAGES, AND OF NEW STUDIES BY COMPETENT
RESEARCH SCHOLARS

•

ESTABLISHED

IN THE SACRED MEMORY OF THE SAINT LIKE LATE SETH

ŚRĪ DĀLCHANDJĪ SINGHĪ

OF CALCUTTA

BY

HIS LATE DEVOTED SON

DANASILA-SAHITYARASIKA-SANSKRITIPRIYA

SRI BAHADUR SINGH SINGHI

•

DIRECTOR AND GENERAL EDITOR

ACHARYA JINA VIJAYA MUNI

•

PUBLISHED

UNDER THE EXCLUSIVE PATRONAGE OF

SRI RAJENDRA SINGH SINGHI

AND

SRI NARENDRA SINGH SINGHI

BY THE DIRECTOR OF

SINGHI JAIN SHASTRA SHIKSHAPITH

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

COLLECTED AND EDITED FROM VARIOUS OLD MANUSCRIPTS

BY

ACHARYA, JINA VIJAYA MUNI

(Honorary Member of the German Oriental Society, Germany; Bhāndārkar
Oriental Research Institute, Poona; Vishveshvaranand Vaidic Research
Institute, Hoshiarpur, and Gujarat Sahitya Sabhā, Ahmedabad.)
Honorary Director, Rajasthan Oriental Research Institute, Jaipur.
General Editor, Rajasthan Puratan Granthamala, etc.

PUBLISHED BY THE ADHIṢṬHĀTĀ

Singhi Jain Shastra Shikshapith

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

V. E. 2012]

(First Edition)

[1956 A. D.

Vol. 41]

* *
*

[Price Rs. 10-0-0

फालकसा निवासी
साधुचरित-श्रेष्ठिर्ग श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्मृतिनिमित्त
प्रतिष्ठापित ध्वं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

[जैन धार्मिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथात्मक—इत्यादि विविधविषयगुम्फित
प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूर्जर-राजस्थानी आदि नानाभाषानिबद्ध सार्वजनीन पुरातन
पादाद्य तथा नूतन संशोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य, जिनविजय मुनि

अधिष्ठाता-सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

*

संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंह सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंह सिंघी

प्रकाशनकर्ता-अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशक—जयन्तकृष्ण, ह. दवे, ऑनररी डॉयरेक्टर भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बम्बई, नं. ७
मुद्रक—लक्ष्मीबाई नारायण चौधरी, निर्णयसागर प्रेस, २६-२८ कोलमाट स्ट्रीट, बम्बई, नं. २

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतबिरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

सङ्ग्राहक एवं संपादक
आचार्य, जिनविजय मुनि

ऑनररी मेंबर

जर्मन ओरिएण्टल सोसाईटी, जर्मनी; भाण्डारकर ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट पूना, (दक्षिण);
गुजरात साहित्यसभा, अहमदाबाद (गुजरात); विश्वेश्वरानन्द वैदिक
शोध प्रतिष्ठान, होंसियारपुर, (पंजाब)

ऑनररी डायरेक्टर

राजस्थान ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट, जयपुर (राजस्थान)

निवृत्त सम्मान्य नियामक

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशनकर्ता - अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

विक्रमाब्द २०१२]

प्रथमावृत्ति

[ख्रिस्ताब्द १९५६

ग्रन्थांक ४१]

सर्वाधिकार सुरक्षित

[मूल्य रु. १०-०-०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अग्नि पद्माभिधे देवे सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुनिद्वयाद् इत्याह्वया पुरी तैभवताटिनी ॥	१
यद्गो निरमन्मय जना ऊर्ध्वार्धराजाः । धनाद्या गृहसम्मान्या भर्तृर्भगवतः ॥	२
धीशालचन्द्र इत्यासीत् तेष्वेते बहुभावनगान् । साधुवत् नररित्रो यः सिंधीकुलप्रभाकरः ॥	३
पाण्य त्व गतो यथा कर्तुं व्यापारयितृनिग्न । कतिवागमादापुर्यां धर्मार्थनिश्चयः ॥	४
मुत्ताप्रीयया सत्पुण्या मद्रुषा च सक्षिष्टया । उपास्यं विदुषां लक्ष्मीं कोट्यधिपोज्जनिष्ट सः ॥	५
तस्य मत्तुमारीनि मत्तारीकुलमगटना । जाया पतिरा पथी श्रीलक्ष्मीभारभूषणा ॥	६
धीयदासुर्विहात्यो गुण्योन्मनयमयोः । मक्षातः सुहृत् दानी धर्मप्रियश्च भीतिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पथी निष्कमुन्तरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं वस्तुलाम्बरम् ॥	८
धीमान् राजेन्द्रमिन्द्रोऽस्य ज्येष्ठपुत्रः सुनिधितः । यः सर्वसार्थदक्षयान् दक्षिणवाहुवत् पितुः ॥	९
नन्दमिष्ट इत्याह्वयतेजसो मध्यमः सुतः । मनुर्विन्दुमिन्द्रश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा आसमन्निपरायणाः । धिनीताः सरला मध्याः पितुर्मांगानुगामिनः ॥	११
अन्येऽपि बह्वन्मस्त्राभवन् स्वस्याधिपान्ववाः । धर्मेजनीः सगृहः सन् स राजेव ध्यराजत ॥	१२

अन्यथा -

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचारी वशिष्ठं विदुषां खलु ॥	१३
नाहंशतो न दुर्माप्ति न विनासो न दुर्गमः । एतः कदापि यद्गोहे सतां तद् विम्वयास्पदम् ॥	१४
नक्तो गुरुजनानां स त्रिनीतः सज्जनान् प्रति । यत्पुत्रेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥	१५
देवा कालम्यतिज्ञोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥	१६
समुद्भूत्य समाजस्य धर्मस्योत्कर्षेण त्वये । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गत्वा सभा-ममित्यादौ भूत्वाऽप्यक्षपदाव्यतः । दद्याद् दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥	१८
पुत्रं घनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । अकरोत् स यथाशक्ति सत्कर्मणि सदाशयः ॥	१९
अथान्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिरेतये । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥	२०
पूज्यः पिता सर्वदासीत् सम्पद्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानवृद्धयर्थं यतनीयं मयाऽप्ययम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुवन्मतिम् । श्रद्धेयानां स्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशाम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने ध्यान्ति निकेतने । सिंधीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठं मतीष्टिपत् ॥	२३
श्रीजिनविजयः प्राज्ञो मुनिनाम्ना च विश्रुतः । स्वोक्तुं प्रार्थितत्वेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-मौहार्द-स्वैर्योदायोदिसद्गुणैः । यशीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रत्न-नीगाङ्क-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥	२६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सुनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥	२७
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलवायवादिकानां तु प्रातिकूल्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्यान्यत्रावासितः ॥	३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥	३२
नन्द-निधेय-चन्द्राब्दे कृता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्तराय च नूतना ॥	३३
ततो मुनेः परामर्शात् सिंधीवंशनभस्तता । भाविष्या भवना येयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
आसीत्तस्य मनोवाञ्छाऽपूर्वग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
दुर्विलासाद् विधेहन्त ! दौर्मात्याच्चात्मबन्धनाम् । स्वल्पेनैवाथ कालेन स्वर्गं स सुकृती ययौ ॥	३६
इन्दु-ख-शून्य-नेत्राब्दे मासे आपाढसन्धके । कलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृभक्तैश्च तत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना तथा ॥	३८
इयं ग्रन्थमालाः श्रेष्ठा प्रेष्ठा प्रज्ञावतां प्रया । भूयाद् भूलैः सतां सिंधीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्वयि लोके श्रीसिंधी ग्रन्थपद्धतिः ॥	४०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपाठाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सन्नाम्नी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥	१
सदाचार-विचाराभ्यां प्राचीननृपतेः समः । श्रीमच्चतुरसिंहोऽत्र राठोढान्वयभूमिपः ॥	२
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिभाक् । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥	३
मुञ्ज-भोजमुखा भूपा जाता यस्मिन् महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥	४
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुवाक् सौजन्यभूषिता ॥	५
क्षत्रियाणीं प्रभापूर्णां शौर्योद्दीप्तमुखाकृतिम् । यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा त्रियम् ॥	६
पुत्रः किसनसिंहाख्यो जातस्तयोरितिप्रियः । रणमल्ल इति चान्यद् यन्नाम जननीकृतम् ॥	७
श्रीदेवीहंसनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्भैषज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥	८
आगतो मरुदेशाद् यो भ्रमन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-श्रद्धास्पदं परम् ॥	९
तेनाथाप्रतिमप्रेम्णा स तत्पुत्रः स्वसन्निधौ । रक्षितः शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमत्तानुगः ॥	१०
दौर्भाग्यात् तच्छिशोर्बाह्ये गुरु-तातौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽथ यदृच्छया विनिर्गतः ॥	११

तथा च-

भ्रान्त्वा नैकेषु देशेषु संसेव्य च बहून् नरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूय जातो जैनमुनिस्ततः ॥	१२
ज्ञातान्यनेकशास्त्राणि नानाधर्ममतानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्त्वातरङ्गवेषिणा ॥	१३
अधीता विविधा भाषा भारतीया युरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रत्न-नूतनकालिकाः ॥	१४
येन प्रकाशिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रशंसिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिह्यतथ्यगुम्फिताः ॥	१५
बहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलैश्च स सत्कृतः । जिनविजयनाम्नाऽयं विख्यात सर्वत्रामवद् ॥	१६
तस्य ता विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपत्तनात् स्वधर्मन्यदा ॥	१७
पुरे चाहम्मदाबादे राष्ट्रीयः शिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥	१८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्नियुक्तः स महात्मना । रसै-मुनि-निर्धनैर्द्वन्द्वे पुरा तत्त्वाख्यमन्दिरे ॥	१९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूष्य तत् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥	२०
तत आगत्य सैलुमो राष्ट्रकार्ये च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वातन्त्र्यसङ्गरे ॥	२१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्तिनिकेतने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥	२२
सिंधीपदयुतं जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंधीश्रीडालचन्दस्य सूनुना ॥	२३
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण धीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥	२४
प्रतिष्ठितश्च तस्यासौ पदेऽधिष्ठातृसंज्ञके । अध्यापयन् वरान् शिष्यान् ग्रन्थयन् जैनवाङ्मयम् ॥	२५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलदेवतुना । स्वपितृश्रेयसे ह्येषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२६
अथैवं विगतं तस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासार्थिप्रवृत्तिषु प्रयस्यतः ॥	२७
बाणै-रत्नै-नैवेन्द्वन्द्वे भुम्बाईनगरीस्थितः । भुंशीति विरुदख्यातः कन्हैयालालधीसखः ॥	२८
प्रवृत्तो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितौ । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽचिरात् ॥	२९
विदुषां श्रीमतां योगात् पीठो जातः प्रतिष्ठितः । भारतीयपदोपेत विद्याभवनसंज्ञया ॥	३०
आहूतः सहकार्यार्थं स मुनिस्तेन सुहृदा । ततः प्रवृत्तिं तत्रापि तत्कार्यं सुप्रवृत्तवान् ॥	३१
तद्भवनेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिका ह्यपेक्षिता । स्वीकृता च सद्भावेन साऽप्याचार्यपदाश्रिता ॥	३२
नन्द-निर्धयै-चन्द्राब्दे वैक्रमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीस्थैर्यकृत् तेन नव्ययोजना ॥	३३
परामर्शात् ततस्तस्य श्रीसिंधीकुलभास्वता । आविद्याभवनायेयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
प्रदत्ता दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥	३५
दैवादल्पे गते काले सिंधीवर्यो दिवंगतः । यस्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥	३६
पितृकार्यप्रगत्यर्थं यत्नशीलैस्तदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुख्यैश्च सत्कृतं तद्वचस्ततः ॥	३७
पुण्यश्लोकपितुर्नाम्ना ग्रन्थागारकृते पुनः । बन्धुज्येष्ठो गुणश्रेष्ठो हार्दलक्षं धनं ददौ ॥	३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्ध्यर्थं पितृवत् तस्य काक्षितम् । श्रीसिंधीसत्पुत्रैः सर्वं तद्गिराऽनुविधीयते ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरनन्दत्रियं लोके जिनविजयभारती ॥	४०

विषयानुक्रम

किञ्चित् प्रास्ताविक	पृष्ठ १-६
प्रथम निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य	७-१८
द्वितीय निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल	१९-३६
१ अक्षातकर्तृक पुरातन संक्षिप्त	
कुमारपालदेव चरित	१-७
मूलादर्शलिखिताः परिशिष्टरूपाः कतिश्लोकाः	८
२ सोमतिलकसूरिविरचितं	
कुमारपालदेवचरितम्	९-३३
कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः	३४
३ पुरातनाचार्यसंगृहीत गद्य-पद्यमय	
कुमारपाल प्रबोधप्रबन्ध	३५-१११
ग्रन्थलेखनप्रशस्ति	११२
४ चतुरसीतिप्रबन्धान्तर्गत	
कुमारपालदेवप्रबन्ध	११२, १-२१
अजयपालप्रबन्ध	११२, २२-२४
५ सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रबोध उद्धृत	
ऐतिहासिक सारात्मक संक्षेप	११३-१३६
प्रथमप्रस्ताव	११३-१२०
द्वितीय प्रस्ताव	१२१-१२५
तृतीय प्रस्ताव	१२५-१२८
चतुर्थ प्रस्ताव	१२९-१३१
पञ्चम प्रस्ताव	१३२-१३६
६ हेमचन्द्राचार्यकृत त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रग्रथित	
कुमारपालचरितवर्णन	१३७-३८
७ हेमचन्द्राचार्यकृत	
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रशस्ति	१३९-४०

परिशिष्ट

(१) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत	
उद्धरणरूपपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका	१४३-१५०
(२) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत	
विशेषनाम्नामकाराद्यनुक्रमणिका	१५१-१६०
(३) शुद्धिवृद्धिनिर्देशकपत्राणि	१६१-१७२

किञ्चित् प्रास्ताविक

गुजरातके सुवर्ण युगका शिखरभूत परमार्हत चौलुक्य नृपति कुमारपाल इतिहासविश्रुत है। अपने समयके भारतके बहुत बड़े बहुश्रुत विद्वान्, सर्वशास्त्रनिष्णात, अनेकानेकग्रन्थप्रणेता, राष्ट्रीयज्योतिःस्वरूप, जैनाचार्य हेमचन्द्र-सूरिके सदुपदेशसे प्रतिबुद्ध हो कर उसने अपने राजजीवनके उत्तर कालमें, जैन धर्मकी अणुव्रतग्रहणात्मक गार्हस्थ्य-दीक्षा अंगीकार की थी। इसलिये तत्कालीन एवं उत्तर कालीन अनेक जैन विद्वानोंने उसके जीवनवृत्तको लक्ष्य कर प्राकृत, संस्कृत एवं देश्य भाषामें छोटे बड़े अनेक ग्रन्थ—प्रबन्ध आदि ग्रथित किये हैं। इन ग्रन्थोंमेंसे कई ग्रन्थ अब तक प्रकाशमें आ चुके हैं आर कुछ अभी तक अप्रकाशित हैं। ऐतिहासिक साधन-सामग्री आदिकी उपयोगिताकी दृष्टिसे, ये सब ग्रन्थ महत्त्वके हैं और प्रसिद्धि पाने योग्य हैं। हमने इतःपूर्व कुमारपालप्रतिबोध, प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोश, पुरातनप्रबन्धसंग्रह आदि ग्रन्थोंका संपादन—प्रकाशन कर, एतद्विषयक सामग्रीको योग्य रूपमें प्रकाशित करनेका यथाशक्य प्रयत्न किया है; और उसी लक्ष्यानुसार, अब यह प्रस्तुत कुमारपालचरित्रसंग्रह नामका ग्रन्थ भी, सिंधी जैन ग्रन्थमालाके ४१ वें पुष्पके रूपमें, विद्वानोंके करकमलोंमें उपस्थित किया जा रहा है।

इस संग्रहमें जिन प्रबन्धों अथवा चरितों का संग्रह किया गया है उनमेंसे प्रायः बहुतसे अप्रसिद्ध और अज्ञात-स्वरूप हैं। अतः इतिहासके अध्ययन और अन्वेषणकी दृष्टिसे, इनमें कुछ ऐसी नूतन विचारसामग्री भी विद्वानोंको उपलब्ध होगी जो अभी तक ज्ञात नहीं है।

कुमारपालके इस प्रकारके प्रबन्धों-चरित्रोंके अन्तर्गत जिनमण्डन गणीका बनाया हुआ संस्कृत कुमारपालप्रबन्ध विशेष प्रसिद्ध और पठनीय रहा है। इस प्रबन्धका बहुत कुछ उपयोग, गुजरातके इतिहासके उत्साही आलेखक अंग्रेज विद्वान् किन्लॉक फार्वसने अपनी प्रसिद्ध अंग्रेजी पुस्तक रासमाला लिखते समय किया था। इसका पूर्ण गुजराती अनुवाद वडौदाकी गायकवाड सरकारकी ओरसे, कई वर्षों पहले प्रकाशित हुआ। इस प्रबन्धका हिन्दी भाषामें साररूप अवतरण स्वर्गवासी मुनिवर श्रीललितविजयसूरिने किया था जो 'कुमारपालचरित'के नामसे बंबईके अध्यात्मज्ञानप्रसारक मण्डल द्वारा विक्रमसंवत् १९७१ में प्रकाशित हुआ था। मुनिवर्य श्रीललितविजयजी मेरे एक बहुत स्नेहभाजन मुनिमित्र थे। उनके अनुरोधसे मैंने, उक्त चरितके प्रास्ताविक रूपमें एक छोटासा हिन्दी निबन्ध लिख डाला था जिसमें कुमारपाल और उसके गुरु आचार्य हेमचन्द्रके विषयमें कुछ स्थूल स्थूल घटनाओंका उल्लेख किया था। वि. सं. १९७० के आश्विन मासमें उस निबन्धके लिखते समय, मेरे सामने वह कोई ग्रन्थसामग्री उपलब्ध नहीं थी जिसका उल्लेख मैंने ऊपर किया है। वह मेरी प्राथमिक प्रस्तावना इसके साथ प्रकट की जा रही है। उस समयसे ही, कुमारपालविषयक साहित्य जो जैन भण्डारोंमें छिपा पड़ा था, उसको प्राप्त करनेकी और प्रसिद्धिमें लानेकी मेरी अभिलाषा बनी रही है और उसके फलस्वरूप, उक्त रूपमें सोमप्रभाचार्यविरचित कुमारपालप्रतिबोध नामक बृहत्काय प्राकृत ग्रन्थका 'गायकवाडस् ओरिएण्टल सीरीज़' द्वारा, तथा प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोश, पुरातनप्रबन्धसंग्रह आदि प्रबन्धात्मक कृतियोंको, इतःपूर्व प्रस्तुत सिंधी जैन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशन किया गया है और इसी उद्देश्यकी पूर्तिके रूपमें प्रस्तुत चरित्रसंग्रह भी अब प्रकाशमें आ रहा है।

चौलुक्यचक्रवर्ती नृपति कुमारपालको उसके धर्मगुरु कलिकाल सर्वज्ञ आचार्य हेमचन्द्रने 'राजर्षि'की उपाधि दी थी। इसको लक्ष्य करके मैंने राजर्षि कुमारपाल नामका एक निबन्ध गुजरातीमें लिखा था जिसमें कुमारपालके जीवन पर, अत्यन्त विश्वसनीय प्रमाणोंके आधार पर, कुछ विशेष प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया था। वह निबन्ध भी इसके साथ प्रकट किया जा रहा है जिससे पाठकोंको इस प्रकारकी साहित्य-सामग्रीका उपयोग और महत्त्व लक्षित हो सकेगा।

इस संग्रहमें संकलित एवं प्रकाशित कृतियोंका कुछ परिचय निम्न प्रकार है—

(१) संक्षिप्त कुमारपालचरित

इनमें पहला जो चरित है वह बहुत ही संक्षिप्त और साररूप है। इसके कुल २२१ श्लोक हैं। इसका कर्ता कौन है सो ज्ञात नहीं हुआ। पाटणके भंढारोंमें इसकी दो-तीन पुरानी प्रतियाँ हमारे देखनेमें आईं, जिनमें सबसे जो पुरानी प्रति है वह वि. सं. १३८५ की लिखी हुई कागजकी प्रति है। इस प्रतिके कुल ८ पत्र हैं जिनमें प्रथमके ६ पत्रोंमें यह संक्षिप्त कुमारपालचरित लिखा हुआ है और पिछले दो पत्रोंमें एक श्रावक और श्राविकाके व्रतग्रहण-विषयक प्रकरण हैं। इसके अन्तमें जो उल्लेख है वह इस प्रकार है—

“संवत् १३८५ वर्षे धैशाख वदि २ रवौ स्राश्रावकेण परिग्रहपरिमाणं गृहीतम्।”

इससे इतना तो निर्णित होता है कि उक्त प्रतिमें जो यह कुमारपाल चरित लिखा हुआ है इसकी रचना, इस समयसे पहलेकी है। कितनी पहलेकी है इसका निर्णय करनेका अभी तक और कोई पुष्ट प्रमाण हमें उपलब्ध नहीं हुआ। परंतु इसमें जो संक्षिप्त चरितवर्णन है वह बहुत ही व्यवस्थित, संबद्ध और किसी प्रकारकी अतिशयोक्तिसे अस्पृष्ट है। अतः इसकी रचना कुमारपालकी मृत्युके बाद बहुत थोड़े ही समयमें हुई हो, ऐसा अनुमान किया जाय, तो उसमें हमें कोई वाधक प्रमाण नहीं दिखाई देता। इस चरितमें कुमारपालका, राज्यप्राप्तिके पूर्व तकका ही, चरित्र दिया गया है। राज्यप्राप्तिके बादका कोई वर्णन इसमें नहीं है। अन्तके ५ श्लोकोंमें सिर्फ इतना ही सूत्ररूपसे सूचित किया गया है कि—“राज्यगादी पर बैठने बाद कुमारपालने पहले उन सब अपने उपकारी जनोंको बुलाया और उनका यथोचित आदर—सन्मान किया। फिर बादमें यथासमय, आमके वृक्षों परका कर लेना माफ किया, नि.सन्तान मरनेवालेके कुटुंबोंकी संपत्तिका जप्त करना बन्ध किया, सातों देशोंमें, सातों व्यसनोंका सेवन निषिद्ध किया, और १२ वर्ष पर्यंत सब प्राणियोंकी हिंसाका परिहार कराया। उत्तरमें तुरुष्क देश पर्यंत, पूर्वमें गंगाके तीर पर्यंत, दक्षिणमें विन्ध्याचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंतकी पृथ्वी अपने शासनमें अधिकृत कर, और उसे जैन मन्दिरोंसे अलंकृत करके जैन धर्मका आराधन करता हुआ वह स्वर्गमें गया।”

कुमारपालके पूर्व जीवनके विषयमें जितना भी वर्णन अन्यान्य चरित्रों—प्रबन्धों आदिमें मिलता है उन सबमें हमें प्रस्तुत चरितगत वर्णन अधिक प्रमाणभूत और तथ्यरूप मालूम देता है। अन्यान्य चरित्र और प्रबन्ध लेखकोंने इसीके आधार परसे बहुत कुछ अपना वर्णन पल्लवित करके लिखा है। उदाहरणके तोर पर, प्रस्तुत संग्रहमें ही जो २ रा चरित सोमतिलक सूरिकृत दिया गया है उसके प्रारंभका जो १९५ श्लोक जितना भाग है वह इसी चरितका संपूर्ण शब्दशः अवतरण रूप है। इसी तरह उसके बाद, जो बड़ा चरित्रात्मक ३ रा कुमारपालप्रबोध प्रबन्ध है उसमें भी, कुमारपालके पूर्व जीवनका वर्णनात्मक भाग बहुत कुछ इसीके आधार परसे लिखा गया है और इसके बहुत सारे श्लोक भी उसमें यथावत् उद्धृत किये गये हैं। जिनमण्डन गणिकृत कुमारपालप्रबन्धमें भी इसके बहुतसे श्लोक उद्धृत हैं। इससे ज्ञात होता है कि उन अन्यान्य चरित्र-प्रबन्ध लेखकोंने इस संक्षिप्त चरितको कुमारपालके पूर्व जीवनके वर्णनके लिये विशेष आधारभूत और मौलिक मान कर, इसका पूरा उपयोग किया है। अतएव कुमारपालके चरित्रात्मक साधनोंमें यह एक बहुत प्रमाणभूत प्रबन्ध सा है इसमें कोई सन्देह नहीं।

(२) सोमतिलकसूरिकृत कुमारपालचरित

संग्रह का २ रा चरित है वह सोमतिलकसूरिचित है। ये आचार्य रुद्रपल्लीय गच्छके संघतिलकसूरिके शिष्य थे। यद्यपि इसमें इसकी रचनाके समयका ज्ञापक कोई निर्देश नहीं किया गया है तथापि सोमतिलकसूरिकी अन्य ग्रन्थ-रचना परसे इनका निश्चित समय ज्ञात है, अतः इस चरितका रचनासमय अनुमानसे उस समयके आसपास सहज ही में समझा जा सके ऐसा है।

इस चरितके प्रारंभ और अन्तिम उल्लेखसे ज्ञात होता है कि सोमतिलकसूरिकी यह रचना, उनके किसी अन्य-बृहद् ग्रन्थके अन्तर्भूत ग्रथित की गई प्रतीत होती है। इनके बनाये हुए षड्दर्शनसमुच्चयलघुवृत्ति, सम्यक्त्वसप्ततिकावृत्ति आदि कई ग्रन्थ उपलब्ध होते हैं। त्रिपुराभारतीलघुस्तव पर भी इनकी बनाई हुई एक संस्कृत टीका है जिसको हम राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशित कर रहे हैं। इसकी रचना वि. सं. १३९७ में पूर्ण हुई है अतः विक्रमके १४ वें शतकका अन्तिमकाल, प्रस्तुत कुमारपालदेव चरितका समय सुनिश्चित हो सकता है। वि. सं. १५१२ में लिखी गई प्राचीन एवं आदर्शभूत प्रतिके आधार पर इसका संपादन किया गया है। प्रत्यन्तरके रूपमें एक दूसरी प्रतिका भी उपयोग किया गया है जो मुनिवर श्रीपुण्यविजयजीकी कृपासे प्राप्त हुई थी। यह प्रति भी वैसी पुरातन और शुद्धप्रायः थी।

यह चरित भी, दूसरे दूसरे चरित्रोंकी अपेक्षा संक्षिप्त ही है। इसके कुल ७४० श्लोक हैं जिनमें प्रारंभके २०० श्लोकोंमें तो वही, कुमारपालके राज्य प्राप्त करनेके पूर्वका, जीवन वर्णित है और प्रायः उन्हीं शब्दोंमें है—जो उपर्युक्त प्रथमांक वाले संक्षिप्त चरित्रमें वर्णित है। बादके ५०० श्लोकोंमें, कुमारपालके राजजीवनका वर्णन है जिसमें प्रायः उन सब मुख्य मुख्य प्रबन्धोंका सार दिया गया है जो प्रभावकचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि और प्रबन्धकोप आदि ग्रन्थोंमें उपलब्ध है। पर कोई कोई बात त्रिकुल नई भी इसमें मिलती है। दृष्टान्तके लिये, २९ वें पृष्ठ पर, श्लोक ६१२ से ले कर ६३३ तक में, नागपुर (मारवाड का आधुनिक नागौर) के जिस महामण्डलिक कुमारके साथ कुमारपालके युद्धका उल्लेख है वह और किसी प्रबन्धमें देखनेमें नहीं आया। इसी तरह पृ० ३१ पर, श्लोक ६७४ से ले कर ६८४ तक में, राकापक्षीय आचार्य सुमतिसूरिके साथ हेमाचार्यका जो प्रसंग बतलाया गया है वह भी एक विशिष्ट प्रकारका नवीन वृत्तान्त है। इसका थोडासा सूचन सिर्फ चतुरशीति प्रबन्धान्तर्गत कुमारपालप्रबन्धमें मिलता है [देखो, पृ. ११२, २२, § ५३ वां प्रकरण] पर, किन्हीं अन्य प्रसिद्ध चरित्रोंमें नहीं दृष्टिगोचर होता। समुच्चय रूपसे यह चरित्र भी बहुत कुछ स्रद्धा, व्यवस्थित और तथ्यपूर्ण है। इसका वर्णन क्रमवद्ध हो कर थोड़ेमें कुमारपालके जीवनका अच्छा परिचय देने वाला है। मालूम देता है, कि इसकी संकलना मुख्य करके इसके बाद, जो ३ रे अंकवाला बड़ा कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध है उसके आधारसे की गई है। क्यों कि इसके अन्तके श्लोकमें, चरितकारने स्पष्ट लिखा है कि हमने गूर्जर नरेश कुमारपालका यह चरित्र संक्षेपमें लिखा है। जिनको विशेष रूपसे जाननेकी इच्छा हो वे 'कुमारपालप्रतिबोध' नामक ग्रन्थसे जाने।' इसमें सूचित किया गया 'कुमारपालप्रतिबोध' ग्रन्थ यही मालूम देता है जो प्रस्तुत संग्रहमें इसी चरितके बाद, प्रकाशित है और जिसका पूरा नाम "कुमारपाल प्रबोध (अथवा प्रतिबोध) प्रबन्ध" है।

[ज्ञातव्य टिप्पणी—यद्यपि कुमारपाल चरित विषयक सबसे प्राचीन और बहुत बड़ा ग्रन्थ जो सोमप्रभाचार्यकृत प्राकृत भाषामय है और जिसका सबसे पहले हमने कोई ३० वर्ष पूर्व संशोधन-संपादन किया और जो बडौदाकी 'गायकवाडस ओरिएण्टल सीरीज' में प्रकाशित हुआ उसका नाम भी 'कुमारपालप्रतिबोध' ऐसा ही विशेष प्रसिद्ध हो गया है, परंतु ग्रंथकारने उसका मूल नाम तो 'जिनधर्म प्रतिबोध' ऐसा रखा है।] इस ग्रन्थकी ताडपत्रों पर लिखी हुई एक मात्र सपूर्ण प्रति जो पाटणके भंडारमें उपलब्ध है और जिसकी प्रति लिपि वि. सं. १४५८ में खंभातकी बृहत्पोषधशालामें भट्टारक श्रीजयतिलकसूरिके उपदेशसे, कायस्थ ज्ञातीय महं. मंडलिकके पुत्र महं. खेताने की है, उसके अन्तिम पुष्पिका लेखमें इस ग्रन्थका निर्देश 'कुमारपाल प्रतिबोध पुस्तक' ऐसा किया गया है। इस लिये हमको उक्त ग्रन्थ का यह नाम विशेष अन्वर्थक लगनेसे हमने इसी नामसे उसको मुद्रित एवं प्रकाशित करना उचित सोचा। परन्तु वास्तवमें इसका नाम 'जिनधर्म प्रतिबोध' है और 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक वह ग्रन्थ है जिसको हम इस संग्रहमें 'कुमारपाल प्रतिबोध प्रबन्ध' के नामसे प्रकट कर रहे हैं।]

† देखो, ग्रन्थ का अन्तिम—प्रशस्तिगत—श्लोक—

शैवि-जलंधि-सूर्यवर्षे शुचिमासे रविदिने सिताष्टम्याम् । 'जिनधर्मप्रतिबोधः' क्लृप्तोऽयं गूर्जरेन्द्रपुरे ॥ पृ० १३६.

इसी तरह प्रत्येक प्रस्तावके अन्तके पद्यमें भी यही नाम सूचित किया गया है।

यथा—जिणधम्मप्पडिवोहे समत्थिओ पढमपत्थावो । पृ० १२०

जिनधम्मप्रतिबोधे प्रस्ताव पद्यमः प्रोक्त । पृ० १३४

(३) कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध

जैसा कि ऊपर वर्णन दिया गया है इस संग्रहके तीसरे ग्रन्थका नाम 'कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध' है। यह नाम हमने ग्रन्थकी प्रारंभिक कण्डिकाके उल्लेख परसे अङ्कित किया है। उसमें लिखा है कि—'श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारम्भ्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः।' इस उल्लेखके सिवा ग्रन्थमें और किसी जगह अथवा अन्तिम पुष्पिका लेखमें भी इसका खास नाम लिखा हुआ तम प्राप्त नहीं हुआ। पुनर्नाम उपलब्ध एक त्रुटित प्रतिमें प्रबोध इस शब्दकी जगह 'प्रतिबोध' ऐसा पाठ भी मिला है इससे यह अनुमान किया जा सकता है कि इसका नाम 'प्रतिबोध प्रबन्ध' भी हो सकता है और शायद इसी नामको लक्ष्य कर उक्त दूसरे नववर्षके चरितके कर्ता सोमतिलकसूरिने यह लिखा है कि इसका विस्तार 'कुमारपालप्रतिबोध' शास्त्रसे जानना चाहिए। दोनों शब्दोंका अर्थ प्रायः एक ही है, इससे नाममें कोई विशेष भेद नहीं पड़ता। इस ग्रन्थका मुद्रण करते समय हमें प्रथम एक ही प्रति प्राप्त हुई थी जो पाठणके भण्डार की थी। इस प्रतिके अन्तमें जो 'ग्रन्थलेखनप्रशस्ति' दी गई है और जिसको हमने इसके साथ मुद्रित किया है (देखो, पृ० ११२) उससे ज्ञात होता है कि वि. सं. १४६४ में, देवलपाठक (काठियावाड़के देलवाड़ा) में पंडित दयावर्द्धन नामके चतिवरके आदेशसे, श्रावक लोगोंने अपने गच्छके अनुयायियोंके पढ़नेके लिये इस चरितकी प्रतिलिपि करवाई थी।

पाठणकी उक्त प्रति कुछ कुछ अशुद्ध थी इस लिये इसका संशोधन करनेमें हमें कुछ कठिनाई ही रही, तो भी ययामति पाठशुद्धि करनेका हमने पूरा प्रयत्न किया।

ग्रन्थका पूरा मुद्रण हो चुकने बाद, हमें बीकानेरसे साहित्यप्रिय श्रावकचन्द्र श्रीयुत अगरचन्द्रजी नाहटाकी तरफसे इस ग्रन्थकी एक और प्रति मिली जो वि० सं० १६५६ की लिखी हुई है। उससे इसका मिलान करने पर हमें इन दोनोंमें परस्पर कहीं कहीं पाठभेद उपलब्ध हुए जिनमें कुछ तो मात्र शाब्दिक परिवर्तन स्वरूपके हैं और कुछ पंक्तियोंके और पद्योंके न्यूनाधिकत्व बतलाने वाले हैं। इनमेंसे जो पाठभेद कुछ खास विशेषत्व रखते हैं उनको हमने इसके साथ परिशिष्टके रूपमें दे दिये हैं। सबसे अधिक विशेषतावाला पाठभेद है वह प्रारंभके मंगलाचरणवाले श्लोकों की का है। हमारे मुद्रित ग्रन्थमें मंगलाचरणके जो ४ पद्य मिलते हैं उनसे सर्वथा भिन्न प्रकारके ४ पद्य इस बीकानेरवाली प्रतिमें प्राप्त होते हैं। (देखो, परिशिष्ट A)। इसका कारण यह हो सकता है कि इस ग्रन्थके संकलन कर्ताने पहले जो एक आदर्श तैयार किया होगा उसकी प्रतिलिपिवाली ये पाठण और पूनावाली प्रतियां होनी चाहियें। उसके बाद संकलन कर्ताने ग्रन्थमें जो कुछ थोड़ा बहुत पीछेसे संशोधन—परिवर्तन किया होगा उस आदर्शकी प्रतिलिपिवाली परंपराकी यह बीकानेरवाली प्रति होनी चाहिये। क्योंकि कि इस प्रतिके पाठ, हमारी मुद्रित प्रतिके पाठसे, शब्दसन्दर्भ और वाक्यरचनाकी दृष्टिसे कुछ विशेष परिमार्जित माद्धम पड़ते हैं। ऐसे संकलनात्मक ग्रन्थोंकी प्रतियोंमें इस तरहके विशेष पाठभेद, इस प्रकार किये गए संशोधन-परिवर्तनके कारण, प्रायः उपलब्ध होते रहते हैं। इससे इसमें कोई खास आश्चर्यकी बात नहीं है।

बादमें हमें पुनर्नाम भी इस ग्रन्थकी एक और तीसरी प्रति प्राप्त हुई जो भाण्डारकर इन्स्टीट्यूटके राजकीय ग्रन्थ संग्रह में रक्षित है। यह प्रति त्रुटित है। प्रारंभके १० पत्र बिल्कुल ही नहीं हैं और बीचमेंके भी कुछ पत्र छूट हैं पर अन्तका पत्र विद्यमान है। यह प्रति वि. सं. १४८२ की लिखी हुई है और भट्टारिक श्री जयतिलकसूरिके शिष्य पं० दयाकेशरगणिको, ओसवंशीय गोठी संग्रामकी पत्नी वाई जासूने लिखा कर समर्पित की है। इसका यह पुष्पिका लेख इस प्रकार है।

इति संवत् १४८२ वर्षे फागुण शुद्धि पंचम्यां शुभे श्रीमति श्री तपा पक्षे श्रीरत्नागरसूरीश्वराणां गच्छे भट्टारिक श्रीजयतिलकसूरीस्व(श्व)राणां शिक्ष (प्य) पं० दयाकेशरगणिवराणां श्रीओसवंश श्रं(शृ)ंगार गोठी संग्रामकस्य भार्या वाई जासू नाम्ना लिषाम्य प्रददौ मुदा। चिरं नंदतु।

मालूम देता है कि इस प्रबन्धकी रचना प्रबन्धचिन्तामणि आदि जैसे कुछ पुरातन प्रकीर्ण प्रबन्धोंके आधार पर की गई है। इसमें जो पद्यभाग है वह प्रायः सारा ही अन्यान्य ग्रन्थोंमेंसे उद्धृत किया गया है। जो गद्य भाग है वह कुछ संग्राहकका स्वयं संकलित किया हुआ और कुछ ग्रथित किया हुआ है। ग्रन्थकर्ता अन्तमें कहते हैं कि कुछ तो गुरुमुखसे जो सुना उस परसे और कुछ जो लिखित रूपमें मिला है उसके आधारसे, मैंने यह कुमारपाल राजाका प्रबन्ध निर्मित किया है।

जिनमण्डन गणीने अपने कुमारपाल प्रबन्धकी रचना प्रायः इसी प्रबन्धके आधार पर की मालूम देती है। वर्णन क्रम एवं, रचनाशैलीकी समानताके उपरान्त, बहुतसे वाक्यसन्दर्भ भी दोनोंमें एकसे मिलते हैं। जिनमण्डन गणीके कुमारपाल प्रबन्धकी रचना वि. सं. १४९९ में पूर्ण हुई थी इसलिये वह प्रस्तुत प्रबोधप्रबन्धके बादकी रचना है इसमें तो कोई सन्देह ही नहीं है। क्यों कि जिस प्रतिके आधार परसे यह प्रबन्ध यहां मुद्रित किया गया है उसकी प्रतिलिपि ही सं. १४६४ में अर्थात् जिनमण्डन गणीकी रचना के ३५ वर्ष पूर्व हुई थी। जैसा कि ऊपर सूचित किया गया है—यह प्रबन्ध भिन्न भिन्न प्राचीन चरितों—प्रबन्धोंके उद्धरणों और अवतरणोंका एक संग्रहात्मक संकलनसा है। इसके प्रारंभ भागमें, २०० पद्यों वाला वह संक्षिप्त चरित, जो इस संग्रहमें प्रथम कृतिके रूपमें मुद्रित किया गया है, पूर्ण रूपसे अन्तर्ग्रथित कर लिया गया है। इसी तरहसे प्रबन्धचिन्तामणि आदि ग्रन्थोंमें जो वर्णन है उसके भी अनेक अंश यथावत् संकलित कर लिये गये हैं। इस प्रकार इस प्रबन्धमें चरित्रात्मक वर्णनके सिवा उपदेशात्मक और प्रचारात्मक उद्धरणोंका भी खूब संग्रह किया गया है और इसीलिये संग्राहक विद्वान्ने इसका नाम कुमारपालचरित्र या कुमारपालप्रबन्ध न रख कर कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध रखना योग्य माना है।

इस प्रबन्धमें कुमारपालके जीवनविषयकी मुख्य मुख्य घटनाओंका क्रमबद्ध वर्णन दिया गया है जिनका उल्लेख पूर्वकालीन चरित्र ग्रन्थोंमें और प्रबन्धोंमें एक या दूसरे रूपमें मिलता है। साथमें प्रसंगोपात्त उपदेशात्मक उल्लेख भी विस्तृत रूपमें संगृहीत किये गये हैं जिससे एक प्रकारसे धार्मिक कथाग्रन्थका स्वरूप इसे प्राप्त हो गया है।

(४) चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध

यह इस संग्रहमें ५ वीं कृति है। राजशेखर सूरिने जो प्रबन्धकोश नामक ग्रन्थ बनाया है उसमें कुछ मिला कर २४ प्रबन्ध हैं जिसके कारण उस ग्रन्थका दूसरा नाम चतुर्विंशतिप्रबन्ध भी सुप्रसिद्ध है। इसी तरहका एक चतुरशीतिप्रबन्ध नामका भी संग्रहात्मक ग्रन्थ है जिसमें कुछ ८४ प्रबन्धोंका संग्रह है। यह प्रबन्ध पूर्ण रूपमें मुझे कहीं नहीं देखनेमें आया। पूनाके राजकीय ग्रन्थसंग्रहमें एक प्राचीन प्रति उपलब्ध है जो खण्डित है। इसमें बहुतसे ऐसे ऐतिहासिक प्रबन्ध हैं जो प्रबन्धचिन्तामणिमें प्राप्त होते हैं। पुरातन प्रबन्धसंग्रह नामक ग्रन्थके संपादनमें, हमने जिस प्रकारके ३-४ प्रबन्धात्मक प्रकीर्ण संग्रहों परसे, ऐतिहासिक प्रबन्धोंका संकलन किया है उसी प्रकारके और प्रायः वैसे ही विषयोंके फुटकल प्रबन्ध, इस संग्रहमें मिलते हैं। इनमेंसे कुमारपाल राजाके जीवनके साथ संबन्ध रखनेवाले प्रबन्धोंको एकत्र रूपमें यहां पर संकलित किये हैं। जिस प्रतिपरसे यह संकलन किया गया है, वह है तो अच्छी पुरानी—हमारे अनुमानसे वि० सं० १५०० के पूर्वकी लिखी हुई होनी चाहिये—पर अशुद्ध बहुत है। इसकी भाषा भी बहुत सादी, कुछ अपभ्रष्ट और एक प्रकारसे बोलचालकी संस्कृत है जो लोकगम्य देश्य भाषाका अनुकरण सूचित करती है। मालूम देता है कि संस्कृत भाषा के प्रारंभिक शिक्षार्थियोंके पठन निमित्त, इसका संकलन किया गया है। इस संकलनमें, कुमारपालके जीवनके विषयकी कुछ ऐसी छोटी छोटी घटनाएं भी संगृहीत हैं जो अन्य प्रबन्धोंमें दृष्टिगोचर नहीं होतीं। आचार्य हेमचन्द्रसूरिके प्रबन्धकी भी कुछ ऐसी बातें इस प्रबन्धमें लिखी हुई मिलती हैं जो अन्यत्र अप्राप्य हैं। यद्यपि ये बातें गौण स्वरूपकी हैं परन्तु कुछ विशिष्ट ऐतिहासिक तथ्योंको भी प्रदर्शित करती हैं।

(५) सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रतिबोध

संग्रहगत ५ वीं रचनामें, सोमप्रभाचार्यकृत प्राकृत बृहत्काय ग्रन्थ कुमारपालप्रतिबोधका ऐतिहासिक सारभाग संकलित है। इस ग्रन्थकी एकमात्र प्राप्त पूर्ण प्रति पाटणके भण्डारमें सुरक्षित है जो ताडपत्रों पर,

वि० सं० १४५८ में गुजरातके प्रसिद्ध पुरातन नगर संभायतमें लिखी गई है। मुख्य करके प्राकृत भाषामें इसकी रचना की गई है और ग्रन्थका विस्तार प्रायः ८८०० श्लोकपरिमाण जितना विशाल है। इसके कर्ता सोमप्रभाचार्य हैं जिनमें वि० सं० १२४१ में इसकी रचना पूर्ण की। ये आचार्य स्वयं राजा कुमारपाल और आचार्य हेमचन्द्रके केवल सग-संगकर्ता ही नहीं थे अपितु उनके साधियोंमेंसे थे, अतः इनकी इस रचनाका ऐतिहासिक महत्त्व बहुत अधिक है। इस ग्रन्थका संप्रथम संपादन मेरे द्वारा हो कर, बड़ोदाके [भूतपूर्व] गायकवाड राज्यकी सुप्रसिद्ध प्राच्य-ग्रन्थालय - गायकवाडसू ओरिण्टल सिरीज - में, ई० सं० १९२० में प्रकाशन हुआ। उस संपादनमें, मैंने ग्रन्थगत जितना ऐतिहासिक भाग था उसका पृथक् तारण कर, परिशिष्टके रूपमें संकलित कर दिया था, जिससे इस ग्रन्थका, जो जिज्ञासु विद्वान् केवल ऐतिहासिक वस्तु जाननेकी दृष्टिसे ही उपयोग करना चाहे, उनको सलतासे वह प्राप्त हो सके। वह ग्रन्थ अब प्रायः अप्राप्य सा है। अतः उसका वह ऐतिहासिक सारभागरूप संकलन हमने यहां पर पुनर्मुद्रित कर दिया है। कुमारपालके इतिहासके विषयमें अन्वेषण और अनुसन्धान करनेवाले विद्वानों - लेखकोंको इसका अवलोकन अत्यावश्यक है। कुमारपालके जीवन चरितका, सूत्र रूपमें परन्तु सर्वथा प्रामाणिक ऐसा, सबसे पहला निरूपण, इसी ग्रन्थमें मिलता है। इस ग्रन्थके प्रास्ताविक रूपमें हमने ग्रन्थकारके परिचयको लक्ष्य कर एक संस्कृत वक्तव्य लिखा है तथा साथमें ग्रन्थके परिचयको लक्ष्य कर इंग्रेजी वक्तव्य भी दिया है। जिज्ञासुओंके अध्ययन और अवलोकनके निमित्त ये दोनों वक्तव्य भी इस प्रास्ताविकके साथ प्रकट कर दिये जाते हैं।

रासमाला नामक गुजरातके इतिहासका प्रधान और पहला ग्रन्थ अंग्रेज विद्वान् किन्लॉक फार्बसने अंग्रेजीमें लिखा जिसका गुजराती भाषान्तर पढ़ कर मेरे मनमें कुमारपालके इतिहासके मौलिक साधनोंका अध्ययन, अवलोकन, अन्वेषण आदि करनेकी विशेष रुचि उत्पन्न हुई। सौभाग्यसे मुझे इस परमार्हित नृपतिकी राजधानी अणहिलपुर पाटणमें ही कुछ वर्षों तक रहनेका सुयोग मिला और मेरी अल्प-स्वल्प ज्ञानविपासाकी परिदृष्टिमें परमोपकारकका स्थान पाने वाले खर्गवासी परममुनिपुङ्गव प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी महाराज तथा उनके ज्ञानरसिक, ग्रन्थोद्धारक, सुशिष्य मुनिवर श्रीचतुरविजयजी महाराजके सात्त्विक सान्निध्यमें, यहाँके बहुमूल्य एवं विशिष्ट समृद्धिपरिपूर्ण भिन्न भिन्न ज्ञानभण्डारोंके निरीक्षणका यथेष्ट अवसर मिला। उसी समयसे मैंने, अन्यान्य साहित्यिक सामग्रीके साथ कुमारपालविषयक साहित्यका भी संग्रह आदि करना प्रारंभ किया। प्रायः ४५ वर्ष जितने जीवनके विशेष कालमें, जो कुछ इस विषयकी सामग्री मैं प्राप्त कर सका उसे यथासाधन प्रकाशमें रखनेका प्रयत्न करता रहा। इस प्रयत्नके फलस्वरूप, जितने प्रबन्ध, चरित आदि प्रकाशित हुए हैं उनका कुछ निर्देश, इस प्रास्ताविकके प्रारंभमें ही किया जा चुका है। प्रस्तुत संग्रह भी उसी लक्ष्यका एक और विशिष्ट फल है।

अभी एक और भी ऐसा संग्रह अवशिष्ट है - पर शायद अब उसे मैं प्रकाशमें रखनेका अवसर न पा सकूंगा। इस अवशिष्ट संग्रहमें, मेरा लक्ष्य प्राचीन गुजराती - राजस्थानी भाषामें कुमारपाल विषयक जितना साहित्य उपलब्ध है उसे एकत्र कर एक सुसंपादनके रूपमें प्रकाशित करना है। बहुतसी सामग्री तो संकलित रूपमें तैयार की हुई पड़ी है - परन्तु अब मन और शरीर दोनों इसके लिये उतने उत्साहित नहीं दिखाई पड़ते।

इस संग्रहका मुद्रणकार्य प्रारंभ करते समय मेरे मनमें, इसके साथ कुमारपालका एक संपूर्ण एवं प्रमाणभूत विस्तृत इतिहास लिखनेका संकल्प था; क्योंकि इस विषयकी सबसे अधिक सामग्री आज तक मेरे ही द्वारा संपादित हो कर प्रकाशमें आई है और जो कुछ अवशिष्ट सामग्री है उसका भी प्रायः सर्वाधिक संकलन एवं संचय मेरे समीप है। महान् गुजरात और विशाल राजस्थानके इतिहासमें कुमारपालका राज्यशासनसमय सर्वोत्तम युग जैसा रहा है। सारे पश्चिम भारतका वह सुवर्णयुग था। समृद्धि, संस्कृति, खप्रभुत्व और सौराज्यकी दृष्टिसे वह युग अपनी चरम सीमापर पहुँचा हुआ था। कुमारपाल एक अत्युच्च आदर्शजीवी राजा था। उसने अपने राज्यको - राष्ट्रको सुसंस्कारसंपन्न, समृद्धि-परिपूर्ण एवं सर्वसुखसुलभ बनानेका यथेष्ट प्रयत्न किया और उसमें यथेच्छ सफल हुआ। इस युगके इतिहासका यथार्थ चित्रण हमारे लिये बहुत प्रेरणादायक और गौरवप्रदर्शक है। पर इस इतिहासके आलेखनका कार्य मेरे लिये अब शक्य नहीं मालूम होता। मेरी मनःकामना है कि हमारी संपादित एवं प्रकाशित इस सामग्रीका उपयोग कर, कोई अधिक सुयोग्य विद्वान् ऐसा सुन्दर इतिहास लिख कर इस लक्ष्यकी परिपूर्ति करे।

स्वर्गवासी मुनिवरश्री ललितविजयसूरिसंकलित
-हिन्दी 'कुमारपालचरित'के प्रारम्भमें लिखित प्रस्तावना -
राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य

—*—

सन्त्यन्ये कवितावितानरसिकास्ते भूरयः सूरयः, क्षमापस्तु प्रतिबोध्यते यदि परं श्रीहेमसूरेर्गिरा ।
उन्मीलन्ति महामहान्स्यपि परे लक्षाणि ऋक्षाणि खे, नो राकाशशिनं विना वत भवत्युज्जागरः सागरः ॥
स्वर्गे न क्षितिमण्डले न वडवावक्रे न लेमे स्थितिं, त्रैलोक्यैकहितप्रदाऽपि विधुरा दीना दया या चिरम् ।
चौलुक्येन कुमारपालविभुना प्रत्यक्षमावासिता, निर्भीका निजमानसौकसि वरे केनोपमीयेत सः ॥

*

अखिलविद्यापारंगत, सकलशास्त्रनिष्णात, सर्वतंत्रस्वतंत्र, कलिकाल-सर्वज्ञ भगवान् श्रीहेमचंद्रसूरीश्वर;
तथा उनके परमभक्त, परमार्हत, धर्मात्मा, अति दयालु, चौलुक्य-चूडामणि, गुर्जरधराधिपति, राजर्षि श्रीकुमारपालदेव
के भव्यजनमनोरंजक, लोकोत्तर, पवित्र जीवनचरित्रके विषयमें, पूर्व कालके अनेक जैन विद्वानोंने विविध ग्रंथ लिखे
हैं और इन महापुरुषोंके अगणित गुणगणका मुक्त कण्ठसे भक्तिभरित गान कर स्वनामको कृतार्थ किया है। भावी
प्रजाजनोंको, भक्तिका मार्ग दिखला कर, आत्मिक शक्तिके अभ्युदय करनेमें अत्यंत अवलंबन दिया है। हमारे सुनने
और देखनेमें आज तक जितने ग्रंथ आये हैं, उनके नामादि पाठकोंके जाननेके लिए यहाँ लिखे जाते हैं—

१. कुमारपालप्रतिबोध, सोमप्रभाचार्यकृत । इसका दूसरा नाम जिनधर्म-प्रतिबोध-हेमकुमारचरित्र
भी है। इसके कर्ता श्रीसोमप्रभाचार्य बड़े भारी विद्वान् थे। इन्होंने एक काव्य लिखा है जिसके सौ तरहसे अर्थ
किए हैं। इस निमित्त इन्हें 'शतार्थी' की बहुविद्वत्तासूचक उपाधि मिली थी। इनकी कवित्वशक्ति बहुत अच्छी थी।
जिन्होंने इनकी बनाई हुई 'सूक्तिमुक्तावली'—जिसका अपर नाम सिंदूर प्रकर है—का पाठ किया है वे इस बात
को अच्छी तरह जानते हैं। ये संस्कृतके समान प्राकृत भाषाके भी पूरे पारंगत थे। महाराज कुमारपालदेवके राज्यत्व
कालमें 'सुमतिनाथचरित्र' नामक एक बहुत बड़ा ग्रंथ प्राकृतमें लिखा है। इस 'कुमारपालचरित्र'में भी बहुत भाग
प्राकृत ही है। विक्रम संवत् १२४१ में इस ग्रंथकी समाप्ति हुई है। अर्थात् महाराज कुमारपालकी मृत्युसे ११
वर्ष बाद यह ग्रंथ लिखा गया है। ग्रंथ बहुत बड़ा है। श्लोकसंख्या कोई इस की ९००० के लगभग होगी।

२. मोहपराजयनाटक, यशःपालमंत्रीकृत । सुप्रसिद्ध युरोपीय पंडित प्रो. पीटरसन (Prof Peterson)
ने, पूनाकी डेक्कन कालेज (Deccan College)के विद्यार्थियों के सन्मुख श्रीहेमचंद्राचार्यके विषयमें एक व्याख्यान
दिया था। उसमें, इस ग्रंथके विषयमें बोलते हुए उन्होंने विद्यार्थियोंसे कहा था कि—“इस तुम्हारी कॉलेजके, उस
अगले दिवानखानेके ही 'पुस्तक संग्रह' में एक पुस्तक पड़ी है, जिसमें यह वृत्तांत लिखा हुआ है कि, कुमारपाल
राजाने किस वर्ष के किस महिने और किस दिनको जैन धर्म स्वीकार किया। क्रिश्चियन लोगोंके 'पिलग्रीम्स
प्रोप्रेस' नामक पुस्तककी तरह, अलंकार रूपसे, कुमारपाल राजाके जैन धर्ममें दीक्षित होनेका वर्णन किया गया
है। यह पुस्तक नाटकके रूपमें ताडपत्र पर लिखी हुई है, और 'मोहपराजय' इसका नाम है। हेमचंद्राचार्यसे
संबंध रखने वाले इतिहास पर, प्रकाश डालने वाली पुस्तकोंमेंसे, यह पुस्तक सबसे प्राचीन है। इस पुस्तकके

१ विद्वानोंके अवलोकनार्थ वह काव्य हम यहाँ उद्धृत करते हैं—

कल्याणसार सवितान हरेक्षमोह कांतारवारणसमान जयाद्यदेव ।

धर्मार्थकामद महोदय वीर धीर सोमप्रभाव परमागम सिद्धसूरे ॥

इस काव्यके ऊपर खोपज्ञ व्याख्या है जिसमें पृथक् पृथक् १०० रीति से व्याख्यान लिखे हैं।

कर्ताका नाम यशपाल है। कुमारपाल राजाकी मृत्युके बाद, उसके राज्यका स्वामी जो अजयपाल हुआ था, उसका यह एक प्रधान था। इस 'मोहपराजय' नाटकमें, कुमारपाल राजाके साथ, धर्मराज और विरतिदेवी की पुत्री कृपासुन्दरी का पाणिग्रहण, तीर्थंकर महावीर और आचार्य हेमचंद्रकी सन्मुख, कराया गया है। जैन धर्मकी इस बड़ी भारी विजय की मिति संवत् १२१६ के मार्गशीर्ष मासकी शुक्ल द्वितीया है—अर्थात् ईस्वीसन् ११६० में, कुमारपाल राजाने प्रकट रूपसे जैन धर्मका स्वीकार किया था। इस तारीखके निश्चयमें संशयित होनेका कोई भी कारण नहीं है, क्योंकि कि यह पुस्तक ईस्वीसन् ११७३ से ११७६ के बीचमें—अर्थात् इस उपर्युक्त तारीखके बाद १६ वर्षके अंदर ही लिखी हुई होनी चाहिए।”

३. प्रबंधचिंतामणि, मेरुतुंगाचार्यकृत। यह ग्रंथ बहुत अच्छा है। संस्कृत भाषामें, गद्यमें, इस की रचना की गई है। इसमें अनेक ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख है। राजतरंगिणीके ढंग पर लिखा हुआ है। आधुनिक पाश्चात्य विद्वानोंने इस ग्रंथको अन्य सब ऐतिहासिक लेखोंसे, अधिक विश्वसनीय माना है। गुजरातके इतिहासके लिए तो केवल यही एक आधारभूत ग्रंथ है। इसका इंग्रेजीमें अनुवाद करा कर, बंगालकी 'रॉयल एशियाटिक सोसाइटी'ने प्रकट किया है। इसके अंतमें कुमारपाल व हेमचंद्राचार्यका विस्तृत वर्णन है। संवत् १३६१ के फाल्गुन मासकी शुक्ल पूर्णिमाको, काठियावाड़के प्रसिद्ध नगर 'बढवाण'में इसकी समाप्ति हुई थी।

४. प्रभावकचरित्र, प्रभाचंद्राचार्यकृत। इस ग्रंथमें, जगत्में जैन धर्मकी प्रभावना करने वाले अनेक प्रभावक पूर्वर्षियोंके जीवन चरित्र हैं। सारा ग्रंथ संस्कृत पद्यमय है। कविता बड़ी रमणीय है। संस्कृत-साहित्यके प्रेमियोंको अवश्य अवलोकन करने लायक है। इसमें पूर्व कालके २३ जैन महात्माओंका वर्णन है। अंतमें हेमचंद्राचार्यका भी विस्तारसे उल्लेख है।

५. कुमारपालचरित्र, जयसिंहसूरिरचित।

६. कुमारपालचरित, श्रीसोमतिलकसूरिकृत।

७. कुमारपालचरित्र, श्रीचारित्रसुंदरकृत।

८. कुमारपालचरित्र, हरिश्चंद्रकृत (प्राकृत?)।

९. चतुर्विंशतिप्रबन्ध, श्रीराजशेखरसूरिकृत।

१०. कुमारपालरास (गुजराती) श्रीजिनहर्ष कृत।

११. कुमारपालरास (गुजराती) श्रावक ऋषभदास रचित।

इन पुस्तकोंके अतिरिक्त 'विविधतीर्थकल्प' 'उपदेशतरंगिणी' तथा 'उपदेशप्रासाद' आदि बहुतसे अन्य ग्रंथोंमें भी इन महापुरुषोंका वर्णन मिलता है।

इस ग्रंथ-गणनामें हमें अभी एक और महत्त्ववाले ग्रंथका नाम लिखना बाकी है—जो कि इस प्रस्तुत चरित्र का मूलभूत है। इसका नाम है 'कुमारपालप्रबंध'। संवत् १४९९ में, तपगच्छाचार्य महाप्रभावक श्रीसोमसुंदरसूरी-श्वरजीके सुशिष्य श्रीजिनमंडन गणिने इसकी रचना की है। सारा ग्रंथ सरल और सरस संस्कृतमय है। गद्य और पद्यसे मिश्रित है। बीच-बीचमें प्राकृत पद्य भी प्रसंगवश उद्धृत किए गए हैं। इस ग्रंथका चरित्रात्मक भाग, केवल कविकी कल्पना मात्र है, ऐसा नहीं है; परंतु यथार्थ ऐतिहासिक घटना स्वरूप है। इसका प्रमाण पाठकोंको इससे मिल सकेगा कि, इस चरित्रको विश्वसनीय और उपयोगी समझ कर, बडौदाके विद्याविलासी वृत्ति श्रीसयाजीराव महाराजने, पारितोषिक दे कर, विद्वान् श्रावक श्रीयुत मगनलाल चूनीलाल वैद्य (बडौदा) द्वारा, गुजराती भाषामें अनुवाद करा कर, राज्यकी तर्फसे छपवा कर प्रकाशित किया है। इस पुस्तकमें गुजरातके इतिहासकी बहुतसी उपयोगी बातें हैं। अणहिलपुर-पाटन नगरकी स्थापना (विक्रम संवत् ८०२) से ले कर कुमारपाल राजा (सं. १२३०) पर्यंतकी गुर्जरराज्यप्रवृत्ति विगरे इसमें संक्षिप्तसे वर्णन की गई है। सिद्धराज जयसिंहका, बंगालके महोबकपुर (महोत्सवपुर) के राजा मदनवर्माके साथ, समागम होनेका उल्लेख इसी ग्रंथमें मिलता है, जो बात, जनरल

कार्निगहाम (General Cunningham), के 'हिंदुस्थानका प्राचीन भूगोल' (The Ancient Geography of India) वाली हकीकतको पुष्ट करती है। जुदा जुदा देशोंको जीतना, विद्या-कला-कौशल्य आदिका देशमें प्रचार करना, नीति और धर्ममय जीवन बितानेके लिए प्रजाको अनेक तरहसे प्रवृत्त करना, हिंसा, व्यसन आदि अधःपात कराने वाले अकृत्योंका सर्वथा नाश कराना और सोमेश्वर, शत्रुंजयादि विविध तीर्थोंका जीर्णोद्धार कराना व अनेक नवीन मंदिरों का बनवाना—इत्यादि विविध विषयोंका मनोहर विवेचन इस पुस्तकमें किया गया है। अधिक क्या ? उस समयकी राजकीय, धार्मिक और सामाजिक स्थितिका एक उत्तम चित्ररूप यह प्रबंध है। इसी ही 'कुमारपालप्रबंध' के ऊपरसे लेखकने (स्व० मुनि ललितविजयजीने) संक्षेपमें, यह 'कुमारपालचरित' विशेष कर राजपूताना और पंजाबादि देशवासी जैनी भाईयोंके हितार्थ हिंदीमें लिखा है।

इस पुस्तकमें दो ऐसे महान् पुरुषोंका वर्णन है कि जिनकी समानता करने वाले उनके बाद, फिर इस भारतवर्षमें कोई हुए ही नहीं। इन पुण्य प्रभावकोंके संपूर्ण गुणोंका वर्णन तो साक्षाद् बृहस्पति भी करनेको समर्थ नहीं है, परंतु 'शुभे यथाशक्ति यतनीयम्' इस सूक्तिके अनुसार प्रबंधके मूल लेखक (श्रीजिनमंडनगणि) ने, इन महात्माओंके प्रति अपना भक्तिभाव प्रकट करनेके लिए, पूर्व ग्रंथों द्वारा तथा बृद्ध जनोंके मुख द्वारा, जो कुछ वृत्तांत श्रवणगोचर हुआ उसको भावी प्रजाके हितार्थ पुस्तक रूपमें लिख कर, अपनी परोपकार वृत्ति प्रकट की। इन प्रातःस्मरणीय महर्षि और राजर्षि के आदर्श जीवनका एक क्षण भी ऐसा नहीं है कि जिसका जानना अनुपयुक्त हो, परंतु पूर्वकालीन भारतीयोंका, आधुनिकोंकी तरह इतिहास तत्त्वकी तरफ विशेष लक्ष्य न होने से, इन महात्माओंके समग्रजीवनचरित्ररूप अमृतका पान कर, हम अपनी आत्माको संतुष्ट नहीं कर सकते। इस प्रबंधमें जिन बातोंका उल्लेख है, वह केवल खास खास विशेष घटनाओंका ही समझना चाहिए।

यहां पर हम यदि, पाठकोंके सुबोधार्थ इन महापुरुषोंके पवित्र चरित्रका कुछ सारांश लिख दें तो, संभव है विशेष उपयुक्त होगा।

महर्षि श्रीहेमचंद्राचार्य

स्तुमस्त्रिसंध्यं प्रमुहेमस्ररेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।

अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥

—श्रीसोमप्रभाचार्य ।

विक्रम संवत् ११४५ की कार्तिकी पूर्णिमाको, सकलसत्त्वसमूहको अद्वितीय आह्लाद उत्पन्न करने वाला, सांसारिक विषयोंके आंतरिक दाहसे संतप्त आत्माओंको शांति पहुंचाने वाला, सम्यग्ज्ञान, दर्शन और चारित्र्य रूप अलौकिक रत्नोको अपने गर्भमें रखने वाले पवित्र जैनधर्मरूप महासागरकी, आनंदोत्पादक भगवती अहिंसास्वरूपिणी तरंगोंको अखिल भूमंडलमें फैलाने वाला, भव्यजनरूप कमनीय कुमुदोंको विकस्वर करने वाला और अपनी अपूर्व ज्ञानज्योत्स्ना द्वारा, अज्ञानांधकारसे आलन्न भारत धराको उज्ज्वल करने वाला, तथा जिसका प्रकाश शाश्वत रहने वाला है ऐसे लोकोत्तर चंद्रके समान, इस महामुनींद्र हेमचंद्रका, प्राचीदिक्सदृश पूजनीया देवी पाहिनीके पवित्र गर्भसे अवतार हुआ था। 'जगत् में, जब जब धर्मकी कोई विशेष हानि होने लगती है तब तब, उसकी रक्षा करनेके लिए अवश्य ही किसी महाज्योति-युगप्रधानका अवतार होता है' इस प्राकृतिक नियमानुसार, जब जैन धर्ममें विशेष क्षीणता पहुंचने लगी, परस्पर सांप्रदायिक झगडोंकी जड़ जमने लगी, विपक्षिओंकी ओरसे अनेक प्रकारके प्रहार पड़ने लगे और जैनोका आत्मसंयम शिथिल होने लगा, तब, समाज कोई न कोई ऐसी व्यक्तिकी अपेक्षा कर रहा था कि जो अपने सामर्थ्य द्वारा, जैनधर्म पर घिरे हुए, इस विपत्ति रूप वादलका संहार करे। समाजके इस मनोरथको भगवान् हेमचंद्रने पूर्ण किया। इस प्रचंड गति वाले महान् दिव्य वायुके सामर्थ्यसे वह मेघाडंबर उड़ गया।

दीक्षाग्रहण

चंद्रगच्छके मुकुट स्वरूप श्रीदेवचंद्रसूरिने अपने ज्ञानबलसे, इस व्यक्तिद्वारा जैन धर्मका महान् उदय होने वाला जान कर, नव वर्ष वाले इस छोटेसे बच्चेको ही, संवत् ११५४ में चरित्ररूप अमूल्य रत्न सौंप दिया। पाठकों को यह पढ़ कर आश्चर्य होगा कि इतना छोटा बच्चा साधुपनेकी जिम्मेदारियोंको क्या समझता होगा और साधु-जीवनकी कठिनाईयोंको कैसे सहन कर सकता होगा? तथा बहुतसे अज्ञान मनुष्य इस बात पर उपहास्य ही करेंगे। परंतु यह एक उनकी अज्ञानजन्य भूल ही समझना चाहिए। महापुरुषोंका चरित्र लौकिक न हो कर लोकोत्तर होता है; यह अवश्य ध्यानमें रखना चाहिए। चाहे वे वय और शरीरसे भले ही छोटे हों, परंतु सामर्थ्य उनका बहुत बड़ा होता है। वे अपने समकालीन लाखों मनुष्यों जितनी शक्ति, अकेले ही धारण करे रहते हैं। जगत्में उनकी पूजा अपूर्व गुणोंके कारण ही होती है; वय या शरीरके निमित्तसे नहीं। 'गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः।' यदि जगत्का इतिहास ध्यानसे देखा जाय तो इस बातके प्रमाणभूत बहुत से उदाहरण मिलेंगे। भारतवर्षमें अनेक ऐसे महापुरुष हो गए हैं, जिन्होंने, साधारण जनसमाजकी चर्मचक्षुमें दीख पड़ने वाली बाल्यावस्थामें ही, अपूर्व कार्य किए हैं। श्रीशंकराचार्य तथा महाराष्ट्रीय भक्तशिरोमणि ज्ञानदेव जैसे समर्थ पुरुषों ने १५-१६ वर्ष जैसी अल्प वय में ही, गहनतत्त्वपूर्ण भाष्य लिख डाले थे, कि जिनको समझनेके लिए भी साधारण मनुष्योंकी तो आयु ही खतम हो जाती है। जैनाचार्य श्रीअमयदेवसूरि, सोमसुंदरसूरि आदि अनेक पुरुषोंने बाल्यावस्थामें ही बड़े बड़े प्रतिष्ठित आचार्यादि पद प्राप्त किये थे। प्रो. पीटरसन, इस अल्पवयमें दीक्षा देने वाली बात ऊपर लिखते हैं कि—“देवचंद्रने इस छोटेसे बच्चेको दीक्षा दे कर अपना शिष्य बना लिया—यह आश्चर्य जैसा माछम देगा, परंतु इसमें आश्चर्य होने का कोई कारण नहीं है। इस प्रकारकी प्रथा, इस देश (भारतवर्ष) में तथा अन्य देशों में, प्राचीन कालसे चली आ रही है, और चल रही है।.....पुस्त उन्न वालेको ही साधु बनाना चाहिए, यह नियम है अच्छा, परंतु अन्य समी धर्मोंमें देखा जायगा तो इस तरह अल्पवय वाले ही, बहुतसे नवीन आचार्य पसंद किए गए माछम देंगे।”

विद्याभ्यास

पूर्व जन्मके सुसंस्कार और क्षयोपशमकी प्रवृत्तताके कारण थोड़े समयमें ही, हेमचंद्र मुनिने सर्व शास्त्रोंका अध्ययन कर, पूर्ण पांडित्य प्राप्त कर लिया। स्मरण-शक्ति और धारणा-शक्ति बहुत तीव्र होनेसे अल्प परिश्रमसे ही अपार ज्ञान संपादन कर लिया। विद्याभिरुचि अत्यंत तीव्र होने के कारण भगवती सरस्वती देवी प्रसन्न हो कर, स्वयं वर प्रदान करने के लिए आई थी।

जितेन्द्रियता

आपका आत्मसंयमन और इंद्रियदमन अत्यंत उत्कट था। इतनी अल्प वयमें, इस प्रकारकी वैराग्य वृत्तिका अस्तित्व होना, अत्यंत अश्चर्यकारक है। संसार भरमें, सबसे कठिन पाल्य नियम ब्रह्मचर्य है। जिनका वर्णन सुन कर रोमांच खड़े हो जाय ऐसे घोर तपोंको, असंख्य वर्षों तक तपने वाले बड़े बड़े योगी भी, इस दुष्कर नियमकी कठोर परीक्षामें, अनुत्तीर्ण हो गए हैं। उसी ब्रह्मचर्यको, पूर्ण रूपसे, हेमचंद्र मुनिने किस तरह धारण किया था, यह इस चरित्रांतर्गत पद्मिनी (पृष्ठ २५) वाले वृत्तांतके पढ़नेसे, अच्छी तरह ज्ञात हो जाता है। धन्य है, इस महापुरुषकी सत्त्व-शीलताको। पूर्ण ब्रह्मवृत्तिको। निर्विकार दृष्टिको। और उत्कृष्ट योगिताको। अहो। किननी जितेन्द्रियता? कैसी मनोगुप्ति? कितना बड़ा दृढ संकल्पबल? सच है इस प्रकारकी सचरितताके बिना अद्भुत विधायें कब प्राप्त हो सकती हैं, और जगत्का भला भी कहाँसे हो सकता है? इस महात्माके ब्रह्म तेजसे कोयलोंका ढेर भी सुवर्णमय हो जाता था। (पृष्ठ २३)

आचार्यपद प्राप्ति

इस प्रकार हेमचंद्र मुनिके ज्ञानबल और चारित्र्यबलकी उत्कृष्टताका प्रवाह जैन संघमें सर्वत्र प्रसर गया । 'अब जैन धर्मकी विजयपताका थोड़े ही समयमें सारे भूमंडलमें उड़ने लगेगी—' इस प्रकार संघमें आनंदवार्ता प्रवर्तने लगी । संघके आग्रहसे तथा शासनकी महिमा बढ़ानेके लिए, गच्छाधिपति श्री देवचंद्रसूरिने नागपुर नगरमें, संवत् ११६२ के सालमें हेमचंद्रमुनिको आचार्यपद पर अभिषिक्त किया ।

शासनोद्धार करनेकी प्रतिज्ञा

जब आपको आचार्यपद दिया गया और जैन धर्मकी धुरा कंधे पर रखी गई, तब शासनकी स्थिति देख कर आपके मनमें अनेक प्रकारके विचार उत्पन्न होने लगे । जैनधर्म का उद्धार और प्रचार जगत् में किस तरह हो—यह बात दिन और रात मनमें घुलने लगी । हरएक उपायसे भी परमात्माके शासनकी वैजयन्ती पताकाको, एक दफे फिर भी, भारतवर्षमें फरकानी चाहिए, ऐसा पूर्ण उत्साहके साथ आपने दृढ संकल्प किया । जब तक कोई राजा महाराजा इस धर्मका नायक न हो, तब तक यह संकल्प सिद्ध होना मुश्किल है—ऐसा विचार कर, किसी महाराजको प्रतिबोध करनेके लिए, मंत्राराधन कर, देवतासे वर माँगा । आपके प्रबल मनोबलसे, संतुष्ट हो कर देवताने भी ईप्सित वर प्रदान किया ।

गुर्जरपति सिद्धराजका समागम

विविध देशोंमें विहार करते हुए और उपदेशामृत द्वारा अनेक भव्य जीवोंको प्रतिबोध करते हुए, क्रमसे गुर्जर राज्यनगर अणहिलपुर—पाटणमें प्रवेश किया । इस समय महाराज सिद्धराज जयसिंह यहाँ पर प्रजाप्रिय नृपति थे । धीरे धीरे सारे शहरमें तथा राजदरबारमें आपकी विद्वत्ताकी ख्याति फैलने लगी, जिसे सुन कर महाराज भी आपके दर्शनके लिए उत्कंठित हुए । प्रसंगवश एक दिन आपका और महाराजका समागम हुआ । राजा आपकी विद्वत्ता और सच्चरितता पर बड़ा मुग्ध हुआ । 'आप कृपा कर निरंतर यहाँ आया करें और धर्मोपदेश द्वारा हमें सन्मार्ग बताया करें' इस प्रकारकी राजाकी विज्ञप्ति, धर्मकी प्रभावनाके निमित्त, स्वीकार कर ली । राजाकी इच्छानुसार, आपका आगमन निरंतर राज्यसभामें होता था । नाना प्रकारकी तत्त्वचर्चाएँ हुआ करती थीं । देश-देशांतरोंसे अनेक मतोंके विद्वान् अपनी विद्वत्ताका परिचय देनेके लिए सिद्धराजकी सभामें उपस्थित होते थे । सबके साथ हेमचंद्राचार्यका वाद-विवाद होता था, और उसमें सदा आप ही का जय होता था ।

जैनधर्ममें अटल श्रद्धा

आपका आत्मा जैन धर्ममें पूर्ण रंगा हुआ था । आर्हत धर्म पर आपकी अटल श्रद्धा थी । यदि, जैन धर्मकी जयध्वनिको सर्वत्र फैलानेके लिए, रसातलमें भी जाना पड़े, तो, आप वहाँ जानेके लिए भी तैयार थे । इस प्रकार जैनधर्म पर जो आपका विश्वास था वह धार्मिक-मोह जन्य नहीं था, किंतु जैनधर्मकी सत्यताके कारण था । आप एक स्तुतिमें वीतराग महावीर प्रभुकी स्तवना करते हुए कहते हैं कि—

न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचिः परेषु । यथावदाप्तात् परीक्षयाच्च त्वामेव वीर ! प्रभुमाश्रिताः स्म ॥
अर्थात्—हे वीर ! केवल श्रद्धा—अंधश्रद्धा—से ही तेरेमें हमारा पक्षपात है तथा केवल द्वेषमात्रसे ही अन्योमें हमारा अन्यादर है, ऐसा नहीं है; किंतु परीक्षापूर्वक, हमारा यह व्यवहार है । जैन धर्मके सिद्धान्तोंको आप अखंडनीय समझते थे, और अपने ज्ञानबलसे उनकी अखंडनीयता, समस्त प्रवादियोंके सामने, अकाट्य प्रमाणों द्वारा, बड़ी निर्भीकता के साथ, सिद्ध करते थे । इसी ही स्तुतिमें आप अन्यत्र कहते हैं कि—

इमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारघोषामवघोषणां श्रुवे । न वीतरागात्परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकांतमृते नयस्थितिः ॥

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके सम्मुख बड़ी गर्जना करके कहता हूँ कि, जगत्में वीतरागके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकांत (स्याद्वाद—जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य तत्त्व नहीं है ।

निःपक्षपातता

हम ऊपर कह आये हैं कि, आपकी जो धार्मिक श्रद्धा थी वह पक्षपातपूर्ण न हो कर, तात्त्विकी थी । इस का प्रमाण, सिद्धराजने जब आपको यह पूछा था कि—‘जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है ?’ इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधिकार सुनाया और धर्मगवेषणाके लिए जो निःपक्षपात भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके निष्कर्षका एक असाधारण उदाहरण है । इस प्रसंग ने आपके जीवनको अत्यंत महान् सिद्ध कर दिया है । यदि आप, उस समय इस प्रकारका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने वाला था ? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कथनको खंडित कर सकता ? किन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो भव्य और निःपक्षपाती धर्मच्छु होगा उसको तो, गवेषणा करने पर, निस्संदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा । क्यों कि आपने भी स्वयं जैनधर्मको सत्यताके कारण ही स्वीकार किया था । प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—‘सिद्धराजको धर्मसंबंधी जो शंकायें होती थीं, उनको, वह अन्य आचार्योंकी माफक, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सके ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टांतों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिससे सिद्धराजका मन खुश खुश हो जाता था ।’

‘एक समय सिद्धराजके मनमें यह शंका हुई कि ‘जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है ?’ जुदा-जुदा अनेक धर्माचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब मांगा परंतु किसीसे संतोषकारक जवाब न दिया गया । सब ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत श्रेष्ठ बतला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की । अंतमें सिद्धराजने निराश हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब मांगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टांत दे कर सिद्धराजकी शंकाका निराकरण किया ।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुश हुआ ।’ हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन स्वयं बड़ा मुग्ध हुआ था ।

सिद्धराजका अवसान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहवाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था । यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका त्याग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ उसका भक्तिभाव विशेष हो गया था । वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था । ‘सिद्ध-हेमचंद्रानुशासन’ नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था । यह राजा बड़ा न्यायी और विद्याविलासी था । ४९ वर्ष तक राज्यभार वहन कर संवत् ११९९ में, इसने देह छोड़ दिया ।

हेमचंद्राचार्यका विहार

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था । यद्यपि शास्त्रोंमें, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्सर्ग-अपवाद और द्रव्य, क्षेत्र, काल, भावके पूर्ण ज्ञाता थे । अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना होनेका महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोधसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था । गुरु महाराज और जैन संघकी भी यही इच्छा थी । जब सिद्धराजका देहपात हो गया, तब आपने थोड़े समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया । इस विहारकालमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रमावना की । हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया। अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोको नैतिक और धार्मिक जीवनका सन्मार्ग दिखाया। अवकाशके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भावी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए। कितनेक वर्षों तक तो वह, अपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे। दिग्विजय कर अनेक राजाओंको, अपनी आज्ञाके वशवर्ती किये। राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई। जब राज्य निष्कण्टक हो गया और किसी प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे। देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कला कौशलकी वृद्धि होने लगी। यह सब वृत्तान्त, जब भगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत खुशी हुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ। शासनोद्धारकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अवसर, नजदीक आया हुआ समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया। श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया। आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्वावस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे। इस कारण वे, आपके उपकारभारसे तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत भयसे रक्षित किया, जिससे, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई। आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको जान कर, महाराज बड़े प्रसन्न हुए। आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया। पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया। उदयन मंत्री द्वारा सूरिश्चरजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—“भगवन्! आपने जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इस सेवक को उपकृत कीजिए। इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं। यह तन, यह मन और यह धन सब आप ही की सेवामें समर्पित है। इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें।” राजाके इन नम्र वाक्योंको सुन कर सूरिश्चर अत्यंत आनंदित हुए। मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके अपार सागरमें, निमग्न हो गये। आप उत्कृष्ट योगी थे। अत्यंत निःस्पृही थे। महा दयालु थे। केवल परोपकारके निमित्त ही आपका अवतार हुआ था। आपको न धनकी जरूरत थी, न मानकी। न राज्यकी इच्छा थी न पूजाकी। अभिलाषा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिलाने की; और परमात्मा महावीरके पवित्र शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी। आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष समान सर्व इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान कर राजासे कहा—“राजन्! भिक्षा मांग कर, छूछे सूके अन्न द्वारा उदरपूर्ति करने वाले, जंगलों और शून्य गृहोंमें भूमिमात्र पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका ध्यान धरने वाले हम योगियोंको, तुमारा राज्य तो क्या परंतु देवाधिपति महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है। हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समग्र संसारका वैभव भी क्षुद्रमात्र ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें बिरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें? हमने जो तुम्हारे ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगत्का महान् उपकार होने वाला समझ कर, हमारा मुख्य कर्तव्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने तुम्हारी सहायता की है। पूर्व सुकृतके योगसे अब तुम्हें उत्तम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख पड़ंचा

कर अपने प्रजापति पदको सार्थक करो। यदि, हमारे उपकारका बदला चुकानेकी ही, तुम्हारी दृढ इच्छा है, तो हमारी इच्छा पूर्ण करो। हम जगत्में अहिंसा, और जैन धर्मका पूर्ण रूपसे उत्कर्ष देखना चाहते हैं; इस लिए, हमारी इन तीन आज्ञाओंका पालन करो, जिससे तुम्हारा और तुम्हारी प्रजाका कल्याण हो। प्रथम तो, अपने राज्यमें प्राणीमात्र का वध बंध कर सब जीवोंको अभय दान दो। दूसरा, प्रजाकी अधोगतिके मुख्य कारण, जो दुर्व्यसन—धूत, मांस, मद्य, शिकार, आदि हैं, उनका निवारण करो। तीसरा, परमात्मा महावीरकी पवित्र आज्ञाओंका पालन कर, उसके सत्य धर्मका प्रचार करो।” महाराज कुमारपाल बड़े कृतज्ञ थे, भव्य थे, दयालु थे, और अल्प-संसारी थे। अल्प ही समयमें मुक्ति जाने वाले होनेसे उनके विशुद्ध हृदयमें, हेमचंद्राचार्यके इस वचनामृतसे बोधि-व्रीज अंकुरित हो गया। महाराजने सूरिश्चरजीके चरणोंमें फिर, मस्तक रख कर कहा—“भगवन्! आपकी सर्व आज्ञायें मुझे शिरसा बंध हैं! जीवित पर्यंत इन पवित्र आज्ञाओंका उत्कृष्टतया पालन करनेमें, पूर्ण प्रयत्न करूंगा। आप ही मेरे स्वामी, गुरु और प्राण स्वरूप हैं।” सूरिश्चरजीको, महाराजके इन वचनोंसे जो आनंद हुआ उसके वर्णन करनेकी शक्ति किसमें है।

जैनधर्मका साम्राज्य

महाराज कुमारपालने उसी क्षणसे, गुरु महाराजकी आज्ञाओंको अमलमें लानेकी शुरुआत की। धीरे धीरे आपने अपने सारे राज्यसे हिंसा राक्षसी को देशनिकाला दिया। यहां तक कि, मनुष्य ‘मर’ और ‘मार’ इन शब्दोंको भी भूल गये! पशुसे ले कर कीड़ी और जूं जैसे अतिक्षुद्र प्राणी पर्यंतके किसी जीवको, कोई मनुष्य कष्ट नहीं पहुंचा सकता था। मनुष्य जातिके अवनतिके कारणभूत दुर्व्यसनोंका भी देशसे बहिष्कार कराया। अनीतिका नाम सुनना भी प्रजा भूल सी गई! महाराज निरंतर सूरिश्चरका धर्मोपदेश सुनने लगे। उनकी दिन प्रति दिन जैनधर्ममें श्रद्धा बढ़ने लगी। उनको जगत्जंजाल मिथ्या भासने लगा, संसारकी विरसताका अनुभव होने लगा। थोड़े ही समयमें आपने जैन शास्त्रोक्त उत्कृष्ट गृहस्थ जीवन पालनेके लिए, द्वादशव्रत स्वरूप श्रावक धर्म अंगीकार किया। अनेक प्रकारसे जैनधर्मकी प्रभावना करने लगे। जैन समाज फिर एक दफह चतुर्थ काल के आ जानेका अनुभव करने लगा। सर्वत्र जैनधर्मकी जय जय घ्वनि होने लगी। यह सब देख कर हेमचंद्राचार्य अपने जीवनको सफल समझने लगे। अपनी प्रतिज्ञा पूर्ण हुई देख, स्वीय आत्माको कृतकृत्य मानने लगे। वीतरागके सत्यधर्मका इस प्रकार उत्कर्ष देख कर, सत् युगकी अपेक्षा कलियुगको ही आप श्रेष्ठ कहने लगे। महाराज कुमारपालके नित्यपाठार्थ जो आपने ‘वीतरागस्तोत्र’ लिखा है, उसमें आप कहते हैं कि—

यत्राल्पेनापि कालेन त्वद्भक्तैः फलमाप्न्यते । कलिकालः स एकोऽस्तु कृतं कृतयुगादिभिः ॥

अर्थात्—हे वीतराग! जिस कलियुगमें, अल्प समयमें ही तेरे भक्त श्रेष्ठ फल प्राप्त कर लेते हैं, वह कलिकाल ही हमारे लिए तो सदा रहो! हमें उस सत् युगसे क्या मतलब है कि जिसमें, तेरे धर्मके बिना व्यर्थ ही संसारमें मारे मारे फिरते थे। आगे चल कर आप कलिकालमें भी वीतरागके शासनकी एकच्छत्रताका वर्णन करते हुए कहते हैं कि—

श्राद्धः श्रोता सुधीर्वक्ता युज्येयातां यदीश तत् । त्वच्छासनस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं कलावपि ॥

अर्थात्—हे देव! यदि, शुद्ध श्रद्धासे निर्मल है अंतःकरण जिसका ऐसा, श्राद्ध तो श्रोता हो, और सकलशास्त्र-पारंगत तत्त्वपारीण ऐसा, वक्ता हो, तो कलिकालमें भी तेरे शासनका एकच्छत्र साम्राज्य हो सकता है। यह श्लोक बड़े मार्केका है, इसमें भगवान् श्रीहेमचंद्राचार्यने अपने जीवनका अनुभव प्रगट किया है। वे कहते हैं कि जहाँ, युगान्त-वर्ती सकल शास्त्रका पारगामी (मेरे समान) जैन धर्मका वक्ता—उपदेशक है, और चौलुक्यचक्रचूडामणि महाराज श्रीकुमारपाल देव जैसा श्रोता—श्रावक है, तब इस कलिकालमें भी जैन शासनका, एकच्छत्र साम्राज्य हो इसमें आश्चर्य क्या?

सूरीश्वरकी ज्ञानशक्ति—ग्रंथनिर्माणकार्य

भगवान् हेमचंद्राचार्यके जीवनको जगत्में शाश्वत प्रकाशित रखने वाला और अन्य धर्मियोंको भी आश्चर्य उत्पन्न करने वाला, उनका अगाध ज्ञानगुण था। उनके जैसा सकल शास्त्रोंमें पारंगत, ढूंढने पर भी नहीं मिलेगा। इस अपरिमित ज्ञानशक्तिसे मोहित हो कर, तत्कालीन सर्व धर्मके विद्वानोंने 'कलिकालसर्वज्ञ' जैसी महती उपाधि, उनको समर्पण की थी। सचमुच ही आप 'कलिकालसर्वज्ञ' थे, इसमें जरा भी अत्युक्ति नहीं। इस बातकी सत्यता आपकी अपार ग्रंथरत्नराशी, आज भी जगत्को करा रही है। आपके ग्रंथोंके समूहको देख कर पाश्चात्य विद्वान् भी, विस्मित होते हैं। वे भी आपको 'ज्ञान के महासागर' (Ocean of the Knowledge) कह कर उल्लिखित करते हैं। कहा जाता है कि आपने अपने जीवन कालमें ३५०००००० (साढ़े तीन कोड़) श्लोक प्रमाण ग्रंथ लिखे थे। परंतु भारतवासियोंके दुर्भाग्यसे बहुतसे ग्रंथ तो कालके कराल गालमें दब गये—नष्ट हो गये। इतना होने पर भी, जितने ग्रंथ वर्तमान कालमें विद्यमान हैं, वे भी थोड़ी संख्या वाले नहीं हैं। विद्यमान ग्रंथश्रेणी ही आज विद्वत्समूहको विस्मय करा रही है। विद्याके सकल विषयोंमें आपकी अबाधित गति थी। कोई भी विषय ऐसा नहीं था कि जिसका आपने अवगाहन नहीं किया हो या जिसके ऊपर, अपनी चमत्कारिक लेखनी न उठाई हो। व्याकरण, न्याय, काव्य, कोष, अलंकार, छंद, नीति, स्तुति इत्यादि सब विषयों पर आपने एक या अनेक ग्रंथ लिखे हैं। कई कई ग्रंथ तो ऐसे अपूर्व हैं कि जिनकी समानता करने वाले, भारतमें दूसरे ग्रंथ ही नहीं हैं। हमारी बहुत इच्छा थी कि, हम इस लेखमें आपके ग्रंथोंका विस्तारसे उल्लेख करेंगे। परंतु लेख बढ़ जानेके कारण, स्थानाभाव हो जानेसे, इस इच्छाको पूरी नहीं कर सके। आपके ग्रंथोंका समूह इतना बड़ा और विचित्र है कि यदि उसका विस्तारसे विवेचन किया जाय तो एक बड़ी पुस्तक ही बन जाय।

शिष्यश्रेणि और शरीरांत

सूरि भगवान्का शिष्यसमूह बहुत बड़ा और प्रभावशाली था। साधुसमुदायमें, प्रबंधशतकर्ता श्रीरामचंद्र, महाकवि श्री बालचंद्र, अनेकविद्यासंपन्न श्री गुणचंद्र, विद्याविलासी श्री उदयचंद्र—इत्यादि मुख्य थे। श्रावकसमुदायमें, महाराज श्री कुमारपाल देव, महामात्य श्री उदयन, राजपितामह आननभट, दंडनायक श्री वाग्भट, राजघरष्ठ श्री चाहड, सोलाक इत्यादि अनेक राजवर्गीय तथा लक्षावधि प्रजावर्गीय श्रीमंतादि थे।

इस प्रकार बहुत समय तक अपने ज्ञानपुंजके पवित्र प्रकाशसे सूरीश्वरजीने भारत को प्रकाशित किया। अपने आयुकी समाप्तिका समय प्राप्त हुआ देख, भगवान्ने सकल शिष्यगणको समीपमें बुलाया। आत्मिक उन्नतिके विषयमें विविध प्रकारके हितकर वचनों द्वारा अमृततुल्य उपदेश दिया, जिसे सुन कर महाराज कुमारपालका हृदय भर आया। सूरि महाराजने उनको सांत्वन करनेके लिए अनेक मिष्ट वचन कहे। अंतसमयमें आपने निरंजन, निराकार और सहजानंदित परमात्माका पवित्र ध्यान धरते हुए वहिर्वासनाका त्याग किया। विशुद्ध आत्मपरिणतिमें रमण करते हुए, निर्मल समाधिसे दशम द्वारसे प्राणत्याग किया। संवत् १२२९ में सारे समाजको शोकसमुद्रमें डूबो कर, इस भूयंडल परसे कलिकाल सर्वज्ञ भगवान् श्रीहेमचंद्राचार्यरूप वह लोकोत्तर चंद्र, अस्त हो गया।

उपसंहार

पाठको! सूरि भगवान्के इस चरित्र-साराशसे आपको यह ज्ञात हो जायगा कि, वे कैसे प्रभावशाली पुरुष थे, उनमें कैसे कैसे गुणोंका सन्निपात हुआ था? सचमुच ही वे एक अद्वितीय महात्मा थे। उनके गुणोंका वर्णन करते हुए प्रो. पीटरसन लिखते हैं कि—“हेमचंद्र एक बड़े भारी आचार्य थे। दुनियाके किसी भी पदार्थ पर उनका तिल मात्र भी मोह नहीं था; तथा उस महापुरुषने अपनी बड़ी आयु और जोखमदार जिंदगीको बुरे कामोंमें न लगा कर, संसार का भला करनेमें बीताई थी। उनके किये हुए सुकृत्योंके बदल इस देशकी प्रजाको उनका बड़ा भारी उपकार

मानना चाहिए ।” विदेसी विद्वान् प्रोफेसरके इन वचनोंमें हम इतने शब्द और मिलायेंगे, और कहेंगे कि—“वे एक बड़े भारी महात्मा थे, पूर्ण योगी थे, उत्कृष्ट जितेन्द्रिय थे, अत्यंत दयालु थे, महापरोपकारी थे, पूरे निःस्पृही थे, निःपक्षपाती थे, सत्यके उपासक थे, और कलिकालमें सर्वज्ञ थे ।” आपके जीवनसे, संसारका बहुत उपकार हुआ, जैनधर्मका उद्धार हुआ और सत्यका प्रचार हुआ । नमन है महात्मन् ! तुम्हारे पवित्र जीवनको ! वंदन है भगवन् ! आपके सम्यग् ज्ञान, दर्शन और चारित्र को ! !

*

राजर्षि श्री कुमारपाल देव ।

सत्त्वानुकम्पा न महीमुजां स्यादित्येष कृतो वितथः प्रवादः ।

जिनेन्द्रधर्म प्रतिपद्य येन, श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥ — श्रीसोमप्रभाचार्यः ।

व्यावहारिक जीवन

महाराज कुमारपाल देव इस कलियुगमें एक अद्वितीय और आदर्श नृपति थे । वे बड़े न्यायी, दयालु, परोपकारी, पराक्रमी और पूरे धर्मात्मा थे ।

विक्रम संवत् ११४९ में इनका जन्म हुआ था और संवत् ११९९ में राज्याभिषेक हुआ था । एक पुरातन पट्टावलीमें राज्याभिषेककी तिथि ‘मार्गशीर्ष शुक्ल चतुर्थी’ लिखी है । राज्यप्राप्तिके बाद लगभग १० वर्षपर्यंत आपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेका, और उसकी सीमा बढ़ानेका प्रयत्न किया । दिग्विजय करके आपने अनेक बड़े बड़े राजाओंको अपनी प्रचंड आज्ञाके अधीन किये । आप अपने समयमें एक अद्वितीय विजेता और वीर राजा थे । भारतवर्षमें, उस समय आपकी बराबरी करने वाला और कोई राजा नहीं था । आपका राज्य बहुत बड़ा था । श्री हेमचंद्राचार्यने ‘महावीरचरित’ में आपकी आज्ञाका पालन “उत्तर दिशामें तुरकस्थान, पूर्वमें गंगा नदी, दक्षिणमें विंध्याचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंत” के देशोंमें होना लिखा है । प्रोफेसर मणीलाल नमुभाई द्विवेदी लिखते हैं कि—“गुजरात यानि अणहिल्लवाडके राज्यकी सीमा बहुत विशाल माद्धम देती है । दक्षिणमें ठेठ कोलापुरके राजा उसकी आज्ञा मानते थे, और भेट भेजते थे । उत्तरमें काश्मीरसे भी भेंटें आती थीं । पूर्वमें चेदी देश तथा यमुना पार और गंगा पार के मगधदेश पर्यंत आज्ञा पहुंची थी । और पश्चिममें सौराष्ट्र तथा सिंधु देश तथा पंजाब का भी कितनाक हिस्सा गुजरातके ताबेमें था । ‘राजस्थान इतिहास’ के कर्ता कर्नल टॉड साहब को, चित्तौड़के किलेमें, राणा लखणसिंहके मंदिरमें एक शिलालेख मिला था, जो संवत् १२०७ का लिखा हुआ है । उसमें महाराज कुमारपालके विषयमें लिखा है कि “महाराज कुमारपालने अपने प्रबल पराक्रमसे सब शत्रुओंको दल दिये, जिसकी आज्ञाको पृथ्वी परके सब राजाओंने अपने मस्तक पर चढ़ाई । जिसने शाकंभरीके राजाको अपने चरणोंमें नमाया । जो खुद हथियार पकड़ कर सवालक्ष (देश) पर्यंत चढ़ा और जिसने सब गढ़पतियोंको नमाया । सालपुर (पंजाब) तक को भी उसने उसी तरह वश किया ।” (वेस्टर्न इण्डिया, टॉड कून)

इन सब प्रमाणोंसे महाराज कुमारपालके राज्यके विस्तारका खयाल हो जाता है । भारतवर्षमें, इतने बड़े साम्राज्यको भोगने वाले राजा बहुत कम हुए ।

आपकी राजधानी अनहिलपुर—पाटन, भारतके उस समयके सर्वोत्कृष्ट नगरोंमें से, एक थी । वह व्यापार और कलाकौशलसे बहुत बढ़ी चढ़ी थी, समृद्धिके शिखर पहुंची हुई थी । राजा और प्रजाके सुंदर महालोंसे तगा पर्वतके शिखरसे ऊंचे और मनोहर देवमुखोंसे अत्यंत अलंकृत थी । हेमचंद्राचार्यने ‘व्याश्रय महाकाव्य’ में इस नगरी का बहुत वर्णन किया है । सुना जाता है कि उस समय इस नगर में १८०० तो जोड़ाधिपति रहते थे । इस प्रकार महाराज एक बड़े भारी महाराज्यके स्वामी थे ।

आप प्रजाका पालन पुत्रवत् करते थे। अपने राज्यमें एक भी प्राणीको दुःखी नहीं रखना चाहते थे। प्रजा आपको 'राम' का ही दूसरा अवतार समझती थी। प्रजाकी अवस्था जाननेके लिए, गुप्त वेशसे आप शहरमें भ्रमण करते थे। हेमचंद्राचार्य कहते हैं कि—“दरिद्रता, मूर्खता, मलिनता इत्यादिसे जो लोक पीडित होते हैं वे मेरे निमित्तसे हैं या अन्यसे ? इस प्रकार औरोंके दुःखोंको जाननेके लिए राजा शहरमें फिरता रहता था।” इस प्रकार जब गुप्त भ्रमणमें महाराजको जो कोई दुःखी हालतमें नजर पड़ता था, तो आप झट अपने स्थान पर आ कर, उसके दुःख दूर करनेकी चेष्टा करते थे। ‘द्याश्रय महाकाव्य’ के अंतिम सर्ग (२०) में भगवान् श्रीहेमचंद्र लिखते हैं कि—“महाराज कुमारपालने एक दिन रास्तेमें, एक गरीब मनुष्यको, चिछाते हुए और जमीन पर गिरते-पड़ते हुए ऐसे ५-७ बकरोको खींच कर ले जाता हुआ देखा। महाराजने पूछा कि—“इन मरे हुए जैसे विचारे पामर प्राणियोंको कहाँ ले जाता है ?” उस मनुष्यने कहा—“इनको कसाईके यहाँ बेच कर, जो कुछ पैसा आएगा, उससे उदरनिर्वाह करूंगा।” यह सुन कर महाराज बड़े खिन्न हुए और सोचने लगे कि—“मेरे दुर्धिवेकसे ही इस तरह लोक हिसामें प्रवृत्त होते हैं, इस लिए धिक्कार है मेरे प्रजापति नाम को।” इस प्रकार अपनी आत्माको ठपका देते हुए राजभवनमें आए और अधिकारियोंको बुला कर सखत आज्ञा दी की—“जो झूठी प्रतिज्ञा करे उसे शिक्षा होगी, जो परलीलंपट हो उसे, अधिक शिक्षा होगी, और जो जीवहिंसा करे उसे, सब से अधिक कठोर दंड मिलेगा—इस प्रकारकी आज्ञापत्रिका सारे राज्य में भेज दो।” अधिकारियोंने उसी सखत उक्त फरमान सर्वत्र जाहिर कर दिया। इस प्रकार सारे महाराज्य में—यावत् त्रिकूटाचल (लंका) पर्यंत—अमारीघोषणा कराई। इसमें जिनको नुकसान पहुंचा उनको तीन तीन वर्ष तकका अन्न दिया। मद्यपानका प्रचार भी सर्वत्र बंध कराया। *यज्ञ-यागमें भी पशुओंके स्थान पर अन्नका हवन होना शुरू हुआ। एक दिन महाराज सोये हुए थे, इतनेमें किसीके रोनेकी आवाज सुनाई दी। आप ऊठ कर अकेले ही उस स्थान पर पहुँचे। जा कर देखा तो एक सुंदर स्त्री रोती हुई नजर पड़ी। उसे पूछने पर मालूम हुआ कि, वह एक धनाढ्य गृहस्थकी स्त्री है, उसका पति और पुत्र दोनो मर गये। वह इस लिए रोती थी कि—“राज्यका पूर्वकालसे यह क्रूर नियम चला आता है कि संततिहीन मनुष्यकी मिल्कतका मालिक राज्य है—अतः इस नियमानुसार मेरी जो संपत्ति है वह सब राज्य ले लेगा तो फिर मैं अपना जीवन किस तरह बिताऊँगी। इस लिए मुझे भी आज मर जाना अच्छा है।” महाराजने यह सुन कर उसे आश्वासन दिया और कहा कि—“तू मर मत। राजा तेरा धन नहीं लेगा। सुखपूर्वक तू अपनी जिंदगीको धर्मकृत्य करनेमें बिता।” स्वस्थान पर आ कर महाराजने मनमें सोचा कि इस प्रकार, राज्यके क्रूर नियमसे प्रजा कितनी दुःखी होती होगी ? आपका अंतःकरण दयासे भर आया। प्रजाके इस त्रास को नहीं सहन कर सके। आपने अधिकारियोंको बुला कर कहा कि—“निपुत्र मनुष्यकी मृत्युके बाद, उसकी संपत्ति राज्य ले लेता है यह अत्यंत दारुण नियम है। इससे प्रजा बहुत पीडित होती है, इस लिए यह नियम बंध करो। चाहे भले ही मेरे राज्यकी उपजमें लाख-दो-लाख तो क्या परंतु क्रोड-दो-क्रोड रुपयेका भी क्यों न घाटा आ जाय !” अधिकारियोंने आपकी आज्ञाको मस्तक चढ़ाया और उसी क्षण सारे राज्यमें इस कायदेकी क्रूरता दाव दी गई, जिससे प्रजाके हर्षका पार नहीं रहा। तथा कर-दंड वगैरह भी आपने बहुत कम कर दिये थे। इस प्रकार आपने अपनी प्रजाको अत्यंत सुखी की थी।

* इस बात पर गुजरातके प्रख्यात विद्वान्, सद्गत प्रो. मणिलाल नभुभाई द्विवेदी लिखते हैं कि—“कुमारपालने जबसे अमारी घोषणा (जीवहिंसा बंध) कराई तबसे यज्ञयागमें भी मांसबलि देना बंध हो गया, और यव तथा शालि होमनेकी चाल शुरू हुई। लोगोंकी जीव जाति ऊपर अत्यंत दया बढी। मांसभोजन इतना निषिद्ध हो गया कि, सारे हिंदुस्थान (बंगाल, पंजाब, इत्यादि) में, एक या दूसरे प्रकारसे, थोड़ा बहुत भी मांस, हिंदु कहलाने वाले, उपयोगमें लाते हैं, परंतु गुजरातमें तो उसका गंध भी लग जाय तो, झट खान करने लग जाते हैं, ऐसी वृत्ति लोगों की उस समयसे बंधी हुई आज पर्यंत चली जा रही है।” (देखो ‘द्याश्रयकाव्य’ का गुजराती भाषांतर, गायकवाड सरकारका छपाया हुआ।)

धार्मिक-जीवन ।

यहाँ तक हमने आपके व्यावहारिक—सामाजिक जीवनका उल्लेख किया । अब कुछ थोड़े से शब्द, धार्मिक—आध्यात्मिक जीवनके विषयमें, कह कर, इस प्रस्तावनाकी समाप्ति करेंगे ।

आप जिस प्रकार नैतिक और सामाजिक विषयोंमें औरोंके लिए आदर्शस्वरूप थे, उसी प्रकार धार्मिक विषयोंमें भी आप उत्कृष्ट रूपमें धर्मात्मा थे, जितेन्द्रिय थे और ज्ञानवान् थे । श्रीमान् हेमचंद्राचार्यका जबसे आपको अपूर्व समागम हुआ तभी से आपकी चित्तवृत्ति धर्मकी तरफ जुड़ने लगी । निरंतर उनसे धर्मोपदेश सुनने लगे । दिन प्रतिदिन जैनधर्म प्रति आपकी श्रद्धा बढ़ने तथा दृढ़ होने लगी । अंतमें संवत् १२१६ के वर्षमें, शुद्ध श्रद्धानपूर्वक जैनधर्मकी गृहस्थ-दीक्षा स्वीकार की । सम्यक्तत्वमूल द्वादश व्रत अंगीकार कर, पूर्ण श्रावक बने ! उस दिनसे निरंतर त्रिकाल जिनेन्द्र भगवान्की पूजा करने लगे । परमगुरु श्रीहेमचंद्राचार्यकी विशेष रूपसे उपासना करने लगे, और परमात्मा महावीरप्रणीत अहिंसास्वरूप जैनधर्मका आराधन करने लगे । आप बड़े दयालु थे, किसी भी जीवको कोई प्रकारका कष्ट नहीं देते थे । पूरे सत्यवादी थे, कभी भी असत्य भाषण नहीं करते थे । निर्विकार दृष्टि-वाले थे, निजकी राणियोंके सिवाय संसार मात्रका स्त्रीसमूह आपको माता, भगिनी और पुत्रीतुल्य था । आपने महाराणी भोपलदेवीकी मृत्युके बाद आजन्म ब्रह्मचर्य व्रत पालन किया था । राज्यलोभसे सर्वथा पराङ्मुख थे । मद्यपान, तथा मांस और अमक्ष्य पदार्थों का भक्षण कभी नहीं करते थे । दीन दुःखी जनोंको और अर्थी मनुष्योंको निरंतर अगणित द्रव्य दान किया करते थे । गरीब और असमर्थ श्रावकोंके निर्वाहके लिए दरसाल लाखों रुपये राज्यके खजानेमें से दिये जाते थे । लाखों रुपये व्यय कर जैन शास्त्रोंका उद्धार कराया और अनेक पुस्तक-मंडार स्थापन किये । हजारों पुरातन देवमंदिरोंका जीर्णोद्धार करा कर तथा अनेक नये बनवा कर भारत-भूमिको अलंकृत की । तारंगादि तीर्थक्षेत्रों परके दर्शनीय और भारतवर्षकी शिल्पकलाके अद्वितीय नमूने रूप, विशाल और अत्युच्च, मंदिर आज भी आपकी जैनधर्म प्रियताको जगत्में जाहीर कर रहे हैं । इस प्रकार आपने जैनधर्मके प्रभावको जगत्में बहुत बढ़ाया । संसारको सुखी कर अपने आत्मा का उद्धार किया । एक अंग्रेज विद्वान् लिखता है की—“कुमारपालने जैनधर्मका बड़ी उत्कृष्टतासे पालन किया और सारे गुजरातको एक आदर्श जैन राज्य बनाया ।” अपने गुरु श्रीहेमचंद्राचार्यकी मृत्युसे छः महीने बाद, वि. सं. १२३० में, ८० वर्षकी आयु भोग कर, इस असार संसार को त्याग, स्वर्ग प्राप्त किया ।

अंतिम निवेदन

पाठक ! हमने ऊपर जिन दो महापुरुषोंका संक्षेपमें वर्णन किया है उन्हीं पुण्यात्माओंका जीवनविस्तार इस कुमारपाल चरित्रमें है । इसको अच्छी तरह पढ़िये और अपनी आत्माको निर्मल करिये । हर एक समाज और देशकी उत्कृष्ट संपत्ति उसके आदर्श पुरुष ही है । मनुष्य जीवनको उन्नत करनेके लिए महात्माओंका पवित्र जीवनचरित्र ही एक सर्वोत्तम साधन है । जिस समाज और देशको, अपने पूर्वकालीन समर्थ पुरुषोंके प्रचंड सामर्थ्यका खयाल नहीं है, उनके सुकृत्योंका अभिमान नहीं है और उनकी आज्ञाका पालन नहीं है, वह समाज और देश कभी उन्नति पर नहीं पहुँच सकता । इसलिए, प्रिय जैनबंधुओ ! ऐसे महात्माओंके जीवनचरित्रोंको पढ़ कर आप अपने पूर्वजोंके गुणों और सुकृत्योंको अपने हृदयमें स्थापन करो, उनकी पवित्र आज्ञाओंका पालन करो और गये हुए जैन-धर्मके गौरवको, अपने पुरुषार्थ द्वारा एक दफह फिर पीछा ला कर, जगत्को उसका सर्वश्रेष्ठत्व बतला दो ।

अंतमें, इस चरित्रके लेखक जेह्वास्पद श्रीशुत मुनिवर ललितविजयजी महाराजका मैं उपकार मानता हूँ कि जिनके प्रसंगसे, इस प्रस्तावना द्वारा मुझे महापुरुषोंके गुणानुवाद करनेका यह सुअवसर मिला ।

राजर्षि कुमारपाल

[गुजरातकी सुप्रतिष्ठित 'गुजरातीसाहित्यपरिषत्' द्वारा, वि स १९९५ में, गुजरातकी प्राचीन राजधानी अणहिलपुर पाटण मे, 'हेमसारस्वतसत्र'के रूपमें एक विद्वत्सम्मेलनका आयोजन किया गया था। उस सत्रमें पढनेके लिये मैंने राजर्षि कुमारपाल नामका गुजराती भाषामे निबन्ध लिखा था जो मेरे संपादकत्वमे प्रसिद्ध होने वाले 'भारतीयविद्या' नामक सशोधनात्मक त्रैमासिक पत्रके वर्ष १, अंक ३ में प्रकट हुआ था। उस गुजराती निबन्धका हिन्दी अनुवाद, बनारसकी 'जैन संस्कृति संशोधन समिति' (Jain Culture and Research Society) ने सन् १९४९ में प्रकाशित किया था। प्रस्तुत 'कुमारपाल चरित्र सग्रह'के विषयके साथ, इस प्रबन्धका विशिष्ट सम्बन्ध होनेसे हम यहा पर इसको भी सग्रहित कर देना उचित समझते हैं। इस निबन्धके पढनेसे विज्ञ पाठकोंको प्रस्तुत विषयमें कुछ विशेष ऐतिह्य तथ्य ज्ञात हो सकेंगे। इसके लिये मैं उक्त समितिके मंत्री प्राध्यापक पंडितवर्य श्रीदलसुखभाई मालवणियाके प्रति अपना कृतज्ञभाव प्रकट करना चाहता हूँ।

- मु नि जि न वि ज य]

कुमारपाल—एक धीरोदात्त नायक

राजा कुमारपालका जीवन गुजरातके इतिहासमें महत्त्वपूर्ण स्थान रखता है। केवल गुजरातमें ही नहीं बल्कि भारतीय इतिहासमें भी उसका विशिष्ट स्थान है। वह एक साधारण नरेश न था। उसमें अनेक असाधारणताएँ विद्यमान थीं। मनुष्य जीवनकी ऊँची-नीची सभी दशाएँ उसके जीवनमें निहित थीं। उसे सुख और दुःखकी अनेक अनुभूतियाँ हुई थीं। उसका जीवन एक महाकाव्यके समान था जिसमें शृंगार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, भयानक, बीभत्स, अद्भुत और शान्त इस प्रकार सभी रसोंका परिपाक हुआ था। उसकी जीवनरूप कवितामें माधुर्य, ओज और प्रसादका अनोखा सम्मिश्रण था। देशत्याग, संकट, सहाय-असहाय, क्षुधा-तृषा, भिक्षायाचन, हर्ष, शोक, अरण्याटन, जीवितसंशय, राज्यप्राप्ति, युद्ध, शत्रुसंहार, विजययात्रा, नीतिप्रवर्तन, धर्मपालन, अभ्युदयारोहण और अन्तमें अनिच्छित भावसे मरण—इत्यादि एक महाकाव्यिकाके वर्णनके लिए आवश्यक सभी रसोत्पादक सामग्री उसके जीवनमे विद्यमान थी। काव्य-मीमांसकोंने काव्यके लिए जो धीरोदात्त नायककी रम्य कल्पना की है उसका वह यथार्थ आदर्श था। उसका जीवन अपकर्ष और उत्कर्षका क्रीडाक्षेत्र था। उसका पूर्ण इतिहास हमें उपलब्ध नहीं है। जो कुछ थोड़ी बहुत ऐतिहासिक सामग्री उपलब्ध है वह अपूर्ण, अस्तव्यस्त और किञ्चित् अतिशयोक्तिवाली है; तो भी इस सामग्री परसे गुजरातके किसी दूसरे राजाकी अपेक्षा उसका अधिक विस्तृत और प्रमाणभूत इतिहास प्राप्त हो सकता है। गुजरातके बाहर भी किसी पुराने भारतीय राजाका इतना विस्तृत जीवनवृत्त प्राप्त नहीं है। इस सामग्रीसे उसके कुल, वंश, जन्म, बाल्यावस्था, यौवन, देशाटन, संकटसहन, राज्यप्राप्ति, राजशासन, धर्माचरण आदि बातोंका यथार्थ परिचय मिलता है। उसके राज्यके प्रधान पुरुषो, मुख्य प्रजाजनो, धर्मगुरुओ और विद्वानोका परिचय भी इस उपलब्ध सामग्रीसे मिल सकता है। उसके लोकोपयोगी और धर्मोपयोगी कार्योंकी रूपरेखा भी इसमें है। मैं यहाँ उसीका कुछ दिग्दर्शन कराना चाहता हूँ।

कुमारपालके जीवनकी सामग्री

ऐतिहासिक दृष्टिसे कुमारपालके राजजीवनका जो रेखाचित्र मैं खींचना चाहता हूँ उसकी सामग्री प्रमाणभूत और सर्वथा विश्वसनीय है। इस सामग्रीका श्रेय प्रायः कुमारपालके थोड़े या बहुत सपर्कमें आने वाले व्यक्तियोंको है। इसमें मुख्य सूत्रधार है कुमारपालके गुरु और गुर्जर विद्वानोके मुकुटमणि आचार्य हेमचन्द्र। हेमचन्द्राचार्यके व्यक्तित्व और कार्यके विषयमे बहुत कुछ कहा जा चुका है। उसका पुनः कथन और पिछपेषण अनावश्यक है। इन्होंने 'संस्कृतद्वयाश्रय' काव्यके अन्तिम पाँच सर्गोंमे और 'प्राकृतद्वयाश्रय'के आठ सर्गोंमें कुमारपालका काव्यमय जीवन चित्रित किया है। हेमचन्द्रका यह चित्रण कुमारपालके राज्याभिषेकसे प्रारम्भ होता है। इसमें ऐतिहासिक घटनाओका उल्लेख नहींके बराबर है। फिर भी

उसके राजजीवनका रेखांकन करनेके लिए पर्याप्त सामग्री उपलब्ध है। द्रयाश्रय काव्यमें कवित्वकी कोई ऊँची उड़ान नहीं है, इसका कारण है ऐसे काव्योंकी पद्धति। ऐसे काव्योंमें अर्थानुसारी शब्दरचना नहीं होती किन्तु शब्दानुसारी अर्थ-रचना होती है। जिस प्रकारके शब्दप्रयोग व्याकरणके क्रममें चले आ रहे हैं, उन्होंने उसी प्रकारके शब्दोंकी रचनाके लिए, उपयुक्त अर्थोंको कुमारपालके राजजीवनमेंसे चुन लिया और श्लोकबद्ध कर दिया। इतने ही अंशोंमें इस काव्यका कवित्व है। इसके अतिरिक्त सरसताकी दृष्टिसे कही जाने वाली कोई विशेष बात उसमें नहीं है। किन्तु हमारे लिए तो प्रस्तुत विषयकी दृष्टिसे काव्यविभूतिकी अपेक्षा यह सादी शब्दरचना ही अधिक उपयोगी है।

हेमचन्द्राचार्य द्वारा वर्णित कुमारपालका दूसरा वर्णन 'त्रिषष्टि-शलाकापुरुष-चरित्र'के अन्तिम 'महावीरचरित्र'में है। इसकी रचना हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी प्रार्थनासे की थी और यही उनके जीवनकी अन्तिम कृति है।

जन धर्म स्वीकार करनेके पश्चात् कुमारपालने जैसा कुछ उसका आचरण किया है उसका बहुत थोड़ा किन्तु सारभूत वर्णन इस ग्रन्थमें है।

हेमचन्द्राचार्यके पश्चात् दूसरी सामग्री 'मोहराजपराजय' नामक नाटकके रूपमें है। यह नाटक कुमारपालके उत्तराधिकारी अजयपाल या अजयदेवके एक मन्त्री मोढवंशीय यशःपालका बनाया हुआ है और यह गुजरात और मारवाड़ की सीमा पर स्थित थारापद—इस समय थराद—नगरके 'कुमार विहार' नामक जैन मन्दिरमें महावीर यात्रा-महोत्सवके समय खेला गया था। कुमारपालने जैन धर्मका स्वीकार कर जीवहिंसा, शिकार, जुआ और मद्यपान आदि जिन दुर्व्यसनोंका निषेध कराया था उस कथावस्तुको ले कर इस नाटककी रचना हुई है। इस नाटकका संकलन हृद-यंगम और कल्पनामनोहर है। इसमें कोई ऐसा स्पष्ट ऐतिहासिक उल्लेख नहीं है किन्तु बहुत सी विशिष्ट बातें ऐसी हैं जो ऐतिहासिक दृष्टिसे उपयोगी हो सकती हैं और इसीलिए वे प्रमाणभूत मानी जा सकती हैं।

तीसरी कृति सोमप्रभाचाय कृत 'कुमारपालप्रतिबोध' है। कुमारपालकी मृत्युके ११ वर्ष पश्चात्, पाटनमें ही कुमारपालके प्रसिद्ध राजकवि सिद्धपालके धर्मस्थानमें ही यह रचना पूर्ण हुई थी। स्वयं हेमचन्द्राचार्यके तीन शिष्य—महेन्द्र, वर्धमान और गुणचन्द्र—ने इस ग्रन्थको आद्योपान्त सुना था। यह ग्रन्थ है तो बहुत बड़ा—करीब ८—९ हजार श्लोकका किन्तु इसमें ऐतिहासिक सामग्री करीब २००-२५० श्लोक जितनी ही है। इस ग्रन्थकारका उद्देश कुमारपालका विस्तृत जीवन चरित्र लिखनेका नहीं था किन्तु हेमचन्द्राचार्यने जिन धर्मकथाओं द्वारा कुमारपालको जैन-धर्माभिमुख बनाया था उन्हीं कथाओंको लक्ष्य कर एक कथासंग्रहात्मक ग्रन्थ बनानेका था। ग्रन्थकार उसका निर्देश प्रारम्भमें ही कर देते हैं। वे कहते हैं कि—“इस युगमें हेमचन्द्रसूरि और कुमारपाल दोनो असंभव चरित्र वाले पुरुष हुए हैं। इन्होंने जैनधर्मकी महती प्रभावना द्वारा कलियुगमें सत्ययुगका अवतार किया है। यद्यपि इन दोनो पुरुषोंका जीवन सम्पूर्णतया मनोहर है लेकिन मैं सिर्फ जैनधर्मके प्रतिबोधक विषयमें ही कुछ कहना चाहता हूँ।” इस प्रकार इस ग्रन्थका उद्देश भिन्न होने के कारण इसमें ऐतिहासिक विवरणकी विशेष आशा नहीं की जा सकती; तो भी प्रसंगवश इसमें भी कहीं कहीं ऐसा विवरण मिलता है जो कुमारपालका रेखाचित्र अंकित करनेके लिए बहुत महत्वपूर्ण है।

इन तीनों समकालीन—अथवा जिन्होंने कुमारपालके राज्यशासनको स्वयं अच्छी तरह देखा था—ऐसे पुरुषोंका ही आधार मैंने इस निबंधमें लिया है। यदि कहीं पर उत्तरकालीन कृतियोंका आधार लिया गया है तो वह केवल मूल घटनाको साधार प्रमाणित करनेके लिए।

कुमारपालका धर्मसंस्कार

हमारे देशके इतिहासमें कुमारपालके धार्मिक जीवनके विषयमें एक प्रकारकी अज्ञानता या गैर समझ फैली हुई है। हेमचन्द्राचार्यके उपदेशोंसे प्रभावित हो कर कुमारपालने जैनधर्मका पूर्णतया अंगीकार किया था और वह एक परमार्थ राजा बना

था यह सत्य कथा, संकीर्ण मनोवृत्ति वाले बहुतसे अंजैन विद्वानोंको रुचिकर प्रतीत नहीं हुई और इसका खण्डन करनेके लिए भ्रमपूर्ण लेखादि लिखे जाते रहे हैं, किन्तु उसके जैनत्वकी बात उतनी ही सत्य है जितनी कि उसके अस्तित्व की है। इस विषयका विवरण प्रकट करनेवाली सामग्री अपने आपमें ही इतनी प्रतिष्ठित है कि उसको सत्य सिद्ध करनेके लिए किसी दूसरे सबूत की आवश्यकता नहीं है। तथ्यदर्शी यूरोपियन विद्वानोंने तो इस बातको कभी का सिद्ध कर दिया है किन्तु हम लोगोंकी धार्मिक संकीर्णता बहुत बार सत्य दर्शनमें बाधक होती है। इसी कारण हम लोग अनेक दोषोंके शिकार हो गए हैं। कुमारपाल जैन हो तो क्या और शैव हो तो क्या—मुझे तो उसमें कोई विशेषता नहीं प्रतीत होती। महत्त्व है तो उसके व्यक्तित्वका। सिद्धराज जैन न था, वह एक चुस्त शैव था इससे अगर मैं सिद्धराजका महत्त्व न समझू तो समझ लो कि मेरी सारासारविवेक बुद्धिका दिवाला निकल गया है। अमुक व्यक्ति अमुक धर्मका अनुयायी था इतने मात्रसे हम उसके व्यक्तित्वको परखने और अपनाने की उपेक्षा करे तो हम अपनी ही जातीयता—राष्ट्रीयताका अहित करते हैं। शैव हो, या वैष्णव, बौद्ध हो या जैन—धर्म से कोई भी हो—जिन्होंने अपनी प्रजाकी उन्नति और संस्कृतिके लिए विशिष्ट कार्य किया है वे सब हमारे राष्ट्रके उत्कर्षक और संस्कारक पुरुष हैं। ये राष्ट्रपुरुष हमारी प्रजाकीय संयुक्त अचल सम्पत्ति हैं। अगर इनके गुणोंका यथार्थ गौरव हम लोग न समझे तो हम उनकी अयोग्य प्रजा सिद्ध होंगे। शैव, बौद्ध, जैन ये सारे मत एक ही आर्यतत्त्वज्ञानरूपी महावृक्षकी अलग अलग दार्शनिक शाखाओंके समान हैं। वृक्षकी विभूति उसकी शाखाओंसे ही है और जब तक वृक्षमें सजीवता मौजूद है उसमें शाख-प्रशाखाएं निकलती ही रहेंगी। शाखा-प्रशाखाओका उद्गम वन्द हो जाना वृक्षके जीवनका अन्त है। धर्मानुयायी और मुमुक्षु जन पक्षियोंके समान हैं जो शान्ति और विश्रान्तिके लिए इस महावृक्षका आश्रय ग्रहण करते हैं। जिस पक्षीको जो शाखा ठीक और अनुकूल प्रतीत हो वह उसीका आश्रय लेता है और शान्ति प्राप्त करता है। जिस प्रकार कोई पक्षी, अनुकूल न होने पर एक शाखा छोड़ कर दूसरी शाखाका आश्रय लेता है उसी प्रकार विचारशील मानव भी स्वरुचि अनुसार किसी एक धर्मका त्याग कर धर्मान्तर ग्रहण करता है और मनःसमाधि प्राप्त करता है। कुमारपालने भी मनःसमाधि प्राप्त करनेके लिए ही धर्मपरिवर्तन किया था। सात्त्विका रूपसे किया गया धर्मपरिवर्तन दोषरूप नहीं, गुणरूप होता है। ऐसे धर्मपरिवर्तनसे नवीन बल और उत्साहका चार होता है। प्रजाकी मानसिक और नैतिक उन्नति होती है। जैन धर्मका स्वीकार कर कुमारपालने जो प्रजाक अनन्य कल्याण किया था वह दूसरी तरहसे करना संभव न था। उसके धर्मपरिवर्तनने प्रजाके पारस्परिक विद्वेषको कम किया और सामाजिक उत्कर्षको आगे बढ़ाया। वस्तुतः उस जमानेमें आजके समान धर्मपरिवर्तनकी संकुचित विचारश्रेणी नहीं थी। सामाजिक दृष्टिसे धर्मपरिवर्तन कोई महत्त्वपूर्ण नहीं है। गुजरातके अनेक प्रतिष्ठित कुटुंबोंमें जैन और शैव दोनों धर्मोंका पालन किया जाता था। किसी घरमें पिता शैव था तो पुत्र जैन, किसी घरमें सास जैन थी तो वधू शैव। किसी गृहस्थका पितृकुल जैन था तो मातृकुल शैव और किसीका मातृकुल जैन था तो पितृकुल शैव। इस प्रकार गुजरातमें वैश्य जातिके कुलोंमें प्रायः दोनों धर्मोंके अनुयायी थे। इसलिए इस प्रकारका धर्मपरिवर्तन गुजरातके सम्य सम्राजमें बहुत सामान्य सी बात थी। राज्यके कारोबारमें भी दोनों धर्मानुयायियोंका समान स्थान और उत्तरदायित्व था। किसी समय जैन महामाल्यके हाथमें राज्यकी वागडोर आती तो कभी शैव महामाल्यके हाथमें। लेकिन इससे राजनीतिमें किसी प्रकारका परिवर्तन नहीं होता था। शैवों और जैनोकी कोई अलग अलग समाजरचना नहीं थी। सामाजिक विधि-विधान सब ब्राह्मणों द्वारा ही नियमानुसार संपन्न होते थे। शैव कुटुम्बों और जैन कुटुम्बोंकी कुलदेवी एक ही होती थी और उसका पूजन-अर्चन दोनों कुटुम्ब वाले कुलपरम्परानुसार एक ही विधिसे मिल कर करते थे। इस प्रकार सामाजिक दृष्टिसे दोनोंमें अमेद ही था। सिर्फ धर्मभावना और उपास्य देवकी दृष्टिसे थोड़ासा भेद था। शैव अपने इष्टदेव शिवकी उपासना और पूजा-सेवा करते, जैन अपने इष्टदेव जिनकी पूजा-अर्चना करते। शिवपूजाकोके कुछ वर्गोंमें मद्य-मांस स्वाज्य नहीं माना जाता था परन्तु जैनोमें यह वस्तु सर्वथा स्वाज्य मानी जाती थी। कोई भी अगर जैन बनता तो

उसका अर्थ यही होता था कि उसने मद्य-मांसका सेवन त्याग दिया है और इसका त्याग कर उसने जीवहिंसा न करनेका मुख्य जैन व्रत लिया है। शैव और जैन दोनों मुख्य रूपसे गुजरातके प्रजाधर्म थे, तो भी सामान्य रूपसे राजधर्म शैव ही माना जाता था और गुजरातके राजाओंके उपास्य देव शिव थे। राजपुरोहित शिवधर्मी नागर ब्राह्मण और राजगुरु शिवोपासक तपस्वी थे। किन्तु अणहिलपुरके संस्थापक वनराज चावड़ासे ले कर कर्णवाघेला तक गुजरातके हिन्दू राज्य कालमें, जैन धर्मके अनुयायियोंका सामाजिक दर्जा सबसे ऊँचा था। प्रजावर्गमें जैन जन विशेष प्रतिष्ठित एवं अग्रणी थे। राज्य-शासनमें भी उनका हिस्सा सबसे अधिक था। इससे राजाओंके शैव होने पर भी जैन धर्म पर उनकी सदैव आदर दृष्टि रहती थी। विद्वान् जैन आचार्य राजाओंके पास निरन्तर आते रहते थे और राजा लोग भी अपने गुरुओंके समान ही उन्हें आदर देते थे। कई बार तो राजकुटुम्बोंमेंसे भी कोई कोई जैन धर्मकी संन्यास दीक्षा धारण कर लेता था। अनेक राजपुत्र जैन आचार्योंके पास शिक्षा ग्रहण करते थे। इस प्रकार राजा लोग जैनोके साथ सब प्रकारसे निकट सम्बन्धमें रहते थे। उससे इनके मनमें धर्म-सम्बन्धी किसी भी प्रकारका भेदभाव नहीं रहता था। शैव धर्मका आदर्श प्रतिनिधि सिद्धराज भी जैनोसे काफी सम्बन्धित था। सिद्धपुरमें रुद्रमहालयके साथ-साथ उसने 'रायविहार' नामक आदिनाथका जैन मन्दिर भी बनवाया था। गिरनार पर्वत पर नेमिनाथका जो मुख्य जैन-मन्दिर आज विद्यमान है वह भी सिद्धराजकी उदारताका ही फल है। सोमनाथकी यात्राके साथ उसने गिरनार और शत्रुघ्नय तीर्थकी भी उसी भावसे यात्रा की थी। शत्रुघ्नय तीर्थका खर्च चलानेके लिए उसने बारह गांव उसके साथ लगा देनेके लिए अपने महामाल्य अश्वकको आज्ञा दी थी। इससे प्रतीत होता है कि सिद्धराजके हृदयमें जैन-धर्मके लिये किसी प्रकारकी तुच्छ भावना नहीं थी। उसमें और कुमारपालमें जो अन्तर था वह यही कि सिद्धराज अपने मनमें शैव धर्मको मुख्य मानता था और जैन धर्मको गौण; कुमारपाल अपने पिछले जीवनमें जैन-धर्मको मुख्य मानने लगा था। सिद्धराजके इष्टदेव अन्त तक शिव ही थे; किन्तु कुमारपालके इष्टदेव पिछले जीवनमें जिन थे। उसने जिनको अपना देव और आचार्य हेमचन्द्रको सद् गुरु, आप्तपुरुष और कल्याणकारी माना था। इसी प्रकार अहिंसा प्रबोधक धर्मको अपना मोक्षदायक धर्म मान कर श्रद्धापूर्वक उसका स्वीकार किया था। इस तरह वह जैन धर्मका एक आदर्श प्रतिनिधि बन गया था। इतनी पूर्व भूमिकाके बाद अब मैं कुमारपालके राजजीवनका रेखाचित्र उपस्थित करना चाहता हूँ।

अशोक और कुमारपाल

कुमारपालका राजजीवन कई बातोंमें मौर्य सम्राट् अशोकसे मिलता जुलता है। राजगद्दी पर आरुढ़ होने पर जिस प्रकार सम्राट् अशोकको अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़ना पड़ा उसी प्रकार कुमारपालको भी अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़नेके लिए बाध्य होना पड़ा। राज्यसिंहासनारोहणके बाद तीन साल तक अशोकका शासन अस्त-व्यस्त रहा। यही हाल कुमारपालका भी था। जिस प्रकार अशोक ७-८ वर्ष तक शत्रुओंको जीतनेमें व्यग्र रहा उसी प्रकार कुमारपालको भी इतने ही समय तक शत्रुओंके साथ युद्ध करनेमें लगा रहना पड़ा। इस तरह आठ-दस वर्षके युद्धोपरान्त, जीवनके शेष भागमें जिस प्रकार अशोकने प्रजाकी नैतिक और सामाजिक उन्नतिके लिए कई राजाज्ञाएँ निकालीं और राज्यमें शान्ति एवं सुव्यवस्था बनाये रखनेका प्रयत्न किया था, उसी प्रकार कुमारपालने भी किया। जिस प्रकार अशोक पहले शैव और फिर बौद्ध हो गया उसी प्रकार कुमारपाल भी पहले शैव था, फिर जैन हो गया। अशोकके समान ही कुमारपालने भी स्वीकृत धर्मके प्रचारके लिए अपनी सारी शक्ति लगा दी थी। जिस प्रकार अशोकने बौद्ध-धर्म प्रतिपादित शिक्षाएँ तथा उच्च धार्मिक नियमोंका स्वीकार कर 'परमसुगतोपासक'की प्रदत्त धारण की; उसी प्रकार कुमारपालने भी जैन-धर्मप्रतिपादित गृहस्थके जीवनको आदर्श बनाने वाले आवश्यक अशुबनादि नियमोंका श्रद्धापूर्वक स्वीकार करके 'परमार्हत'का पद प्राप्त किया। अशोकके समान ही प्रजाको दुर्व्यसनोसे हटानेके लिए दुर्गा-रपालने कई राजाज्ञाएँ निकालीं थीं। अशोकके बौद्ध स्तूपोंकी भाँति कुमारपालने भी कई जैन विहारोंका निर्माण कराया।

निर्वंशके धनका त्याग

इन सबके उपरान्त कुमारपालने एक विशेष कार्य किया था । प्राचीन कालकी राजनीतिके अनुसार लावारिस पुरुषकी सम्पत्ति उसके मरनेके बाद राजाकी हो जाती थी और इस कारण मरने वालेके, माता, स्त्री आदि आश्रित जन अनाथ और निराधार बन जाते थे तथा मृत्युसे भी अधिक दुःख भोगते थे । इस क्रूर राजनीतिसे कई अवलाएँ जीवित रहने पर भी मरी हुईके समान हो जाती थीं । जले पर नमक छिड़कने वाली इस दुष्ट प्रथाको कुमारपालने अपने राज्यमें एक आदेश निकाल कर बन्द करा दिया । कदाचित् ऐसा कार्य अशोकने भी न किया हो ।

कुमारपालको इस कुनीतिकी निष्ठुरताका पता किस भाँति चला उसका वर्णन हेमचन्द्राचार्य अपने द्वयाश्रयमें इस प्रकार करते हैं—

किसी रात्रिके समय जब राजा अपने महलमें सो रहा था तब उसे दूरसे एक स्त्रीका बहुत करुण क्रन्दन सुनाई पडा । इस बातको जाननेके लिए चौकीदारके नील वर्ण वस्त्र धारण कर राजा महलसे निकला और कोई न पहचान ले इस तरह धीरे-धीरे उस करुण रुदनकी तरफ चला गया । वह जा कर क्या देखता है कि पेड़के नीचे एक स्त्री गलेमें फन्दा डाल कर मरनेकी तैयारी कर रही है और रो भी रही है । राजाने धीरेसे उसके पास जा कर आदर पूर्वक मधुर वचनोंसे पूछा कि क्या बात है । विश्वास पा कर स्त्रीने कहा—‘मेरे पतिदेव इस शहरमें परदेशसे व्यापार करनेके लिए आए थे और मैं भी उनके साथ थी । इस सुशासित शहरमें हम लोगोंने व्यापार करते करते बहुत सम्पत्ति इकट्ठी कर ली । इसी बीचमें मैंने एक पुत्रको जन्म दिया । हम लोगोंने उसका भरण-पोषण किया । उसे शिक्षित बनाया । योग्य उम्रमें एक अच्छे कुलकी लड़कीके साथ उसका पाणिग्रहण करा दिया । जब मेरा पुत्र बीस वर्षकी अवस्थाका हुआ तब उसके पिता स्वर्ग सिधार गए और उनके शोकसे पुत्र इतना विह्वल हो गया कि वह भी थोड़े दिनों बाद मुझे अनाथ बना कर पिताके मार्ग पर चला गया । अब मेरी सारी सम्पत्ति नियमानुसार राज्यकी सम्पत्ति हो जायगी और मेरा जीवन बरबाद हो जायगा । मैं उस करुण अवस्थाको नहीं देखना चाहती इसीलिए मरना चाहती हूँ ।’ राजा स्त्रीके इस कथनको सुन कर करुणार्द्र हो उठा और उसको आश्वासन देते हुए कहने लगा—‘माता ! तुम अपने घर जाओ और इस तरह अपना अपघात मत करो । मैं तुम्हें विश्वास दिलाता हूँ कि राजा तुम्हारी सम्पत्ति नहीं लेगा । तुम अपने धनसे यथेष्ट दान पुण्य करके अपना कल्याण करो ।’ इतना कह कर राजाने अपने महलोंकी ओर चल दिया और सवेरा होने पर मन्त्रियोंको बुला कर अपने राज्यमें यह घोषणा करनेकी आज्ञा दी कि—‘प्राचीन जमानेसे चली आई यह राज्यप्रथा, कि लावारिस पुरुषकी मृत्युके पश्चात् उसकी सम्पत्ति राज्यकी हो जाय, बन्द की जाती है और आजसे यह राजाज्ञा जाहिर की जाती है कि ऐसी संपत्ति राज्यका कोई भी कर्मचारी न ले ।’ राजाकी आज्ञानुसार मन्त्रियोंने इस आज्ञापत्रकी घोषणा सारे राज्यमें करा दी और मृतक-धन लेना बन्द कर दिया । प्रबन्ध कर्ताओंके अनुमानसे इससे राज्यमें एक करोड़की वार्षिक आमदनी होती थी परंतु राजाने इसका तनिक भी लोभ न करते हुए इस अधर्म और प्रजापीडक प्रथाको हमेशाके लिए बन्द कर दिया ।

मन्त्री यशःपालने अपने नाटकमें इससे भी बढ कर हृदयङ्गम वर्णन किया है । हेमाचार्यने तो अमुक घटनाको लक्ष्यमें रख कर ही काव्यकी पद्धतिके अनुसार सिर्फ सूचना मात्र की है । यशःपालने उसमें कई ऐतिहासिक घटनाओंको भी अन्तर्निहित किया है । यह नाटक एक रूपक है इसलिए इसमें ज्यादा वास्तविकताका तो न होना स्वाभाविक ही है । यशःपालका वर्णन इस प्रकार है—‘एकदिन जब राजा अपने स्थान पर बैठा हुआ था उसने एक विशाल मकानसे स्त्रीका करुण रुदन सुना । थोड़ी देर बाद नगरके चार महाजनोंने आ कर राजासे निवेदन किया कि नगरका कुबेर नामक एक कोट्यधीश निःसन्तान मर गया है इस लिए उसकी सम्पत्ति लेनेके लिए अधिकारी पुरुष भेजिए और हम लोगोंको उसकी अन्त्येष्टि किया करनेकी आज्ञा प्रदान कीजिए । सेठकी मृत्युका समाचार सुन कर राजा बहुत उद्विग्न

होता है और जीवनकी अस्थिरताका गम्भीर विचार करने लगता है। साथ ही साथ मृतके कुटुम्बकी करुण दशा और राज्यकी क्रूर नीतिका वीभत्स चित्र देखता है।

आशावन्धादहह सुचिरं संचितं क्लेशलक्षैः

केयं नीतिर्नृपतिहतका यन्मृतस्य हरन्ति ।

क्रन्दन्नारीजघनवसनाक्षेपपापोत्कटानाम्

आः किं तेषां हृदि यदि कृपा नास्ति तर्हि त्रपाऽपि ॥

राजा कुछ विचार कर कहता है कि मैं वहीं आता हूँ। तत्पश्चात् राजा पालकीमें बैठ कर राजभवनसे भी अधिक सुशोभित और विशाल ऐसे कुवेरके भवनके पास आया। महलके ऊपर कोट्यधीशताका सूचन करने वाली नाना प्रकारकी ध्वजाएँ फहरा रही थीं। एक दरवाजे पर शहरके सैकड़ों सेठ शोकविह्वल दिखाई पड़ रहे थे और घरके अन्दरसे रुदनका करुण स्वर आ रहा था। घरके बाहर खड़े हुए सेठोंको देख कर राजाने अग्रणी सेठसे पूछा कि सब लोग बाहर क्यों खड़े हुए हैं। सेठका उत्तर था कि हम लोग राजाकी आज्ञाकी प्रतीक्षा कर रहे हैं। राजाने कहा इसमें राजाज्ञाकी क्या आवश्यकता है? सेठने उत्तर दिया—राजनियमानुसार जब राज्याधिकारी सारी सम्पत्तिको अपने अधिकारमें कर ले उसके बाद हमें घरमें जाना चाहिए। अन्यथा हम लोग दण्डके भागी होते हैं। राजा पालकीसे ऊतर कर घरमें जाता है और सेठ उसकी सारी ऋद्धि समृद्धिका उसे परिचय कराता है। राजमहलोंमें भी अलम्य ऐसी वस्तुएँ सेठके मकानमें पा कर राजा आश्चर्यचकित हो जाता है। तत्पश्चात् राजा कुवेरकी माताके पास जा कर बैठता है और कुवेरकी मृत्युके बारेमें सारी हकीकत पूछता है। कुवेरके मित्र सारी हकीकत कहते हैं—‘परदेशमें व्यापार चलानेके लिये कुवेर पाटनसे भरुच गया था और वहाँसे ५०० नावोंमें माल भर कर परदेश चला गया था। वहाँ पर सारा माल बेच कर ४ करोड़ रुपयेका अन्य माल प्राप्त किया। वहाँसे स्वदेश आते समय रास्तेमें एक भयंकर तूफान आया और उससे सब नावें नष्ट-भ्रष्ट हो गईं और कुछ इधर-उधर भटकती भरुच बंदरगाह पर पहुँचीं। कुवेरका क्या हाल हुआ यह अभी तक पता नहीं लगा इसी लिए यह ऐसा प्रसंग उपस्थित हुआ है।’ राजा यह सब सुन कर सहानुभूति पूर्ण स्वरसे कुवेरकी माताको आश्वासन देता है—‘माता! इस तरह अविवेकीकी तरह शोकसे विह्वल मत बनो।

आकीटाद्यावदिन्द्रं मरणमसुमतां निश्चितं बान्धवानां

सम्बन्धश्चैकवृक्षोपितबहुविहगव्यूहसांगत्यतुल्यः ।

प्रत्यावृत्तिर्मृतस्योपलतलनिहितप्लुष्टबीजप्ररोह-

प्रायः प्राप्येत शोकात् तदयमकुशलैः क्लेशमात्मा मुधैव ॥

माता उत्तर देती है—‘पुत्र! सब समझती हूँ, लेकिन पुत्रका मृत्युशोक सब विस्मरण करा देता है।’ राजा कहता है कि—‘माता! मैं भी तुम्हारा ही पुत्र हूँ इसलिए शोक करना अच्छा नहीं है।’ इतनेमें राज्यके नौकरोंने कुवेरके घरका सारा धन इकट्ठा करके राजाके सामने ढेर लगा दिया। राजा उसका निषेध करता हुआ महाजनोसे कहता है कि—‘मैं आजसे मृतजनोका धन राजभण्डारमें लेनेका निषेध करता हूँ। यह कितनी अधम नीति है कि जो मनुष्य अपुत्र मर जाय उसके धन हड़पनेकी इच्छा रखने वाले राजा उसके पुत्रत्वको प्राप्त करनेकी इच्छा करते हैं।’ राजा वहाँसे महलमें आ कर मंत्रियो द्वारा सारे शहरमें घोषणा करवाता है कि—

निःशकैः शकितं न यन्नृपतिभिस्त्यक्तं क्वचित् प्राक्तनैः

पत्न्याः क्षार इव क्षने पतिमृतौ यस्यापहारः किल ।

आपाथोधिकुमारपालनृपतिर्देवो रुदत्या धनं

विभ्राणः सदयः प्रजासु हृदयं मुञ्चत्ययं तत् स्वयम् ॥

कविप्रतिभासे चित्रित इस चित्रमें नामनिर्देश भले ही काल्पनिक हो परन्तु यह सारा चित्र काल्पनिक नहीं है। इसमें वर्णित घटना अनैतिहासिक नहीं है। इस घटनाके अनुरूप अवश्य ही कोई घटना घटी होगी। यह चित्र कुमारपालकी महानुभावताको उत्तम रूपमें प्रतिबिम्बित करता है।

इस प्रकार मृत-स्व-मोचन द्वारा प्रजाहितका कार्य करके कुमारपालने उस कीर्तिको प्राप्त किया जिसे सत्ययुगमें होने वाले रघु, नहुष, नाभाग और भरत आदि परम धार्मिक राजा भी प्राप्त नहीं कर सके। इसीसे प्रसन्न हो कर आचार्य हेमचन्द्र उसकी प्रशंसा करते हैं—

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नहुष-नाभाक-भरत-
प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् सन्तोषात् तदपि रुदतीवित्तमधुना
कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥
अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥

गुजरातका वह सर्वोपरि आदर्श राजा था। वह जैसा वीर, नीतिनिपुण और दुर्धर्ष था वैसा ही संयमी, धर्मपरायण और सौम्य भी था। उसमें अनुभवकी विशालताके साथ साथ गंभीर तात्त्विक बुद्धि भी कम न थी। वह त्यागीके साथ मितव्ययी और पराक्रमीके साथ क्षमावान् भी था।

सिद्धराज और कुमारपाल

गुजरातके साम्राज्यके दो ही सर्वोत्कृष्ट प्रभुत्वशाली राजा हुए—सिद्धराज और कुमारपाल। दोनोंके पराक्रम और कौशलसे गुजरातका गौरव चरम सीमा पर पहुँच गया था। प्रबंधकारोका कहना है कि सिद्धराजमें ९८ गुण थे और दो दोष थे और कुमारपालमें थे ९८ दोष और २ गुण। ऐसा होने पर भी कुमारपाल श्रेष्ठ था। सिद्धराजने गुजरातके नागरिकोंके लिए महास्थान बनाये तो कुमारपालने उनका संरक्षण करनेके लिए दुर्गोंका निर्माण कराया। सिद्धराजने गुजरातके पराक्रमका गुञ्जन करने वाली महायात्राएं कीं तो कुमारपालने उन यात्राओंकी चिरस्मृतिके लिए महाप्रशस्तियोंकी रचना करवाई। सिद्धराजने गुजरातके गौरवधाम गिरनारके ऊपर महातीर्थकी स्थापना की तो कुमारपालने गुजरातके आवाल वृद्धोंको यात्रा सुलभ बनानेके लिए उस पर सीढियोंका निर्माण कराया। सिद्धराजने अगर गुजरातकी गुरुताके महालयोंका निर्माण किया तो कुमारपालने उन महालयों पर स्वर्णकलश और ध्वजदंड चढ़ा कर उन्हें सुप्रतिष्ठित किया। कुमारपाल गुजरातकी गरिमाका सर्वोपरि शिखर था। इसके समयमें गुजरातवासी विद्या और विमुतामें, शौर्य और सामर्थ्यमें, समृद्धि और सदाचारमें, धर्म और कर्ममें, उत्कृष्टता पर पहुँच गये थे। उसके राज्यमें प्रकृतिकातर वैश्य भी महान् सेनापति हुए, द्रव्यलोलुप वणिग्जन भी महाकवि हुए और ईर्ष्यापरायण ब्राह्मण तथा निन्दापरायण श्रमण भी परस्पर मित्र हुए। व्यसनासक्त क्षत्रिय भी संयमी साधक बने और हीनाचारी शूद्र धर्मशील बने।

धर्मसहिष्णुता

उत्साहप्रवर्तक धर्मपरिवर्तनके पश्चात् भी धर्मसहिष्णुता जितनी उसके राज्यमें थी वैसी किसीके राज्यमें दृष्टिगोचर नहीं हुई। कदाचित् भारतके प्राचीन इतिहासमें वह एक ही पहला और अन्तिम उदाहरण होगा कि हेमचंद्र जैसा जैन धर्मका महान् आचार्य शिव मंदिरमें श्रद्धालु शैवकी तरह—

यत्र तत्र समये यथा तथा योजसि सोऽस्यभिधया यथा तथा ।
वीतदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥

ऐसी अद्भुत कल्पना और अनुपम रचना द्वारा शिवकी स्तुति करता है । गंड बृहस्पति जैसा महान् शैव मठाधीश जैनाचार्यके चरणोंमें वन्दन करके—

चतुर्मासीमासीत्तव पदयुगं नाथ ! निकषा

कषायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।

इदानीमुद्भिद्यन्निजचरणनिर्लोठितकले-

र्जलह्निन्नैरन्नैर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥

ऐसी स्तुति द्वारा एक मुशिष्यकी भांति अनुग्रहकी याचना करता है ।

इतिहासके सैकड़ों प्रवन्धोंमें खोजने पर वह एक ही राजा ऐसा मिलता है जो कुत्तरपरंपराप्राप्त 'उमापतिवरलब्ध-प्रौढप्रताप' विरुद्धमें अभिमान करता हुआ भी खरुचिस्त्रीकृत 'परमार्हत' विरुद्धसे अपनेको कृतकृत्य मानता है । जिस आदरभावसे वह सोमेश्वरके पुण्यधामका जीर्णोद्धार करता है उसी आदरसे उसके पड़ोसमें पार्श्वनाथके जैन चैत्यकी भी स्थापना करता है । कुमारपाल गुजरातकी गर्वोन्नत राजधानी अणहिलपुरमें शंभुनाथके निवासार्थ 'कुमारपालेश्वर' और पार्श्वनाथके लिए 'कुमारविहार' नामक दो मंदिरोका निर्माण एक दूसरेके समीप ही करता है । इससे बढ कर धार्मिक सहिष्णुताका उदाहरण मिलना कठिन है ।

कुमारपाल स्वभावसे ही धार्मिकवृत्ति वाला था, इससे उसमें दया, करुणा, परोपकार, नीति, सदाचार और संयमकी वृत्तियोंका विकास उच्च प्रकारका हुआ था । उसमें ये बहुतसे गुण पैतृक ही होने चाहिए । उसके प्रपिता के पिता क्षेमराज ने—जो पराक्रमी भीमदेवका ज्येष्ठ पुत्र और सिद्धराजके भोगपरायण पिता कर्णका ज्येष्ठ भ्राता था,—पिता द्वारा दी गई राजगद्दीका अस्वीकार कर अपने छोटे भाई कर्णको राज्य दे दिया और स्वयं मंडूकेश्वर तीर्थमें जा कर तपस्वीके रूपमें शंकरकी उपासनामें लीन रहते हुए जीवन सफल बनाया । उसका पुत्र देवप्रसाद भी राजकाजकी झंझटोंसे दूर रह कर स्वयं पिताका अनुकरण करता रहा और जिस समय विलासी कर्णका असमयमें अवसान हुआ तो वह इतना उद्विग्न हो उठा कि सजीव देहसे चित्तमें प्रवेश कर गया । कुमारपाल का पिता त्रिभुवनपाल भी एक सदाचारी और धर्मपरायण क्षत्रिय था । सिद्धराजके लिए वह अत्यन्त आदरणीय पुरुष था । उसके नीतिपरायण जीवनका प्रभाव सिद्धराजके स्वच्छन्द जीवन पर अंकुशका काम करता था । इस प्रकार कुमारपालको अपने पूर्वजोंसे उत्तम गुणोंकी अमूल्य निधि मिली थी । हेमचन्द्र जैसे महान् साधु पुरुष के सत्संगसे वह धर्मात्मा 'राजर्षि'की लोकोत्तर पदवीके महान् यशका उपभोक्ता हुआ । हेमचन्द्रसूरिने उसके यश को अमर बनानेके लिए 'अभिधानं चिन्तामणि' जैसे प्रमाणभूत शब्दकोशके सुप्रसिद्ध ग्रन्थ में उसके लिए—

कुमारपालचौलुक्यो राजर्षिः परमार्हतः ।

मृतस्वमोक्ता धर्मात्मा मारिच्यसनवारकः ॥

ऐसे उपनाम ग्रथित कर सार्वकालिक संस्कृत वाङ्मय में उसके नाम को सार्वभौमिक शाश्वत बना दिया ।

श्रमणोपासक कुमारपाल

इसमें तनिक भी सन्देह नहीं कि कुमारपाल अपने अंतिम जीवनमें एक चुस्त जन राजा था । उसने जैनधर्म प्रतिपादित उपासक अर्थात् गृहस्थ श्रावक धर्मका दृढ़ताके साथ पालन किया था । ऐतिहासिक कालमें कुमारपाल के सदृश जैन धर्मका अनुयायी राजा शायद ही कोई हुआ हो । जैन साहित्यमें यों तो बहुतसे राजाओंका जैन होनेका जिक्र आता है । उदाहरणके तौर पर उज्जयिनीका विक्रमादित्य, प्रतिष्ठानपुरका सातवाहन, वलभी का शिलादित्य, मान्यखेटका अमोघवर्ष, गोपगिरिका आमराज—इत्यादि राजा जैन धर्मके अनुरागी थे । लेकिन वे सब राजा अगर जैन धर्मके अनुरागी बने होंगे तो इतने ही अर्थमें कि उन्होंने जैन धर्म और उनके अनुयायियों में अपना सविशेष अनुराग या पक्षपात बताया होगा; समय समय पर जैन गुरुओंको सबसे ज्यादा आदर प्रदान

किया होगा और उनके उपदेशसे प्रभावित हो कई एक जैन मन्दिरों आदिका निर्माण भी कराया होगा। कुछ-उससे आगे बढ़ कर वर्षके अमुक दिनों या महीनोंमें जीवहिंसा प्रतिबंधक राजाज्ञाएँ निकाली होंगी और स्वयं भी मद्य-मांसका सेवन न करनेकी प्रतिज्ञाएँ की होंगी। लेकिन कुमारपालके समान गृहस्थ धर्मके आदर्श रूप सम्पूर्ण वारह व्रतोंका तो किसीने अंगीकार नहीं किया होगा।

उसके द्वारा अंगीकार किये गए उन द्वादश व्रतोंका सविस्तर वर्णन, जैन प्रबंधोंमें नाना उदाहरणोंके साथ दिया गया है। उदाहरणोंमें कुछ अतिशयोक्ति भले ही हो लेकिन मूल बात मिथ्या नहीं है—यह विश्वास पूर्वक कहा जा सकता है और जो बात स्वयं हेमचन्द्र ही लिखते हैं उसमें असत्यको अवकाश ही कहाँ? मन्त्री यशःपाल और सोमप्रभाचार्य की जिन कृतियोंका परिचय मैंने ऊपर दिया है उनके वर्णनसे यह प्रतीत होता है कि कुमारपालने विक्रम संवत् १२१६ में हेमचन्द्राचार्यके पास सकलजनसमक्ष जैन धर्मकी गृहस्थ-दीक्षा धारण की थी। इस दीक्षाके धारण करते समय उसने मुख्य रूपसे ये प्रतिज्ञाएँ ली थीं:—

राज्यरक्षा निमित्त युद्धके अतिरिक्त यावत् जीवन किसी प्राणीकी हिंसा न करना, शिकार नहीं खेलना। मद्य और मांसका सेवन नहीं करना। प्रतिदिन जिन प्रतिमाकी पूजा—अर्चना करना और हेमचन्द्राचार्यका पदवन्दन करना। अष्टमी और चतुर्दशीके दिन सामायिक और पौषध आदि विशेष व्रतोंका पालन करना, रात्रिको भोजन न करना; इत्यादि इत्यादि।

अमारी घोषणा

ऐसी प्रतिज्ञाएँ लेनेके पश्चात् उसने अपने राज्यमें, दूसरे लोगोंको भी धर्मके मोटे नियमोंका पालन करवानेके लिए घोषणा करवाई थी। उसमें सबसे मुख्य आज्ञा थी जीवहिंसाके प्रतिबंधकी। हमारे देशमें बहुत प्राचीन कालसे दो कारणोंसे हिंसा होती आ रही है—एक है धर्मके निमित्त अर्थात् यज्ञयागादि धार्मिक कर्मकाण्ड और देवी देवताओंकी बलीके निमित्त, और दूसरी भोजनके निमित्त। कुमारपालने इन दोनों प्रकारकी जीवहिंसाका निषेध करनेके लिए राजाज्ञाएँ जाहिर कीं। हेमचन्द्राचार्यके द्वायाश्रय काव्यमें आए हुए वर्णनसे प्रतीत होता है कि मांसाहारके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका निषेध तो कुमारपालने कदाचित् श्रावक धर्मके व्रतोंका अंगीकार करनेके पहले ही कर दिया था। शाकम्भरीके चाहमान राजा अर्णोराज और मालवाके परमार राजा बल्लालदेवको पराजित करनेके पश्चात् एक दिन कुमारपालने रास्तेमें किसी दीन-दरिद्र ग्रामीण मनुष्यको कसाई खानेकी ओर कुछ बकरे ले जाते देखा। उससे पूछताछ की और वस्तुस्थितिका ज्ञान होने पर, उस पामर मनुष्य और उन पशुओकी ऐसी दशा देख कर राजाके मनमें बोधिसत्त्वके समान करुणाभाव उत्पन्न हुआ। उसके मनमें यह विचार आया कि ये लोग दुष्ट जाति वाले और कुत्तोंके समान धर्मविमुख हैं। ये अपने इस पापी पेटके लिए प्राणियोंका हनन करते हैं। वास्तवमें इसमें शासन करने वालेका ही दोष है। चूँकि यथा राजा तथा प्रजा। मुझे धिक्कार है कि मैं सिर्फ अपने सुखके लिए प्रजासे कर लेता हूँ लेकिन प्रजाकी रक्षाके लिए नहीं। इत्यादि विचार कर उसने अपने अधिकारियोंको आज्ञा दी कि मेरे राज्यमें जो कोई भी जीवहिंसा करे उसको चोर और व्यभिचारीसे भी अधिक कठोर दण्ड दिया जाय।

आर्य प्रजामें जो लोग मांसाहारी हैं वे भी जीवहिंसाको घृणास्पद तो मानते ही हैं, क्यों कि दयामूलक धर्मकी भावना हमारी प्रजामें कई सदियोंसे रूढ़ हो गई है। 'अहिंसा परमो धर्मः' का सिद्धान्त भारतके सभी धर्म थोड़े बहुत अंशमें स्वीकार करते हैं। इससे मांसाहारी मनुष्य जिह्वा इन्द्रियकी लोलुपताके कारण राजाज्ञाको मनसे भले ही अप्रिय समझते हों; तो भी प्रकट रूपसे उसका विरोध करनेकी नैतिक हिम्मत नहीं कर सकते। इसलिए वे बोल नहीं सकते। लेकिन धर्मके वहाने जीवहिंसा करने वालोंकी स्थिति अलग ही होती है। उनकी हिंसाको धर्मशास्त्रोंका, सनातन परंपराका, रूढियोंका और जनतामें व्याप्त अन्धश्रद्धाका यथेष्ट समर्थन प्राप्त होता है। इससे राजाज्ञाके विरुद्ध वे कुछ विरोध प्रकट करें तो सर्वथा अपेक्षित ही है। परन्तु गुजरातकी कुछ सामाजिक विशेषताओंके कारण तथा तत्का-

लीन जैनोंके सामाजिक प्रभुत्वके कारण इस वर्गकी ओरसे भी इस आज्ञाका विशेष विरोध नहीं हुआ और कुमारपालको विशेष उपद्रवका सामना नहीं करना पड़ा। किन्तु विरोधका सर्वथा अभाव भी न था। कुछ प्रबंधकारोंके कथनसे प्रतीत होता है कि पाटणकी अधिष्ठात्री कण्ठेश्वरी माताके राजपूजारियोंने कुमारपालको अपने निश्चयमें एक बार डायेंडोल कर दिया था। उन्होंने बताया था कि नवरात्रिमें नगर देवीकी पशुबलि द्वारा पूजा होनी चाहिए; नहीं तो देवी कुपित होगी और उसके कोपसे राजा और राज्य पर भयानक आपत्ति आ जायगी। राजाने अपने महामात्य वाग्भट्टसे, जो कुल परंपरासे जैन था, इस विषयमें सलाह मांगी। महामात्य चाहे कितना भी शूर वीर और राजनीतिज्ञ रहा हो आखिर था तो वणिग् ही। उसने सोचा—कहीं ऐसा न हो कि देवी वास्तवमें कुपित हो जाय तथा राजा और राज्य पर कोई आपत्त आ पड़े। इससे धर्म और जाति दोनों की भारी अपकीर्ति होगी। इस तरहकी कितनी ही कल्पनाओंके वशी-भूत हो, उसने चतुरतासे अस्पष्ट स्वर और अव्यक्त भावसे कहा कि 'देव! दीयते' अर्थात् पशुबलि तो दी जाती है। ऐसी स्थितिमें क्या किया जाय। लेकिन कुमारपाल तो क्षत्रिय था। 'प्राण जाय पर वचन न जाई' इन संस्कारोंका पार्थिव पिण्ड था। संसारके सामने ली हुई प्रतिज्ञा और जाहिर की गई आज्ञाओंका भङ्ग सच्चा क्षत्रिय कैसे होने दे। प्रतिज्ञापालन क गौरवके सामने, क्षत्रियके हृदयमें जिन्दगी और सम्पत्ति तृणके समान है। महामात्य वाग्भट्टका अर्द्धदग्ध उद्गार सुन कर कुमारपाल खिलखिला उठा और मर्मयुक्त स्वरसे बोला—'मन्त्रिन् वाणिगसि यदेवं ब्रूये'—महामात्य! वणिग् हो, इससे ऐसा बोलते हो। भले ही राज्य और जिन्दगी सब नष्ट हो जायँ परन्तु ली हुई प्रतिज्ञा नहीं टूट सकती।

राजाकी इस व्याकुल दशाका हेमचंद्रसूरिने अपनी अद्भुत कुशलता और व्यावहारिक बुद्धिसे एक अच्छा और सरल हल निकाल लिया। उनने 'एक पन्थ दो काज' वाली कहावत सिद्ध की। अपनी उस अद्भुत कलाका मन्त्र धीरे से उनने राजाके कानमें फूँक दिया और राजा हर्षसे गद्गद् हो उठा। बलिपूजाके अवसर पर राजा थोड़ेसे पशुओंको साथ ले कर माता कण्ठेश्वरीके मन्दिरमें पहुँचा और पूजारियोंसे कहने लगा कि—'मैं ये पशु माताको बलि चढ़ानेके लिए लाया हूँ। इनको मैं माताके सामने जिन्दा रखता हूँ। अगर माताको इनके मांसकी आवश्यकता होगी तो वह स्वयं ही अपना भक्ष्य ले लेगी। आप लोगोंको भक्ष्य तैयार करनेका परिश्रम उठानेकी आवश्यकता नहीं है।' यह कह कर राजाने माताके मन्दिरमें पशुओंको भर दिया और बाहरसे ताला तगा दिया। दूसरे दिन प्रातःकाल राजपरिवारके साथ राजा आया आर हजारों लोगोंकी उपस्थितिमें माताके मन्दिरका दरवाजा खोल कर देखा तो पता चला कि रात्रिको बन्द किये हुए पशु मन्दिरके अन्दर शान्तिसे जुगाली कर रहे हैं। माताने एकका भी भक्षण नहीं किया। राजाने सबके सामने उपदेश दिया कि—'माताको पशुओंके मांसकी तनिक भी आवश्यकता नहीं है। उसको इनकी भूख नहीं है। अगर उसको भूख होती तो इन पशुओंका निश्चय रूपसे उसने भक्षण किया होता। इससे पता चलता है कि माताके बदले ये पूजारी इन पामर पशुओंके मांसके भूखे हैं। लेकिन यह भूख अब मेरे राज्यमें नहीं मिट सकती।' यह कह कर राजाने देवी-देवताओंके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका भी समूल उच्छेद कर दिया।

कुमारपालकी इस अहिंसा प्रवर्तक साधनाकी सफलता देख कर ब्राह्मण पण्डित श्रीधर एक विशेष प्रसंग पर हेमाचार्यकी स्तुति करता हुआ कहता है कि—

पूर्वं वीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्मं स्वयं
प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अक्लेशेन कुमारपालवृत्तिस्तां जीवरक्षां व्यधात्
यस्यासाद्य वचस्सुधां स परमः श्री हेमचन्द्रो गुरुः ॥

अर्थात्—साक्षात् भगवान् महावीर जिसको धर्मका बोध करने वाले थे और अभयकुमार जैसा प्रज्ञावान् पुत्र स्वयं जिसका मन्त्री था वह राजा श्रेणिक भी जो जीवरक्षा न कर सका वह जीवरक्षा, जिनके वचनमृतका पान करके कुमारपाल राजा अनायास ही साध सका, वे हेमचन्द्र वास्तवमें एक परम महान् गुरु हैं।

स्वयं आचार्य हेमचन्द्र भी, उक्त महावीरचरित्र नामक पुराणग्रन्थमें महावीरके मुखसे कुमारपालके विषयमें भविष्यकथन रूपसे वर्णन करते हुए लिखते हैं कि—

पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्ता या मृगया नहि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि तदाज्ञया ॥
हिंसानिषेधके तस्मिन् दूरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कुटुम्ब-यूकादि नान्यजोऽपि हनिष्यति ॥
तस्मिन्निषिद्धे पापद्वारवर्ण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविघ्नरोमन्था भाविन्यो गोष्ठधेनुवत् ॥

जलचरस्थलचरखेचराणां स देहिनाम् ।

रक्षिष्यति सदामारिं शासने पाकशासनः ॥

ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि ।

दुःखप्रमिव तस्याज्ञावशान्नेष्यन्ति विस्मृतिम् ॥

भगवान् महावीर अपने शिष्योंसे कहते हैं कि—भविष्यमें कुमारपाल राजा होने वाला है उसकी आज्ञासे सब मनुष्य मृगयाका त्याग करेंगे । जिस मृगयाका पांडुके सदृश धर्मिष्ठ राजा भी त्याग न कर सके और न करवा सके । हिंसाका निषेध करने वाले इस राजाके समयमें शिकारकी बात तो दूर रही खटमल और जूं जैसे जीवोंको, अन्यज जन भी दुःख नहीं पहुँचा सकेंगे । इस प्रकार मृगयाके विषयमें निषेधाज्ञा होने पर, मृग आदि पशु निर्भय हो कर वाड़ेमें गायोंकी तरह चरने लगेंगे । इस प्रकार जलचर प्राणियो, पशुओं और पक्षियोंके लिए वह सदा अमारि रखेगा और उसकी ऐसी आज्ञासे आजन्म मांसाहारी भी दुःखप्रमकी तरह मांसको भूल जाएँगे ।

कुमारपालकी ऐसी अमारिप्रिय वृत्ति देख कर उसके पड़ोसी और अर्धराजाओंने भी अमारि प्रवर्तनकी उद्घोषणा करनेके लिए कई आज्ञाएं जाहिर की थीं जिसके प्रमाणमें कई शिलालेख मारवाड़ की परली सरहदमें मिलते हैं ।

कुमारपालकी इस अहिंसाप्रवर्तक नीतिका यह फल है कि वर्तमानमें, जगत्में सबसे ज्यादा अहिंसक प्रजा गुजराती प्रजा है और सबसे अधिक परिमाणमें अहिंसा धर्मका पालन गुजरातमें होता है । गुजरातमें हिंसक-याग प्रायः तमीसे बन्द हो गए हैं और देवी देवताओंके लिए होने वाला पशु-बध भी, दूसरे प्रान्तोंकी तुलनामें, गुजरातमें बहुत कम है । प्रायः गुजरातका संपूर्ण शिष्ट और उच्च समाज चुस्त निरामिषभोजी है । गुजरातका प्रधान किसान वर्ग भी मांसत्यागी है । भले ही अतिशयोक्ति हो, और उसका उपहास भी हो, परन्तु मैं यह कहे बिना नहीं रह सकता कि इसी पुण्यमय परम्परा के प्रतापसे जगत्के सबसे श्रेष्ठ अहिंसामूर्ति महात्माको जन्म देनेका अद्वितीय गौरव भी गुजरातको प्राप्त हुआ है ।

मद्यपानका निषेध

जीवहिंसाके साथ साथ जिन दूसरी पाप प्रवृत्तियोंका कुमारपालने अपनी प्रजामें निषेध कराया था उनमें मुख्य मद्यपानकी प्रवृत्ति भी थी । मद्य मनुष्य जातिका एक बहुत बड़ा शत्रु है, यह सब जानते हैं । पौराणिक कालमें यादवों का नाश भी मद्यपानसे ही हुआ था ऐसा पुराणोंमें वर्णन आता है । ऐतिहासिक कालमें भी मद्यपानके कारण अनेक सम्राट् और उनके साम्राज्य नष्ट होनेके उदाहरण यथेच्छ प्राप्त हो सकते हैं । वर्तमानमें क्षत्रिय जातिका जो भयंकर पतन हुआ है और हो रहा है, उसमें मद्यका ही सबसे ज्यादा हाथ है । हमारी गरीब और परिश्रमी जनताकी जो इतनी अवनत दशा हुई है उसमें मद्य भी एक मुख्य कारण है, यह हम लोग अच्छी तरह जानते हैं । मद्यके इस बुरे असरको लक्ष्यमें रख कर, मध्य कालमें कितने ही मुसलमान सम्राटोंने इसका जो तीव्र निषेध किया था उससे इतिहासके पाठक अपरिचित नहीं हैं । अमेरिका जैसे भौतिक संस्कृतिके उपासक राष्ट्रने भी इस बीसवीं सदीमें इस उन्मादक मद्यपानको रोकनेके लिए राजाज्ञाका उपयोग किया है ।

प्रबन्धगत प्रमाणोंसे प्रतीत होता है कि कुमारपाल जैन धर्मानुयायी होनेसे पहले मांसाहार तो करता था लेकिन मद्यपानकी तरफ उसे हमेशासे घृणा रही है। यहाँ तक कि उसके कुलमें भी यह वस्तु त्याज्य समझी जाती थी। हेमचन्द्रके योगशास्त्रमें आये हुए एक उल्लेखसे प्रतीत होता है कि चौलुक्य कुलमें मद्यपान ब्राह्मण जातिकी तरह ही निन्द्य था।

चौलुक्योंके पुरोगामी चावड़े पूरी तरहसे मद्यपायी थे। स्वयं अणहिलपुरका संस्थापक वनराज भी मद्य-प्रिय था। उसके पीछे उसके द्वारा निर्माण कराये गये अणहिलपुरके राजमहलोंमें मदिरा देवीका खूब सत्कार होता था और उसीका यह परिणाम हुआ कि यादवोंकी भांति चावड़ा वंशका भी नाश हो गया। यह बात मोहराजपराजय नाटक के कर्त्ता मन्त्री यशःपाल अग्रकट रूपसे बताते हैं। अंतिम चावड़ा राजा सामंत सिंहका राजसिंहासन किस भांति चौलुक्य वंशके प्रतिष्ठाता मूलराजके हाथमें आया, उसका सारा विवरण प्रबन्धचिन्तामणि में दिया है। उससे भी चावड़ों के मद्यपानकी बात स्पष्ट रूपसे ज्ञात होती है।

जुएका निषेध

मद्यनिषेधके साथ जुआ खेलनेकी मनाही भी कुमारपालने उतनी ही सख्तीसे की थी। धूतको ले कर पांडव जैसोंको भी कितना कष्ट भोगना पड़ा था और उसी प्रकार नल जैसे राजा पर कैसी आपत्ति आई थी—ये सब कथाएँ कुमारपालने हेमचन्द्रसूरसे कई बार सुनी थीं और स्वयं ने भी आसपासके लोगोंमें इसका कुपरिणाम देखा था। इसलिए उसने धूत क्रीड़ा पर भी प्रतिबन्ध लगा दिया। यशःपाल मन्त्रीके कथनसे प्रतीत होता है कि उस समय लोगोंमें जुएका दुर्व्यसन अत्यधिक फैला हुआ था। बड़े बड़े राजपुरुष भी इस व्यसनमें फंसे हुए थे। ऐसे राजपुरुषोंमें से कुछ लोगोंका स्पष्ट निर्देश भी किया गया है, जो बहुत ही उपयोगी है। इस निर्देशके अनुसार मेवाड़का राजकुमार, सोरठके राजाका भाई, चन्द्रावतीका अधिपति, नाडोलके राजाका दौहित्र, गोधराके राजाका भतीजा, धाराके राजाका भानजा, शाकंभरीके राजाका मामा, कोंकणके राजाका सौतेला भाई, कच्छके राजाका साला, मारवाड़के राजाका दौहित्र और खुद चौलुक्य नृपति अर्थात् कुमारपालका कोई पितृव्य आदि जैसे व्यक्ति थे। इस उल्लेखसे प्रतीत होता है कि अणहिलपुरके सम्राटकी सेवामें रहने वाले सारे अधीन राजाओंके प्रतिनिधी इस व्यसनमें पूरी तरह आसक्त थे। निकम्मे बैठे हुए इन लोगोंको दूसरा और कोई क्या काम हो सकता था। प्रतिदिन नियत किये हुए दो तीन घण्टे राजाके दरबारमें वे उपस्थित हों और अपनी हाजिरी दे दे। उसके उपरान्त शांतिके समयमें ऐसे राज-प्रतिनिधियों को कोई काम न था। इसलिए उनका समय ऐसे ही दुर्व्यसनमें खर्च होता था। आज भी ऐसे लोगोंमें ऐसी ही स्थिति हम पाते हैं। इसी धूतको ले कर जुआरियोंमें आपसमें अनेक प्रकारके भयंकर कलह होते थे, मारामारी होती थी और नाना प्रकारके अश्लील कार्य होते थे। कुमारपालको यह वस्तुस्थिति अच्छी तरह मालूम थी। ऐसे दुष्परिणामोंसे प्रजाको बचानेके लिए उसने धूतनिषेध की राजाज्ञा जाहिर की थी।

वेश्याव्यसनकी उपेक्षा

इस प्रकार जिस राजनीतिको कुमारपालने चलाया उसमें एक मुख्य बात नजर नहीं आती; वह है वेश्याव्यसन के विषयमें। कुमारपालको इसकी कल्पना तो होनी ही चाहिए। मद्य और धूत की भांति यह व्यसन भी प्रजा हितकी दृष्टि से उतना ही अनिष्टकारी है और धर्मशास्त्रोंमें भी इसकी अनिष्टता मली भांति वर्णित है। कुमारपालने, चाहे कुछ भी कारण हो, इस व्यसनकी उपेक्षा की थी। मोहराजपराजय नाटकमें इस विषयमें भी एक निर्देश मिलता है। उपरोक्त प्रकारसे जब कुमारपालने सब दुर्व्यसनोंका बहिष्कार कराया तब वेश्याव्यसन को भी भय लगा; परन्तु राजा उसकी उपेक्षा करता हुआ कहता है कि—‘वेश्याव्यसनं तु वराकमुपेक्षणीयम्। न तेन किञ्चिद् गतेन स्थितेन वा’—अर्थात् बेचारे वेश्याव्यसनकी तो उपेक्षा करनी चाहिए; इसके रहने और जानेमें कुछ भी नहीं है। यह निर्देश गुजरातकी उस समयकी वेश्याविषयक स्थिति पर प्रकाश डालता है। उस समय समाजमें, दूसरे व्यसनोकी भांति, वेश्या-व्यसन बहुत निन्द्य

नहीं समझा जाता था। समाजके शिष्ट कहलाने वाले वर्गके साथ वेश्याओंका बहुत सम्बन्ध रहता था। उसी प्रकार वेश्याओंकी स्थिति भी आजकी भांति हल्की और व्यभिचार पोषक न थी। वेश्याओंका स्थान समाजमें एक प्रकारसे उच्च समझा जाता था। राज दरबारमें हमेशा उनकी उपस्थिति रहती थी। देवमन्दिरोंमें भी नृत्य संगीत आदिके लिए उनकी उपस्थिति आवश्यक समझी जाती थी। व्यक्तिगत और सार्वजनिक महोत्सवोंमें भी उनका स्थान पहला रहता था। कला और कुशलताकी वे शिक्षिकाएं मानी जाती थीं। लक्ष्मीदेवीके कृपापात्र राजपुत्रादि उनसे कलाका अभ्यास करते थे। अनेक राजा ऐसी कलाधाम वेश्याओंको अपनी प्रियतमा भी बनाते थे। स्वयं कुमारपालका पितृकुल भी, ऐसी ही एक, वेश्यावर्गमेंसे अवतीर्ण कलानिधी राजरानी की संतति था। उसके दरबारमें भी यह वेश्यावर्ग काफी परिणाममें और अच्छी स्थितिमें विद्यमान था। इसलिए उनकी प्रवृत्तियोंके विषयमें किसी भी प्रकारका विधि-निषेध करनेका कुछ भी विचार नहीं किया होगा।

इस प्रकार कुमारपालने जैनधर्ममें दीक्षित हो कर जैन सिद्धान्तोंके अनुसार कई स्थूल धार्मिक और नैतिक नियम जाहिर किये थे और प्रजा द्वारा इन नियमोंका पालन करानेके लिए पूरी सावधानी रखी थी। हेमचन्द्र आचार्यका कहना है कि उसके अहिंसाके आदेशका पालन करनेके लिए अन्त्यज जन भी जू माकड़ आदि तककी हत्या नहीं करते थे। इस कथनमें भले ही कुछ अतिशयोक्ति होगी, लेकिन राजा इस विषयमें पूरा पूरा सतर्क था इसमें कोई शंका नहीं है। प्रबन्धोंमें जो एक यूकाविहार मन्दिर बंधवानेका इतिहास मिलता है उससे इस बातकी पुष्टि होती है।

कुमारपालने इस प्रकारके नैतिक कार्य करनेके उपरांत जैन धर्मके प्रचार और प्रसारके लिए जगह जगह सैकड़ों मन्दिरोंका निर्माण कराया था। शत्रुंजय और गिरनार जैसे जैन तीर्थोंकी यात्रा बड़े शाही ठाठके साथ संघ निकाल कर की थी। वह राजधानीमें प्रति वर्ष बड़े बड़े जैन महोत्सवोंका भी आयोजन किया करता था और दूसरे शहरोंमें भी महोत्सवोंके आयोजनकी प्रेरणा दिया करता था।

राजर्षिकी दिनचर्या

वह राजकाजको नियमित रूपसे देखता रहता था। उसकी दिनचर्या व्यवस्थित थी। विलास या व्यसनका उसके जीवनमें कोई स्थान न था। वह बहुत दयालु और न्यायपरायण था। अंतरसे वास्तवमें मुमुक्षु था और ऐहिक कामनाओंसे उसका मन उपशांत हो गया था। राजधर्म समझ कर वह राज्यकी सब प्रवृत्तियों देखता था लेकिन उनमें उसकी आसक्ति न थी। उसकी दिनचर्याके संबंधमें हेमचन्द्राचार्यने 'प्राकृतव्याश्रय' काव्यमें और सोमप्रभाचार्यने 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक ग्रन्थमें जो बताया है उससे पता लगता है कि—वह प्रातःकाल सूर्योदयके पहले ही शय्या त्याग करके सबसे प्रथम जैनधर्ममें मंगलभूत अरिहंत, सिद्ध, आचार्यादि पाँच नमस्कार पदोंका स्मरण करता था। तदुपरान्त शरीरशुद्धिकी क्रिया वगैरहसे निवृत्त हो कर अपने राजमहलके गृहचैत्यमें पुष्पादिसे जिन प्रतिमाकी पूजा करके स्तवनके साथ पञ्चाङ्ग नमस्कार करता था। वहाँसे निकल कर वह तिलकावसर नामक मण्डपमें जा कर सुकोमल गद्दी पर बैठता था। वहाँ उसके सामने दूसरे सामंत राजा आ कर बैठते थे और पासमें चामर धारण किये हुए वारागनाएँ खड़ी रहती थीं। उसी समय राजपुरोहित या दूसरे ब्राह्मण आ कर आशीर्वाद देते थे और उसके मस्तक पर चन्दनका तिलक करते थे। तत्पश्चात् ब्राह्मणोंसे तिथिवाचन सुन कर उन्हें दान दे कर बिदा करता था और तुरंत ही फर्यादे सुनता था। यह कार्य समाप्त कर वह राजमहलोंकी ओर जाता और वहाँ अपनी माता और माताके समान ही राजवृद्धाओंको नमस्कार करके आशीर्वाद प्राप्त करता था। तदनन्तर फल-फूल आदिसे राजलक्ष्मीकी पूजा करवाता था और दूसरे देवी-देवताओंकी जो प्रतिमाएँ राजमहलमें थीं, उनकी स्तुति वगैरह कराता था। बृद्ध स्त्रियोंको सहायतार्थ धन बाँटता था। उसके बाद व्यायाम शाला में जा कर व्यायामसे निपट कर स्नान करके वस्त्रालंकार धारण करता था और फिर राजमहलके बाहरके भागमें आता था। वहाँ पर पहलेसे ही सवारीके लिए सुसज्जित राजगज पर आरूढ़ हो, समस्त सामंत, मंत्री

आदिके परिवार सहित, अपने पिताके पुण्यनामांकित 'त्रिभुवनपालविहार' नामक महाविशाल और अतिभव्य जैन मन्दिरमें जिसको उसने करोड़ों रुपये खर्च करके बनवाया था, दर्शन और पूजा करने जाता था। जिस समय वह जिनमूर्तिका अभिषेक कराता था उस समय रङ्गमण्डपमें वारागनाएँ आडम्बरके साथ नृत्य और गान करती थीं। जिन मन्दिरमें पूजाविधि समाप्त करके वह हेमचन्द्राचार्यके चरण वंदन करता और चंदन, कपूर एवं स्वर्ण कमलों द्वारा उनकी पूजा करता। उनके मुखसे यथावसर धर्मबोध सुन कर वहाँसे राजमहलकी ओर लौट जाता था। लौटते समय वह हाथी पर न चढ़ कर घोड़े पर सवार होता था। और अपने स्थान पर पहुँचता था। तदनन्तर याचकों आदिको यथायोग्य दान दे कर भोजन करता था। उसका भोजन बहुत ही सात्विक होता था। जैन धर्मके अनुसार वह बहुत बार एकाशन आदि तप करता था और हरे शाकादि खादिए पदार्थोंका त्याग करता था। भोजनोपरान्त वह आरामगृहमें बैठता था और वहाँ प्रसंगवश विद्वानोंके साथ शास्त्र और तत्त्व सम्बन्धी चर्चा करता था।

तीसरे प्रहर वह अपने शाही ठाठके साथ राजमहलोंसे शहरके राजमार्गमें होता हुआ बाहर घड़ी दो घड़ी उद्यान कीड़ा करने जाता था। उस उद्यानको संस्कृतमें राजवाटिका, गुजरातीमें रायवाड़ी और राजस्थानी भाषामें रेवाड़ी, कहते हैं। संध्या समय वह वहाँसे राजमहलकी ओर लौटता और महलोंमें आ कर देवकी आरती आदिका संध्याकर्म करता। तत्पश्चात् एक पाट पर बैठ कर वाराङ्गनाओंके नृत्य और गान सुनता था। स्तुतिपाठक और चारणलोग उसकी खूब स्तुति करते थे। वहाँसे वह सर्वावसर नामक मुख्य सभा-मण्डपमें आ कर सिंहासन पर बैठता था। सभी राजवर्गीय और प्रजावर्गीय सभाजन उपस्थित होते थे। राजा और राज्यके कल्याणके लिए राजपुरोहित द्वारा मन्त्र पाठ हो जाने पर चामर धारण करनेवाली स्त्रियाँ आसपास चामरादि उपकरण धारण करके खड़ी हो जाती थीं। तदुपरान्त मङ्गलवाद्य बजते थे और दूसरी स्त्रियाँ अपने अपने कामके लिए उपस्थित होती थीं। तत्पश्चात् वाराङ्गनाएँ राजके बारणे लेती थीं और दूसरे सामन्त एवं अचीन राजा हाथ जोड़ कर खड़े रहते थे। राजाके सन्मुख राज्यके दूसरे महाजन—जैसे श्रेष्ठिवर्ग, व्यापारी, प्रधान ग्रामजन आदि आ कर बैठते थे। परराज्योंके जो दूत आते थे वे दूरी पर सबसे पीछे बैठते थे। नीराजना विधि पूरी होनेके पश्चात् वाराङ्गनाएँ एक तरफ बैठ जाती थीं और सम्पूर्ण सभा एकाग्र हो राज्य कार्यकी प्रवृत्ति देखती थीं। राज्य कार्यमें सबसे पहले सान्धिविग्रहिक अर्थात् विदेश मंत्री (Foreign minister) परराज्योंके संबंधोंकी कार्यवाही निवेदन करता था। किस राजाके साथ क्या संधि हुई है, कौनसे राजाने क्या इष्ट, अनिष्ट किया है, किसके ऊपर फौजें भेजी हैं, किन फौजोंने क्या किया है, कौन शत्रु मित्र होता है—इत्यादि परराज्योंके साथ संबंध रखनेवाली सब बातें निवेदन करता था। राजा यह सब सुन कर उस संबंधमें उपयुक्त विचार व्यक्त करता था। तत्पश्चात् दूसरी सारी राज्य कार्यवाही होती थी। उसको सुन कर भी यथायोग्य विचार करता और अन्तमें सभाको विसर्जित कर यथावसर शयनागारमें जा कर शय्याधीन होता था। जैन धर्मके व्रतोंका स्वीकार करने पश्चात् वह बहुत बार ब्रह्मचर्य व्रत का पालन करता था और पूर्ण रूपसे एकपत्नीव्रतधारी था। इस विषयमें वह पहलेसे ही बहुत सदाचारी था। इसी कारण तदाश्रित समस्त राजवर्गीय जनमें उसका बहुत प्रभाव था।

इस तरह कुमारपालकी दिनचर्या नियत थी। विशेष अवसरों पर इस दिनचर्यामें जो फेरफार होता था वह प्रासंगिक होता था। प्रजाजनोके आनन्दके लिए गजयुद्ध या मलयुद्ध एवं ऐसे ही दूसरे खेलोका कार्यक्रम जब होता था उस समय राजा अपने राजवर्गके साथ वहाँ बैठता था और खेलोंको देखता था और अपने कार्यक्रममें फेरफार करता था। रथयात्रा आदि धार्मिक उत्सवोंमें भी वह इसी प्रकार भाग लेता था। कुछ पर्व दिवसोंके प्रसङ्ग पर रात्रिमें मन्दिरोंमें नाट्यप्रयोग या संगीतोत्सव होते थे उनमें भी वह उपस्थित रहता था।

विद्या प्रेम

कुमारपालके जीवन पर दृष्टिपात करनेसे पता चलता है कि वह सिद्धराज जितना प्रतिभाशाली और विद्यार्सिक तो न था, तो भी बुद्धिमान तो था ही। उसे युवावस्थामें विद्याप्राप्तिका अवसर ही कहाँ मिला था ? उसकी युवावस्थाका

मुख्य भाग सिद्धराजसे अपनेको बचानेके लिए भटकने और कष्ट सहनेमें ही व्यतीत हुआ था। प्रचास वर्षकी उम्रमें उसके भाग्यका परिवर्तन हुआ और वह गुजरातके विशाल साम्राज्यका भाग्यविधाता बना। राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसके ५-६ वर्ष तो विपक्षियोंको जीतनेमें ही गये अर्थात् ५६-५७ वर्षकी अवस्थामें उसका सिंहासन स्थिर हुआ और उसके प्रनापका सूर्य सहस्रकिरणके समान तपने लगा। इस उम्रमें अध्ययनके लिए कितना अवकाश मिल सकता था। तथापि प्रबन्धकार कहते हैं कि इतना होने पर भी अवसर मिलने पर अति परिश्रम करके उसने संस्कृतका अच्छा अभ्यास कर लिया था और उससे वह विद्वानोंकी तत्त्वचर्चामें यथेष्ट भाग ले सकता था। हेमचन्द्राचार्यके द्वारा उसीके लिए बनाये गये योगशास्त्र और वीतरागस्तोत्रका वह प्रतिदिन स्वाध्याय करता था। योगशास्त्रमें हेमचन्द्र द्वारा किये गये उल्लेखसे प्रतीत होता है कि उसे योगकी उपासना प्रिय थी और इसलिये उसने कई योगशास्त्रोंका परिशीलन किया था। 'त्रिषष्टिशलाकापुरुष चरित्र' नामक ग्रन्थ जो तीर्थंकर आदिके जीवन पर प्रकाश डालता है, हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी खास प्रेरणासे ही बनाया था, यह तो ऊपर बता दिया गया है। इससे प्रतीत होता है कि उसे ऐसे ग्रन्थ पढ़नेका शौक था। कदाचित् प्राचीन बातें जाननेकी जिज्ञासा उसके अन्दर बहुत परिमाणमें विद्यमान थी। राज्यप्राप्तिके पहले एक बार जब वह भटकता भटकता चित्तौड़ के किले पर जा पहुँचा तो वहाँ पर स्थित एक दिगम्बर विद्वानसे उसने किले के विषयमें सारी हकीकत पूछी थी। उसी प्रकार राज्यप्राप्तिके पश्चात् जब उसने एक बड़ा संघ ले कर गिरनारकी यात्रा की थी और जूनागढ़में दशदशर मंडप आदि प्राचीन स्थल देख कर उसने उस विषयमें हेमचन्द्राचार्यसे प्राचीन विवरण बतानेकी विज्ञप्ति की थी।

आचार्य हेमचन्द्रका प्रभाव

कुमारपाल बहुत भावुक प्रकृति वाला पुरुष था। भावुक होनेके कारण ही वह इस प्रकारकी धार्मिक वृत्तिमें दृढ़ श्रद्धाशील बना था। हेमचन्द्रके प्रति उसकी अनन्य भक्ति थी। इसके कई कारण थे—प्रवासी दशामें हेमचन्द्रकी प्रेरणासे खंभातके मंत्री उदयनकी सहायता मिलना, आचार्य द्वारा भविष्यमें उसे राज्यगद्दी मिलनेका विश्वास दिलाना, निराश जीवनको आशाकित बनाना और राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसको समय समय पर अपनी विद्या शक्तिके बलसे आश्चर्य चकित करना। इस प्रकारके प्रभावको ले कर वह हेमचन्द्रका अनन्य अनुरागी हो गया था। ज्यों ज्यों आचार्यसे उसका विशेष मिलना जुलना होता रहा और उनके चारित्र, ज्ञान, तप, आदिके बलसे उसका विशिष्ट परिचय होता गया त्यों त्यों वह उनका श्रद्धालु शिष्य होता गया। जब उसे यह विश्वास हो गया कि आचार्यका जीवनध्येय केवल परोपकार वृत्ति है और इतने बड़े सम्राटसे भी, दो सूकी रोटी प्राप्त करने तककी भी इनकी अभिलाषा नहीं है, तब तो उसने अपने सम्पूर्ण आत्माको आचार्यके चरणोंमें समर्पित कर दिया और इस महर्षिके आदेशसे स्वयं भी 'राजर्षि' बन गया।

राजनीतिनिपुणता

यद्यपि कुमारपाल बड़ा पराक्रमी पुरुष था तो भी मिथ्या महत्त्वाकांक्षी न था। उसका साम्राज्य विस्तार सहज ही उत्तना हो गया था। साम्राज्य विषयमें उसकी नीति आक्रमणात्मक नहीं बल्कि रक्षणात्मक थी। परराज्यों पर उसे परिस्थितियोंसे बाध्य हो कर ही चढ़ाई करनी पड़ी। वह महत्त्वाकांक्षी न था तो भी स्वाभिमानी तो था ही। जहाँ आत्मसम्मानको थोड़ी सी भी ठेस पहुँचती थी तो वह उसे सहन नहीं कर सकता था और राजनीतिका भी पूर्ण अनुभवी था। जिस मनुष्यके विशेष प्रयत्नसे उसे राजगद्दी प्राप्त करनेका सौभाग्य मिला था और जो उसका एक निकट का सगा बना हुआ था, वैसे क्रान्ददेव को भी, जब अपनी पूर्वावस्थाको उपलक्ष्य कर उपहास करता देखा तब उसका तत्काल गात्रभङ्ग करा कर उसे निर्जीव बना दिया और उसी प्रकार दूसरे कांटोंका भी तत्काल जीवित नाश करवा दिया। पूर्वावस्थामें भले ही वह रङ्गकी तरह भटका हो परन्तु अब भाग्यने उसे राजा बनाया है और वह भाग्यदत्त राज्यका रक्षण अपनी शमशेरके बलसे करनेमें समर्थ है, यह स्वाभिमान उसके पौरुषमें परिपूर्ण था और इस अभिमानका प्रभाव बतानेके लिए उसने अपने आसजनों

को भी नष्ट करनेमें देर नहीं की। इसके विपरीत जिस साजण कुम्हारने एक समय उसे कांटोंके ढेरमें छिपा कर सिद्धराज के सैनिकोंसे उसकी रक्षा की थी, राज्य मिलते ही उसे अपनी सेवामें बुला कर उसके उपकारके बदले सात सौ गाँवके पट्टेवाले चित्तौड़की वार्षिक आमदानी उसके लिए निश्चित कर दी। उसका ऐसा बर्ताव देख कर अन्दरके विरोधी थर्रा गये और सारा विरोधभाव छोड़ कर उसकी अनन्य सेवा करने लगे। ऐसे विरोधियोंमें चाहड़ नामक एक कुलीन राजकुमार अग्रणी था जो राज्यकी सेनामें बहुत माना जाता था और जिसे सिद्धराजने अपने पुत्रकी तरह पाला पोपा था। वह कुमारपालका सान्निध्य छोड़ कर शाकम्भरीके गर्विष्ठ राजा अर्णोराजकी सेवामें चला गया और उसे कुमारपालके विरुद्ध खड़ा करके उसके राज्यकी जड़ को उखाड़नेके लिए गुजरातकी सीमा पर लड़ाईके मोर्चे खड़े किये। कुमारपालके भविष्यके लिए यह अत्यन्त विषम परिस्थिति थी। उसके सामन्तोंमें से बहुतसे, ऊपरसे तो उसके पक्षमें थे परन्तु अन्दरसे विपक्षमें थे। चाहड़ राजकुमारकी चालाकीसे मालवाका खामी बल्लालदेव भी दूसरी तरफसे आक्रमण करनेके लिए तैयार हुआ था और इससे कुमारपालकी स्थिति सरौतेके बीच रही हुई सुपारीके समान हो गई। परन्तु कुमारपालके भाग्यवत्से उसके वे सभी राज्यभक्त कर्मचारी, जिनकी नियुक्ति उसने राज्य सँभालते ही की थी, समर्थ और विश्वासी निकले। उनकी कुशलत से गुजरातकी जनता नये राजाकी ओर पूर्ण सहानुभूति रखने लगी और सैनिकवर्ग भी पराक्रमी और रणवीर राजाकी छत्रछायामें उन्नतिकी आशासे उत्साहित हुआ। कुमारपालने अपने विश्वासी सेनाध्यक्ष काकभटके सेनापतित्वमें चुने हुए सैनिकोंकी एक फौज मालवामें बल्लालके विरुद्ध भेज दी और स्वयं अपने सारे सामन्तोंको ले कर मारवाड़के अर्णोराज का सामना करनेके लिए चल पड़ा। सामन्तोंमें मुख्य चन्द्रावतीका महामण्डलेश्वर विक्रमसिंह था। उसने आवूके पास ही कुमारपालकी हत्या करनेका षड्यन्त्र रचा, परन्तु कुमारपालने उस षड्यन्त्रको तुरन्त पहचान लिया और वहाँ नहीं ठहरता हुआ सीधा शत्रुकी सेनाकी ओर चला गया। लेकिन समराङ्गणमें भी उसने अपने कुछ सामन्तों और सैनिकोंको शत्रुपक्षकी ओर मिले हुए देखा। कुमारपालने अपने भाग्यका पासा पलटनेके लिए सामयिक कुशलताका उपयोग कर एक ही झपाटेमें शत्रुके ऊपर आक्रमण कर दिया और पहले ही वारमें उसे आहत कर शरणागत होनेके लिए बाध्य बनाया। बल्लालके ऊपर चढ़ाई करने वाले सेनापतिने भी उतनी ही जल्दी शत्रुका शिरच्छेद करके कुमारपालकी विजय-पताका उज्जयिनीके राजमहल पर फहरा दी।

उस समयके गुजरातके पड़ोसी और प्रतिस्पर्धी मारवाड़ और मालवाके दोनों महाराज्योंको सिद्धराज जयसिंहने ही गुर्जरपताकाके नीचे ला दिया था; परन्तु उसकी मृत्युके पश्चात् गद्दी पर आने वाले नवीन राजा कुमारपालके वास्तविक स्वरूपसे अज्ञात रहने वाले इन राज्योंने गुजरातकी पताकाको उखाड़ फेंक देनेका प्रयत्न किया और इस प्रयत्नको कुमारपालने अपने पराक्रमसे निष्फल कर दिया। परन्तु उसके भाग्यमें तो और भी अधिक सफलता लिखी हुई थी। गुजरातकी दक्षिणकी सीमा पर कोंकणका राज्य था। उसकी राजधानी बम्बईके पास ठाणापत्तन थी और वहाँ शिलाहार वंशी राजा राज करते थे। इस कोंकण राज्यके दूसरी तरफकी दक्षिण सीमा पर कर्णाटकके कदम्ब वंशियोंका राज्य था जिनकी राजधानी गोपाक पट्टन (वर्तमान पोर्तुगीज बंदर, गोवा) थी। सिद्धराजकी माता प्रयणला देवी इस राजवंशकी कन्या थी अतः कर्णाटक और गुजरातके बीच गाढ़ा सम्बन्ध था। इन दो सम्बन्धी राज्योंके बीचमें आने वाला कोंकणका राज्य गुजरातके साथ युद्ध नहीं कर सकता था। अतः सिद्धराजके समयमें तो उसका गुजरातके साथ मैत्रीभाव ही रहा था। पर सिद्धराजकी मृत्युके पश्चात् जब कुमारपाल सिंहासनारूढ़ हुआ तब यह मैत्रीभाव विच्छिन्न हो गया और मारवाड़ और मालवाके राजाओंको कुमारपालके सामने सिर ऊँचा करते देख कर कोंकणके गर्विष्ठ राजा मल्लिकार्जुनको भी गुजरात पर आक्रमण करनेकी अभिलाषा जागृत हुई। कुमारपालने उसके इस मनोरथको निष्फल बनानेके लिए मन्त्रिराज उदयनके पुत्र दण्डनायक (सेनापति) आंबड भट्टको सेनापति बना कर एक फौज कोंकणकी ओर रवाना की। मारवाड़ और मालवा आदि प्रदेशोंकी रक्षाके लिए गुजरातकी बहुत सेना रुकी हुई थी अतः आंबडके पास उचित सैन्य बल न था और इसीलिए प्रथम चढ़ाईमें गुजरातकी सेनाको हार खा कर पीछे लौटनेके लिए बाध्य होना पड़ा। परन्तु

जब पीछेसे मारवाड़ आदिकी तरफसे बड़ी संख्यामें सेना आ पहुँची तब फिर से उसी दंडनायकके आधिपत्यमें गुजरातकी एक प्रबल सेना कोंकणचक्रवर्तीका दर्प चूर्ण करनेके लिए दूने उत्साहसे खाना हुई। रणभूमिमें दोनोंके बीच घमासान युद्ध हुआ और अन्तमें गुजरातियोंकी जय होनेके कारण सेनानायक आंबडके गलेमें विजयदेवीने वरमाला डाल दी। राजपितामह विरुद्धारक मल्लिकार्जुनका गर्वोन्नत मस्तक, गुजरातके एक दयावर्धी वणिक् सुभटने अपनी तीक्ष्ण तलवार से कमलपुष्पकी भांति काट लिया और उसे स्वर्ण पत्रमें लपेट कर श्रीफलकी भांति अपने स्वामीको अर्पित किया। कुमारपालने उसके पराक्रमके प्रभावका सत्कार करनेके लिए उस निहत राजाका प्रिय विरुद्ध आंबड मट्टको अर्पित कर उसे 'राजपितामह' बनाया।

इस प्रकार कोंकणराजका उच्छेद होने पर कुमारपालकी राज्यसत्ता दक्षिण प्रांतमें दूर दूर तक फैल गई थी और कदाचित् सहायिके सुदूर शिखर तक गुजरातका ताम्रचूड़ विजयध्वज फहराने लगा था। गुजरातके साम्राज्यकी सीमा को बताने वाली इतनी बड़ी विशाल रेखा भारतवर्षके मानचित्रमें केवल कुमारपालके पराक्रमने ही अङ्कित की थी। उसके समकालीन भारतीय राजाओंमें कुमारपाल सबसे बड़े राज्यका स्वामी था। हेमचन्द्राचार्य उसके राज्यकी चतुस्सीमाओका इस प्रकार वर्णन करते हैं—

स कौवेरीमातुरुष्कमैन्द्रीमात्रिदशापगाम् ।

याम्यामाविन्ध्यमावार्धि पश्चिमां साधयिष्यति ॥

अर्थात्—कुमारपालकी राजाज्ञा उत्तरमें तुरुष्क लोगोंके प्रान्त तक, पूर्वमें गङ्गा नदीके किनारे तक, दक्षिणमें विन्ध्याचल तक और पश्चिममें समुद्र तक मानी जाती थी। प्रबन्धकारोके अनुसार हेमाचार्य द्वारा बताई गई उस चतुःसीमामें कोंकण, कर्णाटक, लाट, गूर्जर, सौराष्ट्र, कच्छ, सिन्धु, उच्चा, भम्बेरी, मारवाड़, मालवा, मेवाड़, कीर, जाङ्गल सपादलक्ष, दिल्ली, जालन्धर और राष्ट्र अर्थात् महाराष्ट्र इत्यादि अठारह देशोंका समावेश होता था। एक दूसरी जगह भी हेमचन्द्रसूरि कुमारपालने जिन देशोंको जीता था उसका निर्देश करते हैं। जैसे कि—

जिष्णुश्चेदिदशार्णमालवमहाराष्ट्रापरान्तान् कुरुन् ।

सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतः विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी ॥ इत्यादि

कुमारपाल अपने राज्यका कार्यभार संभालनेमें कई तरहसे सफल हुआ। उसके लगभग तीस वर्षके राज्यकालमें प्रजाने अद्वितीय शान्ति और उन्नति प्राप्त की थी। देश समृद्धिके शिखर पर पहुँच चुका था। किसी भी प्रकारका स्वचक्र सम्बन्धी या परचक्र सम्बन्धी उपद्रव नहीं हुआ। लक्ष्मी देवी के समान ही प्रकृति देवी भी उसके राज्य पर प्रसन्न थी और उसके समयमें देशमें एक भी दुष्काल नहीं पड़ा। उसकी ऐसी भाग्यसफलता प्रत्यक्ष देखने वाले आचार्य सोमग्रम इस बात पर विशेष जोर दे कर लिखते हैं—

स्वचक्रं परचक्रं वा नानर्थं कुरुते क्वचित् ।

दुर्भिक्षस्य न नामापि श्रूयते वसुधातले ॥

गुणवर्णना

आचार्य हेमचन्द्र उसके सर्व गुणोंके समुच्चयका परिचय बहुत ही परिमित और सर्वथा यथार्थ शब्दोंमें अपनी अन्तिम रचनामें इस प्रकार देते हैं—

कुमारपालो भूपालश्चौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महाबाहुः प्रचण्डाखण्डशासनः ॥

स महात्मा धर्मदानयुद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितेव परिपालयन् ॥

ऋजुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवस्पतिः । क्षमावानप्यधृष्यश्च स चिरं क्षमामविष्यति ॥
 स आत्मसदृशं लोकं धर्मनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥
 शरण्यः शरणेच्छनां परनारीसहोदरः । प्राणेभ्योऽपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु मंस्यते ॥
 पराक्रमेण धर्मेण दानेन दययाज्ञया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥

यहाँ पर हेमचन्द्रसूरि भविष्य पुराणकी वर्णन पद्धतिके अनुसार महावीरके मुखसे कुमारपालका भावी वर्णन इस प्रकारसे करवाते हैं कि—“चौलुक्य वंशमें चन्द्रमाके समान सौम्य और महाबाहु एवं प्रचंड रीतिसे अपना अखंड शासन चलाने वाला कुमारपाल राजा होगा । वह धर्मवीर, दानवीर और युद्धवीरके गुणों से महात्मा कहलायेगा और पिताकी भाँति अपनी प्रजाका पालन करके उन्हें परम सम्पत्तिशाली बनायेगा । वह स्वभावसे सरल होने पर भी अति चतुर होगा, क्षमावान् होने पर भी वह अधृष्य होगा और इस प्रकार चिरकाल तक पृथ्वीका पालन करेगा । जिस प्रकार उपाध्याय अपने शिष्यको पूर्ण विद्यावान् बनाता है उसी प्रकार कुमारपाल भी अपने समान दूसरे लोगोंको भी धर्मनिष्ठ बनायेगा । शरणार्थियोंको शरण देने वाला, परस्त्रियोंके लिए भाईके समान निष्काम एवं प्राण और धनसे भी धर्मको ज्यादा मानने वाला होगा । इस प्रकार पराक्रम, धर्म, दान, दया, आज्ञा और इसी प्रकारके दूसरे पौरुष गुणोंमें अद्वितीय होगा ।”

हेमचन्द्रसूरि द्वारा आलेखित गुणोंके इस रेखाचित्रमें वास्तविकताकी दृष्टिसे किंचित् भी व्यंग्य नहीं है, यह बात कुमारपालके जीवनके विषयमें जिन मुख्य मुख्य बातोंका मैंने यहाँ वर्णन किया है उनसे निस्सन्देह सिद्ध होती है । गूर्जेश्वरोंके राजपुरोहित नागरश्रेष्ठ महाकवि सोमेश्वर कीर्तिकौमुदी नामक अपने काव्यमें कुमारपालकी कीर्ति-कथाका वर्णन करते समय हेमचन्द्रके उपरोक्त ५-६ श्लोकोंके भावका निचोड़ देता है और वह हेमाचार्यके भावसे भी ज्यादा सत्त्वशाली है । सोमेश्वर कहता है कि—

पृथुप्रभृतिभिः पूर्वैर्गच्छद्भिः पार्थिवैर्दिवम् । स्वकीयगुणरत्नानां यत्र न्यास इवार्पितः ॥
 न केवलं महीपालाः सायकैः समराङ्गणे । गुणैर्लोकपृणैर्येन निर्जिताः पूर्वजा अपि ॥

अर्थात्—“पुराण कालमें पृथु आदि जितने महागुणवान् राजा हो गये हैं उन्होंने अपने गुणरूपी रत्नोंकी धरोहर स्वर्गमें जाते समय मानों कुमारपालको सौंप दी हो, ऐसा प्रतीत होता है । [यदि ऐसा न होता तो इस कलिकालोत्पन्न राजाओंमें ऐसे सात्त्विक गुणोंका समुच्चय कहाँसे होता ?]

कुमारपालने अपने बाणोंसे समरांगणमें राजाओंको ही नहीं जीता था अपितु लोकप्रिय गुणोंसे अपने पूर्वजोंको भी जीत लिया था ।”

सोमेश्वरका यह कथन कुमारपालकी जीवनसिद्धिके भावको संपूर्ण रूपसे व्यक्त करने वाला उत्कृष्ट रेखाचित्र है । गुजरात की पुरातन संस्कृतिके सर्वसंग्रहालयमें यह चित्र केन्द्रस्थानकी शोभा प्राप्त करे ।

शुद्धि-वृद्धिपत्रकम्

ॐ

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	*पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१	६	कर्णदेवे	भीमदेवे	३५	१६	मरुदेवि°	मरुदेवा° B
"	२२	रायामञ्च°	राया अमञ्च	"	१८	प्रथमोः	प्रथमो B
२४	९	ससामन्तेन	समानं तेन A	"	"	°प्रचुरेक्षु	प्रचुरेक्षु B
२९	१२	चलचंडह	चलचंडह A	"	"	प्रणामागतैन्द्रस्था°	प्रणामागतसुरपतिस्था° B
"	१३	नहु	तह A	"	१९	°त्वात् प्रथमभगवान्	°त्वात् प्रथमो B
"	१४	जु पइं	कुहु तइ A	"	२०	°ग्रामाभिरामे	°ग्रामाभिगमे B
"	१५	नागपुरह	नायडरुविह A	"	२२	श्रीशीलसूरयः	श्रीशीलगुणसूरयः B
"	"	चालुकवइ	चालकवइ A	"	२३	°ओलिकं	°ओलिकायां B
"	१६	चालपकु	चालु एकु A	"	२४	समीपस्थत°	समीपस्थां त° B
"	२०	कुमरह	कुमर A	३६	६	कोऽपि	कापि B
"	२६	जिप्पइ	जिप्पहिं A	"	"	शर°	स शर° B
"	"	मंडलीय	मंडलिउ A	"	७	प्रोक्ते	तेन प्रोक्ते B
"	२७	होहु	होउ हु A	"	९	चत्वारिंशतानि	चत्वारि शतानि B
"	३०	जि	ज A	"	११	°कुञ्जस्थिति°	°कुञ्जराज्यस्थिति° B
"	३१	बाहडिइं	बाहुडिइहिं A	"	१७	श्रीशील[गुण]°	श्रीशीलगुण° B
३०	२	फुट्टं	फुट्टं A	"	"	कृता	चक्रे B
"	"	विग्गहिं	विग्गह A	"	१८	°प्रसादः ।	°प्रसादः कृतः । B
"	४	भूयवइ	भूयवइ A	"	१९	°लंकृत°	लंकृतं B
"	"	जुजु	जं तु A	"	२१-२३	°गूर्जराणामिदं° इत्यारभ्य 'प्रसिद्धिरभूत्'	इत्येतदन्तः पाठः B पुस्तके नास्ति ।
"	५	सरिस्सुं...निश्चंत	सरिसजं चयर कांइ सुहहि निश्चितु ॥ A	"	२४	भूयराजराज्यम् ।	भूयगंडदेवराज्यम् । B
३५	२	'स्वयं कृतार्थः' इत्येतस्य पूर्व इदमधिकं पद्यम्- ज्योतिश्चिदानन्दमयस्वरूपं, निरूप्यते यन्मुनिभिः समाधौ । हेतुर्महानन्दपदस्य सेतु- र्भवाम्नुद्येस्तज्जयति प्रकामम् ॥ १ ॥ B		"	२५	चापोत्कटकुले	चापोत्कटराजकुले B
"	४-९	द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-श्लोकस्थाने पद्यमिदम्- ब्राह्मी परब्रह्ममयस्वरूपा, संसेवनीया सुमनःसमूहेः । स्वताततुल्या शिवतातिरस्तु, परं चतुरूपधरा स्वयं या ॥ येषां प्रसादेन समीहितार्थाः, सिद्ध्यन्ति सर्वे विबुधाधिपानाम् । श्रीमद्गुरुन् कल्पतरूपमानान्, वन्दे सदानन्दनसावधानान् ॥ B		"	२६	संवत्सर (वर्षाणि)	वर्षाणि B
"	११	°पदेशविवेक°	°पदेशप्रवेकविवेक° B	"	"	दोहितसन्ताने	दौहितसन्ताने B
"	१४	तस्य प्रति°	तस्य राक्षः प्रति° B	"	२७	अ.. त्य(भूयड ?) राजस्य	श्रीभूयडराजस्य B
				"	२८	'तत्पुत्रचन्द्रादित्य' इति पाठः B आदर्शं न वर्तते ।	
				"	३०	°चरियं	°चरियं B
				"	३४	कृते शो°	कृतशो° B
				३७	७	तस्याकाण्ड°	तस्या अकाण्ड° B
				"	"	°नक्षत्रमूले जात°	°नक्षत्रे मूलजात° B
				"	८	स राज्ये	स कुमारो राज्ये B
				"	१०	ग्रहीतुं (तं)	ग्रहीतं B
				"	११	°भिषेकः ।	°भिषेको मूलराजस्य । B
				"	१५	'एकादशवारांस्त्रासितमूलराजसैन्यः ।' स्थाने 'तेन एकादशकृत्वस्त्रासितो मूलराजः ससैन्यः ।' इति B पाठः ।	
				"	१७	इमश्चुणि	इमश्चुणि B

* अस्यां श्रेण्या यत्र यत्र A B आदि प्रतिसंज्ञा न निर्दिष्टा तत्र तत्रापि मुद्रिताशुद्धपाठस्थाने उपलब्धः शुद्धपाठो ज्ञेयः ।

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
३८	९	°लभमानाच्च	°लभमाना B	४०	२०	छित्त्वा	धृत्वा B
"	११	°वती । जय°	°वती । माता च राजानम् । ततो जय° B	"	"	सरलैर्दि°	शनकैर्दि° B
"	"	°कर्णः । स्व°	°कर्णः । स च स्व° B	"	२५	अस्माकं	अस्माकमपि B
"	१२	तस्मिन्मन्दादरे	तस्यां मन्दादरः । जय-	"	"	कमपि व्या°	कमपि जैनं व्या° B
"	"	तस्मि°	केशिनृपस्तु तस्मि° B	"	"	ब्रूतः	ब्रूत B
"	१३	निरादरपरो	निरादरतापरो B	"	३२	व्याहरता,	व्याहृतम्, B
"	१४	प्राणान्	प्राणानपि B	"	३३	कुडं [नृपं]	कुड्हे नृपतौ B
"	"	°पुः श्रीउद°	°पुः काष्ठचिन्तां कारितवती । श्रीउद° B	"	"	वचनादव°	वचनात् तदव° B
"	१७	°हतिपु	°हन्तृपु B	"	"	निर्माय, द्वात्रि°	निर्माय, दैवशक्त्या श्रीहेमचन्द्राचार्या द्वात्रि° B
"	१८	न्यायात् तदाग्रहादेव	ज्ञात्वा मात्राग्रहादेव B	"	३४	लेखित्वा प्रात°	लेखयति स । प्रात° B
"	"	दृग्मात्रेण	दृग्मात्रेणापि B	४१	१२	°हेमं ततो राजा प्रवर्तयत् ॥'	इत्यस्य स्थाने °हेमचन्द्राख्यं स व्यघापयत् ॥' Pb इति पाठः ।
"	१९	तामसम्भावयन्,	तां न सम्भावयति । क°	"	१३	अथान्यस्मि°	अथान्यदान्यस्मि° B
"	२२	चिकीर्षवे, स	चिकीर्षतो राज्ञः स B	"	१४	श्रीसिद्धराजो हे°	श्रीजयसिंहदेवो हे° B
"	२४	विमृश्य	विमृशता B	"	१६	°सर्वस्वः, सदैव	°सर्वस्वो वभूव । सदैव B
"	३०	कोशाधिपस्तदा	कोषाध्यक्षस्तदा B	"	१८	भाषमाणः, किय°	भाषते स । किय° B
"	३३	अथ च रा°	अथ रा° B	"	"	तस्मिंस्तथाकृते,	स तथा तथाकृते सति स B
"	"	°रणहिल्लप°	°रणहिल्लाख्यप° B	"	२१	पशुपतिर्भवा°	पशुपतिर्भगवान् भवा° B
३९	१५	पुनः सज्जनः	सज्जनः पुनः B	"	२२	तरोच्छायायां पुं°	तरोर्मूले तच्छायान्तः पुं B
"	१८	श्रीष्म	श्रीष्मे B	"	२३	निक्षिपन्ती,	निक्षेपयामास । B
"	१९	शरद्व्य°	शरद्व्य° B	"	३०	युधिष्ठिरोवाच	युधिष्ठिर उवाच B
"	२३	सप्तविंशतितमलोकानन्तरमिदमधिकं पश्युमम्-		४२	१	द्वैपायनोवाच	द्वैपायन उवाच B
		जयति यदुवंशकेतुः		"	२	चापि	वापि B
		शिवहेतुः सकण(सकलकर्म)कुलकेतु(तुः) ।		"	१६	सोमेश्वरं	श्रीसोमेश्वरं B
		विपयडु(ड्रु)लवननेमिः		"	१९	'सा' इत्यस्योपरि 'कार्पटिकभार्या' इति B	आदर्शे टिप्पणी ।
		शतनेमिधरार्चितो नेमिः ॥ १ ॥		४२, ४३	२९-३५, १-५	एतत्पङ्क्तिगता षोडशमी कण्डिका समग्राऽपि	Pa B प्रत्योर्नास्ति ।
		[न] यान्ति नामग्रहणेन येषां		४३	६	°पालदायो	°पालादयो B
		केषां न[राणां ?] दुरितानि तानि ।		"	८	प्रीमल°	प्रेमल° B
		तपःप्रभावाः प्रथयन्तु ते नो		"	२३	'क्षयाद्दे' इत्यस्योपरि 'आद्धदिने' इति B	पुस्तके टिप्पणी
		भद्राणि भद्रेश्वरसूरिर्पादाः ॥ २ ॥ Pa B		"	२६	धौतापोती°	धौतपोती B
"	२७	सोधयिष्यति	शोधयिष्यति B	"	२७	नष्टा	नष्टा B
"	"	तदा	तद् B	"	३१	नाशितोऽनाशितो	नाशितो नाशितो B
"	२८	श्रीमान्...°राज्य°	श्रीजयसिंहदेवः स श्रीमान् राज्य° B	"	"	'नाशितो' इत्यस्योपरि 'निष्काशितः' इति B	आदर्शे टिप्पणी ।
"	२९	वर्वरकश्चाथ	वर्वरको यक्षः B	"	"	प्रागकस्मात्	प्रगेऽकस्मात् B
"	३१	°ऽस्ति । ततो	°ऽस्ति निधिः । ततो B	"	"	जगौ	ययौ B
"	३२	°ल्लिङ्गकारमिति	°ल्लिङ्गान्तरमिति B	४४	३	°ग्रन्थिस्तत् श्रुत्वा	°ग्रन्थि तच्छ्रुत्वा B
४०	१५	सर्वदर्शनेषु	सर्वदर्शनेषु B	"	४	सहाप्रेयी°	सह प्रेयी° B
"	१६	°ऽवर्जिताः	°ऽऽवर्जिताः B	"	६	रूपनाण°	रूप्यनाण° B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
४४	६	विलोक्य यावदेकविंशतिसङ्ख्यानि दृष्ट्वा	विलोकयति । स तावदेकविंशति सङ्ख्यानि तानि दृष्ट्वा B	४७	१७	सार्वभूमो	सार्वभौमो B
					२०	निर्भरवेपं	निर्जरवेपं B
					२६	स्नानं किं दानं	स्नानं किं ज्ञानं किं दानं B
"	१०	नागे	आये B				
"	१४	°वाच्छ (त्स) ल्यात्	वात्सल्यात् B		३१	°पृच्छयत	°पृच्छत B
	१७	सुंदर !	सुन्दरि ! B			°ऽतः	इतः B
"	२५	सुप्त्वा	सुप्त्वा च B	"	४८	१ हेतुरथो	हेतुमथो B
"	२६	नृपात्मजः	नृपात्मज ! B	"		लक्षणवतः	लक्षणयुजः B
"	३१	पाटला°	पेटला° B	"		सः	सा B
"	३४	चिन्हानि	चिह्नानि B	"		पृष्टे	पृष्टः B
"	३५	तां च वाणीं	तां तद्वाणीं B	"	६	जंघेऽ°	जङ्घाऽ° B
"	"	मृ (त्रि) यते	त्रियते B	"	१७	राजा	राज्ञा B
४५	७	सार्वभूमस्ततो मन्त्रीन्	सार्वभौमस्ततो मन्त्रीन् B	"	२१	त्वत्तनु	त्वत्तनुं B
"	९	प्राज्याज्यक्रयाय	प्राज्यकेदारक्रियायै B	४९	६	°वर्करी°	°वर्करी° B
				"	११	सर्वप्र°	सर्वाः प्र° B
"	१०	पृच्छन्	पृष्टवान् B	"	१३, १४	°पूरुषम् ॥ ८१ ॥	°पूरुषम् ॥ ८१ ॥
"	"	'कर्णावत्यां' इत्यस्योपरि	'आगापल्यां' इति B	"		क्षीर°	युग्मम् ॥ क्षीर° B
			प्रतौ टिप्पणी ।	"	१५	विलक्षोऽप्यसौ	विलक्षोऽथ स B
"	११	°नमस्कुर्वन्, कया	°नमस्कुर्वन्नेकया B	"	२१	पंचासठी	पंचासडी Pa
"	१२	साधर्मिकत्वाद् ववन्दे । पृष्ट°	'साधर्मिक ! त्वां वन्दे' इति भणित्वा पृष्ट° B	"	"	हीयाहं	हियाहं B
"	१४	इष्टकं	इष्टकचित्तं B	"	२२	ददसी	ददसी Pa
४६	१	°धिपत्वं	धिपत्वं B	"	"	जे पत्तिज्जइ ताहं	जे विससइ तियाहं B
"	३-४	'रम्भा' यावत् 'मैरुः' रम्भा त्रिदशेषु शक्रः ।	॥१॥ पर्यन्तपाठस्थाने— नदीषु गङ्गा पुरुषेषु रामः; काव्येषु माघः कविकालिदासः ॥ १ ॥ B	"	२३	पाहिंथी	पाहिं श्री B
				"	"	वंकडी किम पत्तिज्जि तासु	वंकुडी किमु पत्तिज्जि तासु B
"	१९	°व्ययो	°व्यये B	"	२४	नीयसिरि घड उवडावि	नियसिरि घडा घइ B
"	२०	स्वसन्देह°	स्वसन्देहा° B	"	"	घड उवडावि	घडउ वडावि Pa
"	२१-२२ न ॥ १६ ॥	श्वान°	न ॥ १६ ॥ यदुक्तम् श्वान° B	"	"	दिइ जे पास	दिइं ज पासु B
				"	२८	दुर्गं भद्रो	दुर्गं भद्रो Pa
"	२४	श्वडिम्भानि त्वमप्यधाः	डिम्भानीति त्वमप्यधाः B	"	"	दुर्गं भद्रो वादीश्वरो	दुर्गभद्रोऽवादीत्ततो° B
"	२५	विक्रीयते	विक्रियते B	"	३०	°स्तपति	°स्तप्यति B
"	२७	श्रुत्वेन°	श्रुत्वेम° B	"	३३	कुल्याकल्पाः	कुल्यातुल्याः B
"	३०	गतः को°	स्थित्वा को° B	"	३५	नत्वा,	मत्वा तत्र गत्वा नमश्चकार तीर्थम् । B
"	३४	निषिद्धः कुमार°	निषिद्ध्य कुमार° B	५०	१	°स्तदीक्ष्य	°स्तदीक्ष्य B
४७	७	विलोकयत्	व्यलोकयत् B	"	३	काशीं निर्भर°	काशीं निर्जर° B
"	८, १४	कुण्डगेश्वर°	कुण्डगेश्वर° B	"	६	विभावयत्	व्यभावयत् B
"	१२	°दर्शन°	°दर्शनि° B	"	"	"	विभावयत् (न)
"	१४	स्फुटितं	स्फटितं B	"	"	भवेत्	भवे B
				"	११	कुमारश्चिन्त°	कुमारोऽचिन्त° B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५०	१९	‘धैरप्येतद् भुवनवलयं निर्जितं लीलयैव ।		५३	१	गले	गलं B
	२०	तेऽप्येतस्मिन् गुरुभवहृदे बुद्धुद° इत्येतत्पाठस्थाने		”	”	°शृङ्खलमृगं	शृङ्खलं मृगं B
		निर्जितयैतद्भुवनवलयं ये विभुत्वं प्रपन्नाः ।		”	३	°दारुणः	°दारुणां B
		संसारेऽस्मिन् सरसविलसद्बुद्धुद° एतादृशः B		”	५	°वर्णाप्तभन°	°वर्णाप्ताऽन° B
”	२०	°हृदे	°ह्र(ह)दे	”	”	°वितं निवेदयन्	°वितं तं न्यवेदयत् B
”	२२	यदस्माकं	यद्यस्माकं B	”	६	पारितोषके	पारितोषिके B
”	२३	°स्थानान्येष	स्थानाद्येष B	”	१८	°दुदयनाङ्गजः	°दुदयनस्याङ्गजः B
”	२४	सौधनि°	सौधे नि° B	”	”	°देवो महा°	°देवनामा महा° Pa
”	३३	°सेव्यपादा°	°सेव्यमानपादा° B	”	२१	‘सागरा’	‘गरा’ Pa
५१	१	°सीदं चिन्तयन्	°सीदमचिन्तयत् B	”	२२	विस्मृताः श्रीहेम- सूरयः ।	श्रीहेमसूरयोऽप्या- जग्मुः । उदयनेनो- त्सवः कृतः । Pa
”	४	कामाक्षी°	कामाक्षा° B	”	२३	कदाचिद् गुरुभि°	कदाचित् तेनोचे च शुष्मान् ध्रिवा (?) सस्मार । ततो गुरुभि° Pa
”	६	दवीयसि	दवीयसी B	”	”	गुरुभिरुचे	गुरुभिर्मन्त्री ऊचे B
”	”	स्युर्यदि रे	स्युर्यदीमा B	”	२८	तत्रभवताम् । तदा	तत्रभवद्भिस्तदा B
”	८	दैवकं वापि	दैविकं चापि Pb	”	२९	°चिठडिका	°चिट्टडिका B
”	१०	क्रोधी भवति	क्रोध उत्पद्यते B	”	३१	नृपः	नृप ! B
”	१४	राज्यं	राज्यं च B	”	३२	प्रत्युपचिकि°	प्रत्युपचिकी°
”	१५	[शून्यं]	शून्यं B	५४, ५५	१-३६, १-२८	चतुर्विंशत्तमीसमस्तकण्डिकास्थाने Pb	प्रतावीदृशो लघुतमः पाठ उपलभ्यते-
”	”	सङ्कटे लोकैः	सङ्कटे पतितैर्लोकैः B			ततो राजा दिग्विजयं चकार । विन्ध्याचलं यावद् दक्षिणदिशं पश्चिमां सुराष्ट्रा-ब्राह्मणवाहक-पञ्चनददेशान्, उत्तरस्यां कासीरादिदेशानसाधयत्, प्राच्यां कुरु-सूरसेन- कुशावर्त-पाञ्चाल-विदेह-दशार्ण-मगधादीनसाधयत् ।	
”	१६	‘स जाति°’ यावत् ‘अस्मदीय°’ इति पाठस्थाने		५४	२	°राष्ट्रा-कर्णाट-तिलंगा°	°राष्ट्रा-तिलंगा° B
”		सजातिसरणो नागः सप्तफणालङ्कृतोऽस्मदीय°		”	”	°देशानां विन्ध्या	°देशानांविन्ध्या°
”		इति B पाठः		”	४	प्राप्तः श्री°	प्राप्तश्री° B
”	१७	सोऽयं	तदिदं B	”	४-५	विधिच्छु (त्सुः)	विदध्यान्निद्रा° B
”	१८	पुरमध्ये-	पुरमध्ये वभ्राम । B	”	६	°नुपात-	°नुयात- B
”	३०	°माहूतौ	माहूतौ B	”	१५	°पङ्कः,	°पङ्क- B
”	३२	°माहूतः	°माहूतः B	”	१८	°च्चांसकूट°	°च्चांसकूट° B
”	३४	°मावयौत्तरीया°	°माचास्योत्तरीया B	”	२१	°कटकैरथो°	°कटके रथो° B
			°मावायौत्तरीया Pb	”	२७	°वराङ्गना°	°वाराङ्गना° B
५२	८	°पादातिरथ	°पादातरथ-	”	२८	विद्विपां विदुपां	विद्विपां च विदुपां B
		कोट्यामिको	कोट्यादिको° B	”	२९	च सिञ्चत् सूर्यो°	च कुर्वन् शौर्यो° B
”	९	°च्छटकुङ्कुभिर्मदै°	°च्छटकुङ्कुभिर्मदै° B	”	”	सिञ्चत्	सिञ्चन् Pa
”	१२	°स्थितः ।	सितः । B	”	३४	°तीर्थका°	°तीर्थिका° B
”	२०	रेऽनात्मज्ञ	रे रे अनात्मज्ञ B	५५	७	शालशालिनः	शालशालिनः B
”	२१	तद्वचं	तद्वचः B				
”	२३	द्यूतकारेषु	द्यूतकारे च B				
”	२८	स्पृश्येत	स्पृश्येत B				
”	३०	सोलाक°	स सोलाक° B				
”	३१	द्रमाणा°	द्रम्माणा° B				
५२, ५३	३०-३४, १-६	त्रिंशत्तमी कण्डिका समग्रा Pb प्रतौ न वर्तते, अग्रे पञ्चत्रिंशत्तमीकण्डिकाया- पूर्व चोपलभ्यते ।					
५३	१	समादिष्टः, अटवी°	समादिष्टः—तं मृग- मानय । अटवी° B				
”	”	°गीतादिच्छृष्टि°	°गीताऽऽच्छृष्टि° B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५५	९	°विदेहा°	°विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यभ्यधात्-	विरोधादामिगः
"	११	°सुहितं सकल°	सुहितं हितं सकल° B	"	२४	°गतेऽतिभुजाना	गते तु भुजाना B
"	१५	धर्माशिपां	धर्माशिपं B	"	४-५	गाथेयं Pa पुस्तके नास्ति	
"	१९	चिन्तां चकार	चिन्तयाञ्चकार B	"	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B
"	२५	निनिन्दः	निनिन्द B	"	१५-१७	१०७-१०८ तमौ श्लोकौ	Pa आदर्शं न विद्येते ।
"	"	मुनिदेशनां	मुनिकृतां देशनां B	"	२०	सटिता°	शटिता° B
"	३०	°मशृणोत्	°मशृणोत् B	"	"	°जन्मो	°जन्मो (नम)
५६	४-५	सप्ताशीतितमः श्लोकः पष्ठपङ्क्तिगत'भूप' । इत्यस्य		५९, ६०, २३-३४, १-३४, १-१८		एतदन्तर्गतः समग्रोऽपि	
"	"	पश्चात् Pa प्रतौ वर्तते		६१		ग्रन्थसन्दर्भः Pa प्रतौ नोपलभ्यते ।	
"	५	तवान्तिकम्	तवान्तिके Pa	"	२०	आचेलक उद्दे°	आचेलकुद्दे° B
"	९	चतुरङ्गनृपवत्	चतुरङ्गनृपकं B	"	३१	कुर्वाणां	कुर्वाणा B
"	"	युष्मादाशय°	युष्मदाय° B	"	५	ते सर्वे तूष्णीं	द्विजाः तूष्णीं
"	१५	प्राहरन्	प्रहरन् B	"	६	कृत्वा स्थिताः	स्थिताः B
"	२४	सैन्यमुत्तार्य	यथाक्रमं सैन्यमु- त्तार्य Pa	"	२८	प्रोक्तम्-शूद्रा	प्रोक्तम्-देव! शूद्रा B
"	२६	°पल्लवता°	°पल्लविता° B	"	२९	उर्वशीगर्भस°	उर्वशीकुक्षिस° B
"	२७	परं विरलः परः	पुरो विरलः पुमान् B	"	२१	°प्रमदा°	प्रमोदा° B
"	३०	केशरिकिशोर	केशरिकिशोर B	"	२२	°मानो नितरां द्विजान्	°मानो विजातीनितर- द्विजान् B
"	३१	त्रिशती°	त्रिशतीं B	"	२३	'अथ श्रीसोमेश्वरस्य'	इत्यत आरभ्य षडशीति-
"	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	"	३०	परिजनः	परजन° B
"	"	पण मूढकांस्तु	पणमूढकांस्तु B	"	२	°भ्यर्थयन्	°भ्यर्थयन्(त्)
"	"	कोटीः चतुर्दशः	कोटीश्चतुर्दश B	"	३	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B
५७	२	°प्रीतेन	°प्रीणितेन B	"	१०	द्विजा	द्विजादयो B
"	३	°माश्च पाप्य तेन	°माश्च तेन B	"	११	भूपीठ°	भूपीठे B
"	"	याचकेभ्यः	भट्टेभ्यः B	"	"	चिरतरातु°	चिरन्तनातु° B
"	५	सञ्च°	सञ्च° B	"	१२	श्रीसोमेश्वरलिङ्गे,	श्रीसूरिः सोमेश्वर-
"	१०	क्षितिभृतां	क्षितिरुहां B	"	"	एते	लिङ्गम्, तदा एते B
"	११	रत्येव	रत्यैव B	"	"	चित्तस्य श्री	चित्तस्य भूपस्य श्री° B
"	१४	°पालपुत्रः, अहं	°पालस्य पुत्रः,	"	१४	°द्रमेनालंकृततनवो	°द्रमनेनालङ्कृततनवो
"	"	त्वष्टादेश°	अहं त्वष्टादश° B	"	१५	नृप°	गुरवो नृप° B
"	२१	तुरुष्क	तुरुष्का° B	"	"	प्रकाशं-	प्रकाशितवन्तः- B
"	२३	समग्रा पङ्क्तिः Pa आदर्शं नास्ति		"	"	कैलास°	कैलाश° B
"	२४	°सूरिमाता	°सूरिभिर्माता B	"	१६	इत्यादिश्य शिव°	इत्यादिशन् । ततः
"	"	°देवी प्रव्रजिता	°देवी नाक्षी प्रव्रजिता B	"	१७	आह्वान-	आह्वान (ह) न- B
"	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	"	"	मन्त्राभ्यास	मन्त्रन्यास B
"	"	श्रीसूरय°	श्रीहेमसूरय° B	"	"	°मभ्यर्च्य	°मभ्यर्चितवन्तः B
"	३०	विचिन्तयन्तः श्रीमदु°	विचिन्तयन्तु । इत्यु- दयनस्य निवेदितम् । ततः श्रीमदु° B	"	२५	°मूर्तित्रयो	°मूर्तिस्त्रयो B
"	३३	वर्यं	वरं B	"	"	ब्रह्मा-	ब्रह्म- B
५८	६	वेत्रिणमा°	वेत्रिणामा° B				

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
६२	२६	१५३तमात् श्लोकादारभ्य १६७तमश्लोकपर्यन्तं पञ्चदश- श्लोकानां स्थाने Pb पुस्तके केवलमिदं श्लोकचतुष्टयं समस्ति-	१६७तमश्लोकपर्यन्तं पञ्चदश- श्लोकानां स्थाने Pb पुस्तके केवलमिदं श्लोकचतुष्टयं समस्ति-	६६	१३	तुल्यमहिंसया ॥	तुल्यं युधिष्ठिर ! ॥ B
		हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा वृषवाहो महेश्वरः । गरुडवाहो भवेद् विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ अञ्जहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणि- महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ एका मूर्तिर्यः । परस्परविरु- द्धानामेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ भववीजाङ्कुर- जनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य । ब्रह्मा वा विष्णुर्वा शिवो जिनो ॥	हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा वृषवाहो महेश्वरः । गरुडवाहो भवेद् विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ अञ्जहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणि- महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ एका मूर्तिर्यः । परस्परविरु- द्धानामेका मूर्तिः कथं भवेत् ॥ भववीजाङ्कुर- जनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य । ब्रह्मा वा विष्णुर्वा शिवो जिनो ॥	६६	१४	तुल्यं	समं B
		०कान्विते राज्ञि ०कान्वितेन राज्ञा B	०कान्वितेन राज्ञा B	६६	२५	न मैत्रीसदृशं दानं	नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न B
६३	११	०लोक्यमाने ०लोक्यमाना B	०लोक्यमाना B	६६	२६	इति जीवदया	इति जीवदयां सर्वे वदन्ति B
"	"	०चार्येण निपण्णेषु ०चार्या निपण्णाः ।	०चार्या निपण्णाः ।	६६	२८	सर्वेषां मता	जोगेहि B
"	१२	सत्सु, भू ०अथ भू ० B	अथ भू ० B	६६	२९	योगेहि	दुस्य ० B
"	१३	जल्पन् तुला ०लपन् राजा उपविष्टः ।	लपन् राजा उपविष्टः ।	६६	३१	दुस्सय ०	०भेदाः । B
"	"	प्रविश्य; न प्रविश्येति वभाण- न B	प्रविश्येति वभाण- न B	६६	३५	०भेदाः ।	नवधा संयमः नवधा जीवसंयमः B
"	१५	०नाट्येश्वर ०नाट्येश्वरो B	०नाट्येश्वरो B	६७	२	नवधा संयमः	०गृहस्थ ० B
"	१९	काहूँ मनि विभंतडी अजीय म ०काहउं मनि विब्भं- तडी, जी म ० B	काहउं मनि विब्भं- तडी, जी म ० B	६७	६	०गृहस्थ ०	विरतानां B
"	२०	०पय अजय जय न ०पयु अज्जवि जइ न B	०पयु अज्जवि जइ न B	६७	८	विरतान	सुहमा सुह (हु) मा
"	३३	तिरोभूते भूपतौ उन्म ०तिरोभूतो भूपतिः ।	तिरोभूतो भूपतिः ।	६७	९	सुहमा	सऽवराह ० B
"	३३-३४	यावदिति वाच- मुवाच ता ०यावत् किञ्चिद् वद- ति ता ० B	यावत् किञ्चिद् वद- ति ता ० B	६७	११	सावराह ०	०याः; B
"	३४	०भिमानोऽतीव पादो ०भिमानः 'इह पादो ० B	०भिमानः 'इह पादो ० B	६७	१६	०यादयः;	अथ धर्मस्य द्वि ० B
६४	२	०वृत्तो क्षमा ०वृत्तौ श्रीहेमसरि- क्षमा ० B	०वृत्तौ श्रीहेमसरि- क्षमा ० B	६७	१७	अथ द्वि ०	संयम B
"	१७	दहरो च हरो B	च हरो B	६७	१८	संयम	उण धम्म ० B
"	१८	०प्रदायात् ०प्रभावात् B	०प्रभावात् B	६७	३२	उ कम्म ०	धीराधौरेयगोचरम् धीरधौरेयगौरवम् B
"	२३	परब्रह्मवादिनो म ०परप्रवादा म ० B	परप्रवादा म ० B	६७	३३	धीराधौरेयगोचरम्	ब्रह्मचारी च ब्रह्मचारीव B
"	२९	प्रपद्यन् प्रपद्य B	प्रपद्य B	६८	२६	ब्रह्मचारी च	०यरीया B
६५	२	१७९-१८०तमे द्वे पद्ये B आदर्शे न स्तः ।	आदर्शे न स्तः ।	६८	२८	०यरीया	करणं B
"	२०	प्रज्ञा ०दुःप्रज्ञा ० B	दुःप्रज्ञा ० B	६९	६	०करणो	'भवति' इत्यस्य पश्चादधिक पाठः-खंती सुहाण मूलं ॥ B
"	२४	क्षेत्रकथा चित्रकथा B	चित्रकथा B	६९	१२	०करणी	मायाविलम्बि ० B
"	२७	०भोजन ०भोजन (नाः)	०भोजन (नाः)	६९	२७	०नन्तरे कश्चिद्	च्युत्वा B
"	२८-३०	पङ्क्तिव्रितयगत पाठः B आदर्शे नोपलभ्यते ।	आदर्शे नोपलभ्यते ।	६९	२९	विद्वान् प ०	मीलिताक्षा B
"	३२	भूयांसि भूयांसो	भूयांसो	६९	३१	०निवेसीयं	मुक्तिश्रीः B
६६	१	०न्तरे कश्चित् प ०न्तरेऽवसरपाठकः प ० B	०न्तरेऽवसरपाठकः प ० B	६९	३३	०हिअं च राइणं ।	०दानमानैः B
"	७	अथ धर्मः अथ राजा धर्म ० B	अथ राजा धर्म ० B	६९	३४	रोगाध्वान्तं	०न्तरेऽवसरपाठकः प ० B
				६९	३५	मापात्तमात्रं यत् प ०	०निवेसीयं B
				६९	३६	असन्तोपवतां	०हिअं तदितराण । B
				६९	३७	०प्यजेड ०	रोगो ध्वान्तं B
				६९	३८	कौत्तिकं	मापात्तमात्रेण प ० B
				६९	३९	अथ-चि ०	असन्तोपवतः B
				६९	४०	उपज्जंति	०प्यजे (जै) ड ०
				६९	४१	मण्य ०	पुत्तिकं B
				६९	४२	सत्त्वा य	अथ मांसम-चि ० B
				६९	४३	लूणो अ लोढा	उपपज्जंति B
				६९	४४		मण्य ० B
				६९	४५		सत्त्वा उ B
				६९	४६		लूणो अ लोढा B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
७३	३२	गिरिकञ्च°	गिरिकञ्चि° B	७७	१	अथ राजा	अथान्यदा राजा B
"	३३	खिलुहडो	खिलोडो B	"	९	चित्तव्वो	चित्तव्वो B
७४	१	विरुढाई तह ढक्क	विरुहाई तह ढक्क	"	१२	°गाहपओगे य ।	°गाहगपओगे । B
"		वत्थूलो	वत्थुलो B	७८	२३	°सहयं	°सहगयं B
"	२	सूअरवल्ली	सूअरवल्लो B	७९	२	देहट्ठिओ	देहठिओ B
"	११	त्रैलोक्यशेष°	त्रैलोक्याशेष° B	"	४	अणाईयं	अणाइयं B
"	१९-२०	°गई अन्नायफलं हिम- विस-करणे य । मट्टी°	गई हिमविसकरणे य स्रव्वमट्टी य । रयणी	"	६	द्विधा—	द्विभेदाः— B
"		राई भोयण-व°	भोयणगं चिय, व° B	"	१३	कोऽपि कन्दो	कोकनदो B
"	२१	घोलवडां	घोलवडा B	"	१७	°पदेशिकी ।	°पदेशिकी सञ्ज्ञा । B
"	२२	च तह अभक्खयाणि	चयह अभक्खाणि B	"	"	°चुतुरिन्द्रि°	°चतुः पञ्चेन्द्रि° B
"	२५	पिप्पलप्लक्ष°	°पिप्पलोदुम्बरप्लक्ष° B	"	१९	°पशमजनया	°पशमजन्यया B
"	२८	°निमित्तात्	°निमित्तत्वात् B	"	२३	°गम्भुभव°	°गम्भुब्भव° B
"	"	°दीनाम् ॥ १३ ॥	°दिग्रहार्थम् ॥ १३ ॥ B	८०	४	३७८ तमीगाथानन्तरम्	°वायु सर्वत्र इति B आदर्शे टिप्पणी ।
"	२९	[अनन्त]	अनन्तकार्यं B	"	१४	एति	इति B
७५	१	विप-	विपवाणिज्य- B	"	१६	°रित्तिया°	°रित्तया° B
"	८	°तिः शुभं वत फलं	°तिः सुमानवगतिः	"	१८	असंखयं सा पइ य	असंख अंसा पइ अंस
"		शुक्ले	शुक्ले B	"		समसं°	असं° B
"	९	°रुजान्तिके	°रुगन्तके B	"	३२	तिलुक्क°	ति (ते) लुक्क°
"	२०	परत्था	परत्थ B	"	८१	तम्हा य सा वि°	तम्हा सया वि° B
"	२१	सामाईयव°	सामाईयव° B	"	८	°भावोऽइवायस्स	°भावोववायस्स B
"	२८	तइयसिस्खावयं	तइयं सिक्खावयं B	"	११	°विहिसम°	°विहियम° B
"	३२	°पात्राच्छादन°	°पात्राच्छादन° B	"	१६	वध्यते	वाध्यते B
७६	७	अविहियसव्व°	अवि य हु सव्व° B	"	२३	[वायरा] उस्साईणं ।	उस्साईणं वायरा । B
"	१०	पुप्फफले	पुप्फे फले B	"		°पुढविसरी	°पुढवि-तससरी° B
"	१५	पूर्णहदः	पूर्णश्च हदः B	"	२४	°कायओगहण°	°काओ गहण° B
"	१७	दात्रा लेयं	दात्रा, न लेयं B	"	२७	प्रत्युपपट°	गत्युपपट° B
"	२१	गो तुरंगो	गो-तुरङ्गो B	"	३०	वदराणां	वादराणां B
"	२२	यञ्जारम्मं	यत् सारम्मं B	"	३२	°मिताभिः	°मिलिताभिः B
"	२३	मोक्षसौख्यं कृ°	मोक्षः शस्यं कृ° B	"	"	°रात्रः ।	°रात्रम् । B
"	२७	°करणम्, तत्	°करणं प्रासादे, तत् B	"	३३	इत्यादिकालः	इत्यादिकः कालः B
"	३०	सवाह्य°	सद्वाह्य° B	"	२४	°विक्खंभ°	°विक्खंभ° B
"	३१-३२	°जिनविम्ब° इत्यत आरभ्य 'पुण्यकृत्तेपु' इत्येतदन्तपाठस्थने—	जिनविम्बाऽऽगम-साधु- साध्वीभक्तिसाधर्मिक- वात्सल्यादिषु B	"	३०	रसः	रसः (रसत्यागः)
				"	३२	विगई वला	विगई वला B
				८३	१	भोअ°	सोअ° B
				"	८	मीसवित्रेगे	सीसवित्रेगे B
				८४	२	कणिक्का°	कणिक्का° B
				"	६	सम्यन्धयो°	सम्यद्धयो° B
				"	८	ईत्तिओ	इत्तिओ B
				"	१७	त (ज) त्थ	जत्थ B
				"	३४	अणुट्ठंति	अणुट्ठंती B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
८५	४	अणंताहिं व°	णंताहि वि व° B	९१	२०	राज्ञोऽग्रे स्वरू°	राज्ञोऽग्रे कैश्चित्त- त्स्वरू° B
"	८	°प्रीणन°	°क्षीणन° B	"	२१	निष्कासितः	निष्काशितः B
"	१९	सम्यक्त्वौप°	सम्यक्त्वमौप° B	"	२५	'अनागसि' इत्यस्योपरि B	पुस्तके 'अपाये' इति टिप्पणी ।
"	२२	ओसप्पिणी	उस्सप्पिणी B	"	३१	पुत्र°	सपुत्र° B
"	२६	°प्रमादस्तपः	°प्रमादास्तपः B	"	२	°श्रद्धया सा°	श्रद्धया स्वभोजन- मध्यात् सा° B
"	२८	'ऽधिगत°' इत्यतः ३० पङ्क्तिगत '°प्रणामेन'	इत्यन्तः पाठः B आदर्शो नास्ति ।	"	७	उलं(रं)°	उरं° B
"	३३	सायराणं	सायरेणं B	"	१३	°मवालेन्दु°	°मवालेन्दु° B
८६	१	सज्जाठाणं	सिज्जाठाणं B	"	"	°चित्तकं	°चिन्तकं B
"	"	भावबंधं	भावबंधुं B	"	"	°त्यादिशंस्ते°	°त्यादिशत् । ते° B
"	९	देशे समस्तपुण्यप्रदेशे	समस्तपुण्यप्रदेशे देशे B	"	१४	°कूपारह°	°कूपारपारह° B
"	"	च समु°	च कस्मिन् समु° B	"	"	°वशवन्दी°	°वशंवदी° B
"	११	°शासने देवीव	°शासनदेवीव B	"	१६	पृच्छंस्ते°	पृच्छंस्ते° (पृष्टैस्ते°)
"	१४	प्राप्तेषु सिंहा°	प्राप्तेषु पौपधशालायां सिंहा° B	"	१७	राज्यत्वम्	राजत्वम् B
"	१५	निषण्णस°	निषण्णः स° B	"	१९	°परिभूयं	°परिभूतं B
"	२६	तत	तत्र B	"	२०	°सरसि°	°सरसी° B
"	३२	कुलेऽपि विमले	कुलेऽतिविमले B	"	"	°मिधा । य°	°मिधा [पुत्री] । य°
८७	३२	दापितम् । ततः	दापितं श्रीगुरुभ्यः । ततः B	"	२५	°सीमन्तकर्मणि म°	°सीमन्तकर्मणिम° B
"	३४	आदिमूर्तिं वि	आदिमूर्तिवि° B	"	२६	सोपहारं सैवं	सोपहासमेवं B
८८	८	प्रवेगे	प्रवेशम् B	"	३	पुत्रं पवित्रं	पुत्रः पवित्रः B
"	१३	°दागताः ।	°दागताः श्रीहेम- चन्द्राः । B	"	"	°रागम्	°रागम् (गः)
"	१६	कृतार्त्तिर्याव°	कृतार्त्तयो याव° B	"	८	प्रदानं	सम्प्रदानं B
"	३१	श्रीरैवतादेवत°	श्रीरैवतदैवत° B	"	९	द्वादशाधिकषोडश १२१६ वर्षे मार्गशुदि	वारसोलोत्तरावर्षे मार्गशुदि Pa
"	३२	°साधयत्	°साधयन् B	"	१२	साक्षि स	साक्षिकं स B
८९	१०	°तः । नवीनं	°तः । तदभ्यर्थनया नवीनं B	"	१३	विंशति वीत°	विंशतिर्वीत° B
"	२६	अउव्व (व्वी)	अउव्वा B	"	१६	तिकालक्ष°	तिलक्ष° B
९०	१	°धारधीरधीः	°धारधीः B	"	१७	°नावसान्	नावसान् B
"	११	प्रमाणं	प्रणामं B	"	२३	तद्गणितेरनन्तरं	तद्गणितानन्तरं B
"	१७	°ऽन्त्यजात् नि°	°ऽन्त्यजगृहेषु नि° B	"	२६	नरेन्द्रवरं	नरेन्द्रो वरं B
"	१८	°सरोवरटोडक°	°सरोवरतोडक° B	"	२७	अन्य°	सोऽन्य° B
"	३१	धर्मः ।	धर्मस्तत्त्वम् । B	"	"	°मयानि निष्ठा°	°मयनिष्ठा° B
"	"	गतः ।	गतो देवयोधिः । B	"	२९	प्रक्षरान्	प्रक्षरां B
"	३२	वज्झा सप्रमुदित उ°	वज्झा उ° B	"	"	वाणारस्यां नृ°	वाणारस्यां तेन पित्रा सा हिंसा कन्या तस्मै नृ° B
९१	९	°ऽभूवन् ।	°ऽभूवम् । B	९४	१	स्वमूर्ति-श्रीकुमार- पालमूर्ति°	स्वमूर्तिं श्रीकुमार- पालमूर्तिं B
"	१५	कथयिष्यते	कथयिष्यामः B	"	७	पितापा°	पितुः पा° B
"	१७	निष्कासितो	निष्काशितो B	"	८	°स्त्वमभि°	°स्त्वामभि° B
"	१८	मालवदेशं	मालवकदेशं B	"	११	°प्रियाममारि°	°प्रियाममारि° B
"	"			"	"	सारेरपि मारिर्न	मारेरपि मारिर्न B
"	"			"	२१	°स्तत्र रक्षकाः	°स्तत्रारक्षकाः B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१४	२६	एपमो	एपमे B	१००	१	अद्यापि स्था°	अद्यापि सन्ति स्था° B
१५	५	°पात्रमात्रेण	°पानमात्रेण B	"	"	श्रीचालुक्य°	श्रीचौलुक्य° B
"	८	°मीति' श्रीगुरुवचसा	°मि' इति वचसा	"	२	°करणेषु	°करणीयेषु B
"	१८	मो°	गुरुभ्यो मो° B	"	४-५	'अथ सौराष्ट्र°' अथ	सुराष्ट्रादेशीयं
"	१८	प्राणित्राणे व्य°	प्राणित्राणव्य° B	"	"	इत्यारभ्य	
१७	३	°द्विणिगिणी	°द्विणिगिणन् B	"	"	'विग्रहीतुं' यावत्	सउरनामानं
"	११	शाम°	श्याम° B	"	६	निनंसुः पुरः	विग्रहीतुं Pa
"	१४	भाविभावो	भावी भावो B	"	७	प्रदीपवृत्ति-	नन्तुं स पुरः B
"	३१	काननम् ॥ महा°	°काननम् ॥ गुरु-	"	८	प्राविशन्	प्रदीपवर्ति-B
"	३३	शक्तौ	वाच-महा° B	"	"	°स्त्याजितः । त°	प्रविशन् B
१८	३	लक्ष्मी व्ययः	शक्तो B	"	"		°स्त्याजितो वर्तिम् ।
१८	४	राजानं वि°	लक्ष्मीर्व्ययः B	"	१३	स करुणं	त° B
"	७	परलोकोप°	राजानं तथाविधं	"	१४-१५	श्रीशत्रुञ्जयप्रासाद-	सकरुणं
"	१५	पृथिवीमानुषाय नृ°	वि° B	"	१६	प्राह-आ°	श्रीशत्रुञ्जये पापाण-
"	१८	गुरोः पुरो नृप°	पररोगोप° B	"	२१	समसृपं (समरनृपं)	मयप्रासादनि° B
"	"	°पदेशादनन्तरं	पृथिवीमनृणां कर्तुं	"	२२	चोक्तं	समरनृपं B
"	२१	°चायैरुक्तवति	नृ° B	"	२५	द्वात्रिंशत्स्वर्ण°	उक्तं B
"	२३	निषेध्य	गुरोश्चरणयोर्नृप° B	"	२८	विद्युत्पाताद्विदीर्णे	द्वात्रिंशद् रूप्यदन्त-
"	३०	चाविज्ञपत् ।	°पदेशदानानन्तरं B	"	"	पुनः	युताः स्वर्ण° B
१९	४	क्षुरिकां प्राह	°चायै उक्तवति B	"	३३	न्यास्थत्	विद्युद्वातात् समुद्र-
"	६	गतः । श्रीकुमार-	निषिध्य B	"	१०१	१	वाताद्विदीर्णे प्रासादे
"	९	पालभट्टे°	चाजिज्ञपत् ।	"	"	"	पुनः B
"	१२	'तव	राज्ञाप्य° B	"	"	"	न्यास्थात् B
"	२०	करेसिई	क्षुरिकां दृष्ट्वा प्राह B	"	"	"	
"	२३	हल	गतः श्रीकुमारपालः ।	"	"	"	
"	२४	B आदर्शो उत्तरार्धमीदृक्-	भट्टे° B	"	"	"	
"	२५	लात्वा रण°	°विषस्यूत्कार°	"	"	"	
"	"	°श्चिर°	°विषफूत्कार° B	"	"	"	
"	२७	पिधाय, रण°	'तव	"	"	"	
"	"	°दुक्षितकरणं	तर्हि 'तव B	"	"	"	
"	३०	°कर्षणं टोप्यां	करेसई B	"	"	"	
"	३२	°कोट°	हल B	"	"	"	
			B आदर्शो उत्तरार्धमीदृक्-	"	"	"	
			खट्वा विष्णु खीपद् नहीं खेडि	"	"	"	
			म खट्वा टालि ॥	"	"	"	
			लात्वा युद्धाय डुढौके	"	"	"	
			नृपः । रण° B	"	"	"	
			°श्चिरं B	"	"	"	
			पिधाय, तं प्रेरयित्वा	"	"	"	
			रण° B	"	"	"	
			°दुक्षितकिरणं B	"	"	"	
			°कर्षणस्थाने टोप्यां B	"	"	"	
			°कोट° B	"	"	"	

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१०१	१४	०पालः स०	०पालनृपः स B	१०२	२६	०समयं चन्द्रोदयं	०समये चन्द्र उदयं B
"	१५-१६	'अशन०' इत्यत आरभ्य. 'कारयित्वा' इत्येतत्पर्यन्तः पाठः B पुस्तके नोपलभ्यते ।		"	२८	तेऽपि प्रे०	तेऽपि पूर्वप्रे० B
"	१६	कलशारोपण०	कलशारोपण० B	"	२९	इति जनो०	इति लोके सर्वत्र जनो० B
"	२२-२५	'केनापि' इत्यत आरभ्य 'श्रीसङ्खलोकाः' इत्येतदन्तः पाठः B प्रतौ न वर्तते ।		"	३०	राजा तेषां तदेव	विप्रदीनां राजा देवबोधेस्तदेव B
"	३३	०जिनं नत्वा श्री०	०जिनस्तुतिं कृत्वा श्री० B	"	३२	विनीतासन्ने	विनीतानगरीप्रत्यासन्ने B
१०२	३	द्रव्यलक्ष०	द्रव्यलक्षे B	"	३२-३३	'श्रुत्वा भक्ताद्यर्थं खादिमादिशकटानि भृत्वा तत्र गतः । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशानां श्रुत्वा भक्ताद्यर्थं सा०' इत्येतत्पाठस्थाने B प्रतौ एतादृशः पाठो वर्तते—	
"	८	०नृपं प्रा०	०नृपं प्रति प्रा० B			श्रुत्वा सार्धद्वादशस्वर्णकोटीप्रीतिदानं दत्त्वा विविधखादिमस्वादिमादिभृतशकटानि लात्वा सपरिकरः समवसरणे गतः । समग्रराजचिह्नानि परिहृत्य कृतप्रदक्षिणात्रयविधिः प्रभुं प्रणम्येति धर्मदेशानां शुभ्राव । यथा—“भो भो भवसत्ता ! मा चिद्वह विसयपसत्ता । अणेगदुहसयसहस्सदारुणो संसारप्पबंधं, मा करेह एयम्मि पडिवंधं । कि... ..त्तं, मा तम्मि मुच्छावह चित्तं । विरसावसाणा कामभोगा, तप्पसत्ताणं जायंति पप पप[व]सणसंजोगा । संझ-वभरागसरिसं जुव्वणं, मा करेह तम्मि उम्मत्तं मणं । खणादिट्टनट्टो इमो संजोगो, मा करेह तम्मि गुरुओ मणरंगो । कुसग्गजल-चंचलमाऊ, उज्जमह धम्मं काउं । धम्मो चेवित्थः सरणं, जोः रक्खइ जम्मजरामरणं । देइ सुरासुररिद्धिं, करेइ सयलसमीहिय-सिद्धिं । आवईओ निवारेइ, संसारसायर-मुत्तारेइ । विथरेइ सुक्खं, जम्मि पाविज्जइ अणंतं सुक्खं । ता सव्वहा पयट्टह धम्मे, मा रमह पावे कम्मे ।’ इति श्रुत्वा श्रीभरतः परमसंवेगसमारूढः श्रीप्रभुं प्रणम्य सार्थमानान(सार्धमानीत)भक्ताद्यर्थं सा० B-	
"	१४	'सप्तशती' यावत् 'पवित्रीकृताः' पर्यन्तः पाठः B प्रतौ नास्ति ।		१०३	२	श्रीभरतं	श्रीभरतेश्वरं B
"	१५	तस्य भ्राता	तस्य कनीयान् भ्राता B	"	"	प्राह-मा	प्राह-राजन् मा B
"	१६	श्रीगुरुणां पार्श्वे धर्म-देशानामशृणोत् ।	श्रीगुरुन् वन्दित्वा धर्मदेशानामित्य-शृणोत् । B	"	७	अयं	अमी B
"	१८	'निच्चं ॥' इत्यतः पश्चादिदं गायानवकं B आदर्शेऽधिकमुपलभ्यते—		"	"	०शुद्धः'इतिकाकिण्या रत्नेन क०	शुद्धाः इति काकण्या-रत्नेन तेषां क० B
		विसइस्स न होइ दया, विसई सच्चं चपइ दूरेण । लेइ अदत्तं विसई, सेवेइ य मेहुणं पावो ॥ १ ॥ तिब्बारंभपरिग्गहमहाहिगरणाइ कुणइ विसयंधो । जाई अह अइपावो, जइ न तवं कुणइ छडेवि ॥ २ ॥ पुर्वि उ दुकयकम्मं, वेइत्ता अह तवेण सोहित्ता । पावेइ जिओ मोक्खं, न हु कम्मं निष्फलं किंपि ॥ ३ ॥ सुइरमवि रायलच्छी, भुत्ता अइविरस होइ पज्जंते । जइ छड्डिऊण न तवं, कीरइ ता नेइ नरयम्मि ॥ ४ ॥ माय पिय पुत्त वंधव सकज्जकुसला हियाइ कीरंति । न मरंतस्सुवयारो, तिलतुसमित्तो वि हु ज(कु?)णंति ॥ ५ ॥ जं तस्स मरंतस्स य, कोइ सहाओ न होइ जीवस्स । तेण सभवणेसु गयं, सव्वं पि जिणेहिं परिचत्तं ॥ ६ ॥ जंतेण समं न य जंति वंधवा नेय मायपियपुत्ता । पत्ती य वलं विउलं, घणं व जं संचियं निच्चं ॥ ७ ॥ एसो सं(अ)सारधम्मो, पिओ सयत्थो जियाण सव्वाण । नाऊण जिणा एयं, इट्ठं मुत्तूण पव्वइया ॥ ८ ॥ जं जेण कयं कम्मं, सुहं व असुहं व तेण भुत्तव्वं । कम्मफलेणिह जीवा, कम्मे खविण तओ सुक्खो ॥ ९ ॥		"	"	०ब्रह्मचारि०	०ब्रह्मचारी B
"	१९	इत्यादि श्रु०	इत्यादि धर्मदेशानां श्रु० B	"	"	तेषां जिन०	तेषां जिने जिन० B
१०२	२०-२१	अत्र वामराशिलं	अत्र देवबोधिर्लं B	"	१०		
"	२५	०मन्तादिवृत्तो	०मन्तादिपरिवृत्तो B	"	"		

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१०३	१३	यावद्दृष्ट	आवद्दृष्ट B	"	१०	रागरुमिः	रागरुमिः B
"	"	अणुमज्जणा	अणुसज्जणा B	"	११	हेमखंड	हेमखंड B
१०४	४	चभूवः	चभूवुः	"	१६-१८	सचिवैः इत्यत आरभ्य "उत्तदेव शोचामि" इत्येतदन्तः पाठ B पुस्तके नास्ति ।	
"	१०	जं सामिसेयं	जम्माभिसेयं B	"	२०	विरहविपं	विरहव्यपं B
"	१२	गयगपय	गयगपय B	"	२१	कमलवने	कमलवनं B
"	१३	पासं	वासं B	"	२६	विलप्य	विलिप्य B
"	२८	भगीरथः	भागीरथः B	"	२७	प्यवसरावे	प्यवसरे वे B
"	३२	मानः । यस्मिन्न- संख्याता ऋषभं	मानो यावत् पट्टार- केऽङ्गीतियोजनवि- स्तीर्णो मूले भवि- ष्यति । तस्मिन्नसह्या- ता अतीता ऋषभं B	११०	८	सप्तविंशतिदि	सप्तदि B
१०५	४	खिलादयो	खिलादयो B	"	२१-२४	सर्वज्ञ इति पद्य Pa प्रतावेवोपलभ्यते ।	
"	९	पाण्डवानां	पाण्डवादीनां B	१११	१	नाऽभूद् भं	नाऽभून्न भं B
"	१२	चैत्याद्	चैत्याधस्ताद् B	"	३	मण्डलेष्वष्टा	मण्डलेषु विपुलेष्वष्टा
"	१३-१४	कल्की दत्तो	कल्किपुत्रो दत्तो B	"	६	निजैनो व्ययम्	निजैनोव्ययम्
"	१४	२२१४ अनं	२२१४वर्षानं B	"	७-१२	कर्णाटे इत्येतदारभ्य 'वर्जनम्' इत्येतदन्तं श्लोक- त्रितयं B प्रतौ नास्ति ।	
"	२०	इति तीर्थं	इति श्रीशत्रुञ्जयतीर्थं B	१११		एकादशोत्तरशततमपत्रस्थमुद्रितसमस्तपाठस्थाने Pa आदर्शं निम्नलिखित पाठं समस्ति- संवद्विक्रमतोऽङ्कनन्दगिरिशे सम्प्राप्य राज्य- श्रियं, हिंसां सव्यसनानां ..... भुक्त्वाऽखिले भूतले । निर्माप्याप्रतिमांश्चतु- र्दशशतीसह्यान् विहारान् नभोवह्न्या ..... वत्सरे स सुकृती प्राप व्ययम् (?) ॥ इति श्रीकुमारपालप्रबन्ध समाप्तः । सं० १४८५ ॥ छ ॥ छ ॥	
"	२१	'अस्य' इत्यत आरभ्याष्टोत्तरशततमपत्रस्यैकादशीपङ्क्तिं पर्यन्तं पाठं B प्रतौ पञ्चपञ्चाशत्तमपत्रानुपलब्धे- नोपलब्ध ।		११२-२२	१६	रुसंतु लिंगिणो	रुसेह हेमसूरी उ । B
१०८	१२	पालेन द्वासप्तति- सामन्ता भू	पालदेवेन द्वासप्तति- सामन्तभू B	"	१५	सहं	सहि B
"	१३	'कारिता । १४४४नं इत्येतत्पाठस्थाने - 'कारिता । देशनामानि—कर्णाटे गुर्जरे लाटे, सौराष्ट्रे कच्छसैन्यवे । उच्चार्या चैव भम्मेयी, मारवे मालवे तथा ॥ १ ॥ कोङ्कणे च तथा राष्ट्रे, कीरे जालन्धरे पुनः । सपादलक्षे मेवाडे, दीपे जालन्धरेऽपि च ॥ २ ॥ जन्तू- नामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम् । वादनं न्यायघण्टाया रुदतीघनवर्जनम् ॥ ३ ॥ १४४४नं B		"	"	सुमतसूरिर्हि नो मुक्ता ॥	न हु चत्ता पुत्र- गच्छेण ॥ B
१०८	१५	फाटितवान् ।	पाटितम् । B	११५	१३	वाग्ददेवेन	वाग्भटदेवेन B
"	२०	कृत्यौ	कृत्यैः B			कुमारपालप्रबोधप्रबन्धसमाप्त्यनन्तर [पत्र १११] B पुस्तकेऽय- मधिक पाठः केनापि पश्चात् समुल्लिखित -	
"	२२	कृतकृत्या	कृतकृत्यौ B			अथ अजयपालराज्यम् । श्रीहेमचन्द्रद्वेषाद् रामचन्द्रादौ तत्तलोहविष्टरासनयातना लोको वक्ति ।	
"	२६	तत्सङ्गं	सत्सङ्गं B			जो करिवराण कुंमे पाण दाऊण मुत्तिप दलइ । सो सीहो विहिवसओ जंबूपरिपिल्लणं सहइ ॥१॥ रामः महिपीढहं सचराचरह, जिण सिरि दिन्हा पाय ।	
"	"	जनानुरागः	जनानुरागी B				
१०९	२	परमेश्वरम्	प(पा)रमेश्वरम्				
"	७	स्थाणुं	स्थाणुं B				

पत्र-पङ्क्ति - सुद्रितपाठः

• पाठभेदः शुद्धपांठो वा ?

पत्र पङ्क्ति मुद्रितपाठः

पाठभेदः शुद्धपाठो वा

तसुः अत्थमीय दिनेसरह, होइ ति होउ चिराय.॥
इत्युदीर्य दशनै रसनां छिन्दन् मृतः । एवमाद्रितः राज-
विहाराणां पातनम् । लघुश्लुकानाद्वाय्य प्रातर्मृगयाभ्यासं
कारयति, 'पूर्वमेते चैत्यपरिपाटीमकार्षुः' इत्युपहासात् ।
चालचन्द्रोऽपि 'गोत्रहत्याकारापकः' इति ब्रुवद्भिर्बाह्यणै-
र्नृपचिन्तादुत्तारितः । प्रासादपातनं दृष्ट्वा लोकोऽत्यन्तं
खिद्यते । प्रपञ्चेन रक्षा कारिता । कथम् ? नृपवल्लभः कौतुकी
शीलणो भूरिहेमदनेन प्रार्थितः । स इष्टकं सौधमेकं कृत्वा
धवलितं चित्रितं च । पुत्राः पञ्च । कर्णे एवमेवमुपराजं
कर्त्तव्यम् । राजान्ते शीलणोऽवक्- 'देव ! राजाज्ञा मे
शिरसि स्थिता, पुत्रपौत्रवान् जातः, यद्यादेशः स्यात्
तदा तीर्थेषु यामि' ।

राजा - यथारुचिश्चेष्टस्व । नृपे पश्यति पुत्रा भाविताः—
एतन्मे सौधं यत्नतो रक्ष्यम् । तैस्तथैवोक्तम् । अग्रे क्रिय-
तीमपि भुवं यावद् याति तावत् तैस्तत् सौधं लकुटैर्हत्वा

भयम् । पादकारं श्रुत्वा व्याघ्रट्योवाच—रे हताशाः ! अस्मा-
दपि कुट्टपात् कुपात्रा यूयम्, अनेनात्मीये पितरि मृते
तद्धर्मस्थानानि पातितानि, भवद्भिः पुनरहं पदशतमपि
गच्छन्न प्रतीक्षितः । राजा ललज्जे । चैत्यानां रक्षा कारिता ।
तस्य कुत्सितस्य राज्ञो मातापुत्रयोर्बलाद्विप्लवं कारयितुं
रुचिरुत्पन्ना । वण्ठां (पठाना) कारयति । एकदैकेन वण्ठेन
छन्नधृतकङ्कलोहकर्तिकया जघ्ने मृतः । वर्ष ३ मास १ दिन
२८ । मूल [राज] राज्यं वर्ष २ मास १ दिन २४ । भीमराज-
राज्यं वर्ष ६० मास ५ दिन ७ । तिहुणपालराज्यं वर्ष २ दिन
१२ । वीसलदेवराज्यं वर्ष १८ मास ७ दिन ७ । अर्जुनदेवराज्यं
वर्ष १३ मास ७ दिन २३ । सारंगदेवराज्यं वर्ष २१ मास ८ ।
एवं वर्ष २४ (६७१) मास ९ राजान पत्तने । ततो म्लेच्छ-
राज्यम् ॥ कल्याणमस्तु ॥ छ ॥ संवत् १६६३ वर्षे कार्तिक
वदि ९ शुक्रवासरे ॥ शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥

* अत्र शुद्धि-वृद्धिपत्रके निर्दिष्टानां प्रतीनामित्थं संज्ञापरिचयः—

A. जैन-आत्मानन्दसभा (भावनगर) ग्रन्थसंग्रहस्था प्रति: ।

B श्रेष्ठियासग्रह (विकानेर) स्था प्रतिः ।

Pa भाण्डारकररीसर्चइन्स्टीट्यूट (पूना) ग्रन्थसंग्रहस्था प्रति:।

Pb   „   „   „   „

अज्ञातकर्तृकं पुरातनं संक्षिप्तं

कुमारपालदेवचरितम् ।

प्रणम्य श्रीमहावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
कुमारपालदेवस्य चरितं किञ्चिदुच्यते ॥

- § १. अस्त्यत्र गूर्जरात्रायां नाम्नाऽणहिल्लपत्तनम् । पुरं तत्र नृपो भीमदेवो देवोपमर्द्धिकः ॥ १
क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ भिन्नमातृकौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥ २
कर्णमातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लघोरपि ॥ ३
वशीकर्तुमिव स्वर्गं कर्णदेवे दिवंगते । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णे राज्यं न वाञ्छति ॥ ४
राम इव क्षेमराजः स्मृत्वा भाषां पितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ५
पालयन्नन्यदा राज्यं परनारीसहोदरः । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्ण इवापरः ॥ ६
श्रीदेवपत्तनादर्वाग् गन्धूतैः सप्तभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥ ७
'यथा पापक्षयं हारं चन्द्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिलकमङ्गदं च परिधीय समाहितः ॥ ८
यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तितः । भोक्ष्ये तदाशनं पानं ताम्बूलमपि नान्यथा ॥ ९
स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णो यदाऽयाचत भूषणम् । कोशाध्यक्षस्तदा स्माह नादिष्टं भवद्विस्ततः ॥ १०
आभरणं पत्तनेऽस्थाद् विखिन्नश्च ततो नृपः । तदा मदनपालाख्यो मण्डलीकोऽब्रवीदिति ॥ ११
मा विपीद महाराज ! मन्त्रसिद्धधरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीधनेश्वरसूरयः ॥ १२
अथ राज्ञाऽभ्यर्थितैस्तेरणाहिल्लाख्यपत्तनात् । आकृष्टिमन्त्रेणाकृष्याभरणं तत् समर्पितम् ॥ १३
सम्पूर्णाभिग्रहो राजाऽप्याह सूरिवरं प्रति । युष्माभिर्जीवितं दत्तं ममाभिग्रहपूरणात् ॥ १४
गृहाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सूरिव्रवीत् । रक्ष जीववधं राजन् ! नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥ १५
तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रमण्डलं नृपः । चकार वामनस्थल्यां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १६
ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूपतिः । सार्द्धं धनेश्वराचार्यैरारूढो रैवताचलम् ॥ १७
सज्जनोऽपि स्वगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसूरिभिः । चतुर्विधेन सङ्गेन सार्द्धं राजानमन्वगात् ॥ १८
श्रीनेमिभुवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ १९

यथा - रायामच्च-सिद्धी कुडंबिए वावि देसणं काडं ।

जिन्ने पुवाययणे जिणकप्पी वावि कारवइ ॥

- जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्धारितं दत्त्वाऽणहिल्लपुरमाययौ ॥ २०
अथ भद्रेश्वरः सूरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽम्बिकादेवीमाह्वानयददीनधीः ॥ २१
प्रत्यक्षीभूय साऽप्युचे युवाभ्यां किमहं स्मृता । सूरिराह नेमिचैत्यमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २२
तदेनमनुजानीहि पाषाणखनिमादिश । अम्बाप्युचे भवत्वेतदल्पायुः सज्जनः पुनः ॥ २३
दण्डाधिपः प्राह कार्यस्तीर्थोद्धारो विशेषतः । परलोकप्रस्थितानां पाथेयं धर्म एव यत् ॥ २४

अम्बानुज्ञां ततो लब्ध्वा पाषाणस्य खनिं च सः । श्रीनेमिचैत्यं षण्मास्यां कलशान्तमकारयत् ॥ २७
 ज्येष्ठस्य सितपञ्चम्यां शिरोर्यात्तोऽर्थं सज्जनः । अम्बादेवीवचः श्रुत्वा जातपञ्चत्वनिश्चयः ॥ २८
 आदिश्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोपणे । भद्रेश्वरगुरोः पार्श्वे संस्तरे व्रतमग्रहीत् ॥ २९
 दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशनं सज्जनो मुनिः । दिवं जगाम पुत्रोऽथ ध्वजारोपं व्यधापयत् ॥ ३०
 § २. अथ पञ्चत्वमापन्ने कर्णदेवमहीपतौ । श्रीमान् जयसिंहदेवस्तस्य राज्येऽभ्यषिच्यत् ॥ ३१
 चतुःसमुद्रमर्यादा मही तेन वशीकृता । सिद्धो बर्बरकश्चास्य सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३२
 श्रीहेमसूरीनभ्यर्थ्य सर्वविद्याविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यधापयत् ॥ ३३
 § ३. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवनदेवांदयस्त्रयोऽभवन् ॥ ३४
 त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतैका तनयास्त्रयः । आद्यः कुमारपालाख्यो राज्यलक्षणलक्षितः ॥ ३५
 महीपालः कीर्त्तिपालस्तथा प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभटदेवेन योद्धा मोढवासके ॥ ३६
 भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य बभूव च । अत्रान्तरे सिद्धराजो देवज्ञं पृष्ठवानिति ॥ ३७
 'मम पट्टे को भविता ? सोऽप्यूचेऽस्ति महाभुजः । मध्ये दधिस्थलिकां यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः ॥' ३८
 राज्यं न मम पुत्रस्य जीवति भ्रातृनस्तरि । तत्तं ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३९
 ततोऽसौ पादचारेण कपोतीमुद्रहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमनाथयत् ॥ ४०
 सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यधरः पुरा । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाञ्जया ॥ ४१
 सविषादस्ततो भूपो व्यावृत्तः पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे भावीत्यचिन्तयत् ॥ ४२
 मन्त्रिणे कथयच्चैतत् सोऽप्यूचे युक्तमेव तत् । 'यदा पूर्वं देव ! यूयं विजेतुं मालवान् गताः ॥' ४३
 घाटे बुद्धल्लिकायाश्च संरुद्धे जसवर्मणा । युष्माभिर्ज्ञापितश्चाहं पारापतप्रयोगतः ॥ ४४
 त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्प्य ते । त्वत्समीपेऽहमायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४५
 निर्झित्य जसवर्माणं त्वय्यातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दासे स्वपुत्राय हत्वा सिद्धनेश्वरम् ॥' ४६
 इति मन्त्रिवचः श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं घातयामास घातकैः ॥ ४७
 कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेष्यन्त भ्रातृपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवीं तु दधिस्थल्याममुञ्चत ॥ ४८
 स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिसन्निधौ । कपटेन जटाधारी भूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४९
 सिद्धराजोऽपि तत्रस्थं ज्ञात्वा तं च कथञ्चन । क्षयाहे कर्णदेवस्य द्वात्रिंशत्तापसैः सह ॥ ५०
 तं निमग्न्य मठाधीशं पङ्क्त्या धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श राजचिह्नानि कुमारपालपादयोः ॥ ५१
 उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञा पृष्ठो मठाधिपः । अवोचत त्रयस्त्रिंशत् तापसा वयमास्महे ॥ ५२
 नानाविधैर्मक्ष्यभोज्यै राजा सम्मोज्य तानथ । घौतपौतीकृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५३
 अत्रान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उत्क्रान्तिव्याजतो नष्टाऽचालीत् प्रति दधिस्थलीम् ॥ ५४
 सिद्धराजोऽप्यदृष्ट्वा तं पृष्ठेऽप्रेषीच्च साधनम् । आसन्नसाधनं दृष्ट्वा कुमारो हालिकं जगौ ॥ ५५
 रक्ष मामिति तेनापि सञ्छन्नः कण्टकाभरैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्यावृत्त्य पत्तने ॥ ५६
 निःसृत्याथ कुमारोऽपि मुण्डाप्य विकटा जटाः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितः सज्जनैः समम् ॥ ५७
 आकार्य बोसरिविप्रं कुलालं सज्जनं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताभ्यां सह यावदमग्नयत् ॥ ५८
 तावदुज्जागरोद्विग्नौ जनकावूचतुस्तयोः । 'भवतां मन्त्रणैर्दग्धा कथं जागरिका मुघा ॥' ५९
 अथवा कुमारपालस्य यदि राज्यं भविष्यति । तत्कथं बोसरे ! तुभ्यं लाटदेशं प्रदास्यति ॥ ६०
 किञ्च रे सज्जन ! तव चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ?' ववन्ध शकुनग्रन्थि तच्छ्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६१

सज्जनं भोपलदेव्या सह प्रैषीदवन्तिकाम् । स्वयं बोसरियुक्तस्तु चेले देशान्तरं प्रति ॥ ६२
आवेऽहि करौटग्रामे उषित्वा जातलङ्घनौ । अच्छचोल्यां द्वितीयेऽहि प्रयातौ प्रहरद्वये ॥ ६३
कुमारो बोसरिं प्राह अद्य स्याद्भोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दास्यति भोजनम् ॥ ६४

यतः - प्रतिदिनप्रयत्नसुलभे भिक्षुकजनजननि साधुकल्पलते ! ।

नृपनतिनरकतारिणि भगवति भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥

६५ 5

इत्युक्त्वा बोसरिर्भिक्षां कृत्वाऽऽयातस्तदन्तिके । करम्भकुम्भीं संगोप्य भिक्षासुंडीमुपानयत् ॥ ६६
भुक्त्वोभावपि सुत्वाथ पूर्वमुत्थाय बोसरिः । करम्भं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६७
अहोऽस्याधूनता येन सुप्ते मय्येककोऽत्यसौ । जीर्णे करम्भे सोऽप्याहोत्तिष्ठ भुंक्ष्व नृपात्मज ! ॥ ६८
ऊचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी भुक्तवान् भवान् । स ऊचेऽद्य मम भिक्षागतस्योक्तं स्त्रियैकया ॥ ६९
'करम्भकुम्भं हे विप्र ! रात्राबुद्धादितं [स्थितम्] । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्दूषणं मम ॥'
गोपितः स मयादाय स्वयं भुक्त्वा परीक्षितः । वरं भवतु मे मृत्यू रक्षणीयो भवान् पुनः ॥ ७१
राज्ये दास्ये तव ग्राममेनमुक्त्वेति राजसूः । प्राप्तो डांगुरकग्रामे साध्वीलक्ष्मीश्रियो मठे ॥ ७२
तथा च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजितश्चारुमोदकैः । तयैवार्पितपाथेयः पेटलापद्रकं गतः ॥ ७३
तत्रेश्वरवणिग्वाट्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा चाटुभिरपि विषादोऽस्य ततोऽभवत् ॥ ७४
प्रावृत्य बोसरिपटीं स्तंभतीर्थे गतस्ततः । श्रीहेमसूरीन् पप्रच्छ कदा सेत्स्यति वाञ्छितम् ॥ ७५ 15
तेऽप्युचुः कतिपयैस्ते वर्षे राज्यं भविष्यति । स प्राह राज्यसन्देहो मृ(त्रि)यते तु क्षुधयाऽधुना ॥ ७६
§ ४. इतश्चागादुदयनो गुरुन्नन्तुं सुतैः सह । आख्यायाऽऽम-बप्पहृदयोर्दृष्टान्तं हेमसूरिभिः ॥ ७७
प्रोवाचेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभौमस्ततोमन्त्रिन् ! सन्मान्योऽतिमहादरात् ॥ ७८
कुमारोऽप्युदयनस्य गृहे तिष्ठन्नथान्यदा । केनाप्युक्तः सिद्धराजः प्रैषीत् तं प्रति घातकान् ॥ ७९
तच्छ्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणत्राणकृते कृती । एकाकी निशि निर्गत्य जगाम वटपद्रके ॥ ८० 20
विशोपकैकचणकान् कडूवणिज आपणे । क्षुधात्तो भक्षयित्वाऽसौ खड्गमड्डाणकं ददौ ॥ ८१
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खड्गेनालं मङ्गलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८२
कन्नालीसिद्धपुरके जटीभूत्वाऽथ सोऽगमत् । सिद्धेश्वरपूजनार्थं स्थापितस्तन्निवासिभिः ॥ ८३
तत्रैकदा शाकुनिकं मारवं पृष्ठवानसौ । वाञ्छिताप्तिः कदा मे स्यात्, सोऽप्यूचे प्रातरापतेः ॥ ८४
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गताबुभौ । मुनिसुव्रतचैत्योर्द्ध्वं दृष्ट्वा दुर्गां स्थितौ ततः ॥ ८५ 25
शुभचेष्टाऽकरोदुर्गाऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरत्रयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ८६
दृष्टः शाकुनिकोऽवोचत् सिद्धिस्ते वाञ्छिताधिका । भाविन्येव विशेषात्तु जिनभक्तिप्रभावतः ॥ ८७
वक्ष्यैः सम्पूज्य कुमारस्तं भुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽवन्त्यां स्वजनानां मिलितः सिद्धराट्भयात् ॥ ८८
गत्वा कोल्लापपुरेऽद्राक्षीद् दानभोगादिसद्गुणम् । सर्वार्थसिद्धं योगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोषयत् ॥ ८९
उवाच योगी मन्त्रौ स्त एकः साम्राज्यदायकः । स्वेच्छया धनदाताऽन्य आद्यः सोपद्रवः पुनः ॥ ९० 30
सत्त्वसारः कुमारोऽथ मन्त्रं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवा व्यधत्त च ॥ ९१
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शबस्य वक्षसि न्यस्य वह्निकुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९२
उपविश्य तस्य कट्यां यावत् होमं ददाति सः । करालमूर्तिः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९३
मामनभ्यर्च्य रे धृष्ट ! किमारब्धं मुमूर्षुणा । इति श्रुत्वापि निःक्षोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९४
तदा च भूत्वा प्रत्यक्षा महालक्ष्मीरवोचत । गूर्जरात्राधिपत्यं ते दत्तं वर्षेस्तु पञ्चभिः ॥ ९५ 35

सिद्धसन्त्रः कुमारोऽथ नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटके देशे क्रमात् कांचीपुरीं ययौ ॥ ९६

पुष्पेषु जातिर्नगरीषु कांची नारीषु रंभा पुरुषेषु विष्णुः ।

सतीषु सीता द्रुषु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥

९७

१५. कुमारः कौतुकात् तस्मात् भ्रमन् परिसरेऽन्यदा । कबन्धमेकमद्राक्षीत् वैरिणापास्तमस्तकम् ॥ ९८

तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावान्योऽन्यजल्पितम् । 'अहो केशकलापोऽस्य अहो श्रवणलम्बता ॥ ९९

अहो घनत्वं कूर्चस्याहो ताम्बूलव्यसनिता । अहो विरलदन्तत्वं !' श्रुत्वैति च स ता जगौ ॥ १००

कथमेतत् ततस्ताश्वावोचत्—'किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं पृष्ठे स्कन्धे कुण्डलयोः किणे ॥ १०१

आनाभिं हृदि गौरत्वाद् दृष्यते स्मश्रुणः सलम् । ताम्बूलव्यसनाच्चैषोऽङ्गुष्ठशूर्णेन चर्चितः ॥ १०२

नित्यं विरलदन्तानां क्षित्यारक्ता कनिष्ठिका ।' तच्छ्रुत्वा चिन्तयदसौ बहुरत्ना वसुन्धरा ॥ १०३

कृत्वा स्नानं कुमारोऽथ सरस्यमृतसागरे । तीरदेवकुले गत्वाऽर्च्यमानं ददृशे शिरः ॥ १०४

तस्येतिवृत्तं पृष्ठश्च कश्चन स्थविरोऽवदत् । 'पुरेह प्रवरो राजा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०५

पद्मकोशाद् विनिर्गत्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । त्रिकृत्वो ब्रुवती त्युक्त्वा निमज्जद् ददृशेऽन्वहम् ॥ १०६

तदर्थं पण्डितैः पृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तद् ज्ञातुं प्रस्थिता विप्राश्चत्वारो वृद्धसन्निधौ ॥ १०७

यतः—

यदेकः स्थविरो वेत्ति न तत्तरुणकोटयः ।

नृपं यो लक्ष्म्या हन्ति वृद्धवाक्यात् स पूज्यते ॥ १०८

ततो गत्वा मरौ देशे स्थविरः कोऽप्यपृच्छयते । स्वपिता दर्शितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १०९

सर्विशतिशतवर्षदेशीयस्यास्य सन्निधौ । विप्रैरप्रच्छि शीर्षस्य ब्रुवती त्युक्तिकारणम् ॥ ११०

सोऽप्यूचे भोजयित्वा तान् शुनीडिम्भचतुष्टयम् । गृहीतेदं महामूल्यं शुद्धलघ्वव्ययो यतः ॥ ११

लोभाद् विप्रा अपि कटौ कृत्वा तांश्चलनाक्षमान् । व्याघ्रुदन्तं वृद्धमूत्रुः स सन्देहस्तथैव नः ॥ १२

संशयश्छिन्न एवायमित्युक्ते तेन तेऽभ्यधुः । कथं स ऊचे शास्त्रज्ञा अपि तदपि वित्थ न ॥ १३

यत उक्तम्—

श्वानगर्दभचाण्डालमद्यमांसरजस्वलाः ।

स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेलस्नानमाचरेत् ॥ १४

शास्त्रनिषिद्धः संस्पर्शो विप्राणां युज्यते कथम् । तेऽप्युचुर्बहुमूल्यानि श्वडिम्भानि त्वमप्यधाः ॥ १५

ततोऽस्माभिर्गृहीतानि लोभाद् विक्रियते न किम् । ऊचे वृद्धस्तदेवेदं विश्वं ब्रुवति लोभतः ॥ १६

इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारेहागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेव लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ १७

राज्ञोऽदृशि नृपोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । श्रुत्वैनमर्थं न पुनः सरसो निस्सरिष्यति ॥ १८

तथाकृते तथायाते चैत्यं निर्माप्य मूमुजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ १९

तच्छ्रुत्वा विविधाश्चर्यदर्शनाजातनिश्चयः । किञ्चित्कालं कुमारोऽपि काञ्च्यां स्थित्वा विनिर्ययौ ॥ १२०

मल्लिनाथजनपदे स्थित्वा कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन कोलम्बस्वामी स्वप्ने न्यगद्यत ॥ २१

भविष्यो गूर्जरात्रायाः स्वामी श्वस्तव पत्तने । समेष्यति जटाधारी विधेयं तस्य पूजनम् ॥ २२

चतसृषु दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीमनि । यथोक्तलक्षणो वीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ २३

आहूय नृपतेः पार्श्वे समानिन्ये ततो नृपः । अस्युत्थाय स्वकीयार्द्धासने तं स न्यवेशयत् ॥ २४

निगद्य शम्भोरादेशं राज्ञा राज्ये निमज्जितः । निषेध्य कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्थौ यथासुखम् ॥ २५

- सोचे (?) तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः प्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥ २६
- दशगव्यूतिविस्तारे कोलम्बपत्तनान्तरम् । भूमीमप्राप्य राज्ञाऽथ सङ्कोच्य निजमन्दिरम् ॥ २७
- कुमारपालेश्वराख्यः प्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥ २८
५७. ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशद्वीरकूपाद्याश्चर्याणि तु वीक्ष्य सः ॥ २९
- प्राप्तः क्रमेणोज्जयिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । भ्रमस्तत्रान्यदा यातः कुडंगेश्वरमन्दिरे ॥ १३०
- प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्याप्तं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिं तन्मध्ये गाथामेतामवाचयत् ॥ ३१
- पुत्रे वाससहस्रे सयमि वरिसाण नवनवइ अहिए ।
होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ ३२
- आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गाथार्थं कुमारोऽपृच्छजैनदर्शन(नि)सन्निधौ ॥ ३३
- सोऽप्याख्यत्—‘पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनदिवाकरः । विक्रमादित्यभूपस्य तेनाऽभ्यर्थनया किल ॥ ३४
- द्वात्रिंशद्-द्वात्रिंशिकाभिर्वीतरागः स्तुतस्ततः । कुडंगेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥ ३५
- आविरमूद्धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यभूजानिः परमार्हतः ॥ ३६
- तेनैकदा सिद्धसेनः पृष्ठः किं कोऽपि भारते । अतः परं जैनभक्तः सार्वभौमो भविष्यति ॥ ३७
- श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखितात्रैव—’ तच्छ्रुत्वा कुमारोऽवदत् ॥ ३८
- ‘आर्हतानामहो शक्तिरहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं किममीषां हि नाद्भुतम् ॥’ ३९
५८. ततः सज्जन-भोपल्लदेवी-बोसरिमिः सह । धृत्वा निर्भरवेषं स उज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥ १४०
- मध्ये दशपुरं भूत्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैत्ये श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस्य सन्निधौ ॥ ४१
- जातचित्रश्चित्रकूटदुर्गोत्पत्तिमपृच्छत् । रामोऽप्यूचे—‘इतः क्रोशत्रयेऽभून्मध्यमा पुरी ॥ ४२
- तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाऽभिनवैः फलैः । योगिना व्याघ्रयुक्तेन षण्मासावधि सेवितः ॥ ४३
- पृष्ठो हेतू रहो राज्ञा योग्यूचे मन्त्रसिद्धये । द्वात्रिंशलक्षणवतः सान्निध्यात् तेऽभवच्च सः ॥ ४४
- यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मम सिद्ध्यति मन्त्रश्चेत् त्वं तत्रोत्तरसाधकः ॥ ४५
- ओमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यसृज्यत । राजपत्न्यान्तरितया तच्छ्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥ ४६
- उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र व्रजेच्छपः । ततो यथोक्तवेलायां खड्गव्यग्रकरो नृपः ॥ ४७
- एकाकी निर्ययौ छत्रो राजा ज्ञात्वा च मन्त्रयपि । दक्षो नरेन्द्ररक्षार्थं नृपेणालक्षितोऽन्वगात् ॥ ४८
- नृपोऽपि चित्रशैलग्रमारूढो वीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽजल्पत् करोमि किम् ॥ ४९
- रक्षार्थं होमसामग्र्या मुक्त्वा तत्र नरेश्वरम् । योगी जलार्थं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥ १५०
- इतश्च प्रकटीभूय नत्वोर्चैर्मन्त्रिणा नृपः । देवोपकरणैरेभिः साध्यते स्वर्णपूरुषः ॥ ५१
- तत्तं सिसाधिपुयोगी होमित्वा त्वत्तनु ध्रुवम् । ततो यतस्व रक्षायै इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽथ सः ॥ ५२
- राज्ञा सह ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याङ्गं होमार्थं ज्वालितोऽनलः ॥ ५३
- उक्तश्च राजा—‘त्वं देव ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य वह्निकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणात्रयम् ॥’ ५४
- राजा सशङ्कस्तं प्राह—‘त्वं योगिन् ! अग्रतो भव ।’ ततो योगी तथा कुर्वन्न च्छलं प्राप नृपतः ॥ ५५
- अथ व्यावृत्य सहसा नृपं यावज्जुहोति सः । तावच्छेपेन्द्र-मन्त्रिन्यां स एवागौ हुतो हठात् ॥ ५६
- व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टस्तं जातोऽथ स्वर्णपूरुषः । सम्पूज्य तं गृहीत्वा च राजाऽगात् मध्यमार्गं पुरीम् ॥ ५७
- यच्छन् यथेच्छं द्रविणं ख्यातिं स प्राप सर्वतः । ततः स्वकाद्विरक्षार्थमादिदेशेति मन्त्रिणे ॥ ५८

यथा चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलोऽस्ति दुर्गमः । तस्योपरि महादुर्गं कारयामङ्गुरोधमः ॥
 मन्त्रिणाऽपि तथारब्धे यावन्नेचीयते दिवा । तावन्निपतति रात्रौ षण्मासा इति जज्ञिरे ॥
 तथाप्यमङ्गुरोत्साहं नृपं कूटाचलाधिपः । उवाच माग्राभ्य (१) दुर्गमत्र कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥
 प्राणालयेऽपि कर्ताऽस्मि नृपेणोक्ते सुरोऽब्रवीत् । यद्येवं निश्चयस्तर्हि कुरु चित्रनगोपरि ॥
 दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मे नाम भूपते ! । ततश्चित्राङ्गदश्चक्रे दुर्गं चित्रनगोपरि ॥
 चित्र-कूटेति दत्ताख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीध्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥
 लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तलहट्टिका । वापीकूपसरोमुख्यं शेषं देवेन निर्मितम् ॥

§ ९. इतश्च स्वर्णपुरुषं सिद्धं चित्राङ्गदस्य तम् । ग्रहीतुं कन्यकुब्जेशः शम्भलीशानृपो बली ॥
 अरोत्सीद् दुर्गमागत्य ततश्चित्राङ्गदोऽपि हि । नियत्रितपुरद्वारो लसत्युपरि निर्भयः ॥
 चाराः कौरिकवेषेण वर्षैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवुर्वार्तां गृहे शुल्काधिकारिणः ॥
 गवाक्षस्था मन्त्रिपुत्री लालयन्ती सुतं निजम् । माषते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ॥
 हसित्वा तत्पिताहते न वत्से ! वणिजारकाः । शम्भलीशचमूरेषाऽवात्सीद् दुर्गजिघृक्षया ॥
 वत्से ! जन्म यदा तेऽभूत् तदेदं सैन्यमागतम् । त्वमूढा पुत्रवती वत्से ! जाता चैतत् तथैव तु ॥
 तच्छ्रुत्वा शम्भलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गगोपुरे । प्रोक्तो गवाक्षस्थबर्करीवेश्यया यतः ॥

गङ्गपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किंवा रवेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।

शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शम्भलीश ! ॥

अथापसृत्य राज्ञाऽपि प्रेषिता गूढपूरुषाः । समर्प्य प्राभूतं तस्याः प्रोचुः स्वामिनि ! नः प्रभुः ॥
 जित्वा चित्राङ्गदं दुर्गं जिघृक्षुस्त्वत्प्रसादतः । तत् प्रसीदादिशोपायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥
 सर्वाः प्रतोलीरुद्वाढ्य पूरितार्थिमनोरथः । भुङ्क्ते चित्राङ्गदो नित्यमागन्तव्यं तदा त्वया ॥
 विवृणोमि गवाक्षस्था यदा केशानहं तदा । ज्ञेया भोजनवेलाऽथ तं ज्ञात्वा शम्भलीशकः ॥
 बर्करीगणिकामेदात् द्वितीये जगृहेऽहिं तम् । दुर्गतश्च चित्राङ्गदो गृहीत्वा स्वर्णपूरुषम् ॥
 क्षीरकूपे ददौ शम्भ्यां तच्छ्रुत्वा शम्भलीशराट् । क्षीरकूपाजलं कृष्ट्वा दृष्ट्वा तं स्वर्णपूरुषम् ॥
 यावत् कर्षयते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । विलक्षः सोऽथ चित्राङ्गसुतं वाराहगुप्तकम् ॥
 संस्थाप्य च स्वयं राज्ये कन्यकुब्जं पुनर्गतः । स्वभार्याप्रेऽपठद्दुर्गं (१) भद्रो वादीश्वरोऽन्यदा ॥

‘चित्रकूटमिदं भद्रे ! पृथिव्यामेकलोचनम् । द्वितीयलोचनस्यार्थं तपस्तपति मेदिनी ॥’

कुमारः सपरीवारस्तच्छ्रुत्वाऽऽरुह्य तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिशागान् संजगाद च ॥

शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकाराः वृद्धा ग्रामाः क्षामधामोपमानाः ।

कुल्यातुल्याः प्रौढसिन्धुप्रवाहाः संहस्यन्ते दूरतोऽत्राधिरूढैः ॥

§ १०. ततस्तदीक्षासोत्कण्ठः कन्यकुब्जपुरं ययौ । चूतानां लक्षशो वीक्ष्य लक्षारामान् सविस्मयः ॥
 पप्रच्छ कञ्चित् किं चूता दृश्यन्ते गणनातिगाः । सोऽप्युच्ये न करोऽत्रास्ति चूतानां तद् घना अमी ॥
 राज्येऽहमपि चूतानां करं मोक्षये स्खनीवृति । विचिन्त्येति कुमारोऽगात् कासीं निर्मरवेपभृत् ॥
 भ्रमन्नेकेन वणिजा वस्त्राद्यैः सत्कृतः कृती । द्वितीयेऽहिं लुण्ठ्यमानं तद्गृहं वीक्ष्य दुःखितः ॥
 कञ्चित् पप्रच्छ किमिदं सोचेऽद्यापुत्रको वणिक् । मृतोऽसौ तद्गृहं तेन लुण्ठ्यते राजपूरुषैः ॥
 कुमारोऽचिन्तयदसौ धिग् ! राज्यं यदपुत्रिणाम् । म्लेच्छानामिव सर्वस्वं राजा गृह्णाति पुत्रवत् ॥

राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणाम् । प्रतिज्ञायेति कुमारो गतः पाटलीपुत्रके ॥	९१
ततो राजगृहे याते वीक्ष्य वैभारपर्वतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येष विसिष्मये ॥	९२
नवद्वीपकदेशेषु गत्वाऽजयपुरं ययौ । ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाक्षेक्षणकौतुकी ॥	९३
ततोऽगात् तत्र यत्रास्ति सर्पेरूपेण भूपतिः । भौतिकं दैविकं चापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥	९४
कुमारोऽगाच्चर्मकारबालचंडापणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिमित्तम् ॥	९५ ⁵
प्रधानमुपानदयुग्मं कुमारः परिधावितः । एतन्मूल्यं न मेऽस्त्यूचे, चर्मकारस्ततोऽवदत् ॥	९६
उपानद्युगलमेतत् युज्यते तव पादयोः । मूल्येनालं तव स्वामिन् ! मङ्गलीके मया कृतम् ॥	९७
हृष्टस्तच्छ्रुत्वाक्येन शुश्राव कुमरस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणात् सिद्धमभूतः ॥	९८
कुमारपालभूपालं गृणोषि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामञ्च्य मोचिकं कुमरस्ततः ॥	९९
उज्जयिन्यां सानुचरो गत्वाऽखण्डप्रयाणकैः । कञ्जालीसिद्धपुरेऽगालात्वाशेषकुटुम्बकम् ॥	२०० ¹⁰
§ ११. तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुटुम्बं एकाकी पत्तने ययौ ॥	२०१
गत्वाऽऽवासे कृष्णभटदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ ननाम कुमारो भगिनीं प्रेमलदेविकाम् ॥	२०२
आतेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्नापितः स्वयम् । स्नाननीरे वीक्ष्य स्नातां दुर्गां शाकुनिकोऽवदत् ॥	२०३
सप्ताहान्तं भवान् राजा प्रमाणं शकुनो यदि । तदाकर्ण्य भगिन्यापि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥	२०४
मण्डलेशः कृष्णदेवः कुमारं परिरम्य तम् । तवैव राज्यं नान्यस्य मा विषीदेत्युवाच सः ॥	२०५ ¹⁵
महीतटदेशाधीशं विजयपालराणकम् । मित्रमाकार्यं कृष्णेन पर्यालोचः कृतस्ततः ॥	२०६
अग्रे प्रधानैश्चैलुक्यौ द्वौ स्तो राज्यार्थमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वस्यैव मे मतिः ॥	२०७
द्वितीयेऽहि प्रधानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आजुहावतुः कुमारं श्रीजयसिंहमेरुके ॥	२०८
ततः प्रधानैः सम्भूय पूर्वं राज्यार्थमाहूतः । महीपालस्तान् नत्वाऽऽह दत्तादेशं करोमि किम् ? ॥	२०९
तं विसृज्य रत्नपालस्तैराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राञ्जलिः ग्राह पूर्ववत् ॥	२१० ²⁰
विसृष्टः सोऽप्यथाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहेलमावज्योत्तरीयाञ्चलसञ्चयम् ॥	११
तानाहास्ताभिषेकाय मृगेन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः प्रोचे परामर्शं विमुच्य भोः ! ॥	१२
अत्रार्थं मा विलम्बध्वं कार्यं चेज्जीवितेन वः । तद्भीतैस्तैस्तथा चक्रे कुमारगुणरञ्जितैः ॥	१३
भौक्तिकसेतिका क्षिप्ता तच्छीर्षेऽभूत् सपलिका । कृष्णभटदेवमुख्यैस्ततो राजेत्यसौ नतः ॥	१४
श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलेश्वरैः । पट्टहस्तिसमारूढो मेघाडम्बरमण्डितः ॥	१५ ²⁵
चामरैर्वीज्यमानस्तु गृह्णन् पौरजनाशिषः । प्रतीच्छन् पौरजनानां शुभं राजप्रासादमासदत् ॥	१६
कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सर्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचितम् ॥	१७
सहकारकरो मुक्तस्त्यक्तं च रुदतीधनम् । व्यसनानि निषिद्धानि सप्त देशेषु सप्तसु ॥	१८
वधो निषिद्धो वर्षाणि द्वादशाखिलदेहिनाम् । विश्वंभरा तेन तेने जैनप्रासादमण्डिता ॥	१९
स कौवेरीमातुरष्कं पूर्वामात्रिदशापगां । याम्यामाविन्ध्यमावाद्धि पश्चिमां साध्वसाधयत् ॥	२२० ³⁰

कुमारपालदेवस्य किमेकं वर्ण्यते क्षितौ ।

जिनेन्द्रधर्ममाराध्य माहेन्द्रं यो दिवं ययौ ॥

२२१

॥ इति श्रीकुमारपालचरितं समाप्तम् ॥ छ ॥

मूलादर्शं लिखिताः परिशिष्टरूपाः कति श्लोकाः ।

- येषां कम्पितमन्तरात्मभिरपि श्रुत्वा तयोः सङ्गतं,
दृष्टं गूर्जरराजं कौतुकमिदं चेतः समुत्कण्ठते ।
उद्योगे भवतश्चलद्भजघटासङ्घट्टभाराकुल-
अश्रयद्भूलये महीतलभुजां किं किं करिष्यन्ति ते ॥ १
- ब्रूमः किंचन काश्यपीधव ! भव श्रोतुं क्षणं सोद्यमः,
केयं त्वय्यपि राज्ञि निर्मलकले चन्द्रस्य राजश्रुतिः ।
शान्तं शान्तमथो सितैर्गुणशतैरेकास्तु भाषानिशं,
युष्मद्वंशनिवेशकारणमिदं चन्द्रो ननु श्रीपदम् ॥ २
- बाई कामु न होइ याहि परही रूपातिरेकार्पितं,
जाते ताहि कुतस्तनुत्रिनयनपुष्टाङ्गयष्टिर्जडि ।
इन्द्रोऽप्येष किं होइ ताहि विलसच्चक्षुःसहस्रं वपुः,
जाणं...रि कुमारपालनृपतिर्मूर्तो नयः क्षमातले ॥ ३
- शीतांशुर्वपुभारसम्भूतरसं स्वं मण्डलं खण्डशः,
क्षीणं वीक्ष्य चत प्रतापवसते पादाश्रितो यद्भवेत् ।
तेनैवोपनयेन पुष्टिघटनापात्रं पुनः स्यादसौ,
साध्यं किञ्चि(ञ्च)दिनस्य किन्तु कमलोलासैकहेतोः स्वयम् ॥ ४
- अप्येकाङ्गपरिग्रहस्य भवतः सप्ताङ्गराज्यश्रिया,
श्रुत्वा कर्षणकेलिकौशलकलाप्रौढक्रमं विक्रमम् ।
क्षोणीपाल कुमारपाल ! जलधिमध्ये निलीनो हरिः,
स्वां लक्ष्मीं भुजवज्रपञ्जरगतां धत्ते भयव्याकुलः ॥ ५
- एकह पाली माटि वीसलस्यउ झगडउ कियउ ।
कुमरपाल रणहाटि बीजी वार कु बहुरिस्यइ ॥ -वीसलमारणे । ६
- कुमरपाल म चिति करि चित्तिउ किं पि न होइ ।
जिणि तउं रज्जि थप्पिउ चित करेस्यइ सोइ ॥ -चाहडागमे । ७

श्रीसोमतिलकसूरिविरचितं कुमारपालदेवचरितम् ।

॥ नमः श्रीवीतरागाय ॥

अत्र श्रीकुमारपालदेवचरित्रं व्याक्रियते ।-

प्रपालयन्तोऽपि कलौ धरित्रीं स्वमञ्जका एव परे नरेन्द्राः ।

कुमारपालः परमार्हतस्तु लोकं तथा खं च समुद्धार ॥

तथा हि-

- § १. स्वस्ति^१ श्रीगौर्जरो देशो न लेशो यत्र पाप्मनाम् । पुरं सुरपुरप्रायं तत्राऽणहिल्लपत्तनम् ॥ १
- बभूव भूपतिर्भीमदेवो भीमपराक्रमः । आतपत्रायितं मूर्ध्नि यद्यशश्चन्द्रमण्डलम् ॥ २
- विमातृजौ क्षेमराज-कर्णदेवौ तदङ्गजौ । मिथः प्रीतिपरीणद्धौ दत्ताविव बभूवतुः ॥ ३
- भीमे दिवंगते क्षेमराजो राज्यक्षमो[पि] हि । पित्रादेशात् प्रीतितश्च कर्णं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ४
- राज्यं पालयतस्तस्य नीत्या कर्णमहीपतेः । जातोऽङ्गजो जयसिंहदेवनामा विविक्तधीः ॥ ५
- श्रीकर्णे युगते दैवाद् बालकोऽपि स एव हि । अभ्यषिच्यत^६ सामन्तैर्बलीयान् पुण्यवैभवः ॥ ६
- वशीकृत्य चतुःसिन्धुसमर्यादां वसुन्धराम् । सिद्धवर्बरकः सोऽभूत् सिद्धराज इति श्रुतः ॥ ७
- सिद्धराजः श्रीहेमसूरीनभ्यर्थ्य सादरम् । श्रीसिद्धहेमचन्द्राख्यं शब्दशास्त्रमचीकरत् ॥ ८

इतश्च-

- § २. देवप्रसाद^७ इत्यासीत् क्षेमराजस्य नन्दनः । तत्पुत्रश्च त्रिभुवनपालदेवः^८ प्रजाहितः ॥ १०
- त्रयोऽभूवन् सुतास्तस्य प्रशस्यगुणसम्पदः । आद्यः कुमारपालोऽभूत् सार्वभौमगुणालयः ॥ ११
- महीपाल-कीर्तिपालौ जातौ तस्यानुजाबुभौ । पदक्रमाविव स्पष्टं वेदवाक्यस्य संहतौ ॥ १२
- भार्या भोपलदेवीति^९ भग्री प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभटदेवेन योद्धा मोडवासके^{१०} ॥ १३
- अन्यदा सिद्धराजेन्द्रः पट्टे को भविता मम । दैवज्ञमिति पप्रच्छ सोऽपि ज्ञात्वेदमब्रवीत् ॥ १४
- ग्रामे दधिस्थलीनाम्नि यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः । समृद्धमपि ते राज्यं तदायत्तं भविष्यति ॥ १५
- तं हत्वाऽपि करिष्यामि निजराज्यं स्वपुत्रसात् । इति श्रीसिद्धभूपालः पुत्रप्राप्तिकुतूहली ॥ १६
- पादचारेण कापोतीमुद्धहन् स्कन्धयोर्द्वयोः । प्रभासतीर्थे सद्भक्त्या सोमनाथमयाचयत्^{११} ॥ १७
- उक्तं सोमेश्वरेणापि पर्याप्तं पुत्रकाम्यया । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति मया राज्यधरः पुरा ॥ १८
- जीवत्यमुष्मिन्नो पुत्रसंपत्तिर्भविता^{११} मम । चिन्तयन्निति भूपालो विषण्णः प्राप पत्तनम् ॥ १९
- रहस्यं मन्त्रिणोऽवोचत् सोऽप्याख्यद् देव ! युज्यते । विजेतुं मालवान् शूर्यं यदा पूर्वमुपस्थिताः ॥ २०
- रुद्धे बुद्धिल्लिकाघटे यशोवर्ममहीभृता । राज्यं न्यस्य त्रिभुवनपालेऽहमपि तत्क्षणात् ॥ २१

१ B ॐ नमो वीतरागाय । २ B अत्र च । ३ B परे । ४ B अस्ति । ५ A अभिषिच्यत् । ६ B देवप्रसाद^७ ।
७ B पाल देवः । ८ A भावलदेवी^९ । ९ B मोडवासके । १० A भयात्रयत् । ११ B भवता ।
कु० पा० च० २

युष्माकमाज्ञया युष्मत्समीपमुपतस्थिवान् । वशीकृतमिदं राज्यं तेनास्मिन्नन्तरे तव ॥ २२
 त्वय्यायातेऽपि निर्जित्य शत्रून् स किल भाषते । सिद्धराजं निहत्याहं दास्ये^१ राज्यं स्वसूनवे ॥ २३
 विशिष्येति वचः क्रुद्धो नृपस्त्रिभुवनाभिधम् । घातकैर्घातयामास शेषेष्वपि जिघांसुधीः ॥ २४
 ततः कुमारपालोऽपि प्रेय्यावन्त्यां कुटुम्बकम् । भार्या मुक्त्वा दधिस्थल्यां स्वयं पत्तनमभ्यगात् ॥ २५
 स्थितं(तः ?) जटाधरीभूय मठे त्रिपुरुषाभिधे । तं ज्ञात्वा सिद्धभूपोऽपि क्षयाहे^२ कर्णभूपतेः ॥ २६
 द्वात्रिंशता जटाभृद्भिः सार्धं गेहे निमग्न्य च । प्रत्येकं क्षालयामास तेषां पादौ नृपः स्वयम् ॥ २७
 विलोक्य राजचिह्नानि कुमारपालपादयोः । गूढाकारेज्जितो^३ राजा वरभोज्यैरभोजयत् ॥ २८
 वधोपायचिकीर्द्धौतोत्तरीयाहरणच्छलात् । यावत् कोशगृहेऽगच्छत् कुमारोऽपि हि तावता ॥ २९
 आदाय कुण्डिकां पाणौ वान्तिव्याजेन तत्क्षणम् । निर्गत्य सौधतोऽचालीद् ग्रामं प्रति दधिस्थलीम् ॥ ३०
 तमदृष्ट्वा नरेन्द्रोऽपि प्रजिघाय चमूं रयात् । तामासन्नां विभाव्योचे हालिकं रक्ष मामिति ॥ ३१
 आच्छाद्य कण्टकैः सोऽपि ररक्ष क्षणमात्रतः^४ । गुणाय खलु कल्पन्ते कण्टका अपि कर्हिचित् ॥ ३२
 इतस्ततः परिभ्रम्य नृपसैन्यं न्यवर्तत । पुण्येषु जागरूकेषु जाल्यन्धाः खलु शत्रवः ॥ ३३
 कुमारोऽपि विनिर्गत्य दूरीकृत्योत्कटा जटाः । संजग्मे स्वजनैः सार्धं गत्वा ग्रामं दधिस्थलीम् ॥ ३४
 भूयोऽपि पत्तनात् व्रत्तो भाण्डान्तर्विनिवेशनात् । सज्जनेन कुलालेन रक्षितो योगिरूपभाक् ॥ ३५
 तथैव बटुरूपेण^५ गतं ग्रामे यशोधने । दधिभाण्डेषु रक्षित्वा बोसरिमित्रतामगात् ॥ ३६
 सार्द्धं कुलाल-विप्राभ्यां^६ सुहृद्भ्यामेकदा पुनः । समगंस्तं^७ कुटुम्बस्य राज्योपायचिकीरथ ॥ ३७
 सज्जनेन कुलालेन विप्रबोसरिणा च सः । सार्धं मन्त्रयते यावत् देशान्तरविधित्सया ॥ ३८
 तावत् तन्मन्त्रणोद्विग्नौ पितरावूचतुस्तराम् । किमनुत्पन्नपुत्रस्य नामवज्रागरौ मुधा ॥ ३९
 यद्वा राज्ये कुमारस्य बोसरे ! लाटनीवृतम् । लप्स्यसे सज्जन ! त्वं च चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥ ४०
 श्रुत्वेति शकुनग्रन्थि बध्वा च नृपनन्दनः । सार्धं बोसरिणाऽचालीद् देशान्तरदिदक्षया ॥ ४१
 स्थितौ करौटकग्रामे प्रथमेऽहि बुभुक्षितौ । आच्छादल्यां पुनः प्राप्तौ यामयुग्मे^८ परेदविः ॥ ४२
 कुमारपालः प्राह स्म भोजनं कथमद्य भोः ! । अस्ति मे शाश्वती माता भिक्षेत्याख्याय^९ बोसरिः ॥ ४३
 प्रविश्य ग्राममादाय भिक्षां प्राप्तस्तदन्तिके । करम्बभाण्डं निहृत्य भिक्षाशुण्डीमदर्शयत् ॥ ४४
 भोजनान्ते क्षणं सुप्तो बोसरिमित्रवत्सलः । करम्बं बुभुजे यावदेकाकी पूर्वमुत्थितः ॥ ४५
 अल्पनिद्रः कुमारोऽपि तत् तथा वीक्ष्य चक्रे । अहो ! विप्रस्य सर्वेष्टा भोजनस्पृहयालुता ॥ ४६
 विप्रोऽपि भोजने जीर्णे कुमारं प्राह मुज्यताम् । किमेकाकी पुरो भोक्षीरिति पृष्टः^{१०} पुनर्जगौ ॥ ४७
 उक्तमिम्यस्त्रिया मेऽद्य भिक्षां कर्तुमुपेयुषः । स्थितमस्थगितद्वारं भक्ष्यभाण्डमिदं निशि ॥ ४८
 ममात्रादूषणं भद्र ! गृह्यतां यदि वाञ्छसि । मेदं स्याद्दूषितं तेन प्रथमं मुक्तवान् स्वयम् ॥ ४९

यतः—‘यस्याधारेण जीवन्ति शतानि खलु देहिनाम् ।

स एव शतनाशोऽपि रक्षणीयः प्रयत्नतः ॥’

अतः परीक्षितमिदं युक्तं मोक्तुं तथैव हि । अभ्यनन्द कुमारोऽपि मित्रं प्राणप्रियो भवान् ॥ ५१
 ग्राममेनं तवैवाहं दास्ये राज्ये सति ध्रुवम् । ततो डांगुरिकग्रामे संप्राप्तः सुहृदा सह ॥ ५२
 तत्र लक्ष्मश्रिया साध्व्या कृपयाऽभोजि मोदकैः । ग्रामेऽगात् पेटलापट्रे^{११} तयैवार्पितशम्बलः ॥ ५३

१ B राज्यं दास्ये । २ B ह्ययाहे । ३ A ‘कराजितो । ४ B क्षणमात्रतः । ५ A बहुरूपेण । ६ A ‘मित्राभ्यां ।

७ A समागत । ८ A ग्रामयुग्मे । ९ B ‘त्याख्यायि । १० B पृष्ट । ११ B पेटलापट्रे ।

तत्रेश्वराभिधानस्य वणिजो वाटिकान्तरे । प्रविष्टः पक्वमाकन्दफलवृन्दजिघृक्षया ॥	५४
दृष्ट्वा च वणिगुहाल्य पटीं प्रसभमगृहीत् । न लेभे निःकृपात् तस्मात् पटीं चादुशतैरपि ॥	५५
अथाक्रान्तो विषादेन निषादेनेव सत्रपः । कुमारः स्तम्भतीर्थेऽगात् पटीं प्रावृत्य बोसरेः ॥	५६
§ ३. तत्र श्रीपूर्णतल्लारख्यगच्छोदधिसितद्युतीन् । कुमारपालः श्रीहेमचन्द्रसूरीनवन्दत ॥	५७
ज्ञानेन लक्षणैश्चापि विज्ञाय गुरवोऽपि हि । अनुगृह्याशिषं राज्यं शशंसुर्मितवत्सरैः ॥	५८
अथोदयननामा खोपासको मन्त्रिसत्तमः । तदाऽभिवन्दितुं सूरीन् समियाय सुतैः सह ॥	५९
ऊचिरे गुरवो मन्त्रिन् ! कालाद् विक्रमभूभुजः । वर्षैर्नवनवत्यग्रैरेकादशशतैर्गतैः ॥	६०
मार्गशीर्षस्य कृष्णायां चतुर्थ्या मेषगे विधौ । मीने ^३ लग्ने कुमारस्य राज्यप्राप्तिर्भविष्यति ॥	६१
सार्वभौमो ह्यसामान्यो भविता परमार्हतः । तद् भुवं मान्य एवायं समयः खलु दुर्लभः ॥	६२
यथास्वैरं कुमारोऽपि तिष्ठन्नुदयनालये । प्रेषितान् सिद्धराजेन तत्राश्रौषीच्च घातकान् ॥	६३
ततो निर्गत्य पाथेयरहितो वटपद्मके । ग्रामे कचिद्देवकुलच्छायायां समुपाविशत् ॥	६४
स्वविलान्मूषकस्तत्र द्रम्भमेकमुपाहरत् । तं मुक्त्वा बहिरन्यं च प्रविश्य पुनरानयत् ॥	६५
क्रमेण जाता द्वात्रिंशत् कृत्वैकं पुनरानने । विलान्तः प्रविवेशाथ कुमारोऽपि व्यचिन्तयत् ॥	६६
यथैष ^४ बहिरानिन्ये तथाऽन्तरपि नेष्यति । पशूनां चेष्टितं यस्मात् कार्याकार्यबहिर्मुखम् ॥	६७
पाथेयवर्जितोऽहं तद् द्रम्भान् मुञ्चे वृथा किमु । यदुक्तं पुरुषार्थेषु स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥	६८
इत्यादत्ते कुमारस्तान् यावत्तावत् स मूषकः । सत्वरं बहिरायातो नेक्षते द्रम्भपुंजिकाम् ॥	६९
ततो दिङ्मूढवत् तत्र धत्तूरित इवाभ्रमत् । घातं घातं भुवः पृष्ठं खरवत् स लुलोठ च ॥	७०
मूर्छित्वा पुनरुत्थाय भ्रान्त्वा ^५ च परितो दिशः । मूषकः पञ्चतां प्राप बलीयान् मोहविभ्रमः ॥	७१
भ्रमन्नुर्वीमविभ्रान्तं भीतभीतो नृपाङ्गजः ^६ । त्रिदिनक्षुधितः कापि प्रान्तरे प्रातरेकदा ^७ ॥	७२
मुक्कलाप्य बधूं किञ्चिदिभ्यपुत्रं निजे गृहे । गच्छन्तं मुक्तधौरेयं भोजनासीनमैक्षत ॥ - युग्मम् ।	७३
जग्मुषे तत्र दीनाय ^८ कुमाराय नवोदया । दत्तं भर्तुरपहृत्य करम्बं करुणाजुषा ॥	७४
तृप्तस्ततो गतः कापि ग्रामेऽत्यर्थं बुभुक्षितः । ^{१०} कङ्कयानामधेयस्य वणिजः प्रापदापणे ॥	७५
विशोपकैकचणकान् गृहीत्वा बुभुजे स्वयम् । मूल्यं मार्गयते तस्मै खड्गमङ्गणकं ^{११} ददौ ॥	७६
सदाचारं राजपुत्रं विमृश्य वणिगूचिवान् । आदत्स्व करवालं स्वं माङ्गल्ये चणकास्तव ॥	७७
तामेवोपकृतिं तस्य मन्वानोऽवसरोचिताम् । जटीभूय स कन्नाली-सिद्धपुर्यामथागमत् ॥	७८
सविताऽपि दिने क्षीणे पराश्रयमपेक्षते । इति सिद्धेश्वरार्चायां ^{१२} नियुक्तस्तत्र तस्थिवान् ॥	७९
एकदा मरुदेशीयं तत्र शाकुनिकं जगौ । कदाचित् पदवीप्राप्तिर्ममापि भविता किमु ॥	८०
प्रातर्गतौ मिलित्वोभौ शकुनान्वेषणाय तौ । दुर्गा ददशतुर्जनचैत्योर्ध्वं शुभचेष्टिताम् ॥	८१
श्यामा स्वरद्वयं चक्रे चैत्यसामलसारके । ऊर्ध्वं चटन्ती कलशे स्वरत्रयमुदाहरत् ॥	८२
शान्तचेष्टा पुनर्दण्डे चक्रे स्वरचतुष्टयम् । शकुनज्ञोऽपि दृष्ट्वेति मुदितस्तमवोचत ॥	८३
मनीषितादप्यधिका कार्यसिद्धिर्भविष्यति । जिनधर्मप्रभावानु विशेषप्रतिभा तव ॥	८४
सन्तोष्य शकुनाभिज्ञं कुमारो मधुरांतरः । गत्वोज्जयिन्यामेकान्ते सङ्गमे स्वजनैः सह ॥	८५
भीत्या श्रीसिद्धराजस्य काप्यवस्थातुमक्षमः । सर्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं गत्वा कोलापुरेऽभजत् ॥	८६

1 B दृष्ट्वा । 2 B पटी । 3 B मीनलग्ने । 4 A यथेष । 5 B कार्य । 6 A भ्रान्त्य च । 7 B नृपात्मज ।
8 B प्रान्तरे कदा । 9 B जग्मुषे तव दीनाय । 10 B कङ्कया । 11 B मङ्गणकं । 12 B निर्धुक्तं ।

- सद्भावभक्तितुष्टेन योगिनाऽभाणि राजसूः । मत्पार्श्वे सिद्धमन्त्रौ स्तः स्वतन्त्रौ निजकर्मसु ॥ ८७
- एको राज्यप्रदः^१ किन्तु साधने सदुपद्रवः । द्वितीयो धनदाताऽस्ति स्वस्तिकृद् भाग्यशालिनाम् ॥ ८८
- आदाय राज्यदं मन्त्रं कुमारः सत्त्वशेवधिः । निर्मिमे^२ निर्मलस्वान्तः पूर्वसेवां यथोचिताम् ॥ ८९
- ततः कृष्णचतुर्दश्यां बलिज्याकुलपाणिकः । शवं स्वयमुपादाय गतः पितृवनान्तरे ॥ ९०
- बह्मिकुण्डमथ न्यस्य परासोर्हदि^३ यावता । होमं ददाति तस्यैवोपविश्य च कटीतटे ॥ ९१
- क्षेत्रपालः करालास्यः प्रत्यक्षस्तावताऽवदत् । किमारब्धमनात्मज्ञ ! मामनम्यर्च्य रे त्वया ? ॥ ९२
- श्रुत्वापीत्यं स निःक्षोभः स्वविधेयमप्यपुरत् । प्रत्यक्षाऽथ महालक्ष्मीस्तमुवाच कृतादरम् ॥ ९३
- साम्राज्यं गूर्जरात्रायाः पञ्चभिर्वत्सरैस्तव । भविष्यतीत्यथादिश्य महालक्ष्मीस्तिरोदधे ॥ ९४
- ततो दवीयस्त्रीं राज्यप्राप्तिं ज्ञात्वा नृपाङ्गभूः । जातदेशान्तरालोककुतूहलविविक्तधीः ॥ ९५
- १० § ४. समग्रपुरनिर्याससंभारैरिव^४ निर्मिताम् । कल्याणकटके देशे ययौ कान्तीं महापुरीम् ॥ ९६
- तस्याः परिसरेऽनेकवैचित्र्यसुभगे^५ भ्रमन् । कवन्धं कस्यचित् पुंसोर्वीक्षांचके^६ विमस्तकम् ॥ ९७
- पुरतमवधीत् कश्चिदेनं चौरौ^७ धनाशया । यद्वा विराधितः शत्रुः शिरोवर्जमसुं व्यधात् ॥ ९८
- विमृशन्निति तत्पार्श्वे कुमारो यावदागमत् । अन्योऽन्योक्तिमथाश्रौषीत् तत्र संगतयोषिताम् ॥ ९९
- श्लाघ्यः केशकलापोऽस्य कटरे कर्णदीर्घता । चारु कूर्चं सताम्बूलं मुखं विरलदन्तकम् ॥ १००
- ११ श्रुत्वेति विस्मितो राजसूनुः कथमसूः स्त्रियः । कवन्धस्यास्य सत्केशकर्णादिव्यक्तिमाषिकाः ॥ १०१
- तत्पृष्ठास्ता अपि प्रोचुश्चित्रं चेत् श्रूयतामिह । पृष्टे वेणीसलं^८ केशदैर्घ्यं व्यक्तीकरोति नः ॥ १०२
- स्कन्धौ किणाङ्कितौ^९ लक्ष्मीकुरुतः कुण्डलश्रियम् । आनाभिगौरं वक्षोऽस्य श्मश्रुसंघनतां वदेत् ॥ १०३
- चूर्णेन चर्चितोऽङ्गुष्ठस्ताम्बूलं^{१०} ज्ञापयत्यलम् । विरलत्वं च दन्तानां क्षतिरक्ता कनिष्ठिका ॥ १०४
- ततः स मानी मन्वानो बहुरत्नां वसुन्धराम् । भ्राम्यन्नथो गतः कापि सरस्यमृतसागरे ॥ १०५
- १२ स्नात्वा तत्र च तत्तीरे गते देवकुले क्वचित् । पूज्यमानं ददशोच्चैर्मस्तकं सविभूषणम् ॥ १०६
- पृष्ठाः पुराविदः प्राहुः — 'पुरेह प्रवरे'^{११} नृपः । मण्डितं पद्मिनीखण्डैः सरोवरमखानयत् ॥ १०७
- तत्र चाहर्निशं पद्मकोशान्निर्गत्य मस्तकम् । 'ए के न वृ ड ती' त्युक्त्वा निमज्जन्तं स वीक्षते ॥ १०८
- जाताश्चर्येण भूमेन पृष्ठाः सर्वे विचक्षणाः । न च कश्चन^{१२} निर्णेतुं शशाक किमपि स्फुटम् ॥ १०९
- अथामाषिष्ठ भूपालो विप्रान् प्रासोपजीविनः । पाणमास्यन्तर्निर्णयध्वं राज्यं वा त्यजतां मम ॥ ११०
- १३ मोहाहंकारमात्सर्यैः परायत्ततया ध्रुवम् । पक्वाऽपि नो मतिर्यूनां जायते दीर्घदर्शिनी ॥ ११
- इति ते पण्डिता^{१३} ज्ञात्वा स्थविरान् दर्शिनः पुनः । प्राहैषुश्चतुरो विप्रास्तत् प्रष्टुं मरुमण्डले ॥ १२
- गतास्ते तां भुवं वर्षैः षष्ठ्यातिक्रान्तसम्मवम् । बाहयन्तं हलं^{१४} कश्चिद् ददशुः स्थविरं नरम् ॥ १३
- यावता^{१५} प्रष्टुकामास्ते काका इत्यालपन्ति तम् । स तावज्जनको मेऽस्ति पुरस्तादिति तान् जगौ ॥ १४
- नूनं जीवनं पिताऽमुष्य भवितेति विमृश्य ते । विस्मिता^{१६} वृद्धसम्प्राप्तिमुदिताः पुरतो ययुः ॥ १५
- १४ स्क्न्धन्यस्तोरणं^{१७} वर्षानशीतिमतिगामुकम् । चारयन्तमजाः सर्वपलितं ददशुर्नरम् ॥ १६
- १५ तात ! स्वामनुगच्छामः संशयान्तोः परं हृदि । यावत् तमाहुः सोऽप्युचे पुरस्तातोऽस्ति पृच्छयताम् ॥ १७
- १६ शतादुपरि वर्त्तेत^{१८} किमायुरिति वादिनः । प्राप्ताश्चित्रहृदः पर्णकुटीरकमयास्पदे ॥ १८

1 A राजप्रदः । 2 B निर्ममे । 3 A हृदयावली । 4 B 'रिह । 5 B वैचित्र्यसुभगे । 6 B विचक्षणी । 7 A चौर । 8 B 'वेणीसलं । 9 B लक्ष्मी । 10 B स्नापयत्यलम् । 11 B प्रवरो । 12 B कश्चिन । 13 B पण्डिता । 14 B कश्चिद् । 15 B यावत्प्रष्टुं । 16 A वृद्धिः । 17 B स्क्न्धे । 18 A वर्षानशीति । 19 B वर्त्तेन ।

- मुञ्जरञ्जं सज्जयन्तं वेष्टितं श्वानडिम्भकैः । पितामह ! इति प्रोचुस्तं दृष्ट्वा परमायुषम् ॥ १९
- पप्रच्छुरथ तं सर्वोदन्तज्ञापनपूर्वकम् । 'ए के न व्रु ड ती' त्युक्त्वा शिरोनिर्गमकारणम् ॥ १२०
- विदेश इत्यगणितशूद्रदोषानमूनथ । आभीरो भोजयामास दक्षिणेत्यपदेशतः^१ ॥ २१
- ददौ च जातिवत्तेभ्यः श्वानडिम्भचतुष्टयम् । महामूल्यमिदं मार्गव्ययो वो येन शुद्ध्यति ॥ २२
- ब्राह्मणा अपि लोभेन गृहीत्वा तानथार्भकान् । तदुच्छिष्टं पपुस्तक्रं वृद्धदाक्षिण्यबाधया ॥ २३
- अथ कठ्यामुपादाय डिम्भांस्ते 'चलनाक्षमान् । प्रस्थिता निजदेशाय वृद्धेनानुगतास्ततः ॥ २४
- कियन्तमपि पन्थानं सह गत्वा गरीयसि । व्यावर्तमाने तेऽप्युचुः स सन्देहस्तथैव नः ॥ २५
- वर्षीयानाह सन्देहापनोदायैव सर्वकम् । मया चेष्टितमेतावत् तत्र बुद्धं बुधैरहो ! ॥ २६
- श्वानगर्दभचाण्डालमद्यभाण्डरजस्वलाः । स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेलं खानमाचरेत् ॥ २७
- न ज्ञानमेतद् 'ज्ञातं चेत् किं स्पृष्टाः शुनका अमी । बहुमूल्यत्वलोभेनेत्युक्ते स पुनरभ्यधात् ॥ २८
- वक्तुं भवत्सु विज्ञेषु युक्त्यैव खलु युज्यते । सर्वप्रसिद्धमेवेदं विश्वं व्रुडति लोभतः ॥ २९
- इति ते तेन वृद्धेन छिन्नसन्देहमोदिनः । विदधुः पुस्तकारूढमर्थमेनं सविस्तरम् ॥ १३०
- ततो 'विज्ञापयामासुर्विज्ञाः सर्वं महीपतेः । तेनोचे सत्यमेवं चेन्न पुनर्निर्गमिष्यति ॥ ३१
- तदर्थं श्राविते शीर्षं निवृत्तं मज्जनात् पुनः । प्रसिद्ध्यै स्थापितं चैत्ये कुमार ! तदिदं शिरः ॥' ३२
- इत्यादिसारासारार्थविवेचनकुतूहली । योगीव भुवि वभ्राम कुमारो बहुवेषभृत् ॥ ३३
- § ५. देशे श्रीमल्लिनाथारख्ये गतः कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन तत्रत्याधीशः स्वप्ने न्यगद्यत ॥ ३४
- प्रातरत्रैष्यति स्वामी भविष्यो गूर्जरावनेः । जटाधारी तदभ्यर्च्यो दुर्लभा तादृशा नराः ॥ ३५
- तेनापि स्थापिताः सर्वदिक्षु तद्वर्तिनो नराः । उपलक्ष्य समानिन्ये नृपपर्वदि तैरपि ॥ ३६
- निवेश्यार्द्धासने भूमिपालेनाऽपि स सादरम् । राज्यार्धमर्थयांचक्रे तदुक्त्वा शम्भुवाचिकम् ॥ ३७
- निषिध्य राज्यं तत्रास्थात् कुमारोऽपि यथासुखम् । भूयोऽप्यभ्यर्थितः प्राह कीर्तनं मे विधापय ॥ ३८
- दशगव्यूतविस्तारिवासे कोलम्बपत्तने । भूमिसङ्कोचतो राजा संक्षिप्य निजमन्दिरे^२ ॥ ३९
- कुमारपालनामाङ्गं प्रवर्त्य वरनाणकम् । कुमारपालेश्वराख्यं चारु चैत्यमचीकरत् ॥ -युग्मम् ॥ १४०
- § ६. कीर्त्या प्रकाशयन् विश्वं प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशतो वीराणां स स्थानाश्चर्यमैक्षत ॥ ४१
- पुनरुज्जयिनीं प्राप्य संगतोऽभिजनैर्निजैः^३ । अन्यदा तत्पुरोद्याने कुडङ्गेश्वरमासदत् ॥ ४२
- व्याप्तं सप्तफणैर्लिङ्गं तन्मध्ये स प्रणम्य च । प्रशस्तिं वाचयंस्तत्र गाथाभेनामवाचयत् ॥ ४३
- पुन्ने वाससहस्से सयम्मि वरिसाण नवनवइ अहिए ।
होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ ४४
- विमृश्य नामसादृश्यं वर्षाणां चापि पूर्णताम् । अन्वयुक्तं तदर्थं स जैनान् सर्वज्ञपुत्रकान् ॥ ४५
- पूर्वं प्रभावको जज्ञे सिद्धसेनो दि वा क रः । बुद्धिदर्पणं^४ सोऽप्राक्षीदन्यदा स्वगुरुनिति ॥ ४६
- भवन्ति प्राकृता ग्रन्थाः पण्डितानां त्रपाकराः । प्राकृतं सर्वसिद्धान्तं संस्कृतं करवाण्यहम् ॥ ४७
- प्रायश्चित्तं त्वया प्राप्तं वत्स ! पारांचिकाभिषम् । किं नाभूवन् न श्रुता वा प्राचीनाः सर्ववेदिनः^५ ॥ ४८
- बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकाक्षिणाम् ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ ४९

१ A दक्षिणेत्यपदेशतः । २ B चालना° । ३ B ज्ञानमेतद् ज्ञानं । ४ B विज्ञपया° । ५ B गव्यूति° । ६ B मन्दिरं । ७ A ऽपि निजैर्जनैः । ८ A बुद्धिदर्पणं । ९ B सर्ववेदिनः ।

ततो द्वादशवर्षाणि प्रायश्चित्तेन तेन सः । अव्यक्तवेषो भ्रमितुं निर्जगाम स्वगच्छतः ॥ १५०
 बभ्रमन्नवमे वर्षे कुडङ्गेश्वरमासदत् । बहुशोऽपि जनैरुक्तो न शम्भुं प्रणनाम सः ॥ ५१
 आगतो विक्रमादित्यो भूपतिस्तमदो वदत् । न किं सर्वजगत्पूज्यं शम्भुं नत्वा कृतार्थ्यसि ॥ ५२
 स प्राह मत्प्रणामस्य भवदेवो न सासहिः । कथमित्यूचुषि क्षमापे स स्पष्टमपठन्मुनिः ॥ ५३

स्वयंभुवं भूतसहस्रनेत्रमनेकमेकाक्षरभावलिङ्गम् ।

अव्यक्तमव्याहतविश्वदोषमनादिमध्यान्तमपुण्यपापम् ॥

इत्यादि षोडशाधीते यावद्वात्रिंशकाम(ग ?)ताः^१ । पुस्फोट तावता लिङ्गं सूर्यालीढमिवाम्बुजम् ॥ ५४
 द्वात्रिंशिकासु पूर्णासु द्वात्रिंशति च तत्क्षणम् । उद्ययौ धरणाधीशः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः ॥ ५५
 विभाव्यातिशयं हृष्टो विक्रमादित्यभूपतिः । तात्त्विकीं देशनां श्रुत्वा संजज्ञे परमार्हतः ॥ ५६
 शेषं वर्षत्रयीसाध्यं प्रायश्चित्तं महात्मनः । मुमोच सद्बो धर्मस्य सर्वस्वं हि प्रभावना ॥ ५७
 अन्यदाऽतिशयज्ञानी स पृष्ठस्तेन भूभुजा । किं भावी^२ कलिकालेऽपि कोऽपि जैनो नरेश्वरः ॥ ५८
 तदुक्तां गाथिकामेनां मण्डपेऽलेखयन्नृपः । जैनेष्वेव कुमारोऽपि मेने ज्ञानं ततः परम् ॥ १६०
 १७. ततो बोसरि-^३भोपल्लदेवी-सज्जनसंयुतः । विधाय^४ मङ्गलेपथ्यमुज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥ ६१
 मध्ये कृत्य दशपुरं चित्रकूटपुरे ततः । शान्तिचैले गुरो रामचन्द्रस्य वसतौ गतः ॥ ६२
 विलोक्याग्रलिहं दुर्गमन्वयुक्तं तदुद्भवम् । चित्राङ्गदनुपोपज्ञं शुश्राव स्वर्णपूरुषम् ॥ ६३
 कन्यकुब्जपुरं प्राप्तो बहुभूतैरधिष्ठितम् । दृष्ट्वा लक्षाग्रमारामं तत्रत्यानन्वयुक्तं सः ॥ ६४
 तैरुचे सहकाराणां करो नात्रत्यमण्डले । अतोऽधिष्ठायका यत्र वसन्ति निरुपद्रवाः ॥ ६५
 राज्ये जाते स्वदेशेऽहं मोक्ष्ये चूतकरं ध्रुवम् । विमृशन्निति भूपालसूनुर्वाराणसीं ययौ ॥ ६६
 वणिजा केनचित्त्र वस्त्राणि ददिरे मुदा । लुण्ठ्यमानं द्वितीयेऽहि तद्गृहं वीक्ष्य कंचन^५ ॥ ६७
 पप्रच्छ किमिदमिति ? प्रोचे तेनापि कोऽप्यसौ । अपुत्रोऽस्ति मृतस्तेन लुण्ठ्यते राजपूरुषैः ॥ ६८
 तद्दुःखवीक्षणोत्पन्नकृपश्चेतस्यकल्पयत् । न ग्रहीष्याम्यहं स्त्रीयराज्ये धनमपुत्रिणाम् ॥ ६९
 मध्येऽथ पाटलीपुत्रं पुरं राजगृहं गतः । वैभारगिरिमारुक्षत् पश्यंश्चित्रपरंपराम् ॥ १७०
 ययौ जयपुरे स्थाने नवद्वीपकनीवृत्ति । कामरूपे ततोऽगच्छत् कामाक्षावीक्षणक्षणी ॥ ७१
 प्रशास्ति नागरूपेण यत्र राज्यं महीपतिः । भीत्या भौतिकदेवस्था^६ वर्जिते तत्र सोऽगमत् ॥ ७२
 बालचण्डाभिधानस्य हृष्टे चर्मकृतो ययौ । उपानदयुगलं रम्यं स तस्य पादयोर्न्यधात् ॥ ७३
 ईदृगुपानदुचितं वेतनं दातुमक्षमः । इत्युक्ते कुमारोणोच्चैश्चर्मकारोऽपि तं जगौ ॥ ७४
 तवैव पादयोः पद्मरूपयोरुचितं ह्यदः । चेन्नास्ति मूल्यं तन्मेऽस्तु प्राभृतं तव पादयोः ॥ ७५
 यदा कुमारपालाख्यं राजानं गूर्जरावनौ । श्रोताऽसि चर्मकार ! त्वं शीघ्रमेयास्तदा मुदा ॥ ७६
 १८. अथ श्रीपत्तने सिद्धनृपद्युगमने सति । आकर्ण्य पादुकाराज्यं विदंश्च समयं निजम् ॥ ७७
 प्रतिपन्नमातुलस्य सदनेऽपि^७ द्विजन्मनः । कन्नाली-सिद्धपुरके मुत्तवा सर्वं कुडम्बकम् ॥ ७८
 कुमारपालः श्रीकृष्णभटस्य भगिनीपतेः । गत्वा गृहे निशि निजां भगिनीं पत्तनेऽनमत् ॥ ७९
 -त्रिभिर्विशेषकम् ।

जामिः^{१०} प्रेमलदेवी तु गौरवेण सहोदरम् । संलप्य^{११} भोजयामास स्नेहकृत्यमिदं यतः ॥ १८०

1 B °विश्वरोष° । 2 B विंशकाननाः । 3 B °कलिकाले । 4 A °भावज्ञ° । 5 A संखनेपथ्य° । 6 A किंचन ।
 7 B °दैवक्यावर्जिते । 8 A बालचन्द्रा° । 9 B ऽस्य । 10 A यामि° । 11 A संलप्य ।

- श्यामां शाकुनिकस्तस्य स्नातां स्नानीयवारिणि । निरीक्ष्य सप्तदिवसाम्यन्तरे राज्यमाख्यत ॥ ८१
- विज्ञप्तं तद्भगिन्याऽपि पत्युरेषोऽपि पक्षमाक् । अस्यैव राज्यं नान्यस्येत्यूचे मण्डलनायकः ॥ ८२
- ततो महीतटाभिख्यदेशाध्यक्षेण सादरम् । राजानकेन विजयपालेनालोचमाचरत् ॥ ८३
- शुभेऽहि मिलितानेकप्रधानजनमण्डिते । प्रासादे श्रीजयसिंहमेरौ द्वावपि संगतौ ॥ ८४
- प्रधानैरथ राज्यार्थमाहूतः परमार्हतः । महीपालः स तान् नत्वा प्राहादेशं प्रदत्त मे ॥ ८५
- तं दीनमित्यवज्ञाय रत्नपालमजूहवन् । नत्वा शम्भुं ततस्तांश्च सोऽपि प्रोवाच पूर्ववत् ॥ ८६
- अथो कुमारपालाख्य आहूतः सोऽपि धीरदक् । महेश्वरं नमस्कृत्य संवृत्य च पटाञ्चलान् ॥ ८७
- सिंहासनसमासीनस्तानाह स्वजनानिव । क्रियतामभिषेको भोस्ततः कृष्णभट्टादयः ॥ ८८
- मन्वाना राज्यधौरेयं गुणप्राज्यमजेयकम् । अभिषेकविधिं चक्रुर्मङ्गलध्वनिपूर्वकम् ॥ - विशेषकम् ॥ ८९
- तच्छीर्षे क्षेपिता मुक्ता सेतिकाऽभूत् सपल्लिका । ततो जय जयेत्युक्त्वा नेमे कृष्णभट्टादिभिः ॥ १९०
- कुमारपालभूपालो नान्दीनिर्घोषपूर्वकम् । पट्टहस्तिसमारूढो मण्डितो मण्डलेश्वरैः ॥ ९१
- धार्यमाणसितच्छत्रो वीज्यमानश्च चामरैः । गृह्णन् पौराशिषः प्राप राजप्रासादमण्डपम् ॥ - युग्मम् ॥ ९२
- कृतोपकारानाहाय्य सर्वानुपचकार सः । भुमोच सहकाराणामाज्ञासारः करं रयात् ॥ ९३
- अपुत्रिणां सर्वथापि मुक्त्वा निधनवद्धनम् । स धर्मी विजयी राजा दिक्षु यात्रामसूत्रयत् ॥ ९४
- स प्राचीमादितः सिन्धुमाविन्ध्यं दक्षिणामपि । पश्चिमामासमुद्रं च कौबेरीमाम्लिशोऽजयत् ॥ ९५
- पञ्चाशद्वर्षदेशीयः प्रौढबुद्धितया नृपः । सर्वदेशस्वरूपज्ञः स्वयं साम्राज्यमन्वशात् ॥ ९६
- § ९. 'तद्विधायमथामात्यवृद्धा भूपच्छलैषिणः' । सान्धकारप्रतोलीषु मुमुक्षुर्घातकान् रहः ॥ ९७
- भाग्याकृष्टेन केनापि ज्ञापितेऽर्थे महीपतिः । प्रविवेशापरद्वारा पुण्यं कुत्र न रक्षकम् ॥ ९८
- कृतद्रोहानथामाल्यान् प्राहिणोद् यमपर्षदि । प्रभुतायाः परो धर्मो निग्रहानुग्रहौ यतः ॥ ९९
- स कृष्णभट्टदेवस्तु सहजैः शालकोद्धवैः । सर्वदावसरे जाते नर्ममर्माण्युदाहरत् ॥ २००
- रहस्यभाणि भूपेन सर्वमान्योऽसि भावुक ! । न च वाच्यमवाच्यं तु ममेत्थं मूलपर्षदि ॥ २०१
- स तूत्कटतया मेने ममापि वचसा खलु । लज्जितोऽयं न जानाति तामवस्थां पुरातनीम् ॥ २०२
- न वेद यज्ञपा-ग्नि-स्त्री-विप्राः कस्यापि न स्वकाः । तथैव पुनराह स्म भाव्यं केन निषिध्यते ॥ २०३
- परेद्यवि नृपादिष्टैर्मलैरङ्गैः श्लथीकृतैः । नेत्रयुग्मं च निष्काश्य मन्दिराभरणीकृतम् ॥ २०४
- ततो भीमभयग्रान्तैः सामन्तैः स समन्ततः । सिषेवे सततं भक्तिर्न विभाति भयं विना ॥ २०५
- § १०. पूर्वोपकारकत्वेन स कृतज्ञशिरोमणिः । आलिङ्गोदयनौ चक्रे प्रधानौ मतिसत्तमौ ॥ २०६
- उदयनस्य सुनुश्च वाग्भटो बुद्धिवाग्भटः । महामाल्यः कृतस्तेन शतशाखो गरीयसाम् ॥ २०७
- तद्वन्धुश्चाहङ्गः सिद्धनरेन्द्रस्य सुतोपमः । नाज्ञां कुमारपालस्य भेजेऽल्पायुरिवौषधम् ॥ २०८
- किन्तु मन्तुत्रपामश इव कालकटाक्षितः । गत्वा सपादलक्ष्मीयक्षोणीपतिमशिश्रयत् ॥ २०९
- श्रीमत्कुमारपालस्य सामन्तामाल्यमण्डलम् । दानाद्यैर्भेदयामास सिन्धुपूर इवावनिम् ॥ २१०
- अन्यदा गूर्जरेशेन रणोत्कर्षं चिकीर्षुणा । तेन सीमान्तमानिन्ये स्वामिनः सचलो नृपः ॥ ११
- श्रीमत्कुमारभूपोऽपि चतुरङ्गचमूवृतः । अम्यमित्रीणतां भेजे रौद्रो रस इवापरः ॥ १२
- धरिण्यां सज्जमानायां निर्णीते रणवासरे । कुमारपालभूपेन कस्मादप्यपराधतः ॥ १३
- संतर्जितः पट्टहस्तिसादी व(१च)उलिङ्गामिधः । अङ्कुशं परितत्याज प्रतिज्ञामिव निष्कुलः ॥ १४

* एष श्लोक. पतित A आदर्श. 1 B धर्मविजयी. 2 A. 'माम्लेच्छेजो'. 3 A. तद्विधाय महामाल्यवृद्धा. 4 A. 'छलेक्षिण'. 5 B 'निग्रहानुग्रहौ'. 6 B निवेदय. 7 B विनि. काश्य. 8 A सुकृतज्ञ. 9 B मशिश्रियत्. 10 A निष्कुल.

तत्पदे नृपतिश्चक्रे वक्तेतरगुणं नवम् । सादिनं सामलाभिरुच्यं कार्यं भाग्यानुसारि यत् ॥

कलहपञ्चाननाख्यं सोऽपि प्रक्षरितं गजम् । विधाय सायुधं तत्र नृपासनमसज्जयत् ॥

तत्रासीनश्च चौलुक्यचक्रवर्ती रणोत्सुकः । ददर्श विघटमानं सैन्यं चाहडभेदतः ॥

समयज्ञस्तदा राजाऽऽदिदेश गजसादिनम् । एकाकिना भयैवाद्य योद्धव्यं रिपुभूभुजा ॥

दूरात् सपादलक्ष्मीयमुपलक्ष्य क्षितीश्वरम् । दधावे संमुखं ताक्ष्यं इव नागजिघृक्षया ॥

खगजेन गजं शत्रोर्दन्तादन्ति नियोजितुम् । पुरतः प्रेरयेत्याशु निषादिनमभाषत ॥

तथा तमप्यकुर्वाणमूचे विघटितोऽसि किम् । सोऽपि विज्ञापयांचक्रे राजानं रचिताञ्जलिः ॥

निषादी सामलो नाम करी चायं कदाचन । न शक्यते चालयितुं मर्यादाया इवाम्बुधिः ॥

किन्त्वग्रेऽस्ति गजारूढः कुमारश्चाहडो बली । हक्काया यस्य भज्यन्ते मदन्धा अपि सिन्धुराः ॥

ततः कुमारपालोऽपि सिन्धुरश्रवणोपरि । स्वोत्तरीयं निचिक्षेप जयकेतुपटोपमम् ॥

पुरः सृत्वा गजोऽपि द्राक् दन्ताभ्यां प्रतिदन्तिनः । पद्यामिव व्यधादन्तः सञ्चाराय जयश्रियः ॥

चाहडः पूर्वभेदेन जानन् व(?)च)उलिगाभिधम् । यावता गूर्जरेण गजमभ्येतुमिच्छति ॥

अपसार्य गजं तावत् सामलस्तमपातयत् । जगृहे तलवर्गीयैर्जीविग्राहं च पत्तिभिः ॥

तमारोप्य गजे राजा जितं जितमिति ब्रुवन् । जयस्य सूचकं सद्यश्चेलञ्चलमचालयत् ॥

विष्वक् पलायमानेषु शत्रुसैन्येषु तत्क्षणम् । तदीयं सारमादाय निवृत्तो गूर्जरेश्वरः ॥

§ ११. आलिगाय कुलालाय स कृतज्ञतया ददौ । ग्रामसप्तशतीयुक्तां चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥

ते पुनर्निजवंशेन लज्जमाना समृद्धितः । अद्यापि ख्यातमात्मानं स ग रा इत्यजहवन् ॥

आच्छाद्य कण्टकैः क्षेत्रे यैस्तदानीं स रक्षितः । निजाङ्गरक्षकास्ते तु कृता विश्वस्तिभाजनम् ॥

§ १२. सोलनामाथ गन्धर्वः खगीतकलयैकदा । सषोडशं द्रम्मशतं लेभे सन्तोषितानृपात् ॥

लजितस्तेन दानेन सोलकोऽप्यवहेलया । बालकेभ्यो ददौ तद्धि समादाय सुखाशिकाम् ॥

राज्ञा निर्वासितो देशाद् गतो वाराणसीं पुरीम् । भूमीन्द्रं जयतचन्द्रं शिश्राय गुणराणिणम् ॥

कलासन्तोषितात् तस्मान्मानशृङ्गारपूर्वकम् । गजेन्द्रं हस्तिनीयुक्तं गृहीत्वा पुनरागमत् ॥

कुर्वन्नुपायने सर्वं तं गन्धर्वं पुनर्नृपः । मानयामास सन्तो हि सद्यो गुणिषु वत्सलाः ॥

लब्धप्रतिष्ठः सोलाकः सोलासकलयोल्बणः । गान्धर्वज्ञानसीमायां सर्वत्र ख्यातिमासदत् ॥

अन्यदा गायनाः केऽपि स्वकलोत्कर्षकाङ्क्षिणः । कृतबुम्भारवं राजपर्षधेवं वमापिरे ॥

देव ! त्वदेशसीमायामुषिता मुषिता वयम् । पृष्टे केनेति भूमर्त्रा हरिणैरिति तेऽब्रुवन् ॥

ज्ञात्वा गान्धर्वकौशल्यव्यञ्जिका इति तद्विरः । नृपोऽप्युल्लासितैकश्रुः सोलाकमुखमैक्षत ॥

सोऽपि विज्ञपयांचक्रे देव ! युक्तममी पुनः । दर्शयन्तु निजांश्चौरान् वयमादातुमीश्वरे ॥

सोलाकेन समं तेऽथ प्रस्थिताः काननान्तरे । दर्शितास्तैर्मृगाः कण्ठे खेलत्कनकशृङ्खलाः ॥

सोलाको गातुमारेभे काकलीध्वनिपेशलम् । सञ्जाता हरिणाश्चित्रलिखिता इव तत्क्षणम् ॥

स्वपुराभिमुखं गायन्नपासर्पद् यथायथा । प्रतिभूभिरिवाकृष्टा मृगा जग्मुस्तथायथा ॥

मध्येकृत्य पुरं राजमार्गे त्रिपथचत्वरान् । नीता राजसभां सभ्यैस्तस्करा इव ते क्रमात् ॥

सर्वेऽपि विस्मिता लोकास्तद्विलोक्य कुतूहलम् । मृगा न विविदुः किञ्चिद्गीतैकाग्र्येण मोहिताः ॥

1 B स्मृत्वा । 2 A संचराय । 3 A जग्राह । 4 B गन्धर्वं । 5 B सोलाकं मृगा । 6 B भक्षयत् ।

7 A राजमार्ग ।

योगिनामिव तेषां तु निरुद्धेन्द्रियवर्त्मनाम् । जगृहे भूषणं हैमं गलादुत्सार्य लीलया ॥	४८
पृष्टास्तदा नरेन्द्रेण प्रभुश्रीहेमसूरयः । प्ररोहणावधिं शुष्कतरोर्गीतकलां जंगुः ॥	४९
*सोलाकेन तथेत्युक्ते भूमिपालस्तदादिशत् । कौतुकं दर्शयास्माकं पट्टवन्धं गृहाण च ॥	२५०
सोलाकोऽपि समानाय श्रीमदर्वुदपर्वतात् । शुष्का विरहकाख्यस्य तरोः शाखा नृपाङ्गणे ॥	५१
कुमारमृत्तिकाहृत्तालवाले च नियोज्य ताम् । प्रोलसत्पलवां चक्रे गीतनादामृतप्लवैः ॥	५२ ^५
श्लाघितः सचमत्कारं प्रभुश्रीहेमसूरिभिः । सोलाकः श्रीनरेन्द्रेण गन्धर्वाधिपतिः कृतः ॥	५३
§१३. कदाचिदन्यदा सर्वावसरावस्थितं नृपम् । कोऽपि कुङ्कुणदेशीयः सिपेवे मागधोत्तमः ॥	५४
सोऽन्यदा कुङ्कुणाध्यक्षमल्लिकार्जुनभूपतेः । 'रा ज पि ता म ह' इति पपाठ विरुदं सुधीः ॥	५५
अमर्षणः क्षमेन्द्रोऽपि यद्वचैर इवोरगः । सभासम्मुखमैक्षिष्ट कठोरतरया दृशा ॥	५६
ज्ञात्वा भर्तुरभिप्रायमाम्बुडः सचिवाग्रणीः । चकाराञ्जलिबन्धेन नमस्कारं नरेशितुः ॥	५७ ^{१०}
सभायां तु विसृष्टयां भूपतिर्विकसन्मनाः । पप्रच्छाञ्जलिबन्धस्य कारणं सोऽप्यदोऽवदत् ॥	५८
स कोऽपि विद्यते मेऽत्र सभायां यो निहत्य तम् । समानयेदिति श्रुत्वा मुदितो गूर्जरापतिः ॥	५९
तमेव बहुसामन्तसहितं सैन्यनायकम् । विधाय प्रेषयामास कुङ्कुणान् काम्यसिद्धये ॥	२६०
कादम्बिनीं सगुत्तीर्य नदीं शिविरमात्मनः । यावदावासयामास स्वामिसम्भावनावली ॥	६१
तावदश्वखुरैः पृथ्वीं जयभम्भामिवापराम् । वादयंस्तत्र संजग्मे मल्लिकार्जुनभूपतिः ॥	६२ ^{१५}
प्रवृत्ते समरे सैन्यमाम्बुडस्य दिशोदिशि । दुग्धं नकुलसञ्चारादिव वित्रोटमासदत् ॥	६३
पलाय्य धीसखः कृष्णवदनः कृष्णवस्त्रभृत् । कृष्णच्छत्रः पुरासन्नमागत्य त्रपया स्थितः ॥	६४
सेनानिवेशः कस्यायमिति पृष्टे महीभुजा । विद्विषा परिभूतस्य श्रीमदाम्बुडमन्त्रिणः ॥	६५
विस्मितस्त्रपया तस्य सप्रसादं पुनर्नृपः । तमेव कृत्वा सैनान्यं प्रेषीद् बहुदलान्वितम् ॥	६६
कालुम्बिनीं समुत्तीर्य पद्यावन्धेन मन्त्रिराद् । युयुधे सह तेनैव ^५ स्वयं वीररसोत्कटः ॥	६७ ^{२०}
प्रहारैः सिन्धुरस्कन्धान्निपात्यादाय भस्तकम् । रक्षामिव स्वशौर्यस्य स्वर्णेन तदयत्रयत् ॥	६८
आगच्छन् भृशुकच्छादिहृद्रेषु न्यस्य मस्तकम् । प्रेक्षणं कारयामास जये को नाभिमन्यते ॥	६९
आलोचनापदेऽमुष्य मदस्थानस्य धीसखः । हेमसूरिगिरा तत्र तत्र चैत्यान्यचीकरत् ॥	२७०
आज्ञां कौ मा र पा ली यां मण्डले तस्य दापयन् । आनर्चं चरणौ राज्ञस्तच्छिरःकमलेन सः ॥	७१
द्वासप्तत्या निपण्णेषु सामन्तेषु च पर्वदि । सर्वस्वमुपदीचक्रे तदीयं भूभुजः पुरः ॥	७२ ^{२५}
तथा च 'शृङ्गारकोटिः' शाटिका गुणकोटियुक् । पटो 'माणिक्य'नामा तु हारः 'पापक्षयंकरः' ॥	७३
'योगसिद्ध्यभिधा' सिन्ध्रा चतुष्टयमिदं तथा । षण्मूटका मौक्तिकानां चतुर्दन्तः सितो गजः ॥	७४
द्वात्रिंशत्कलशा ^५ हैमा हेमां कोट्यश्वतुर्दश । सविंशति शतं पात्रप्रमदानामदौकत ^५ ॥	७५
§१४. प्रीतस्तस्यावदातेन ^५ भूपतिः सर्वसाक्षिकम् । 'रा ज पि ता म ह' इति तस्मै तद्विरुदं ददौ ॥	७६
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्राः कदाचित् पत्तनेऽन्यदा । स्वभावे पाहिणीनाम्नै सव्रतानशनं ददुः ॥	७७ ^{२०}
एककोटिनमस्कारपुण्ये मातुरुदीरिते । कारिताऽऽराधना पूज्यैर्दुःप्रतीकारितोचिता ^५ ॥	७८
जाते प्राणव्यये क्लृप्तं विमानं भविकैर्वरम् । महोत्सवेन महता सञ्चचार यदा पुनः ॥	७९
त्रिपूरुषमठस्याग्रे जटाधारिभिरुत्कटैः । स्वभावजातिवैरेण तद्विमानमभज्यत ॥	२८०

* A पतितोऽयं श्लोकः A आवर्णे । 1 B चमत्कारं । 2 B कालुम्बिनीं । ३ 3 B सहितेनैव । 4 B कलशा हेमकोट्य । 5 B मदौक्यत । 6 B दानेन । 7 A प्रतीकारोचिता ।
कु० पा० च० ३

यतः— 'काजुं करेवा माणुसह बीजुं मागुं न अत्थि' ।

कइ आपणि' पहु' थाईइ' कइ पहु कीजइ हत्थि ॥

उन्मूलनीयास्तत्त्वज्ञैर्धर्मद्विष्टा यथातथा । विमृश्येति च सूरीन्द्रा राजसङ्गतिकाङ्क्षिणः ॥

कुमारपालभूभर्तुस्तस्थुषो मालवावनौ । स्कन्धावारमलंचक्रुर्जानाना आयतौ हितम् ॥

राजप्राप्तिनिमित्तस्य वक्तृन् सूरीन् समागतान् । 'श्रीमानुदयनो गत्वा स्मारयामास भूपतेः ॥

तेनाप्यनुमता जग्मुः सूरयो राजपर्वदि । आशीर्वादोक्तिवैचित्र्याद् विस्मितः 'स्माह भूपतिः ॥

सदैव समुपेतव्यं देवतावसरक्षणे । इत्युक्ते सादरं राज्ञा सूरयस्तं वभाषिरे ॥

भुञ्जीमहि वयं भैक्ष्यं जीर्णं वासो वसीमहि ।

शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥

भूपः प्रोवाच शुष्माभिः परलोकहितेच्छया । मैत्र्यं विधातुमिच्छामि मधुना माधवो यथा ॥

'एको मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वे'ति यदुच्यते । उभयोस्तद्धितार्थाय करयोः पुष्पदामवत् ॥

'अनिषिद्धमनुमत'मिति जानन्नदापयत् । अस्खलितप्रचाराय प्रभूणां सर्वदूयकम् ॥

जाते गमागमे स्वैरं प्रस्तावोक्तिमनोहरैः* । स्नेहोऽधिकमवर्द्धिष्ट वार्द्धि-चन्द्रमसोरिव ॥

एकदा च यशश्चन्द्रगणिना प्रत्युपेक्षितम् । आसनं हेमसूरीणां रजोहरणयुक्तितः ॥

अज्ञातपरमार्थेन तद् दृष्ट्वाऽयुञ्जि भूभुजा । दशभिः स्पृश्यते डिम्भ इव किं न्विदमासनम् ॥

प्रभुभिर्जगदे जीवरक्षार्थो ह्ययमुद्यमः । सस्मेरमाह भूपोऽपि किमदृष्टैरुपक्रमः ॥

वभाषिरे महात्मानो राजन् ! सैन्यं चतुर्विधम् । रिपावुपस्थिते सजीक्रियते पूर्वमेव वा ॥

व्यवहारो यथा राज्ये सुखकारणमायतौ । ज्ञेयस्तथायं धर्मेऽपि सिद्धये धर्मचारिणाम् ॥

इत्याद्यनेकयुक्तीभिर्मुदितो भूभृदेकदा । पप्रच्छोदयनामालं पितृवंशादिकं प्रभोः ॥

२० § १५. शक्रपत्तनसंकाशे देशेऽर्धाष्टमनामनि । संकेतनमिव श्रीणां पुरं धन्धुककाभिधम् ॥

तत्रास्ति मोढवंशीयश्चाचिगो व्यवहारिकः* । तज्जाया पाहिणिर्नाम चतुःषष्टिकलागृहम् ॥

चामुण्डाया गोत्रदेव्या आद्याक्षरपवित्रितः । तयोः पुत्रश्चांगदेवनामा जातोऽष्टवत्सरः ॥

श्रीदेवचन्द्रसूरीन्द्राः पत्तनात् तीर्थयात्रया । प्रस्थितास्ते क्रमात् प्रापुर्धन्धुककमहापुरम् ॥

श्रीमोढवस्तौ तेषां तस्थुषां सोऽपि बालकः । सवयोभिः समं क्रीडन् समियाय सुलक्षणः ॥

चांगदेवस्ततः सिद्धाविव भाग्यपराक्रमः । सिंहासनोपरि स्थाष्णुर्निषिधायामुपाविशत् ॥

यदि क्षत्रकुले जातः 'सार्वभौमस्तदा नृपः । वणिग्-विप्रान्वये जातो महामाल्यः पुनर्भवेत् ॥

पुण्ययोगेन चेदस्य यतित्वमुपतिष्ठते । दुर्युगेऽपि तदाऽमुष्मिस्तुर्यं युगमुपानयेत् ॥

धात्वेति 'धर्मवन्मुख्यव्यवहारिभिरावृताः । सूरयस्तत्पितुर्गेहं जग्मुर्जङ्गमतीर्थवत् ॥

पतौ देशान्तरस्थेऽपि पाहिणिर्धर्मदीपिका । आनन्दमेदुरं चक्रे सा संधं स्वागतादिभिः ॥

ज्ञात्वा समागमे हेतुं गृहे पतेरभावतः । विषादानन्दसम्मिश्रां सुदती सा दशमगात् ॥

धन्याऽस्मि यस्या मे गेहे समीयुः पुरुषा अमी । मिथ्यादृष्टिः पतिः किन्तु तादृशोऽपि गृहे न हि ॥

किं करोमि कथं वक्त्रं दर्शयामि गुरोः पुरः । ध्यायन्तीति गुरुं नत्वा तस्थौ किंचिदवाबुखी ॥

कैश्चिदूचे शुभे ! तावन्नजदोषं निराकुरु । त्वं 'देहि तनयं शेषकार्ये पतिः प्रमाणता ॥

† B आदर्शे पाठमेदा.—१ कज्ज. २ बीजउ. ३ मग्गु. ४ आधि. ५ आपुणि. ६ प्रभु. ७ साहय ८ प्रभु. ९ दाधि ।

1 B श्रीमानुदय[?] गत्वा च । 2 B विस्मितास्माह । 3 B मनोरमैः । 4 B व्यावहारिकः । 5 A सार्वभू० ।

6 B धनवत् । 7 B वीदेह ।

चांगदेवस्ततः पृष्ठः शिष्योऽमीषां भविष्यसि ? । ओमित्युक्ते ददौ माता गुरुभ्यस्तनयं मुदा ॥	१२
प्रस्थिता गुरवस्तीर्थयात्रायां पुनरागताः । चांगदेवं सहादाय भेजुः कर्णावतीं पुरीम् ॥	१३
तत्रास्मदीयगेहेऽसौ सत्रागार इव श्रियाम् । रममाणः सुखं तस्थौ भृङ्गवन्नन्दने वने ॥	१४
समेतः स्वगृहं श्रुत्वा पुत्रोदन्तं स चाचिगः । दर्शनावधिसंन्यस्तभोज्यः कर्णावतीं पुरीम् ॥	१५
श्रीदेवचन्द्रसूरीणां पौषधालयमागतः । सक्रोधोऽपि मनाक् चक्रे नमस्कारं त्रिचक्षणः ॥	१६ ^५
तावदावर्जयांचक्रुर्गुरवो विविधोक्तिभिः । यावतोदयनामात्यस्तं नीत्वाऽभोजयद् गृहे ॥	१७
स दुकूलत्रिकं लक्षत्रयं पुत्रसमन्वितम् । तदुत्सङ्गे न्यधान्मघ्नी गौरवेण गरीयसा ॥	१८
चाचिगः स्माह मृत्येन पर्याप्तं मितवर्तिना । अनर्घ्यो मत्सुतस्तस्मात् तव भक्तिर्गरीयसी ॥	१९
दत्तस्तुभ्यं मया पुत्रश्चाचिगेनेत्युदीरिते । परिरभ्य समाचष्ट निगदन् साधु साध्विति ॥	३२०
सखे मह्यं वितीर्णोऽसौ महाघोऽपि तवाङ्गजः । अपमानपदं भावी योगिमर्कटवन्नमन् ॥	२१ ^{१०}
गुरुभिः पुनरासोऽसौ ग्राहितः सकलाः कलाः । रत्नं वैकटिकेनैव नेष्यतेऽनर्घ्यतापदम् ॥	२२
इति सम्बोधितः सोऽपि गुरुभ्यः सुतमर्पयत् ^१ । दीक्षामहोत्सवं प्रेम्णा स एवाचीकरत् पुनः ॥	२३
चक्रुस्तस्याभिधा हेमचन्द्रेति गुरवो मुदा । जातः क्रमेण शास्त्राब्धिकुम्भयोनिरसौ ^२ मुनिः ॥	२४
न्यस्तः सूरिपदे योग्य ^३ —इत्यस्य चरितं नृपः । आकर्ण्योदयनामात्यान्मुमुदे तद्गुणक्षणी ॥	२५
निष्कलङ्कगुणग्रामसन्ततप्रीणितान्तरः । भूपः श्रीहेमसूरीन्द्रान् सदैव हृदये दधौ ॥	२६ ^{१५}
पूर्वोपकारतस्तादृग्गुणग्रामाच्च सङ्गतम् । तयोर्नित्यमशोभिष्ट माणिक्य-स्वर्णयोरिव ॥	२७
§१६. एकदा भूभुजा सार्धमुपविष्टां वरस्त्रियम् । व्यावर्त्तिपत सूरीन्द्रा द्वारतोऽपि विलोक्य ताम् ॥	२८
अनीतिमिव राज्ञ्यार्थी प्रभूणां सङ्गमेच्छया । विससर्ज नरेन्द्रोऽपि तामन्तःपुरयोधिताम् ॥	२९
गुरवोऽप्यागमन् दृष्ट्वा तथा मिथ्यानिवेशतः । विरोधादामिगः ग्राह पुरोधाः पुरतः प्रभोः ॥	३३०
विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिन-	२०
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।	
आहारं सघृतं पयोदधियुतं ये भुञ्जते मानवा-	
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥	३१
श्रुत्वेति प्रभवोऽप्याहुः स्वभावः प्राणिनामयम् । किन्तु विज्ञाततत्त्वानां विशेषः श्रूयतामिह ॥	३२
सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी	२५
संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम् ।	
पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि ^४	
कामीभवत्यनुदिनं वत कोऽत्र हेतुः ॥	३३
इत्युक्तियुत्तया सूरीन्द्रैः कृते तस्मिन्निस्तरे । 'अमी सूर्यं न मन्यन्ते' केनाप्युक्ते पुनर्जगुः ॥	३४
अधामधामधामानं वयमेव स्वचेतसि । यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥	३५ ^{३०}
पयोदपटलच्छन्ने नाश्रन्ति रविमण्डले । अस्तंगते तु भुञ्जाना अहो ! भानोः सुसेवकाः ॥	३६
इत्थं दुर्वावदूकानां मुखमुद्रापटीयसः । तानेव मेने भूपालः सर्वाङ्गममहोदधीन् ॥	३७
§१७. पप्रच्छ चैकदैकान्ते भक्तिमन्थरया गिरा । कथंचिदपि जायेत चिरस्थायि यशो मम ॥	३८
विमृश्य प्रभवोऽप्यनुर्विक्रमादित्यमूपवत् । जगदानृण्यतः सोमनाथचैलौद्धतेरथ ॥	३९

	तदैव स्थापिते श्रेष्ठमुहूर्ते मुदितो नृपः । 'निजपञ्चकुलं प्रेष्य चैत्यारम्भमचीकरत् ॥	४४०
	समियायान्यदा पञ्चकुलप्रस्थापिता द्रुतम् । विज्ञप्तिः खरशिलाया निवेशानन्दसूचिका ॥	४१
	विज्ञप्तिं दर्शयन् प्रीतः प्रभून् ग्राह नराधिपः । निर्विघ्नं स्याद् यथा चैत्यं 'प्रसाद्यादिश्यतां तथा ॥	४२
	प्रभवोऽप्यभिनन्दन्तस्तमाहुः शृणु भूपते ! । 'श्रेयांसि बहुविधानि' प्रयत्नोऽत्र हितावहः ॥	४३
5	'विचार्याब्रह्मसेवाया यदि वा मद्य-मांसयोः । गृहाण नियमं चैत्ये कलशारोपणावधि ॥	४४
	तत्क्षणादुदकक्षेपपूर्वकं मद्य-मांसयोः । जग्राह नियमं सन्तः सर्वत्र प्रभविष्णवः ॥	४५
	वर्षद्वयेन सञ्जाते प्रासादे कलशावधौ ^४ । मुमुक्षुर्नियमं राजा सूरीन्द्रानन्वमन्यत ॥	४६
	प्रभुस्तदेव तद्यात्रापर्यन्ते कृतकार्यिणः । युज्यते नियमो मोक्तुमित्युक्त्वा वसतिं ययौ ॥	४७
	तद्गुणैरुलसन्नीलीरागः श्रीगूर्जरापतिः । प्रशंसंस् तमेवैकम्; गुणाः कस्य न बल्लभाः ॥	४८
10	उपभूपमथ प्रोचुर्जातमत्सरिणो द्विजाः । पटुचाटुपरः सर्वो राज्ञां प्रीणाति मानसम् ॥	४९
	नो चेत् प्रातरुपेतोऽयं वाच्यो यात्रां न चैष्यति । अस्मद्धर्मममी यस्माद् दूषयन्ति पदे पदे ॥	३५०
	स्वयमभ्यर्थितः प्रातर्यात्रार्थं भूभुजा प्रभुः । ऊचे वैद्योपदिष्टं चामीष्टं चेदमुपस्थितम् ॥	५१
	सहजोत्कण्ठिताः प्रायो यात्रायै यतयो नृप ! । सिताक्षेपप्रकारोऽयं पायसे यन्निमग्नणम् ॥	५२
	सुखासनवाहनादि किं शुष्मदुःखः प्रदीयताम् । नृपेणोक्ते, वयं देव ! निरारम्भपरिग्रहाः ॥	५३
15	गच्छतः पादचारेण शोभासुपलभामहे । प्रस्थाय परमद्यैव 'नमन्तस्तीर्थमण्डलीम्' ॥	५४
	देवपत्तनप्रवेशे भवद्विर्मिलनेच्छवः । अनुमत्या नरेन्द्रस्य ततः श्रीहेमसूरयः ॥	५५
	शत्रुञ्जयोज्जयन्तादितीर्थमालां कृतादरम् । नमन्तः सपरीवारा निरूपितदिनोपरि ॥	५६
	मिलिता गूर्जरेशस्य प्रवेशे पत्तनस्य च । जहर्ष सोऽपि केकीव दृष्ट्वा सूरीन् घनानिव ॥	५७
	बृहस्पत्यभिधानेन गण्डेनानुगतो नृपः । गाढं सोमेश्वरं लिङ्गमालिलिङ्गानुरागवान् ॥	५८
20	श्रीजैनादपरं देवं नामी वन्दन्त इत्यसौ । मिथ्यादृग्वचसा भ्रान्तो भूपः सूरीनभाषत ॥	५९
	'भगवन् ! यदि युज्येत तदेतैर्वलिभिः स्वयम् । अर्चयन्तु प्रभुं शम्भुं' समयज्ञस्ततो गुरुः ॥	३६०
	तदैवोद्गमनीयेन भूपादिष्टेन भूषितः । आरुह्य चैत्यदेहल्यां शम्भुं दृष्ट्वेदमभ्यधात् ॥	६१
	'अहो ! दिष्ट्याद्य दृष्टोऽसौ कैलासवसतिः 'प्रभुः' । उपहारप्रकारास्तत् क्रियन्तां द्विगुणा इति ॥	६२
	आह्वाननादिमुद्राभिर्न्यासैरंशादिभिश्च सः । पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य शिवं शैवागमोक्तिभिः ॥	६३
25	कर्पूरागुरुनैवेद्यवस्तुभिर्द्विगुणीकृतैः । स्वयमानर्च्यं सूरीन्द्रः शम्भुं विधिवदादरात् ॥	६४
	सामन्तशतसंयुक्ते विस्मिते राज्ञि पश्यति । दण्डप्रणामपूर्वं स स्तोतुमेवं प्रचक्रमे ॥	६५
	यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यथा तथा ।	
	वीतदोषकलुषः स चेद् भवानेक एव भगवन् ! नमोऽस्तु ते ॥	६६
	भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।	
30	ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥	६७
	इत्यादि हेमसूरीणां स्तुत्यनन्तरमादरात् । भूपोऽपि शम्भुमभ्यर्च्य न्यषदद् दानमण्डपे ॥	६८
	तुलापुरुषदानानि ^७ गजदानानि भूरिशः । विधाय कृतकृत्यात्मा नृपः प्रोचे प्रभूनिति ॥	६९
	न सोमेशसमं तीर्थं न महर्षिर्भवत्समः । मत्समो नास्ति राजाऽन्यस्तदस्मिन्मिलिते त्रिके ॥	३७०

1 B निजं । 2 B प्रस्था° । 3 B विचार्य ब्रह्म° । 4 B कलशावधि । 5 B मनन्तः । 6 B प्यसति प्रभुः ।
7 A 'दानादि ।

किञ्चिन्मुक्तिप्रदं देव ! तत्त्वमाविःकुरु प्रभो ! । विमृश्य गुरवोऽप्युचुरलं पौराणिकोक्तिभिः ॥	७१
शम्भुमेव तदिदानीं प्रकटीकरवाण्यहम् । जानीते तन्मुखेनैव मुक्तिमार्गं यथा भवान् ॥	७२
किमेतदपि जाघट्टि संशयाने नृपेऽवदत् । एकाग्रमानसावावां सर्वं संघटते ततः ॥	७३
किन्तु कृष्णागुरुः क्षेप्यस्त्वया ध्यानं मया पुनः । तावद् विधेयं प्रत्यक्षः शम्भुर्भवति यावता ॥	७४
क्षणादीपेषु शान्तेषु धूपधूमे च सर्पति । द्वादशात्मप्रकाशमे महत्तेजसि जाग्रति ॥	७५
जलाधारोपरि क्षमापो जात्यजाम्बूनदद्युतिम् । चर्मचक्षुर्दुरालोकं ददर्शकं तपस्विनम् ॥	७६
आपादमस्तकं स्पृष्ट्वा मुनिं निस्तन्द्रया दृशा । पञ्चाङ्गं चुम्बितक्षोणिः प्राञ्जलिः प्राह तं नृपः ॥	७७
कृतार्थे नयने मेऽद्य जगतीश ! तवेक्षणात् । किन्तु मुक्तिप्रदं तत्त्वमुक्त्वा कर्णौ कृतार्थय ॥	७८
अथाविरासीद् दिव्या गी राजन्नेष महामुनिः । सर्वदेवावतारश्च सर्वज्ञश्च कलावसौ ॥	७९
तदुक्तः सरलः पन्था ज्ञातव्यो मुक्तिदायकः । शम्भाविति तिरोभूते तस्यौ चित्रमना नृपः ॥	८०
सूरीन्द्रोऽपि श्लथोन्मुक्तप्राणायामो विकस्वरः । राजन्नित्यवदत् तावत् त्यक्तराज्यमहामदः ॥	८१
पादावधार्यतां जीव ! स्वामिन्निति वदन्नृपः । यत्कृत्यमादिशानम्रमौलिः प्राञ्जलिरभ्यधात् ॥	८२
तत्रैव मदिरा-मांसनियमं जीवितावधिम् । दत्त्वा क्षमापतेः ^३ प्राप्तो नाम्नाऽणहिल्लपत्तनम् ॥	८३
तत्र सर्वोपधाशुद्धसिद्धान्तोपनिषद्गिरा । सम्यक्त्वं ग्राहयामास सम्प्रतेरिव भूपतेः ॥	८४
प्रचन्धान् यो ग शा स्त्रा दी नाकर्ण्य द्वादशव्रतीम् । प्रत्यपादि स भूपालः पिपासुः सरसीमिव ॥	८५
त्रिषष्टेः शलाकापुंसां चरित्राणि गुरोर्मुखात् । श्रावं श्रावं जैनधर्ममेकच्छत्रमयं व्यधात् ॥	८६
३१८. शुद्धसम्यक्त्वपूतात्मा महानवमीपर्वणि । कुमारपालभूपाल आमिगादिभिराख्यत ॥	८७
देवी कण्टेश्वरी गोत्रदेवी स्वं भाव्यमीहते । एकं छागशतं चैको महिषः प्रतिपद्दिने ॥	८८
एतावदेव द्विगुणं द्वितीये दिवसे पुनः । तृतीये त्रिगुणं यावन्नवमे नव संगुणम् ॥	८९
तदुक्तं हेमसूरिभ्यस्तैः साम्नाऽभ्यर्थिता च सा । नवाहं यावदादत्स्व भोगं छागादिमूल्यजम् ॥	९०
कर्पूरागुरुपीयूषैः प्रीयन्ते खलु देवताः । राक्षसा एव तुष्यन्ति मांसशोणितकीकसैः ॥	९१
इत्थमुक्ताऽपि साम्नाऽसौ न तुतोष यदा सुरी । कीलनं यन्नणं मोरचन्धनं दर्शितं तदा ॥	९२
शान्ताऽप्यथैकदा चाटुमांसाहारमयाचत । भवनान्तस्ततस्तस्याः क्षेपिता महिषैडकाः ॥	९३
देवी कदर्थिता सर्वा रात्रिं मूत्रमलस्रवैः । पुरोहितादयः सर्वे बभूवुर्मुद्रिताननाः ॥	९४
श्रीहेमसूरिध्यानेन स्वभावप्रीणिता सुरी । सांनिध्यकारिणी जाता यदूचे केनचिन्नृपः ॥	९५
या पूर्वं नवमीमहेषु महिषस्कन्धशुटत्कीकस-	
त्राट्कारैरजनिष्ट कर्णकटुकैः कण्टेश्वरी नश्वरी ।	
सा पीयूषपराञ्जुखी रसयति श्रीहेमचन्द्रप्रभो-	
गीतं मारिनिवारि संप्रति नृपद्वारि स्थिता सुस्थिता ॥	९६
आज्ञा-बलेन वित्तेन त्रिधा वीरः स भूपतिः । अमारिघोषां चक्रे वत्सराणि चतुर्दश ॥	९७
३१९. सुपकानेकदा भूपो भुञ्जानो घृतपूरकान् । मांसास्वादमनुस्मृत्य प्रभूनेत्य व्यजिज्ञपत् ॥	९८
युज्यते वा न वाऽस्माकं घृतपूरकभोजनम् । विज्ञाय तदभिप्रायं प्रभवोऽपि वभाषिरे ॥	९९
वणिग्-ब्राह्मणयोर्युक्तं जातिभावाददूषितम् । कृतमांसाकल्याणस्य क्षत्रियस्य तु वर्जितम् ॥	१००
प्रायश्चित्ते ततस्तस्य द्वात्रिंशदन्तसंख्यया । विहारानेकवन्धेन द्वात्रिंशतमचीकरत् ॥	१०१

पुरा द्रव्ये हते राजा मूषको यद् व्यपद्यत । तेने तेनास्य शुद्ध्यर्थं विहारो मूषकाभिधः ॥ ४०२
 करम्भं भोजितः श्रेष्ठिवध्वा यत् त्रिदिनोषितः । करम्भामिधया चैल्यं तस्याः श्रेयःकृतेऽभवत् ॥ ४०३
 सपादलक्षदेशे च जायया शिरसार्पिताम् । यूकां कोऽपि वणिक् पाणौ मृदित्वा खल्वमारयत् ॥ ४०४
 अमारिघोषणापञ्चकुलेनानीय पत्तने । भूभुजे सोऽर्पितस्तेन प्राप्यादेशं प्रभोरिति ॥ ४०५
 सर्वस्वेन तदीयेन तद्गण्डपदयुक्तितः । यूकाविहार इत्येवं कारितं कीर्तनं नवम् ॥ युग्मम् ॥ ४०६
 स्तम्भतीर्थे यत्र चैत्ये प्रभोर्दीक्षाक्षणोऽभवत् । तत्र रत्नमयं बिम्बं जीर्णोद्धारश्च कारितः ॥ ४०७
 कुर्वतेति चतुश्चत्वारिंशदग्राणि भूभुजा । विधापितानि चैत्यानि चतुर्दशशतानि वै ॥ ४०८
 द्वासप्ततिलक्षमानपट्टकस्फाटनानुरो । विहिते रुदतीवित्तमोचने पण्डितैः स्तुतः ॥ ४०९

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नहुष-नाभाक-भरत-

प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतकृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।

विमुञ्चन् सन्तोषात् तदपि रुदतीवित्तमधुना

कुमारक्षमापाल ! त्वमिह महतां मस्तकमणिः ॥

श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्रोऽपि परमानन्दमुद्रहन् । पुण्यानुमोदनापूर्वं पपाठ नृपतेः पुरः ॥

‘अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥’

§२०. गण्डः श्रीसोमनाथस्य विहारे नृपतेर्वसन् । अपराधेन केनापि पदभ्रष्टो व्यधीयत ॥

विषीदन् पत्तनं प्राप्य †द्वारावलगाकोपमः । षोढावश्यकपूतात्मा प्रभून् सेवेन्निरन्तरम् ॥

एकदाऽवसरं प्राप्या चतुर्मासकपारणे । विधाय द्वादशावर्तवन्दनामिदमब्रवीत् ॥

चतुर्मासीमासीत् तव पदयुगं नाथ निकषा

कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।

इदानीमभ्युद्यन्निजचरणनिर्लोठितकले

जलक्लिन्नैरन्नैर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु नः ॥

श्रुत्वा काष्ठाभिमां तस्य निजधर्मानुरोधिनीम् । प्रभुसङ्केततो राज्ञा पुनः स्वपदभाक् कृतः ॥

§२१. राज्ये श्रीसिद्धभूभर्तुर्वामराशिर्द्विजः पुरा । पाण्डित्यस्पर्धया तत्र कासीतः समुपेयिवान् ॥

असहिष्णुः प्रतिष्ठायाः प्रभूणां जातिवैरतः । प्रत्यक्षं सोऽन्यदाऽवोचत् ‡भुक्तोद्धारसमं वचः ॥

यूकालक्षशतावलीवलवल्लोलोल्ललत्कम्बलो

दन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद्गुर्गन्धरुद्धाननः ।

नासावंशनिरोधनाद् गिणगिणत्पाठप्रतिष्ठाविधिः

सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलत्त्वल्लिः समागच्छति ॥

श्रुत्वाप्यानन्दतो माद्यच्चित्तैः § प्रभुभिरौच्यत । पूर्वं विशेषणमिति किं नाधीतं धियांनिधे ! ॥

अत इत्थं प्रयोक्तव्यं सोऽयं सेवडहेमडः । इति वैदुष्यकुन्ताग्रनुज्ञो न्यूनमनाः कृतः ॥

कुमारपालभूपालराज्ये शस्त्रवधो न हि । इति सोऽपि पदभ्रष्टो वर्तते कणमिक्षया ॥

अन्यदाऽऽवालभूपालं योगशास्त्रं पदे पदे । पठ्यमानं समाकर्ण्य सकर्णः स्पष्टमब्रवीत् ॥

† एतद्द्विदण्डान्तर्गतः पाठः पतितः B आदर्शः । 1 B °कव्जे । 2 A राज । 3 A भक्तोद्धार । 4 B नलचर ।

5 B मेदस्त्रिचित्तैः । 6 B °राख्यत ।

आतङ्ककारणमकारणदारुणानां वक्त्रेण गालिगरलं निरगालि चेषाम् ।

तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां श्रीयोगशास्त्रवचनान्मृतमुज्जिहीते ॥

२५

श्रुत्वेत्यमृतसंवादि वचः शान्तान्तरोष्मभिः । प्रभुभिर्द्विगुणा वृत्तिः पुनस्तस्मै प्रसादिता ॥

२६

§.२२ अन्यदा मागधौ कौचित् स्पर्धमानौ स्वविधया । सुराष्ट्रादेशतः प्राप्तौ श्रीपत्तनमहापुरम् ॥

२७

प्रभुभिः श्लाघ्यते यो हि स एव विभुरावयोः । मार्गोपक्षयदाताऽन्यो यस्तु हारयति ध्रुवम् ॥

२८⁵

प्राप्तं एकस्तयोर्मध्ये देशनावसरे प्रभोः । लक्ष्मीवन्तः पण्डिताश्च दृष्ट्वा स्पष्टमुदाहरत् ॥

२९

लच्छि वाणि मुहकाणि ए पइं भागी मुहमरउं ।

हेमसूरिअत्थाणि जे ईसर ते पंडिया ॥

४३०

द्वितीयो भूपतेश्चैत्ये विधायारात्रिकक्षणम् । नमस्ततः पृष्ठहस्ते दत्ते प्रभुभिरब्रवीत् ॥

३१

हेम तुहालां कर मरउं जेहं अचबभूय रिद्धि ।

10

जे चापं हेठा मुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

३२

अनुच्छिष्टेन भूपालो वचसा तस्य रञ्जितः । भूयोऽपि पाठयामास त्रिरुक्ते मागधोऽभणत् ॥

३३

पठिते पठिते लक्षं किं दास्यसि नृपस्ततः* । लक्षत्रयं त्रिरुक्तत्वात् स तस्मै तत्क्षणाददात् ॥

३४

समये बहुपाठोऽपि श्रेयानिति स चारणः । सर्वार्थसाधकं मौनमिति व्यर्थमन्यत ॥

३५

§.२३. अन्यदा जगदानृण्यचिकीर्षाकौतुकी नृपः । प्रभुं विज्ञापयामास सद्यः सौवर्णसिद्धये ॥

३६¹⁵

ततः श्रीदेवचन्द्राह्वानं सुगुरुन् प्रभवोऽपि हि । श्रीसह-कुमरक्षमापविज्ञप्तिभ्यामजुहवन् ॥

३७

तेऽपि तीव्रव्रताः किञ्चित् सङ्गकार्यमिति द्रुतम् । यथाविधि विहारेण महात्मानः प्रतस्थिरे ॥

३८

प्रवेशोत्सवसामग्रीं भूपो यावत् प्रचक्रमे । सूरयः पौषधागारं शीघ्रं तावत् समाययुः ॥

३९

नृपतिप्रमुखानेकश्रावकैः सहितः प्रभुः । विदधे द्वादशावर्तवन्दनां विनयान्विताम् ॥

४४०

*तस्मिन्नवसरे श्राद्धः श्रीकपर्द्यपि मन्त्रिराद् । उत्तरासङ्गतो भूमिं प्रमार्ज्यादत्त वन्दनाम् ॥

४१²⁰

*अदृष्टपूर्वं आचारः क इत्युक्ते महीभुजा । सिद्धान्तविधिरेषोऽपीत्याह श्रीगुरुस्तरम् ॥

४२

श्रुतश्रोतोपदेशौ तौ गुरुभिः सूरि-भूपती । सङ्गकार्यं द्रुतं पृष्टौ न श्लथाः कापि धीधनाः ॥

४३

विसृज्य तावपि क्षिप्रं सभां जवनिकान्तरे । यथाचतुः स्वर्णसिद्धिं निपत्य गुरुपादयोः ॥

४४

श्रीहेमसूरयः प्राहुर्भगवन् ! शैशवे मम । काष्ठभारिकतो वल्लीरसबिन्दुरुपाददे ॥

४५

तेनाभ्यक्तं ताम्रखण्डं संयोगाज्जातवेदसः । सुवर्णं तत्क्षणाज्जातं सिद्धनिष्ठीवनादिव ॥

४६²⁵

वलेरादिश्यतां तस्या नामसङ्केतनादिकम् । करोतु क्षितिपः क्षिप्रं धरणीमनृणामयम् ॥

४७

कुपिता गुरवः प्राहुः पापापसर दूरतः । न योग्य इत्यपास्यामुं पादलग्नमिवोरगम् ॥

४८

अग्रे मुद्गरसप्रायविधया त्वमजीर्णमाक् । मन्दाग्रेर्मोदकां विद्यां कथमेतां ददामि ते ॥

४९

शिष्यमाग्रहतस्तस्मादपथ्यादिव रोगिणम् । निवार्य सूरयो मूरिवैराग्या नृपमभ्यधुः ॥

४५०

जिनचैत्यालंकृतक्षमा-मारिनिर्द्धाटनादिभिः । सिद्धे लोकद्वये राजन् ! किमाधिक्यमभीप्ससि ॥

५१³⁰

किं च ते जगदानृण्यकारिण्यै हेमसिद्धये । न भाग्यमस्ति तेनाव युक्ता भावानुमोदना ॥

५२

इत्यादिश्य श्रुत्येव विहारं सूरयो व्यधुः । तत्त्वकार्यं न मुह्यन्ति यतो निबिडबुद्धयः ॥

५३

1 B प्राप्तक्षैकं । B आदर्श-१ तुहारा. २ मरु. ३ जह ४ चंपइ हिट्टा. ५ ताह. ६ A दास्यसि नृपतिस्तत ।

* एतत्तारकाङ्कितं श्लोकद्वयं नोपलभ्यते B आदर्शे ।

५२४. अन्यदा श्रीवीतभयपत्तनस्थलगर्भिताम् । ब्रह्मर्षिणा केवलिना कपिलेन प्रतिष्ठिताम् ॥ ५४
विद्युन्मालिप्रतिमायाः प्रतिच्छन्देन मञ्जुना । चण्डप्रद्योतभूमेन कारितां चेष्टिकाकृते ॥ ५५
सप्तहस्तोच्छ्रितां जात्यचान्दनीं कुमरो नृपः । देवाधिदेवप्रतिमां शुश्राव सुगुरोर्मुखात् ॥ ५६
-त्रिभिर्विशेषकम् ॥
- ५ गुरोर्वचनतः कार्यसिद्धिं निश्चित्य भूपतिः । तत्कालप्रहितानेकसामन्तैर्भक्तियुक्तितः ॥ ५७
खानयित्वा वीतभयस्थलमुत्तमभाग्यतः । देवाधिदेवप्रतिमामव्यङ्गां निरकाशयत् ॥ -युग्मम् ॥ ५८
नरेन्द्रादेशतः सर्वग्रामाकरपुरादिषु । रथयात्रास्त्रिव सैरं जायन्ते स्म महोत्सवाः ॥ ५९
भाविकैः क्रियमाणेषु पुरा सङ्गीतकादिषु । प्रभावनामयं विश्वं सृजन्ती प्रतिमाऽचलत् ॥ ६०
समानं तेन भूमेन कृतानुकृतमोत्सवा (?) । रथाधिरूढा प्रतिमा प्रापाणहिल्लपत्तनम् ॥ ६१
१० स्वसौधासन्नभूपीठे प्रासादे स्फटिके नृपः । निवेश्य पूजयामास त्रिकालं कलिकीलकः^१ ॥ ६२
५२५. अथ श्रीकुमारक्षमापः स्वजनुफललिप्सया । शत्रुञ्जयोज्ज्वन्तादितीर्थयात्रां प्रचक्रमे ॥ ६३
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्रैः श्रीकुमारनरेशितुः । सद्वाधिपत्यतिलकं विदधे महतो महात् ॥ ६४
देवालयस्य प्रस्थानमुद्धर्ते स्थापिते सति । मिमिलुः परितः सद्वा धर्मा इव चतुर्विधाः ॥ ६५
कुमारपालभूपालो धन्यमन्यमनोरथः । यावत् समग्रसामग्रीमव्यग्रमनसाऽकरोत् ॥ ६६
१५ तावद्देशान्तरायातं चरयुग्मं व्यजिज्ञपत् । श्रीकर्णस्त्वामुदेतीति नृपो डाहलदेशराट् ॥ ६७
आकर्ण्य कर्णशूलममिति वाक्यमिलापतिः । खेददन्तुरमालो द्राक् मन्त्रिवाग्भटमभ्यधात् ॥ ६८
प्रासायां यदि सामग्र्यां धर्मं कर्तुं न चाप्नुमः । निष्पन्नायां रसवत्यां तदिदं मुखवीक्षणम् ॥ ६९
शुशोच गुरुपादाग्रे स्वमधन्यतमं नृपः । स्वामिन् ! रङ्गस्य जीर्येत किं भुक्तिश्चक्रवर्तिनः ॥ ७०
सूरीन्द्रा अपि तत्कालमाकलय्य लवादिकम् । आदिक्षन् द्वादशे यामे निवृत्तिस्ते भविष्यति ॥ ७१
२० किं कर्तव्यतया मूढो यावदास्ते नराधिपः । तावन्निर्णीतवेलायां चरयुग्ममुपागमत् ॥ ७२
* दिवंगतश्च श्रीकर्ण इति सद्यो निवेदिते । नृपस्ताम्बूलमुत्सृज्य कथमित्यनुयुक्तवान् ॥ ७३
निशि प्रयाणं कुर्वाणः श्रीकर्णः कुम्भिपृष्ठमाक् । जितकाशिमदावेशान्निद्रामुद्रितलोचनः ॥ ७४
कण्ठावलम्बिसौवर्णशृङ्खलेन गरीयसा । न्यग्रोधपादलग्नेनोलम्बितः पञ्चतामगात् ॥ ७५
कलौ त्वमेव सर्वज्ञः स्तुवन्निति पुनः पुनः । अक्षेपेण महीपालो जिनयात्रामसूत्रयत् ॥ ७६
२५ दुकूलाच्छादितक्षोणीतललीलागतिक्रमः । नृपः श्रीहेमसूरीणां दत्तहस्तावलम्बनः ॥ ७७
पदे पदे महादानसत्रागारमहोत्सवैः । धर्मैकच्छत्रतां चक्रे शक्रः कल्याणकेष्विव ॥ युग्मम् ॥ ७८
अकुतोभयताहूतपुरुहूतसमृद्धिभिः । किल सङ्घमिपात् स्वर्गो भूमण्डलमवातरत् ॥ ७९
द्विघोषदिव्यमानाध्वा प्रभुश्रीहेमसूरिभिः । धन्व्युक्ष्णगरं प्राप भूपः पापव्यपोहधीः ॥ ८०
स्वयं विधापिते तत्र प्रभोर्जन्मगृहावनौ । सप्तदशहस्तमाने विहारे शोलिकाभिवे ॥ ८१
३० नृपः प्रभावनां कुर्वन् संयमी स्वेन्द्रियानिव । उपसर्गकृतो विप्रांश्चक्रे विषयताडितान् ॥ युग्मम् ॥ ८२
दृष्टवर्षापनार्पूर्व प्राप्तः शत्रुञ्जये गिरौ । दृष्टे नाभेयचिम्बे तु योगीवानन्दमुद्बहन् ॥ ८३
दुःखक्षयश्च मे कर्मक्षयश्च भवतादिना^२ । दण्डकप्रणिधानेन विमालेन^३ भुवं स्पृशन् ॥ ८४
यावदास्ते नृपस्तत्र वास्तवस्तुतिसंस्तवी । समयज्ञस्तदोवाच चारणो वाक्यचञ्चुरः ॥ विशेषकम् ॥ ८५

इकह फूलह माटि देइ जु नरसुरसिवसुहं ।

तिणिस्यूं केही साटि कटरे । भोलिम जिणवरहं ॥

८६

श्रुत्वेति भूयो भूमीन्द्रः पाठयामास चारणम् । ददौ नवसहस्राणि नवकृत्व उदीरिते ॥

८७

§२६. देवकोशप्रभृत्यर्धमेकदा रत्नमण्डपे । अन्तराले धृतं स्थालं ससद्नेन महीभुजा ॥

८८

हारकेयूरदीनारमुद्रिकाकुण्डलादिभिः । भविकैर्भावनासारं क्षिप्यमाणैर्विमूषणैः ॥

८९

कश्चिदाजन्मदारिद्री भावनाद्रमनास्तदा । जीर्णचेलः पोष्टलिकश्चिक्षेप द्रम्मपञ्चकम् ॥

८९०

तद्विलोक्य प्रसन्नास्याः प्रभुश्रीहेमत्तरयः । गस्तकं धूनयामासुः पूरिता इव तद्गुणैः ॥

९१

तदा चौलुक्यराजेन्द्रः प्रभूनाचष्ट सादरम् । लघुदानेन भगवन्नत्र का वश्मत्कृतिः ॥

९२

वमापे प्रभुभिर्मूष ! गृणु यच्चित्रकारणम् । व्ययन्ति लक्षमेवेह ये कोटीन्द्राः स्वभावतः ॥

९३

लक्षाधिपतयश्चात्र सहस्राणि वितेनिरे । महातीर्थे पुनन्ति स्वं सहस्रेशाः शतैः पुनः ॥

९४

राजन् ! पोष्टलिकश्चायं दारिद्र्यद्रुमकाननम् । ददायनर्घ्यफलदं सर्वस्वं द्रम्मपञ्चकम् ॥

९५

ययाचे तमयो भूपः पुण्यं लक्षादिदानतः । स च सन्तोषतो नैच्छद् विस्मितो भूपतिस्ततः ॥

९६

बहुप्रकारं स्थापित्वा मन्वानस्तुल्यधर्मिणम् । कृतपुण्यं पोष्टलिकं विससर्ज कृतादरम् ॥

९७

कृत्वा प्रभावनामत्यद्भुतां शशुञ्जये गिरौ । ययौ रैवन्के राजा राजमानो गुरुश्रिया ॥

९८

तत्र चाकस्मिके छत्रशिलाकूपे सगुह्यिते । पौराणविदुराः सूरिप्रवरा नृपतिं जगुः ॥

९९

इयं छत्रशिला राजन् ! समकं समुपेतयोः । द्वयोः पुण्यवतोः शीर्षे किलाकस्मात् पतिष्यति ॥

५००

इत्यत्र सम्प्रदायोऽस्ति तदावां पुण्यवत्तमौ । यदीदं सत्यतामेति दुर्यशो दुर्धरं तदा ॥

५०१

तत् त्वमेव महीपाल ! नमस्कुरु जिनाधिपम् । भावपूजावदस्माकं नतिरप्यस्तु भावतः ॥

५०२

नृपेण पुनरभ्यर्च्य ससद्नाः प्रभवस्तदा । छत्रशैलेयमार्गेण प्रहिता हितभक्तिना ॥

५०३

स्वपनावसरे स्थित्वा पर्वताधः स्वयं नृपः । आशैवेयजिनं श्रेण्या स्नात्रकर्तृनधारयत् ॥

५०४

स्नात्रारात्रिकमाङ्गल्यदीपप्रभृतिक्रियाम् । करात्केरण सञ्चार्य स्वयं चक्रे नराधिपः ॥

५०५

कृत्वाऽऽरात्रिकमाङ्गल्यं नृपोऽन्यस्मै प्रयच्छति । सोऽप्यन्यस्मै यावदन्ये जिनपादान्तिकेऽमुचन् ॥

५०६

भावनाजितसत्पुण्यफलस्येव भवान्तरे । सर्वोपाधिसमृद्धायाः सामग्र्याः किमु दुष्करम् ॥

५०७

यात्रामासूय्य सुत्रामसमृद्धिस्पर्धिनीमसौ । सत्रैरामत्रयामास पृथ्वीं पृथुपराक्रमः ॥

५०८

यय शङ्कापनोदार्थं जीर्णप्राकारवर्त्मना । मुक्त्वा छत्रशिलामार्गं नच्यपद्याविधौ नृपः ॥

५०९

पर्वतोपत्यकामारादाश्रीजिनपदाम्बुजम् । ददौ महाध्वजं स्फूर्जद्दुकूलपटनिर्मितम् ॥

५१०

आदिश्य चागृभटं मन्त्रिराजं राजन्वर्ती भुवम् । ख्यापयन् प्राणमत् तीर्थमालामम्लानवैभवः ॥

११

लक्षांश्चिपिं द्रम्माणां पद्यानिर्माणकर्मणि । व्ययीचकार मन्त्रीन्द्रो गणना क गरीयसाम् ॥

१२

§२७. नृपं संस्मरनामानं विग्रहीतुं स राणकम् । सुराष्ट्रामण्डले प्रैपीदथोदयनमन्त्रिणम् ॥

१३

चतुरङ्गचमूसारः सचिवो दलनायकः । वर्धमानपुरं प्राप राज्यसारं हि मन्त्रिणः ॥

१४

तत्राभ्यर्णतया शशुञ्जयं तीर्थं विवन्दिषुः । सैन्यं तत्रैव संस्थाप्य स्वयं नाभेयमानमत् ॥

१५

धृतधौतोत्तरासङ्गः सङ्गमुक्ताशयो यदा । सपर्या कर्तुमारेमे श्रीनाभेयजिनेशितुः ॥

१६

तावन्नक्षत्रमालादीपाद् वर्त्तिमपाहरत् । मूषकः स्वर्णशलाकामिव यत्कृत्यमूढधीः ॥

१७

1 B सुहं । 2 B सडं । 3 B वरह । 4 B भवान्नत्र । 5 A पौराणि । 6 A मन्त्री । 7 B मूषिक । 8 B "शिलाका" ।

काष्ठप्रासादविरे तां ज्वलन्तीं यदाऽक्षिपत् । मन्त्री समाधिभङ्गेन त्याजयामास तां ततः ॥ १८
 चित्तेऽथ तर्कयामास मन्त्री मतिमतां वरः । प्रासादेऽस्मिन् काष्ठमये नैत्योऽयं सङ्गतो महान् ॥ १९
 ज्वलन्तीं यद्यसौ वर्त्तिमित्थमादाय कर्हिचित् । रहः सञ्चारयेत् कापि दारुणं दारुणि क्षणम् ॥ ५२०
 मिथः संसज्य काष्ठौघैः प्रासादोऽयं महानपि । तदा भज्येत निर्भाग्यवतामिव मनोरथः ॥ २१
 ततः कारयितव्योऽसौ प्रासादोऽश्ममयो मया । चिरं च भविनः सन्तु वर्धमाना^१ मनोरथाः ॥ २२
 ब्रह्मचर्यैकभक्तत्वप्रमुखानथ मन्त्रिराद् । जीर्णोद्धाराय जग्राहामिग्रहाज्जिनपादयोः ॥ २३
 बलीयः सर्वकार्येभ्यः स्वामिकार्यं नियोगिनाम् । विमृशन्निति मन्त्रीशः स्कन्धावारमुपेयिवान् ॥ २४
 अभ्यमित्रीणतां भेजे भेजे नृपबलैस्ततः । श्रीमानुदयनो योद्धुं स्वयमुत्तस्थिवानथ ॥ २५
 अरातिप्रेरितापारग्रहारभरजर्जरः । नीतः स्वशिविरे मन्त्री वण्ठैरुत्पाद्य यत्नतः ॥ २६
 स्वामिकार्यं गतैः^२ प्राणैर्धन्यं मन्योऽपि धीसखः । शुश्रुवे नेत्रयोरश्रु वारि निर्झरणादिव ॥ २७
 किं किञ्चिदन्तःशल्यं ते मन्त्रिन् ! दोदूयते हृदि । पृष्ठे समीपगैरित्थं सोऽप्युवाच सगद्गदम् ॥ २८
 श्रीशत्रुञ्जयतीर्थे च चैले शकुनिकामिधे । जीर्णोद्धारचिकीर्षोर्मे देवर्णमवशिष्यते ॥ २९
 तैरुचे नन्दनौ मन्त्रिन् ! वाग्भटो-ऽऽम्रभटौ तव । गृहीताभिग्रहौ तीर्थं^३ द्वयीमुद्धरिष्यतः ॥ ५३०
 पर्यन्ताराधनाकामी कृत्वा देवार्चनाविधिम्^४ । मुनिमन्वेषयामास साक्षीकारं समाधये ॥ ३१
 मुनेरभावतो वण्ठं तद्वेषमुपनीय ते । तस्मै निवेदयामासुस्तन्मुनीभावतः स च ॥ ३२
 ललाटं घट्टयन्तस्य पादयोरादिदेववत् । चक्रे तत्साक्षिकीं मन्त्र्याराधनां धिषणाधनः ॥ ३३
 मुदिते मन्त्रिणि प्राप्ते परलोकपथीनताम् । वण्ठः प्रधानैरुक्तोऽपि यतिवेषं न चासुचत् ॥ ३४
 चन्दनेनेव निम्बद्रुमैश्चिवासनया परम् । वासितः पालयामास चारित्रं विमलाचले ॥ ३५
 मन्त्रिणोऽभिग्रहग्राही श्रीकरीधारकः स च । व्यावृत्य शेषकार्यार्थी श्रीपत्तनमुपेयिवान् ॥ ३६
 राजकार्याकुलत्वेन प्रस्तावाप्रासितः स तु । न चाविःकृतवान् स्वाभिप्रायं सचिवपुत्रयोः ॥ ३७
 चिरंतपःकृशीभूतः पृष्ठो देशालिकोऽन्यदा । वाग्भटो-ऽऽम्रभटयोस्तत्तीर्थोद्धारकृणं जगौ ॥ ३८
 गृहीताभिग्रहौ तौ तु तीर्थोद्धाराय तत्क्षणम् । प्रेषयामासतुः सूत्रधारान् शत्रुञ्जये गिरौ ॥ ३९
 वर्षद्वयेन निष्पन्ने प्रासादे प्रेषितः पुमान् । वर्द्धापनिकया लेभे जिह्वां हेममयीं ततः ॥ ५४०
 क्षणेन पुनरागत्य द्वितीयो मानवोऽवदत् । प्रासादः स्फुटितो मन्त्रिन् ! इति वज्रोपमां गिरम् ॥ ४१
 ततश्च वाग्भटो धर्मसुभटः स्थिरकर्मधीः । आपृच्छ्य कुमारक्षमापं दृढाभिग्रहसाग्रहः ॥ ४२
 कपदिनि महामाले निजमुद्रां नियोज्य च । चतुःसहस्रवाहानां प्रतस्थे शकुनैः शुभैः ॥ ४३
 शत्रुञ्जयोपत्यकायां सामग्रीपूरणेक्षणी । श्रीवाग्भटपुरमिति नवं पुरमवासयत् ॥ ४४
 दृढे दृढतरे कर्मस्थायेऽपि विहिते सति । स्फुटिते बहुशश्चैत्ये मन्त्री पप्रच्छ शिल्पिनः ॥ ४५
 प्रासादे सप्रमे वायुः प्रविष्टो न निरैति यत् । तेन स्फुटति देवायं पक्वालुङ्कपिण्डवत् ॥ ४६
 भ्रमहीने पुनश्चैत्ये दूषणं निरपत्यता । श्रुत्वेति तत्त्वदग् मन्त्री मन्त्रयामास चेतसा ॥ ४७
 धर्मसन्तानमेवास्तु गत्वरेण कुलेन किम् । श्रीमतां भरतादीनां पङ्क्तौ भवतु नाम मे ॥ ४८
 दीर्घदृष्ट्या विचार्येति वाग्भटो निजवाग्भटः । भ्रमभित्योरन्तरालं शिलापूरमपूरत् ॥ ४९
 वर्षत्रयेण सज्जाते विहारे कलशावधौ^५ । श्रीपत्तनादुपानीय श्रीमत्सङ्घं चतुर्विधम् ॥ ५५०
 श्रीचक्रमनृपाद्वर्षे रुद्रार्क(१२११)प्रमितैर्गतैः । प्रतिष्ठाप्य ध्वजारोपं कारयामास मन्त्रिराद् ॥ ५१

श्रीशैलमयविम्बस्य मूर्ते यश इव स्वकम् । दध्रे परिकरं तत्र मम्माणीयखनीभवम् ॥	५२
श्रीवाग्भटपुरे राजपितुर्नाम्ना विधापिते । प्रासादे स्थापयामास पार्श्वनार्थं सविस्तरम् ॥	५३
चतुर्विंशतिमारामांस्तीर्थपूजाकृते नृपः । प्रासवस्त्रादिकं चान्यद् देवलोकाय दत्तवान् ॥	५४
सप्तषष्ठ्युतामेकां कोटिं वाग्भटमग्निराट् । तीर्थोद्धारे व्ययीचक्रे प्रतिष्ठायां पुनः पृथक् ॥	५५
§ २८. अथाऽऽम्रभटनामा श्रीभृगुकच्छपुरावनौ । शकुनीचैत्यमुद्धर्तुमारभे श्रेयसे पितुः ॥	५६
नर्मदादिमहातीर्थव्यन्तरोपज्ञबाधया । शिलान्यासे कृते गर्ता मिमेलामूलचूलिकम् ॥	५७
अकस्मान्मिलिते गर्ते व्यापृता भूमिशोधने । कलौ गुणा इव सतां छादिताः कर्मकारिणः ॥	५८
पापार्जनमिदं पुण्यच्छलेनेति दयापरः । सपुत्रभार्यो मन्त्रीशस्तत्र शम्पां स्वयं ददौ ॥	५९
सहसाऽतिशयात् तस्य सन्तुष्टा नर्मदासुरी । निराचकार प्रत्यहं दीपिकेव तमोभरम् ॥	५६०
वस्त्राभरणसन्मानैः सन्तोष्य स्थपतीनथ । शैलानुवादं प्रासादं कलशान्तमचीकरत् ॥	६१
सङ्घं सनृपतिं श्रीमद्देमसूरिपुरस्सरम् । श्रीपत्तनादुपानीयार्हचैत्यं प्रत्यतिष्ठिपत् ॥	६२
सङ्घस्यातुच्छवात्सल्यं कृत्वा स्वीयं च मन्दिरम् । अर्थिभिर्मुषितं चक्रे ध्वजारोपाय सञ्चरन् ॥	६३
सुव्रतस्वामिनश्चैत्ये हर्षोत्कर्षेण धीसखः । ध्वजं महाध्वजोपेतं दत्त्वा लास्यमसूत्रयत् ॥	६४
आरात्रिकावताराय भूभुजाऽभ्यर्थितः स्वयम् । भद्राय तुरगं दत्त्वा जग्राहारात्रिकं करे ॥	६५
श्रीमत्कुमारपालेन ललाटे तिलके कृते । द्वासप्तत्या नृपैः क्लृप्तचामरच्छत्रविस्तरः ॥	६६
स्थिरीकृतारात्रिकोऽसौ तदैवागतवन्दिने । स्वबाहोः कङ्कणं हैमं ददौ राजपितामहः ॥	६७
बलात्कारेण बाहुभ्यां धृत्वा कुमारभूपतिः । नीराजना-माङ्गलिक्यप्रदीपं निरपीपदत् ॥	६८
श्रीसुव्रतजिनं नत्वा गुरुंश्च गुरुभक्तितः । शीघ्रनीराजनाकर्महेतुं पप्रच्छ भूपतिम् ॥	६९
चूतकारो यथा चूते शिरसाऽपि पणायते । अतः परं शिरोदाता तथार्थिभ्यो भवानपि ॥	५७०
सखेहमिति राज्ञोक्ते तद्गुणोद्वेकरञ्जिताः । श्रीहेमगुरवः प्राहुर्विस्मृतान्यस्तुतिव्रताः ॥	७१
किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।	
कलौ चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥	७२
अनुमोद्य मनोमोदमेदस्विमनसाबुमौ । क्षमापती गतौ सङ्घसहितौ तौ यथागतम् ॥	७३
अथ तत्रगतानां श्रीप्रभूणां स्वल्पवासरैः । गतः प्रान्तदशमात्रभटोऽचिन्तितबाधया ॥	७४
ज्ञात्वा विज्ञप्तिस्तदाह्णं स्वरूपं प्रभवोऽपि हि । बहुविधं हि कल्याणं कर्मण'ध्यानलीलया ॥	७५
प्रतिष्ठावसरे चैत्यशिखरे नृत्यतस्तदा । मिथ्यादृशां देवतानां दोषं द्रुतमबूबुधन् ॥	७६
सङ्गाधारः प्रयत्नेन रक्षणीयो यथातथा । दयालुतैव च परं जिनशासनजीवितम् ॥	७७
इति व्योमाध्वनोत्पत्य यशश्चन्द्रेण संयुताः । भृगुकच्छपरिसरं सम्प्राप्ताः प्रभवः क्षणात् ॥	७८
मूलं मिथ्यादृक्सुरीणां प्रभवः सैन्धवां सुरीम् । अनुनेतुं तस्थिवांसः कायोत्सर्गेण तत्क्षणम् ॥	७९
दर्पेण सैन्धवा देवी सावहेलं मुखाम्बुजात् । आकृष्य दर्शयामास स्वजिह्वां हेमसूरये ॥	५८०
सरोषमथ सूरीन्द्रः प्रक्षिप्योदूखले कणान् । ताडयामास मुशलप्रहारैर्गणिपाणिना ॥	८१
निबिडं पीडिता देवी गृह्णन्ती दशनाङ्गुलीः । ब्रुवाणा रक्ष रक्षेति पपात प्रभुपादयोः ॥	८२
मुञ्चामात्यमिति प्रोक्ते नाहमेकैव दोषमाकृ । ग्रस्तोऽयं सर्वदेवीभिः खण्डशः पूर्वमेव च ॥	८३
इत्यादिदीनवचनामप्येनां रोषदारुणाः । निगृह्य सूरयोऽमालं मोचयामासुराशु तम् ॥	८४

प्रातः श्रीसुव्रतस्वामिप्रणिपातसमाहिताः । आसेदिवांसः प्रासादं तुष्टुवर्जिननायकम् ॥

८५

संसारार्णवसेतवः शिवपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा

विश्वालम्बनयष्टयः परमतव्यामोहकेतूद्गमाः ।

किञ्चास्माकमनोमतंगजदृढालानैकलीलाजुष-

स्त्रायन्तां नखरश्मयश्चरणयोः श्रीसुव्रतस्वामिनः ॥

८६

श्रीमदाम्रभटसेत्थमुपकृत्य महर्षयः । ययुर्यथागतं लोकहिताशेषप्रवृत्तयः ॥

८७

वारभटाम्रभटामालौ चक्राते परमार्हतौ । लाट-कुङ्कुणदेशेषु विहारालङ्कृतां भुवम् ॥

८८

५२९. अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीकुमारनरेश्वरः । कामन्दकीमहानीतिशास्त्रं शुश्राव कोविदात् ॥

८९

‘पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥’

९०

श्रुत्वेति ग्राह ‘भूभर्तु रूपम्या तर्हि नीरदः ।’ चक्रुः सामाजिकाः सर्वे न्युञ्जनानीयता प्रभोः ॥

९१

विलोक्यावाञ्छुखं राजा तदानीं तु कपर्दिनम् । न व्यर्थं चेष्टे ह्येष इत्येकान्ते तमब्रवीत् ॥

९२

स्वामिन् ! ‘उपम्या’ शब्दोऽयं सर्वशास्त्रेषु निन्दितः । छन्दानुवर्तिनस्त्वेतेऽभिनन्दन्ति वृथा प्रभुम् ॥

९३

अराजकं वरं स्वामिन् ! न तु मुखौ महीपतिः । अकीर्तिस्ते च विद्वेषिमण्डलेषु प्रसर्पति ॥

९४

उपमेयम्, उपमानम्, औपम्यम्, उपमा तथा । तुल्यार्थवाचकाः शब्दाः शुद्धा व्याकरणेष्वमी ॥

९५

श्रुत्वेति युक्तोपन्यस्तं तद्वाक्यं लज्जितो नृपः । आस्थानोत्थायमेकान्ते पाठवेला मचीकलपत् ॥

९६

पञ्चाशद् वर्षदेश्योऽपि वर्षेणैकेन भूपतिः । वृत्ति-काव्यत्रयं कस्मादप्युपाध्यायतोऽपठत् ॥

९७

नित्यं पैचुष्यवैदुष्यसामग्र्या पक्वधीर्नृपः । विद्वत्सु बिस्दं लेभे श्रीविचारचतुर्मुखः ॥

९८

५३०. कदाचिदन्यदा विश्वेश्वरनामा महाकविः । श्रीसोमनाथमुद्दिश्य प्रतस्थे काशिदेशतः ॥

९९

अणहिल्लपुरे प्राप्तो हेमसूरीन्द्रपर्षदि । ससामन्तनराधीशसेवितं वीक्ष्य तं जगौ ॥

६००

‘पातु वो हेमगोपालः कम्बलं यष्टिमुद्वहन् ।’ सामिप्रायं भणित्वेति बुधो यावद् विलम्बते ॥

६०१

नृपं निरीक्ष्य सक्रोधं प्रभूणां हीनवर्णनात् । तदिज्जितज्ञो विज्ञो द्रागुत्तरार्धमुदाहरत् ॥

६०२

‘षडदर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ।’ भूपोऽपि हृषितस्तस्मै तदासनमदापयत् ॥

६०३

पाण्डित्यगोष्ठीमासूत्र्य प्रभुभिः सह पण्डितः । सुतरां मुमुदे राजमराल इव मानसे ॥

६०४

रामचन्द्रादिसाधूनां परीक्षार्थमथो बुधः । ‘व्यापिद्धेति’ समस्यायास्तुरीयं पादमाख्यत ॥

६०५

रामचन्द्रमुनिर्यावत् प्रकाशं वक्तुमैहत । उत्कलोलमनाम्भोधिः श्रीकपर्दी तदाऽवदत् ॥

६०६

नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सबले शक्येऽपि धातुं दृशौ,

सर्वत्र प्रतिभाव्यते^१ मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् ।

इत्थं मध्यगता सखीभिरभितो दृग्मीलनाकेलिषु,

व्यापिद्धा नयने मुखं च रुदती स्वे गर्हते कन्यका ॥

६०७

पञ्चाशतसहस्राणां मूल्यं त्रैवेयकं नृपः । ‘भारत्याः पद’मित्यस्याक्षिपत् कण्ठे कपर्दिनः ॥

६०८

इत्यादिदिव्यवैदग्धीस्निग्धचित्तेन भूभुजा । स्थाप्यमानश्चिरं विश्वेश्वरः कविरुदाहरत् ॥

६०९

कथाशेषः कर्णो धनिजनकृशा काशिनगरी,
सहर्षं हेषन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।
सरस्वत्याश्लेषप्रणयलवणोदप्रणयिनि,

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमतः ॥

६१०

इत्युक्तिव्यक्तिवैचित्र्यचमत्कृतहृदा तदा । सत्कृतो भूभुजाऽगच्छद् यथास्थानं विशारदः ॥
३३१. सपादलक्षभूमर्तुर्भुक्तौ नागपुरे पुरे । चिकारयिषया जैनचैत्यस्य कुमरो नृपः ॥
दूतेन ज्ञापयामास श्रीमद्वीरसलभूपतेः । तस्मिन् भूमिमददाने जिनधर्मविरोधतः ॥
कुमारपालभूपालः स्वयमागत्य सैन्ययुक् । सरोध श्रीनागपुरं बिले ताक्षर्यं इवोरगम् ॥
तदन्तः कुमरो नाम महामाण्डलिको बली । चिरं बहिःस्थसैन्येन रणं चक्रे शराशरि ॥
नागानुभावतो दुर्गं ग्रहीतुं विग्रहेण तम् । न शेके गूर्जरेऽपि तदैको मागधोऽभणत् ॥

११५

१२

१३

१४

१५

१६ १०

एहं न होइ धर धार सार पामारनरिन्दह ।

एहं न होइ उज्जेणि जुं पइं भंजीयं बलचंडह ।

मंडवगढं नहुं एहं जु पइं असिवर धंधोलीयं ।

उच्चयाणं नहुं एउं जु पइं नियंभुयबलि तोलीयं ।

नागपुरह एहुं चालुकवइ जइ वेढिउ दहदिहि घणुं ।

१६

ता नमइ न कुंमरमंडलीय वाल एकुं भमुहह तणुं ॥

१७

ततः सरोषो भूपालो महारम्भेण सर्वतः । भ्रान्त्वा चतुःप्रतोलीषु युयुधेऽभ्यन्तरादिभिः ॥

१८

कुमरोऽल्पबलात्माऽपि न मुमोच स्वसाहसम् । चारणोऽपि द्वितीयेऽहि राज्ञोऽग्रे पुनरब्रवीत् ॥

१९

पुढाउट्टिहिं फेरु फिर तुं दिणयरं देउ जिम ।

जणं कंचणगिरि मेरु कुमरह कुमरप्पाल तिमं ॥

६२० २०

स सुसोत्थापितः सिंह इव भूपालपुङ्गवः । दुर्गं निःपीडयामास पक्वमाग्रफलं यथा ॥

२१

तदा माण्डलिको भयशौर्यः कातरमानसः । लिखित्वा ज्ञापयामास युक्त्या शाकम्भरीपतेः ॥

२२

चूयहलं परिपक्वं विहलिय साहा सुनिव्वभरं पवणं ।

डाला डुल्लणसीला न याणिमो किं पि निव्वडइ ॥

२३

विज्ञाय गूर्जराधीशं दुर्जेयं सोऽपि बुद्धिमान् । नाजगाम स्वयं तस्मै लिखित्वा चेदमादिशत् ॥

२४ २५

जइ जिप्पइ तां मंडलीयं जिणहिं त गुज्जरराउ ।

तुह कुमरु यह कुमरप्पाल दुन्निवि होहु किमाउ ॥

२५

प्रस्तावेऽस्मिंश्चित्रकूटे श्रीमत्कुमारभूपतेः । श्रीविग्रहनृपानीकैर्गृहीतं हास्तिकं बलात् ॥

२६

तत्स्वरूपं माण्डलिकः कुमरः प्रेष्य चारणम् । ज्ञापयामास भूमर्तुरुपायोऽवसरे बलम् ॥

२७

गया जि साजण साथि घरि पइठा बहरी तैणइ ।

३१

कुमरपालं ति हाथि अवसु ति अवसरि बाहडिइं ॥

२८

१ इत्युक्तियुक्तिः । B आदर्शे पाठभेदा - १ यह २ ज पइ ३ भंजीय. ४ मंडवु गढ. ५ एहु. ६ धंधोलिउ ७ उच्चयाणु. ८ एहु. ९ तइ. १० नियभुय. ११ तोलिउ. १२ नायउर पहु. १३ घणउं. १४ कुमरामंडलिय. १५ A चालुक. १६ तणउं. २ B फिरइ त. ३ B दिणयर. ४ B जणु. ५ B मणि. ६ B जिप्पहि ता मंडलिउ. ७ B जिणहिं. ८ A तहावि. ९ B बाहुडहिं ।

शयिते गूर्जराधीशे किंवदन्तीमिमां तदा । हिताय श्रावयामास दारुणामपि चारणः ॥

२९

गड फुट्टं वेयण गई विग्गहिं लया गइंद ।

मत्तउं चालू चक्कवइ निम्भर आवइं निंदं ॥

६३०

बलीउं भूयवइ जं करइ तं सहं करणह जुत्तु ।

मांडविं जग सरिस्सुं वयरां काइं सूह निच्चंतं ॥

३१

इत्याकर्ण्य महीपालो जातो भावद्वयाकुलः । प्रधानैश्च कृतः सन्धिः समये शोभतेऽखिलम् ॥

३२

श्रीनागपुरदुर्गान्तः प्रेष्य पञ्चकुलं नृपः । प्रासादं कर्तुमारोमे व्यर्थारम्भो न तादृशाः (शाम् ?) ॥

३३

§३२. कुमारपालभूपालः समं वीसलभूभुजा । सङ्ग्राममभिसन्धाय जगाम निजपत्तनम् ॥

३४

राज्ञा वीसलदेवेन भगिनीपतिना समम् । जातं गतागतं दूतैः श्रीमतो गूर्जरेक्षितुः ॥

३५

10 सन्धिविग्रहिकस्तस्यान्यदा पृष्ठो महीभुजा । भंग्या स क्षेममाहेति 'विश्वं लातीति विश्वलः' ॥

३६

तद्विचक्षणतागर्वस्वर्वाकरणदक्षणः । श्रीकपर्दिमहामात्यमुत्तरायादिशत्रुपः ॥

३७

'विः' पक्षी तद्वदेवासौ 'श्वलती'ति विखण्डिते । 'विग्रहराज' इत्याख्यां स प्रधानो यदाऽभणत् ॥

३८

'विग्रौ' = विनाशिकौ हृत्सौ ह-राजाविति खण्डिते । 'कविवान्धव' इत्याख्यां स्वस्य धारितवान् ततः ॥

३९

सपादलक्षदेशेऽयं जिनधर्मप्रवृत्तये । कुमारपालभूपालः समियाय बलाधिकः ॥

६४०

15 समं विग्रहराजेन विगृह्य रणकौतुकी । जीवग्राहं तमादाय मुमोच भगिनीगिरा ॥

४१

तदीये मण्डले जैनं धर्ममार्गं प्रवर्तयन् । तिलपीडनयन्त्राणि मिथ्यात्वमिव भञ्जयन् ॥

४२

सर्वत्र स्थापयन् धर्मस्थितिं सह निजाज्ञया । श्रीमांश्चौलुक्यराजेन्द्रो गूर्जरात्रासुपागमत् ॥-युग्मम् ४३

§३३. एकदा देवबोधाख्यो योगी कपिलदर्शनी । जैनीभूतं नृपं श्रुत्वा स्वकलादुर्मदाशयः ॥

४४

चकोरहंससारङ्गाधिरूढैर्योगिभिर्वृतः । आगतः कदलीपत्राधिरूढो नृपपर्षदि ॥

४५

20 राजा सर्वोपधाशुद्धधर्मधौतमलोऽपि हि । स्फटिकोपलवत् किञ्चित् तत्कलारञ्जितोऽभवत् ॥

४६

श्रीचाग्भट्टमहामात्यज्ञापिताः प्रभवोऽपि हि । योगशक्त्या परित्यज्य चतुरङ्गलभूमिकाम् ॥

४७

विधाय पश्यतो राज्ञः स्वकायं तूलवलघुम् । विस्मयं दलयामासुः स्मयं वादिगिरामिव ॥

४८

नृपचित्तविमोहार्थं स एव पुनरन्यदा । प्रत्यक्षं मातापितरौ दर्शयामास विधया ॥

४९

पिता जगाद वत्स ! त्वं पाखण्डैर्विप्रतारितः । कुलचारमनाचारवचनैर्मुक्तवानसि ॥

६५०

25 जैनश्राद्धतया श्राद्धपिण्डादि न ददासि यत् । तेन दिक्षु क्षुधाक्षामो भ्रमामि क्षमापतौ त्वयि ॥

५१

यन्मुक्तं तुच्छवाक्येन तिथिपर्वोत्सवादिकम् । न लेभेऽहमतस्तात ! प्रवेष्टुं सुरपर्षदि ॥

५२

जाते त्वयि मया वत्स ! विहिता ये मनोरथाः । ते सर्वे विफलीभूता भूतावेशोऽस्ति किं नु ते ॥

५३

दीनानना पुनर्माता ताम्यन्तीव तदाऽवदत् । वरं वन्ध्या वरं निन्दुर्वरं निःस्वसुता प्रसूः ॥

५४

न पुनस्त्वादृशो वत्स ! सार्वभौमः सुतोत्तमः । यत्कृत्यैर्जायते माता हीनानामपि हास्यताम् ॥-युग्मम् ५५

५५

30 श्रुत्वेति दृढसम्यक्त्वसुधानिर्भरधीरपि । तद्वचो विपवेगेन मोहमित्यमधारयत् ॥

५६

स्वकर्मवशगा जीवाः स्वकृतं कर्मभुञ्जते । चराचरहितं जैनं वाक्यं चेति मतं मम ॥

५७

पितृभ्यामुक्तमेवं च शृणोमि निजकर्णयोः । हितौ च मातापितरौ तदिदं किमु सूनुतम् ॥

५८

इत्याद्यमन्दसन्देहदोलान्दोलितमानसः । यावत्तस्यौ हृदालीनलयो योगीव भूपतिः ॥

५९

श्रीवाग्भटमहामात्यज्ञापिताः प्रभवस्तदा । तत्कालं कलिताकूतकलाकौशलशालिनः ॥	६६०
कृत्वा जिनाचरणां सद्यो गुरुव्रन्तुमुपेयुषः । उपांशु दर्शयामास नृपतेरिन्द्रजालताम् ॥	६१
आविर्भूय त्रिभुवनपालः सुतमलीलपत् । धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि वत्स ! यजैनधर्म्यसि ॥	६२
सुरकिन्नरनारीभिर्गीयमानं यशस्तव । श्रुत्वा सर्वाधिकं वत्स ! स्वात्मानमभिमन्महे ॥	६३
उद्धृताः पूर्वजाः कृत्यैः कुलं चेदं पवित्रितम् । सत्पुत्र ! तव धर्मेण सुरपङ्क्तौ रमामहे ॥	६४ ⁵
श्रीवाग्भटपुरे पार्श्वचैत्ये मन्नामनिर्मिते । नित्यं कृतार्थयन्नस्मि पूजाकृत्यैर्निजं जनुः ॥	६५
तथैव माता वात्सल्यकुल्याभिस्तमसिञ्चत । प्रीणितात्मा नृपः स्मित्वा गुरुनाह सविस्मयम् ॥	६६
किमिदं कौतुकं नाथ ! विनाथीकृतमानसम् । पुरापीदृक्षमेवाहमद्राक्षमिदमन्यथा ॥	६७
सोल्लासं गुरवः प्राहुस्तथैवेदं यथा पुरा । ज्ञातव्या भ्रान्तिरेवेयं तत्त्वं त्वेकं जिनोदितम् ॥	६८
कृत्रिमाडम्बरैरन्यैर्धर्मः प्रौढिमवाप्यते । कर्तुर्दौक्यते प्रौढिं जैन एव परं विधिः ॥	६९ ¹⁰
श्राद्धादौ दत्तपिण्डेन प्रियन्ते पितरो यदि । तदाऽन्यविहितं कर्म भुज्यतामपरैरपि ॥	६७०
तथा च पुण्यलाभाय न केनापि प्रयत्यताम् । सर्वागमविरोधश्चानवस्था च सुदुर्धरा ॥	७१
सिद्धान्तदुग्धधाराभिर्धौतभ्रान्तिमलो नृपः । श्रीसर्वज्ञमतेनैव स्वं कृतार्थममन्यत ॥	७२
इत्यादि बहुशो देशान्तरीयकृतविभ्रमैः । अदूषितमनोवृत्तिं सूरयश्चकिरे नृपम् ॥	७३
६३४. [*द्विजाद्यैः प्रेरितः कैश्चिद् भूपः पप्रच्छ प्रभुम् । किं जैनैष्वप्यदो राकाभूतेष्टादिमतान्तरम् ॥	७४ ¹⁵
ऊचे प्रभुर्न भेदोऽयं तोयं तोयधरस्य वै । तडागाद्यापगाभिन्नभूस्थं किञ्चित्तु भिद्यते ॥	७५
तद्वद् राका-चतुर्दश्याश्रयेऽप्येको जिनः पतिः । जिनदीक्षेषु सर्वेषु मिथः पर्यायवन्दनम् ॥	७६
सर्वे जैनर्षयो मान्या जिनाज्ञा चेत्यतो न भित् । राकाद्या भिन्न पाश्चात्या नैव चिन्त्या विपश्चिता ॥	७७
इत्यालप्य विलुप्य भूपतिमनःकालुष्यमागात् प्रभुः	
स्वस्थाने मुनिपुङ्गवांश्च सकलानाकार्यं राकाङ्कितान् ।	21
मन्यध्वं मुनिनिर्मितां प्रथमतो यूयं प्रतिष्ठां ततो	
राकापाक्षिकमागमोक्तविधितः कुर्मो वयं चेत्यवक् ॥	७८
प्रपद्य ते स्वीयमुपाश्रयं ययू राकाङ्कगच्छेषु मिलत्सु सत्वरम् ।	
इतः स्थविर्यार्थकया सुमुख्यया सूरिर्धभाषे सुमतिः समौढ्यया ॥	७९
श्राद्धप्रतिष्ठां विजहन्न लज्जसे सिद्धान्तगुर्वोरपलापपापकृत् ।	25
गुरुकमे चेत् किल कापि शिष्यिणी न्यवेक्ष्यत त्वद्भुवतामलप्यत ॥	६८०
तदा तथा चण्डिकयेव भाषितः श्रीहेममूचे सुमतिस्त्वकम्पितः ।	
स्याद् यद् यथा तच्च तथाऽस्तु निःकृपं प्रमोर्गणिर्ज्ञापयति स्म तन्नृपम् ॥	८१
नृपाज्ञया श्रीसुमतौ तु गूर्जरधरां विहाय व्रजिते च कुङ्कणम् ।	
नश्यत्सु चान्येष्वपि निश्रया प्रभोः कति स्थिताः साधुतया च विश्रुताः ॥	८२ ³⁰
किञ्च - केकेयुक्तिवशो व्यधाद् दशरथः पुत्रं प्रवासादरं,	
पद्मावत्युदितश्च कौणिकनृपो दुर्धैर्युधं बन्धुभिः ।	
रङ्गः कङ्कसिकार्थमङ्कगसुतानुज्ञोऽकरोत् पूःक्षयं	
तद्वत् पाक्षिकमेकतां व्रजदपीत्यस्याद् व्रतिन्या गिरा ॥	८३

- यतः—कुमारपालभूपालवारके प्रतिनामभूत् । तां राकादुर्दशां मुक्त्वा पूजैवेति प्रसङ्गगीः ॥*] ८४
- §३५. कलिकालैकसर्वज्ञान् मन्वानस्तानथो नृपः । पप्रच्छ साग्रहं पूर्वभवं भवविरक्तधीः ॥ ८५
- अनन्योपायतासाध्यं विमृशन्तस्तदाग्रहम् । सिद्धचक्रमहामन्त्रं सस्मरुर्विधिपूर्वकम् ॥ ८६
- तदधिष्ठायकः शक्रसामानिकसुरोत्तमः । पूजाजपतपोहोमध्यानादिप्रीणितान्तरः ॥ ८७
- ५ कुमारपालभूपस्य कृतपुण्यस्य भाग्यतः । अमलस्वामिनामाऽसौ सर्वर्द्धिः प्रकटोऽभवत् ॥ ८८
- अभ्यर्थितस्तदा हेमसूत्रिभिर्गुणभूरिभिः । महाविदेहक्षेत्रेऽगान्न मोघप्रार्थनाः सुराः ॥ ८९
- गत्वा सीमन्धरस्वामिपादान्ते गूर्जरे शितुः । पूर्वजन्म तथा भाव्यसिद्धिप्रान्तमवबुधत् ॥ ९०
- ज्ञापयित्वा च श्रीहेमसूत्रये हर्षभूरये । यथागतं गतो देवो गुरवो नृपमूचिरे ॥ ९१
- §३६. इहैव जम्बूद्वीपे श्रीदेशे कर्णाटनामनि । कल्याणपुरमित्यस्ति यथार्थाभिधया पुरम् ॥ ९२
- १० तत्र श्रेष्ठी गुणश्रेष्ठो धनदो निरवद्यधीः । यो जिनधर्मलाभेन मेने स्वं धनदोपमम् ॥ ९३
- तद्धर्मचारिणी जैनधर्मकाननसारिणी । गङ्गा गङ्गाजलस्वच्छा पत्युश्छायेव देहिनी ॥ ९४
- आवालकालं तद्देहे पुत्रवत्पालितश्चिरम् । कर्मकृन्नायको नाम निर्मायो भद्रकाशयः ॥ ९५
- सोऽन्यदा लोकमद्राक्षीच्चतुर्मासकपर्वणि । पूजाविधितपोदानपौषधव्रतसोद्यमम् ॥ ९६
- अहो धन्या अमी लोका यथावसरमागतम् । समृद्धा धर्मकर्मादि सर्व सत्यपयन्ति ये ॥ ९७
- १५ मादक्षाः पुनराजन्मदरिद्रा मृतका इव । अपूर्णवान्छास्ताम्यन्ति भग्नपक्षा इवाण्डजाः ॥ ९८
- तदद्य निजशक्त्याहमपि पुण्यमुपार्जये । तपःपूजादिकं श्रेष्ठिपृष्ठलशोऽनुवादये ॥ ९९
- सञ्जातभावनोल्लाससञ्चितैः पञ्चरूपकैः । पञ्चव्रतपदानीव रक्तपुष्पाण्युपाददे ॥ ७००
- पूजोपकृतिभृच्चैत्ये जगाम श्रेष्ठिना समम् । चेतोऽनुसारतो भाव्यसम्पदेव^१ विकस्वरः ॥ ७०१
- श्रेष्ठिनः कुर्वतः पूजां तस्य भावं च विभ्रतः । कोऽपि पुण्यविशेषो यस्तं वेद यदि केवली ॥ ७०२
- २० अथारोपयतो जिनविम्बे पुष्पपरम्पराम् । ददौ सोऽपि स्वपुष्पाणि पूजार्थं श्रेष्ठिनः करे ॥ ७०३
- श्वेतपुष्पैर्विधायार्चां तत्पुष्पाणि तदन्तरे । तथा निवेशयामास रेजे पूजा यथाधिकम् ॥ ७०४
- नायकोऽपि तथा दृष्ट्वा प्रचुरानन्दतन्मनाः । भावनां भावयामास रङ्गो निधिधनं यथा ॥ ७०५
- धन्योऽहं यस्य पुष्पाणि व्यापृतानि जिनार्चने । अधन्यां रसनां मन्ये या न वेत्ति जिनस्तुतिम् ॥ ७०६
- इयता कृतकृत्योऽस्मि यत्पुष्पैरन्तरास्थितैः । सुतरां शुशुभे पूजा रत्नैर्मौक्तिकहारवत् ॥ ७०७
- २५ महाटव्यामिव सरः कानने जातिपुष्पवत् । इत्यकालं गतं जन्म वृथा मेऽधर्मजीविनः^३ ॥ ७०८
- धन्यः सोऽवसरो भावी यत्राहमपि वासरे । स्वयं पूजां करिष्यामि स्वभुजोपार्जितैर्धनैः ॥ ७०९
- भावनां भावयन्नित्यं गुरुवन्दनकाम्यया । जगाम पौषधागारे श्रेष्ठिना सह सोऽध्यय ॥ ७१०
- उपवासतपश्चक्रे वन्दित्वा गुरुपादयोः । न न्ययुक्ता कापि कार्ये श्रेष्ठी तमपि तद्दिने ॥ ११
- प्रातर्भद्रकतां वीक्ष्य तस्मै पारणकाहनि । परमान्नं ददौ स्वेच्छं पुण्यं हि फलदं सदा ॥ १२
- ३० दासोऽपि दध्यौ धर्मस्य प्रभावोऽयमहो ! महान् । अलब्धपूर्वं यलेभे पायसं गौरवं च तत् ॥ १३
- अयमेव महाधर्मोऽनुचार्योऽतः परं मया । आकण्ठमोजनात्तातमजीर्णं कुक्षिशूलयुक् ॥ १४
- आराधनां कारयतः श्रेष्ठिनाऽसौ समाधिना । विषय गूर्जरात्रायां जातश्चौलुक्यसन्नि ॥ १५

पुत्रस्त्रिभुवनपालदेवस्य परमार्हतः । कुमारपालभूपालः सम्यक्सनवारकः ॥	१६
सम्यक्त्वमाप्य श्रीहेमसूरिपादप्रसादतः । विधास्यति महीपीठं जिनचैत्यविभूषितम् ॥	१७
पञ्चाशद्वर्षदेशीयो राजाऽष्टादशदेशभुक् । त्रिंशद्वर्षाणि राज्यं च भुक्त्वा पुण्यपरो मृतः ॥	१८
तृतीयदेवलोकेऽसौ देवो भावी महर्द्धिकः । ततश्च्युत्वा विदेहेषूपद्य मोक्षं व्रजिष्यति ॥	१९
श्रुत्वेति जाग्रदुत्कण्ठातरङ्गितभवान्तरः । कर्णाटदेशे भूपालः प्रैषीचतुरमानुषान् ॥	७२० ५
प्रत्यक्षं सर्वमेवेदं ज्ञात्वा तैस्तरुणैः । सर्वोत्तरं महीपालो जैनं धर्ममन्यत ॥	२१
शङ्कादिदोषनिर्मुक्तं सम्यक्त्वं पालयन् दृढम् । एकच्छत्रं जैनधर्मं चक्रे केनाप्यभाणि यत् ॥	२२

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादरा-
दब्दान्येव चतुर्दश प्रसूमरां मारिं निवार्यौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभांश्चतुर्दशशक्तीसंख्यान् विहारंस्तथा
कृत्वा निर्मितवान् कुमारनृपतिजैनो निजैनो व्ययम् ॥

§ ३३. अथ कच्छपराजस्य भार्यायाः पुष्पभूपतेः । महासत्या लक्षराजजनन्याः किल शापतः ॥	२४
श्रीमूलराजवंशीयराजन्यान् तदाद्यपि । लूतिनासा महारोगः सङ्क्रामति सुदुर्घरः ॥ नृगुणम् ॥	२५
कुमारपालभूभर्तुर्लूताव्याधिर्यदा पुनः । बाधामधात् तदा सूरिः प्रणिदध्यौ तदायुषि ॥	२६
आत्मायुः सबलं वीक्ष्य तं च रोगवशायुषम् । अष्टाङ्गयोगाभ्यासेन तं दोषमुदमूलयत् ॥	२७ ॥
चतुरशीतिवर्षायुर्मितैः श्रीहेमसूरिभिः । निजावसानं निश्चित्यारेभेऽन्त्याराधनाक्रिया ॥	२८
तदर्थिदुःखिताय श्रीभूपाय प्रभवोऽभ्यधुः । प्रणमासीशेषमेवास्ति तवाप्यायुरतः परम् ॥	२९
सन्तानाभावतो विद्यमानः पुत्रं नराधिप ! । निजोत्तरक्रियां कुर्याः जागर्या धर्मवर्त्मनि ॥	७३०
भाव्यराज्याधिपत्वादि कलिभावेन दुर्मदम् । उपदिश्य नृपस्याग्रे प्रभवोऽनशनं व्यधुः ॥	३१
पञ्चासनसमासीनल्यैकाग्र्यवशेन्द्रियाः । सूरयो दशमद्वारा चक्रिरे प्राणनिर्गमम् ॥	३२ २०
संस्कारानन्तरं सूरिः पवित्रमिति भूषतिः । ववन्दे देहजं भस्म ततः सामन्तमण्डली ॥	३३
पौरामात्यादिवर्गश्च तथा मृतत्नामप्राहुरत् । यथा तद्रास्पदं हेमगर्त्तलद्यापि विश्रुतम् ॥	३४
प्रभुश्रीहेमसूरीणां शोकविह्वलमानसः । विज्ञप्तः सचिवै राजा सगद्गदमदोऽवदत् ॥	३५
पुण्यार्जितशुभप्राप्तिं शोचामि प्रभून्हम् । सप्ताङ्गमपि साम्राज्यमिदं मे त्वप्रयोजकम् ॥	३६
तदेव खलु शोचामि राजपिण्डेन दूषितम् । यत्र लयं प्रमोरङ्गे मदीयमुदकाद्यपि ॥	३७ २५
धर्मात्माऽपि स कष्टेन स्मारं स्मारं प्रमोर्गुणान् । षण्मासीमितिचक्राम च्यवनार्त इवामरः ॥	३८
अथ प्रभूक्ते दिवसे समाप्तायुः समाधिना । कुमारपालभूपालः खलोकमधितस्थिवान् ॥	३९

इति संक्षेपतः प्रोक्तं चरित्रं गूर्जरेशितुः ।

कुमारपालप्रतिबोधशास्त्राद् ज्ञेयं विशेषतः ॥

७४०

इति श्रीरुद्रपल्लीयगच्छालङ्कारहारश्रीसंघतिलकसूरिशिष्यश्रीसोमतिलकसूरिविरचितं

२०

श्रीकुमारपालभूपालचरित्रं समाप्तं ।

[A आदर्श-‘सं० १५१२ वर्षे आपादभासे कृष्णपक्षे नवम्यां लिलेख ॥’]

कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः ।

स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥

*

सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष क्लृप्तो वितथः प्रवादः ।
जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥

*

नृपस्य जीवाभयदानडिण्डिमैर्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
समं मनोभिस्तिमिकेकितित्तिरिस्तभोरणक्रोडमृगादिदेहिनाम् ॥

*

द्यूतासवादीनि नृणां निषेधादिहैव सप्तव्यसनानि भूपः ।
दुष्कर्मतो दुर्गर्तिसंभवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥

*

पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
निवारिता वेत्रधरीरिवोद्धृतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥

*

—श्रीसोमप्रभाचार्यः ।

पुरातनाचार्यसंगृहीत-गद्य-पद्यमयः

कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः ।

॥ अहं नमः ॥

१. स्वयं कृतार्थः पुरुषार्थभावैर्जगाद यस्तान् जगतां हिताय ।
नाथः प्रजानां प्रथमः पृथिव्यां जीयाद् युगादौ पुरुषः स कोऽपि ॥ १ ॥
२. प्रणमामि महावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरनराधीशैः सेव्यमानपदाम्बुजम् ॥ २ ॥
३. परा मनसि पश्यन्ती हृदि कण्ठे च मध्यमा ।
मुखे च वैखरीत्याहुर्भारती तामुपासहे ॥ ३ ॥
४. अज्ञानतिमिरान्धानां ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
नेत्रमुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ४ ॥

*

§ १. सकलसुरासुरनरनिकरनायकशिरःशेखरायमाणपादारविन्दश्रीसर्वज्ञोपज्ञपथपान्थप्रष्ठस्य कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीहेमसूरिगुरूपदेशविवेकविशेषप्राप्ताशेषभूवल्यप्रतिष्ठस्य सकलजन्तुजातजीवातुजीवदयाधर्मनिष्ठस्य निजभुजचल-
कलितसकलभूपालकुलविजयविलसद्यशःप्रतापगरिष्ठस्य श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारभ्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः ।

तत्र केऽपि जिज्ञासवः प्रश्नयन्ति—‘कोऽयं कुमारपालभूपालः, कश्चायं कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरि-
गुरुः । कथं च तस्य प्रतिबोधः?’—इति सर्वमिदमावेद्यमानं श्रूयताम् ।

§ २. तथाहि—अस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतक्षेत्रे युगलधर्मकाले प्रवर्तमाने तृतीयारकपर्यन्ते सप्तकुलकराः पुराऽ-
भूवन् । तेषु सप्तमः श्रीनाभिकुलकरः, तस्यादियोगिनी मरुदेविस्वामिनी धर्मपत्नी चभूव । तयोः पुत्रः सकलधर्मार्थ-
काममोक्षाणां चतुःपुरुषार्थानां प्रथमः प्रसाधकः, परेषामुपकाराय प्रथमोपदेष्टा, प्रथमः पुरुषः, प्रजानां सम्यग्योग-
क्षेमकरणात् प्रथमोः नाथः, शैशवे प्रचुरेक्षुयष्टिकृतावष्टम्भहृष्टत्वात् प्रणामागतेन्द्रस्थापितेक्ष्वाकुवंशः, समग्रैश्वर्यादि-
गुणोपेतत्वात् प्रथमभगवान्, प्रथमो जिनः समजनि । तस्मिंश्चेक्ष्वाकुवंशे क्रमेण षट्त्रिंशद् राजकुलान्यभूवन् ।
तेषु महापुरुषरत्नसंकुले श्रीचौलुक्यकुले षट्त्रिंशलक्षग्रामाभिरामे कन्यकुब्जदेशे कल्याणकटकपुरे 21
श्रीभूयराजा राज्यं करोति । तेन राज्ञा स्वपुत्र्या महणल्लदेव्या गूर्जरधरित्री कञ्चुकसम्बन्धे दत्ता ।

*

§ ३. इतश्च गूर्जरात्रैकदेशे वडियारदेशे पंचासरग्रामप्रदेशे वहिः श्रीशील[गुण]सूरयः शकुनावलोक-
नार्थं गता वनगहनमध्ये वृक्षशाखानिबद्धशोलिकं बालकमेकं दृष्ट्वा समीपस्थतन्मातरमूचुः—‘भद्रे! काऽसि त्वम्?’
तयोक्तम्—‘राजपत्नी अहम् । कन्यकुब्जदेशीयश्रीभूयराजभयेन चापोत्कटककुलकमलकमलबन्धोरस्य पुत्रस्य
गोपनार्थमत्र स्थिताऽस्मि’ । ततः श्रीसूरिभिरपराह्णेऽपि तद्वृक्षच्छायायामनमितामालोक्य ‘कोऽप्ययं महानरेश्वरो 25
भावी’ति तत्स्वरूपं श्राद्धानामावेद्य तस्य रक्षां कारिता । स च बालकः श्रीगुरुदत्तवनरोजनामाऽष्टवार्षिको
राजचिह्नैः क्रीडन् परवालकासह्यतेजाः समभूत् ।

५. यतः—पीऊण पाणिंयं सुरवरंमि पिठ्ठिं न दिंति सिहिडिंभा ।
होही जाण कलावो पयइ चिअ साहए ताण ॥ १ ॥

§ ४. ततः श्राद्धैर्मातुः समर्पितः सन् स चौरमातुलेन सह धाढ्यादौ परिभ्रमन्, अन्यदा काकरग्रामे कस्यापि धनिनो गृहे खात्रं दत्त्वा प्रविष्टो दधिभाण्डे करे पतिते सति मुक्तोऽहमेति सर्वं हित्वा गतः । प्रातस्तत्पुन्यं श्रीदेव्या गोरसे हस्ताङ्गुलिचिह्नानि धृतभृतानि दृष्ट्वा 'कोऽप्ययं महापुरुषो भाग्यवान्' इति तं धान्धवत्वेन प्रतिपद्य, 'तं दृष्ट्वा भोक्ष्यामी'ति कृतप्रतिज्ञा । तत्स्वरूपमाकर्ण्य राज्ञौ समागतौ वनराजो गुप्तवृत्त्या भोजनवस्त्रादिना सत्कृतो 'मम राज्याभिषेके त्वयैव भगिन्या तिलकं कार्य'मिति प्रतिज्ञाय गतः ।

§ ५. अन्यदा वनराजेन कोऽपि वर्ने जांबाको वणिक् रुद्रः । शरपञ्चकमध्यात्, शरद्वयं भूमौ मुञ्चन् कारणं पृष्ठः ग्राह- 'यूयं त्रयो जनाः, शरास्तु पञ्च; तेन द्वाभ्यामधिकाभ्यां किं प्रयोजनमिति'-प्रोक्ते 'कोऽप्ययं सत्त्वशाली शूरः पुमान्, मम राज्यकाले महामाल्यो भार्वा'ति मुक्तो जांबाकः कृतप्रणामः किमपि शंभलादिकं दत्त्वा गतः । एकदा गूर्जरपंचकुलं षण्मासैरुद्धाहितसुराष्ट्रामण्डलं चतुर्विंशतिलक्षहैमनाणकान् चत्वारिंशतानि जात्यतुरंगमान् लात्वा व्याघुट्यमानं पथि वनराजेन हत्वा सर्वं जगृहे । ततो वर्षं यावत् कालं भारवने स्थितिं कृत्वा कन्य-
कुञ्जस्थितिरुत्थापिता ।

§ ६. ततो नवीनपुरनिवेशाय भूमिं विलोकयता वनराजेनाऽणहिल्लो नाम गोपः प्राप्तः । तेन यत्र शशकेन श्वा त्रासितस्तत् स्थानं दर्शितम् । ततस्तन्नाम्ना अणहिल्लपुरं पत्तनं सकलवास्तुविधाविचारपुरःसरप्राकार-
प्रतोली-परिखा-प्रासाद-विहार-हर्म्य-हस्तिशाला-तुरंगमशाला-भांडागार-कोष्ठागार-आयुधशाला-राजसभा-
अलंकारसभा-स्नानगृह-भूमिगृह-धर्मशाला-दानशाला-सत्रागार-पानीयशाला-नाट्यगृह-क्रीडागृह-शांतिगृह-
शिल्पशाला-चन्द्रशालादिभिर्विशालं स्थापितम् । ततः पंचाशद्वर्षवयसो वनराजस्य राज्याभिषेकः । श्रीपत्तने संवत् ८०२ वर्षे श्रीशील[गुण]स्मृतिभिर्जैनमंत्रैः राज्यस्थापना कृता । तदा पुरा प्रतिपन्नभगिन्या तिलकश्चक्रे । तस्या महाप्रसादः । जांबाकः सर्वराजकार्यक्षमो महामाल्यः समभूत् ।

श्रीगुरूपदेशेन राजा वनराजः पुण्यवान् कृतज्ञः पंचासरग्रामे श्रीपार्श्वनाथप्रतिमालंकृतनिजाराधक-
मूर्तियुतं प्रासादमचीकरत् ।

६. गूर्जराणामिदं राज्यं वनराजात् प्रभृत्यपि ।

स्थापितं जैनमंत्रैस्तु तद् द्वेषी नैव नन्दति ॥ १ ॥

इति लोके प्रसिद्धिरभूत् । ततः पृष्ट्वर्षं वनराजस्य राज्यम् । पञ्चविंशद्वर्षं तत्पुत्रयोगराजराज्यम् । पञ्चविंशतिवर्षाणि क्षेमराजराज्यम् । एकोनविंशद्वर्षाणि भूयराजराज्यम् । पञ्चविंशतिवर्षं वैरसिंहराज्यम् । पञ्चदशवर्षं रत्नादित्यराज्यम् । सप्तवर्षं सामन्तसिंहराज्यम् । एवं चापोत्कटकुले सप्तराजानोऽभवन् । एवं संवत्सर (वर्षाणि) १९६ । ततो दोहितुसन्ताने चोलुक्यकुले राज्यं गतम् ।

§ ७. कथं गतम् ?-तथा चाह-कन्यकुञ्जीयचौलुक्य श्र....त्य (भूयड ?) राजस्य सुतः कर्णार्दित्यः, तत्पुत्रचन्द्रादित्य-तत्पुत्रसोमादित्य-तत्पुत्रो सुवनादित्यः । तस्य राज-बीज-दङ्कनामानस्य पुत्राः । प्रथमो राजकुमारः ।

७. दीसइ विविहचरियं जाणिज्जइ सुजण-दुज्जणविसेसो ।

अप्पाणं च कटिज्जइ हिंढिज्जइ तेण पुहवीण ॥ १ ॥

इति विचार्य देशान्तरेषु परिभ्रमन् श्रीपत्तने समायातः । सामन्तसिंहं नृपं बाहकेली कुर्वन्तं दृष्ट्वाऽभ-
घाते राज्ञा दत्ते राजकुमारोऽनवभरदत्तेन कशाघातेन पीडितो 'हा हेति' शब्दमकरोत् । राज्ञा कारणं पृष्टोऽनवदत्-
दिव ! अश्वे कृते शोभनगता कशाघातो मम मर्माभिघातः संजातः । तनो राज्ञा तस्मापितोऽश्वः । तेन चाश्व-
गिर्याकुशलेन दर्शितं बाह्वेकीकोतुकम् । जातस्त्रयोः सद्यो योगः ।

८. यतः—अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वाणी वीणा नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १ ॥

ततः सामन्तसिंहनृपेणाचारादिभिर्महकुलमाकलयः

९. यतः—अभणंताण वि नज्जइ माहप्पं सुपुरिसाण चरिणः ।

किं बुल्लंति मणीओ जाओ सहस्सेहिं धिप्पंति ॥ १ ॥

इति सन्निवृत्त्य राजकुमारस्य महताग्रहेण लीलादेवीनाम्नी स्वमणिनी ददे । अन्यदा कालान्तरे साऽऽपन्न-
सत्त्वा जाता । तस्याकाण्डमरणे सचिवैरुदरं विदार्य कर्षितमपत्यम् । मूलनक्षत्रमूले जातत्वात्, मूलराजोऽय-
मिति नाम कृतम् । तज्जन्मतो राज्यादिवृद्धिं दृष्ट्वा मदमत्तेन सामन्तसिंहेन स राज्येऽभिषिच्यते, गतमदेन
चोत्थाप्यते । तदादि चापोत्कटानां दानमुपहासाय जातम् । तदुक्तम्—‘चाडडा दाति ।’ एकदा मदमत्तेन
स्थापितो राज्ये मूलराजः । तेन च विकलोऽयं मातुल इति विज्ञाय विनाशितः, ग्रहीतुं(तं?) स्वयमेव राज्यम् । 16
संवत् ९९८ वर्षे जातो राज्याभिषेकः ।

*

§ ८. स चातुलवलपराक्रमः—प्रतापाक्रान्तसकलसीमालभूपालः स्वबलेन लाखाकं नृपं जितवान् । तत्स्वरूपं
यथा—परमारवंशे कीर्तिराजसुता कामलता, शैशवे सखीभिः सह रममाणाऽन्धकारे प्रासादस्तम्भान्तरितं
फूलहडाभिधं पशुपालं वृत्वा, ततः कतिपयैर्वर्षैः प्रधानवरैभ्यो दीयमाना पतिव्रताव्रतपालनाय तमेवोपयेमे ।
तयोः पुत्रो लाखाकः । स च कच्छाधिपः सर्वतोऽप्यजेयः । एकादशवारांस्त्रासितमूलराजसैन्यः । एकदा 15
कापिलकोटे स्थितो मूलराजेन रुद्धः । इन्द्रयुद्धं कुर्वाणस्तस्य अजेयतां दिनत्रयेण विमृश्य तुर्ये दिने निजकुल-
दैवतमनुस्मृत्य, ततोऽवतीर्णदैवतकल्या लाखाको निजघ्ने । तस्याजौ भूपतितस्य वातचलिते श्मश्रूणि पदं
स्पृशन् मूलराजस्तज्जनन्या पतिव्रतातीव्रव्रतनिष्ठया ‘लूतारोगेण भवद्वंश्या विनश्यन्तु’ इति शप्तः मूल-
राजः पञ्चपञ्चाशद् वर्षाणि यावत् राज्यं कृत्वा, एकदा सान्ध्यनीराजनानन्तरं ताम्बूले कृमिदर्शनात्, पूर्वं गजादि-
दानं दत्त्वा संन्यासपूर्वं दक्षिणचरणाङ्गुष्ठे वह्निमोचनं कृत्वा अष्टादशदिनैः परलोकमगात् । 20

*

§ ९. ततः त्रयोदशवर्षाणि चामुंडराजस्य राज्यम् । षण्मासान् यावद् राज्यं बल्लभराजस्य । एकादश-
वर्षाणि षण्मासान् दुर्लभराजराज्यम् । स स्वपुत्रं श्रीभीमदेवं स्वराज्ये न्यस्य स्वयं वैराग्यवान् तीर्थयात्रां
कुर्वन् भालवके गतः । श्रीमुंजेन ‘छत्रादिकं शुभं वा शुद्धं कुरु’ इत्युक्तो धर्मान्तरायं मत्वा प्रशमवान् कार्प-
टिकवेषेण यात्रां कृत्वा परलोकमसाधयत् ।

तत्स्वरूपं भीमेन ज्ञातम् । ततः प्रभृतिराजद्वयविरोधः । भोजराजेन सार्द्धं भीमदेवस्य [विग्रहः] । 25

*

§ १०. तस्य द्वे राज्यौ । एका वडलदेवीनाम्नी पण्याङ्गना, पत्तनप्रसिद्धं रूपपात्रं गुणपात्रं च । तस्याः कुलयोषि-
तोऽपि अतिशायिनीं प्राज्यमर्यादां नृपतिनिशम्य तद्व्रतपरीक्षानिमित्तं सपादलक्षमूल्यां क्षुरिकां निजानुचरैस्तस्यै ग्रह-
णके दापयामास । औत्सुक्यात् तस्यामेव निशि बहिरावासे प्रस्थानलभ्रमसाधयत् । नृपतिर्वर्षद्वयं यावन्मालवमंडले
विग्रहाग्रहात् तथौ । सा तु वडलदेवी तद्व्रतग्रहणकप्रमाणेनैतद्वर्षद्वयं परिहृतसर्वपुरुषसंगा चङ्गशीललीलयैव
तथौ । निःसीमपराक्रमो भीमस्तृतीयवर्षे स्वं स्थानमागतो जनपरंपरया तस्यास्तां प्रवृत्तिमवगम्य तामन्तःपुरे 20
न्यधात् । तदङ्गजो क्षेमराजः । द्वितीया राज्ञी उदयमती, तस्याः सुतः कर्णदेवः ।

*

क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ भिन्नमातृकौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥ १

कर्णमातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लघोरपि ॥ २

वशीकर्तुमिव स्वर्गं भीमदेवे दिवंगते । द्विचत्वारिंशद् वर्षाणि राज्यं कृत्वा मनोरमम् ॥ ३
 सौदर्यवर्यगाभीर्यप्रज्ञाबुद्धिगुणोत्तमे । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णो राज्यं न वाञ्छति ॥ ४
 राम इव क्षेमराजः स्मृत्वा भाषां पितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ५

§ ११. तस्य राज्ञी मयणल्लदेवी । तस्याः स्वरूपं किंचिदुच्यते— शुभकेशिनामा कर्णादराद् तुरंगमापहतः
 ५ प्रान्तरप्रान्तभूमौ नीतः । कुत्रापि पत्रलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासन्नदावपावके प्राणानामाहुतिं चाकरोत् । तत्सूनुः
 जयकेशिनामा तद्राज्ये सचिवैरभिषिक्तः । तस्य राज्ञी विजया । तत्सुता मयणल्लदेवी नाम्नी समजनि । सा
 च शिवभक्तैः श्रीसोमेश्वरस्य नाम्नि गृहीतमात्र एव इति पूर्वभवमस्मार्षीत्—‘यत् पूर्वभवेऽहं ब्राह्मणी द्वादशमासोप-
 वासान् कृत्वा, प्रत्येकं द्वादशवस्तूनि तदुद्यापनके दत्त्वा, श्रीसोमेश्वरनमस्याकृते बाहुलोडनगरं प्राप्ता । तत्करं
 दातुमक्षमाऽग्रतो गन्तुमलभमानाच्च—“अहमागामिभवेऽस्य करस्य मोचयित्री भूयासं”—इति कृतनिदाना विपद्यात्र
 १० जाता’—इति पूर्वभवस्मृतिः । अथ सा श्रीबाहुलोडकरमोचनाय गूर्जरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना मातरं प्रति तं
 वृत्तान्तं निवेदितवती । जयकेशिराज्ञाऽपि तं व्यतिकरं ज्ञापितः श्रीकर्णः । स्वप्रधानपुरुषैः मयणल्लदेव्याः कुरु-
 प्रतां निश्चम्य तस्मिन्मन्दादरे, तस्मिन्नेव राज्ञि निर्वन्धपरां तामेव स्वयं वरां प्राहिणोत् । अथ श्रीकर्णनृपो गुप्तवृत्त्या
 स्वयमेव तां कुत्सितरूपां विलोक्य सर्वथा निरादरपरो जातः । ततः सा दिक्कन्याभिरिव मूर्तिमतीभिरष्टाभिः सह-
 चरीभिः सह नृपतिहत्याकृते प्राणान् परिजिहीर्षुः, श्रीउदयमत्या राज्ञ्या तासां विपदं द्रष्टुमक्षमतया ताभिः सह
 १५ प्राणसंकल्पश्चक्रे ।

१०. यतः—स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं यथा परापत्सु ।

अचला निजोपहृतिषु प्रकम्पते भूः परव्यसने ॥ १ ॥

इति न्यायात्, तदाग्रहादेव, अनिच्छुनापि सर्वथा श्रीकर्णेन सा परिणिन्ये । तदनन्तरं दृग्मात्रेण सर्वथा
 तामसम्मावयन्, कस्यामधमयोषिति साभिलाषं नृपं मुञ्जालमन्त्री कञ्चुकिना विज्ञाय, तद्वेपधारिणीं मयणल्लदेवीं
 २० ऋतुस्नातामेव रहसि प्राहिणोत् । तामेव स्त्रियं जानता नृपतिना सप्रेमं भुज्यमानायास्तस्या आधानं समजनि । तदा च
 तया संकेतज्ञापनाय नृपकरात् नामाङ्कितमङ्गुलीयं निजाङ्गुल्यां न्यधायि । प्रातः तददुर्विलसितात् प्राणपरित्यागोद्य-
 ताया नृपतये स्मार्त्तैस्तप्तताम्रमयपुत्तलिकालिङ्गनमिति निवेदिते, प्रायश्चित्ताय तत्तथैव चिकीर्षवे, स मन्त्री यथावदधा-
 वदत् । सुलभे जातस्य तस्य सुनोर्नृपतिना जयसिंह इति नाम निर्ममे । स चालकस्त्रिवार्षिकः सवयोभिः समं
 रममाणः सिंहासनमलंचके । तद् व्यवहारविरुद्धं विमृश्य नृपेण प्रष्टुर्नैमित्तिकैस्तस्मिन्नेवाभ्युदयिनि लभे निवेदिते
 २५ राज्ञा तदैवाभिपेकं चकार । स्वयं तु देवयात्रायां गन्तुमना अमूत् ।

पालयत्यन्यदा राज्यं जयसिंहे नरेश्वरे । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्ण इवापरः ॥ ६

श्रीदेवपत्तनादर्वाक् गव्यूतैः सप्तभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥ ७

यथा—पापक्षयं हारं चन्द्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिलकमंगदं च परिधाय समाहितः ॥ ८

यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तितः । भोक्ष्ये तदाशनं पानं तांबूलमपि नान्यथा ॥ ९

३० स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णो यदायाचत नृपणम् । कोशाधिपस्तदा स्माह नादिष्टं स्वामिभिस्ततः ॥ १०

आभरणं पत्तनेऽध्यात् विपण्णश्च ततो नृपः । तदा नन्दनपालाख्यो मंडलीकोऽग्रवीदिति ॥ ११

मा विपीद महागज ! मघसिद्धिं च यतः । मया सन्नि सहानीनाः श्रीधनेश्वरसुरयः ॥ १२

अथ च राजान्यर्थितैस्तैरणादित्यपत्तनात् । आकृष्टिमन्त्रेणाकृष्याभरणं तत्प्रमर्षितम् ॥ १३

संपूर्णाभिग्रहो राजा प्राह सूरिचरं प्रति । शुभाभिर्जीविनं दत्तं ममाभिग्रहपराणात् ॥ १४

३५ गृहाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सूरिब्रवीत् । रक्ष जीववधं राजन् नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥ १५

तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्थल्यां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १६

ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णभूपतिः । सार्धं धनेश्वराचार्यैरारूढो रैवताचलम् ॥ १७

सज्जनोऽपि स्वगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसूरिभिः । चतुर्विधेन संघेन सार्धं राजानमन्वयात् ॥ १८

श्रीनेमिभवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ १९

११. यतः— जिणभुवणाहं जे उद्धरंति भत्तीए सडियपडियाहं ।

ते उद्धरंति अप्पा भीमाओ भवसमुदाओ ॥ १ ॥

१२. अथवा—अप्पा उद्धरिओ चिय उद्धरिओ तह य तेहिं नियवंसो ।

अन्ने य भवसत्ता अणुमोयंता य जिणभवणं ॥ २ ॥

युक्तमिदमुपदेशकथनं साधूनाम् । यतः—

१३. राया—अमच—सेट्टी—कुडुंविए वावि देसणं काउं ।

जिण्णे पुवाययणे जिणकप्पी वावि कारवइ ॥ ३ ॥

जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्गाहितं दत्त्वाऽणहिल्लपुरमाययौ ॥ २०

अथ भद्रेश्वरः सूरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽम्बिकादेवीमाह्वानयददीनधीः ॥ २१

प्रत्यक्षीभूय साऽप्यूचे युवाभ्यां किमहं स्मृता । सूरिराह नेमिचैत्यमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २२

तदेनमनुजानीहि पाषाणखनिमादिश । अंबाऽप्यूचे भवत्वेतदल्पायुः पुनः सज्जनः ॥ २३

दण्डाधिपः प्राह कार्यस्तीर्थोद्धारो विशेषतः । परलोकप्रस्थितानां पाथेयं धर्म एव यत् ॥ २४

१४. दीपे म्लायति तैलपूरणविधिः स्तोयं द्रुमे शुष्यति,

प्राचारो हिमसंगमे जलगृहं ग्रीष्मज्वरोज्जागरे ।

निर्वातं कवचं शरद्व्यतिकरे रोगोद्भवे भेषजम्,

धर्मो नृत्युग्रहाभये सति सतां संसेवितुं युज्यते ॥ १ ॥

20

अम्बानुज्ञां ततो लब्ध्वा पाषाणस्य खनिं च सः । श्रीनेमिचैत्यं षण्मास्यां कलशान्तमकारयत् ॥ २५

ज्येष्ठस्य सितपञ्चम्यां शिरोऽर्प्याऽऽर्त्तोऽथ सज्जनः । अम्बादेवीवचः स्मृत्वा जातपंचत्वनिश्चयः ॥ २६

आदिश्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोपणे । भद्रेश्वरगुरोः पार्श्वे संस्तारव्रतमग्रीहीत् ॥ २७

दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशनं सज्जनो मुनिः । दिवं जगाम पुत्रोऽथ ध्वजारोपं व्यधापयत् ॥ २८

११२. द्वयोः राज्ञोर्नैकत्रावस्थानं युक्तमिति आशापल्लीनिवासिनं प्रवलभुजचलशालिनं आशाकं मिहं २५

जित्वा कर्णावतीं पुरीं विधाय, २९ वर्षाणि राज्यं कृत्वा पञ्चत्वमाप । अत्रान्तरे परशुरामेणाचिन्ति—राजा जय-

सिंहनामा दण्डं सोधयिष्यति तदा किं भावी । तदा वामनस्थलीनिवासिभिर्व्यवहारिभिर्दण्डदानं प्रतिपन्नम् ।

अथ पञ्चत्वमापन्ने कर्णदेवे महीपतौ । श्रीमान् जयसिंहदेवः स्वयं राज्यमपालयत् ॥ २९

ततः समुद्रमर्यादा मही तेन वशी कृता । सिद्धो बर्बरकश्चाथ सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३०

—इति घनतरेषु देशेषु निजाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा वलमानो रैवताचलासन्नां वामनस्थलीं प्राप । ३०

तत्र दण्डनायकमार्कार्यं दण्डमयाचत । दण्डाधिपेनोक्तम्—श्रीरैवताचलोपरि महाऽभयस्थाने निक्षिप्तोऽस्ति । ततो

राजा रैवताचलं गन्तुमिच्छुर्विप्रैर्मार्त्तार्याल्लिंगाकारमिति निषिद्धोऽपि श्रीकर्णस्य निजपितुर्गमनं श्रुत्वा छत्रशिलायां

छत्रमोचनं च कृत्वा गतः । तत्र गजेन्द्रपदकुण्डे स्नात्वा श्रीनेमिजिनपूजां विधाय तुष्टाव । यथा—

१५. परं ज्योतिः परब्रह्म परमात्मानमित्यपि ।

यं स्तुवन्ति बुधा नित्यं स श्रीनेमिजिनः श्रिये ॥ १ ॥

१६. चिदानन्दस्य यस्य स्वरूपं योगचक्षुषा ।

पश्यन्ति योगिनो नित्यं स श्रीनेमिजिनः श्रिये ॥ २ ॥

इत्यादि स्तुत्वा, धर्मशिलायामुपविश्य प्रासादरम्यतां विलोक्योचे—धन्यौ मातृपितरौ तस्य, येनेदं मन्दिरं कारितम् । अत्रावसरे परशुराम उवाच—राजन् ! धरणीतले श्रीकर्णदेव-अयणल्लुदेव्यौ धन्यौ, ययोः भवान् सन्तुः । श्रीकर्णविहारोऽयं मत्पित्रा कारितो वर्षत्रयोद्वाहितव्ययेन । यदि देवपादानां प्रासादेच्छा विद्यते तदा प्रासादः, यदि वा द्रव्येच्छा, तदा द्रव्यं व्यवहारिगृहे स्थापितमस्ति । तन्निशम्य प्रमुदितो राजा प्राह—भव्यं सज्जनेन दण्डाधिकारिणा कृतम् । यदत्र कृत्यं भवति तत्सर्वमपि त्वं कारय—इत्यादिभ्यं देवदाये ग्रामद्वादशकं दत्त्वा श्रीशत्रुञ्जयमाजगाम । आकृष्टकृपाणकैर्विप्रैर्निषिद्धो रात्रौ समासरोह । श्रीयुगादिदेवस्य सरोमाञ्चं पूजां विधाय स्तुतिमकरोत् । यथा—

१७. नमोऽस्तु युगादिदेवाय तस्मै ज्ञानमयात्मने ।

प्रावर्त्तन्त यतः सर्वा हेयोपादेयबुद्धयः ॥ १ ॥

१८. चराचरं जगत्सर्वं यस्यान्तःप्रतिबिम्बितम् ।

तस्मै युगादिदेवाय परमज्योतिषे नमः ॥ २ ॥

इति श्रीआदिजिनं स्तुत्वा द्वादशग्रामान् देवदायं कृत्वा, विविधतोरणपताकालक्षलक्षितं श्रीपत्तनं प्राप ।

*

११३. प्रतिदिनं सर्वदर्शनेषु आशीर्वाददानायाहूयमानेषु यथावसरमाकारिता जैनाचार्याः श्रीहेमचन्द्रमुख्याः । सिद्धराजनृपेण दुकूलादिनाऽवर्जिताः । सर्वैरपि कविभिरप्रतिमप्रतिमाभिरामैर्द्विधाऽपि पुरस्कृतो नृपतये श्रीहेमचन्द्र इत्याशिषं पपाठ—

१९. भूमिं कामगवि स्वर्गोमयरसैरासिञ्चरत्नाकरा,

मुक्तास्वस्तिकमातनुध्वमुडुप त्वं पूर्णकुम्भीभव ।

छित्त्वा कल्पतरुर्दलानि सरलैर्दिग्धारणास्तोरणा—

न्याधत्त स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥ १ ॥

अस्मिन् काव्ये निःप्रपञ्चे प्रपञ्च्यमाने, तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपतिस्तं प्रशंसन्, कैश्चिदसहिष्णुभिरस्मच्छो-
आध्ययनबलादेतेषां विद्वत्तेत्यभिहिते, राजा दृष्ट्वा श्रीहेमचन्द्राचार्याः प्राहुः—‘पुरा श्रीजिनेन श्रीमन्महावीरेण इन्द्रस्य पुरतः शैशवे यद्वाक्यकृतं तत् जैनेन्द्रं व्याकरणं त्रयमधीयामहे ।’ इति वाक्यानन्तरम्, ‘इमां पुराणवार्त्तामपहाय,
२० अस्माकं संनिहितं कमपि व्याकरणकर्त्तारं नृतः ।’ इति तत्पिशुनवाक्यानन्तरं नृपं सूरयः प्राहुः—‘यदि श्रीसिद्ध-
राजः सहायीभवति, तदा कतिपर्यरेव दिनेः पञ्चाङ्गमपि नूतनं व्याकरणं स्वयं रचयामः ।’ अथ नृपेण प्रतिपन्नम् ।
‘राजन् ! इदं भवता निर्वहणीयमित्यभिधाय तद्विस्मृष्टः नृपदं सूरयः प्रापुः । ततो बहुन्यो देशेभ्यस्तत्तद्देदिभिः
पण्डितैः समं सर्वाणि व्याकरणानि समानीय श्रीहेमचन्द्राचार्यैः श्रीसिद्धहेमाभिधानं प्रधानमभिनवं पञ्चाङ्गमपि
व्याकरणं सपादलक्षग्रन्थप्रमाणं संवत्सरेण रचयाचक्रे । राजवाङ्मकुम्भिकुम्भे तत्पुस्तकमधिरोप्य सितानपवारणे
२१ प्रियमाणे चामरग्राहिणीभ्यां चामरयुग्मे वीज्यमानं नृपमन्दिरनानीच, प्राज्यवर्यमपर्यापूर्वेकं कोशागारे न्यधीयत ।
नृपाज्याऽन्यानि व्याकरणानि चपत्ताय तस्मिन्नेव व्याकरणे नर्बयाऽधीयमाने, केनापि मत्सरिणा भवदन्वयवर्षनावि-
रहितं व्याकरणमिति आहरता, कुद्वं [नृपं] नृपाङ्ग [भक्तं] वचनादवबुद्ध्य द्वाविंशत् श्लोकान्, नूतनान् निर्माय,
द्वाविंशत्सूत्रपादेषु तान् सम्प्रदानेन लेखित्वा प्रातर्नृपसभायां वाच्यमाने व्याकरणे—

२०. हरिरिव बलिवन्धकरस्त्रिशक्तियुक्तः पिनाकपाणिरिव ।
कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजनृपः ॥ १ ॥

२१. चक्रे श्रीमूलराजेन नवः कोऽपि यशोऽर्णवः ।
परकीर्तिस्रवन्तीनां न प्रवेशमदत्त यः ॥ २ ॥

इत्यादींश्चौल्लुक्कयवंशोपश्लोकान् द्वात्रिंशत्सूत्रपादेषु द्वात्रिंशत् श्लोकानवलोक्य प्रमुदितो राजा व्याकरणं ५
विस्तारयामास । ततो राजाज्ञया सर्वः कोऽपि हेमव्याकरणं पठति । भणति च—

२२. भ्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातन्नकन्थाकथाम्,
मा कार्षीः कटु शाकटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।
कः कण्ठाभरणादिभिर्बठरयत्यात्मानमन्यैरपि,
श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १ ॥

श्रीसिद्धराजदिग्विजयवर्णने द्वाश्रयनामा ग्रन्थः समर्थितः ।

श्रीहेमसूरीनभ्यर्थ्य सर्वविधाविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमं ततो राजा प्रवर्तयत् ॥ ३१
(पाठान्तरेण—सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यधापयत् ।)

*

§ १४. अथान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरतितीर्षया सर्वदर्शनेषु सुदेवत्व-सुधर्मत्व-सुपात्रत्वजिज्ञा-
शया पृच्छ्यमानेषु निजस्तुति-परनिन्दापरेषु सन्देहदोलाधिरूढमानसः श्रीसिद्धराजो हेमाचार्यमाकार्यं विचार्य १५
कार्यं पप्रच्छ । आचार्यैस्तु चतुर्दशविद्यास्थानरहस्यं विमृश्य इति पौराणिकनिर्णयो वक्तुमारेभे—‘यत् पुरा कश्चिद्
व्यवहारी पूर्वपरिणीतां पत्नीं परित्यज्य संगृहिणीसात्कृतसर्वस्वः, सदैव पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणाय तद्वेदिभ्यः
कार्मणकर्मणि पृच्छमाने कश्चिद् गौडदेशीय इति प्राह—‘रश्मिनियञ्चितं तव पतिं करोमि ।’ इति उक्त्वा, किञ्चिद-
चिन्त्यवीर्यं भेषजमुपनीय ‘भोजनान्तर्देयमि’ति भाषमाणः, कियद्दिनान्ते समागते क्षयाहनि तस्मिन्स्तथाकृते, स
प्रत्यक्षां वृषतामाप । सा च तत्पतीकारमनवबुध्यमाना विश्वविश्वाक्रोशान् सहमाना निजदुश्चरितं शोचयन्ती, कदा-
चिन्मध्यन्दिने दिनेश्वरकठोरतरकरनिकरप्रसरतप्यमानाऽपि शाङ्खलभूमिषु तं वृषभरूपं पतिं चारयन्ती, कस्यापि
तरोर्मूले विश्रान्ता निर्भरं विलपन्ती, आलापं नभसि अकस्मात् शुश्राव । तदा तत्रागतो विमानाधिरूढः पशुपति-
र्भवान्या तदुःखकारणं पृष्ठो यथावस्थितं निवेद्य च, तरोरुक्षयायां पुंस्त्वनिवन्धनमौषधं तन्निर्वन्धादादिश्य तिरोदधे ।
सा तदनु तदीयां छायां रेखाङ्कितां निर्माय तन्मध्यवर्त्तिन औषधाङ्कुरान् उच्छेद्य वृषभवदने निक्षिपन्ती, तेनाऽप्य-
ज्ञातस्वरूपेण औषधाङ्कुरेण वदनन्यस्तेन स वृषभो मनुष्यतां प्राप । यथा तदज्ञातस्वरूपेणापि भेषजाङ्कुरेण सा समी-
हितां कार्यसिद्धिं चकार, तथा कलियुगे मोहान्धिते तिरोहितपात्रपरिज्ञाने सभक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाविदितस्वरूप-
मपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः ।

*

पुनः पात्रपरीक्षाविचारे श्रीहेमसूरयः प्राहुः—राजन् ! द्वैपायन-युधिष्ठिर-भीमसंवादे पात्रपरीक्षायां भीमः प्राह—

२३. मूर्खस्तपस्वी राजेन्द्र ! विद्वांश्च वृषलीपतिः ।
उभौ तौ द्वारि तिष्ठेते कस्य दानं प्रदीयते ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच—

२४. सुखासेव्यं तपो भीम ! विद्या कष्टदुरासदा ।
विद्वांसं पूजयिष्यामि तपसा किं प्रयोजनम् ॥ २ ॥

भीमोऽप्युवाच—

२५. श्वानचर्मगता गंगा क्षीरं मद्यघटस्थितम् ।
अपात्रे पतिता विद्या किं करोति युधिष्ठिर ! ॥ ३ ॥

द्वैपायन उवाच-

२६.

न विद्यया केवलया तपसा चापि पात्रता ।

यत्र ज्ञानं क्रिया चोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते ॥ ४ ॥

एवंविधगुणपात्रभक्त्या मुक्तिः-इति श्रीहेमचन्द्राचार्यैः सर्वदर्शनसंमते निवेदिते सति सर्वधर्मान्

श्रीसिद्धराज आराध ।

*

§ १५. अथ सा मयणल्लादेवी जातिस्मरणात् पूर्वभववृत्तान्ते श्रीसिद्धराजे निवेदिते सति श्रीसोमनाथयोग्यां सपादकोटिमूल्यां हैममयीं पूजां सहादाय बाहुलोडनगरे संप्राप्ता । तत्र पंचकुलेन कार्पटिकेषु कदर्थ्यमानेषु राज-
देयविभागस्याप्राप्त्या सचापं पश्चान्निवर्त्यमानेषु श्रीमयणल्लादेवी हृदयादर्शसंक्रान्तवाष्पा स्वयमेव पश्चाद्वाद्युटन्ती
अन्तरा अन्तरायीभूतेन श्रीसिद्धराजेन विज्ञपयांचक्रे-‘स्वामिनि ! अलममुना संप्रमेण, कुतो हेतोः पश्चान्निव-
र्त्यते ?’-इति राज्ञाऽभिहिते ‘यदैव सर्वथा अयं करमोक्षो भवति तदैवाहं श्रीसोमेश्वरं प्रणमामि, नान्यथेति ।
किंचातःपरमशून-नीरयोश्च नियमः’-इति राज्ञा श्रुते पंचकुलमाकार्यं तत्पट्टकस्यान्ते द्वासप्ततिलक्षान् उत्पद्यमानान्
विमृश्य, तं पट्टकं विदार्य मातुः श्रेयसे तं करं मुक्त्वा, तत्करे जलचुलुकं मुञ्चति स्म । तदनु विप्राः पृष्टाः-‘कर-
मोक्षे किं फलम् ?’ तैरुच्ये-

२७.

अकरे करकर्त्ता च गोसहस्रवधः स्मृतः ।

प्रवृत्तकरविच्छेदे गवां कोटिफलं लभेत् ॥ १ ॥

इति स्मृतिः । तच्छ्रुत्वा मुदितो राजा । अथ सा श्रीसोमेश्वरं गत्वा तया सुवर्णपूजयाऽभ्यर्च्य तुलापुरुषगजाश्वगो-
दानादीनि दत्त्वा महादानानि प्रदाय, ‘मत्सदृशा काऽपि नाभूत् न भविष्यतीति दर्पाध्माता निशि निर्भरं प्रसुप्ता ।
तपस्विवेपधारिणा तेनैव देवेन जगदे-‘इहैव मदीयदेवकुलमध्ये काचित् कार्पटिकनितंबिनी यात्रायै समायाताऽस्ति ।
तस्याः सुकृतं याचनीयं त्वया’ इत्यमादिश्य तिरोहिते तस्मिन्, राजपुरुषैर्विलोक्य सा समानीता । तस्मिन् पुण्ये
याचितेऽप्यददाना कथमपि, ‘त्वया यात्रायां किं व्ययीकृतमिति उक्ता सती, सा प्राह-‘भिक्षावृत्त्या मया
योजनशतानि देशान्तरसतिक्रम्य ह्यस्तनदिवसे कृततीर्थोपवासा पारणकदिने कस्यापि सुकृतिनः सद्ने भोजनार्थ-
मुपविष्टा । तदद्भुतमिति यथे दत्त्वा च स्वयं पारणकमकार्षम् । भवती पुण्यवती यस्याः पितृ-भ्रातरौ नृपौ, पति-सुतौ
च राजानौ । बाहुलोडकरद्वासप्ततिलक्षान् मोचयित्वा सपादकोटिमूल्यया सपर्यया अगण्यपुण्यमर्जयन्ती, मदीय-
पुण्ये कृशेऽपि कथं लुब्धासि ? । अन्यच्च-हे मयणल्लादेवि ! यदि न कुप्यसि तदा किंचिद् वच्मि । तत्त्वत-
मनव पुण्यात् मम पुण्यं महीतले महीयः । यतः-

२८.

संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं यौवने व्रतम् ।

दारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूयसे ॥ १ ॥

इति तस्या मुक्तियुक्तेन वाक्येन सर्वकर्मं गर्वं विसर्जं । श्रीपत्तनं प्राप्ता ।

§ १६. अन्यथा सिद्धपुरे रुद्रमहालयप्रासादे निवद्यमाने भगिणा च चतुर्मुखश्रीराजविहारारख्यश्रीमहावीरप्रासादे
कार्यमाणे पिशुनप्रवेशे राजा स्वयमवलोकनार्थमायानः । पप्रच्छ कोऽत्र विशेषः । श्रीहेमसूरिभिः प्रोक्तम्-‘देव !
महेश्वरस्य लक्ष्मणे चन्द्रः, श्रीजिनस्य पादान्ते नवग्रहा भवन्ति’-इति विशेषः । राजा तत्र मन्यते । ततो वास्तुविद्या-
विहारदः सूत्रभागे विचारं प्राह-‘सागान्त्वलोकानां गृहद्वारं पंचशाखम्, राज्ञां सप्तशाखम्, रुद्रादिदेवानां नवशाखम्,
श्रीजिनस्यैकजिननिशानं द्वाणम् । अष्टोत्तरशतं च गण्डपाः । रुद्रादीनामेक एव । श्रीजिनस्य पद्यासनं, छत्रं, पादान्ते
नवग्रहाः । निक्षपनं च । नान्यदेवानाम् । चेत् कश्चित् कारयति, सूत्रधारः करोति, तदा द्वयोर्विप्रमुत्पद्यते । नान्य-
-प्राप्त्यं वास्तुविहारः गर्जन्भाषितान् । एतदात्म्यं गणा प्रमुदितः । न्ययं राजविहारं कृत्वा शिरोऽप्यादिकनकारयन् ।

२९.

मुद्गानुद्गतमुद्गरानुरुगदाघातोद्यतान् व्यन्तरान्,
वेतालानतुलानलाभविकटान् झोटिंगचेटानपि ।
जित्वा सत्वरमाजितः पितृवने नक्तंचराधीश्वरं,
बद्धा बर्बरमुर्वरापतिरसौ चक्रे चिरात् किंकरम् ॥ १ ॥

एवं सर्वत्राखण्डप्रतापो जयसिंहो राज्यं करोति ।

*

- § १७. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवन-देवपालादयोऽभवन् ॥ ३२
- त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतेका तनयास्त्रयः । आद्यः कुमारपालाख्यो राजलक्षणलक्षितः ॥ ३३
- महीपालः कीर्तिपालस्तथा प्रीमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णदेवभट्टेन योद्धा मोहडवासके ॥ ३४
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य बभूव च । [कुमारपालस्य पुत्री लीलू । इति टिप्पण्याम् ।]
- अत्रान्तरे सिद्धराजो देवज्ञं पृष्ठवानिति ॥ ३५¹⁰
- मम पट्टे को भविता सोऽप्यूचेऽस्ति महाभुजः । मध्ये दधिस्थलीकाया यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः ॥ ३६
- राज्यं नो मम पुत्रस्य जीवति भ्रातृनसरि । तत्तं ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३७
- ततोऽसौ पादचारेण कपोतीमुद्रहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमयाचयत् ॥ ३८
- सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यधरः पुरा । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाज्जया ॥ ३९
- सविषादस्ततो भूपो व्यावृत्तः पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे भावीत्यचिन्तयत् ॥ ४०¹⁵
- मन्त्रिणेऽकथयन्नैतत् सोऽप्यूचे युक्तमेव तत् । यदा पूर्वं देवपादाः विजेतुं मालवान् गताः ॥ ४१
- घाटे दुद्विलिकायाश्च संरुद्धे यशस्वर्मणा । युष्माभिर्ज्ञापितश्चाहं पारापतप्रयोगतः ॥ ४२
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्पितम् । त्वत्समीपेऽहमायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४३
- निर्जित्य जस्रवर्मणां त्वय्यायातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दास्ये स्वपुत्राय हत्वा सिद्धनरेश्वरम् ॥ ४४
- इति मन्त्रिवचः श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं घातयामास घातकैः ॥ ४५²⁰
- कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेष्य भ्रातृपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवीं तु दधिस्थल्याममुञ्चत ॥ ४६
- स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिसन्निधौ । कपटेन जटाधारी भूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४७
- सिद्धराजोऽपि तत्रस्थं ज्ञात्वा तं च कथंचनः । क्षयाहे कर्णदेवस्य द्वात्रिंशत्तापसैः सह ॥ ४८
- तं निमज्ज्य मठाधीशं पंकत्या धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श राजचिह्नानि कुमारस्य च पादयोः ॥ ४९
- उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञा पृष्ठो मठाधिपः । अवोचच्च त्रयास्त्रिंशत्तापसा वयमास्महे ॥ ५०²⁵
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यै राजा संभोज्य तानथ । घौतापोतीकृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५१
- अत्रान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उक्तान्तिव्याजतो नष्टा कुम्भकारगृहं गतः ॥ ५२
- आपाके रच्यमाने तु सृत्पात्राणां कृपालुना । आलिगेन तदन्तस्तं निधायेति सुरक्षितः ॥ ५३
- सिद्धराजोऽप्यदृष्ट्वा तं पृष्ठेऽप्रेषीच्च साधनम् । आगतं साधनं प्रेक्ष्य ययौ सन्मुखमालिगः ॥ ५४
- रादपुरैस्ततः पृष्ठं पुमान् कश्चिदिहाययौ ? । किमन्धा यूयमग्रेऽपि किं न पश्यथ पावकम् ॥ ५५³⁰
- राजलोके गते तेन नाशितोऽनाशितो निशि । दृष्ट्वा सैन्यं प्रागकस्मात् कुमारो हलिकं जगौ ॥ ५६
- रक्ष मामिति तेनापि संछन्नः कण्टकाभरैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्याघ्रुत्थ पत्तने ॥ ५७
- निःसृत्याथ कुमारोऽपि मुण्डाप्य विकट्य जटाः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितः स्वजनैः समम् ॥ ५८
- आकार्य वोसिरि मित्रं कुलालमालिगं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताभ्यां सह यावदमघ्नयत् ॥ ५९

तावदुज्जागरोद्विग्नौ जनकावूचतुस्तयोः । भवतां मन्त्रणैर्दग्धाः केयं जागरिका मुधा ॥ ६०
 यद्वा कुमारपालस्य राज्यं यदि भविष्यति । तत्कथं वोसिरे ! तुभ्यं लाटदेशं प्रदास्यति ॥ ६१
 किञ्च रे आलिग ! तव चित्रकूटस्य पट्टिकाम् । ववन्ध शकुनग्रन्थिस्तत् श्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६२
 आलिगं भोपलदेव्या सहाग्रैषीदवन्तिकाम् । स्वयं वोसिरियुक्तस्तु चेले देशान्तरं प्रति ॥ ६३
 व्रजन्नेवं कुमारोऽपि नानाश्चर्यावलोकधीः । विश्रान्तस्तरुच्छायायां यावदस्ति समाहितः । ६४
 तावद् विलान्मूषकं मुखेन रूपनाणकमाकर्षन्तं निभृततया विलोक्य यावदेकविंशतिसंख्यानि दृष्ट्वा एकं
 गृहीत्वा विलं प्रविष्टः । कुमारपालः पाश्चात्यानि तु सर्वाणि गृहीत्वा यावन्निभृतीभूत्वा तिष्ठति तावन्मूषकस्तान्य-
 नवलोक्य तदर्या विपेदे । तच्छोकशङ्काव्याकुलितमानसश्चिरं परितप्य चेतसीदं चिन्तयामास-

३०. अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।

आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थो दुःखभाजनम् ॥ १ ॥

३१. धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु चान्नेषु सर्वदा ।

अतृप्ताः प्राणिनः सर्वे याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ २ ॥

तस्मात् पुरो व्रजन् कयापि इभ्यवच्चा श्वशुरगृहात् पितुर्गृहं व्रजन्त्या, पथि पाथेयाभावाद् दिनत्रयक्षुत्क्षाम-
 कुक्षिर्ग्रातृवाच्छ(त्स)ल्यात् कुमारपालः कर्णूरपरिमलशालिना शालिकरंवेन सुहितीचक्रे । तदौचित्येन दृष्टो-
 ॥ ३२ चिन्तयत्-

३२. करचल्यपाणिणं वि अवसरदिनेण मुच्छिद्यं जियइ ।

पच्छा मुयाण सुंदर ! घडसयदिनेण किं तेण ॥ १ ॥

३३. जं अवसरेण न हुयं दाणं विणओ सुभासियं वयणं ।

पच्छागयकालेणं अवसररहिणं किं तेण ॥ २ ॥

तस्मिन् करोटकग्रामे उपित्वा जातलंघनौ । अच्छाविल्यां द्वितीयेऽह्नि प्रयातौ प्रहरद्वये ॥ ६५
 कुमारो वोसिरिं ग्राह्य अद्य स्याद् भोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दास्यति भोजनम् ॥ ६६
 ३४. यतः-प्रतिदिनमयत्नलभ्ये ! भिक्षुकजनजननि ! कल्पलते ! ।

नृपतिनतिनरकतारणि ! भगवति भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा वोसिरिर्भिक्षां कृत्वा यातस्तदन्तिके । करम्मकुम्भी संगोप्य भिक्षाशुंडीमुपानयत् ॥ ६७

३५. भुक्तोभावपि सुत्वा च पूर्वमादाय वोसिरिः । करम्मं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६८

अहोऽस्यादूनता येन सुप्ते मय्येककोऽत्यसौ । जीर्णे करम्मे सोऽप्याहोत्तिष्ठ शुंक्ष्व नृपात्मज ! ॥ ६९

उचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी भुक्तवान् भवान् । स उचे मम भिक्षार्थं गतस्योक्तं श्रियैकया ॥ ७०

करम्मकुम्भं हे विप्र ! रात्राबुद्घाटितं स्थितम् । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्मम दूषणम् ॥ ७१

वरं भवति मे मृत्यु रक्षणीयो भवान् पुनः । गोपितः स मयादाय स्वयं भुक्त्वा परीक्षितः ॥ ७२

३६. राज्ये दास्ये तव ग्राममेनमुक्त्वैति राजसः । प्राप्ते टांशुरिकाग्रामे साव्वीलक्ष्मीश्रियो गटे ॥ ७३

तथा च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजितध्वामोदकैः । तथैवार्पितपाथेयः पाटलापट्टकं गतः ॥ ७४

तत्रेश्वरचणिग्वाट्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा चादुभिरपि विपादोऽस्य महानभूत् ॥ ७५

प्रावृत्त्य वोसिरिपटीं स्तम्भतीर्थे गतस्ततः । श्रीहेमस्तूरीन् पप्रच्छ कदा सेत्स्यति वान्छितम् ॥ ७६

लोकोत्तराणि चिह्नानि तदङ्गे वीक्ष्य सर्वतः । तेऽप्यनुर्नृपतिर्भावी सार्वभौमो नरोत्तमः ॥ ७७

३७. तां च वार्णीं निशम्यासौ हर्षमालासमाकुलः । उवाच राज्यसन्देहो मृ(ग्रि)यते नु क्षुधाऽधुना ॥ ७८

श्रीविक्रमाद्वि शरदां नवनवत्यधिकेषु कार्तिके मासे । हस्तार्करवौ द्वितीयायां गतेष्वेकादशशतेषु ॥ ७९
भवतस्तदाऽभिषेको न भवति यदि राज्यसम्भवस्तन्मे । यावज्जीवं नियमोऽतः परं सन्निमित्तस्य ॥ ८०
इति निश्चयं श्रुत्वा कुमारपालः ग्राह—‘यद्यदः सत्यं ततस्त्वमेव राजाऽहं तव सेवकः’ । श्रीसूरिर्वभाषे—
‘राजन् ! सुरासुरनरनिकरनायकमुकुटमणिकिरणनीराजितपादारविन्दस्य श्रीसर्वज्ञस्य शासने प्रभावको भवतु भवान्’ ।
इति प्रतिपन्नं राज्ञा ।

इतश्चागादुदयनो गुरुन्नतुं सुतैः सह । आख्यायाम-वप्पभट्टोर्दृष्टान्तं हेमसूरिभिः ॥ ८१
प्रोक्तं चेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभूमस्ततो मन्त्रीन् ! सन्मान्योऽयं महादरात् ॥ ८२

*

§ १८. अस्योदयनस्य पुण्योदयः कथ्यते । यथा—पूर्वं मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालवंश्य ऊदाभिधानो वणिक्
प्रावृषि काले प्राज्याज्यक्रयाय निशीथे व्रजन्, कर्मकौरेकस्मात् केदारादपरस्मिन् पूर्यमाणेऽम्भोभिः ‘के यूयमि’ति
तान् पप्रच्छ । तैर्वयममुकस्य कामुका इत्यभिहिते, ‘ममापि कापि सन्ती’ति पृच्छन्, तैः ‘कर्णावल्यां तवापि ॥
सन्ति’ इति अभिहिते स सकुटुम्बस्तत्र गत्वा वायडीयजिनायतने विधिवद् देवान्नमस्कुर्वन्, कया छिपिकया
श्राविकया साधर्मिकत्वाद् ववन्दे । पृष्ठश्चेति—‘भवान् कस्यातिथिः ?’ तेनोक्तम्—‘वैदेशिकोऽहमिति भवत्या एवा-
तिथिः’—इति तद्वाक्ये श्रुते तं सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारितान्नपाकेन भोजयित्वा, निजतलके निर्मा[पि]-
तकायमाने निवास्य स्थापितः । स तत्र सम्पन्नसम्पत् इष्टकं गृहं चिकीर्षुः खातावसरे निरवधिं सेवधिमधिगम्य
तामेव स्त्रियमाकार्य समर्पयत् । तया निषिद्धः । तत्प्रभावेन ततःप्रभृति उदयसंयुक्तत्वात् उदयननामा मन्त्रीति ॥
पप्रथे । तेन कर्णावल्यामतीत-वर्तमान-भविष्यच्चतुर्विंशतिजिनसमलंकृतः श्रीउदयनविहारः कारितः । तस्यापर-
मातृका बाहड-सोला-आंबड-चाहडदेवनामानाश्चत्वारः सुता अभूवन् ।

*

कुमारोऽप्युदयनस्य गृहेऽतिष्ठत् तदाऽन्यदा । केनाप्युक्तः सिद्धराजः प्रैषीत् तत्प्रति घातकान् ॥ ८३
तत् श्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणत्राणकृते कृती । एकाकी निशि निर्गत्य जगाम वटपट्टके ॥ ८४
विशोपकैकचणकान् कङ्कवणिज आपणे । क्षुधातो मक्षयित्वाऽसौ खड्गमङ्गुणके ददौ ॥ ८५²⁰
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खड्गेनालं मंगलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८६
कन्नाली-सिद्धपुरके जटीभूत्वाऽथ सोऽगमत् । सिद्धेश्वरस्य पूजार्थं स्थापितस्तन्निवासिभिः ॥ ८७
तत्रैकदा शकुनिनं मारवं पृष्ठवानसौ । वाञ्छितासिः कदा मे स्यात् सोऽप्यूचे प्रातरापतेः ॥ ८८
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गतावुभौ । मुनिसुव्रतचैत्योर्द्ध्वं दृष्ट्वा दुर्गां स्थितौ ततः ॥ ८९
शुभचेष्टाऽकरोद् दुर्गाऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरत्रयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ९०²⁵
हृष्टः शकुनिकोऽवोचत् सिद्धिस्ते वाञ्छिताधिका । भाविन्येव विशेषात्तु जिनभक्तिप्रभावतः ॥ ९१
वक्षैः संपूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽवन्यां खजनानां मिलित्वा सिद्धराट्भयात् ॥ ९२
कचिद्योगी कचिद्वैदः कचित्तापसवेषभृत् । कचित्कार्पटिकाकारो भृशं चभ्राम भूतले ॥ ९३
§ १९. गत्वा कोलापुरेऽद्राक्षीद् दानभोगादिसद्गुणम् । स्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोषयत् ॥ ९४
उवाच योगी मन्त्रौ स्त एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽन्य आद्यः सोपद्रवः पुनः ॥ ९५³⁰
सत्त्वसारः कुमारोऽथ मन्त्रं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवां व्यधत्त सः ॥ ९६
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शवस्य वक्षसि न्यस्य वह्निकुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९७
उपविश्य तस्य कट्यां यावद् होमं ददाति सः । करालमूर्तिः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९८
मामनभ्यर्च्य रे धृष्ट ! किमारब्धं सुमूर्षुणा । इति श्रुत्वापि निःक्षोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९९
तदा च भूत्वा प्रत्यक्षं महालक्ष्मीरवोचत् । गूर्जरात्राधिपत्वं ते दत्तं वर्षैस्तु पञ्चभिः ॥ १००³⁵

सिद्धमन्त्रः कुमारोऽथ नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटके देशे क्रमात् कान्तीपुरीं ययौ ॥ १०१
३५. यतः—पुष्पेषु जाती नगरेषु कान्ती नारीषु रम्भा पुरुषेषु विष्णुः ।
सतीषु सीता द्रुषु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ १ ॥

*

§ २०. कुमारः कौतुकात् तस्यां भ्रमन् परिसरेऽन्यदा । कवन्धमेकमद्राक्षीद् वैरिणाऽपास्तमस्तकम् ॥ १०२
तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावान्योऽन्यजल्पितम् । अहो कचकलापोऽस्य अहो श्रवणलम्बता ॥ १०३
अहो धनत्वं कूर्चस्य ताम्बूले व्यसनं तथा । अहो विरलदन्तत्वं श्रुत्वेत्येकां ततो जगौ ॥ १०४
कथमेतत्, ततस्ताश्चावोचन् किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं पृष्ठे स्कन्धे कुण्डलयोः किणे ॥ १०५
आनामि हृदि गौरत्वात् दृश्यते स्मश्रुणः सलम् । ताम्बूलव्यसनाच्चैषोऽङ्गुष्ठशूर्णेन चर्चितः ॥ १०६
नित्यं विरलदन्तानां क्षित्या रक्ता कनिष्ठिका । तत् श्रुत्वाऽचिन्तयदसौ चहुरत्ना वसुन्धरा ॥ १०७

*

§ २१. कृत्वा स्नानं कुमारोऽथ सरस्यमृतसागरे । तीरद्वेवकुले गत्वाऽर्च्यमानं ददृशे शिरः ॥ १०८
तस्येतिवृत्तं पृष्ठश्च कश्चन स्थविरोऽवदत् । पुरे हि प्रवरे राज्ञा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०९
पद्मकोशाद् विनिर्गत्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । एकेन वृद्धतीत्युक्त्वा निमज्जद् ददृशे स्वयम् ॥ ११०
तदर्थं पण्डितैः पृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तं ज्ञातुं प्रेषिता विप्राश्चत्वारो वृद्धसन्निधौ ॥ १११
३६. यदेकः स्थविरो वेत्ति न नत्तरुणकोटयः ।

यो नृपं लत्तया हन्ति वृद्धवाक्यात् स पूज्यते ॥ १ ॥
तैश्च गत्वा मरौ देशे स्थविरः कोऽप्यपृच्छत् । स्वपिता दर्शितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १२
सविंशतिशतवर्षदेशीयस्यास्य संनिधौ । विप्रैरपृच्छि शीर्षस्य वृद्धतीत्युक्तिकारणम् ॥ १३
सोऽप्युचे भोजयित्वा तान् शुनीडिम्भचतुष्टयम् । गृहीतेदं महामूल्यं शुद्ध्यत्यध्वव्ययो यतः ॥ १४
लोभाद् विप्रा अपि कटौ कृत्वा तांश्चलनाक्षमान् । व्याघ्रुन्तं वृद्धमूखः स्वसन्देहस्तथैव नः ॥ १५
संशयश्छिन्न एवायमित्युक्ते तेन तेऽभ्यधुः । कथं स ऊचे शास्त्रज्ञा अप्येतदपि वेत्थ न ॥ १६
३७. श्वानगर्दभचाण्डालमद्यभाण्डरजस्वलाः ।

स्पृष्ट्वा देवकुलं चैव सचलं स्नानमाचरेत् ॥ १ ॥
शास्त्रे निषिद्धः संस्पर्शो विप्राणां युज्यते कथम् । तेऽप्यूर्ध्वहुमूल्यानि श्वडिम्भानि त्वमप्यधाः ॥ १७
ततोऽस्माभिर्गृहीतानि लोभाद् विक्रीयते न किम् । ऊचे वृद्धस्तदेवेदं विश्वं वृडति लोमतः ॥ १८
इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारेहागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेवं लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ १९
राजेऽदर्शि नृपोऽप्याह सत्यमेतत् शिरो यदि । श्रुत्वेनमर्थं न पुनः सरसो निःसरिष्यति ॥ १२०
तथाकृते तथाजाते चैतन् निर्माय नृभुजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतन् प्रसिद्धये ॥ २१
तत् श्रुत्वा विविधाश्चर्यदर्शनाजाननिश्चयः । किञ्चित् कालं कुमारोऽपि स्थित्वा कान्त्या विनिर्वयौ ॥ २२

§ २२. महिनाटवनपदे गतः कोलंबपत्तने । महालक्ष्म्या च कोलंबस्वामी न्वमे न्यगद्यत ॥ २३
भविष्यो गूर्जरात्रायाः स्वामी यस्तव पत्तने । नमेष्यति जयधारी निधेयं तस्य पूजनम् ॥ २४
चतस्र्यु दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीगनि । यद्योक्तलक्षणैर्वीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ २५
आहूय नृपतेः पार्श्वे समानिन्ये ततो नृपः । अम्युक्त्याय स्तकीयादर्शने तं स न्यवेक्षयत् ॥ २६
निगद्य च तमादेशं राज्ञा राज्ये निमज्जितः । निषिद्धः कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्यां यथासुखम् ॥ २७

सोचे तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः प्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥

२८

दशगव्यूतिविस्तारे कोलंबपत्तनान्तरे । भूमीमप्राप्य राज्ञाऽथ संकोच्य निजमन्दिरम् ॥

२९

कुमारपालेश्वराख्यः प्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥

१३०

तद् दृष्ट्वा कुमारश्चिन्तितवान्-अहोऽस्य परमा प्रीतिः ।

३८. यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया ।

5

चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ १ ॥

ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपंचाशद्वीरकूपाद्याश्चर्याणि विलोकयत् ॥

३१

*

§ २३. प्राप्तः क्रमेणोज्जयिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । अमंस्तत्रान्यदायातः कुडंगेश्वरमन्दिरे ॥

३२

प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्याप्तं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिमध्ये तु गाथामेतामवाचयत् ॥

३३

३९. पुत्रे वाससहस्से सयमि वरिसाण नवनवइ अहिए ।

10

होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ १ ॥

आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गाथार्थं कुमारोऽपृच्छत् जैनदर्शनसन्निधौ ॥

३४

सोऽप्याह पूर्वमत्रासीत् सिद्धसेनो दिवाकरः । विक्रमादित्यभूपस्य तेनाभ्यर्थनया किल ॥

३५

द्वात्रिंशद्वात्रिंशिकाभिर्वीतरागः स्तुतस्ततः । कुडंगेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥

३६

आविरभूद् धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यः संजातः परमार्हतः ॥

३७¹⁵

गुरुपदेशतस्तेन कारितं भूमिमण्डलम् । अनृणं निजदानेन ततः संवत्सरोऽस्य महान् ॥

३८

तैनेकदा सिद्धसेनः पृष्ठः किं कोऽपि भारते । अतःपरं जैनभक्तः सार्वभूमो भविष्यति ॥

३९

श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखिताऽत्रैव तत् श्रुत्वा कुमारोऽवदत् ॥

१४०

आर्हतानामहो शक्तिः, अहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं, किममीषां हि नाद्भुतम् ॥

४१

ततः सज्जन-भोपल्लदेवी-चोसिरिभिः समम् । धृत्वा निर्भरवेषं स उज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥

४२²⁰

*

दशपुरे पञ्चासनासीनं प्रशमामृतधरं योगिनं विलोक्य ननाम । स ध्यानं मुक्त्वा कुमारमूचे-

४०.

सर्वसिन्नणिमादिपङ्कजवने रम्येऽपि हित्वा रतिं,

शुद्धां मुक्तिमरालिकां प्रति दृशं यो दत्तवानादरात् ।

चेतोवृत्तिनिरोधलब्धपरमब्रह्मप्रमोदाम्बुभृत्,

सम्यक्साम्यसरोजसंस्थितिजुषे हंसाय तस्मै नमः ॥ १ ॥

25

ततः कुमारोऽपृच्छत्-‘योगिन् ! किं स्नानं किं दानं किं ध्यानं चेति ?’ योग्यूचे-

४१.

स्नानं मनोमलत्यागो दानं चाभयदक्षिणा ।

ज्ञानं तत्त्वार्थसंचोदो ध्यानं निर्विषयं मनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य प्रमुदितः ।

*

§ ४२. मध्ये दशपुरे स्थित्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैत्ये श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस्य सन्निधौ ॥

४३³⁰

जाते चित्रे चित्रकूटदुर्गोत्पत्तिमपृच्छयत् । रामोऽप्यूचेऽतः क्रोशत्रयेऽभून्मध्यमापुरी ॥

४४

तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाभिनवैः फलैः । योगिना व्याघ्रयुक्तेन षण्मासावधि सेवितः ॥

४५

पृष्ठे हेतुरथो राज्ञा योग्यूचे मन्त्रसिद्धये । द्वात्रिंशलक्षणवतः सान्निध्यात् ते भवेच्च सः ॥

४६

राज्ञा पृष्ठे पुनः कानि लक्षणानि महीतले । कौतुकं यदि ते तर्हि-श्रूयतां तानि भूधर ! ॥

४७

४२. नाभिः स्वरः सत्त्वमिति प्रतीतं गम्भीरमेतन्नितयं नराणाम् ।

उरो ललाटं वदनं च पुंसां विस्तीर्णमेतन्नितयं प्रदिष्टम् ॥ १ ॥

४३. वक्षोऽथ कुक्षिर्नखनासिकास्यं कृकाटिका चेति षडुन्नतानि ।

ह्रस्वानि चत्वार्यथ लिङ्गपृष्ठं ग्रीवा च जंघेऽभिमतप्रदानि ॥ २ ॥

४४. नेत्रान्त-पाद-कर-ताल्वधरौष्ठ-जिह्वा रक्तान्यमूनि ननु सप्त हितप्रदानि ।

सूक्ष्माणि पञ्च दशनाङ्गुलिपर्वकेशाः साकं त्वचा कररुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ३ ॥

४५. हनु-लोचन-बाहु-नासिका-स्तनयोरन्तरमत्र पञ्चकम् ।

इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं न भवत्येव नृणामभूमुजाम् ॥ ४ ॥

४६. त्रिषु विपुलो गम्भीरस्त्रिष्वेव पडुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः ।

सप्तसु रक्तो राजा पञ्चसु सूक्ष्मश्च दीर्घश्च ॥ ५ ॥

श्रुत्वेति मुदितो राजा प्राह योगीन्द्रमुत्तमम् । किमु कार्यं मयाख्याहि यथा तथा करोम्यहम् ॥

४८

यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मम सिद्ध्यति मन्त्रश्चेत् त्वं तत्रोत्तरसाधकः ॥

४९

धोमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यसृज्यत । राजपत्न्यान्तरितया तत् श्रुत्वाऽवाचि मन्त्रिणे ॥

१५०

उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र व्रजेत् नृपः । ततो यथोक्तवेलायां खड्गव्यग्रकरो नृपः ॥

५१

एकाकी निर्ययौ छन्नो राजा ज्ञात्वा मन्त्र्यपि । दक्षो नरेन्द्ररक्षार्थं नृपेणालक्षितो ययौ ॥

५२

नृपोऽपि चित्रशैलग्रमारूढो वीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽजल्पत् करोमि किम् ॥

५३

रक्षार्थं होमसामग्र्या मुक्त्वा तत्र नरेश्वरम् । योगी जलार्थं सव्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥

५४

इतश्च प्रकटीभूय नत्वोचे मन्त्रिणा नृपः । देवोपकरणैरेभिः साध्यते स्वर्णपूरुषः ॥

५५

तत्तं सिसाधिपुर्योगी होमित्वा त्वत्तनु ध्रुवम् । तद् यतस्व स्वरक्षायै इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽथ सः ॥

५६

राज्ञा सह ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याङ्गं होमार्थं ज्वालितोऽनलः ॥

५७

उक्तश्च राजा त्वं देव ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य वहिकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणाग्रयम् ॥

५८

राजा सशङ्कस्तं स्माह त्वं योगिन्नग्रतो भव । ततो योगी तथा कुर्वन्न च्छलं प्राप भूपतेः ॥

५९

अथ व्यावृत्त्य सहसा नृपं यावज्जुहोति सः । तावन्नरेन्द्र-मन्त्रिभ्यां स एवाग्नौ हुतो हठात् ॥

१६०

व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टस्तं संजातः स्वर्णपूरुषः । संपूज्य तं गृहीत्वा च राजाऽगान्मध्यमां पुरीम् ॥

६१

यच्छन् यथेच्छं द्रविणं ख्यातिं स प्राप सर्वतः । ततः स्वऋद्धिरक्षार्थमादिदेशेति मन्त्रिणम् ॥

६२

यथा चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलोऽस्ति दुर्गमः । तस्योपरि महादुर्गं कारयामहुरोद्यमः ॥

६३

मन्त्रिणापि तथारब्धे यावच्चैचीयते दिवा । तावन्निपतति रात्रौ पण्मासा इति जज्ञिरे ॥

६४

तथाप्यमहुरोत्साहं नृपं कूटाचलाधिपः । उवाच मा कृया दुर्गमत्र कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥

६५

प्राणालयेऽपि कर्ताऽस्मि नृपेणोक्ते मुरोऽब्रवीत् । यद्येवं निश्चयस्तर्हि कुरु चित्रनगोपरि ॥

६६

दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मन्त्राम् भूपते ! । तत्र चित्राङ्गदक्षके दुर्गं चित्रनगोपरि ॥

६७

नगरं चित्रकूटाख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीव्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥

६८

लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तल्लङ्घिका । वापीकृासरोमुख्यं शेषं देवेन कारितम् ॥

६९

इतश्च स्वर्णपूरुषं सिद्धं चित्राङ्गदम्भ तम् । ग्रीहीतुं कन्यकुञ्जेशः शंभलीगो नृपो यली ॥

१७०

अरौत्सीद् दुर्गमागत्य ततश्चित्राङ्गदोऽपि हि । नियत्रितपुरद्वारो लसत्युपरि निर्भयः ॥ - युग्मम् ॥ ७१
चराः कौरिकवेषेण वर्षैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवर्वात्तां गृहे शुल्काधिकारिणः ॥ ७२
गवाक्षस्था मन्त्रिपुत्री लालयन्ती निजं सुतम् । भाषते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ? ॥ ७३
हसित्वा तत्पिताहैते न वत्से ! वणिजारकाः । शंभलीशचमूरेषाऽवात्सीद् दुर्गजिघृक्षया ॥ ७४
वत्से ! जन्म यदा तेऽभूत्, तदेदं सैन्यमागतम् । त्वमूढा च पुत्रवती जाताप्येतत् तथैव च ॥ ७५
तत् श्रुत्वा शंभलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गमे पुरे । प्राप्तः प्रोक्तो गवाक्षस्थवर्करीवेश्यया यतः ॥ ७६

४७. गण्डूपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किं वा रवेरजगरो निरुणाद्वि मार्गम् ।
शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शंभलीश ! ॥ १ ॥

अथापसृत्य राज्ञापि प्रेषिता गूढपूरुषाः । समर्प्य ग्राभृतं तस्याः प्रोचुः स्वामिनि ! नः प्रभुः ॥ ७७
जित्वा चित्राङ्गदं दुर्गजिघृक्षुस्त्वत्प्रसादतः । तत् प्रसीदादिशोपायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥ ७८
सर्वप्रतोलीरुद्धाद्य पूरितार्थिमनोरथः । भुंक्ते चित्राङ्गदो नित्यं प्रवेष्टव्यं तदा त्वया ॥ ७९
विवृणोमि गवाक्षस्था यदा केशानहं तदा । ज्ञेया भोजनवेला सा तं ज्ञात्वा शंभलीशकः ॥ ८०
वर्करीगणिकभेदाद् द्वितीये जगृहेऽहि तम् । दुर्गे ततश्चित्राङ्गदो गृहीत्वा स्वर्णपूरुषम् ॥ ८१
क्षीरकूपे ददौ शृणुं तत् श्रुत्वा शंभलीशराद । क्षीरकूपाजलं कृष्ट्वा दृष्ट्वा तं स्वर्णपूरुषम् ॥ ८२
यावदाकर्षते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । विलक्षोऽप्यसौ मनसि स्त्रीचरित्रमचिन्तयत् ॥ ८३

४८. एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोर्विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ १ ॥

अपि च -

४९. संमोहयन्ति मदयन्ति विषादयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विडम्बयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ २ ॥

५०. सउ चित्तहं सट्टी मणहं पंचासठी हीयाइं ।
अम्मी ते नर ढड्ढुसी जे पत्तिज्जह ताहं ॥ ३ ॥
५१. पाहित्थी सवि वंकडी किम पत्तिज्जि तास ।
नीयसिरि घड उवडावि करि पच्छइं दिइ जे पास ॥ ४ ॥
५२. प्रासुं पारमपारस्य पारावारस्य पार्यते ।
स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥ ५ ॥

ततो विलक्ष्य चित्राङ्गसुतं वाराहगुप्तकम् । संस्थाप्य च स्वयं राज्ये महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ८४
शनैःशनैर्ब्रजन् भूयः कन्यकुब्जं पुनर्गतः । स्वभार्याग्रेऽपठद् दुर्ग भद्रो वादीश्वरोऽन्यदा ॥ ८५

५३. चित्रकूटमिदं भद्रे ! पृथिव्यामेकलोचनम् ।
द्वितीयस्याम्बकस्यार्थे तपस्तपति मेदिनी ॥ १ ॥

कुमारः सपरीवारः तत् श्रुत्वाऽऽरुह्य तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिग्भागान् निजगाद च ॥ ८६
५४. शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकारा वृद्धा ग्रामाः क्षामधामोपमानाः ।

कुल्याकल्पाः प्रौढसिन्धुप्रवाहाः सन्दृश्यन्ते दूरतोऽत्राधिरूढैः ॥ १ ॥

ततः श्रीरघुवंशमौक्तिकश्रीकीर्तिधरराजर्षिपुत्रस्य सुकोसलमहर्षेः पूर्वभवमातृव्याग्रीकृतोपसर्गस्य समुत्पन्न-
केवलज्ञानस्य निर्वाणभूमिकां चित्रकूटासन्नां नत्वा,

१२५. ततस्तदीक्ष्य सौत्कण्ठः कन्यकुब्जपुरं ययौ । आम्नाणां लक्षशो वीक्ष्य लक्षारामान् संविस्मयः ॥ ८७
 पप्रच्छ कंचित् किमात्रा दृश्यन्ते गणनातिगाः । सोऽप्युचे न करोऽत्रास्ति चूतानां तद् धना अमी ॥ ८८
 राज्येऽहमपि चूतानां करं मोक्ष्ये. स्वनीवृति । विचिन्त्येति कुमारोऽगात् कासीं निर्भरवेषभाक् ॥ ८९
 आमन्त्रेकेन वणिजा वस्त्राद्यैः सत्कृतः कृती । द्वितीयेऽहि लुण्ठ्यमानं तद्गृहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ १९०
 कंचित् पप्रच्छ किमिदं सोचेऽद्यापुत्रको वणिक् । मृतोऽसौ तद्गृहं तेन लुण्ठ्यते राजपूरुषैः ॥ ९१
 श्रुत्वेति चकितः स्वान्ते भवरूपं विभावयत् । यथा क्षणादसौ नष्टः श्रेष्ठी सर्वं तथा भवेत् ॥ ९२

५५. असारः संसारः सरलकदलीसारसदृशो,
 लसद्विद्युल्लेखाचकितचपलं जीवितमिदम् ।
 यदेतत् तारुण्यं नगगतनदीवेगसदृशं,
 अहो धार्ष्ट्यं पुंसां तदपि विषयान् धावति मनः ॥ १ ॥

कुमारश्चिन्तयदसौ धिग् राज्यं यदपुत्रिणाम् । म्लेच्छानामपि सर्वस्वं राजा गृह्णाति पुत्रवत् ॥ ९३

५६. दुर्भिक्षोदयमन्नसंग्रहपरः पत्युर्वधं बन्धुकी,
 ध्यायत्यर्थपतेर्भिषक् गदगणोत्पातं कलिं नारदः ।
 दोषग्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निःपुत्रं म्रियमाणमाख्यमवनीपालो हहा वाञ्छति ॥ १ ॥

राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणाम् । प्रतिज्ञायेति कुमारो गतः पाटलिपुत्रके ॥ ९४

तत्र च पुरा संजातनवनन्दकारितनवस्वर्णमयपर्वतादिस्वरूपं श्रुत्वा मनसश्चिन्तयत्-

५७. येषां वित्तैः प्रतिपदमियं पूरिता भूतधात्री,
 यैरप्येतद् भुवनवलयं निर्जितं लीलयैव ।
 तेऽप्येतस्मिन् गुरुभवहृदे बुद्बुदस्तम्बलीलां,
 धृत्वा धृत्वा सपदि विलयं भूभुजः संप्रयाताः ॥ १ ॥

यदस्माकं वित्तचयो भविष्यति तदा दानभोगादौ व्ययं करिष्याम इत्यादि बहु विचिन्त्याग्रे चंचाल ।

ततो राजगृहे गच्छन् वीक्ष्य वैभारपर्वतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येष विसिष्मिये । ९५

तत्र प्राग्भवपुण्यप्राग्भारशालिनः श्रीशालिभद्रस्य सौधनिर्माल्योत्तीर्णस्वर्णमाणिक्यमणिमयाभरणप्रक्षेपवापी-
 २५ प्रमुखस्थानानि निरीक्ष्य भोगलीलां वैराग्यं च श्रुत्वा विस्मयस्मेरमनाश्चिन्तयति स्म । यथा-

५८. ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं,
 यन्मुञ्चन्त्युपभोगभाङ्ग्यपि धनान्येकान्ततो निस्पृहाः ।
 न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययाः,
 वाञ्छामात्रपरिग्रहाण्यपि परं त्यक्तुं न शक्ता वयम् ॥ १ ॥

२६ ततो वैभारगिरिमास्तोह । श्रीशालिभद्रपादपोषगमानशनशिलातलादि निरीक्ष्य चेतसि चमत्कृतो वैरा-
 ग्यवान् जातः । ततो नवद्वीपकदेशेषु गत्वाऽजयपुरं ययौ । तत्र वहिः सर्वतुल्यपुष्पफलोपेतमनोरमोद्याने आक्रा-
 वतारतीर्थे गतः । तत्र कमपि वृद्धपुरुषं तत्स्वरूपमपृच्छत् । तेनोक्तम्-‘पुरा श्रीयुगादिदेवस्य शतं पुत्रा आसन् ।
 तेषु जयनामकुमारस्थापितमिदं जयपुरम् । अन्यदाऽत्र शकादिसुरासुरनरनिकरनायकसेव्यपादारविन्दः श्रीऋषभ-
 देवः समवासाधीत् । तदा समवसरणस्थाने शक्रनिर्मितः प्रासादोऽयम् । पङ्क्तुमयमुद्यानं च भगवत्पूजार्थमिदम् ।

एतदाकर्ण्य विस्मयमनाश्चेतसीदं चिन्तयन्—‘अहो ! अनादिकालीनोऽयं श्रीजिनधर्मः, महाप्रभावश्च । ततः स्वयं तत्र गत्वा आदिदेवं ननाम ।

ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाख्येक्षणकौतुकी ।

तत्र कामाक्षीदेवीभवने गतः । पूजार्थमागतं निजरूपनिर्जितकामवामाक्षीगर्वसर्वस्वं स्त्रीवृन्दं देशस्वभावा-
न्मुक्तमर्यादं सकलकलाकुशलमवेक्ष्याचिन्तयत्—

५९. संसार ! तव निस्तारपदवी न दवीयसि । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मद्विरेक्षणाः ॥

६०. वैरिवारणदन्ताग्रे समारुह्य स्थिरीकृता । वीरश्रीर्यैर्महासत्त्वैर्योषिद्विस्तेऽपि खण्डिताः ॥

६१. ततोऽगात् तत्र यत्रास्ति सर्परूपेण भूपतिः । भौतिकं दैवकं वापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥ ९६

कश्चिद्बुद्धपार्श्वे सर्पराज्यकारणमपृच्छत्—तेनोक्तम्—‘भो ! पुरा नागकुमारदेवस्थापितं नागेन्द्रपत्तनमिदम् । तत्र श्रीकान्तराजा अत्यन्तश्रीमान् दाता भोक्ता विवेकी प्रजाप्रियः परं यदपि तदपि कारणं प्राप्य क्रोधी भवति ।’

६१. यतः—नाकारणरूपां संख्या संख्याताः कारणे क्रुधः ।

कारणेऽपि न कुप्यन्ते ये ते जगति पंचषाः ॥ १ ॥

ततः स राजाऽन्यदा क्रोधान्धो ब्रजन् सौधान्धकारे स्तम्भाभिघातमूर्च्छितो निःपुत्रो मृत्वाऽऽर्त्तध्यानवशात् सप्त-
फणालंकृतः सर्पोऽभूत् स्वमाण्डागारे । स मंत्रिभिर्वारं वारं वहिर्मुक्तः खट्वविणमोहितः पुनः पुनस्तत्रैवायाति । राज्यं
पुत्रं विना[शून्यं]जातम् । वैरिभिर्निरुद्धम् । ततो महति संकटे लोकैः पुरस्थापकनागकुमारदेवः स्मृतः । स समायातः ।
स जातिस्मरं नागं सप्तफणालंकृतं [दृष्ट्वा, अयं] अस्मदीयकुलोत्पन्नः, पुराऽप्यस्य पुरस्य स्वामी, ततोऽयमेव राजा
भवतु,—इति नागकुमारदेवकृतराज्याभिषेकस्तत्प्रभावाद्राज्यं करोति । देवः सौस्थ्यं विधाय स्वस्थानमगात् । सोऽयं
नागराजसाम्राज्यम् । एतन्निशम्य कुमारेण चिन्तितम्—‘अहो ! दुर्गतिदाता क्रोधः । ततः पुरमध्ये—

कुमारोऽगाच्चर्मकारबालचंद्रापणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिर्मितम् ॥ ९७

उपानदयुगलमेतद् युज्यते तव पादयोः । मूत्येनालं तव स्वामिन् ! मंगलीके मया कृतम् ॥ ९८ 20

हृष्टश्च शुभवाक्येन शुश्राव कुमरस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणं सिद्धभूपतेः ॥ ९९

कुमारपालराजानं शृणोषि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामव्य मोचिकं कुमरस्ततः ॥ २००

उज्जयिन्यां सानुचरो गत्वाऽखण्डप्रयाणकैः । कञ्जाली—सिद्धपुरेऽगालात्वाशेषकुटुम्बकम् ॥ २०१

तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । गृहे मुक्त्वा स्वकुटुम्बमेकाकी पत्तने ययौ ॥ २०२

*

९२७. गत्वा गृहे कृष्णभट्टदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ नमाम भगिनीं कुमारः प्रमिलाभिधाम् ॥ २०३ 25

आतेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्नापितः स्वयम् । स्नाननीरे वीक्ष्य स्नातां दुर्गां शाकुनिकोऽब्रवीत् ॥ २०४

सप्ताहान्तर्भवान् राजा प्रमाणं शकुना यदि । तदाकर्ण्य भगिन्याऽपि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥ २०५

मण्डलेशकृष्णदेवः कुमारं परिरम्य तम् । तवैव राज्यं नान्यस्य मा विषीदेत्युवाच सः ॥ २०६

महितददेशाधीशं विजयपालराणकम् । मित्रमाकार्यं कृष्णेन पर्यालोचः कृतस्ततः ॥ २०७

अग्रे प्रधानैश्चोलक्यौ तौ द्वौ राज्यार्थमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वस्यैव मे मतिः ॥ २०८ 30

द्वितीयेऽहि प्रधानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आबूहवत् कुमारं च श्रीजयसिंहमेरुके ॥ २०९

ततः प्रधनैः सम्भूय पूर्वं राज्यार्थमाहूतः । महीपालस्तु तावत्त्वा दत्तादेशं करोमि किम् ॥ २१०

तं विसृज्य रत्नपालस्तौराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राञ्जलिः प्राह पूर्ववत् ॥ ११

विसृष्टः सोऽप्यथाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहेलमावयौत्तरीयाञ्चलसञ्चयम् ॥ १२

कुमारपालः [तैः] पृष्ठः—‘कथं राज्यं करिष्यसि ?’ । कृपाणं दर्शितं तेन केनापि पठितं हृदः ॥ १३ 35

६२.

न श्रीः कुलक्रमायातां शासने लिखिता न तु ।

खड्गेनाक्रम्य मुञ्जीत वीरभोग्या वसुन्धरा ॥ १ ॥

तानाहास्ताभिषेकाय मृगेन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः प्रोचे परामर्शं विमुच्य भोः ! ॥ १४

अत्रार्थे मा विलम्बध्वं कार्यं चेज्जीवितेन वः । तद्वीतैस्तैस्तथा चक्रे कुमारगुणरञ्जितैः ॥ १५

मुक्तानां सेतिका क्षिप्ता तत्शीर्षेऽभूत् सपलिका । कृष्णदेवभट्टमुख्यैस्ततो राजेत्यसौ नतः ॥ १६

श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलेश्वरैः । पट्टहस्तिसमारूढो मेघाडम्बरमण्डितः ॥ १७

चामरैर्वीज्यमानस्तु गृह्णन् पौरजनाशिषः । विविधातोद्यनिर्घोषैर्विधिरिकृतदिङ्मुखः ॥ १८

हास्तिकाश्रीयपादातिरथकट्याभिकोटिभिः । पुरतः पार्श्वतः पश्चाल्लोकैश्च परिवारितः ॥ १९

प्रदत्तच्छटकुंकुभिर्मदैर्मृगमदैरिव । ददद्दानं तदाऽर्थिभ्यो राजा प्रासादमासदत् ॥ २२०

- १० § २८. ततः श्रीमत्कान्हडदेवमुख्यैः समस्तैरपि [सामन्तैः] पञ्चाङ्गचुम्बितभूतलं नमोऽकारि । स प्रौढतया देश-
न्तरपरिभ्रमणनैपुण्येन राज्यशास्तिं स्वयं कुर्वन्, राज्यवृद्धानां प्रधानानामरोचमानस्तैः सम्भूय व्यापादयितुं व्यव-
स्थितः । सान्धकारगोपुरेषु न्यस्तेषु घातकेषु प्राक्तनशुभकर्मणा प्रेरितेन केनाप्यासेन ज्ञापितस्तद्वृत्तान्तस्तं प्रदेशं विहाय
द्वारान्तरेण वप्रं प्रविष्टः । तदनु तान् प्रधानान् यमपुरीं प्रति प्राहिणोत् ।

- § २९. स भावुकमण्डलेश्वरः शालकसम्बन्धात् राजस्थापनाचार्यत्वाच्च राजपाटिकायां सर्वावसरेषु च प्राक्तनदुःखा-
१५ वस्थां समर्मतया जल्पति स्म । राज्ञोक्तम्—‘त्वयाऽतःपरमेवंविधं सभासमक्षं न वाच्यं, विजने तु यदृच्छया वाच्यम् ।

६३. यतः—आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां महतां मानखण्डना ।

मर्मवाक्यं च लोकानामशस्त्रो वध उच्यते ॥ १ ॥

६४. याचको वञ्चको व्याधिः पंचत्वं मर्मभाषकः ।

योगिनामप्यमी पञ्च प्रायेणोद्वेगहेतवः ॥ २ ॥

- २० इति राज्ञोपरुद्ध उत्कटतया अवज्ञावशाच्च—‘रेऽनात्मज्ञ ! इदानीमेव पादौ त्यजसि ?’ इति भाषमाणो मर्तु-
काम औषधमिव तद्वचं पथ्यमपि न जग्राह । नृपस्तदा तदाकारसंवरणेनापह्ववं विधायापरस्मिन् दिवसे नृपसङ्के-
तितैर्मलैस्तदङ्गभङ्गं कृत्वा नयनयुगलमुद्धृत्य, ततस्तं तदावासे प्रस्थापयामास । ग्रन्थान्तरेऽप्युक्तम्—

६५. काके शौचं द्यूतकारेषु सत्यं, सर्पे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।

ह्रीवे धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता, राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥ १ ॥

- २१ ६६. यतः—शास्त्रं सुनिश्चितधिया परिचिन्तनीयमाराधितोऽपि नृपतिः परिशङ्कनीयः ।

आत्मीकृताऽपि युवतिः परिरक्षणीया; शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतः स्थिरत्वम् ॥ २ ॥

६७. आदौ मयैवायमदीपि नूनं, न तदहेन्मामवहीलितोऽपि ।

इति भ्रमादङ्गुलिपर्वणापि, स्पृशेत् नो दीप इवावनीपः ॥ ३ ॥

इति विमृशद्भिः समन्ततः सामन्तैर्भयभ्रान्तचित्तैस्ततःप्रभृति स नृपतिः प्रतिपदं सिषेवे ।

*

- २१ § ३०. पट्टाभिषेकादनन्तरं सोलाकनामा गन्धर्वोऽवसरे गीतकल्याणतुलया रञ्जिताद् राज्ञः षोडशाधिकं शतं प्रसादे
द्रमाणामवाप्य, तैः सुखभक्षिकां विसाध्य, बालकान् तथा सन्तर्पयन् ‘राज्ञो दानमल्पमि’त्युपहसन्, कुपितेन राज्ञा
निर्वासितो विदेशं गतः । तत्रत्य भूपतेः परितोषिताद् गजयुगलमानीयोपायनीकुर्वन् चोत्तुङ्गभूपालेन संमा-
नितः । कदाचित् कोऽपि वैदेशिकगन्धर्वो ‘मुषितोऽस्मी’ति तारं बुभ्भारवं कुर्वाणः, ‘केन मुषितोऽसी’ति राज्ञाभि-
हितो ‘मम गीतकल्याणतुलया सामीप्यमुपेयुषा कौतुकार्पितगलशृङ्खलेन नयता मृगेणे’ति विज्ञापयामास । तदनु

सोलाभिधानो गन्धर्वराट् नृपतिना समादिष्टः, अटवीमटन्तं स्फीतगीतादिकृष्टिविधया गले खेलत्कनकशृङ्खलमृगं नगरान्तः समानीय तस्य भूपतेः सभासमक्षं दर्शयामास । अथ तत्कलाकौशलेन चमत्कृतमानसः नृपतिः सोलाकं गीतकलाया अवधिं पप्रच्छ । स तु शुष्कदारुणः पलवप्ररोहमवधिं विज्ञप्तवान् । तर्हि तत्कौतुकं दर्शयेत्यादिष्टः, अर्बुदाद् गिरेर्विरहनामानं वृक्षमाक्षेपादानाय्य तत्शुष्कशाखाखण्डं राजाङ्गणे कुमारमृत्तिकाकृतसालवाले चिक्षेप । मल्हारवर्णासनवद्यगीतकलया सद्यः प्रोल्लसत्पल्वितं निवेदयन्, स सपरिवारं नृपं तोषयामास । तदा सन्तुष्टेन राज्ञा पारितोषके ग्रामयमलं दत्तम् । — वङ्कारसोलाप्रबन्धः ।

*

§ ३१. कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सत्त्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचिताम् ॥ २१

६८. स्वामिभक्तो जनोत्साही कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ।
अकर्कशः कुलीनश्च शास्त्रज्ञः सत्यभाषकः ॥ १ ॥

६९. विनीतः स्थूललक्षश्चान्यसनी वृद्धसेवकः ।
अक्षुद्रः सत्त्वसंपन्नः प्राज्ञः शूरोऽचिरक्रियः ॥ २ ॥

७०. पूर्वपरीक्षितः सर्वोपधासु निजदेशजः ।
राजार्थ-स्वार्थ-लोकार्थकारको निस्पृहः शमी ॥ ३ ॥

७१. अमोघवचनः कल्पः पालिताशेषदर्शनः ।
पात्रौचित्ये च सर्वत्र नियोजितपदक्रमः ॥ ४ ॥

७२. आन्वीक्षिकी-त्रयी-वार्त्ता-दण्डनीतिकृतश्रमः ।
क्रमागतो वणिक्पुत्रो भवेन्मन्त्री न चापरः ॥ ५ ॥

इति नीतिं विमृश्य तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्तुः श्रीमदुदयनाङ्गजः श्रीवाग्भट्टदेवो महामात्यश्चक्रे ।
आलिङ्गनामा ज्यायान् प्रधानः, महं उदयनदेवश्च ।

§ ३२. तदा चैलुक्यराज्ञा कृतज्ञचक्रवर्तिना आलिङ्गकुलालाय सप्तशतीग्राममिता विचित्रा चित्रकूटपट्टिका २०
ददे । ते तु निजान्वयेन लज्जमाना अद्यापि 'सागरा' इत्युच्यन्ते । यैश्च छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्याक्षतो रक्षित-
स्तेऽङ्गरक्षकपदे प्रतिष्ठिताः । विस्मृताः श्रीहेमसूरयः ।

*

§ ३३. अन्यदा उदयनमन्त्रिणाऽऽहूताः श्रीपत्तने समायाताः समहोत्सवम् । कदाचिद् गुरुभिरूचे—'हे मन्त्रिन् !
त्वं भूषं रहो ब्रूयाः—अद्य त्वया नवीनराज्ञीगृहे न सुप्तव्यं रात्रौ, सोपसर्गत्वात् । केनोक्तमिति पृच्छेच्चेत् तदाऽत्याग्रहे
मम नाम ब्रूयाः' । ततस्तेन मन्त्रिणा तथोक्ते, राज्ञा च तथाकृते, निशि विद्युत्पातात् तस्मिन् गृहे दग्धे, तस्यां च २५
राज्ञ्यां मृतायां राजा चमत्कृतः । जगाद सादरम्—'मन्त्रिन् ! कस्येदमनागतज्ञानं, महत्परोपकारित्वं च ?' ततो राज्ञा-
निर्बन्धे कृते मन्त्रिणा श्रीगुरुणामागमनमूचे । तत् श्रुत्वा प्रमुदितो नृपस्तानाकारयामास । राजसभायामुपागता-
नभ्युत्थाय ववन्दे, प्राञ्जलिस्वाच च—'भगवन्नहं निजास्यमपि दर्शयितुं नालं तत्रभवताम् । तदा स्तम्भभतीर्थे
रक्षितः, भाविराज्यसमयचिठडिका चार्पिता । परमहं प्राप्ताराज्योऽपि नास्सार्थम् । शुष्माकं निष्कारणप्रथमोपकारिणा-
महं कथंचनापि नानृणीभवामि' । सूरिभिरूचे—

इत्थं विकल्थसे कस्मात् त्वमात्मानं मुधा नृपः । उपकारक्षणो यत्ते संप्रत्यस्ति समागतः ॥ २२

कृतज्ञत्वेन चेत् प्रत्युपचिकिस्त्वं, तर्हि विश्वजनीने श्रीजैने धर्मे निजं मनो निवेहि । राज्ञा तत्प्रतिपद्योक्तम्—
'शुष्माभिरिहानिशमागन्तव्यमिति' । एवमाचार्यैः सह राज्ञः संगतिः समजनि ।

*

॥ ३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तचक्रवालचतुरङ्गचमूचंक्रमणचलाचलभूवलयः, दिग्विजययात्रायै चचाल । तत्र प्रथमं दक्षिणाशां प्रति प्रस्थितो लाट-महाराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशानां विन्ध्याचलमसाधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽटन् कल्लोलान् दृष्ट्वा कम्पकारणमपृच्छत् । तत्र कवयः प्रोचुः—

७३. प्राप्तः श्रीरेष कस्मात् पुनरपि मथितं मन्थस्वेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यनलसमनसो नैव संभावयामि ।

सेतुं बध्नाति भूयः किमिति च सकलद्वीपनाथानुपात-

स्त्वय्यायाते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोधेः ॥ १ ॥

सपादलक्षटंकानौचिलेऽदात् । ततः सेतुबन्धं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा—

७४. शय्या शाङ्खलमासनं शुचि शिलासद्म द्रुमाणामधः,

शीतं निर्झरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने,

दुःप्रापार्थिनि यत्परार्थघटनावन्ध्यैर्वृथा स्थीयते ॥ १ ॥

अहो रामस्य वदान्यता वनेऽपि । ततः परशुरामस्याश्रमं विलोक्योवाच—‘अहो ! क्रोधस्य विस्फूर्जितम् । यः पूर्वं स्वां जननीमघातयत्’ । ततः—

७५. येन त्रिःसप्तकृत्वो नृपबलवसासान्द्रमास्तिक्यपङ्कः,

प्राग्भारेऽकारि भूरिच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरेऽभिषेकः ।

यस्य स्त्रीबालवृद्धावधिनिधनविधौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्योच्चांसकूटक्रथनपटुरटद् घोरधारः कुठारः ॥ १ ॥

अहो प्राणिनां सकलपुरुषार्थप्रत्यर्थी सदा संनिहितोऽयं क्रोधः आचन्द्रार्कमयशःपटुपटहघटनापण्डित इति संचिन्त्य पश्चाद् व्यावृत्त्यमानः पथि प्रवीणजनवाणीमशृणोत् । यथा—

७६. तावकीनकटकैरथोद्धता धूलयो जगति कुर्युरन्धताम् ।

चेदिमाः करिघटामदाम्भसा भूयसा प्रशमयेन्न सर्वतः ॥ १ ॥

सपादलक्षमत्र दानम् ।

अथ पश्चिमां प्रति चचाल । तत्र सुराष्ट्र-ब्राह्मणवाहक-पञ्चनद-सिन्धु-सौवीरादिदेशान् साधयामास । तत्र सिन्धुपश्चिमतटे पद्मपुरे पद्मनृपपुत्री पद्मिनी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-देवस्यातिरूपादिस्वरूपं श्रुत्वा, ततः कृतनिश्चया पित्रा विसृष्टा, सप्तकोटीद्रव्ययुता, सप्तशतसैन्धवतुरङ्गमपरिवृता, स्वसमानषोडशवराङ्गनासहिता, स्वयंवरा समायाता राज्ञा परिणीता । अस्मिन्नवसरे कश्चित् पपाठ—

७७. एकस्त्रिधा हृदि सदा वसति स्म चित्रं यो विद्विषां विदुषां च मृगीदृशां च ।

तापं च संमदभरं च रतिं च सिञ्चत् सूर्योष्मणा च विनयेन च लीलया च ॥ १ ॥

अत्रापि सपादं लक्षदानम् । ततः पश्चादागच्छन् द्वारिकासन्नः केनापि विज्ञप्तः—देवात्र कृष्णराजो बलिनिकन्दनो राज्यमकरोत् । तत्र देवदाये द्वादशग्रामान् ददौ ।

अथोत्तरां प्रति प्रतस्थे । तत्र कास्मीरोद्भियान-जालंधर-सपादलक्ष-पर्वन-खसादिदेशानां हिमाचलमसाधयत् । तत्र गंगातटे नानावेषक्रियाशास्त्रदेवतादिभेदेन परस्पराधिक्षेपपरान् विवादमानान् बहु-विधतीर्थकानवलोक्याचिन्तयत्—

७८. प्रसन्नस्यास्तसङ्गस्य वीतरागस्य योगिनः ।

भवन्ति सिद्धयः सर्वा विपर्यासे न किञ्चन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।
ज्ञानेन हीनोत्तममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्तत्र राजा निजकीर्तिप्रसरावसरमवेत्य सकलपाखण्डिनां यथाकामं दानमदात् । ततो वाणारस्यां
भूतानन्दयोगिनं बहुपरीवारवृतं अनेकविधामन्नतत्रयन्नादिविचित्रकलाकौशलेनात्मीयकृतबहुजनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।
ते दाम्भिका वेषधराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥

८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।
सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तान्त्रिकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतस्थे । तत्र कुरु-सूरसेन-कुशावर्त्त-पांचाल-विदेहा-दशार्ण-मागधादीन्
देशानसाधयत् । ततो राजाऽग्रतो गच्छन् कापि वने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा- 10
धिस्वाधीनमनःप्रयोगं नासाग्रविन्यस्तार्द्धनिमीलितनयनं प्रशमपीयूषपानसुहितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रणा-
शितनिसर्गवैरं स्वान्तैकान्तभावज्ञातनृपनिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।
विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलभवक्लेशनाशिनीं धर्माशिषां समासाद्य प्रश्नमकरोत् - 'भगवन् ! 15
कथं दुरन्तविषयाशा निराशाश्चक्रे ?' मुनिस्वाच - 'राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोर्भिन्नरुच्योर्मैत्री प्रवर्त्तते ।
योगविघ्नैकनिघ्नेषु तस्येच्छाविषयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निश्चय्य राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्वान्तः चेतसि चिन्तां चकार । अहो स्वार्थकृतस्यापि
साम्यस्य महिमा नहि मानगोचरः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशावं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,
मार्जारी हंसबालं प्रणयपरवशा केकिकान्ता भुजङ्गम् ।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-
र्दृष्ट्वा साम्यैकरूढं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिस्वरूपं निरूप्य स्वात्मानं निनिन्दः । अहो विषयाशकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निश्चय्य 25
कतिभिः प्रयाणैः साधितभूवल्यः, निभृतं भृतभाण्डागारः, चतुरङ्गचमूचञ्चलीकृतचतुराशः, पूरितार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रणाशः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुञ्जपूरितत्रिभुवनावकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपत्तनमाजगाम । द्वासप्ततिसामन्तभूपालैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

§ ३५. अथान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्ती सर्वावसरे स्थितः काँकणदेशीयस्य मल्लिकार्जुनस्य राज्ञो मागधेन
राजपितामह इति विरुदमभिधीयमानमसृणोत् ।

30

८५. यथा - जित्वा प्राग् निखिलानिलापतिवरान् दुर्वारदोर्वीर्यतः,
कृत्वा चात्मवशंवदानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।
धत्ते राजपितामहेति विरुदं यो विश्वविश्वश्रुतं,
सोऽयं राजति मल्लिकार्जुननृपः कोदण्डविद्यार्जुनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य सोष्माणं राजानमधिगम्यागाधबुद्धिनिधिर्मागधः पुनरभ्यधात्—

८६. रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयाग्रहः ।

न तमांसि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥

८७. यतः—अहंकारे सति प्रौढे वदत्येवं गुणावली ।

अहं कारे पतिष्यामि समायाता तवान्तिकम् ॥ २ ॥

इति मागधवचनैरुदीपितो राजाऽवदत्—‘अहो अविज्ञाताहंकारस्वरूपोऽयं भूपः ।’ ततस्तदसहिष्णुतया स्वसभां निभालयन्, नृपचित्तविदा मन्त्रिश्रीआम्बडेन कृतं ललाटे करसंपुटम् । दृष्ट्वा चमत्कृतो भूपतिः । सभा-
विसर्जनानन्तरमञ्जलिबन्धस्य कारणमपृच्छत् । ततो मन्त्रिपुत्रोऽवदत्—‘देव ! यदस्यां सभायां स कोऽपि सुमटोऽस्ति
यो मिथ्याभिमानं नृपाभासं चतुरङ्गनृपवत् मल्लिकार्जुनं जयतीति युष्मादाशयविदा मया स्वाम्यादेशक्षमेणायम-
१० मञ्जलिबन्धश्चक्रे । इति तद्वचः श्रुत्वा राजाऽवदत्—‘अहो अस्य चातुर्यम्’ ।

८८. उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिताः ।

अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ १ ॥

ततस्तद्वचःसममनन्तरमेव नृपस्तं प्रति प्रयाणाय दलनायकं कृत्य पञ्चाङ्गप्रसादं दत्त्वा समस्तसामन्तैः समं
विससर्ज । स चाविच्छिन्नप्रयाणैः कौंकणदेशमासाद्य दुर्वारवारिपूरां कालं विणिनाम्रीं नदीमुत्तीर्य परस्मिन् कूले
१५ गते सैन्ये तं संग्रामासज्जं विमृश्य मल्लिकार्जुनः सर्वाभिसारेण प्राहरन् तत्सैन्यं त्रासयामास । अथ तेन
पराजितः स सेनापतिः कृष्णवदनः कृष्णच्छत्रालंकृतमौलिः कृष्णगुडरे निवसन् श्रीपत्तनवहिःप्रदेशे स्थितः ।

अथ विजयादशमीदिने राजपाटिकागतेन श्रीचौलुक्यभूषुजा विलोक्य ‘कस्यासौ सेनानिवेशः ?’ इति पृष्टे
कश्चिदुवाच—‘देव ! कौंकणात् प्रत्यावृत्तस्य पराभूतस्याम्बडसेनापतेः सेनासंनिवेशोऽयमिति ।’ तदीयलज्जया
चमत्कृतो नृपश्चिन्तयति स्म—‘अहोऽस्य लज्जाशीलत्वम्’ । अत्रान्तरेऽवसरपाठकः पपाठ—

८९. लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्यामत्यन्तशुद्धहृदया अनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥

ततोऽस्य सपादलक्षदानमदात् । पुनः प्रसादललितया दृशाऽऽम्बडं संभाव्य तदपरैर्बलवद्भिः सामन्तैः समं
मल्लिकार्जुनं जेतुं प्राहिणोत् । ततः कतिभिः प्रयाणैः पुनस्तां नदीमासाद्य प्रवाहबन्धे विरचिते तेनैव पथा
सैन्यमुत्तार्य सावधानवृत्त्या सन्मुखमायातेन मल्लिकार्जुनसैन्येन सहासमसमरारम्भे जायमाने हस्तिस्कन्धारूढं
२५ वीरवृत्त्या मल्लिकार्जुनमेव स्तोभ । द्वयोश्चिरं खड्गाखड्गि दृष्ट्वा मागधः पपाठ—

९०. अभिमुखागतमार्गणधोरणिध्वनितपल्लवताम्बरगह्वरे ।

वितरणे च रणे च समुद्यते भवति कोऽपि परं विरलः परः ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा वर्द्धितोत्साह आम्बडः सुमटो दन्तिदन्तमुसलसोपानेन कुम्भस्थलमधिरुद्ध माघदुहामरणरसः
‘प्रथमं त्वं प्रहर, इष्टं वा दैवंतं स्मर’ इत्युच्चरन्, करवालधाराप्रहारात् मल्लिकार्जुनं भूमीठे लोठयित्वा, सामन्तेषु
३१ तन्नगरलुण्ठनव्यापृतेषु केसरिकिसोर इव करिणं तं लीलयैव जघान । तन्मस्तकं सुवर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन् देशे
श्रीचौलुक्यनृपाज्ञां दापयित्वा, त्रिशतीजालान् प्रज्वाल्य श्रीपत्तनमाजगाम । ततः सभानिपण्णेषु द्वासप्ततिसाम-
न्तेषु तस्य कोशमार्पयत् ।

शाटीं शृंगारकोट्याख्यां, पटं माणिक्यनामकं । पापक्षयं करं हारं मुक्ताशुक्तिं त्रिपापहाम् ॥ २३

हैमान् द्वात्रिंशतं कुम्भान् मनुभारान् प्रमाणतः । पण् मूढकांस्तु गुक्तानां स्पर्णकोटीः चतुर्दशः ॥ २४

विंशं शतं च पात्राणां चतुर्दन्तं च दन्तिनम् । श्वेतं सेढुकनामानं दत्त्वा नय्यं नवग्रहम् ॥ २५

इत्याद्यपरमपि तत्सत्कं सर्वं समर्थं तच्छिरःकर्मलेन स्वस्वामिनः श्रीकुमारपालस्य पादौ पूजयामास ।
महावदातप्रीतेन राज्ञा श्रीआम्बडस्य 'राजपितामह' इति बिरुदं दत्तम् । चतुर्विंशतिशतं जाल्यतुरंग-
माश्च प्राप्य तेन स्वगृहादवीकं सर्वे याचकेभ्यः प्रदत्ताः । अत्रान्तरे पिशुनप्रवेशः ।

९१. यतः—जम्मे वि जं न हूअं नहु होही जं च जम्मलक्खेहिं ।

तं चिय जंपंति तहा पिसुणा जह सच्चसारिच्छं ॥ १ ॥

ततः प्रभाते किंचिद्दूनेन राज्ञा सेवावसरे समायातः प्रणामपर्यन्ते श्रीआम्बडः प्रोक्तः—'त्वं मम दानाद-
प्यधिकमियत् कस्मादत्ते ? । यतः, सेवकेन स्वामिन आधिक्येन दानं न देयमिति सेवाधर्मः ।' अत्रावसरे
श्रीआम्बडस्य मागधः पपाठ राजसभायाम्—

९२. शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वस्त्रं तरूणां त्वचः,
सारंगाः सुहृदो ननु क्षितिभृतां वृत्तिः फलैः कोमलैः ।
येषां नैर्झरमम्बुपानमुचितं रत्येव विद्याङ्गना,
मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्बद्धो न सेवाञ्जलिः ॥ १ ॥

मन्त्रिणा लक्ष्मौचित्ये दत्तम् । राज्ञः समधिकः कोपः । ततो मन्त्रिणा प्रोचे—'राजन् ! त्वं द्वादशग्रामस्वामिन-
स्त्रिभुवनपालपुत्रः, अहं त्वष्टादेशदेशाधिपत्यभुजस्तव पुत्रः । ततः स्तोकमिदं मम दानमिति' श्रुत्वा राजा प्रमु-
दितः पुत्रपदमदात् । द्विगुणं च प्रसादमकरोत् । अत्रान्तरे राज्ञो मागधः पपाठ—

९३. ते गच्छन्ति महापदं भुवि परा भूतिः समुत्पद्यते,
तेषां तैः समलंकृतं निजकुलं तैरेव लब्धा क्षितिः ।
तेषां द्वारि नदन्ति वाजिनिवहास्ते भूषिता नित्यशो,
ये हृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन तुष्टेन वा ॥ १ ॥

राजा सपादलक्षदानमदात् । ततः—

९४. यः कौवेरीमा तुरुष्कमैन्द्रीमा त्रिदिवापगाम् ।
याम्यामा वन्ध्यमा सिन्धुं पश्चिमां यो ह्यसाधयत् ॥ १ ॥

अष्टादशदेशेषु राज्ञा आज्ञा प्रवर्तिता श्रीआम्बडेन ।

§ ३६. अथान्यदा श्रीहेमसूरिमाता चाहिणिदेवी प्रव्रजिता । कालान्तरे कृतानशना नमस्कारकोटिपुण्ये दत्ते सति
श्रीपत्तने पुण्यवरे त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रादिलक्षग्रन्थो नवीनः कार्यः इति प्रोक्ते सति सूरिणा, सा मृता ।
कर्णमेरुप्रासादाग्रे विप्रैस्तथा भरडकैरसूयया तद्धिमानभयेऽत्यन्तदूनाः श्रीसूरयस्तदुत्तरक्रियां निर्माय तेनैव मन्थुना
मालवकदेशे संस्थितस्य श्रीकुमारपालस्य स्कन्धावारमलंचक्रुः ।

९५. प्रभुः स्वयं यदि भवेत् स्वकरे वा यदि प्रभुः ।
स शक्नोति तदा कार्यं कर्तुं नैवान्यथा पुमान् ॥ १ ॥

इति वचस्तत्त्वं विचिन्तयन्तः श्रीमदुदयनमन्त्रिणा नृपतेनिवेदितागमनाः कृतज्ञशिरोरत्नेन नृपेण परो-
परोधान्महोत्सवपुरस्सरं सौधमानीताः । तद् राज्यप्राप्तिनिमित्तज्ञानं स्मारयन् नृपः, तत्रभवद्भिः सदैव देवपूजावसरेषु
समागम्यमिति प्राह । सूरिस्वाच—

९६. भुञ्जीमहि चयं भैक्षं जीर्णं वासो वसीमहि ।
शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ १ ॥

राजाह—‘महर्षे ! ऽहं परलोकसमाचरणाय समतृणमणिभिर्भवद्भिः सह संगतिसांगत्यमभिलषामि । यतः—

९७. एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा.....॥ १ ॥

९८. विना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यो जानाति धर्मं न विचक्षणोऽपि ।

आकर्णदीर्घोज्ज्वललोचनोऽपि दीपं विना पश्यति नान्धकारे ॥ २ ॥

महाकविप्रणीतत्वात् । किं मित्रं यन्निवर्तयति न पापात् । श्रीसर्वज्ञशासने महाप्रभावनां ज्ञात्वा श्रीगुरुभिरप्रति-
षिद्धं तद्वचनम् । ततो नृपस्तस्य महर्षेः परीक्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन सर्वावसरं वेत्तिणमादिदेश ।

§ ३७. अथ तत्र यातायाते संजायमाने सूरीणां गुणग्रामस्तवं कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधा विरोधादित्यभ्यधात्—‘अमी
न नमस्कारार्हाः, अजितेन्द्रियत्वात्’ । कथमिति राज्ञा पृष्ठे प्राह—

९९. विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्रादिनः,
तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं हृष्टैव मोहं गताः ।

आहारं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १ ॥

इति वचः श्रुत्वा श्रीसूरिभिरुचे—‘न चैवमाहारमाहारयन्ति मुनयः । न चैकान्तेनाजितेन्द्रियत्वकारणमाहारः,
किन्तु मोहनीयकर्मणः प्रकृतिरपि, तीव्रमन्दमन्दतरभेदा । तथा च—

१००. सिंहो बली द्विरदशंकरमांसभोजी, संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम् ।

पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥ २ ॥

इति तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तरेऽभिहिते नृपः प्रमुदितः ।

§ ३८. पुनः कियद्दिने गते नृपप्रत्यक्षं केनापि मत्सरिणाऽभाणि—‘राजन्नेते जैनाः सूर्यं न मन्यन्ते, प्रत्यक्षदैवतम् ।
तत्र श्रीसूरिः प्राह—

१०१. अधामधामधामेदं वयमेव हृदि स्फुटम् ।
यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥ १ ॥

इति प्रामाण्याद् वयमेव भक्ताः सूर्यस्य नचैते तत्त्वतः ।

१०२. पयोदपटलैश्छन्ने नैव कुर्वन्ति भोजनम् ।
अस्तंगतेऽतिभुञ्जाना अहो भानोः सुसेवकाः ॥ २ ॥

व्यासेनापि प्रोक्तम्—

१०३. ये रात्रौ सर्वदाहारं वर्जयन्ति सुमेधसः ।
तेषां पक्षोपवासस्य फलं मासेन जायते ॥ ३ ॥

§ ३९. इति तन्मुखबन्धे जाते कदाचिद्देवपूजाक्षणे सौधमागते मोहान्वकारतिरस्कारचन्द्रे श्रीहेमचन्द्रे यदा-
श्रन्द्रगणिना रजोहरणेनासनपट्टं प्रमार्ज्य तत्र कम्बले निहिते ज्ञाततत्त्वज्ञुपां किमेतदिति नृपेण पृष्टाः श्रीगुरवः
प्राहुः—‘राजन् ! कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति, तदा तत्पीडापरिहरणायासौ प्रयत्नः, सर्वजन्तुरक्षारूपत्वाद् धर्म-
रहस्यस्य’ । ‘यदा प्रत्यक्षतया दृश्यते जन्तुस्तदैवेदं युज्यते नान्यथा वृथाप्रयासहेतुत्वादिति’ युक्तियुक्तां नृपोक्ति-
माकर्ण्य श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन् ! यथा मवद्भिश्चौराद्यभावेऽपि नगररक्षार्थं प्रत्यहमारक्षिकाः स्थाप्यन्ते, कटका-
भावेऽपि गजतुरङ्गमादिचमूः श्रमाभ्यासं कारायन्ते, मा मुष्णन्तु नगरमिति । तथात्रापि ज्ञेयम् । राजव्यवहारवद्
धर्मव्यवहारः । तथा चागमः—

१०४. पाणेहि संसत्ता पडिलेहा होइ केवलीणं तु ।
संसत्तमसंसत्ता छउमत्थाणं तु पडिलेहा ॥ १ ॥

संसज्जइ धुवमेयं.....॥ २ ॥ संसत्तमसंसत्ता.....॥ ३ ॥

१०५. तित्थयरा रायाणो साहू आरक्खि भंडगं च पुरं ।
तेणसरिसा य पाणा तिगं च रयणा भवो दंडो ॥ ४ ॥

तथा धर्मसमुद्देशेऽप्युक्तम्—

१०६. आत्मवत् सर्वजीवेषु कुशलवृत्तिचिन्तनम् ।
धर्माधिगमनोपायः शक्तितस्त्यागतपसी च ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य राजा चमत्कृतोऽवादीत्—‘अहो ! श्रीजैनागमगम्भीरता जीवरक्षादक्षता च’ । ततः समधिकः
श्रीजिनमतानुरागः समजनि नृपस्य ।

§ ४०. अथ राज्ञा श्रीगुरुणां हैमटकसहस्रदशकं पुरो मुक्त्वा योगक्षेमकरणाय गृह्यतामित्युक्ते श्रीसूरिमिरुचे—
‘सर्वं दीयमानं द्विजा गृह्णन्ति, नतु वयम्’ । ततो राज्ञोचे—‘भगवन्नेते परदर्शनिनः सर्वेऽपि मया दीयमानं सर्वस्व-
मपि गृह्णन्ति । परं ब्रह्मचारिभिर्निर्ग्रन्थैर्भवद्भिः कस्मात् कमपि नादीयतेति ?’ सूरयः प्राहुः—‘राजन् ! सर्वशास्त्र-
विरोधहेतुत्वात् प्रतिषिद्धं राजपिण्डम् । यदाह स्मृतौ—

१०७. अधीत्य चतुरो वेदान् साङ्गोपाङ्गान् सलक्षणान् ।
शूद्रात् प्रतिग्रहं कृत्वा खरो भवति ब्राह्मणः ॥ १ ॥

१०८. खरो द्वादशजन्मानि षष्टिजन्मानि शूकरः । श्वानः सप्ततिजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥

१०९. राज्ञः प्रतिग्रहो घोरो मधुखादो विषोपमः । पुत्रमांसं वरं भुक्तं नतु राजप्रतिग्रहः ॥

११०. राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ! ।
सदितानामिव बीजानां पुनर्जन्मो न विद्यते ॥ ४ ॥

—महाभारते शान्तिपर्वेऽप्युक्तम् । तथा जैनागमे च—

१११. संनिहीगिहमित्ते य रायपिण्डे किमिच्छिष्य ।..... ॥

११२. संवाहणं दंतपहोयणाय संपुच्छणदेहपलोअणा य ॥

एतत्सर्वं साधूनामनाचीर्णम् ।

११३. आचेल्लुक्क उद्देसिय सिज्जायर रायपिण्ड किइकम्मे ।
वयजिट्ठपडिक्कमणे मासं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥

इति दशधा साधूनां सामाचारीकल्पः । इत्याकर्ण्य राजा प्रमुदितो जैनाचारप्रशंसामकार्षीत् । लज्जिताश्च
द्विजाः सर्वेऽधोमुखा अभूवन् ।

§ ४१. अथ कतिभिर्दिनै राजा श्रीपत्तनमाजगाम । अन्यदा सभायां निषण्णे राजनि सपरिकरे कोऽपि मत्सरी प्राह—
‘राजन्नेते जैना वेदान् न मन्यन्ते, अतो वेदबाह्या न नमस्कारार्हाः’ । किमेतदिति पृष्ट्वा राज्ञा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् !
यदि वेदेषु जीवदयाधर्मोऽस्ति तर्हि सकलशास्त्रसंवादशुद्धं जीवदयाधर्मं कुर्वाणां वयं कथं वेदबाह्याः । यदाहुः—

११४. अहिंसा प्रथमो धर्मः सर्वशास्त्रेषु विश्रुतः । यत्र जीवदया नास्ति तत्सर्वं परिवर्जयेत् ॥

११५. ध्रुवं प्राणिवधो यज्ञे नास्ति यज्ञस्त्वहिंसकः । सर्वसत्त्वेष्वहिंसैव दयायज्ञो युधिष्ठिर ! ॥

११६. यदि प्राणिवधे धर्मः स्वर्गश्च खलु इष्यते । संसारमोचकानां च ततः स्वर्गोऽभिधीयते ॥

जैनागमश्च-

११७. सवभूअप्पभूयस्स संमं भूयाइं पासओ । पिहियासवस्स दंतस्स पावं कम्मं न बंधई ॥

११८. सवे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं । तम्हा पाणवहं घोरं निगंथा वज्जयंति णं ॥

अथ वेदेषु नास्ति जीवादया तर्हि न प्रमाणम्, चार्वाकधर्मशास्त्रवत्, दयाविकलत्वात् । किमस्माकं दया-
धर्मनिष्ठानां तैः प्रयोजनमिति श्रुत्वा ते सर्वे तूष्णीं कृत्वा स्थिताः । चमत्कृतो राजा दयाधर्मे मनो दधौ ।

१४२. अथान्यदा विप्रैः सम्भूय प्रोक्तम्—‘शूद्रा एते, न प्रणामार्हाः’ । श्रीगुरुभिस्तु—‘किं नाम तत् शूद्रत्वं, ब्राह्मणत्वं वा किमुच्यते । न तावदेकान्तेन जात्या शूद्रत्वं, ब्राह्मणत्वं वा भवति । यदुक्तम्—

११९. शूद्रोऽपि शीलसंपन्नो गुणवान् ब्राह्मणो भवेत् ।

ब्राह्मणोऽपि क्रियाहीनः शूद्रापत्यसमो भवेत् ॥

१२०. अतः—सर्वजातिषु चाण्डालाः सर्वजातिषु ब्राह्मणाः ।

ब्राह्मणेष्वपि चाण्डालाः चाण्डालेष्वपि ब्राह्मणाः ॥

१२१. कृषि-वाणिज्य-गोरक्षां राजसेवामकिंचनाः ।

ये च विप्राः प्रकुर्वन्ति न ते कौन्तेय ! ब्राह्मणाः ॥ ३ ॥

१२२. हिंसकोऽनृतवादी च चौर्ययाभिरतश्च यः । परदारोपसेवी च सर्वे ते पतिता द्विजाः ॥

१२३. ब्रह्मचर्यतपोयुक्ताः समानलोष्टकाश्रनाः । सर्वभूतदयावन्तो ब्राह्मणाः सर्वजातिषु ॥

१२४. क्षान्त्यादिकगुणैर्युक्तो व्यस्तदण्डो निरामिषः । न हन्ति सर्वभूतानि प्रथमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२५. सदा सर्वानृतं त्यक्त्वा मिथ्यावादाद् विरच्यते ।

नानृतं च वदेद् वाक्यं द्वितीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२६. सदा सर्वं परद्रव्यं बहिर्वा यदि वा गृहे । अदत्तं नैव गृह्णाति तृतीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२७. देवासुरमनुष्येषु तिर्यग्योनिगतेषु च । न सेवते मैथुनं यश्चतुर्थं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२८. त्यक्त्वा कुटुम्बवासं तु निर्ममो निःपरिग्रहः । युक्तश्चरति निःसङ्गः पञ्चमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२९. पञ्चलक्षणसंपूर्ण ईदृशो यो भवेद् द्विजः । महान्तं ब्राह्मणं मन्ये शेषाः शूद्रा युधिष्ठिर ! ॥

१३०. कैवर्त्तीगर्भसम्भूतो व्यासो नाम महामुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातस्तस्माज्जातिरकारणम् ॥

१३१. हरिणीगर्भसम्भूतो ऋषिशृङ्गो महामुनिः । तप० ॥

१३२. शुनकीगर्भसम्भूतः शुको नाम मुनिस्तथा । तप० ॥

१३३. मण्डूकीगर्भसम्भूतो माण्डव्यश्च महामुनिः । तप० ॥

१३४. उर्वशीगर्भसम्भूतो वशिष्ठस्तु महामुनिः । तप० ॥

१३५. न तेषां ब्राह्मणी माता संस्कारश्च न विद्यते । तप० ॥

१३६. यद्वत्काष्ठमयो हस्ती यद्वच्चर्ममयो मृगः । ब्राह्मणस्तु क्रियाहीनस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥

इति श्रुत्वा निरुत्तरेषु विप्रेषु प्रमुदितो राजा । जातं मनसि स्थैर्यं श्रीजिनधर्मे ।

१४३. अन्यदा कैश्चित् मत्सरिभिः प्रोक्तम्—‘राजन्नेते मलाविलवस्त्राः स्नानाभावादपवित्रगान्ना राजसभायां स्नातुं नोचिताः ।’—इति श्रुत्वा तत्र सकलराजवर्गसमक्षं श्रीसूरिमिरमिदधे—‘कस्य नामापावित्र्यं, शरीरस्यात्मनो वा ? यदि शरीरस्य तर्हि सर्वेषां शरीरस्य तावत् समधातुमयत्वात् पावित्र्यापावित्र्यविभागः कर्तुं केनापि नो पार्यते ।

आत्मनश्चेत् तद् युष्मादृशमनतिशयदृशां प्राकृतपुरुषाणामतीव दुर्लभ्यम् । जलक्षालनकृतं तु यत् पावित्र्यापावित्र्य-
विवेचनं तन्मूढविस्मापनम् । यदुक्तम् —

१३७. शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् ।

जलादिशौचं यद् दृष्टं मूढविस्मापनं हि तत् ॥

१३८. कुर्याद् वर्षसहस्राणि प्रत्यहं मज्जनं मुहुः । सागरेणापि कृत्स्नेन वधको नैव शुद्ध्यति ॥ १३

१३९. चित्तं रागादिभिः क्रान्तमलीकवचनैर्मुखम् ।

जीवहिंसादिभिः कायो गंगा-तस्य पराङ्मुखी ॥

१४०. चित्तमन्तर्गतं शुद्धं वदनं सत्यभाषणैः । ब्रह्मचर्यादिभिः कायः शुद्धो गंगाविनाप्यसौ ॥

१४१. ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा संयमेन च । मातंगा अपि शुद्ध्यन्ति न शुद्धिस्तीर्थयात्रया ॥

१४२. शृङ्गारमदनोत्पादं यस्मात् स्नानं प्रकीर्तितम् ।

तस्मात् स्नानं परित्यक्तं नैष्ठिकैर्ब्रह्मचारिभिः ॥

१४३. सुखशय्यासनं वस्त्रं ताम्बूलं स्नानमण्डनम् । दन्तकाष्ठं सुगन्धं च ब्रह्मचर्यस्य दूषणम् ॥

१४४. सत्यं शौचं तपः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं जलशौचं च पञ्चमम् ॥

इति शास्त्रोक्तं किं युष्माभिरपि न दृष्टं न वा श्रुतं, येनेयं चर्चा क्रियते ।—इति निशम्य नृपः सपरिकरः
प्रमुदितः । ज्ञातः शौचस्य समाचारः । प्राह च तदा — ‘अहो ! श्रीहेमसूरीणां स्वपरशास्त्ररहस्यस्मृतिः, सदाचार- १५
चतुरता च ।

१४५. यतः — एहिरेयाहिरां चक्रे केषां न श्रुतिषु श्रुतम् । परं परिमलस्तस्य विलीनो विमलात्मसु ॥

ज्ञातं च जलशौचं मूढजनमनोविस्मापनम् ।

§ ४४. अथान्यदा क्षमापतिः पप्रच्छ — ‘कयापि युक्त्याऽस्माकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तःस्थायी भवति ?’—इति
तदीयां गिरमाकर्ण्य ‘विक्रमार्क इव विश्वस्यानृणकरणात्, यद्वा श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादं वारांराशितरंगनिकरासन्ना- २१
म्भोभिः शीर्णप्रायं युगान्तकीर्तये समुद्धर’—इति चन्द्रातपनिभया श्रीहेमचन्द्रगिरा उद्वेलप्रमदाम्भोधिनुपस्तमेव
महर्षिं पितरं दैवतं गुरुं मन्यमानो नितरां द्विजान् निन्दन्, तदैव प्रासादोद्धाराय दैवज्ञनिवेदिते सुलभे तत्र पञ्चकुलं
प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमचीकरत् । अथ श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादप्रारम्भे खरशिलानिवेशे संजायमाने सति पञ्चकुल-
प्रहितवर्द्धापनिकाविज्ञप्तिकां नृपतिः श्रीहेमचन्द्रगुरोर्दर्शयन् ‘अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निःप्रत्यूहं प्रमाणभूमिमधि-
रोढमेति ?’ इति पृथिवीपरिवृढेनानुयुक्तः श्रीमान् किञ्चिदुचितं विचिन्त्य गुरुरुचिवान् — ‘यदस्य धर्मकार्यस्यान्तरायं २२
परिहाय ध्वजाधिरोपं यावद् अब्रह्मसेवानियमोऽथ मद्यमांसनियमः, द्वयोरेकतरं किमप्यङ्गीकुरु’—इति तद्वचनमाकर्ण्य
नृपतिर्मद्यमांसनियममभिलषन् श्रीनीलकण्ठस्योपरि जलं विमुच्य तमभिग्रहं जग्राह । संवत्सरद्वयेन तस्मिन् प्रासादे
कलशध्वजाधिरोपं यावद् गते सति तं नियमं मुमुक्षुर्गुरुननुज्ञापयन्, तैरुच्ये — ‘यद्यनेन निजकीर्तनेन सार्द्धमर्द्धचन्द्र-
चूडं प्रेक्षितुमर्हति भवान् तद्यात्राप्यन्ते नियममोचनावसरः ।’ इत्यभिधायोत्थिते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे गते तद्गुणै-
रुन्मीलनीलिरागरक्तहृदयस्तमेकमेव संसदि प्रशंसन् निर्निमित्तो वैरी परिजनस्तेजःपुञ्जमसहिष्णुः कश्चिन्मिथ्यादृष्टी २३
राज्ञोऽग्रेऽजल्पत् ।

१४६. उज्ज्वलगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते ।

दग्ध्वा तनुमपि शलभो दीप्रां दीपार्चिमपहरति ॥ १ ॥

इति न्यायात् पृष्ठिमांसादनदोषमप्युरीकृत्य तदपवादमेवावादीत् — ‘यदयममन्दच्छन्दानुवृत्तिपरः सेवा-
धर्मकुशलः केवलं प्रमोरभिमतमेव भाषते । यद्येवं न, तदा प्रातरुपेतः “श्रीसोमेश्वरयात्रायां भवता सहागच्छतु” २५

इति गदितः स परतीर्थपरिहारान्न तत्रागमिष्यति, इति अस्मन्मतमेव प्रमाणम्'—नृपस्तद्वाक्यमादृत्य प्रातरुपागतं श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरं श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमभ्यर्थयन् 'बुभुक्षितस्य किं निमग्नणम्?, उत्कण्ठितस्य केकारवश्रवणम्— इति लोकरूढिः; तपस्विनामधिकृततीर्थयात्राधिकाराणां को नाम नृपतेऽत्र निर्वन्धः।' इत्थं गुरोरङ्गीकारे 'शुष्मद्योग्यं सुखासप्रनभृतिवाहनादि किञ्चित् सजीक्रियतामि'ति ईरिते वयं पादचारेण सञ्चरन्तः पुण्यमुपलभामहे; परं वय-
 5 मिदानीं त्वामपृच्छ्य मितैः प्रयाणैः श्रीशत्रुञ्जयोज्जयन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवतां श्रीदेवपत्तने प्रवेशो-
 त्सवे मिलिष्यामः'—इत्युदीर्य तत्तथैव कृतवन्तः । नृपतेः पुरः विप्राः प्रवदन्त्यदः—'राजन्! हेमसूरिर्नष्टा गतः कापि, स न समेष्यति श्रीसोमपत्तने।' नृपः समग्रसामग्र्या कतिपयैः प्रयाणैः श्रीपत्तनं प्राप्य श्रीहेमसूरीननागतान्
 वीक्ष्य सर्वत्र योजनपञ्चमध्ये विलोकापिताः । परं न श्रुता न दृष्टाः । यावत् किञ्चिन्नृपश्चिन्तयति तावत् प्रभुरग्रे
 धर्माशिषं वमाण । चमत्कृतो राजा विस्मितश्च । प्रभुरुचे—'अद्याधुना वयं श्रीरैवताचलोपरि देवान्नमस्कृत्य
 10 भवतां प्रवेशमहोत्सवं मत्वा समायाताः' । तदा तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि द्विजा म्लानि प्राप्ताः ।

§ ४५. अथ महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानकेष्वाक्रान्तेषु भूषीठलुठनानन्तरं चिरतरातुल्यायह-
 कानुमानेन गाढमुपगृहे श्रीसोमेश्वरलिङ्गे, 'एते जिनादपरं दैवतं न नमस्कुर्वन्ती'ति मिथ्यादृग्वचसा भ्रान्तचित्तस्य
 श्रीहेमचन्द्रं प्रति एवंविधा गीराविरासीत्—'यदि युज्यते तदेतैरुपहारैर्मनोहारिभिः श्रीसोमेश्वरमर्चयन्तु भवन्तः ।'
 तत्तथेति प्रतिपद्य सद्यः क्षितिपकोशादागतेन कमनीयोद्गमेनालंकृततनवो नृपतिनिर्देशात् पतीयाणाविप्रश्रीवृह-
 15 स्पतिना दत्तहस्तावलम्बाः प्रासाददेहलीमधिरुह्य किञ्चिद् विचिन्त्य प्रकाशं—'अस्मिन् प्रासादे कैलासवासी
 श्रीमन्महादेवः साक्षादस्तीति रोमाञ्चकञ्चुकितां तनुं विप्राणा द्विगुणीक्रियतामुपहारः'—इत्यादिश्य शिवपुराणोक्त-
 दीक्षाविधिना आह्वान-अवगुण्ठन-मुद्राकरण-मन्त्राभ्यास-विसर्जनोपचारादिभिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमभ्यर्च्य
 तदन्ते—

१४७. यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यया तथा ।

20 वीतदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एवं भगवन्नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥

१४८. प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम् । माङ्गल्यं च प्रशस्तं च शिवस्तेन विभाव्यते ॥

१४९. महत्त्वादीश्वरत्वाच्च यो महेश्वरतां गतः । रागद्वेषविनिर्मुक्तं तमहं वन्दे महेश्वरम् ॥

१५०. महाक्रोधो महामानो महामाया महामदः । महालोभो हतो येन महादेवः स उच्यते ॥

१५१. महावीर्यं महाधैर्यं महाशीलं महागुणाः । महापूजाद्यर्हत्वाच्च महादेवः स उच्यते ॥

25 १५२. एकमूर्तित्रयो भागा ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वराः । तान्येव पुनरुक्तानि ज्ञान-चारित्र-दर्शनैः ॥

१५३. कार्यं विष्णुः क्रिया ब्रह्मा कारणं तु महेश्वरः । कार्यकारणसंपन्नो महादेवः स उच्यते ॥

१५४. प्रजापतिसुतो ब्रह्मा माता पद्मावती स्मृता । अभीचिजन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५५. वसुदेवसुतो विष्णुर्माता वै देवकी स्मृता । श्रवणं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५६. पेढालस्य सुतो रुद्रो माता वै सत्यकी स्मृता । मूलं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

30 १५७. रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा श्वेतवर्णो महेश्वरः । कृष्णवर्णो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५८. चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा त्रिनेत्रस्तु महेश्वरः । चतुर्भुजो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५९. ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तं चारित्रं ब्रह्म उच्यते ।

सम्यक्त्वमीश्वरः प्रोक्तरहंमूर्तिश्च यात्मिका ॥

१६०. क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्याख्याः ।

इत्येत एव चाष्टौ[हि]वीतरागे गुणाः स्मृताः ॥

१६१. क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिर्जलं शान्तिप्रसन्नता ।
निस्सङ्गता भवेद् वायुर्दुताशो योग उच्यते ॥
१६२. यजमानो भवेदात्मा तपोज्ञानदयादिभिः । सोममूर्तिर्भवेच्चन्द्रो ज्ञानमादित्य उच्यते ॥
१६३. अकारे च भवेद् विष्णुरेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः । हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥
१६४. पुण्यपापविनिर्मुक्तो मूर्तिरागविवर्जितः ।
अतोऽर्हद्भ्यो नमस्कारः कर्तव्यः शिवमिच्छता ॥
१६५. हंसबाहो भवेद् ब्रह्मा वृषबाहो महेश्वरः । गरुडबाहो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
१६६. कमलहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणिर्महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥
१६७. भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलराजलोकान्विते राज्ञि सविस्मयमवलोक्यमाने दण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्रीहेमचन्द्राचार्येषु निषण्णेषु सत्सु, भूपतिः श्रीवृहस्पतिना ज्ञापितः पूजायै समधिकवासनया शिवार्चनानन्तरं धर्मशिलायां शिवश्चि वेति जल्पन् तुलापुरुषगजाश्वदानादीनि दानानि वितीर्य समग्रं राजवर्गमपसार्य, तद्गर्भगृहान्तः प्रवेश्य; न महादेवसमो देवो, न मम तुल्यो नृपतिः, न हेमसूरिसदृशो महर्षिरिति भाग्यवैभववशादयत्नसिद्धिस्तिसंयोगोऽमूर्त्तः ।

१४६. अथ कर्पूरात्रिकावसरे कोऽपि मिथ्यादगाह—‘यदनेन सूरिणाऽर्द्धनारीनाट्येश्वरराज्यप्रदाता नात्मीयदेवो नमस्कृतः; किन्तु वीतरागो मुक्तिदाता ।’ राजा प्राह—‘यदनेन मुक्तिर्न भवति, तदाऽस्माकं राज्यं पुराप्यस्ति, अधुना मुक्तिर्विलोक्यते । मुक्तिप्रदे आरात्रिकं करिष्यामः’ । ‘परमेष्ठिमूर्तिर्मुक्तिदाता, तत्रारात्रिकं कुरु’ इत्युक्ते तत्र गत्वा परमेष्ठिमूर्तिमवलोक्य यावदारात्रिकं करोति, तावद् रामचन्द्रनामा चारणः पपाठ—

१६८. काङ्क्षं मनि विभ्रंतडी अजीय मणिअडा गुणेइ ।
अखयनिरंजण परमपय अजय जय न लहेइ ॥ १ ॥

इति श्रुत्वाऽऽरात्रिकं मुक्त्वा स्थितः । ‘बहुदर्शनप्रमाणप्रतिष्ठासन्दिग्धे देवतत्वे मुक्तिप्रदं दैवतमस्मिन् तीर्थे तथ्यया गिरा निवेदय’—राज्ञा इत्यभिहिते श्रीहेमचन्द्राचार्याः किञ्चित् धिया निध्याय नृपतिं प्राहुः—‘अलं पुराणदर्शनोक्तिभिः, श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षीकरोमि, यथा तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवैषि’—इति तद्वाक्याच्छ्रुत्वा त्रिस्तुतिं—‘किमेतदपि जाघटीति ?’ इति विस्मयापन्नमानसे नृपे ‘निश्चितमत्र तिरोहितं दैवतमस्त्येवेति । आवां यदि गुरुक्तगिरा निश्चलावाराधकौ तदेत्थं द्वन्द्वसिद्धौ सत्यां सुकरं दैवतप्रादुःकरणम् । मया प्रणिधानं भवता कृष्णागुरुत्क्षेपश्च तदा परिहायो यदा व्यक्षः प्रत्यक्षीभूय निषेधति ।’ अथोभाभ्यां तथा क्रियमाणे, धूपधूमान्धकारिते गर्भगृहे निर्वाणेषु नक्षत्रमालाप्रदीपकेषु, आकस्मिके प्रकाशे द्वादशात्ममहसीव प्रसरति, नृपो नयने संप्रमादुन्मृज्य यावदालोके तावज्जलाधारोपरि जात्यजाम्बूनदद्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोकमप्रतिमरूपमसंभाव्यस्वरूपं तपस्विनमेकमद्राक्षीत् । तं पादाङ्गुष्ठात् प्रसृतिजटाजूटावधि करतलेन संस्पृश्य निश्चितदैवतावतारः पञ्चाङ्गचुम्बितावनितलं यथाभक्त्या नत्वा भूमानिति विज्ञपयामास—‘जगदीश ! भवदर्शनात् कृतार्थे मयि, आदेशप्रसादात् कृतार्थय कर्ण-युग्मम् ।’ इति विज्ञप्य तूष्णीं स्थिते नृपे तन्मुखादिति गीरभूत्—‘राजन् ! अयं महर्षिः सर्वदेवावतारः । अजिह्व-परब्रह्मावलोककरतलकलितमुक्ताफलवद् विज्ञातकालत्रयस्वरूपः, एतदुपदिष्ट एवाऽसन्दिग्धो मुक्तिमार्गः’—इत्यादिश्य तिरोभूते भूतपतौ उन्मनीभावं भजन् भूपतिं प्रति, रचितप्राणायामपवनः श्लथीकृतासनचन्धः श्रीहेमाचार्यो यावदिति वाचमुवाच तावदिष्टदैवतसङ्केतात् त्यक्तराज्याभिमानोऽतीव—‘पादोऽवधार्यतां, अधुनोत्थीयतां’—इति

व्याहृतिपरो विनयनप्रमौलिर्यत्कृत्यमादिशेति व्याजहार । अथ तत्रैव नृपतेर्यावज्जीवं पिशितमद्यादिनियमं दत्त्वा, ततः प्रत्यावृत्तौ क्षमापती श्रीअणहिल्लपत्तनं प्रापतुः ।

§ ४७. अथ प्रत्यहं राजसभायां विचारेषु जायमानेषु राजा श्रीजिनोक्तं धर्मं सत्यतया मन्यमानोऽपि परं निज-कुलक्रमायातं धर्मं द्विजादीनां लज्जया मोक्तुं न समीहते, परापवादभीतः ।

१६९. यतः—कामराग-स्नेहरागावीषत्करनिवारणौ । दृष्टिरागस्तु पापीयान् दुरुच्छेदः सतामपि ॥

१७०. कुलक्रमेण कुर्वन्ति मूढा धर्मं कुबुद्धयः । विपश्चितो विनिश्चित्य स्वचित्ते तु परीक्षया ॥

१७१. आगमेन च युक्त्या च योऽर्थः समभिगम्यते ।

परीक्ष्य हेमवद् ग्राह्यः पक्षपातग्रहेण किम् ॥

१७२. श्रोतव्ये च कृतौ कर्णौ वाग बुद्धिश्च विचारणे ।

यः श्रुतं न विचारेत् स कार्यं विन्दते कथम् ॥

इति श्रीगुरुवचनमाकर्ण्य राजा परापवादभीतः सर्वदर्शनसंवादेन धर्मं जिघृक्षुः सर्वान् दर्शनविशेषान् पण्डित-मन्यान् समाहूय सर्वसमक्षं सभायां धर्मस्वरूपं पप्रच्छ । तेऽपि च यथाज्ञातस्वस्वागमाचारविचारं निजं निजं धर्मस्वरूपं प्ररूपयामासुः ।

§ ४८. तत्र देवतत्त्वविचारणायां क्रियमाणायां सर्वदर्शनिभिर्नाट्याट्टहाससंगीतरागद्वेषप्रसादकोप-जगजननस्थेम-विनाशादर-शस्त्रस्त्रीपरिग्रहादिसकलसांसारिकजन्तुजातसाधारणे देवतस्वरूपे निरूप्यमाणे श्रीगुरुवः प्राहुः—‘न चैवम-र्वाचीनजनैः प्रोच्यमानं पारमेश्वरं स्वरूपम् । यदुक्तम्—

१७३. प्रत्यक्षतो न भगवान् वृषभो न विष्णुरालोकयते न दहरो न हिरण्यगर्भः ।

तेषां स्वरूपगुणमागमसंप्रदायात् ज्ञात्वा विचारयथ कोऽत्र परापवादः ॥ १ ॥

१७४. माया नास्ति जटाकपालमुकुटः चन्द्रो न मूर्धावली,

खट्वाङ्गं न च वासुकिर्न च धनुः शूलं न चोग्रं मुखम् ।

कामो यस्य न कामिनी न च वृषो गीतं न नृत्यं पुनः,

सोऽयं पातु निरञ्जनो जिनपतिर्देवाधिदेवः परः ॥ २ ॥

राजन्नेवंविधेऽपि भवगति निर्दोषे श्रीजिनेन्द्रे यत् परब्रह्मवादिनो मत्सरिणः स्युः, तत् स्वशासनानुरागेण परशासनाभिमानस्य विजृम्भितम् । इति सर्वसमक्षं श्रीवीतरागस्य देवतत्त्वमवस्थाप्य सर्वेषां स्वरूपज्ञापनार्थं निजां प्रतिज्ञां प्रादुरकार्षुः—

१७५. इमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारघोषामवधोषणां श्रुवे ।

न वीतरागात् परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकान्तमृते नयस्थितिः ॥ ३ ॥

इति प्रतिज्ञां श्रुत्वा सर्वेषु दर्शनेषु मौनमालम्ब्य स्थितेषु, सर्वेऽपि सभासदो विस्मयस्फेरमानसा मनसि श्रीवीतरागं देवं प्रपद्यन् ‘नमः श्रीजिनाय, नमः श्रीनिरञ्जनाय’ इत्युचुः । ज्ञातं च सर्वैरपि देवतत्त्वम् । यथा—

१७६. सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

१७७. ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं शरणमिष्यताम् ।

अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शासनं चेतनाऽस्ति चेत् ॥

१७८. ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्ककलङ्किताः । निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥

१७९. नानाशस्त्रजुषः कथं गतरुषः स्त्रीसन्निधानाः कथं
नीरागा अशुभाशया अकरुणाः कारुण्यवन्तः कथम् ।
छत्राद्यष्टमहाविभूतिविरहा देवाधिदेवाः कथं
तस्मात् सर्वगुणर्द्धिमान् विजयते श्रीवीतरागप्रभुः ॥

१८०. न कोपो न लोभो न मानो न माया, न लास्यं न हास्यं न गीतं न कान्ता ।
न वा यस्य पत्निर्न मित्रं न शत्रुस्तमेकं प्रपद्ये जिनं देवदेवम् ॥

—इति देवतत्त्वम् ॥ अथ गुरुतत्त्वम्—

१८१. त्यक्तदाराः सदाचारा मुक्तभोगा जितेन्द्रियाः । जायन्ते गुरवो नित्यं सर्वभूताभयप्रदाः ॥
१८२. तपःशीलसमायुक्तं ब्रह्मचारिदृढव्रतम् । अलोलमशठं दान्तं गुरुं जानीहि तादृशम् ॥ १९
१८३. स्नानोपभोगरहितः पूजालंकारवर्जितः । मद्यमांसनिवृत्तश्च गुणवान् गुरुरुच्यते ॥
१८४. अवद्यमुक्ते पथि यः प्रवर्तते, प्रवर्तयत्यन्यजनं च निस्पृहः ।
स एव सेव्यः स्वहितैषिणा गुरुः, स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥
१८५. विदलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं, सुगतिकुगतिमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति ।
अवगमयति कृत्याकृत्यभेदं गुरुर्यो, भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥ १५

इति राजन् ! गुरुलक्षणानि । गृणाति तत्त्वमिति गुरुः, नतु नाममात्रेण कुलकमायातः कस्यापि गुरुरस्ति ।
सर्वेषां प्राणिनामनादिकालमेकेन्द्रियादिचतुरशीतिलक्षजीवयोनिषु भ्रमतां यस्मिन् भवे यस्य कस्यापि प्राणिनोऽज्ञाना-
न्धकारमग्नस्य यस्तत्त्वातत्त्वव्यक्तिं दर्शयति स एव गुरुगुणैर्गौरवार्हो गुरुरुच्यते । नापरे वञ्चकाः स्वार्थप्रिया गुरवः ।

यदुक्तम्—

१८६. प्रज्ञाबललुप्तवस्तुनिचया विज्ञानशून्याशया
विद्यन्ते प्रतिमन्दिरं निजनिजस्वार्थोद्यता देहिनः ।
आनन्दामृतसिन्धुसीकरचयैर्निर्वाप्य जन्मज्वरम्
ये मुक्तेर्वदनेन्दुवीक्षणपरास्ते सन्ति केचिद्बुधाः ॥

१८७. बाह्यात्रसाराः परमार्थशून्या, न दुर्लभाः क्षेत्रकथा मनुष्याः ।
दुर्लभा ये जगतो हिताय, धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥

ये तु स्वसूचिकल्पिताचाराः परस्परविरोधाध्माता मत्सरिणः सदाचारनिन्दकाः कथं ते गुरवः ।

१८८. सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजनसपरिग्रहाः । अत्रह्यचारिमिथ्योपदेशका गुरवो नतु ॥

श्रीमहाभारतेऽप्युक्तम्—

१८९. ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा, जितेन्द्रियाः प्राणिवधानिवृत्ताः ।
परिग्रहे संकुचिता गृहस्थास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

ततः श्रीहेमसूरयः सभायां गुरुकुगुरुस्वरूपमभिधायावादिषुः—

१९०. प्रकाशयन्ति भूयांसि भुवनं भास्करादयः । हार्दं पुनस्तमो हन्ति गुरुरेव गुणैर्गुरुः ॥

अत्रान्तरे कश्चित् पपाठ -

१९१.

जीवोऽयं विमलस्वभावसुभगः सूर्योपलस्पद्भ्या
धत्ते सङ्गवशादनेकविकृतीर्लुप्तात्मरूपस्थितिः ।
यद्याप्नोति रवेरिवेह सुगुरोः सत्पादसेवाश्रमं
तज्जातोर्जिततेजसैव कुरुते कर्मन्धनं भस्मसात् ॥

इति श्रुत्वा सर्वेऽपि दानं ददुः । इति गुरुत्वं ज्ञेयम् ।

अथ धर्मतत्त्वमपृच्छत् । श्रीसूर्यः प्राहुः, तत्र प्रथमं धर्मलक्षणम् -

१९२. श्रूयते सर्वशास्त्रेषु सर्वेषु समयेषु च । अहिंसा लक्षणो धर्मस्तद्विपक्षश्च पातकम् ॥

वेदादिप्रमाणेन यत् हिंसा विधीयते तत्तेषां जाड्यलिङ्गम् । वेदसापौरुषेयत्वेनाप्रमाणत्वात् । न प्रमाणं
वदमतम् । आसाधीना हि वाचां प्रमाणता । व्यासेनाप्युक्तम् -

१०३. दीयते मार्यमाणस्य कोटिं जीवितमेव वा । धनकोटिं न गृह्णाति सर्वो जीवितमिच्छति ॥

अतः -

१९४. यो दद्यात्काञ्चनं मेरुं कृत्स्नां चैव वसुन्धराम् । सागरं रत्नसंपूर्णं न च तुल्यमहिंसया ॥

१९५. अमेध्यमध्रे कीटस्य सुरेन्द्रस्य सुरालये । समाना जीविताकांक्षा तुल्यं मृत्युभयं द्वयोः ॥

१९६. यावन्ति पशुरोमाणि पशुगात्रेषु भारत ! । तावद्वर्षसहस्राणि पच्यन्ते पशुघातकाः ॥

१९७. पृथिव्यामप्यहं पार्थ ! वायावग्नौ जलेऽप्यहम् । वनस्पतिगतश्चाहं सर्वभूतगतोऽप्यहम् ॥

१९८. यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा न च हिंस्येत् कदाचन । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मां न प्रणश्यति ॥

इति विष्णुवाक्यम् ।

१९९.

यत्र जीवः शिवस्तत्र इति यो वेत्ति भक्तिः ।

दया जीवेषु कुर्वाणः स शिवारार्थकः स्मृतः ॥

२००. क मांसं क शिवे भक्तिः क मद्यं क शिवार्चनम् । मद्यमांसप्रसक्तानां दूरे तिष्ठति शङ्करः ॥

- इति भगवद्गीतायाम् (?) ।

२०१. यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु दारुणम् । मनसा कर्मणा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

२०२.

क्षमातुल्यं तपो नास्ति न सन्तोषात् परं सुखम् ।

न मैत्रीसदृशं दानं न धर्मोऽस्ति दयासमः ॥

- इति जीवदया सर्वेषां मता ।

अथ जीवहिंसाभेदानाह -

२०३.

न ब्रहिं जियवहकरणं, कारावणं, अणुमई य योगेहिं ।

कालतिण्ण गुणिओ पाणिवहो दुस्सयतेयालो ॥ १ ॥

तत्र पृथ्व्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया इति नवभेदा मनोवाक्कायैः सह गुणिता जाताः सप्तविंशति-
भेदाः । ते च करणकारणानुमतिभिर्गुणिता जाता एकाशीतिः । ते चातीतानागतवर्त्तमानकालत्रयेण गुणिता जाताः
स्त्रिचत्वारिंशत् द्वेशते सर्वे प्राणिवधभेदाः २४३ । कालत्रयेऽपि हिंसासम्भवोऽस्तीति कालत्रयग्रहणम् । यदुक्तम् -

अहयं निदामि पडिपन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामि - इति ।

अथ राजन् ! आकर्ण्यतां जीवदयास्वरूपं संयमस्वरूपं च । तथा हि - पृथ्व्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुः-

पञ्चेन्द्रियाणां मनोवाक्कायकर्मभिः करणकारणानुमतिभिश्च संरम्भसमारम्भवर्जनमिति नवधा संयमः ९, पुनर्कयस्व-

पात्रदण्डकादीनां यतनया धरणमजीवसंयमः १०, स्थण्डिलादिकं चक्षुषा प्रेक्ष्य शयनासनादिकुर्वीतेति प्रेक्षासंयमः ११, सविधप्रवृत्तगृहस्थव्यापारणेनोपेक्षासंयमः १२, स्थण्डिलादौ रजोहरणादिना प्रमृज्य शयनासनादीनि कुर्वतः प्रमार्जनासंयमः १३, भक्तपानादिकमनेषणीयमनुपकारि च निर्जन्तुस्थण्डिले परिष्ठापयतः परिष्ठापनासंयमः १४, मनसोऽशुभपरिणामनिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः मनःसंयमः १५, अशुभभाषात्यागः शुभभाषामाषणं वाक्संयमः १६, अशुभक्रियानिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः कायसंयमः १७, इति प्राणिद्वयारूपः सप्तदशधा संयमो यतीनामन्यथा यतित्वाभावः ।

अथ राजा गृहस्थानां कथमयं संयम इत्यपृच्छत् । तदा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् ! देशतो विरतान गृहस्थानां देशतः संयमोऽस्तीति श्रूयताम् । यथा—

२०४. थूला सुहमा जीवा संकप्पारंभओ अ ते दुविहा ।

सावराहनिरवराहा साविक्खा चेव निरविक्खा ॥

तत्र प्राणिवधो द्विविधो ज्ञेयः, स्थूलजीवानां सूक्ष्मजीवानां च । तत्र स्थूल द्वीन्द्रियादयः, सूक्ष्मास्त्वेकेन्द्रियादयः; नतु सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्तिनस्तेषां व्यापादनाभावात् स्वयमायुष्कक्षयेण मरणात् । तत्र गृहस्थानां स्थूलप्राणिवधान्निवृत्तिः नतु सूक्ष्मप्राणिवधात्, पृथ्वीजलानलादिषु प्रवृत्तत्वादारम्भास्तेषाम् । स्थूलप्राणिवधोऽपि द्विविध संकल्पज आरम्भजश्च । संकल्पान्मारयाम्येनं कुलिङ्गिनमिति मनःसंकल्परूपाज्जातः । आरम्भजस्तु कृष्यादिषु प्रवृत्तस्य द्वीन्द्रियादिव्यापादनं न तस्मान्निवृत्तः, शरीरकुटुम्बादिभरणनिर्वाहाभावात् । संकल्पजोऽपि द्विविधः सापराधो निरपराधश्च । तत्र निरपराधान्निवृत्तिः, सापराधोऽपि जयणा विधेया । इति गृहस्थानामपि देशसंयमः ।

अथ द्वितीयलक्षणं सत्यं नाम । तत् सत्यं दशधा—

२०५. जणचर्यं संमर्यं ठवणां नामे खँवे पडुच्चसँचे य ।

ववहारं-भार्वं जोगे दसमे उ कम्मंसचे य ॥ इति ॥

२०६. एकत्रासत्यजं पापं पापं निःशेषमेकतः । द्वयोस्तुलाविधृतयोरायमेवातिरिच्यते ॥

२०७. दीक्षा भिक्षा गुरोः शिक्षा ज्ञानं ध्यानं जपस्तपः ।

सर्वं मोक्षार्थिनामेतत् सत्येन सफली भवेत् ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

२०८. यदा सत्यं वदेद् वाक्यं मृषाभाषाविवर्जितः ।

अनवद्यं च भाषेत ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

अथ राजन् ! तृतीयं धर्मलक्षणं अदत्तादानपरिहाररूपम्—

२०९. अयशःपटहं दत्त्वा भुक्त्वा विविधवेदनाः । इह लोके नरकं यान्ति परलोकेऽदत्तहारिणः ॥

२१०. परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा संकुलेऽप्यथवा रहः । धर्मकामो न गृह्णाति ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

२११. अदत्तदानेन भवेद्दरिद्री दारिद्र्यभावाच्च करोति पापम् ।

पापं हि कृत्वा नरकं प्रयाति पुनर्दरिद्री पुनरेव पापी ॥

अथ राजन् ! चतुर्थं धर्मलक्षणं ब्रह्मचर्यरूपम् । यतः—

२१२. विदन्ति परमं ब्रह्म यत् समालम्ब्य योगिनः ।

तद् व्रतं ब्रह्मचर्यं स्यात् धाराधौरेयगोचरम् ॥

२१३. यः स्वदारेषु सन्तुष्टः परदारापराङ्मुखः । स गृही ब्रह्मचारी च मुक्तिमाप्नोति पुण्यवान् ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

२१४. एकरात्रोषितस्यापि या गतिर्ब्रह्मचारिणः । न सा क्रतुसहस्रेण प्राप्तुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥
 २१५. भोगिदष्टस्य जायन्ते वेगाः सप्तैव देहिनः । स्मरभोगीन्द्रदष्टानां दश स्युस्ते महाभयाः ॥
 २१६. प्रथमे जायते चिन्ता द्वितीये द्रष्टुमिच्छति । स्युस्तृतीयेऽपि निःश्वासाश्चतुर्थे नटते ज्वरः ॥
 २१७. पञ्चमे दहते गात्रं षष्ठे भुक्तं न रोचते । सप्तमे स्यान्महामूर्च्छा उन्मत्तत्वमथाष्टमे ॥
 २१८. नवमे प्राणसन्देहो दशमे मुच्यतेऽसुभिः ।
 एभिर्दोषैः समाक्रान्तं जीवो लोकं न पश्यति ॥
 २१९. यस्तपस्वी व्रती मौनी संवृतात्मा जितेन्द्रियः ।
 कलंकयति निःशङ्कः स्त्रीसखः सोऽपि संयमम् ॥

*

अथ राजन् ! पञ्चमं धर्मलक्षणं अकिञ्चनतासन्तोषरूपम्—

२२०. धनं धान्यं खर्णरूप्यकुप्यानि क्षेत्रवास्तुनी ।
 द्विर्पाचतुष्पाद् चेति स्युर्नवबाह्याः परिग्रहाः ॥
 २२१. मिच्छन्तं वेयतिगं हासाई छक्कगं च नायवं । कोहार्हण चउक्कं चउदस अञ्भंतरा गंधा ॥
 २२२. बाह्यानपि हि यः सङ्गान्न मोक्तुं मानवः क्षमः ।
 सोऽन्तरङ्गान् कथं क्लीबस्त्यजेदिह परिग्रहान् ॥
 २२३. यानपात्रमिवाम्भोधौ गुणवानपि मज्जति । परिग्रहगुरुत्वेन संयमी जन्मसागरे ॥
 २२४. न यान्ति वायवो यत्र नाप्यर्केन्दुमरीचयः ।
 आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निरर्गलाः ॥
 २२५. अधीती पण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः ।
 स एव येन हित्वाशां नैराश्यमुररीकृतम् ॥
 २२६. वाक्येनैकेन तद्विचि यद्वाच्यं वाक्यकोटिभिः ।
 आशापिशाची शान्ता चेत् संप्राप्तं परमं पदम् ॥

एतानि पञ्च सर्वविरतत्वात् साधूनां महाव्रतान्युच्यन्ते । यदुक्तम्—

२२७. महत्त्वहेतोर्गुणिभिः श्रुतानि महान्ति मत्वा त्रिदशैर्नुतानि ।
 महासुखज्ञाननिबन्धनानि महाव्रतानीति सतां सतानि ॥

*

अथ राजन् ! षष्ठं धर्मलक्षणं तपः, बाह्याभ्यन्तरं द्वादशधा । बाह्यतपः—“अणसणमूणोयरीया० ॥ १ ॥
 आभ्यन्तरतपः “पायच्छित्तं विणओ वेया० ॥ २ ॥” यदुक्तम्—

२२८. निर्जराकरणो बाह्यात् श्रेष्ठमाभ्यन्तरं तपः ।
 तत्राप्येकातपत्रत्वं ध्यानस्य मुनयो जगुः ॥
 २२९. यस्माद्विघ्नपरंपरा विघटते दास्यं सुराः कुर्वते
 कामः शम्यति दाम्यतीन्द्रियगणः कल्याणमुत्सर्पति ।
 उन्मीलन्ति महर्द्धयः कलयन्ति ध्वंसं च यः कर्मणां
 स्वाधीनं त्रिदिवं शिवं च भवति श्लाघ्यं तपस्तत्र किम् ॥

२३०.

सन्तोषः स्थूलमूलः शमपरिकरः स्कन्धबन्धप्रपञ्चः
पञ्चाक्षीरोधशाखः स्फुरदभयदलः शीलसंपत्प्रवालः ।
श्रद्धाम्भः पूरसेकाद्विपुलकुलवलैश्वर्यसौन्दर्यभोगः
स्वर्गादिप्राप्तिपुष्पः शिवपदफलदः स्यात्तपःपादपोऽयम् ॥

इति सकलदर्शनमान्यं तपोलक्षणम् ।

अथ सप्तमं धर्मलक्षणं क्षमा सा च क्रोधत्यागाद् भवति ।

*

*

अथ राजन् ! अष्टमं धर्मलक्षणं मार्दवम् । तत्र मृदुत्वं मदनिग्रहाद् भवति । तथा —

२३१. जातिलाभकुलैश्वर्यवलरूपतपःश्रुतैः । कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥
मानप्रतिपक्षो मार्दवम् । यदुक्तम् —

२३२. मानग्रन्थिर्मनस्युच्चैर्यावदस्ति दृढो नृणाम् । तावद्विवेकमाणिक्यं प्राप्तमप्यपसर्पति ॥ 10

अथ नवमं धर्मलक्षणं ऋजुता मायारहितत्वमिति । यदुक्तम् —

*

२३३. कूटद्रव्यमिवासारं स्वप्नराज्यमिवाफलम् । अनुष्ठानं मनुष्याणां मन्ये मायाविलम्बिनाम् ॥

२३४. नृपाः कूटप्रयोगेण वणिजः कूटचेष्टितैः । विप्राः कूटक्रियाकाण्डैर्मुग्धं वञ्चयते जनम् ॥

२३५. दंपती पितरः पुत्राः सौदर्याः सुहृदो निजाः ।

ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि माययाऽन्योऽन्यवञ्चकाः ॥

18

२३६. मायायां पटवः सर्वे जलस्थलखचारिणः । देवा मायापराः केऽपि नारकाश्च किमुच्यते ॥

२३७. अज्ञानामपि बालानामार्जवं प्रीतिहेतवे । किं पुनः सर्वशास्त्रार्थपरिनिष्ठितचेतसाम् ॥

२३८. अशेषमपि दुःकर्म ऋज्वालोचनया क्षिपेत् ।

कुटिलालोचनां कुर्वन् अल्पीयोऽपि विवर्द्धयेत् ॥

मायाप्रतिपक्षभूता ऋजुता ।

20

*

अथ राजन् ! दशमं धर्मलक्षणं मुक्तिः, सा च बाह्याभ्यन्तरवस्तुषु तृष्णाविच्छेदरूपा लोभाभाव इत्यर्थः ।

२३९. यदुक्तम् — अहो लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं जगत्त्रये ।

तरवोऽपि निर्धिं प्राप्य पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥

२४०. भुजंगगृहगोधाखुमुख्याः पञ्चेन्द्रिया अपि । धनलोभेन लीयन्ते निधानस्थानभूमिषु ॥

२४१. पिशाचमुद्गलप्रेतभूतयक्षादयो धनम् । स्वकीयं परकीयं चाप्यधितिष्ठन्ति लोभतः ॥ 25

२४२. विमानोद्यानवाप्यादौ मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।

श्रुत्वा तत्रैव जायन्ते पृथ्वीकायादियोनिषु ॥

२४३. परप्रत्यायनासारैः किं वा शास्त्रसुभाषितैः ।

मिलिताक्षा विमृश्यन्तु सन्तोषास्वादजं सुखम् ॥

२४४. किमिन्द्रियाणां दमनैः किं कायपरिपीडनैः ।

ननु सन्तोषमात्रेण मुक्तिस्त्री संमुखी भवेत् ॥

26

इति सभायां सर्वसमक्षं धर्मलक्षणं श्रीगुरुणां सुखादाकर्ण्य श्रीकुमारपालमुख्याः सर्वेऽपि सम्याः प्रमुदिताः ।

सञ्जातश्रीजिनप्रणीतधर्मानुरागाः किमस्माभिरतः परं विधेयमिति प्रश्नमकार्षुः । ततः श्रीगुरवः प्राहुः — राजन् !

२४५.

हीनं संहननं तपोऽतिविषमं कालश्च दुःखावहः
 सिद्धान्तः कुवितर्कैश्च विवृतो नानाव्रता लिङ्गिनः ।
 लोको भिन्नरुचिर्जडो जिनमतं तत्त्वज्ञवेद्यं सदा
 मत्तैवं सुविवेकिभिः सुचरितैर्वार्या अनार्याः क्रियाः ॥

२४६.

प्राणित्राणप्रकारैर्जगदुपकृतिभिर्भक्तिभिः श्रीजिनानां
 सत्कारैर्धार्मिकाणां स्वजनमनःप्रीणनैर्दानयानैः ।
 जीर्णोद्धारैर्यतिभ्यो वितरणविधिना शासनोद्द्योतनैश्च
 प्रायः पुण्यैकभाजां भजति सफलतां श्रीरियं पुण्यलभ्या ॥

इति श्रीगुरुणामुपदेशं श्रुत्वा राजा प्राह - भगवन् !

२४७.

निद्रा मोहमयी जगाम विलयं सदृष्टिरुन्मीलिता
 नष्टा दुष्टकषायकौशिकगणा माया ययौ यामिनी ।
 पूर्वाद्विप्रतिमे विवेकहृदये सज्ज्ञानसूर्योदयात्
 कल्याणाम्बुजकोटयो विकशिता जातं प्रभातं च मे ॥

अत्रान्तरे कश्चिद् विद्वान् पपाठ-

२४८.

आधारो यस्त्रिलोक्या जलधिजलधराकैन्दवो यन्नियोज्याः
 प्राप्यं ते यत्प्रभावादसुरसुरनराधीश्वरैः संपदस्ताः ।
 आदेशा यस्य चिन्तामणिसुरसुरभीकल्पवृक्षादयस्ते
 श्रीमान् जैनेन्द्रधर्मः किसलयतु वः शाश्वतीं मोक्षलक्ष्मीम् ॥
 लक्षदानमत्रापि । इति धर्मलक्षणम् । इति तत्त्वत्रयी ज्ञाता सर्वैरपि ।

*

श्रीकुमारपालभूपालोऽपि गृहस्थोचितं धर्ममपृच्छत् । श्रीगुरवः प्राहुः -

२४९.

सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणास्त्रयः ।
 शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥

अज्ञान-संशय-विपर्यासपरिहारेण यत् सम्यक् परमार्थरूपं तस्य भावः सम्यक्त्वम् । द्वादशव्रतानि गृहस्थानां
 धर्मः सम्यक्त्वमूलानि । एकविंशतिगुणयुक्तो धर्मयोग्यो भवति ।

२५०.

अक्षुद्रो रूपं सौम्यौ विनयं नययुतः क्रूरतां शल्यमुक्तो
 मर्ध्यस्थो दीर्घदर्शी परहितनिरतो लब्धलक्षः कृतज्ञः ।
 सद्दक्षिण्यो विशेषी सद्यगुणरुचिः सत्कथः पक्षयुक्तो
 वृद्धाहो लज्जनो यः शुभं जनसुभंगो धर्मरत्नस्य योग्यः ॥

२५१. या देवे देवताबुद्धिगुरौ च गुरुतामतिः । धर्मे च धर्मधी शुद्धा सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥

२५२. सर्वज्ञो जिनरागादिदोषत्रैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

सम्यक्त्वमूपणानि -

२५३. स्वैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने । तीर्थसेवा च पञ्चाशु भूपणानि प्रचक्षते ॥

स्वैर्यं श्रीजिनधर्मे । प्रभावनाष्टवा -

२५४. पावयणी धम्मकही वाई निमित्तिओ तवस्सी य ।
विज्जासिद्धो य कवी अट्टेव पभावगा भणिया ॥
- भक्तिः—विनयवैयावृत्त्यरूपा । कौशलेनानार्यदेशवर्त्यार्द्रिकुमारोऽभयकुमारेण प्रतिबोधितः । तीर्थसेवा च —
द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च । चैत्यादि द्रव्यतीर्थं, भावतीर्थं ध्यानादि । सम्यक्त्वलक्षणानि —
२५५. शमसंवेगनिर्वेदानुकंपास्तिक्यलक्षणैः । लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥ ५
शमः क्षमा १, संवेगो मोक्षामिलापः २, निर्वेदो भववैराग्यम् ३, अनुकंपा चित्तस्यार्द्रता ४, आस्तिक्यं
जिनमते दृढनिश्चयः ५ । अथ दूषणानि —
२५६. शंकां कांक्षां विचिकित्सां मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ।
तत्संस्तवैश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यमी ॥
- अथ सम्यक्त्वाद् विपरीतं मिथ्यात्वम् । तत्स्वरूपमाहुः । तत् पञ्चधा —
२५७. आभिग्गाहियं अणोभिग्गाहियं आभिनिवेसीयं चैव ।
संसङ्गमणोभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥
२५८. आभिग्गाहियं किल दिक्खियाण अणोभिग्गाहिअं च राइणं ।
गुहमाहिलमाइण तं अभिनिवेसियं जाण ॥
२५९. संसङ्गं मिच्छत्तं जा संका जिणवरस्स तत्तेसु । एगिंदियमाइणं तमणाभोगं तु निदिट्ठं ॥ १५
इति मिथ्यात्वम् । तत्र प्रथमं पापण्डिनां स्वस्वशास्त्रनिरतानाम् १, द्वितीयं सर्वे देवाः सर्वे गुरवः सर्वे
धर्माश्च २, तृतीयस्तत्त्वातत्त्वजानतौऽप्यभिनिवेशात् प्ररूपणा ३, चतुर्थं संशयो जीवादितत्त्वेषु ४, अनाभोगिकं
विवेकविचारशून्यसैकेन्द्रियादेर्वा विशेषज्ञानविकलस्य ५ ।
२६०. जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगाध्वान्तं रिपुर्विषम् ।
अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥
२६१. तथा—अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं होज्ज जेहिं सम्मत्तं ।
तेसिं अवहुपुग्गलपरीयट्ठो चैव संसारो ॥
- इति सम्यक्त्व-मिथ्यात्वयोः स्वरूपं श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुखेन सम्यक्त्वं जग्राह ।
- *
- अथ राजाऽणुव्रतस्वरूपमपृच्छत् । श्रीसुरयः प्राहुः—
२६२. विरतिः स्थूलहिंसादेर्द्विविधस्त्रिविधादिना । अहिंसादीनि पञ्चाणुव्रतानि जगदुर्जिनाः ॥ २५
२६३. पङ्कुकुष्ठिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः । निरागस्त्रसजन्तूनां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥
२६४. मार्यमाणस्य हेमाद्रिं राज्यं वाथ प्रयच्छतु । तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥
२६५. स्थूलेषु सर्वसत्त्वेषु यः करोति दयां त्रिधा ।
सूक्ष्मेषु यतनां कुर्वन् गृहस्थोऽपि स मुक्तिभाग ॥
- अथ द्वितीयाणुव्रतम्—
२६६. मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं सुखरोगताम् । वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥
२६७. कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।
कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् ॥
२६८. असत्यं त्रिषु लोकेषु निन्दितं पापकारणम् ।
दुःखितास्तेन जायन्ते देवदानवमानवाः ॥

२६९. इह लोके गृहस्थोऽपि यशः प्राप्नोति निर्मलम् । सत्येन परलोकेषु सुलभाः स्वर्गसंपदः ॥
अथ तृतीयाणुव्रतम्—

२७०. दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दरिद्रताम् । अदत्तात्तत्फलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥

२७१. दानशीलतपोभावैः कृतं धर्मं चतुर्विधम् ।
निष्फलं प्राणिनां सर्वं परद्रव्याभिलाषिणाम् ॥

२७२. गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते माननीया महात्मनाम् ।
कुर्वन्ति स्वकरे मुक्तिं ये परस्वपराङ्मुखाः ॥

अथ चतुर्थव्रतम्—

२७३. षण्ढत्वमिन्द्रियच्छेदं वीक्ष्यान्नरूपफलं सुधीः ।
भवेत् स्वदारसन्तुष्टो योऽन्यदारान् विवर्जयेत् ॥

२७४. रम्यमापात्तमात्रं यत् परिणमति दारुणम् । किंपाकफलसंकाशं तत् कः सेवेत मैथुनम् ॥

२७५. ब्रह्मचर्यं भवेद्येषां स्वाधीनं गृहिणामपि । धन्या जगत्सु तेऽवश्यं लभन्ते परमं पदम् ॥

अथ पञ्चमाणुव्रतं यथा—

२७६. असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःखकारणम् ।
मत्वा सूच्छाफलं कुर्यात् परिग्रहनिघ्नम् ॥

२७७. असन्तोषवतां सौख्यं न शक्यं न चक्रिणः ।
जन्तोः सन्तोषभाजो यदभयस्येव जायते ॥

२७८. न विश्वसिति कस्यापि परिग्रहविसूदधीः । षट्सु जीवनिकायेषु करोत्यारम्भमन्वहम् ॥

२७९. अनन्तदुःखं संसारे ततः प्राप्नोति मूढधीः । परिग्रहमहत्त्वेन परलोकपराङ्मुखः ॥

२८०. संनिधौ निधयस्तस्य कामगव्यनुगामिनी । अमराः किंकरायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥
इति श्रुत्वा श्रीकुमारपालः श्रीगुरुमुखेन यथाविधि पञ्चाणुव्रतीं जग्राह ।

*

अथ गुणव्रतान्याहुः—

२८१. दशस्वपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते । ख्यातं दिग्विरतिरिति प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥

२८२. चराचराणां जीवानां विमर्दनविवर्त्तनात् । तप्तायोगोलकल्पस्य सद्गतं गृहिणोऽप्यदः ॥

२८३. यतः—तत्तायगोलकम्पोऽपमत्तजीवो णिवारियप्पसरो ।
सद्वत्थं किं न कुज्जा पावं तत्कारणाणुगओ ॥

२८४. जगदाक्रममाणस्य प्रसरल्लोभवारिधेः । स्खलनं विदधे तेन येन दिग्विरतिः कृताः ॥

अथ द्वितीयगुणव्रतम्—

२८५. भोगोपभोगयोः संख्या शक्त्या यत्र विधीयते ।

भोगोपभोगमानं तु द्वितीयकं गुणव्रतम् ॥

२८६. सकृदेव भुज्यते यः स भोगोऽन्नसृगादिकः । पुनःपुनर्भोग्योपभोगोऽङ्गनादिकः ॥

२८७. मद्यमांसं नवनीतं मधूदुग्धरपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं राशौ च भोजनम् ॥

तत्र मद्यं द्विधा काष्ठ-पिष्टनिष्पन्नम्, मांसं त्रिधा जल-स्थल-स्वैरभेदात् । नवनीतं गोमहिष्यवेदकाभेदा-
च्चतुर्धा । मधु त्रिधा माक्षिकं आम्रं कौत्तिकं चेति ।

तत्र मद्यदोषाः—

२८८. रसोद्भवाश्च भूयांसो भवन्ति किल जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥
 २८९. असत्यं वचनं ब्रूते मद्यमोहितमानसः । अदत्तं धनमादत्ते बलाद् भुङ्क्ते परस्त्रियम् ॥
 २९०. विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा । मद्यात् प्रलीयते सर्वं नृणां बहिकणादिव ॥

*

२९१. अथ— चित्वादयति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।
 उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाख्यं धर्मशाखिनः ॥
 २९२. सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम् ।
 नरकाध्वनिपाथेयं कोऽश्नीयात् पिशितं सुधीः ॥
 २९३. अहो मूढजना धर्मे शौचमूलं वदन्ति च । सप्तधातुकदेहोत्थं मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥
 २९४. यदुक्तम्— शुक्रशोणितसम्भूतं मांसमश्नन्ति ये नराः ।
 जलेन शौचं कुर्वन्ति हसन्ते तत्र देवताः ॥
 २९५. शाकिनी मांसभक्षी च समानमनसाविमौ । पुष्टाङ्गं पश्यतो यं यं तं तं हन्तु मतिस्तयोः ॥
 २९६. मद्ये मांसे मधुनि च नवनीते तक्रतो बहिर्नीते ।
 उत्पद्यन्ते विपद्यन्तेऽनन्तास्तद्वर्णजन्तवः ॥

यदुक्तमागमेऽपि—

२९७. उच्चारे पासवणे खेले सिंघाणवंतपित्ते य ।
 सुक्के सोणियगयजीवकडेवरे नगरनिद्धमणे ॥
 २९८. महु-मज्ज-मंस-मंखण-थीसंगे सब-असुइठाणेसु ।
 उपज्जंति चयंति य समुच्छिमा मणूयपंचिंदी ॥

*

- परसमये याज्ञवल्क्यस्मृतौ, उदुम्बरेषु जन्तुसद्भावं लौकिका अपि पठन्ति ।
 २९९. कोऽपि कापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः,
 केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणिक्रमेण क्षणात् ।
 येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते विस्फोटिते त्रोटिते,
 निष्पिष्टे परिगालिते विदलिते निर्यात्यसौ वा नवा ॥

अनन्तकायिकानां तु लक्षणमिदम्—

३००. साहारण-पत्तेया वणसइजीवा दुहा सुए भणिया ।
 जेसिमणंताण तणू एगा साहरणा ते उ ॥
 ३०१. सवा य कंदजाई सूरणकंदो य वज्जकंदो य ।
 अल्लहलिदा य तथा अइं तह अल्लकचूरो ॥
 ३०२. सत्तावरी विराली कुंआरि तह थोहरी गलोईअं ।
 लसुणं वंसकरिल्ला गज्जर तह लूणो अ लोढा ॥
 ३०३. गिरिकन्नकिसलपत्ता खिरिसुआ थेग अल्लसुत्था य ।
 तह लूण रुक्ख छल्ली खिल्लहडो अमयवल्ली अ ॥

३०४. मूला तह भूमिरुहा विरुढाई तह टक्क वत्थूलो पढमो ।
सूअरवल्ली अ तहा पल्लंको कोमलंबिलियाइ ॥
३०५. आलू तह पिंडालू हवंति एए अणंतनामेणं ।
वत्तीसं च पसिद्धा वज्जेयवा पयत्तेणं ॥
३०६. गूढसिरसंधिपवं समभंगमहीरुहं च छिन्नरुहं ।
साहारणं सरीरं तद्विवरीयं च पत्तेयं ॥ -इत्यनन्तकायविचारः ।

*

रात्रिभोजनं सर्वशास्त्रनिषिद्धम् -

३०७. नोदकमपि पातव्यं रात्रावत्र युधिष्ठिर ! ।
तपस्विना विशेषेण गृहिणा तु विवेकिना ॥
३०८. त्रैलोक्यशेषभावानां यो ज्ञाता ज्ञानचक्षुषा ।
न भुङ्क्ते सोऽपि सर्वज्ञो रात्रौ किमपरे जनाः ॥
३०९. सर्वदेवैः परित्यक्तमृषिभिः पितृभिस्तथा ।
तद्रात्रौ भोजनं निन्द्यं विधेयमितरैः कथम् ॥

*

अयामगोरससंपृक्तं द्विदलम् । द्विदललक्षणमिदम् -

३१०. जंमि उ पीलिज्जंते नेहो नहु होइ विंति तं विदलं ।
चिदले वि हु उप्पन्नं नेहजुयं होइ नो विदलं ॥
अथ वर्जनीयवस्तून्त्याहुः -
३११. पंचुंथरि चउविगई अन्नायफलं हिम-विस-करगे य ।
मट्टी राईभोयण-वहुवीय-अणंतसंधाणं ॥
३१२. घोलवडां वाइंगण अमुणियनामाणि फुल्ल-फलयाणि ।
तुच्छफलं चलियरसं च तह अभक्खयाणि चावीसं ॥
३१३. यदुक्तम् - भक्ष्याभक्ष्याणि वस्तूनि यो न जानाति मूढधीः ।
स जानाति कथं धर्मं सर्वजीवदयामयम् ॥

३१४. तत्र पञ्चोदुम्बरी वटपिप्पलप्लक्षकाकोदुम्बरीफलरूपा सा मसकाकारसूक्ष्मबहुजीवभृतत्वाद् वर्जनीया ॥ ५ ॥
चतस्रो विकृतयः - मद्य-मांस-मधु-नवनीतरूपा, सद्य एव तत्रानेकजीवसंमूर्च्छनान् ॥ ९ ॥ हिमं शुद्धासंख्या-
प्लायरूपत्वात् ॥ १० ॥ विषं जीवघातादिसंभवात् ॥ ११ ॥ करका अप्तायासंख्यत्वान् ॥ १२ ॥ मृत्तिका
सर्वापि दर्दुरादिपञ्चेन्द्रियप्राणिउत्पत्तिनिमित्तात्, सर्वग्रहणं खटिकादीनाम् ॥ १३ ॥ रजनीभोजनं बहुविधजीवहिंसा-
प्रदम् ॥ १४ ॥ बहुवीजं पंपोटकादि प्रतिबीजं जीवोपमर्दकम् ॥ १५ ॥ [अनन्तं] अनन्तजीववधहेतुत्वात् ॥ १६ ॥
३१५. सन्धानं चित्तकादीनां जीवसंसक्तिहेतुत्वान् ॥ १७ ॥ घोलवटकानि आगगोरससंमक्तद्विदलादिमध्ये सूक्ष्मजीवो-
त्पत्तिः केवलदृष्टत्वात् ॥ १८ ॥ वृन्ताकानि निद्राबाहुल्यकामोदीपनादिदोषदुष्टत्वात् ॥ १९ ॥ अज्ञातफल-
पुष्पाणि नियममहसम्भवात्, विषफले पुष्पे मृत्युरपि ॥ २० ॥ तुच्छफलमर्द्धनिष्पन्नं कोमलाम्बिलियादि ॥ २१ ॥
चलिनरसं कुथितान्नं पुष्पितादनादि, दिनद्वितयातीतं च दधि वर्जनीयं प्राणातिपातादिदोषसम्भवात् । एतान्य-
भक्ष्याणि ।

अथ कर्मतो भोगोपभोगः । अङ्गारकर्म-वनकर्म-शकट-भाटक-स्फोटक-दन्तवाणिज्य-लाक्षा-रस-केश-विष-यन्न-पीडा-निर्लञ्छन-असतीपोष-द्वदान-सरःशोषः-इति कर्मादानानि वर्जयेत् । तदा राजा श्रीकुमारपालः श्रीगुरुमुखेन परिग्रहप्रमाणं भोगोपभोगव्रतस्याकरोत् ।

३१४. अथानर्थदण्डव्रतमाहुः—आर्तैरौद्रमपध्यानं पापकर्मोपदेशता ।

हिंसोपकारि दानं च प्रमादाचरणं तथा ॥

तत्र ध्यानं चतुर्धा—

३१५.

आर्त्ते तिर्यग्ग(?)तिस्तथा गतिरधो ध्याने तु रौद्रे सदा,

धर्मे देवगतिः शुभं वत फलं शुक्ले तु जन्मक्षयः ।

तस्माद् व्याधिरुजान्तिके हितकरे संसारनिस्तारके,

ध्याने शुक्लवरे रजःप्रमथने कुर्यात् प्रयत्नं बुधः ॥

३१६.

वृषभान् दमय क्षेत्रं कृषिषण्डविवाजिनाम् ।

दाक्षिण्याविषये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥

३१७.

यन्नलाङ्गलशस्त्राग्निमुशालोदूखलादिकम् ।

दाक्षिण्याविषये हिंस्रं नार्पयेत् करुणापरः ॥

३१८.

जलक्रीडान्दोलनादिविनोदो जन्तुयोधनम् ।

रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदेशराटकथाः ॥

अथ सामायिकव्रतम्—

३१९. त्यक्तार्तैरौद्रध्यानस्य त्यक्तसावद्यकर्मणः । मुहूर्ते समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥

३२०.

सावज्जजोगपरिवज्जण्टा सामाईयं केवलियं पसत्थं ।

गिहत्थधम्मा परमं ति नच्चा कुज्जा बुहो आयहियं परत्था ॥

सामाईयव० ॥ ३ ॥ सामाईयमि कए समणोइव० ॥ ४ ॥

३२१.

अथ—दिग्व्रते परिमाणं यत् तस्य संक्षेपणं पुनः ।

दिने रात्रौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥

इति राजन् ! देशावकाशिकव्रतम्, तत्र तत्रारम्भपरिहाररूपम् ।

३२२.

अथ पौषधम्—चतुःपर्व्या च तुर्यादिकुच्यापारनिषेधनम् ।

ब्रह्मचर्यक्रियास्नानादित्यागः पौषधः व्रतम् ॥

३२३.

आवश्यकचूर्णौ—आहारपोसहो खल्लु सरीरसक्कारपोसहे चेव ।

वंभवावारेसु य तइयसिखावयं नाम ॥

३२४.

देसे सवे य तहा इक्किहो इत्थ होइ नायवो ।

सामाईए विभासा देसे इयरंमि नियमेण ॥ — इति श्रावकप्रज्ञप्तौ ।

अथातिथिसंविभागव्रतम्, राजन् !

३२५.

दानं चतुर्विधाहारपात्राच्छदनसद्मनाम् ।

अतिथिभ्योऽतिथिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥

३२६. वसहीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।
जहवि न पज्जत्तधणो थोवावि हु थोवयं देइ ॥

अग्राष्टौ कथानकानि वाच्यानि ।

३२७. यदुक्तम्—एलापूगफलाई साहूणं अकप्पिया अचित्तावि ।
कामगं जेण भवे न तेसि दाणं नवा गहणं ॥

अथ वा—

३२८. अविहियसव्वपलंवा जिणगणहरमाईएहिं नायन्ना ।
लोउत्तरिया धम्मा अणुगुरुणो तेण वज्जाओ ॥

व्याख्या—सर्वाणि सचित्ताचित्तादिभेदभिन्नानि कन्दमूलादिभेदाद् दशविधानि । तथा हि—

॥ ३२९. मूले कंदे खंवे तथा य साले पवालपत्ते य । पुप्फफले य बीए पलंबसुत्तंमि दसमेआ ॥

३३०. पलंबान्यनाचीर्णानि—सगडइहसमभोमे अवि य विसेसेण विरहियतरागं ।

तहवि खलु अणाइन्नं एसणुधम्मो पवयणस्स ॥

यदा श्रीवीरो राजगृहादुदयननरेन्द्रप्रराजनाथं सिन्धु-सौवीरदेशे वीतभयं पुरं प्रस्थितस्तदा किलापान्त-
राले वहवः साधवः क्षुधार्त्ताः तृपार्त्ताः सञ्ज्ञासम्वाधिताश्च वभूवुः । यत्र च भगवानावासितस्तत्र तिलमृतानि
॥ शकटानि, पानीयपूर्णहृदः, समभौमं च गर्त्ताधिलादिवर्जितं स्थण्डिलमभवत् । अपि च विशेषेण तत्तिलोदकस्थण्डिलं
जातम् । विरहिततरमतिशयेनागन्तुकैस्तदुत्थैश्च जीवैर्वर्जितम् । तथापि भगवताऽनाचीर्णं नानुज्ञातम् । एषोऽनुधर्मः
प्रवचनस्य सर्वैरपि अनुगन्तव्यः । एवमन्यदपि कल्याकल्यं प्राप्नुकमपि न देयं दात्रा लेयं च साधुना ।

३३१. न स्वर्णादीनि दानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।

अन्नादीन्यपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३३२. क्षेत्रं यच्चं प्रहरणवधूर्लाङ्गलं गो तुरंगो, धेनुर्गञ्जी द्रविणतरवो हर्म्यमन्यच चित्रम् ।
यज्ञारम्भं जनयति मनोरत्नमालिन्यमुच्चैस्तादृग् दानं सुगतितृपितैर्नैव लेयं न देयम् ॥

३३३. पात्रदाने फलं मुख्यं मोक्षसौख्यं कृपेरिव । पलालमिव भोगास्तु फलं स्यादानुपद्विकम् ॥
इति श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुखेन सम्यक्त्वमूलानि व्रतानि जग्राह ।

॥ ३३४. एवं व्रतस्थितो भक्त्या ससक्षेत्र्यां धनं वपन् । दयया चातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥

*

§ ४९. सप्तक्षेत्रीस्वरूपमाहुः—नवीनप्रासादनिर्माणं जीर्णोद्धारं तत्र महामहिम्ना पूजाकरणं गीतनृत्यादित्रादिकलश-
पताकातोरणच्छत्रचामरमृङ्गारशालिभक्षिकाचन्द्रोदयोतविचित्रचित्रशोमादिकरणम्, तत् प्रथमक्षेत्रं १. चिम्बं स्वर्ण-
रूप्यमणिविद्रुमशैलमयम्, तद् द्वितीयक्षेत्रं २. पुस्तकेषु श्रीजिनागमलिखापनम्, तच्छुश्रूषणम्, तृतीयं ३.
चतुर्विधसद्भक्तिश्चेति सप्तक्षेत्री ।

॥ ३३५. यः सयाश्रमनित्यं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत् । कथं घराकश्चारित्रं दुश्चरं स समाचरेत् ॥

एतदाकर्ण्य नवीनप्रासाद-जीर्णोद्धार-जिनविम्ब-पुस्तक-साधु-साध्वी-श्रावक-श्राविकादिषु तेषु साधार्थिकयात्स-
त्यादिभक्तिषु पुण्यकृत्येषु सादरोऽभूत् ।

६५०. अथ राजा श्रीजिनोक्तनवतत्त्वान्यपृच्छत् । श्रीसूरयः प्राहुः - तत्रेदं जीवस्वरूपम् -
३३६. जीवो अणाइनिहाणो अविणासी अक्खओ धुवो निच्चो ।
दवट्टयाइ निच्चो परियायगुणेहि अ अणिच्चो ॥
३३७. कालो जहा अणाई अविणासी होइ तिसु वि समएसु ।
तह जीवो वि अणाई अविणासी तिसुवि कालेसु ॥
३३८. अक्खयमणंतमउलं जह गयणं होइ तिसु वि कालेसु ।
तह जीवो अविणासी अवट्ठिओ तिसु वि कालेसु ॥
३३९. गयणं जहा अरूवी अवगाहगुणेहिं धिप्पए तं तु ।
जीवो तहा अरूवी नाणाइगुणेहिं धितव्वो ॥
३४०. अविणासी खलु जीवो विगारणुवलंभओ जहागासं ।
उवलवभंति वियारा कुंभाइविणासिदवाणं ॥
३४१. देहिंदियाइरित्तो आया खलु गवभगाहपओगे य ।
संडासा अयपिंडा अहगाराइ व विन्नेओ ॥
३४२. देहिंदियाइरित्ते आया खलु तदुवलद्धअत्थाणं ।
तविगमे विसरणओ गेहगवक्खेहिं पुरिसु व ॥
३४३. ननु इंदियाइ उवलद्धिमंतिविगएसु विसयसंभरणा ।
जह गेहगवक्खेहिं जो अणुसरिया स उवलद्धा ॥
३४४. अणिंदियगुणं जीवं दुत्तेयं मंसचक्खुणा ।
सिद्धा पासंति सव्वन्नू नाणसिद्धा ण साहूणो ॥
३४५. जो चित्तेइ सरीरे नत्थि अहं स एव होइ जीवु त्ति ।
नहु जीवमि असंते संसयमुप्पायओ अन्नो ॥
३४६. जीवस्स एस घम्मो जा ईहा अत्थि नत्थि वा जीवो ।
थाणुमणुस्साणुगया जह ईहा देवदत्तस्स ॥
३४७. सिद्धं जीवस्स अत्थित्तं सदादेवाणुमीयए ।
नासओ भुवि भावस्स सद्दो हवइ केवलो ॥
३४८. अत्थि त्ति निव्वियप्पो जीवो नियमाओ सद्दओ सिद्धी ।
कम्हा सुद्धा पयत्ता घड-खरसिंगाणुमाणाओ ॥
३४९. मिच्छा भवेउ सव्वत्था जे केई पारलोइया ।
कत्ता चेवोवभुत्ता य जइ जीवो न विज्जई ॥
३५०. पाणिदया तव नियमा बंभं दिक्खा य इंदियनिरोहो ।
सवं निरत्थयं एयं जइ जीवो न विज्जई ॥
३५१. छउमत्थअणुवलंभा तंहेव सव्वज्जुवयणओ चेव ।
लोगाइपसिद्धीओ मुत्तो जीवु त्ति नायवो ॥
३५२. मुत्तो अणिंदियत्तो खणिओ नवि होइ जाइसंभरणा ।
थलअहिलासा य तहा अमओ नउं मिम्मंउ व घडो ॥

३५३. अमओ अ होइ जीवो कारणविरहा जहेवमागास्
समयं च होइ अणिच्चं मिम्मयघडतंतुमाईयं ॥
३५४. संकोअ-विकोएहि य जह कम्मं देहलोअमित्तु व ।
हत्थिस्स व कुंथुस्स व पएससंखा समा चेव ॥
३५५. आयाणे परिभोगे जोगुवओगे कसायलेसा य ।
आणापाणू इंदियबंधोदयनिज्जरा चेव ॥
३५६. चित्तं वेयण सन्ना विन्नाणं धारणा य बुद्धी य ।
ईहा मई वियक्का जीवस्स उ लक्खणा एए ॥
३५७. चित्तं तिकालविसयं वेअण पच्चक्ख सन्न अणुसरणं ।
विन्नाणण्णेगभेयं कालमसंखेयरं धरणा ॥
३५८. अत्थस्स जहबुद्धी ईहा चिट्ठत्थअवगमो उ मई ।
संभावणत्थ तक्का गुणपच्चक्खा घडु व त्थि ॥
३५९. जम्हा चित्ताईया जीवस्स गुणा हवन्ति पच्चक्खा ।
गुणपच्चक्खत्तणओ घडु व जीवा अओ अत्थि ॥
३६०. लोइआ वेइआ चेव तहा सामाइआ विज्ज ।
निच्चो जीवो पिहो देहा इति सबे ववट्ठिआ ॥
३६१. लोए अच्छिज्ज अभिज्जो वेए स पुरीसदह य सियालो ।
समए अहमासिगओ तिविहो दिवाइसंसारो ॥
३६२. लोए वेए समए निच्चो जीवो विभासया अम्हं ।
इहरा संसाराई सवंपि न जुज्जए तस्स ॥
३६३. जह आहारो सुत्तो जिआण परिणमइ सत्तभेएहिं ।
वससोणिअमंसट्ठियमज्जा तह मेयसुक्के य ॥
३६४. एवं अट्ठविहं पि य जीवेण अणाइसहयं कम्मं ।
जह कणगं पाहाणे अणाइसंजोगनिप्पन्नं ॥
३६५. जीवस्स य कम्मस्स य अणाइमं चेव होइ संजोगो ।
सो वि उवाएण पुढो कीरइ उवलाओ जह कणयं ॥
३६६. किं पुवयरं कम्मं जीवो वा इत्थ कोइ पुच्छिज्जा ।
सो वत्तवो कुक्कुडि-अंडाणं भणसु को पढमो ॥
३६७. जह अंडसंभवा कुक्कुडि त्ति अंडं पि कुक्कुडीइ भवं ।
न य पुद्वावरभावो जहेइ तह कम्म-जीवाणं ॥
३६८. जह कणगस्स उ कीरन्ति पज्जवा मउडकुंडलाईआ ।
दधं कणगं नं चिय नामविसेसो अ सो अन्नो ॥
३६९. एवं चउगगईए परिभमंनस्स जीवकणगस्स ।
नामाइं बहुविहाइं जीवं दधं तयं चेव ॥

३७०. पञ्चक्खं गहगहिओ दीसइ पुरिसो न दीसइ पिसाओ ।
आगारेहिं मुणिज्जइ एवं जीवो वि देहट्ठिओ ॥
३७१. अणुमाणुहेउसिद्धं छउमत्थाणं जिणाण पञ्चक्खं ।
गिण्हसु नरवर जीवं अणाईअं अक्खयसरूवं ॥

*

॥ इति जीवव्यवस्थापनापट्टत्रिंशतिका समाप्ता ॥

*

१५१. इति जीवस्वरूपं व्यवस्थाप्य जीवभेदानाहुः—तत्र जीवा द्विधा—मुक्ताः संसारिणश्च । मुक्तानां स्वरूपमिदम्—
३७२. अनादिभवासंस्कारविकाराकारवर्जिताः । स्वस्वरूपमयाः सिद्धा केवलज्ञानगोचराः ॥

संसारिणस्तु चतुर्दशधा । तद्यथा—पृथ्व्यपतेजोवायुवनस्पतिरूपा एकेन्द्रियाः, सूक्ष्मनामकर्मोदयाज्जाताः
सूक्ष्माः, वादरनामकर्मोदयजाता वादराश्चेति द्विभेदाः । २ । द्विन्द्रियाः । ३ । त्रीन्द्रियाः । ४ । चतुरि-
न्द्रियाः । ५ । असञ्ज्ञिनः सञ्ज्ञिनश्चेति द्विभेदाः पञ्चेन्द्रियाः । एवं भेदाः सप्त । ७ ।

तत्र सञ्ज्ञास्वरूपमिदम्—आहारसञ्ज्ञा वनस्पतीनामपि जलोदेराहारः । १ । भयसञ्ज्ञा छिद्यमाना लज्जालू
सङ्कुचति । २ । मैथुनसञ्ज्ञाऽशोकादीनां स्त्रीपादप्रहारादिभिः फलोद्गमः । ३ । परिग्रहसञ्ज्ञा वल्ली वालकैः कण्ट-
कान् वेष्टयति । ४ । क्रोधसञ्ज्ञा कोऽपि कन्दो (कोकनदो ?) हुंकारान् मुञ्चति । ५ । मानसञ्ज्ञा रुदती वल्ली
छिद्यमाना चिन्दून् श्रवति । ६ । मायासञ्ज्ञा बह्व्यः फलानि पत्रैश्छादयन्ति । ७ । लोभसञ्ज्ञाऽधस्थे निधाने वृक्षस्य
प्ररोहसम्भवात् । ८ । लोकसञ्ज्ञा कमल-शम्यादीनां रात्रौ संक्रोचः । ९ । ओघसञ्ज्ञा बह्व्यो मार्गं त्यक्त्वा वृक्षा-
नाश्रयन्ति । १० । इयं दशधाऽप्येकेन्द्रियाणाम् । यया तु इष्टानिष्टेषु छायातपादिवस्तुषु स्वदेहपालनाहेतोः प्रवृत्ति-
निवृत्ती विधत्ते सा हेतुवादोपदेशिकी । इयं तु द्वि त्रि-चतुरिन्द्रियाणाम् । एषा सामान्यसञ्ज्ञा स्वरूपत्वात् स्तोका,
तथामूताऽपि मोहोदयजन्यत्वादशोभनाऽतो नानयाऽधिकारः । किन्तु महत्या शोभनया विशिष्टज्ञानावरणकर्मक्षयो-
पशमजनया मनोज्ञानसञ्ज्ञयैवेति । यया दीर्घमपि कालमतीतमर्थं स्मरति, भविष्यच्च वस्तु चिन्तयति, कथं तु नाम
कर्तव्यम(मि)ति दीर्घकालव्युपदेशिकी । इयं च सुर-नारक-गर्भजमनुष्य-तिरश्चां मनःपर्याप्त्या पर्याप्तानां स्यात् । यया
तु हिताहितप्राप्ति-परिहारौ सम्यग्दृष्टिसाध्यौ क्रियेते सा दृष्टिवादोपदेशिकी । इयं सम्यग्दृष्टेरेव भवति । यदुक्तम्—

३७३. पंचणहं मोहसन्ना हेऊसन्ना विइंदियाईणं ।
सुरनारयगन्धुभवजीवाणं कालिकी सन्ना ॥
३७४. छउमत्थाणं सन्ना सम्मदिट्ठीण दिट्ठियाईया ।
मइवाचारविमुक्का सन्ना ईआओ केवलिणो ॥

सञ्ज्ञाऽस्यास्तीति सञ्ज्ञी । पञ्चेन्द्रियो मनःपर्याप्त्या पर्याप्तः । इतरे पृथ्व्यादय एकेन्द्रियाः, विकलेन्द्रियाः,
समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाश्चासञ्ज्ञिनः । एवमेकेन्द्रियाः सूक्ष्मवादराः । २ । द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाः । ३ । असञ्ज्ञिसञ्ज्ञि-
पञ्चेन्द्रियाश्च । २ । सर्वे सप्तापि भेदाः पर्याप्तापर्याप्तभेदाच्चतुर्दशधा संसारिजीवाः । पर्याप्तयस्त्विमाः—

३७५. आहारसरिरिंदीयपज्जत्ती आणपाणभासमणे ।
चउपंचपंचछप्पिय इगविगला सन्निसन्नीणं ॥
३७६. पत्तेयतरुं मुत्तुं पंचवि पुढवाइणो सयललोए ।
सुहुमा वसंति नियमा अंतमुहुत्ताउ अदिस्सा ॥

३७७. एगिंदिय पंचिंदिय उहे य अहे य तिरियलोए अ ।
विगलिंदियजीवा पुण तिरियलोए मुणेयवा ॥
३७८. पुढवी आउ वणस्सइ बारसकप्पेसु सत्तपुढवीसु ।
पुढवी जा सिद्धिसिला तेज नरखित्ति तिरिलोए ॥
३७९. जइया होही पुच्छा जिणाण मग्गंमि उत्तरं तइया ।
एगस्स निगोयस्स य अणंतभागो अ सिद्धिगओ ॥
३८०. गोलाइ असंखिज्जा असंखनिगोअओ हवइ गोलो ।
इक्किंमि निगोए अणंतजीवा मुणेयवा ॥
३८१. अत्थि अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइ परिणामो ।
उप्पज्जंति चयंति य पुणोवि तत्थेव तत्थेव ॥
३८२. सामग्गिअभावाओ ववहारियरासिअप्पवेसाओ ।
भवावि ते अणंता जे सिद्धिसुहं न पावंति ॥
३८३. सिज्झंति जत्तिआ खलु इहयं ववहारिरासिमज्झाओ ।
एति अणाइवणस्सइमज्झाओ तित्तिआ चेव ॥
३८४. अक्खीणजीवखाणी हुंति निगोआ उ जिणसमक्खाया ।
तेण न दोसो संसाररित्तियासंभवो होइ ॥
३८५. लोए असंखजोयणमाणे पइ जोअणंगुलासंखा ।
पइ तं असंखयं सा पइ य सअसंखया गोला ॥
३८६. गोलो असंखनिगोओ सोऽणंतजिओ जियं पइ पएसा ।
अस्संख पइ पएसं कम्माणं वग्गणाणंता ॥
३८७. पइ वग्गणं अणंता अणू अ पइ अणु अणंतपज्जाया ।
एवं लोगसरूवं भाविज्ज तह त्ति जिणवुत्तं ॥
३८८. पत्थेण व कुडएण व जह कोइ मिणिज्ज सबधत्ताइ ।
एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा अणंताओ ॥
३८९. लोगागासपएसे निगोअजीवं खिवेइ इक्किं ।
एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा अणंताओ ॥

*

३८९. एवं जीवतत्त्वे व्याख्याते सति कश्चित्तीर्थान्तरीयः प्राह—‘हे महात्मन् ! एवं च शुष्मदुक्तयुक्त्या सूक्ष्मो-
दरैश्च त्रसैः स्थावरैश्च जीवैः सर्वत्र व्याप्ते लोके कथमहिंसकत्वं नाम. कथं च सर्वप्राणातिपातविरतिव्रतम् ? ।’ तदा
श्रीसूरयः प्राहुः—‘मो वादिन् ! तत्त्वातत्त्वपरिज्ञानानभिज्ञत्वेनेयं भवदुक्तिः । यतः, हिमापरिणामपरिणत एवात्मा
हिंसक इत्युच्यते, न त्वपरिणतः, तस्याहिंसकत्वात् । यदुक्तमहिमापरमवेदिभिः श्रीसर्वज्ञैः—

३९०. अज्झत्थविसोहीए जीवनिकाएहिं संघटे लोए ।
देसिअमहिंसकत्तं जिणेहिं तिलुक्कदंसीहिं ॥
३९१. नाणी कम्मस्स खयट्ठमुट्ठिओ नो ठिओ उ हिंसाए ।
जयइ असदं अहिंसत्थमुट्ठिओ अवहओ सोउ ॥

३९२. अणुमित्तो वि न कस्स य बंधो परवत्थुपच्चया भणिओ ।
तह वि अ जयंति जइणो परिणामविसोहिमिच्छंता ॥
३९३. जो पुण हिंसाययणेसु वट्ठई तस्स नूण परिणामो ।
दुट्ठो न य तं लिंगं होइ विसुद्धस्स जोगस्स ॥
३९४. तम्हा य सा विसुद्धं परिणामं इच्छया सुविहिणं ।
हिंसाययणा सवे वज्जेयवा पयत्तेणं ॥
३९५. वज्जेमि त्ति परिणओ संपत्तीए विसुच्चए वेरा ।
अवहंतो वि न मुच्चइ किलिद्धभावोऽइवायस्स ॥
३९६. न य हिंसामित्तेणं सावज्जेणावि हिंसओ होइ ।
सुद्धस्स उ संपत्ती अफला भणिया जिणवरोहिं ॥
३९७. जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३९८. अधीत्य सर्वशाल्माणि जीवहिंसां करोति यः ।
मनोवाक्कायसंश्लिष्टः स पापी सर्वतोऽधमः ॥
३९९. अकुर्वाणोऽपि पापानि क्लिष्टभावो हि वध्यते ।
विमुच्यतेऽक्लिष्टमनाः कुर्वन्नपि कथंचन ॥
४००. वचोभिरुच्यते सर्वैर्दया जीवेषु दर्शनैः ।
क्रियते वाग्मनःकार्यैरार्हतैः किंतु सर्वदा ॥ इति जीवतत्त्वम् ।

५५३. अथ अजीवतत्त्वमाहुः—अजीवा दुविहा पन्नत्ता; तं जहा—पुग्गला य नोपुग्गला य । पुग्गला छविहा पन्नत्ता; तं जहा—सुहुमसुहुमा १, सुहुमा २, सुहुमवायरा ३, वायरसुहुमा ४, वायरा ५, वायरवायरा ६ । तत्थ सुहुमसुहुमा परमाणुपुग्गला । सुहुमा दुप्पएसियाओ आढतो जाव सुहुमपरिणओ अणंतपएसिओ खंधो । सुहुमवायरा गंधपुग्गला । वायरसुहुमा वाउकायसरीरा । [वायरा] उस्साईणं । वायरवायरा तेउ-वणस्सइ-पुढविसरीराणि । अहवा चउविहा पुग्गला; तं जहा—खंधा १, खंधदेसा २, खंधपएसा ३, परमाणुपुग्गला ४ । एस पुग्गलत्थिकायओगहण-लक्खणो । स्पर्श-रस-गन्ध-वर्णशब्दास्तत्र स्वभावजाः, संघातमेदनिष्पन्नाश्च । नोपुग्गलत्थिकाओ तिविहो पन्नत्तो; तं जहा—धमत्थिकाओ २, अधम्मत्थिकाओ २, आगासत्थिकाओ ३ । एते त्रयोऽपि तत्तदवच्छेदकवशात् स्कन्ध १-स्कन्धदेश २ स्कन्धप्रदेश ३ रूपैर्भेदैः प्रत्येकं त्रिभेदाः । एवं भेदाः ९ । तत्र गतिपरिणतजीवपुद्गलानां प्रत्युपष्टम्भकारणं धर्मास्तिकायः; यथा चक्षुष्मतो ज्ञानस्य प्रदीपः, मत्स्यानां जलम् । तथा गतिपरिणतजीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टम्भकारणमधर्मास्तिकायः; यथा तिष्ठासोः पुरुषस्य भूः, मत्स्यानां स्थलम् । तथा जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मास्तिकाययोश्चावगाहकानामवकाशदमाकाशम्; यथा वदराणां घटाकाशः । कालस्तु समयावलिकामुहूर्त्तदिवसपक्ष-मासादिः । तत्र समयः परमतमसूक्ष्मः, स च कालस्य निर्विभागो भागः । तैरसंख्यातैरेका आवलिका, ताभिः २५६ मिताभिः क्षुल्लकभवग्रहणानि निगोदजीवाः पूरयन्ति । ३७७३ उच्छ्वासप्रमाणो मुहूर्त्तः । त्रिंशता तैरहोरात्रः । तैः पञ्चदशभिः पक्षः । ताभ्यां मासः—इत्यादिकालः सर्वत्र नवपुराणतादिपर्यायोत्पत्तिहेतुलक्षणो ज्ञेयः । एवं षोडश-भेदं चतुर्दशभेदं वाऽजीवतत्त्वम् । एतत्परिज्ञानमन्तरेणाजीवसंयमो न भवति ॥ २ ॥

अथ पुण्यतत्त्वम्—४२ [भेदम्] येन जीवः सुखमनुभवति तत्सुखं वेदनीयं पुण्यप्रकृतिः । १ । उच्चैर्गोत्र-
पुण्यप्रकृत्या धन-बुद्धि-रूपादिरहितो लोके पूजां लभते । २ । यया पुण्यप्रकृत्या मनुष्यत्वं लभते सा मनुष्यगतिः
। ३ । यया वृषभनासिकारञ्जुकल्पया द्विसमयादिवक्रेण गच्छन् जीवो मनुष्यगतावानीयते सा मनुष्यानुपूर्वी । ४ ।
एवं देवगति—५ देवानुपूर्वी । ६ । पञ्चेन्द्रियजातिः ७, औदारिकं शरीरं ८, तिर्यग्-मनुष्याणां वैक्रियमौपपातिकं
लब्धिप्रत्ययं च ९, आहारकं चतुर्दशपूर्वविदः कारणे स्यात् १०, तैजसं भुक्तान्नपरिणतितेजोलेस्याहेतुः ११—
इत्यादि पुण्यतत्त्वं ज्ञेयम् ।

पापतत्त्वम् ८२ [भेदम्], आश्रवतत्त्वम् ४३ [भेदम्], संवरतत्त्वम् ५७ [भेदात्मकम्].

*

§ ५४. अथ राजन्! निर्जरातत्त्वम्—निर्जरयति रसहान्या कर्मपुद्गलान् जीर्णान् करोति या सा निर्जरा । सा च
द्विभेदा—सकामनिर्जरा १ अकामनिर्जरा २ च । तत्र अकामनिर्जरा सहनपरिणाममन्तरेण सकलचातुर्गतिकजीवानां
१० स्वयं परिपाकसमायातकर्मफलवेदनम्; सकामनिर्जरा तु परिज्ञातकर्मविपाकनिर्जरणोपायानां कर्मक्षयार्थं सहनप-
रिणामवतां सर्वविरत-देशवितरतादीनाम् । सा द्वादशधा तपोरूपा—

४०१. अणसणसृणोयरिया वित्तीसंखेवणं रसचाओ ।
कायकिलेसो संलीणया य वज्झो तवो होइ ॥

तत्रानशनं द्विधा—इत्वरम् १, यावत्कथिकं च २ । तत्रेत्वरं चतुर्थपष्ठाष्टमादियावत्संवत्सरं तपः । यावत्क-
१५ थिकं तु भक्तपरिज्ञा १—इंगिनी २—पादपोषणं ३ रूपं त्रिधा । ऊनोदरता द्विधा द्रव्यतो भावतश्च ।

४०२. तत्र द्रव्यतः—कवलण य परिमाणं कुकुडिअंडगपमाणमित्ताणं ।
जं ऊणत्तं कीरइ ऊणोयरिया उ सा दवे ॥

४०३. भावतः—कोहाईणमणुदिणं चाओ जिणवयणभावणाओ उ ।
भावेणोणोयरिया पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥

१० वृत्तिसंक्षेपो गोचराभिग्रहादिश्चतुर्धा । द्रव्यतः १; क्षेत्रतः २, कालतः ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो
निर्लेपादि ग्राह्यम् ।

४०४. उक्तं च—लेवडमलेवडं वा असुगं दवं च अज्ज धिच्छामि ।
अमुएण च दवेणं इय दवाभिग्गहो नाम ॥

४०५. अट्ट उ गोअरभूनी एलंगविखंभमित्तगहणं च ।
सग्गामपरग्गामे एवइय घरा य खित्तंमि ॥

४०६. काले अभिग्गहो पुण आई मज्झे तहेव अवसाणे ।
अप्पत्ते सइ काले आई णिइ मज्झ तइयंते ॥

४०७. उक्खित्तमाइचरगा भावजुया ग्वल्लु अभिग्गहा ण्ठंति ।
गायंतो च ऋयंतो जं देइ निसन्नमाई वा ॥

११ रसः क्षीरदधिघृतादित्यागस्तपः । उक्तं च—

४०८. विगडं विगईभीओ विगइगयं जो अ भुंजए साह ।
विगई विगइसहाया विगई विगई यला नेइ ॥

कायहेयो वीरासनादिभेदाच्चिः । कायोत्सर्गादिसंलीनता चतुर्धा—

४०९. इंदियकसायजोण पट्टच संलीणया मुणेयवा । तह य चिवित्ता चरिया पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥

४१०. भवेसु अभङ्गपावएसु भोजविसयमुवगएसु ।
रुष्टेण व तुष्टेण व समणेण सया न होअवं ॥

एवं शेषेन्द्रियेषु निरोधकरणे संलीनता । उक्तश्च बाह्यतपः । अथाभ्यन्तरं तपः—

४११. पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं तहेव सज्झाओ ।

झाणमुस्सग्गो विय अङ्गिभतरओ तवो होइ ॥

४१२. पावं छिंदइ जम्हा पायच्छित्तं ति भन्नए तम्हा ।

पाएण वा वि चित्तं विसोहई तेण पच्छित्तं ॥

४१३. तदशधा—आलोयण-पडिकमणे मीसविवेगे तहा विउस्सैग्गे ।

तव-छेय-मूल-अणवट्ठया य पारंविणं चेव ॥

प्रमाददोषव्युदासभावप्रसादनैः शल्यानवस्थाव्यावृत्तिमर्यादात्यागसंयमदाढ्याराधनादिप्रायश्चित्तफलम् । विनी- 10
यतेऽष्टप्रकारं कर्म येन स विनयः । स च त्रिधा काय-वाङ्-मनोभिः । यथा—

४१४. अवमुट्ठाणं अंजलि आसणदौणं अंभिग्गहाकिई अं ।

सुस्सुसण-अणुगच्छण-संसाहर्णं काय अट्ठविहो ॥

४१५. हिअ-मिअ-अफरुसवाई अणुवीई भासि वाईओ विणओ ।

अकुसलमणोनिरोहो कुसलस्स उदीरणं चेव ॥

४१६. वैयावृत्त्यं दशधा—आयरियउवज्झाए थेरतवस्सीगिलाणसेहाणं ।

साहम्मियकुलगणसंघसंगयं तमिह कायवं ॥

वाचना-प्रच्छन्ना-परावर्तना-अनुप्रेक्षा-धर्मकथारूपः पञ्चधा स्वाध्यायः । ध्यानं धर्म-शुक्लरूपम् । व्युत्सर्गो 15
द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । यदुक्तम्—

४१७. दवे भावे य तहा दुहा विसग्गो चउविहो दवे ।

गणदेहोवहिभत्ते भावे कोहाइ काओ त्ति ॥

४१८. काले गणदेहाणं अतिरित्ता सुद्धभत्तपाणाणं ।

कोहाइयाण सययं कायवो होइ चाओ त्ति ॥

—इति द्वादशधा तपो निर्जरातत्त्वम् ।

४१९. यया कर्माणि शीर्यन्ते बीजभूतानि जन्मतः ।

प्रणीता ज्ञानिभिः सेयं निर्जरा शीर्णबन्धनैः ॥

*

४५५. अथ राजन् ! बन्धतत्त्वम्—अज्ञानचूर्णपूर्णसमुद्रकवन्निरन्तरं पुद्गलनिचिते लोके हेतुभिर्मिथ्यात्वाविरति-
कषाययोगादिभिः सामान्यैः प्रत्यनीकत्व-निह्वत्वादिविशेषरूपैश्च कर्मयोग्यवर्गणापुद्गलैः संगृहीतैरात्मनो बह्वचयः-
पिण्डवदन्योन्यानुगमात्मकः सम्बन्धो बन्धः । स च चतुर्विधो यथा—प्रकृतिबन्धः १, स्थितिबन्धः २,
रसबन्धः ३, प्रदेशबन्धः ४ ।

30

४२०. प्रकृतिः परिणामः स्यात् स्थितिः कालावधारणम् ।

अनुभागो रसो ज्ञेयः प्रदेशो दलसञ्चयः ॥

प्रकृति-स्थित्यादीनाश्रित्य मोदकदृष्टान्तो यथा—कश्चिन्मोदको वातनाशिद्रव्यनिष्पन्नः प्रकृत्या वातमपहरति,
पित्तापहारिद्रव्यनिष्पन्नः पित्तम्, श्लेष्मापनायिद्रव्यकृतः श्लेष्माणम् । स्थित्या तु स एव कश्चिद्दिनमेकमवतिष्ठते,

अपरस्तु दिनद्वयम्, यावन्मासादिकमपि कश्चित् । अनुभागेनापि स्निग्धमधुरत्वं लक्षणेन स एव कश्चिदेकगुणानुभा-
गोऽपरस्तु द्विगुणानुभागः—इत्यादि । प्रदेशश्च कणिकादिरूपाः । तैः स एव कश्चिदेकप्रसृतिमानोऽपरस्तु द्वादिप्रसृ-
तिमानः । एवं कर्मापि किञ्चित् प्रकृत्या ज्ञानाच्छादकम्, किञ्चिद् दर्शनाच्छादकमित्यादि । स्थितिस्त्रिंशत्सागरोपमकोटा-
कोट्यादिका । तस्य रस एकस्थानादिः । प्रदेशा अनन्ताणुरूपाः । एवं कर्मग्रन्थानुसारेण सविस्तरं बन्धतत्त्वं ज्ञेयम् ।

१५ § ५६. अथ मोक्षतत्त्वम्—तत्रात्मनः स्वरूपावरणीयानां कर्मणां क्षयात् यः स्वरूपलाभः स मोक्षः । स च तादा-
त्म्येन सम्बन्धयोर्जीवकर्मणोः पृथक्करणं कर्मक्षयः; नतु सर्वथा क्षयः, कर्म-पुद्गलानां नित्यत्वात् । यदुक्तम्—

४२१.

जीवस्स अत्तजणिएहिं चेव कम्मेहिं पुब्बद्धस्स ।

सव्वविओगो जो तेण तस्स अह ईतिओ मुक्खो ॥

तस्य च सत्पदप्ररूपणायाम्—सत् विद्यमानं मोक्ष इति पदम्, शुद्धशब्दवाच्यत्वात् । नत्वसत् अविद्यमानं

१० बन्ध्यास्तनन्धयगगनकुशेशय-स्वरविषाणादिवदशुद्धशब्दवाच्यम् । यदुक्तम्—

४२२.

चइऊणं संकपयं सारंपयमिणं दढेण घित्तवं ।

अत्थि जओ परमपयं जयणा जा रागदोसेहिं ॥

गत्यादिषु मार्गणास्थानेषु चिन्त्यमानं नरगतौ १, एवं पञ्चेन्द्रियत्वे २, त्रसत्वे ३, भव्यत्वे ४, सन्निवृत्तत्वे ५,
यथाख्यातचारित्र्ये ६, क्षायिकसम्यक्त्वे ७, अनाहारकत्वे ८, केवलज्ञानदर्शने ९ च । मोक्षपदं न शेषेषु ।

११ द्रव्यप्रमाणचिन्तायां सिद्धानामनन्तानि जीवद्रव्याणि गृहान्तःप्रदीपितदीपशतसहस्रप्रभावदन्योऽन्यं समवगाढानि
सन्ति । यदुक्तम्—

४२३.

त(ज)त्थ य एगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का ।

अनुत्तसमोगाढा पुट्ठा सव्वेवि लोगंते ॥

४२४.

फुसइ अणंते सिद्धे सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धो ।

तेवि असंखिज्जगुणा देसपएसेहिं जे पुट्ठा ॥

क्षेत्रं चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकाग्रं पञ्चचत्वारिंशद्वयोजनलक्षप्रमाणसिद्धिशिलारूपम् । यदुक्तम्—

४२५.

पणयाललक्खजोयणविकखंभा सिद्धसिल फलिहविमला ।

तदुवरिगजोअणंते लोगंतो तत्थ सिद्धठिई ॥

अथवा चरमभवशरीरप्रमाणातृतीयभागोनावगाहनारूपं क्षेत्रम् । यदुक्तम्—

४२६.

दीहं वा हस्सं वा जं चरमभवे हविज्ज संठाणं ।

तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥

क्षेत्रात् स्पर्शनाधिका पट्सु दिक्षु स्पर्शनाधिक्यात् । एकसिद्धमाश्रित्य कालः सादिरनन्तश्च, पश्चात् प्रतिपाता-
भावात् । सिद्धानां नान्तरं सर्वसंसारिकजीवानामनन्ततमे भागे सिद्धाः । सिद्धानां दर्शनज्ञाने क्षायिके भागे, जीविनं
तु पारिणामिके भावे । सर्वस्तोका नपुंसकसिद्धाः, ततोऽसंख्यातगुणाः स्त्रीसिद्धाः; ततोऽपि पुरुषसिद्धाः-संख्यातगुणाः ।

४२७.

असरीरा जीवगणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

सागारमणागारं लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥

४२८.

निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरामरणबंघणविमुक्का ।

अद्यावाहं सुक्खं अणुहंति सासयं सिद्धा ॥

४२९. नवि अत्थि माणुसाणं तं सुखं न विद्य सवदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुखं अवावाहं उवगयाणं ॥
४३०. सुरगणसुहं समगं सवद्धा पिडियं अणंतगुणं ।
नवि पावइ मुत्तिसुहं अणंताहिं वग्गवग्गूहिं ॥
अन्यैरप्युक्तम् -
४३१. स्थितिमासाद्य सिद्धात्मा तत्र लोकाग्रमन्दिरे ।
आस्ते स्वभावजानन्तगुणैश्वर्योपलक्षितः ॥
४३२. यद्देवमनुजाः सर्वे सौख्यमक्षार्थसम्भवम् । निर्विशन्ति निराबाधं सर्वाक्षप्रीणनक्षमम् ॥
४३३. सर्वेणातीतकालेन यच्च भुक्तं महर्द्धिकैः । भाविनो यच्च भोक्ष्यन्ति स्वादिष्टं स्वान्तरज्जकम् ॥
४३४. अनन्तगुणितं तस्मादत्यक्षं स्वस्वभावजम् । एकस्मिन् समये भुङ्क्ते तत्सौख्यं परमेश्वरः ॥ १०
४३५. अनन्तदर्शनज्ञानसौख्यशक्तिमयः प्रभुः । त्रैलोक्यतिलकीभूतस्तत्रैवास्ते निरञ्जनः ॥
-राजन् ! एवं नवतत्त्वानि -

४३६. जीवाइ नवपयत्थे जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सद्धंतो अयाणमाणेवि सम्मत्तं ॥
४३७. सद्धाइं जिणेसरभासियाइं वयणाइं नन्नहा हुंति ।
इय बुद्धी जस्स मणे सम्मत्तं निचलं तस्स ॥
४३८. अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं हुज्ज जेहिं सम्मत्तं ।
तेसिं अवहुपुग्गलपरिअट्ठो चेव संसारो ॥

अन्तर्मुहूर्तमष्टसमयोद्धं घटीद्वयमध्यं यावदित्यर्थः । तच्चान्तर्मुहूर्तप्रमाणं सम्यक्त्वौपशमिकमुच्यते । यथो-
परं दग्धं वा वनदेशं प्राप्य वनदवः स्वयमुपशममेति, तथा जीवोऽपि ग्रन्थिभेदानन्तरमन्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य मिथ्यात्व- १०
स्यानुदयमधिगम्यान्तर्मुहूर्तिकमेतत् सम्यक्त्वं लभते । अपकृष्टः किञ्चिन्न्यूनः पुद्गलपरावर्तः । तस्येदं स्वरूपम् -

४३९. ओसप्पिणी अणंता पुग्गलपरियट्ठो मुणेयवो । तेणंतातीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥
इति तत्त्वानि । अन्येऽपि च श्रीजिनोक्तभावास्तत्त्वज्ञैर्ज्ञेयाः । यदुक्तम् -

४४०. तत्त्वानि व्रतधर्मसंयमगतिज्ञानानि सद्भावनाः,
प्रत्याख्यानपरीषहेन्द्रियदमध्यानानि रत्नत्रयम् ।
लेख्यावश्यककाययोगसमितिप्राणप्रमादस्तपः-
सञ्ज्ञाकर्मकपायगुस्यतिशया ज्ञेयाः सुधीभिः सदा ॥

इत्येतानि नवतत्त्वानि श्रीगुरुमुखेन श्रुत्वा श्रीकुमारपालभूपालोऽधिगतजीवाजीवादितत्त्वः परिज्ञातषड्-
द्रव्यस्वरूपः परमाहं तः परमश्रावकः समजनि ।

*

१५७. अथान्यदाऽनेकभूपालचक्रवालपरिवृतः श्रीकुमारपालभूपालः पञ्चाङ्गप्रणामेन श्रीपरमगुरुणां कमपद्मं प्रणम्य १०
गृहस्थानामुचितामहोरात्रिकीं क्रियामपृच्छत् । ततः श्रीगुरवः प्राहुः - राजन् ! संसारविरक्तानां यतिधर्मानुरक्तानां
श्रीजिनभक्तानां परमश्रावकाणामहोरात्रिकीं क्रियां श्रूयताम् । तथा हि -

४४१. निसाविरामंमि विबुद्धएणं, सुसावएणं गुणसायराणं ।
देवाहिदेवाण जिणुत्तमाणं, किच्चो पणामो विहिणायरेणं ॥

४४२. सज्जाठाणं पमुत्तूणं चिडिज्जा धरणीयले । भाववंधं जगन्नाहं नमुकारं तओ पढे ॥

४४३. मंताण मंतो परमो इमु त्ति, धेयाण धेयं परमं इमं ति ।
तत्ताण तत्तं परमं पवित्तं, संसारसत्ताण दुहाहयाणं ॥

४४४. कोऽहं पुणो कंमि कुलंमि जाओ, किं सम्मदिट्ठी वयनियमधारी ।
उआहु हं दंसणमित्तजुत्तो, एयं तु अन्नं पि विचित्तइज्जा ॥

‘ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत्’ प्रारभ्य इत्याहोरात्रिकीं चर्यां यावत् श्रीयोगशास्त्रतृतीयप्रकाशमध्यात् वाच्यं दिन-
चर्यास्वरूपं चेति ।

*

६५८. अन्यदा श्रीहेमचन्द्रगुरोर्लोकोत्तरैर्गुणैरपहृतहृदयो नृपतिरुदयनमन्त्रिणं सभायां पप्रच्छ—‘यत् ईदृशं
पुरुषरत्नं—[कस्मिन्] समस्तवंशावतंसं वंशे देशे समस्तपुण्यप्रदेशे निःशेषगुणाकरे नगरे च समुत्पन्नमिति ।’ नृपा-
११ देशादनु स मन्त्री जन्मप्रभृति तत्परित्रं पवित्रमाह—अर्द्धाष्टमनामनि देशे धुन्धुकाभिधाने नगरे श्रीमन्मोढवंशे
चाचिगनामा व्यवहारी सती जनमतल्लिका जिनशासने देवीव तस्य सधर्मचारिणी पाहिणी नाम्नीति । तयोः पुन-
श्चासुण्डागोत्रजायाः आद्याक्षराङ्गेन चांगदेवनामा समजनि, प्रवरभाग्यसौभाग्यपवित्रः—गर्भे पुष्पितसहकारो
गृहाङ्गणात् पौषवशात् फलितः—इति स्वप्नसूचितः । स चाष्टवर्षदेशीयः श्रीदेवचन्द्राचार्येषु श्रीपत्तनात्
तीर्थयात्रायै प्रस्थितेषु धुन्धुक्के श्रीमोढवसहिकायां देवनमस्करणार्थं प्राप्तेषु सिंहासनस्थिततदीयनिषद्यायां सहसा
१५ निषण्णसवयोभिः शिशुभिः समं धर्मदेशनादिकां क्रीडां कुर्वाणस्तैर्व्याधुत्यमानैर्दृष्टः । तदङ्गप्रत्यङ्गानां जगद्विलक्षणानि
लक्षणानि निरीक्ष्य चिन्तितम्—यद्ययं क्षत्रियकुले जातस्तदा सार्वभौमो नरेन्द्रः, यदि वणिग्-विप्रकुले तदा मद्दामात्यः ।
चेद् दीक्षां गृह्णाति तदा युगप्रधान इव तुर्ये युगे कृतयुगमवतारयतीति । ततस्त्वत्पित्रोस्तस्य च नामादिकं शिशुभ्यो-
ऽधिगम्य तन्नगरनिवासि श्रीसङ्घं मेलयित्वा तत्स्वरूपं निरूप्य, तस्य गृहे गताः श्रीसूरयः । चाचिगे ग्रामान्तरगते
मात्रा भाग्ययोगेन गृहागतः श्रीसङ्घः स्वागतकरणादिना तोषितः । मम पुत्रार्थमायातः श्रीसङ्घः—इति हर्षाश्रूणि
२० मुञ्चन्ती स्वं रत्नगर्भां मन्यमानापि विषण्णा । यतस्त्वत्पिता सुतरां मिथ्यादृष्टिः, परं तादृशोऽपि ग्रामे नास्ति । तर्हि
मया किं कर्तव्यमिति क्षणं मूढचित्ताऽभूत् । ततः प्रत्युत्पन्नमतिर्माता श्रीसङ्घेन समं श्रीगुरुन् कल्पतरुनिव गृहा-
यातान् ज्ञात्वाऽवसरजा स्वजनानामनुमतिं लात्वा निजं पुत्रं श्रीगुरुभ्यो ददा । ततः श्रीगुरुभिः श्रीसङ्घसमक्षं—‘हे
वत्स ! श्रीतीर्थकर-चक्रवर्ति-गणधरैरासेवितां सुरासुरनरनिकरनायकमहतीं मुक्तिकान्तासङ्गमद्वतीं दीक्षां त्वं लास्यसि?’—
इति प्रोक्ते स च बालकुमारकः प्राग्भवचारित्रावरणीयकर्मक्षयोपशमेन संयमश्रवणमात्रसज्जातपरमवैराग्यः सहसा
२५ ओमित्युवाच । ततो मात्रा स्वजनैश्चानुमतं पुत्रं संयमानुरागपवित्रं लात्वा श्रीतीर्थयात्रां विधाय कर्णाचनीं जग्मुः
श्रीगुरवः । तत उदयनमन्त्रिगृहे तत्सुतैः समं बालकवारकैः पाल्यमानः सकलसहलोकमान्यः संयमपरिणामधन्यः
वैनयिकादिगुणविज्ञो यावदान्ते तावता ग्रामान्तरादागतश्चाचिगः पर्वानिवेदितश्रीगुरुसद्भागमनपुत्रार्पणादिवृत्तान्तः,
पुत्रादर्शनावधिमन्त्यक्तसमस्ताहारः कर्णावत्यां गतः । तत्र वन्दिता गुरवः, श्रुता धर्मदेशना । सुतानुसारेणोपलब्ध
विचक्षणतयाऽभाणि श्रीगुरुभिः—

४४५. कुलं पवित्रं जंनत्ती कृनार्था, वमुन्धरा भान्यवन्ती च तेन ।
अवाच्यमार्गे श्रुनसिन्धुमन्नं, लग्नं परत्रागणि यस्य चेतः ॥

४४६. कलङ्कं कुस्ते कश्चित् कुलेऽपि विमले मृतः ।
घननाशकरः कश्चिद् व्यसनैः पुण्यनाशनैः ॥

४४७.

पित्रोः सन्तापकः कश्चिद् यौवने प्रेयसीमुखः ।

बाल्येऽपि म्रियते कोऽपि स्यात् कोऽपि विकलेन्द्रियः ॥

४४८.

सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु ज्ञानवान् गुणनीरभिः ।

श्रीजिनेन्द्रपथाध्वन्यः प्राप्यते पुण्यतः सुतः ॥

इति श्रीगुरुमुखादाकर्ण्य सज्जातेप्रमोदः प्रसन्नचित्तश्चाचिगः । तत्र श्रीगुरुपादारविन्दनमस्यायै समायातेनो-
दयनमन्त्रिणा धर्मवान्धवधिया निजगृहे नीत्वा गुरुगौरवेन भोजयांचक्रे । तदनु चांगदेवं तदुत्सङ्गे निवेश्य
पञ्चाङ्गप्रसादपूर्वकं दुकूलत्रयं द्रव्यलक्षत्रयं चोपनीय समक्तिकमावर्जितश्चाचिगः सानन्दं मन्त्रिणमवादीत् - 'मन्त्रिन् !
क्षत्रियमूल्येऽशीत्यधिकसहस्रम् १०८०, अश्वमूल्ये पञ्चाशदधिकानि सप्तदशशतानि १७५०, सामान्यस्यापि वणिजो
मूल्ये नवनवति ९९ गजेन्द्रा एतावता नवनवतिलक्षा भवन्ति । त्वं तु लक्षत्रयमर्पयन् स्थूललक्षायसे । अतो
मत्सुतोऽनर्घ्यस्त्वदीया भक्तिस्त्वनर्घ्यतमा । तदस्य मूल्ये सा भक्तिरस्तु, न तु मे द्रव्येण प्रयोजनमिति शिवनिर्माल्य-
वदस्पृश्यो मे । दत्तो मया पुत्रो भवेताम्' - इति चाचिगवचः श्रुत्वा प्रमुदितमना मन्त्री तं परिरभ्य, साधु साधु !
युक्तमेतदिति वदन् पुनस्तं प्रत्युवाच - 'त्वयाऽयं पुत्रो ममापितो योगिमर्कट इव सर्वेषामपि जनानां नमस्कारं
कुर्वन् केवलमपमानपात्रं भविता, परं श्रीगुरुणां समर्पितः श्रीगुरुपदं प्राप्य बालेन्दुरिव महतां महनीयो भवतीति
विचार्यतां यथोचितम्' । ततः स 'भवद्विचार एव प्रमाणमिति वदन् सकलश्रीसङ्घसमक्षं रत्नकरण्डमिव रक्षणीयं
उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभं तं पुत्रं क्षमाश्रमणपूर्वकं श्रीगुरुणां समर्पयामास । श्रीगुरुभिरभाणि -

४४९.

धनधान्यस्य दातारः सन्ति कचन केचन ।

पुत्रभिक्षाप्रदः कोऽपि दुर्लभः पुण्यवान् पुमान् ॥

४५०. धनधान्यादिसंपत्सु लोके सारा हि सन्ततिः । तत्रापि पुत्ररत्नं तु तस्य दानं महत्तमम् ॥

४५१.

स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य दीक्षितं जिनदीक्षया ।

भोक्षाभिलाषिणं पुत्रं तृप्याः स्युः स्वर्गसंसदि ॥

श्रीमहाभारतेऽप्युक्तम् -

४५२.

तावद् भ्रमन्ति संसारे पितरः पिण्डकाक्षिणः ।

यावत् कुले विशुद्धात्मा यती पुत्रो न जायते ॥

इति श्रुत्वा प्रमुदितेन चाचिगेन प्रव्रज्योत्सवः श्रीस्तम्भतीर्थे आलिगवसहिकायां कारयितः ।
सोमदेवमुनिर्नाम दत्तम् ।

*

४५९. यथान्यदा नागपुरे धनदेवनाम्नः श्रेष्ठिगृहे प्रथमालिकार्थं गतः । तद्गृहे रत्नाभोजनं स्वर्णराशिं च दृष्ट्वाऽग्रं
वृद्धसाधुं ग्राह यथा - 'कस्मादस्य गृहेऽसमञ्जसमीदृशम् ? । एकतः स्वर्णराशिः, भोजने तु रत्ना !' स साधुरिति
श्रुत्वोवाच - 'अभाग्यवशेनायं निर्धनो जातः । निधानगतमपि स्वर्णमङ्गारीभूतं राशीकृतमस्ति' । सोमदेवमुनिना
प्रोक्तम् - 'मया तु स्वर्णराशिर्दृष्टे' । गवाक्षस्थेन श्रेष्ठिना तन्निशम्य क्षुल्लकमाहूय, अङ्गारकराशौ करो दापितः ।
तत्सर्वं स्वर्णं जातम् । तत्प्रच्छादकः कश्चिद् व्यन्तरः परब्रह्मतेजोऽसहिष्णुर्नष्टः । ततः सज्जातचमत्कारेण श्रेष्ठिना
श्रीसङ्घेन च हेमचन्द्रनाम दापितम् । ततः शनैः शनैर्ज्ञानेन तपसा विनयादिगुणैर्वयसा च वर्द्धमानो निजौदार्य-
गाम्भीर्यादिगुणैरावर्जितश्रीगुरु-गच्छ-श्रीसङ्घलोकः, कदाचित् श्रीगुरुनामपृच्छ्य युगादौ लोकोपकाराय परब्रह्ममयपरम-
पुरुषप्रणीतमातृकाऽष्टादशलपिन्यासप्रकटनप्रवीणाया ब्राह्म्या आदिमूर्तिं विलोकनाय काश्मीरदेशं प्रति प्रस्थितः

श्रीहेमचन्द्रः । ततः कियति मार्गेऽतिक्रान्ते सति मिथ्यात्वतमः करालेऽस्मिन् कलिकालेऽस्य श्रीजिनशासनप्रभाव-
कस्य महापुरुषस्य बहुपायसङ्कुले पथि मा मूढ भ्रमणप्रयासः—इति सा भगवती स्वयं दिव्यरूपधारिणी संमुखीना
समाजगाम निशीथे । अजिह्वपरब्रह्मवर्चसं पद्मासनासीनमर्द्धनिमीलितलोचनं समाधियोगस्वाधीनस्वान्तं ध्यानाधिरूढं
श्रीहेमचन्द्रं दृष्ट्वा प्रोवाच—

५४५३.

रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि नियमिते संवृतेऽक्षप्रपञ्चे,
नेत्रस्पन्दे निरस्ते प्रलयमुपगते सर्वसंकल्पजाले ।

भिन्ने मोहान्धकारे प्रसरति महसि कापि विश्वप्रदीपे,
धन्यो ध्यानावलम्बी कलयति परमानन्दसिन्धौ प्रवेशे ॥

५४४.

सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्या, वाञ्छन्ति ते नैव तथापि किञ्चित् ।
इच्छाविनाशेन यदस्ति सौख्यं, त एव जानन्ति गुरुप्रसादात् ॥

तथाप्ययं परमपुरुषः सकलपुरुषार्थप्रणेताऽस्मिन्निरतिशये काले श्रीशासनस्य प्रभावको भावीति कृत्वा कति-
पयविधामत्रान् श्रीविद्याप्रवादसंवादसुन्दरान् साम्रायान् प्रदाय प्रसुदिता भगवती भारती कृतस्तुतिस्तिरोऽभूत् ।
पुनः पश्चादागताः ।

*

५६०. एकदा श्रीगुरुनापृच्छ्यान्यगच्छीयदेवेन्द्रसूरि-मलयगिरिभ्यां सह कलाकलापकौशलाद्यर्थं गौडदेशं
प्रति प्रस्थिताः । खिल्लुरग्रामे गताः । तत्र ग्लानो मुनिर्वैयावृत्यादिना प्रतिचरितः । श्रीरैवतकतीर्थे देवनमस्करण-
कृतार्तिर्यावद्ग्रामाध्यक्षश्राद्धेभ्यः सुखासनं तद्वाहकांश्च प्रगुणीकृत्य रात्रौ सुप्तास्तावत् प्रत्यूपे प्रबुद्धाः स्वं रैवतके
पश्यन्ति । शासनदेवता प्रत्यक्षीभूय कृतगुणस्तुतिर्भाग्यवतां भवतामत्र स्थितानां सर्वं भावीति गौडदेशगमनं
निषिध्य महौषधीरनेकान् मन्त्रान् नामप्रभावाद्याख्यानपूर्वकमाख्याय स्वं स्थानं जगाम ।

*

५६१. एकदा श्रीगुरुभिः सुमुहूर्ते दीपोत्सवचतुर्दशीरात्रौ श्रीसिद्धचक्रमन्त्रः साम्रायः समुपदिष्टः । स च पद्मिनी-
श्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन साध्यते । ततः सिध्यति, याचितं वरं दत्ते, नान्यथा । ततोऽन्यदा कुम्भारग्रामे धौतां
शोषणार्थं विस्तारितां शाटिकां समालोक्य पृष्ठे रजकस्तैः—‘कस्या इयं शाटिकेति?’ सोऽवदद्—‘ग्रामाध्यक्षपत्न्या
इयम्’ । ततो गतास्तस्मिन् ग्रामे । ग्रामाध्यक्षप्रदत्तोपाश्रये स्थिताः । स च प्रत्यहं समेति, धर्मदेशनां शृणोति । तेषां
ज्ञानक्रियावैराग्याप्रमत्तत्वादिगुणान् दृष्ट्वा, तथाविधमव्यत्यपरिपाकाद् गुणानुरागरञ्जितस्वान्तः प्रसुदितः प्राह—
‘यूयमनिच्छपरमेश्वराः, कमपि कार्यं मत्साध्यं ममादिशन्तु ।’ ततस्ते तं स्वान्तनिवेदिनं गुणानुरागगम्भीरवेदिनं
ज्ञात्वा प्राहुः—‘अस्माकं श्रीसिद्धचक्रमन्त्रः साधयितुमिष्टोऽस्ति । स च पद्मिनीश्रीकृतोत्तरसाधकत्वेन सिध्यति
नान्यथा । तेन तव या पद्मिनी स्त्री वर्त्तते, तां लात्वा कृष्णचतुर्दशीरात्रौ रैवतकाचले समागच्छ, अस्माकगुण-
साधकत्वं कुरु; विकारदर्शने शिरश्छेदस्त्वयैव विधेयः’—इत्याकर्ण्य ग्रामाध्यक्षो विस्मयस्मेरमना मनाविभक्त्यर्थं
चिन्तयां चकार—‘एते तावन्महर्षयः समतृणमणिलोष्टकाञ्चनाः परब्रह्मसमाधिमाधकाः, तर्ह्येतेषामिदं कार्यं वर्यं समर्या-
दमनया स्त्रिया चेद् भवति तदा तथाऽस्तु, किं बहुविचारेण’—इति विचिन्त्य तैरुक्ते दिने तैः समं सखीकः सुतर्गं
निर्भीकः श्रीरैवताचलमौलिसलञ्चकार । ते च त्रयः कृतपूर्वकृत्वाः श्रीअम्बिकाकृतसान्निध्याः शुभध्यानधीरभिः
श्रीरैवतादेवतदृष्टौ त्रियामिन्यामाहानावगुण्ठनमुद्राकरणमध्वन्यासविसर्जनादिभिरुपाचारैर्गुरुनाविधिना ममीपश्यभि-
नीक्षीकृतोत्तरसाधकक्रियाः श्रीसिद्धचक्रमसाधयत् । तत इन्द्रसामानिकदेवोऽस्माधिष्ठाता प्रत्यक्षीभूय पुनःपृष्टिं
विधाय स्वेप्सितवरं शृणुतेत्युवाच । ततः श्रीहेमसूरिणा राजप्रतिषेधः; देवेन्द्रसूरिणा निजापदानकरणाय

क्रान्तीनंगर्याः प्रसाद एकरात्रौ ध्यानबलेन सेरीसकग्रामे समानीतः—इति जनप्रसिद्धिः, मलयगिरिसूरिणा सिद्धान्तवृत्तिकरणवरः—इति त्रयाणां वरं दत्त्वा देवः स्वस्थानमगात् । प्रमुदितो ग्रामाधीशः । प्रत्यूषे बहुवित्तव्ययेन प्रभावनां विधाय त्रयाणां ध्यानध्येयं ब्रह्मदार्ढ्यं देवकृतप्रशंसां वरप्रदानं च जनेषु प्रकटीकृत्य निजजायां गृहीत्वा स्वग्रामं जगाम ।

*

§ ६२. अथ श्रीपत्तने गुरुभिः सह सिद्धराजसभायां गतो हेमचन्द्रमुनिः । स्वविद्वत्तयाऽप्रतिमः प्रीणितान्त-^{१५} वीणिगणः प्रमुदितेन सिद्धभूपतिना कारिताचार्यपदमहोत्सवः प्रत्यहं कलाकौशलेन कालं गमयति ।

*

§ ६३. अन्यदा नृपेण 'किं वाच्यतेऽद्यकल्ये ?' इति पृष्ठे, अजिह्वपरब्रह्मैककारणव्रतविचारे 'स्थूलभद्रमुनीन्द्रचरित्रम्' इत्युक्ते राजा समग्रमामूलतस्तचरित्रं पप्रच्छ । ततः सविस्तरं कथिते चरित्रे राजा प्रमुदितः । अत्रावसरे मिथ्या-हृगालिगो (पाठान्तरेण—'मिथ्यादृष्टिर्गालिलो) मन्त्री प्राह—'अहो संप्रति काले क मनुष्याणामेवंविध इन्द्रिय-जयः । यतः—'विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो' [इत्यादि पद्यम्] ततः श्रीसूरिभिः प्रत्युत्तरमदायि—'सिंहो बली द्विरद०' इति श्रुत्वा राजा चमत्कृतः । नवीनं व्याकरणं कृतम् । एते ते हेमसूरयः ।' इति श्रुत्वा राजा श्रीकुमारपालेन श्रीमोदज्ञातीयानां लोकानां चामराः दत्ताः ।—इति दीक्षाप्रबन्धः ।

*

§ ६४. अन्यदा श्रीगुरवः सभायां व्यसनानि निराकर्तुं प्राहुः—

४५५. द्यूतं च मांसं च सुरा च वैश्या, पापद्धिचौरी परदारसेवा ।
एतानि सप्तव्यसनानि राजन्!, घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥

15

४५६. द्यूताद् राज्यविनाशनं नलनृपः प्राप्तोऽथवा पाण्डवाः,
मयात् कृष्णनृपश्च राघवपिता पापद्धितो दूषितः ।
मांसात् श्रेणिकभूपतिश्च नरके चौर्याद्धितो मण्डिको,
वैश्यातः कृतपुण्यको गतधनोऽन्यस्त्रीमृतो रावणः ॥

ततः सभायामेतानि सप्तकथानकानि व्यसनदोषप्रकाशकानि श्रीगुरुमुखेन श्रुत्वा राजा लोकानां ज्ञापनाय^{२०} सप्तव्यसनानि मृण्मयानि कारयित्वा रासभेष्वारोप्य राजमार्गे भ्रामयित्वा लकुटादिभिर्हन्यमानानि श्रीपत्तनात् निजदेशाच्च निरचीकशत् ।

*

§ ६५. अथान्यदा श्रीजिनधर्माभिमुखं नृपं ज्ञात्वा श्रीपर्वताद् भैरवानन्दो नाम योगी पञ्चशतयोगिपरिवृतः श्रीपत्तनमागतः । संमुखगमने राजा पृष्टाः श्रीसूरयः प्राहुः—'शोभनमिदम्, परं परीक्षा क्रियते, ततो गम्यते ।' समस्यापदं राजपुरुषकेण प्रेषितम् । यथा—'च्यारि घाय जोगवई स जोई'—इति एतत्समस्यापदं विचार्य^{२३} कीदृशाश्चत्वारो घाता भविष्यन्तीति घातभीतस्त्रियामिन्यां नष्टः । प्रत्यूषे घातस्वरूपं राजा पृष्टा गुरवः प्राहुः—

४५७. एय अडव(वी?)जोई मुदामणमेहुणअणवाईनिदाए ।
परमत्थु न बुज्झइ कोई च्यारि घाय जोगवई सो जोई ॥

*

§ ६६. अथ गङ्गातटे दीपकाख्यद्विजात् त्रैपुरं मन्त्रं प्राप्य नर्मदातटे देवबोधिद्विजोऽसाधयत् । तुष्टा त्रिपुरा तस्य, 'एकवाक्येन याचस्व वरम्' इत्युवाच प्रत्यक्षा । सोऽपि बुद्धिमान् 'भुक्ति-मुक्ति-सरस्वती'रिति ययाचे । ततः^{२०} प्रभृति महेन्द्रजालादिविद्यावान्, चूडामण्यादिशास्त्रैरतीतादिज्ञाता, कदलीदण्डपत्रमयमामसूत्रतन्तुवद्धं सुखासनमधिरो-

हति । चतुरशीत्यासनकरणप्रवीणः, कायगतषट्चक्रविज्ञानचक्रवर्ती, षोडशाधारधीरधीः, लक्षत्रयदक्षः, व्योमपञ्चक-
पण्डितः, पूरककुम्भकरचकादिप्राणायामक्रियाकुशलः, इडा-पिङ्गला-सुषुम्णा-गान्धारी-हस्तिनी-प्रमुखदशमहानाडी-
वातसञ्चारचतुरः, आद्विजमातङ्गप्रार्थकगृहेषु यथार्हं रूपकरणाद् भुक्तिः, श्रीजिनधर्मानुरक्तं नृपं ज्ञात्वा स श्रीपत्तने
समायातः । सर्वद्विजैः सत्कारितः, चमत्कारदर्शनालोकैश्च । राजगुरुरिति मत्वा राजापि संमुखमागतः । कदलीपत्र-
सुखासनस्थः शिशुकारितवाहककर्मा राजादिपरिवारपरिवृतः शालाग्रे समायातः । कौतुकाकुलितसकलपरिवारप्रेरितो
मध्ये प्रविष्टः । सूरयस्तु पुरापि पूरितासनमुद्राः प्राणायामलघुभूतशरीराः शिष्याकर्षितसिंहासना निरालम्बा स्थिताः
सन्ति । तान् तदवस्थान् दृष्ट्वा विस्मितो देवबोधिः । सर्वेऽपि लोका विस्मयस्मेरमानसाः प्रोचुः—अहो ! सूरीणां
निराधारमाकाशेऽवस्थानमिति । तेन कवित्वशक्तिपरीक्षार्थं समस्यापदमर्पितम् । यथा—

४५८. व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ।

१० तदाकर्ण्य—‘भगवन् ! किमुच्यते शुष्मच्छिष्याणां विदुषां सरस्वतीसर्वस्वमुखानम् ? प्रथममहमेव श्रीभगव-
दाज्ञया पूरयामी’ति प्रमाणं कृत्वा कपदीं श्रावकः सर्वान् निवार्य पूरयामास—

४५९. नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सरले शक्ये पिधातुं दृशौ,
रुद्धाक्षी च विलोक्ते शशिमुखी ज्योत्स्नावितानैरियम् ।

इत्थं मध्यगता सखीभिरसकृत् दृग्मीलनाकेलिषु,

१५ व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥

श्रीहेमसूरिसेवापरस्य श्रावकस्यापि शीघ्रकवितां दृष्ट्वा विस्मयस्मेरः ‘शोभनोऽयम्, वयं समुत्सुकाः स्मः’ इत्युक्त्वा
गतः । राज्ञाऽन्त्यजात् (पाठभेदे—अन्त्यजगृहेषु) निमग्रापितः । तेन मानितं निमग्नम् । द्विजादीनां विमर्शः
कथमन्त्यजगृहे भोजनं करिष्यतीति । सहस्रलिङ्गसरोवरटोडकयोर्मोचितं भोज्यम् । राजा तु राजपाटिकाभिषेण
सरोवरसमीपे समायातः । देवबोधिः स्नानार्थं जलान्तः प्रविष्टः । कृष्णश्वा भूत्वा निर्गतो भुक्तं तद्भोजनम् ।
२० पुनर्जलान्तः प्रविश्य देवबोधिर्भूत्वाऽगात् । राज्ञः सर्वेषां लोकानां च विस्मयोऽभूत् । राज्ञा निजावासे निम-
ग्नितः । विविधा भक्तिः कृताः । अन्यदिने देवार्चावसरे सप्तपूर्वजानां मस्तकानि कौटैरावृतानि प्रोचुः—‘हे वत्सा-
ऽस्माभिस्तुभ्यं राज्यं दत्तम्, त्वं महतीं प्रौढिं नीतः । अस्मन्मार्गं मुक्त्वा जैनोऽभूत्, तेन राज्यं पश्चाद् ग्रहीष्यामः ।
सप्तमे नरके पातिता वयम् । त्वया किं कृतम् ? । त्यक्तः स्वकुलाचारः । त्यजाधुनाऽपि कुमारप्रवृत्तिम्’ । एतदा-
कर्ण्य राजाऽविज्ञातपरमार्थः किं कर्तव्यताजडोऽभूत् । सविपादमिदमचिन्तयत्—‘अहो ! सकलशास्त्रसंघादसुन्दरोऽयं
२५ जीवदयाधर्मः सर्वप्राणिप्रियः कथं कुमारः कथ्यते, किमत्र तत्त्वम् ?’ । तस्मिन् दिने लोकमध्ये महाप्रभावोऽभूत्
मिथ्यादृक्शासने । द्वितीयदिने व्याख्यानावसरे प्रथमं परिमलसुगन्धः, पश्चाद्विमानम् । विमानादुत्तीर्य भूलराज-
प्रभृतयः पूर्वजाः श्रीगुरुभक्तमस्कृत्य श्रीकुमारपालं प्रति प्राहुः—‘वत्स ! त्वया नरकान्तं राज्यं प्राप्य कलिकालेऽपि
महतां महनीयस्त्रिभुवनोत्तमः श्रीजिनधर्मः प्रतिपन्नः । स्वर्गस्था वयं प्रमुदिता देवसंसदि ।’ एतन्निश्चय्य राजा
सचमत्कारमनाः प्राह—‘भगवंस्तत्र तादृशमप्रेक्ष्य किमत्र तत्त्वम् ?’ श्रीगुरवः प्राहुः—‘नरेश्वर ! तत्रापि, अत्रापि च
३० नरकस्वर्गादिदर्शने सर्वं कलाकौशलमिदम् । तव पूर्वजाः यत्र स्वकर्मणा गताः, तत्र सन्ति । जिनवाक्यमेतत् । पूर्वोक्त-
दशलक्षणो धर्मः’ । ततो लज्जितो राजा । क्षामिता गुरवः । राजपूर्वजानामागमनं दृष्ट्वा नष्टा पश्चिमरात्रौ गतः ।

६ ६७. एकदा कोऽपि ब्राह्मणः परीक्षार्थं हरीतकीं सुष्टौ घट्टा सप्रमुदित उवाच—

४६०. हेमसूरि मं करि किसिउं, हरदद. काइं रदेइ ।

जिणि कारणि हुं घालियउं सवद्वं वंजण छेहि ॥

इति श्रुत्वा प्रमुदितः प्राह—‘अतः परं न रटिष्यति । युष्माभिः स्वनामाग्रे स्थापितोऽस्ति ।’ इत्यादिवाक्यैः
ब्राह्मणैर्विद्वद्भिः सह प्रीतिरुत्पन्ना । यतः—

४६१.

असारसंसारमहीरुहस्य, सुधोपमं खादुफलं तदेकम् ।

परस्परं मत्सरवर्जितानां, यद्वर्द्धते प्रीतिरियं नराणाम् ॥

*

§ ६८. एकदा व्याख्यानमध्ये श्रीगुरुभिर्हाहेति प्रोचे, चन्द्रयशगणिना तु हस्तौ घृष्टौ । मुक्ते व्याख्याने तु^१
राज्ञा पृष्ठम्—‘भगवन् ! युवाभ्यां किं कृतम् ?’ श्रीगुरुभिरुचे—‘राजन् ! देवपत्तने श्रीचन्द्रप्रभप्रासादे दीपेन
चन्द्रोदयो लभ्योऽस्माभिर्दृष्टः । स तु हस्तौ घृष्टा अनेन विध्यापितः । राजा चमत्कृतः, स्वपुरुषैर्निर्णयं व्यधात् ।
अहो ! निरतिशये कालेऽपि श्रीभवतामपूर्वं ज्ञानम् ।

§ ६९. ततः पूर्वभवमपि मे ज्ञास्यन्तीति तदपृच्छत्—‘भगवन्नित्यमपि ज्ञायते, यदहं पूर्वभवे कीदृशोऽभवन् ।’
श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन्निरतिशयकालोऽयम् । यतः श्रीवीरनिर्वाणाद् वर्षाणां चतुःषष्ट्या चरमकेवली श्रीजम्बूः^{१०}
सिद्धिं गतः । तेन सह द्वादश वस्तूनि द्रुतितानि ।

४६२.

मणपरमोहिपुलाए आहारग-खवगडवसमे कृप्पे ।

संयमतियकेवलसिज्झणा य जंवुम्मि विच्छिन्ना ॥

सहस्रवर्षेण सर्वं पूर्वगतं श्रुतं व्यवच्छिन्नम् । संप्रति त्वत्पं श्रुतम् । तथापि देवतादेशेन विज्ञाय किमपि
कथयिष्यते । ततो रात्रौ शुभध्याने स्थिताः । समायातः पूर्वारधितश्रीसिद्धचक्रसुरः । पृष्ठो राज्ञः पूर्वभवम् । तेन^{१५}
निवेदितं सर्वं भवस्वरूपम् । ततः प्रभाते राज्ञः समस्तसभासमक्षं कथितम्, यथा—‘राजन् ! पूर्वभवे मेदपाटपरिसरे
जयपुरे जयकेशी राजाऽभूत्, तत्पुत्रो जयताकः सप्तव्यसनवान् पित्रा निष्कासितो मेदपाटपरिसरे पर्वतश्रेण्यां
पल्लीपतिर्जातः । अन्यदा नरवीरस्य सार्थवाहस्य सार्थः सर्वोऽपि लुण्ठितस्तेन । सार्थवाहस्तु मालवदेशं गत्वा
तत्र राजानं विज्ञप्य सैन्यमानीय पल्लीमवेष्टयत् । तन्महद्वलं मत्वा जयताको नष्टः । नरवीरेण वणिजाकारेण
कीटमारिः कृता । तत्पत्नी सगर्भा हता । भूपतितो बालः शिलायामास्फालितः । ततो मालवकदेशे राज्ञोऽग्रे^{२०}
स्वरूपे निरूपिते, राज्ञा हत्याद्वयं स्त्री-बालरूपं लभ्यम्, अतोऽयमदृष्टव्यमुखोऽस्तीति निष्कासितः स्वदेशात् । स च
सार्थवाहो नरवीरः पदे पदे लोकैर्निन्द्यमानः पश्चात्तापपरो वैराग्यात्तापसो भूत्वा तीव्रं तपस्तप्त्वा मृत्वा जयसिंह-
देवो जातः । स च हत्याद्वयादपुत्रः । जयताकोऽपि देशान्तरं गच्छन् रूपसौभाग्यवानाकर्णकृष्टकोदण्डो मृग-
यापरः मार्गं श्रीयशोभद्रसूरिभिर्दृष्टः । प्रोक्तश्च—

४६३. क्षत्रियोऽसि नराधीश ! प्रतिसंहारसायकम् । आर्त्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि ॥^{२५}

भो क्षत्रिय ! एवंविधं पवित्रं क्षात्रगोत्रमवाप्य मा जीवहिंसां कुरु । एतदाकर्ण्य लज्जितः प्राह—‘भगवन् !

४६४.

बुभुक्षितः किं न करोति पापं, क्षीणा नराः पापपरा भवन्ति ।

आख्याहि भद्रे ! प्रियदर्शनस्य, न गङ्गदत्तः पुनरेति कृपे ॥

ततः श्रीगुरुवचसा व्यसनानि मुक्तानि । श्राद्धैः शम्बलादिकं दत्तम् । शनैः शनैः प्राप्तप्रतिबोधो नवलक्ष-
तिलंगे देशे उलं(रं)गलपुरे ओढरवणिगृहे भोजनादिवृत्त्याऽस्थात् । एकदा पर्शुषणापर्वणि स श्रीमान् ओढरः^{३०}
श्रावकः पुत्रपौत्रमित्रादिपरिकरः सप्रधानपूजोपकरणः श्रीजिनगृहमगात् । तत्र विधिना जिनस्य स्नात्रं विधाय पूजा-
वसरे जयताकं प्राह—‘गृहाणेदं पुष्पादिकम्, कुरु जिनेन्द्रपूजाम्, गृहाण स्वजन्मजीवितफलम् ।’ ततः स तदा-
कर्ण्याचिन्तयत्—‘अदृष्टपूर्वोऽयं देवः परमेश्वरः प्रसन्नवदनः नासाग्रन्यस्तदृक् परमयोगमुद्रासीनः निरञ्जनस्वरूपः ।
तत्कथं परकीयैः पुष्पैः पूज्यते । ततः स्वकीयपञ्चवराटकक्रीतपुष्पैरानन्दाशुप्लावितदृक् प्रसन्नमनोवाक्कायः पारमेश्वरी

पूजामकरोत् । ततोऽहो ! यद्येते भोगभाजोऽपि व्यवहारिणोऽथ तपः कुर्वन्ति, ततः पुण्यमद्यतनं दिनमित्यहमपि विशेषतस्तपः करोमीति गुरुणां मुखेनोपवासमकरोत् । प्रभाते विशुद्धश्रद्धया साधूनां दानमदात् । ततः स्वं कृतार्थं मन्यमानः कृतपुण्यः सन् मृत्वा त्वं त्रिभुवनपालपुत्रो जातः । ओढरश्रावकस्तु उदयनमन्त्री, यशोभद्र-
 ५ सूरयस्तु वयम् । त्वं पुनरितो निजायुःश्रान्ते महर्द्धिकव्यन्तरदेवत्वमधिगम्य ततश्च्युत्वा चात्रैव भरतक्षेत्रे
 भद्रिलपुरे शतानन्दनृप-धारिण्योः पुत्रः पैत्रिकराज्यमवाप्य भाविश्रीपद्मनाभजिनेन्द्रधर्मदेशनां श्रुत्वा प्रति-
 बुद्धः परिहृत्य राज्यलक्ष्मीं प्रव्रज्यैकादशगणधरो भूत्वा केवलज्ञानमासाद्य मोक्षं यास्यसि ।' एतन्निशम्य राजा
 विस्मितः ग्राह-‘भगवन् ! कोऽत्र प्रत्ययः ? ।’ श्रीगुरुभिरूचे-‘राजन् ! अद्यापि, ओढरवंशीयाः सन्ति उलं(रं)-
 गलपुरे तेषां गृहे जीर्णदासी पूर्ववृत्तान्तान् जानाति । सा गत्वा पृष्ट्वा सती सर्वं कथयिष्यति ।’ ततो राज्ञा निज-
 पुरुषैस्तत्सर्वं स्वरूपं ज्ञातं दास्या मुखेन जयतामवसत्कम् ; ज्ञातं च जयसिंहदेवेन सह वैरकारणम् । चिन्तितं
 १० च निजमनसि ‘अहो ! वैरकारणम्, दारुणः संसार आत्मन् !’ ततो राजा संवेग-निर्वेदाभ्यामालिङ्गितः । सज्जातश्री-
 जिनधर्मस्थैर्यः श्रीहेमसूरीणां ‘कलिकालसर्वज्ञ’पदमदात् ।

*

१७०. कस्मिन्नप्यवसरेऽणहिल्लपुरे श्रीकुमारपालनामा नरेश्वरो वाहकेल्यां व्रजन् सौन्दर्यवर्धनिर्जितसुरसुन्दरी-
 मवालेन्दुवदनां कामप्यचलां चालिकामालोक्य तद्रूपापहतहृदयः संनिहितप्रसादचित्तकं प्रति केयमित्यादिशंस्तेनेति
 विज्ञपयां चक्रे-‘अपारश्रुतकूपारदृश्वतया सज्जात ‘कलिकालसर्वज्ञ’ प्रसिद्धेर्द्वादशभिन्नतपःसमाराधनवशवन्दीकृताष्टमहा-
 १५ सिद्धेर्निःशेषभूपालमौलिचुम्बितपादपीठस्य आयुष्मतः श्रीहेमचन्द्रमहर्षेराश्रमनिवासिनी अहिंसानाम्नी कनीयमिति
 निशम्य सद्यः कदाचित्तान् महर्षीन् हर्षभाक् सभक्तिकं सौधमाकार्यं तद्वृत्तान्तं पृच्छंस्तेरूचे-‘त्रिजगदेकसार्वभौमस्य
 श्रीमदर्हद्धर्मस्य अनुकम्पानाम पत्नी’; ‘कथं धर्मस्य राज्यत्वम् ?’ यतः-

४६५. जिनमतनगरेऽस्मिन् मोहमत्तारिजेता, जयति जनितधामा धर्मनामा नरेन्द्रः ।

नियतमपरिभूयं यस्य राज्यं प्रभूतं विलसति नयपूतं तत्त्वसप्ताङ्गमेतत् ॥

२१ अर्द्धासनोपविष्टाऽनुकम्पानाम महादेवी । तस्याः कुक्षिसरसिराजहंसी निःसीमसौन्दर्याऽर्हिसामिधा । यस्मिन्
 लम्बे सुताऽजनि, तल्लग्नं ग्रहचलं तत्पित्रा सर्वविदा एवमादिष्टम्-यदियमतीव पुण्यवती दुहिता । पुत्रजन्मोत्सवा-
 दप्यस्या जन्म श्लाघ्यम् । अतः क्रमेण वर्द्धमाना कन्या साऽनुरूपवराप्राप्त्या वृद्धकुमारी भूत्वाऽनुरूपेण केनापि मही-
 महीन्द्रेण सोपरोधमूढा, तं च स्वं च जनकं च परामुन्नतेः कोटिं नेष्यति-इति तद्वाक्यपर्यन्ते तदर्थिनाऽनुकूल्य
 तस्याः सविधे सद्बुद्धिनाम्नीं दूर्तीं नृपः ग्राहिणोत् । सा तां सप्रश्रयं प्रणिपत्य ‘स्वामिनी राजकन्ये ! धन्यतपासि,
 २५ यत्त्वामष्टादशदेशसम्राट् समस्तसामन्तसीमन्तकर्मणि मयूखमालालङ्कृतचरणकमलयुगलश्चौलुक्चक्रवर्ती त्वामु-
 द्बोद्धुमभिलपती’ति तद्वचसा मुखमोटनया विनयं नाटयन्ती सोपहासं सैवं ग्राह-

४६६. निष्क्रिञ्चनेन दयितेन विवाहितेन, यद्योपितां सुखपदं न तदीश्वरेण ।

भागीरथीं वहति यां शिरसा गिरीशो, लक्ष्मीपतिः स्पृशति नैव पुनः कदापि ॥

अलं नरकान्तप्राज्यसाम्राज्यप्राप्तिप्रलोभनवार्त्तया ।

४६७. सत्यवाक्, परलक्ष्मीमुक्, सर्वभूताभयप्रदः । सदा स्वदारतुष्टश्च सन्तुष्टो मे पतिर्भवेत् ॥

इति तस्या दुःश्रवं प्रतिश्रवमाकर्ण्य सा विफलवैदग्ध्यमानिनी स्वं पदमुपगता न्यामिनं सर्वथा निराशम्-
 करोत् । तदनु तं नृपं तद्वियोगाग्निमग्नमाकलय्य श्रीहेमसूरिस्तमिति प्रतियोजितवान्-‘यः कन्याया इतरलोके
 दुष्कृतः सङ्गरः स तवाप्युभयलोकहितस्तदनुकूलताहेतुश्च । अतस्तमपि निर्मापय स्वनिस्सीमोन्नतये ।

४६८. सुकलत्रस्य सम्प्राप्तिः पुंसां भाग्यनिबन्धनम् ।
या प्रीतिजननी जन्या सा सौभाग्योपरि मञ्जरी ॥

४६९. स्थाने निवासः सुकलं कलत्रं, पुत्रं पवित्रं स्वजनानुरागम् ।
न्यायाच्च वित्तं सुहितं च वित्तं, निश्छद्म धर्मस्य सुखानि सप्त ॥
सा सर्वथा परिणेतुमुचितैव । यतः—

४७०. धन्यां सतीमुत्तमवंशजातां, लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम् ।
क्षीरोदकन्यां गिरिराजपुत्रीं, गोपस्तथोग्रश्च यथाधिगम्य ॥
इति तेन महर्षिणा प्रतिबोध्य तानशेषानभिग्रहान् ग्राहयित्वा तस्याः प्रदानं चक्रे ।

*

४७१. अथ संवत् द्वादशाधिकषोडश १२१६ वर्षे मार्गशुदि द्वितीयायां लग्ने बलवति संवेगमतङ्गजारूढो रत्नत्रय-
वस्त्रालङ्कृतो दक्षिणपाणिबद्धोरुदानकङ्कणः सम्यक्त्वानुचरेण समं श्रद्धासहोदरया क्रियमाणलवणावतारणो गुरुभक्ति-
देशविरतिजानिणीभ्यां गीयमानधवलमङ्गलः पौषधवेश्मद्वारि अनुकम्पाकन्याजनन्या कृतप्रौखणः श्रीमन्महादेवार्हतः
साक्षि स नृपतिरहिंसायाः पाणिं जग्राह । तदा तारामेलनपर्व । अथ षट्त्रिंशत् सहस्रप्रमाणं त्रिषष्टिचरितं नवाङ्ग-
वेदीमहोत्सवादानीय वेदिपदुद्या(१)स्थाने कपर्दप्रत्येकं विंशति वीतरागस्तवाः । तस्यैकस्यां वेदिकायां वंशान् तथैकै-
कशमीकाष्टं तत्पदे श्रीयोगशास्त्रप्रकाशाः १२ । तथा शमीकाष्टपदे लक्षण-साहित्यतर्कतिहासप्रमुखशास्त्ररचनाभिर्मूलो-
त्तरगुणाभ्यां च दृढीकृत्य वेदिकायां ज्ञानानलमुदीप्य तत्परितो मण्डलचतुष्टयदापनं 'चत्वारि मंगल'मित्यादि । द्वास-
तिकालक्षप्रमाणरुदतीद्रव्यकरमोचनं तस्याः कन्यामुखमण्डने दत्तम् । तत्कालमेव तस्याः पट्टबन्धं कारयित्वा तत्पितु-
र्योग्यानावसान् विहारान् १४४४ कारयामास । ततः सा हिंसा, स्वसपत्न्या अहिंसायाः परमोन्नतिं तद्विधामालोक्य
भर्तुः पराभवनिवेदनाय पितुर्धातुः समीपे समुपागता । चिरदर्शनाद् अभिभववैरूप्याच्च अनुपलक्षिता तेनेत्यभिदधे—

४७१. का त्वं सुन्दरि ! मारिरस्मि तनया ते तात धातः प्रिया,
किं दीनेव पराभवेन स कुतः किं कथ्यतां कथ्यताम् ।
हेमाचार्यगिरा परार्द्धगुणभाक् हृद्वक्त्रहस्तोदरात्,
मामुत्तार्य कुमारपालनृपतिः क्षोणीतलादाकृषत् ॥

इति तद्गणितेरनन्तरं श्रीकुमारपालदेवस्य सत्यप्रतिज्ञस्यापि तस्य लिङ्गिनो गिरा त्वयि विरक्तचित्ततां
विमृश्यातःपरं भवत्याः स कोऽपि वरः प्रवरः करिष्यते, यस्तवैवैकातपत्रं कुरुते, धीरा भव । तां सम्बोध्य स्वसमीपे 25
स्थापयांचक्रे ।

४७२. हिंसापिता पापनामा नरेन्द्रवरं विलोक्यन् वाणारस्यां जयचन्द्रनृपं सप्तशतयोजनभूमिनाथं
दृष्ट्वान् । अन्यराजकं दासमिव मन्यमानश्चत्वारिंशतानि गजेन्द्राः षष्टिलक्षाश्च वाजिनः द्वादशशतानि पित्तलमयानि
निखानानि, गंगा-यमुनायष्टी विना कापि गन्तुं न शक्नोति तेन 'पं गु रा जे' ति विरुद्धं वहति । तस्य गोमती
दासी ६०००० अश्वेषु प्रक्षरान् निवेश्यामिषेणयन्ती, परचक्रं त्रासयति, राज्ञः श्रम एव कः । तत्र वाणारस्यां 30
नृपाय ददौ । सा वार्त्ता श्रीकुमारपालेन श्रुता । मदीयपत्न्या गृहान्तरमकारि, ततो दूनमना निजप्रधानपुरुषा
हेमकोटिद्वयं हयसहस्रद्वयं चित्रपट्टमेकं च समर्थं प्रेषिताः । तैस्तत्र गतैर्बहुद्रव्यव्ययेन कैवर्तकाखेटकादिपट्टकान्
कृत्वा तत्कर्म निवारितम् । कालेन राज्ञा जयचन्द्रेण ज्ञातम् । तत्पृष्ट्वा ग्राममहत्तराः । तैः प्रधानपुरुषाः कथिताः ।
ततो राज्ञाऽऽहूताः प्रधानपुरुषा जयचन्द्रसभायां गताः । श्रीकुमारपालप्रेषितं हेमकोटिद्वय-हयसहस्रद्वय-चित्र-

पटादिकं प्राप्तुं समर्पितम् । राजा जयचन्द्रो यावत् पट्टमुद्राद्य पश्यति, तावत्तत्र स्वमूर्तिं श्रीकुमारपालमूर्तिं जीवहिंसादिकपापफलं नारकिकच्छेदनभेदनादियातनाकुम्भीपाकवैतरणीतरणकूटशाल्मलिघृक्षोल्लवनासिपत्रवनप्रवेश-नादिकं दृष्ट्वा चित्रस्थं सज्जातमहापापभयः प्रकम्पमानशरीरः, पुनः पुरः, सम्यग्जीवरक्षादिपुण्यफलं स्वर्गविमानदिव्य-देहदेवाङ्गनादिव्याभरणगीतनृत्यवाद्यविविधक्रीडारूपसौभाग्यशृङ्गारभोगादिकं चित्रस्थं दृष्ट्वा विस्मयस्फेरेमनाः प्रधानपुरुषाणां प्रसादमकरोत् । जीवरक्षार्थं श्रीकुमारपालेन प्रेषिता वयमिति स्वरूपे प्रोक्ते जयचन्द्रनृपः स्वदेशे सर्वत्र जीवरक्षामकारयत् । १८ लक्षजालप्रज्वालनं कृतम्, द्विगुणं च प्राप्तुं श्रीकुमारपालाय प्राहि-
णोत् । पुनरपि मारिः पितापार्श्वमगात् । ततो म्लेच्छकुले गर्जनपुरे दत्ता ।

§ ७३. अथ वर्षासु कटकारम्भे नियमिते तद्वृत्तान्तं ज्ञात्वा प्राक्पराभवसज्जातामर्षी गर्जनपुरेशस्त्वमभिषेणयितु-
मागच्छतीति चरैः प्रोक्ते दूनो नृपः । श्रीपत्तनेऽपि साध्वसमभूत् । विज्ञप्तं तद् गुरुणां तैश्च स्तम्भितः स तत्रस्थः ।
१० पण्मासजीवदयापणे कृते मुक्तः । मारिः कुत्रापि स्थितिं न लेभे । श्रीगुरुणामुपदेशेनाज्ञाकारिषु नृपेष्वाष्टदशदेशेषु
चतुर्दशवत्सराणि सर्वप्राणिप्रियाममारिमकारयत् । सारैरपि मारिर्न कश्चित् कथयति ।

४७२.

सौनिक-व्याध-कैवर्त्त-कल्पपालादिपट्टकान् ।

अपादयत् कचिच्छकत्या भक्त्या चार्थव्ययात् क्वचित् ॥

§ ७४. अथैकदाऽश्वपर्याणस्थसूक्ष्मजीवप्रमार्जनपरं राजानं दृष्ट्वा नृपाः परस्परं ब्रूसञ्ज्ञया स्मितमकार्षुः । तद्विज्ञाय
१० विज्ञजनशिरोमणिलोहकटाहत्रयं चाणेन प्रस्फोट्य कुन्ताग्रेण लोहभृतगोणिमुत्पाद्य स्वभुजबलमदर्शयत् । तर्जिताश्च
ते-‘रे ! किमेभिर्वराकैः सूक्ष्मजन्तुभिरल्पसत्त्वैर्हतैरिति’ । ततः कुमारगिरौ राजाज्ञयाऽष्टौ लक्षास्तुरङ्गमा गालितं
जलं पिबन्ति । अमारिपट्टहः सर्वत्र पुर-ग्रामादिषु भ्राम्यति । राजपुरुषाश्चामारिं कारयन्ति ।

§ ७५. अथामारिं प्रवर्त्तयति राजनि आश्विनशुक्लपक्षोऽगात् । तत्र कण्टेश्वर्यादिदेवतानामर्चकैर्विज्ञप्तम्-‘देव ! सप्तम्यां
सप्तशतानि पशवः सप्तमहिषाश्च देवतानां पुरो दीयन्ते राज्ञा । एवमष्टम्यामष्टौ शतानि, नवम्यां नवशतानीति’ ।
२० राजा तदाकर्ण्य श्रीगुरुन् समायातान् विज्ञप्तं तत्स्वरूपम् । गुरुवचनमादाय भाषितास्ते-‘देयं दास्यामो वह्निका-
क्रमेण । रात्रौ देवीनां सद्यसु निक्षिप्ताः पशुमहिषाः । दत्तानि तालकानि । मुक्तास्तत्र रक्षकाः । प्रातः समायातो
राजा । उद्घाटितानि तालकानि । मध्ये दृष्टाः पशवो रोमन्धायमानाः । राजा सर्वसमक्षमिदं जगाद-‘मो अघो-
टिका इमे पशवो मयाऽस्मभ्यो दत्ताः, परं न ग्रस्ताः । तस्माद्भद्रं एव मांसं रुचितम्, नाम्भ्यः । तत्कर्यं जीवाय
हन्मि’ । ततस्ते सर्वेऽपि विलक्षा मौनमालम्ब्य स्थिताः । छागादिमूत्येन नैवेद्यानि कारितानि देवीनाम् । महा-
३० हिंसादिनं मत्वा राजा नवम्यां कृतोपवासो निशि चन्द्रशालायां दयारसमयः शुभध्याने स्थितः, वह्निरक्षका
मुक्ताः । निशीथसमये दिव्यनेपथ्यवारिणी स्त्री प्रत्यक्षा जगाद-‘राजन्नहं तव कुलदेवी कण्टेश्वरी । मेपभोवर्षे
किमिति त्वयाऽस्मभ्यो देयं न दत्तम् ?’ । राजोवाच-‘दत्तं मया सर्वम्, परं भवतीभिर्न गृहीतम् । तदहं कण्ठामयः
कथमशरणान् प्राणिनो निहन्मि’ । ततः सा क्रुद्धा-‘अहो वचसा मामयं विप्रतारयति’-इति त्रिशूलेन राजानं शिरमि
हत्वा गता । क्षणान्तरे राजा स्वशरीरे कुष्ठव्रणानि दृष्ट्वा विषण्णोऽनूत् । तदा सद्य उदयनमग्निमहाह्वय प्रोवाच-
३१ ‘मग्निन् ! अद्य देवी प्रत्यक्षा पश्यन् याचते किं दीयते नवा ?’ मग्नी प्राह-‘राजन् ! अहं किं घमि ? परमिनि
जाने येन केनोपायेन स्वामिरक्षा क्रियते’ । यतः-

४७३. जेण कुलं आयत्तं नं पुरिसं आचरेण रक्खिज्जा । नहु तुयंमि विण्ठे अरया माहारगा धुंनि ॥
एतदाकर्ण्य राजा-‘निःसत्त्वो वणिगसि, भक्तिवचांसि एतानि मापते । शृणु, आजलधिमेसला राज्ञः स्वाज्ञां

मया ग्राहिताः, सकलार्थिसार्थप्रार्थना सफलीकृता, ग्रीणिता सप्तक्षेत्री पवित्रस्वचित्तेन, आराधितः श्रीधर्मः, तत्किं मम जीवितेन कार्यम्; केवलं रहः काष्ठानि देहि, येन प्रातर्मामीदृशं दृष्ट्वा लोको श्रीधर्मस्य निन्दां करिष्यति' । मन्त्री 'अहो ! महत्कष्टम् । पारवश्यमूलं नियोगं धिगि'ति क्षणं विमृश्योवाच—'देव ! पूर्वं श्रीगुरुणां स्वरूपं विज्ञाप्यते ।' राज्ञो-
क्तमेवमस्तु । तदैव मन्त्री गतः श्रीगुरुणां पदान्ते । निवेदितं तत्स्वरूपम् । क्षणं स्मरणकरणीयं कृत्वा गुरुभिर्जल-
मभिमन्त्रयार्पितम् । तदाच्छोटनमात्रेण राजा सविशेषशरीरशोभाभागभूत् । अत्यन्तश्रीगुरुभक्तिभावितश्च प्रातर्महा-
महोत्सवेन श्रीगुरुपादारविन्दं वन्दितुं यावद्याति, तावद्धर्मशालाप्रथमप्रवेशे स्त्रीकरुणस्वरं शुश्राव । ततस्तामेव
कण्ठेश्वरीं मन्त्रयन्त्रितां च पश्यति । तावता सोवाच—'राजन् ! मोचापय मां सूरिप्रयुक्तमन्त्रबन्धनान् । तवाज्ञावधि-
देशेषु जीवरक्षातलारक्तत्वं करिष्यामीति' । श्रीगुरुवचसा मोचिता । कवयः सर्वे स्वमतिभिः प्रोचुः—

४७४.

श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं,

प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।

10

अल्लेशेन कुमारपालवृत्तिस्तां जीवरक्षां व्यधात्,

यस्यासाद्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥

४७५. पातु वो हेमगोपालः कम्बलं दण्डसुद्वहन् । षड्दर्शनपशुग्रासं चारयन् जैनगोचरे ॥

४७६. नाभवद्भविता नैव हेमसूरिसमो गुरुः । श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥

४७७. राजा लुठति पादाग्रे जिह्वाग्रे च सरस्वती । शश्वत् स श्रेयसे श्रीमान् हेमसूरिर्नवः शिवः ॥¹⁵

४७८. सप्तर्षयोऽपि गगने सततं चरन्तो मोक्षं क्षमा नहि मृगीं मृगयोः सकाशात् ।

जीयात् पुनश्चिरतरं प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जीवबंधो निषिद्धः ॥

४७९.

प्राणित्राणे व्यसनिनां शान्ति-सुव्रत-नेमिनाम् ।

हेमाचार्योऽत्र चातुर्यं तुर्यः किं नु स दुर्युगे ॥

*

सर्वेषां कवीनां लक्षं लक्षं ददौ ।

§ ७६. अथान्यदा भोजनं कुर्वतो राजा धेवरभुक्तौ किञ्चिद्विचिन्त्य कृतसकलाहारपरिहारः पवित्रीभूयेति प्रभुं पप्रच्छ—
'भगवन् ! धेवराः किं भक्ष्या वाऽभक्ष्याः ?' श्रीगुरुभिरुक्तम्—'राजन् ! भक्ष्या अभक्ष्याश्चेति' । भणितं पुनः—'भगवन् !
भक्ष्याश्चेदभक्ष्याः कथम्, अभक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः कथम् ?' । श्रीगुरुभिरभाणि—'राजन् ! ये क्षत्रियादयः पूर्वं ज्ञातमांसा-
स्वादास्तेषामभक्ष्याः, ये तु वणिग्ग्राहणादयोऽज्ञातमांसास्वादास्तेषां भक्ष्याः ।' इत्याकर्ण्य प्रमुदितः । 'अहो ! प्रभूणां
युक्ता 'कलिकालसर्वज्ञता' मानसिकपरिणामोऽपि येषां प्रत्यक्षः' । ततो राजा दन्तपातनसोद्यतः श्रीगुरुभिर्निषिद्धः ।²⁵
कृतधेवरभक्षणनियमः प्रायश्चित्तपदे द्वात्रिंशत् प्रासादानेकस्मिन् पीठबन्धेऽकारयत् । द्वात्रिंशत् प्रकाशान् प्रत्यहं
गुणयति प्रत्युषे ।

*

§ ७७. अन्यदा, एकस्मिन् दिने कस्मिन् ग्रामे तैलिकेन रात्रौ यूका हता । कण्ठेश्वर्या राज्ञो ज्ञापितः स दण्डितः ।

तद्व्येण 'यूकावसतिः' कारिता । पुरा गृहीतेनाखुद्रव्येण 'उन्दिरवसति'श्च । यस्याः करेण पुरा करम्बो भुक्तस्तस्या
देवश्रिया नाम्ना 'करम्बावसतिः' । अथ श्रीस्तंभतीर्थे सामान्ये आलिगवसहिकाप्रासादे यत्र दीक्षाक्षणः प्रभूणां³⁰
वभूव, तत्र रत्नविम्बालङ्कृतो निरुपमो जीर्णोद्धारः कारितः ।

*

§ ७८. अन्यदा ब्रह्मकविः कृतकृत्रिमदेवरूपः केनाप्यनुपलक्ष्यमाणः करगृहीतलेखपत्रः सभायां समायातः । कृत-
प्रणामः पृष्ठो राज्ञा—'भो ! कुतः, कस्त्वं समायातः ?' तेनोक्तम्—'देव ! देवेन्द्रेण प्रेषितोऽस्मि, युष्मदन्तिके लेख-
समर्पणाय' इत्युक्त्वा लेखं समर्पितवान् । सभायां लेखः प्रस्फोट्य बाचितः । यथा—

४८०.

स्वस्ति श्रीमति पत्तने नृपगुरुं श्रीहेमचन्द्रं मुदा,
 स्वःशक्रः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वामिंस्त्वया सत्कृतम् ।
 चन्द्रस्याङ्गमृगे यमस्य महिषे यादस्तु यादःपते-
 विष्णोर्मत्स्यवराहकच्छपकुले जीवाभयं तन्वता ॥
 तस्य राजा लक्षं पारितोषिकमदात् ।

*

§ ७९. अन्यदा गुरुभिस्तृतीयव्रताधिकारे-

४८१.

दुर्भिक्षोदयमन्नसङ्ग्रहपरः पत्युर्वधं बन्धकी,
 ध्यायत्यर्थपतेर्भिषग् गदगणोत्पातं कलिं नारदः ।
 दोषग्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निष्पुत्रं त्रियमाणमाढ्यमवनीपाता हहा वाञ्छति ॥

18

एतन्निशम्य श्रीगुरुगिरा द्वासप्ततिलक्षमृतकद्रव्यपत्रं पाठितवान् । केनापि कविना प्रोक्तम्-

४८२. अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः । त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥
 अपरेण तु-

४८३.

न यन्मुक्तं पूर्वैरद्युनहुषनाभाकभरत-
 प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।
 विमुञ्चन् कारुण्यात्तदपि रुदतीवित्तमधुना,
 कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

15

-लक्षमन्त्रापि । अथ चतुर्थव्रते-

४८४.

एका भार्या सदा यस्य त्रिधा शीलं घनागमे ।
 दिनं प्रत्येकशो यस्य द्वात्रिंशत् स्तवस्मृतितः ॥

20

अथ परिग्रहप्रमाणम्-

४८५.

जन्तून् हन्मि न वच्मि नानृतमहं स्तेयं न कुर्वे पर-
 स्त्रीर्नो यामि तथा त्यजामि मदिरां मांसं मधोर्भक्षणम् ।
 नक्तं नाग्निं परिग्रहे मम पुनः स्वर्णस्य पद्मकोट्य-
 स्तारस्याष्टतुलाशतानि च महार्हाणां मणीनां दश ॥

21

४८६. कुम्भखारीसहस्रे द्वे प्रत्येकं स्नेहधान्ययोः । पञ्चलक्षाश्च वाहानां सहस्राण्युष्टुहस्तिनाम् ॥

४८७. अयुतानि गवामष्टौ पञ्चपञ्चाशतानि च । गृहापणसभायानपात्राणामनसामपि ॥

४८८. एकादशशतानीथा रभाः पञ्चायुतप्रभाः । हयैकादशलक्षाश्च पत्तयोऽष्टादशप्रभाः ॥

सैन्यमेलापकप्रमाणम् । साधर्मिकवात्सल्ये बुद्धिधार्मिकस्य दीनारसहस्रदाने श्रेष्ठी आभटो नियुक्तः ।
 ४८९. वर्षे लेखके कृते एका कोटिल्लिग्रा । यावत्तां दापयति तावताऽऽभटो नोक्तम्-देव ! द्विधा कोशः स्वावरो जन्म-
 मश्च । वयं जङ्गमकोशस्थानीयाः इति जल्पन्निषिद्धः, सर्वं दत्तम् ।

*

§ ८०. एकदा कर्णमेरुप्रासादाग्रे श्रीगुरवो गताः । तदा यामराशिभरद्वेकेनोक्तम्-

४८९.

यूकालक्षशतावलीवलवलल्लोलोल्लसत्कम्बलो,
दन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद् दुर्गन्धरुद्धाननः ।
नासावंशनिरोधनाद्भिणिगिणी पाठप्रतिष्ठास्थितिः,
सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलत्वल्लिः समागच्छति ॥

श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘अहो ! गालिरपि न शुद्धा । ‘ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तः० ।’
तच्चरैः राज्ञा श्रुतम् । तस्य वृत्तिच्छेदः कृतः । प्रत्यहं शालायां समायाति । श्रीयोगशास्त्रं पठति । अन्यदा राजा
तच्छ्रुत्वा प्राह—

४९०. आतङ्ककारणमकारणदारुणानाम्, वक्त्रेषु गालिगरलं निरगालि येषाम् ।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानाम्, श्रीयोगशास्त्रवचनान्मृतमुज्जिहीते ॥
पुनः श्रीगुरुवचनात् प्रसादः ।

10

*

४८१. अन्यदा सुखसुप्तस्य भूपतेः कापि देवता । निशीथेऽजनि प्रत्यक्षा शामसर्वाङ्गमण्डना ॥ १
भूपृष्ठेऽवदत् सापि लूताधिष्ठातृदेवता । त्वदङ्गे प्रविविक्ष्यामि पूर्वशापात्तवान्वये ॥ २
गतायामथ तस्यां स चिन्तात्तोऽमूर्च्छपः प्रगे । सूरिपृष्ठेऽवदत् सर्वं तमूचे सूरिरप्यथ ॥ ३
माविभावो भवत्येव नान्यथा सोऽमरैरपि । पूर्वं कामलदेव्या यत् शापितो मूलभूपतिः ॥ ४

परं पुण्यं कुरु । यतः—

४९१. दीपो हन्ति तमःस्तोमं रसो रोगभरं यथा । सुधाविन्दुर्विषावेगं धर्मः पापहरस्तथा ॥
रात्रौ महान्यथाऽभूत् । पृष्ठे राजिकाकणोपमः पिटः प्रादुरभूत् । प्रतीकारैरनुपशमने श्रीगुरवः समायाताः ।
राजानं दुःखार्तं दृष्ट्वा प्राहुः—

15

४९२. सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदनु तत्क्षणमङ्गु करोति चेदहह ! कष्टमपण्डितता विधेः ॥
राज्ञः श्रीगुरुदर्शने क्षणं सुखमभूत् । सूरिः सचिवं प्रत्याह—मन्त्रिन् !
‘अपायानामुपायाः स्युर्वहुरत्ना वसुन्धरा ।’

20

मन्त्री प्राह—भगवन् ! अनुस्वर्णं धातवः, अनुचन्दनं काष्ठानि, तथानुपूज्यान् कलाकोविदाः ।
यथा तमान्तको भानुः सुधा सर्वविषापहा । जगत्सञ्जीवनो मेघस्तथा राज्ञो गुरुर्महान् ॥ ५
श्रीगुरुरभ्यधात्—‘नात्र मन्त्रतन्त्रमैषज्यप्रभावप्रसरः । किन्तु बुद्धिप्रकारोऽस्ति । यदि राज्यमन्यस्य कस्यापि
दीयते, तदा राज्ञः कुशलं स्यात्, परं नायं धर्मः श्रीजिनतत्त्वविदाम् । यतः—

४९३. सद्यो न हिंसियद्यो जह्म महिपालो तद्वा उदयपालो ।
न य अभयदाणवङ्गा जणोवमाणेण होयद्वं ॥

ततोऽस्माकमेव राज्यमस्तु । राजा तु कर्णौ पिषायाभ्यधात्—

४९४. को नाम कीलिकाहेतोः प्रासादोच्छेदमिच्छति ।
भस्मने भस्मसात् कुर्यात् को हि चन्दनकाननम् ॥

30

महाराज ! युक्तमेतत् । यदि मम शक्तिर्न भवति । परं—

४९५. शक्तौ हनूमान् यदबन्धयत् स्वं विष्णुर्दधौ यच्च शिवास्वरूपम् ।
सैरन्ध्रिकाकारधरश्च भीमस्तथाहमप्यत्र कृतौ समर्थः ॥

कष्टमपीदं न मम मनसि ।

४९६.

या लोभाद् या परद्रोहाद् यः पात्राद् यः परार्थतः ।

मैत्री लक्ष्मी व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ॥

राजा शनैः शनैर्व्यथया शून्यचित्तामगात् । राजानं विलोक्य सर्वः कोऽपि विधुरोऽभूत् । श्रीगुरुः सर्व-
सम्मतेन स्वयमुपविष्टो राज्ये । तत्क्षणं राज्ञो व्यथा स्मरिशरीरे संक्रान्ता । श्रीगुरुव्यथा ज्ञात्वा राजा मनसि
दूनश्चिन्तयति -

४९७. स्वाङ्गदाहेऽपि कुर्वन्ति प्रकाशं दीपिकादशाः । लवणं दह्यते वह्नौ परलोकोपशान्तये ॥

श्रीगुरुस्वाच - 'राजन् ! मा चिन्तां कुरु, न मे शक्तिमतोऽसुखम् । मूलचेत्रोन्मूलयाम्येनां तदा मम
वंश्यानां स्यात् । ततः -

१० प्रकं कूष्माण्डमानाय्य प्रविश्यान्तः स्वयं गुरुः । तत्र न्यवीविशलूतां तदैवामूत् तदन्यथा ॥

उत्पाद्यान्धप्रधौ क्षिप्तं कश्चिन्नोलङ्घते यथा । एवं स्वस्थमभूत् सर्वं सूरैः शक्तिरहो स्फुटा ॥

६

७

*
§ ८२. अथान्यदा श्रीमहावीरचरित्रे वाच्यमाने श्रीगुरुमुखेन देवाधिदेवप्रतिमासम्बन्धं श्रुत्वा राजा वीतभयं
प्रत्तनं गत्वा महतोपक्रमेण देवतासान्निध्येन सा प्रतिमा पूजिता महोत्सवेनानीता । साऽधुना रामसैन्ये
ऽस्तीति लोकोक्तिः ।

*
१५ § ८३. कदाचित् पृथिवीमानृणाय नृपतिना सुवर्णसिद्धये श्रीहेमाचार्याणामुपदेशात् तद्गुरुः श्रीदेवचन्द्रा-
चार्याः श्रीसङ्घ-नृपतिविज्ञसिकाभ्यामांकारिताः । तीव्रतपरायणा महत्सङ्घकार्यं विमृश्य विधिविहारेण पथि केनापि
अनुपलक्ष्यमाना निजामेव पौषधशालामागताः । राजा तु प्रत्युद्रमनादिसामग्रीं कुर्वन् प्रभुज्ञापितस्तत्राययौ । अथ
गुरोः पुरो नृपतिप्रमुखसमस्तश्रावकयुतैः प्रभुभिर्द्वादशावर्त्तवन्दनकं दत्त्वा तदुपदेशादनन्तरं गुरुभिः पृष्ठे सङ्घकार्ये
समां विसर्ज्य जवनिकान्तरितौ श्रीहेमचन्द्र-नृपती तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धियाचनां चक्राते । 'मम बाल्ये
२० विद्यमानस्य सतः ताम्रखण्डं काष्ठभारवाहकात् याचितवल्लीरसेनाभ्यक्तं युष्मदादेशाद् वह्निसंयोगात् सुवर्णविभूव ।
तस्या वह्न्या नामसङ्केतादि आदिश्यताम्' - इति श्रीहेमाचार्यैरुक्तवति कोपाटोपात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्रक्षिप्य -
'न योग्योऽसीति, अग्रे मुद्गरसप्रायप्रदत्तविद्यया त्वमजीर्णभाक्, कथमिमां मोदकप्रायां तव मन्दाभेर्ददामि' इति तं
निषेध्य, नृपं प्रति - 'एतद्भाग्यं भवतां नास्ति, येन जगदानन्दकारिणी स्वर्णनिष्पत्तिविद्या सिध्यति । अपि च मारि-
निवारण-जिनमण्डितमहीकरणादिपुण्यैः सिद्धे लोकद्वये किमधिकमभिलषसि ?' इत्यादिश्य तदैव विहारक्रमं कृतवन्तः ।

*
२५ § ८४. अथ श्रीकुमारपालदेवस्य भगिनी शाकंभरीशेन, चाहुमानवशेन राजाऽऽनाकेन परिणीताऽस्ति ।
तयोर्मिथः सारिकीडां कुर्वतोदन्यदा राजा सारिं गृहे मुञ्चतोक्तम् - 'मारय मुण्डिकान्, पुनर्मारय मुण्डिकान् ।' एवं
द्वित्री राजगुरुवः श्वेताम्बरा मुण्डिका इति हास्यगर्भोक्तिः । तदाकर्ण्य राज्ञी कुपिता प्राह - 'रे जंगडक ! किं जिह्वा-
मालोक्य नोच्यसे ? किं वक्ष्यसि, न पश्यसि माम्, न जानासि मम आतरं राजराक्षसम् ? ।' क्रुद्धो राजा पाद-
घातेन तां जघान । साऽप्याह - 'यदिरे तव जिह्वामवह्ममार्गेण नाकर्षयामि, तदा राजपुत्री मा मा भंशाः ।' इति
२० वदन्त्येव सा ससैन्या निर्विलम्बं श्रीपत्तनमागत्य श्रीचौलुक्याय तं परिभवं स्वप्रतिज्ञां चाविज्ञपत् । राजाऽप्य-
भाषत् - 'पश्य कौतुकमित्थमेव करिष्यामः ।' ततश्चाऽऽनाकस्तस्यां तत्र गतायां गूर्जरनृपं दुर्द्धरं विदन् क्षुभितः ।
कुलक्रमायातं स्वसेवकं व्याघ्रराजं दीनारलक्षत्रयं दत्त्वा भरदकवेपचारिणं श्रीकुमारपालस्य भारणाय प्रेषीत् ।

एतत्स्वरूपं पूर्वमानाकप्रपञ्चपरिज्ञानाय भूपतिप्रेषितः प्रधानपुरुषः प्रीतिप्रीणितानाकदासीमुखेन ज्ञात्वा विज्ञप्त्या श्रीकुमारपालायाज्ञापयत्—‘सावधानैः स्थेयं, भरटकविश्वासो न कार्यः’—इति । ततो राजाऽन्यदा लोकव्यवहारेण करणमेरुप्रासादे नवीनं भरटकं प्रधानज्ञापितचेष्टया दृष्टमात्रमेवोपलक्ष्य निजपुरुषैर्बद्धा व्याघ्रसञ्ज्ञं प्रकटीकृत्योत्सवद्वां च क्षुरिकां ग्राह—‘रे वराक ! जंगडकेन प्रेषितोऽसि ? , सेवकस्य विचाराविचारो नास्ति हिताहितस्य । स्वाम्यादेशवशंवदस्त्वम्, मा भैषीर्मुक्तोऽसि, तमेव हनिष्यामि, य एवं द्रोहमकरोत् ।’ ततः समस्तस्वसैन्यपरिवृतः सपादलक्षदेशसीमि गतः । श्रीकुमारपालमहेनानाकनृपः प्रोक्तः—

४९८. अये ! मेक च्छेको भव भवतु ते कूपकुहरं
शरण्यं दुर्मत्तः किमु रटसि वाचाट ! कडुकम् ।
पुरः सप्पो दप्पी विषमविषस्यूत्कारवदनो
ललज्जिहो धावत्यहह भवतो जिग्रसिषया ॥

10

एतदाकर्ण्याऽऽनाकोऽपि वाजिलक्षत्रयेण पदातिलक्षदशकेन पञ्चाशता गजैः संमुखमचलत् । स्वदेशतः पञ्चक्रोश्या अर्वाक् मेलापकः । तृतीयदिने युद्धं भविष्यतीति निर्णये बहुद्रव्यप्रदानेन परावर्तितं रात्रौ चौलुक्यसैन्यम् । अर्थो हि परावर्तयति त्रिभुवनम् । यतः—

४९९. दधाति लोभ एवैको रङ्गाचार्येषु धुर्यताम् । आरङ्कशक्रं यन्नाट्यपात्राणि भुवनत्रयी ॥

तृतीयदिने रणकरणसमये सामलमहामात्रेण कलहपंचानने गजे पुरः प्रेर्यमाणे तटस्थान् स्वसामन्तान् दुष्टान्निरणैषीत् । कुमारपालः प्रोवाच—‘श्यामल ! किममी उदासीना इव दृश्यन्ते ?’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अरि-कृतार्थदानादिति’ । ‘तव का चेष्टा ?’ श्यामलोऽप्याललाप—‘देवाहं कलहपंचाननो देवश्चैते त्रयः कदाचिदपि न परावर्तन्ते’ । तर्हि संमुखीने दृश्यमाने रिपौ गजं प्रेरय । अत्रान्तरे चारणः प्राह—

५००. कुमारपाल मत चिंत करि चिंतिउ किंपि न होई ।
जिणि तुह रज्जु समोपियउं चिंत करेसिई सोई ॥

20

५०१. अन्यस्तु—अम्हे थोडा रिउ घणा इय कायर चिंतंति ।
मुद्ध निहालउ गयणयल्लु के उज्जोउ करंति ॥

५०२. अपरः कश्चित्—साहसि जूतउं हल वहइ दइवह तणइ कपालि ।
खेडि म खूटा टालि खूटा विणु खीषइ नही ॥

त्रयाणां लक्षं लक्षं ददौ । तेषां सुशब्दं लत्वा रणभूमौ द्वयोश्चिरयुद्धम् । आनाकसैन्ये चाहङ्गनाम्ना सुभटेन सिंहनादे कृते कलहपंचानने निवर्तमाने कुमारपालः सुबुद्धिमान् स्वमुत्तरीयं पाटयित्वा गजकर्णौ पिधाय, रणभुवि विद्युदुक्षिप्तकरणं दत्त्वा आनाकगजस्कन्धमारुढः । करिगुडां छित्त्वा भूमौ पातयित्वा हृदि पदं दत्त्वा—‘रे वाचाट ! स्मरसि वचो मे भगिन्याः ?’ । पूरयामि तत्प्रतिज्ञाम्, छिनधि ते जिह्वा’मित्युवाच । ततः काष्ठ-पक्षरे क्षिप्तः । दिनत्रयं स्वसैन्ये स्थापितः । जयातोद्यानि उद्घोषितानि । ततः करुणया पुनः शाकं भरीपतिः कृतः । उतखातप्रतिरोपितप्रताचार्यो हि कुमारपालः । अवदुजिह्वाकर्षणं टोप्यां पश्चात् जिह्वाकरणं च । गम्भीरतया स्वमटा नोपालब्धाः । त्यक्तजीविताशास्ते सर्वेऽपि सेवां कुर्वन्ति ।

मेडतकं सप्तवारं भयम् । पल्लीकोटस्थाने रूपाऽर्द्रकमुसम् । पुरा मालवीयनृपैर्गर्जरदेशे प्रासादाः पातिताः । पापभीरुणा श्रीकुमारपालेन तु रूपा मालवके तिलेक्षुपीडनपाषाणयन्त्राणि भग्नानि । भग्नस्ते

घाणका अद्यापि स्थाने स्थाने दृश्यन्ते । ततो ववले परराष्ट्रमर्दनः श्रीचालुक्यनृपः । समायातः श्रीपत्तने । श्रीगुरुणां पादारविन्दान् पर्युपास्ति । सामायिक-पौषधादि करोति । स्वपरदेशेषु नवीनजीर्णोद्धारप्रासादकरणेषु महाप्रयत्नमकरोत् ।

*

६८५. अथ सौराष्ट्रदेशीयेन सउंराकेन राज्ञा प्रच्छन्नं गृहमध्ये प्रविश्य अजा व्यापादिता । कण्टेश्वर्यां देव्या राज्ञे निवेदितम् । तं नृपं विग्रहीतुं श्रीमदुदयनमन्त्रिणं सेनानायकं कृत्वा समस्तकटकबन्धेन ग्राहिणोद् राजा । स तु पादलिप्तपुरे श्रीवर्द्धमानं नत्वा श्रीयुगादिदेवं निनंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वरानादिभ्यः स्वयं श्रीशत्रुञ्जयं जगाम । विशुद्धश्रद्धया स्नात्रपूजारात्रिकादिकं विधाय यावच्चैत्यवन्दनां विधत्ते, तावत् प्रदीपवृत्ति-मादाय मूपकः काष्ठमयप्रासादविले प्राविशन् देवाङ्गपूजकैस्त्याजितः । तदनु स मन्त्री समाधिभङ्गात् काष्ठमय-प्रासादविनाशाद् देवाशातनां विमृश्य जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरतो ब्रह्मैकभक्तभूशयनताम्बूलादित्यागा-
१० दिकानभिग्रहान् जग्राह । यतः—

५०३. एकोऽपि नियमो येन गृहीतो गृहमेधिना । जिनाज्ञा पालिता तेन भवकूपारपारदा ॥

ततः कृतप्रयाणः स्कन्धावारमुपेत्य तेन प्रत्यर्थिना समरेण सह सङ्गरे सञ्जायमाने स्वसैन्ये भग्रे स्वयं सङ्ग्रामं कुर्वाणो रिपुप्रहारजर्जरितशरीरो मन्त्री रणभूमौ पतितः । स करुणं क्रन्दन् केनापि बुद्धिमताऽङ्गरक्षकेण दुःख-कारणं पृष्टः स्वमनसः शल्यचतुष्टयं प्राह—१. आम्बडस्य दण्डनायकत्वदापनं, २. श्रीशत्रुञ्जयप्रासादपापाण-
११ मयनिर्माणं, ३. श्रीरैवतनव्यपद्यानिर्माणं, ४. निर्यामकगुरुं विना मम मृत्युः—इति शल्यचतुष्कमस्ति ममेति श्रुत्वा स प्राह—‘आद्यत्रयं तवाङ्गजो बाहूडदेवः कारयिष्यति, आराधनार्थं साधुमानयामी’ति मन्त्रिणं विज्ञप्य स्वयमग्रे गत्वा साधुवेपथरं राजपुत्रमेकं लत्वा समायातः । तत्समक्षं दशधाऽऽराधनां विधाय, समाधिधीरचित्तः स्वीकृतानशनः श्रीमानुदयनः परलोकमसाधयत् । साधुवेपथरोऽपि नेमिदृष्टौ अनशनपरो मृत्वा स्वर्गं गतः ।

ततोऽङ्गरक्षकेणागल्योदयनस्वरूपे प्रोक्ते तज्ज्येष्ठपुत्रो बाहूडोऽभिग्रहचतुष्टयं जग्राह निजपितुः । ततो
२१ बाहूडः स्वभ्रातुराम्बडस्य दण्डनायकत्वमदापयत् । स्वयं राजादेशेन पैतृकवैरेण च ससैन्यः पुनः सुराष्ट्रायां गत्वा वैरिणं समसृपं (समरनृपं?) रणाङ्गणे निर्जित्य श्रीपत्तने श्रीकुमारपालनरेश्वराय गजाश्वभाण्डागारसहितं तन्मस्तकं समर्पयामास । तदनु राज्ञा तन्मस्तकं वंशे बद्ध्वा सर्वत्र देशमध्ये प्रामितं चोक्तं च—‘यः प्रच्छन्नं जीववधं करिष्यति तस्य शिरश्छेदो भविष्यति’ ।

ततो राजाज्ञामादाय श्रीरैवतके त्रिपष्टिलक्षद्रव्यव्ययेन नवीनां सुगमां पद्यामकारयत्, अम्बिकाप्रक्षिप्तमार्गेण ।
२२ महतोपक्रमेण वर्षद्वयेन श्रीशत्रुञ्जयप्रासादोद्दारे निष्पन्ने वर्द्धापनिकापुरुषस्य द्वात्रिंशत्स्वर्णजिह्वा दत्ताः ।

यतः—

५०४. भवन्ति भूरिभिर्भाग्यैर्धर्मकर्ममनोरथाः । फलन्ति यत्पुनस्तेऽपि तत् सुवर्णस्य सौरभम् ॥

विद्युत्पाताद्विदीर्णे पुनः कयकपुरुषस्य द्विगुणा वर्द्धापनिका । अस्मासु जीवत्सु चेद्विदीर्णस्तदा भव्यं जातम्,
पुनरपि द्वितीयमुद्धारं करिष्याम इति ।

५०५. प्रारब्धते न खलु विघ्नभयेन नीचैः प्रारब्ध विघ्नभयतो विरमन्ति मत्स्याः ।

विघ्नैः सहस्रगुणितैः प्रतिहन्यमानाः प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥

एवं विमृश्य मूपमाष्टुब्धं महं कपर्दिने श्रीकरुणगुद्रां नियोज्य तुरंगमाणां चतुर्भिः सहस्रैः श्रीशत्रुञ्जयं प्राप । तत्र बाहूडपुरनगरं न्यास्यत् । सन्नमतीशुते प्रासादे पवनः प्रविष्टो न निर्यातीति, सुदृग्देहं शिथिलिनिर्णीय

अमतीहीनेषु प्रासादेषु निरन्वयताकारणं ज्ञात्वा मदन्वयाभावे धर्मसन्तानमेवास्तु, पूर्वोद्धारकारिणां श्रीभरतादीनां पंक्तौ नामास्तुः यतः—

त्वरितं किं कर्त्तव्यं विदुषा संसारसन्ततिच्छेदः ।

इति दीर्घदर्शिन्या बुद्ध्या विमृश्य अमतीभित्तौ अन्तरालं शिलामिनिचितं विधाय वर्षत्रयेण निष्पन्ने प्रासादे कलश-दण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसंघं निमज्ज्यानीय महता महेन संवत् १२११ वर्षे ध्वजाधिरोपं मन्त्री कारयामास ।⁵ शैलमयबिम्बस्य सम्मानीसत्कपरिकरमानीय निवेशितवान् । श्रीबाहडपुरे नृपतिपितुर्नाम्ना त्रिभुवनपालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थपूजाकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वप्रम्, देवलोकस्य प्रासावासमुख्यं सर्वं कारयामास । अस्य तीर्थोद्धारस्य व्यये द्विकोटी सप्तनवतिलक्षयुता व्ययिता वारद्वयं मेलयित्वा ।

पाठान्तरे—लक्षसप्तयुता कोटी व्ययिता यत्र मन्दिरे । स श्रीवाग्भट्टदेवोऽत्र वर्ण्यते विबुधैः कथम् ॥

इति तीर्थोद्धारप्रबन्धः ।

*

§ ८६. अथो विश्वविश्वैकसुभटेन आंबडेन स्वपितुः पुण्यार्थं शकुनिकाविहारस्य भृगुकच्छे जीर्णोद्दारे कार्यमाणे रात्रौ नर्मदादेवी मिथ्यादृष्टिर्दिननिर्मितं पातयति, सर्वः कोऽपि तत्र विभेति । अन्यदा आंबडः स्वं बलिं प्रकल्प्य तत्र रात्रौ स्थितः । समायाता देवी । तत्साहसेन तुष्टा सती प्रासादकरणे साहाय्यमकरोत् । ततः संपूर्णे निष्पन्ने प्रासादे कलश-ध्वजप्रतिष्ठासमये श्रीहेमसूरिः श्रीकुमारपालः सपरिकरः श्रीपत्तनादिवहुग्रामनगरश्रीसंघः संमैयसुः । अशन-वसन-भूषणादिदानैः श्रीसंघं सत्कृत्य, ध्वजाधिरोपाय सञ्चरन्, अर्थिभिः स्वं मन्दिरं मुषितं¹⁵ कारयित्वा, सुसुहृत्तं कलशरोपण-ध्वजारोहणादि कृत्वा, हर्षोत्कर्षात्तत्र लास्यं विधाय, आरात्रिकं गृह्णन्, राज्ञा कृतमङ्गलतिलकः स्वयं राज्ञा पुनः पुनः प्रेर्यमाणः, द्वासप्ततिसामन्तैश्चामरपुष्पवर्षादिभिः कृतमहोत्सवः, प्रदत्तकङ्कण-कुण्डलहारगजाश्वादिमहादानः, बाहुभ्यां धृत्वा बलात्कारेण नृपेणावतार्यमाणारात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुव्रतस्वामिनः श्रीगुरोश्चरणौ प्रणम्य साधर्मिकवन्दनां कृत्वा, नृपतिं सत्वरारात्रिकहेतुं पप्रच्छ । राजा प्राह—‘मन्त्रिन् ! यथा द्यूतकारो द्यूतरसातिरेकेण शिरःप्रभृतीन् पदार्थान् पणीकुस्ते, तथा भवानपि सर्वं दत्त्वा मा कस्मैचिद्दानातिरेकाच्छि-²⁰रोऽपि पणीकरोतु, तदमूल्यं मया सर्वस्वदानेऽपि न छुट्यते—’ इति एतदाकर्ण्य सर्वेऽपि चमत्कृताः प्रमुदिताश्च । केनापि पठितं कविना—

५०६.

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृते न किम् ॥

लक्षदानमत्र । ततः श्रीसंघलोकाः स्वं स्वं स्थानं जगुर्यथोचितमांबडमन्त्रिणा सत्कृताः । कृतांबडप्रशंसौ²⁵ श्रीगुरुक्षमापती यथागतं जग्मतुः ।

§ ८७. अथ श्रीपत्तने समागतानां प्रभूणां श्रीमदांबडस्याकस्मादेवीदोषात् पर्यन्तदशां गतस्य विज्ञप्तिकाऽऽययौ । तां च वाचयित्वा तत्कालमेव ‘तस्य महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मिथ्यादृशां दोषः सञ्जातः’—इत्यवधार्य प्रदोष-समये यशश्चन्द्रतपोधनेन समं विद्याबलाद् गगनाङ्गणेन भृगुपुरपरिसरे समागत्य सैन्धवादेवीमनुनेतुं कृतकायो-त्सर्गास्तया जिह्वाकर्षणादवगणिताः श्रीहेमसूरयः । उदूखले शालितन्दुलान् प्रक्षिप्य यशश्चन्द्रेण प्रदीयमाने³⁰ सुशलप्रहारे प्राक् प्रासादप्रकम्पोऽभूत् । द्वितीयप्रहारे देवीमूर्तिश्चकम्पे । तृतीयप्रहारे स्वस्थानादुत्पत्य देवीमूर्तिः ‘मां रक्ष रक्षे’ति जल्पन्ती श्रीगुरुचरणयोः पपात । इत्थमनवद्यविद्याबलान्मिथ्यादृग्देवीदोषं निगृह्य श्रीजिनशासन-प्रभावनां कृत्वा श्रीसुव्रतजिनं नत्वा श्रीआंबडस्योच्छासने जाते देवीमापृच्छ यथापथमगुः ।

श्रीउदयनचैले कर्णावल्यां, श्रीशकुनिकाविहारे, राज्ञो घटीगृहे, कौकणनृपतेः कनकमयं कलशत्रयं³⁵ स्थानत्रये न्यास्यदांबडमन्त्री राजपितामहः ।

- § ८८. अथ कस्मिन्नप्यवसरे स्पादलक्षं प्रति सैन्यं सजीकृत्य श्रीबाहडांबडानुजन्मा चाहडनामा मन्त्री दानशौण्डतया दूषितोऽपि भृशमनुशिष्य भूपतिना सेनापतिश्चक्रे । तेन द्वित्रिप्रयाणानन्तरमस्तोकमर्थिलोकं मिलितमालोक्य कोशाध्यक्षाद् द्रव्यलक्षत्रये याचिते सति नृपादेशात् तस्मिन्नददाने तं कशाग्रहारेणाहत्य कटकान्निरवासयत् । स्वयं यदृच्छया दानैः प्रीणितार्थिलोकः, चतुर्दशशतीसंख्यासु करमीष्वारोपितैर्द्विगुणैः सुभटैः समं सञ्चरन्, शीघ्रं
- 5 स्तोकप्रयाणै रात्रौ मार्गितादत्तैकप्रच्छादवस्त्रकृते बंबेरानगरप्राकारमवेष्टयत् । तस्मिन्नगरे तस्यां निशि सप्तशतीकन्यानां विवाहः प्रारब्धोऽस्ति—इति नगरलोकादधिगम्य तद्विवाहार्थं तस्यां निशि स्थित्वा प्रातः प्राकारपरावर्त्तमकार्षीत् । तत्र गृहीताः सुवर्णकोटयः सप्त, एकादशसहस्राणि वडवानाम्, प्राकारं घट्टैश्चूर्णाचकार इति । संपत्तिगर्भितां विज्ञप्तिकां वेगवत्तरैर्नैर्नृपं प्राहिणोत् । स्वयं तत्र देशे कुमारनृपतेराज्ञां दापयित्वाऽधिकारिणो नियोज्य व्याघुटितः । सप्तशतीं कलावतां तन्तुवायानामादाय श्रीपत्तनं प्रविश्य, राजसभामधिगम्य, नृपं प्रणनाम । श्रीकु-
- 10 मारपालस्तमावर्ज्य, तदुचितालापावसरे तदुणरजितोऽप्येवमवादीत्—‘तव स्थूललक्षतैव महद्वृषणं [रक्षामन्नः], नो वा चक्षुर्दोषेनोर्द्ध्व एव विदीर्यसे । यद् व्ययं भवान् कुरुते तादृक्कर्तुमहमपि न प्रभूषुः’—इत्यादि श्रुत्वा चाहडो नृपं प्रत्यवोचत्—‘तथ्यमेतद् यथादिष्टं देवेन । यतः, पुत्रः पितुः कोशवलेन व्ययं करोति, पिता तु कस्य वलेन करोति । तेन मयैव साधीयान् द्रव्यव्ययः क्रियते’—इति वदन्, प्रमुदितेन राज्ञा सत्कृतः । संसद्यनर्घ्यतां लभमानो ‘राजघरद्व’विरुदं लब्ध्वा नृपतिविसृष्टः स्वं पदं प्रपेदे । सप्तशती तन्तुवाया[नां] छत्राधःस्नानं काराप्य पवित्रीकृता ।
- 15 तस्य प्राता स्वकीयौदार्यावर्जितसमस्तराजवर्गः सोलाकः ‘सामन्तमण्डलीसन्नागार’मिति विरुदं वभार ।

*

§ ८९. अथान्यदा राजा द्वासप्ततिसामन्तैः सहितः श्रीगुरुणां पार्श्वे धर्मदेशनामशृणोत् ।

५०७.

भावेह अणिच्चत्तं जुवणधणसयणअत्थदाराणं ।

देहस्स जीवियस्स य इक्कपि न पिच्छहो निच्चं ॥

इत्यादि श्रुत्वा राजा संसारासारतां विभाव्य भवभावविमुखपरिणामः संवेगरसतरङ्गितान्तःकरणः श्रीगुरुन्

- 20 प्रणम्य पप्रच्छ—‘भगवन् ! अद्य का तिथिः ?’ इति । श्रीगुरवः सहसाऽमावास्यादिने पूर्णिमेत्याहुः । अत्र वामराशिर्लब्धावकाशो मिथ्यादग् वाह्यमित्रोऽप्यान्तरशत्रुराह—‘अहो ! कलिकालसर्वज्ञः श्रीहेमसूरिश्चेदद्य पूर्णिमां कथयति तदा लोकानां भाग्येन पूर्णिमैव भविष्यति’—इत्युपहासगर्भं वचः श्रुत्वा श्रीगुरवः प्राहुः—‘सत्यमेतत् भवद्वचः’ । तेनोक्तम्—‘कोऽत्र प्रत्ययः ?’ । श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘अहो केयं भवतश्चातुरी चन्द्रोदय एव प्रत्ययः ।’ इति श्रुत्वा सर्वेऽपि विस्मयस्मेराः परस्परमाहुः—‘किमित्थमपि भविष्यति ?’ । ततो राजा विस्मयगतस्सन् द्वासप्ततिसामन्तादिवृतो राजसभामागत्य क चन्द्रोदयो भविष्यतीति परिज्ञानाय घटीयोजनगामिनीकरम्यारूढान्निजपुरुषान्
- 25 पूर्वस्थां दिशि प्राहिणोत् । ततः श्रीहेमसूरिः पूर्वप्रदत्तवरसिद्धचक्रदेवप्रयोगेन पूर्णिमावत् पूर्वस्थां सन्ध्यासमयं चन्द्रोदयं कृत्वा सकलां रात्रिं ज्योत्स्नामयीं विवाय चतुरो यामान् गगनतलमवगाह्य सर्वलोकसगंधं प्रत्युपे पश्चिमायां गतोऽस्तमगात् । प्रभाते तेऽपि प्रेषिताः पुरुषाः समागत्य तथैव प्रोचुः । सर्वेषां महान् विस्मयोऽभूद्—अहो ! श्रीगुरुणां काऽपि महती शक्तिः, अहो ! जैनानां कोऽपि महामहिमा लोकोत्तरः—इति जनोक्तिरभूत् ।

*

- 21 § ९०. अथ राजा तेषां विप्रादीनां तदेव छलवचनं स्मरन् श्रीगुरुणां पुरः प्रश्नमकरोत्—‘भगवन् ! सत्स्यपि घटुदशनेषु ब्राह्मणानां कस्माज्जिनधर्मे महान् द्वेषः ?’ । तत्र श्रीगुरुः प्राह—‘राजन् ! पुरा प्रथमत्रिनो युगादौ पिहरन् विनीतासन्ने पुरिमतालपुरे समवसतः । भरतश्चक्री श्रीजिनम्याष्ठानवनिभ्रातृसाधूनां चागमनं श्रुत्वा गत्तापर्व खादिमादिशकटानि भृत्वा तत्र गतः । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशनां श्रुत्वा मत्तापर्व साधूनां निगद्यनामकरोत् ।

श्रीभगवान् प्राह—‘राजन् ! आधार्कर्मिकाम्याहृत-राजपिण्डादिदोषदूषितमिदं भक्तादि साधूनामकल्प्य’मिति श्रुत्वा दूनं श्रीभरतं ज्ञात्वा शक्रः प्राह—‘मा विषादं कुरु, सर्वज्ञशासने सप्तक्षेत्राणि सन्ति—श्रीजिनभुवन-जिनविम्ब-जिनागम-चतुर्विध-संघ-रूपाणि । तत्र ये साधर्मिका गृहारम्भपराङ्मुखाः संयमपरिणामभाजः संवेगवैराग्यजुषस्तेषां वात्सल्यं कुरु’—इति सुरेन्द्रवचः श्रुत्वा राजा भरतः पूर्वानीतवस्तुभिः साधर्मिकवात्सल्यमकरोत् । तेषां गृहारम्भादिकं निवार्य वृत्तिमकार्षीत् । गृहस्थाचारविचारं चतुरध्यायनिबद्धं श्रावकप्रज्ञसिग्रन्थमर्थतो जिनप्रणीतं ते पठन्ति । ‘माहन माहन’ इति परेषां कथयन्ति, ते माहना इति लोके प्रसिद्धिमगुः । कालेन तेषां वृद्धिरभूत् । ततः षष्ठे षष्ठे मास्याचारग्रन्थपठनादिकां परीक्षां कृत्वा—‘अयं ज्ञान-दर्शन-चारित्राचारशुद्धः’ इति काकिण्या रत्नेन कण्ठे रेखात्रयं कृतम् । ततः कालेन परीक्षापूर्वं कनकसूत्रत्रयं क्रमेण रौप्यं जातम् । ततः कालेन नवम-दशमजिनयोरन्तरे सकलसाधुव्युच्छेदे सति सर्वेषां लोकानामपरधर्मप्रकाशकाभावादेते गुरवः सञ्जाताः । क्रमेणाब्रह्मचारिणः कण्ठे सूत्रत्रयधारिणश्चाभवन् । ततः क्रमेणोत्पन्नकेवलज्ञाने दशमजिने धर्मं प्रकाशयति, गृहारम्भप्रवृत्तोऽब्रह्मचारिगुरुर्न भवति, इत्युक्ते तेषां जिनधर्मे च महान् द्वेषोऽभूत् । लोकानामपि मूढमतीनां द्वेषमुत्पादयन्ति । ततः कालेन मिथ्यात्वं गताः । यदुक्तम्—

५०८.

समोसरण भत्तउग्गह अंशुलिहय सक्कसावगा अहिआ ।

जे यावट्ठइ कागिणि लंछणअणुमज्जणा अट्ट ॥

५०९.

अस्सावगपंडिसेहो छट्टे छट्टे य मासि अणुओगो ।

कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥

इति द्वेषकारणं ब्राह्मणानां राजा श्रुत्वाऽचिन्तयद्—अहो ! चन्द्रमण्डलादग्निः सुधाकुण्डाद्विषं प्रादुरभूत् । लोकानामभाग्योदयेन श्रीजिनधर्मादपि मिथ्यात्वमभूदिति । श्रीगुरवः प्राहुः—‘राजन्नेते तु दर्शनान्तरं प्रतिपन्नाः सन्ति, कालेन केऽपि निह्वाः, केऽपि निह्वाभासाः श्रीजिनवचनान्यथावादिनः, स्वमतिप्रकल्पितमतपक्षपातिनः, साधुवेषधारिणोऽपि साध्वाभासाः, प्रमादशीलत्वेनालम्बनपराः, परलोकनिरपेक्षा अनेकधा मतभेदान्कार्षुः । एवं राजन् ! स्वमतेऽप्यनेकमतभेदा अभिमानाज्ञानपरवशैः प्रकल्पिताः सन्ति ।

*

५११. अन्यदा कोऽपि मत्सरी श्रीहेमसूरितेजोऽसहिष्णुरेकान्ते राजानमिदमवादीत्—‘देव ! प्रायः प्राकृतमेते पठन्ति, सिद्धान्तोऽप्येतेषां प्राकृतमयः । तत् प्रभातेऽश्रोतव्यमिदम् । संस्कृतं स्वर्णिगां भाषा सैव महतां प्रत्यूषे श्रोतव्या श्रेयस्करी चेति । किमर्थं प्रथमं तच्छ्रवणं विधीयते’ । एतदाकर्ण्य राजाऽविज्ञातभाषाभेदतत्त्वः, किञ्चित्प्राकृतेऽकृतादरस्तत्त्वरूपं श्रीगुरुणामकथयत् । श्रीगुरवः प्राहुः—‘अनुपासितसद्गुरुकुलस्य अविज्ञातवाङ्मयतत्त्वस्य कस्यापीदं वचः । राजन् ! अनेकधा भाषाभेदवैचित्र्येऽपि, परं युगादौ प्रथमपुरुषेण ज्ञातत्रैलोक्यस्वरूपेण प्रथमं चतुर्दशस्वरा ऽष्टत्रिंशद्व्यञ्जनरूपा (?) द्विपञ्चाशदक्षरप्रमाणा मातृकैवोपदिष्टा । सा च प्राकृतस्वरूपा सर्वप्रकृतिलोकानामुपकारिणीति । ततो ब्राह्मा येऽष्टत्रिंशद्वर्णास्तैः संस्कारे कृते संस्कृतं जातम् । ततश्चानेकभाषाभेदा अभूवन् । तेन सकलशास्त्रमूलं मातृकारूपं प्राकृतमेव । प्रथमं युगादौ लोकोपकाराय प्रथमं प्राकृतमुपदिष्टं सर्वज्ञैरिति । सर्वाक्षरसन्निपातलब्धीनां श्रीद्वादशाङ्गीनिर्माणसूत्रधारणां श्रीगणधराणां सिद्धान्तस्य प्राकृतकरणे कारणमिदम्—

५१०.

बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणाम् ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥

राजन् ! भवतु भाषा याऽपि साऽपि परं परमार्थ एव विलोक्यते । यत्पठन्ति लोकाः ।—

५११.

अत्थनिवेसा तच्चिय सहा तच्चेव परिणमंता वि ।

उत्तिविसेसो कवं भासा जा होउ सा होउ ॥

परं कस्यापि ज्ञानलवदुर्विदग्धस्य खण्डखण्डपाण्डित्यतुण्डकण्डूकरालितस्येयं प्राकृतनिन्दा । यदुक्तम्—

५१२.

सो होइ सुहावेई उवभुंजंतो लवो वि लच्छीए ।

एसा सरस्सई पुण असमग्गा कं न विनडेइ ॥

इति श्रुत्वा राजादयः सर्वेऽपि प्राकृतप्रशंसां कुर्वन्तो विशिष्य तदर्थश्रवणप्रवणा बभूवुः ।

एवं श्रीहेमसूरिभिरनेके कुतीर्थिनः प्रवादाः सज्जनसभायां निरुत्तरीकृताः । श्रीसर्वज्ञशासनस्यैकातपत्रं साम्राज्यं कारितम् । राजप्रतिबोधश्च कृतः ।

*

५१२. अथान्यदा राजा श्रीजिनशासनप्रभावनां कर्तुकामः संघाधिपतिमनोरथमकरोत् । प्रथमं श्रीतीर्थमहिमां श्रीगुरवः प्राहुः—‘राजन् ! त्रिभुवनेऽपि श्रीजिनमयानि तीर्थानि सन्ति । यदुक्तं श्रीभद्रबाहुस्वामिना चतुर्दशपूर्व-धरेण श्रीआचाराङ्गनिर्युक्तौ—

१० ५१३.

जं साभिसेयनिकखमणचरणनानुप्पया य निवाणे ।

दियलोयभवणमंदरनंदीसरभोमनगरेसु ॥

५१४.

अट्टावयमुज्जिते गयगगपए य धम्मचक्के य ।

पासरहावत्तनगं चमरुप्पायं च वंदामि ॥

परं राजन् ! संप्रतिकाले प्रत्यासन्नं महाप्रभावं च श्रीशत्रुञ्जयतीर्थम् । यदुक्तं श्रीअतिमुक्तमुनिना नारदस्य पुरः—

११ ५१५.

जं लहइ अन्नतित्थे उग्गेण तवेण बंभचेरेण ।

तं लहइ तित्थपुत्रं सित्तुज्जगिरिमि निवसंतो ॥

५१६.

केवलनानुप्पत्ती निवाणं आसि जत्थ साहूणं ।

पुंडरियं वंदित्ता सवे ते वंदिया तित्था ॥

५१७.

अट्टावय-संमेए पावा चंपा य उज्जिलनगे य ।

वंदित्ता पुन्नफलं सयगुणियं तं पि पुंडरिए ॥

१२

५१८.

पूआकरणे पुन्नं एगगुणं सयगुणं च पडिमाए ।

जिणभवणेण सहस्सं णंतगुणं पालणे होइ ॥

५१९.

नवि तं सुवन्नभूमी भूसणदाणेण अन्नतित्थेसु ।

जं पावइ पुन्नफलं पूआन्हवणेण सित्तुजे ॥

१३ ५२०.

जं नाम किंचि तित्थं सग्गे पायालि तिरियलोगंमि ।

तं सधमेव दिट्ठं पुंडरिए वंदीए संते ॥

श्रीविद्याप्राप्तौ तु श्रीशत्रुञ्जयस्यैकविंशतिनामानि प्रोक्तानि । विमलगिरिः १. गुक्तिनिलयः २. श्रीशत्रुञ्जयः

३. सिद्धिक्षेत्रम् ४. पुण्डरीकः ५. सिद्धशेखरः ६. सिद्धपर्वतः ७. सिद्धराजः ८. बाहुचलिः ९. मल्लदेवः १०. मनीरयः

११. सहस्रपत्रः १२. शतपत्रः १३. अष्टोत्तरशतकूटः १४. नगाधिराजः १५. सहस्रकमलः १६. ढंकः १७. कपर्दि-

निवासः १८. लौहित्यः १९. तालध्वजः २०. कदंबः २१. इति देव-मनुष्यकृतानि नामानि । श्रीभद्रबाहुस्वामिना

प्रणीते, श्रीवज्रस्वामिनोद्धृते, ततः श्रीपादलिप्ताचार्येण संक्षिप्तीकृते श्रीशत्रुञ्जयकल्पेऽप्युक्तम्—योज्यसंविद्यां

षट्सु अरकेषु अशीति-सप्तति-पष्टि-पञ्चाशत्-द्वादशयोजन-सप्तकरप्रमोऽनूत् । उत्तापिण्यां पुनरुपनीयमानः । यस्मिन्

संख्याता ऋषभमेनाद्यास्तीर्थकराः समवसृताः । श्रीपद्मनाभमुखास्तीर्थकराः समप्यन्ति । श्रीनमिषत्रीस्योपि शनि

ऋषभाद्याः समवसृताः । महाविदेहनिवासिनोऽपि सम्यग्दृष्टयो लोका मानसिकभावेन नित्यं स्मरणं कुर्वन्तीति । प्रथमं श्रीऋषभकेवलोदयाद् भरतेन प्रमाणोपेतं रत्नमयं हैमं रूप्यं च बिम्बत्रयं कारितम् । द्वाविंशतिदेवकुलिकाकलितं हैमचैत्यं च । ततोऽसंख्या उद्धारा जाताः, प्रतिमाश्च असंख्याताः, कोटाकोट्यश्च सिद्धाः । पुण्डरीकगणधरः पञ्च-कोटिभिः सह मुक्तिं गतः । द्रविड-चालिखिलादयो दशकोटिभिः । नमि-विनमी विद्याधरौ कोटिद्वयेन । श्रीऋषभ-सन्ताने भरतेश्वरराज्ये आदित्यशहा महायशो अतिवलः चलभद्रः चलवीर्यः कार्तवीर्यः जलवीर्यः दंडवीर्यश्चिखण्ड-भोक्तारः प्रथमसंघाधिपतिश्रीभरतेश्वरवत् प्राप्तसंघाधिपत्या आदर्शभवनप्राप्तकेवलज्ञाना बहुतरेक्ष्वाकुराजराजकुमार-परिवृताः श्रीशत्रुञ्जये सिद्धाः । अन्येऽपीक्ष्वाकुवंशराजान आदित्यशहाद्याः सगरपर्यन्ताः पञ्चाशत्कोटिलक्षसागराणि यावत् सर्वार्थसिद्ध्यन्तरचतुर्दशलक्षादिश्रेणीभिरसंख्याताभिरत्र मुक्तिं गताः । श्रीरामादीनां कोटित्रयं सिद्धम् । पाण्डवानां विंशतिकोटयः । प्रद्युम्न-शाम्बादीनां सार्द्धाष्टौ कोटयः । नारदाद्याः एकनवतिलक्षाः । अत्रैवाजित-शान्ति-जिनौ वर्षाकालमवस्थितौ । मरुदेवीचैत्यं स्वर्णमयं पुरा बाहुवलिना कारितम् । मरुदेवीसमीपे शान्तिचैत्यं पुरा सुवर्णमयम्, तदग्रे त्रिंशता हस्तैरधः पुरुषसप्तकेन सुवर्ण-रूप्यखानिद्वयम् । ततो हस्तशतेन पूर्वद्वारा रसकूपिका । श्रीशान्तिचैत्याद् हस्ताष्टकेनोद्धारयोग्यं सुवर्णं पादलिप्ताचार्योपदेशेन नागार्जुनेन स्थापितमस्तीति लोकोक्तिः । अष्टमतपसा तुष्टः कपर्दियक्षः श्रीभरतकारितां प्रतिमां वन्दापयति, यदि कश्चित् सत्त्ववानेकावतारी भवति । कल्की दत्तो नाम तीर्थं संपूजं कारयिष्यति । तत्पुत्रो मेघघोषश्चोद्धारम् । ततः २२१४ अनन्तरम्-

५२१. नंदी सूरी अज्जे सिरिप्पभे माणि भद्द-जसमित्ते ।

घणमित्त-धम्मवियडे सुमंगले सूरसेणे य ॥

५२२. एए होही उद्धारकारया जाव सूरीडुप्पसहो ।

पच्छिमउद्धारकरो होही इह विमलवाहणओ ॥

५२३. बुच्छिन्ने वि य तित्थे होही कूडं तु उसहसामिस्स ।

जा पउमनाहतित्थं सुराड्कयपूयसंजुत्तं ॥ - इति तीर्थमहिमा ।

*

§ ९३. अथ राजन् ! रैवतकतीर्थमपि महासुग्रभावं प्रत्यासन्नं च वर्त्तते । अस्य महिमा श्रीविद्याप्राभृते तीर्थमाहात्म्ये गणधरैरुक्तः । श्रीभारत्या काञ्चनवलानके श्रीनेम्यादिमूर्त्तिनमस्करणागतया नारदस्य पुरः प्रोक्तस्तेन च लिखितः । इदं तीर्थमनादियुगीनमाहुः । अवसर्पिण्यामयं शैलः षड्विंशति-विंशति-षोडश-दश-द्वियोजन-धनुःशतोच्चशिखराः । अनादिकाले यस्मिन्नर्हन्तोऽनन्तसिद्धाः । यस्याकारं सुरासुरनरेशास्त्रिभुवनेऽपि पूजयन्ति । अनन्ततीर्थकृतामत्र कल्याणकत्रयमभूत् । अतीतचतुर्विंशतिकायां नमीश्वराद्यानामष्टजिनानां कल्याणकत्रयमभूत् । अस्यां श्रीनेमिनाथस्य । श्रीपद्मनाभाद्या द्वाविंशतिजिना इह सेत्स्यन्ति । इयं मूर्त्तिर्ब्रह्मेन्द्रकृताऽस्या विंशतिसागरोपमकोट्योऽभूवन् । श्रीऋषभा-देशात् भविष्यतो नेमेर्मूर्त्तिर्हैमी रूप्या च भरतेन पूर्वं स्थापिता रत्नमयी चेन्द्रार्पिता । अस्यान्तःकाञ्चनवलानके शक्रनिर्मिते रत्नमूर्त्तिरस्ति शक्रकृता । शक्रकृतं गजेन्द्रपदकुण्डं सर्वर्तुकं भद्रशालवनं पूजार्थम्, पञ्चमारकपर्यन्ते श्रीनेमिमूर्त्तिः स्वर्गे सुरेन्द्रपूज्या भविष्यति, उत्सर्पिण्यां पुनरत्र । यस्य ध्यानेनान्यत्रापि स्थिता भव्या भवचतुष्केन मोक्षं यान्ति । इदं तीर्थं सर्वदा सुरासुरार्च्यम् । तथा श्रीभद्रबाहुप्रणीतं श्रीवज्रस्वामिनोद्धृतं स्वरूपमिदम् -

“छत्तसिलाए सिलासणे दिक्खं पडिवन्नो नेमी । सहसंबणे केवलनाणं । लक्खारामे देसणा । अवलोयणा-उच्चसिहरे निव्वाणं । रेवयमेहलाए कण्हो तत्थ कल्लापतिगं नाऊण सुवण-रयणपडिमालंकियं चेईयतिगं, अंवादेवि च करावेइ । इंदो वि गिरिं कोरिऊण सुवन्नवन्नं बलाणयं रूपमयं चेईयं रयणमया पडिमा प्रमाणवन्नोववेया ।

सिहरे अंवारंगमंडवे अवलौयणासिहरं बलाणमंडवे संबो । सिद्धविणायगो पडिहारो । तहा सत्त जायवा दामोदराणु-
रूवा कालमेह १ मेहनाद २ गिरिविडा(दा)रण ३ एकपाद ४ सिंहनाद ५ खोडिक ६ रैवत ७ नामानः तिबतवेणं
कीडणेणं खित्तवाला उववन्ना । तत्थ य मेहनादो सम्मदिडी नेमिकमभत्तो । मेहलाए गिरिविदारणो । कंचणबला-
णए चउदारे. तत्थ अंवाएसेण पवेसो नन्नहा । तहा अंवापुरओ हत्थवीसाए विवरं तत्थ य अंवाएसेण उववासतिगेणं
सिलुग्घाडणं । हत्थवीसाए संपुडसेत्तगं, समुग्गयपंचयं, अहो रसकूविआ । अमावाए अमावाए उग्घाडइ, गिण्हि-
जइ अंवाएसेण । तहा पञ्चकूडे उववासतिगं काऊण सरलमग्गेण चलिपूजणेणं सिद्धविणायगो लब्भइ । तत्थ
य चित्तिया सिद्धी । दिणमेगं ठाइवं । जइ पच्चखो हवइ । तओ राइमईए गुहाए कमसएणं गोदोहियाए पवेसे
रसकूविया किसिणचित्तवल्ली । राइमईए पडिमा रयणमया, अंवा रूपमया चिडंति । तहा छत्तसिला घंटसिला
कोडिसिला तिगं पन्नत्तं । छत्तसिलामज्झमज्झेण कणयवल्ली । सहसंचवणमज्झे रयय-सुवण्णमयचउवीसं । लक्खारामे
११ वावत्तरी चउवीसं जिणाण गुहा पन्नत्ता । कालमेहस्स पुरओ सुवण्णवालुयाए नईए सट्ठकमसयतिएणं उत्तरदिसीए
गमित्ता गिरिगुहं पविसित्ता, न्हवणं उदएण काऊण ठिए उववासपंचहिं दुवारसुग्घइ । मज्जे पढमदुवारे सुवन्न-
खाणी, दुइए रयणखाणी । तत्थ एगो कण्हमंडारो अन्नो दामोदरसमीवे । अंजणसिलाए अहोभागे रययसुवन्न-
धूली पुरिसवावीसेहिं पन्नत्ता ।

५२४.

तस्सत्थमणे मंगलयदेवदाली य संतु रससिद्धी ।

सिरिवयरोवक्खायं संघसमुद्धरणकज्जंमि ॥

५२५.

सस्सकडाहं मज्जे गिण्हित्ता कोडिविंदुसंजोए ।

घंटसिलानुन्नयजोयणाओ अंजणगवरसिद्धी ॥

रत्नजाति-महौपध्यादिकं यद् विश्वत्रये वर्तते, तत् सर्वमत्रास्ति ।

अन्यान्यपि चित्ताह्लादकानि पुण्यानि श्रीजिनमयानि तीर्थानि ग्राम-पुर-पत्तन-पर्वतादिषु सन्ति । तेषु सर्वत्र

१२ शासनप्रभावकाः सुंश्रावका दर्शनविशुद्ध्याद्यर्थं तीर्थयात्रां कुर्वन्ति । करणीयमेतत् । कुतं पुरा श्रीभरतेश्वरादिभिर्भू-
पतिभिः । एतत् श्रीतीर्थद्वयमाहात्म्यमाकर्ण्य राजा सपरिकरस्तीर्थयात्रासामग्रीमकारयत् ।

१३ ५२४. महता महेन श्रीदेवालयप्रस्थाने सज्जायमाने देशान्तरायातेन पुरुषयुग्मेन—'त्वां प्रति डाहलदेशीयः
श्रीकर्णनृपतिरूपैति—' इति विज्ञप्तः । खेदविन्दुतिलाकितं ललाटे दधानो मन्निवाग्भटेन साकं साध्वसध्वस्तसंधा-
धिपत्यमनोरथः प्रभोः पदान्ते स्वं निनिन्द ।

१४ ५२५. श्रेयांसि बहुविधानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां फापि यान्ति विनायकाः ॥

अथ नृपतेस्तस्मिन् महामये समुपस्थिते किञ्चिद्वचार्थं 'द्वादशे यामे भयतो निवृत्तिर्भविष्यति' इति आदिश्य
विसृष्टे नृपः । किंकर्तव्यमूढो यावदास्ते, तावन्निर्णीतवेलासमागतनरयुग्मेन 'श्रीकर्णो दिवंगतः' इति विज्ञप्तः ।
ताम्बूलमुत्सृज्य कथमिति पृष्टौ तौ ऊचतुः—'कुम्भिकुम्भस्यलस्यः श्रीकर्णो निशि प्रयाणं कुर्वन् निद्रागुद्रितलोचनः
कण्ठपीठप्रणयिना सुवर्णशृङ्गलेन प्रविष्टवटशालपादेन उल्लम्बितः पश्यतामभितवान् । तस्य संस्कारानन्तरभावां
१५ चलितौ'—इति ताभ्यां विज्ञप्ते तत्कालं द्वासप्ततिसहस्रसामन्तैः समं राजा श्रीतीर्थयात्राभेरीमवाद्ययत् । सर्वदेशेषु
कुङ्कुमपत्रिकाः प्रैपीत् । तत्रः श्रीसंवमेलापके स्वगजाश्वरयपत्तिपरिवृता द्वासप्ततिसामन्ताः, मन्त्री चागभटः, २४
प्रासादकारको नृपमान्यो नागश्रेष्ठिसुत आभटः, पदभापाकविचक्रवर्ती श्रीपालस्तनूपुत्रः सिद्धपालः,
कवीनां दादृणां च धुर्यो माण्डागारिकः कपर्दी, प्रह्लादनपुरनिवेशको राणप्रह्लादनः, ९९ दक्षसुपर्णस्वामी
श्रेष्ठी छाडाकः, राजदौहित्रिकः प्रताप्रमल्लः, १८०० व्यवहारिणः, श्रीहेमसूरयः । अन्येऽपि लोका ग्राम-

नगरस्थाननिवासिनो बहवः । षड्दर्शनानि । बहवो बन्दिजनाः । स्थाने स्थाने प्रभावना, जिने, जिने छत्र-चामरादि-
प्रदानम् । स्थाने स्थाने सत्पात्रपूजा । याचकानां मनोवाञ्छिता सिद्धिः । एवं परिवृतो प्रभुणा द्विधोपदिश्यमान-
वर्त्मना धुन्धुकपुरे प्राप्तः । प्रभूणां जन्मगृहभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे शोलिकाविहारे प्रभावनां विधि-
त्सुर्जातिपिशुनानां द्विजातीनामुदितमुपसर्गं वीक्ष्य तान् विषयतादितान् कुर्वन् श्रीशञ्जयतीर्थं प्राप । पादचारेण
पर्वताधिरोहणम् । श्रीजिनेन्द्रप्रासादद्वारे सपादसेतिकामौक्तिकैः प्रासादद्वारवर्द्धापनकम् । मध्ये प्रदक्षिणात्रयम् ।
प्रथमपूजायां नवाङ्गेषु नवरत्नानि लक्षमूल्यानि । अष्टाहिकामहोत्सवः । सुवर्ण-रूप्यादिसप्तध्वजाप्रदानम् । चैत्यपरि-
पाट्यां वामहस्तं श्रीगुरुणां हस्ते लग्नं वीक्ष्य महं कपर्दी प्राह—

५२७.

श्रीचौलुक्य ! स दक्षिणस्तव करः पूर्वं समासूत्रित-

प्राणिप्राणविघातपातकसखः शुद्धो जिनेन्द्रार्चनात् ।

वासोऽप्येष तथैव पातकसखः शुद्धिं कथं प्राप्नुयात्

न स्पृश्येत करेण चेत् यतिपतिः श्रीहेमसूरिप्रभोः ॥

१६

प्रमुदितो राजा । अवारितान्नदानयाचकसत्काराः प्रवर्तन्ते ।

§९५. मालोदघट्टनप्रस्तावे उदयनसुतादिमहापुरुषसंघश्रेणिभृते धर्मशिलायां महं वाग्भटः प्रथमं लक्षचतुष्क-
भवदत् । प्रच्छन्नधार्मिकः कश्चित् कथापयत्यष्टौ लक्षाः । एवमन्योन्येष्वीश्वरेषु वर्द्धयत्सु कश्चित् सपादकोटीं
चकार । चमत्कृतो राजोवाच—‘उत्थाप्यतां स यो गृह्णाति’ । उत्थितः स यावत् दृश्यते तावद् वादरमलिनवसनो
वणिगरूपो विलोकितः । राजा वाग्भटो भाषितः—‘द्रव्यसुखं कृत्वा देहि’ । श्रीवाग्भटो वणिजा सहोत्थाय
द्रव्यसुखं पप्रच्छ । वणिजा सपादकोटिमूल्यं माणिक्यं दर्शितम् । मन्त्रिणा पृष्ठम्—‘कुत इदं ते ?’ । वणिगाह—
‘महूअकवास्तव्यो मत्पिता हंसाख्यः सौराष्ट्रिकः प्राग्वाटान्वयः । अहं तदभूर्जगडः । माता मे धारु-
नाम्नी । मत्पित्रा निधनसमयेऽहं भाषितः—“वत्स ! चिरं कृताः प्रवहणयात्राः । फलिताश्च मे । मेलितं व्रनं तेन
च प्रत्येकं सपादकोटिमूल्यं माणिक्यपञ्चकम् । अधुना प्रभुऋषभचरणौ शरणं मे । अनशनं प्रतिपन्नम् । क्षमिताः
सर्वे जीवाः । एकं माणिक्यं श्रीऋषभाय, एकं श्रीनेमिनाथाय, एकं चन्द्रप्रभाय, माणिक्यद्वयमात्मनोऽन्तिके
‘दध्याः ।’ मामिति निगद्य गतः परलोकं पिता । तज्जनकवचनसमर्थनाय जनन्याः सहाहमागतः । सा कपर्दि-
भुवने मुक्ताऽस्ति । तामष्टषष्टितीर्थाधिकां मालां परिधापयिष्यामि ।’ श्रुत्वा हृष्टो राजा मन्त्री संघश्च । मालापरिधानं
कृतं तेन जगडेन वणिजा । तन्माणिक्यं हेम्ना खचित्वा ऋषभाय कण्ठाभरणं राजा कारयामास ।

महापूजावसरे चारणः पपाठ—

५२८.

इक्कह फुल्लह माटि देयइ जु नरसुरसिचसुहइ ।

एही करइ कु साटि कट भोलिम जिणवरतणी ॥

२६

नवकृत्वः पठने नवलक्षदानं द्रम्माणाम् । आरात्रिकावसरे महादानम् ।

§९६. ततो राजा स्वं कृतार्थं मन्यमानः, कृत्वा अमानमहिमानं श्रीरैवतदैवतं मनस्याध्याय सपरिकरस्तद्विशं प्रति
प्रयाणमकरोत् । पथि च वृक्षानपि पट्टकूलपरिधापनिकया सन्मानयन् रैवतासन्ने समायते, अकस्मादेव पर्वत-
क्रमे सञ्जायमाने श्रीहेमचन्द्राचार्या नृपं प्राहुः—‘इयं छत्रशिला युगपदुपेतयोर्द्वयोः पुण्यवतोरुपरि पतिष्यति ।’
इति वृद्धपरंपरा । तदावां पुण्यवन्तौ, यदियं गीः सत्या भवति, तदा लोकापवादः । नृपतिरेव दैवं नमस्करोतु,
न वयम्—इत्युक्ते नृपतिनोपरुध्य प्रभव एव सद्देन सह प्रेषिताः, न स्वयम् । छत्रशिलामार्गं परिहृत्य परसिन् मार्गे
जीर्णप्राकारपक्षेन श्रीवाग्भटकारितपथां चटितः । तत्र स्नात्रविधिपूर्वकं स्नात्रपूजादानं सर्वेस्थानेषु । लक्षाराम-
सहस्राव्रवचन-चन्द्रगुप्ताम्बिकावलोकनाशिखर-शाम्ब-प्रद्युम्नादिषु चैत्येषु चैत्यपरिपाटीं कृतवान् महाप्रभावनां च ।

आरात्रिकावसरे चारणः पपाठ -

५२९.

लाछि वाणि मुहकाणि ए तहं भागी मुह मरउं ।
हेमसूरि अत्थाणि जे ईसर ते पंडिआ ॥

वन्दनकसमये नृपस्य पृष्ठौ हस्तप्रदाने [अन्यः] चारणः -

५३०.

हेम तुहारा कर मरउं जिहिं अचब्बुअ रिद्धि ।
जे चांपइ हेठामुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

द्वयोस्त्रिः पाठे लक्षत्रयमौचित्यमदात् । ततः परमेश्वरं तुष्टाव ।

५३१.

आजन्म कलिताजिह्मपरब्रह्ममयात्मने ।

चिदानन्दपदस्थाय श्रीनेमिस्वामिने नमः ॥

॥ अथोभयतीर्थयात्रयाऽऽत्मानं पवित्रीकृत्य राजा सपरिकरः पथि प्रभावनां कुर्वाणः श्रीपत्तनमाजगाम ।
श्रीढमहिम्ना नित्यं धर्मध्यानपरो दिनानि सफलयति ।

*

॥ ९७. अथ श्रीकुमारपालेन द्वासप्ततिसामन्ता भूपालाः स्वाज्ञां ग्राहिताः । अष्टादशदेशेषु अमारिपटहो दापितः ।
चतुर्दशसु देशेषु अर्थवलेन मैत्रीवलेन च विनयेन च जीवरक्षा कारिता । १४४४ नवीनप्रासादेषु कलशाधिरोपणं
कारितम् । १६००० जीर्णोद्धारेषु कलशध्वजारोहोऽकारि । सप्तभिस्तीर्थयात्राभिरात्मा पवित्रितः । एकविंशति ज्ञान-
कोशलेखनम् । द्वासप्ततिलक्षमृतकद्रव्यपत्रं फाटितवान् । ९८ लक्षप्रमाणं द्रव्यमौचित्ये दत्तम् । परमार्हतविरुद्धं
लब्धम् । आजन्म परनारीसहोदरविरुद्धं च । सप्तव्यसनानि निवारितानि । श्रीसद्धर्ममक्ति-साधार्मिकवात्सल्य-त्रिजिनार्था-
द्विरावश्यक-पर्वदिनपौषधादान-शासनप्रभावना-दीनोद्धारपरोपकारादिपुण्यकृत्यान्त्यनेकधा कृतानि ।

५३२.

कुमारपालभूपस्य किमेकं वर्ण्यते क्षितौ ।

जिनेन्द्रधर्ममासाद्य यो जगत् तन्मयं व्यधात् ॥

*

॥ ९८. अत्रान्तरे च निर्व्यूढराजव्यापारौ विहितानेकनवीनप्रासादजीर्णोद्धार-परोपकार-दीनोद्धारदिपुण्यकृत्यौ कृत-
श्रीजिनशासनप्रभावनौ भन्निवाह-डदेव-आंबडौ स्वर्गं जग्मतुः ।

अथैवं काले श्रीकुमारपालभूपालः श्रीहेमसूरिश्च कृतकृत्या महसा तपसा वयसा च वृद्धौ जातौ । परं
श्रीहेमसूरिगच्छे विरोधः । रामचन्द्र-गुणचन्द्रवृन्दमेकतः, एकतो बालचन्द्रः । तस्य तु राजप्राप्तव्याऽ-
जयपालेन सह मैत्री । अन्यदा राजा श्रीगुरुं पृच्छति स्म - 'भगवन् ! अपुत्रोऽहं, कं स्वराज्यपदे स्थापयामि ?'
॥ श्रीगुरुभिरुक्तम् - 'राजन् ! अयं भागिनेयः प्रतापमह्यः प्रजाप्रियो न्यायधर्मनिष्ठो बहुराज्यर्गीयसम्मतो राज्यभार-
धुराधुरीणोऽस्ति । अजयपालोऽप्यस्ति परं न तत्सङ्गरहः, न न्यायनिष्ठः, न धर्मप्रियः, न जनानुरागः । यदुक्तम् -

५३३.

धर्मशीलः सदा न्यायी पात्रे त्यागी गुणादरः ।

प्रजानुरागसम्पन्नो राजा राज्यं करोति सः ॥

न चायमेवंविधगुणवान् । अजयपालात् तु तत्कारितधर्मस्यानक्षयः क्रियानस्ति' । एवं गमे कृते बालचन्द्रेण
॥ स्वरूपमेतदजयपालाय न्यवेदि । तस्य रामचन्द्रादिषु महादेवः समजनि ।

अत्रावसरे चतुरशीतिवर्षायुषः श्रीहेमसूरिवराः परिज्ञातनिजावसानसमयाः समन्योचितं विकीर्षयः समस्त-
श्रीसंपन्नं स्वकीयगच्छं श्रीकुमारपालनृपतिं चाहूय, 'तवापि पण्मासशेषमायुस्ती'ति प्रज्ञापनां कृत्वा, दशपाञ्च-
राधनां विधाय, समाधियोगसाधितस्वकृत्याः -

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
स्वात्मावबोधसम्भूतज्योतिषेति व्यभावयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिदीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्त्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्थाणुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किमु तदिह बहिर्भावमाविष्करोषि ॥

इति सञ्चिन्त्य चरमोच्छ्वाससमये दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरागरुभिः कृते संस्कारे तद्भस्म पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकव्याजेन १०
नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यमृत्सायां गृह्यमाणायां 'हेमखड्ग' इत्यद्यापि सा
प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

५३९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विरहेणास्तोकशोकाश्रुजलाविललोचनः श्मशाननिभां राजसभां मन्यमानस्तत्र
नायाति; दुर्गतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हानि न धारयति; अयमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न
करोति । भोगान् संसाररोगानिव मन्यते । लास्यहास्यादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- १५
कलाकलापकुशलैरपि अनेकधा विनोद्यमानोऽपि न कापि रतिं प्राप । सचिवैर्विज्ञप्त इदमवादीत्—'स्वपुण्यार्जितोत्तम-
लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव सप्ताङ्गराज्यम् । सर्वया परिहार्यराजपिण्डदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि
जगद्गुरोरङ्गे न लग्नं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचितं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं ग्रहाणाम् ।
प्राप्ता पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन भुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तंगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भानुः ॥

इत्याकर्ण्य राजा, शोकं किञ्चित् स्तोकं कृत्वा, श्रीगुरुणां गुणान् लोकंष्टणान् स्मारं स्मारं सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ स्वयम्,
स्वर्धनोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डसान्द्रद्रवैः ।
अर्चामोऽम्बुदमौक्तिकैर्यदि तदाऽप्यानृण्यमस्तु क्व नो,
विश्वेश्वर्यदजैनधर्मविविधान्नायासिहेतू ह्यम् ॥

५३९. श्रीहेमसूरिप्रभुपादपद्मं वन्दे भवाब्धेस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपट्टान्नरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥

§ १००. ततः श्रीगुरुविरहातुरो राजा यावद्वैहित्रं प्रतापमल्लं राज्ये निवेशयति, तावत् किञ्चित् कृतराजवर्गभै-
दोऽजयपालो भ्रातृव्यः श्रीकुमारपालदेवस्य विषमविषमदात् । तेन विधुरतिगात्रो राजा ज्ञातभ्रातृव्यप्रपञ्चः
स्वाधीनां विषापहारशुक्तिकां पुरा कोशे स्थापितां शीघ्रमानयतेति निजासपुस्वानादिदेश । ते च तां पुराऽप्यजयपालेन
गृहीतां ज्ञात्वा तूष्णीं स्थिताः । अत्रान्तरे व्याकुले समस्तराजकुले विषापहारिशुक्तिकाया अनागमनहेतुं ज्ञात्वा
कोऽपि चारणः पपाठ—

५४०.

कुमरड ! कुमरविहार एता काहं करावीया ।
ताहं कु करिसइ सार सीप न आवहं सयं घणी ॥

इत्याकर्ण्य राजा यावद्विमर्शं करोति, तावत् कोऽप्यवसरावेदकः पपाठ—

५४१.

कृतकृत्योऽसि भूपाल ! कलिकालेऽपि भूतले ।
आमन्त्रयति तेन त्वां विधिः स्वर्गे यथाविधि ॥

इति श्रुत्वा राजा शुक्तेरनागमनकारणं ज्ञात्वा सर्वसमक्षमित्युवाच—

५४२.

अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकपिशा विश्राणिताः कोटयो,
वादेषु प्रतिवादिनां प्रतिहताः संस्कारगर्भा गिरः ।
उत्त्वातप्रतिरोपितैर्नृपतिभिः सारैरिव क्रीडितं,
कर्त्तव्यं कृतमर्थना यदि विधेस्तत्रापि सज्जा वयम् ॥

५४३.

इत्युदीर्य स्वधैर्येण भूपतिर्भूरिभाग्यवान् ।
लक्षं लक्षं ददौ तोषादनयोः पारितोषिकम् ॥

§ १०१. ततो राजा त्रिंशद्वर्षानष्टौ मासान् सप्तविंशतिदिवसान् साम्राज्यं कृत्वा कृतार्थी कृतपुरुषार्थः सर्वं विरसावसानं
विज्ञाय विज्ञशिरोमणिः प्राणान्ते दशधाराधनां विधाय स्वचित्ते श्रीपञ्चपरमेष्ठीप्रतिष्ठाप्रणष्टकष्टः समाधिस्ताधीनसाध्यः
परमविधिना चरमोच्छ्वासे त्यक्तशरीरादिममत्वस्तत्त्वपरिज्ञानवान् प्राणान् अत्याक्षीत् ।

५४४.

सर्वज्ञं हृदि संस्मरन् गुरुमपि श्रीहेमचन्द्रं प्रभुम्,
धर्मं तद्गदितं च कल्मषमपीप्रक्षालनापुष्करम् ।
व्योमाग्निर्यम(१२३०)वत्सरे विपलहर्ष्युत्सर्पिं मूर्छाभरो,
मृत्वाऽवाप कुमारपालनृपतिः स व्यन्तराधीशताम् ॥

ततो लोके हाहाकारो महानभूत् । सर्वत्रलोकानामिति गिरः प्रादुरासन्—

५४५.

आकर्ण्य प्रतिकाननं पशुगणाञ्चोत्सुक्यभूपत्ययम्,
क्रन्दन्तः कर्णं परस्परमदो वक्ष्यन्ति निःसंशयम् ।
योऽमृष्टः कुलघर्दनः स सुकृती राजर्षिरसं यगौ,
यूपं यात दिगन्तरं श्रद्धितं रे नो चेन्मृता व्याघनः ॥

५४६. नाऽभूद् भविता चात्र हेमसूरिसमो गुरुः ।
श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥
५४७. आज्ञावर्तिषु मण्डलेष्वष्टादशस्वादरा-
दब्दान्येव चतुर्दश प्रसृमरीं मारिं निवार्यौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभां चतुर्दशशतीसंख्यान् विहारांस्तथा,
कृत्वा निर्मितवान् कुमारचपतिजैनो निजैनो व्ययम् ॥
- *
५४८. कर्णाटे गूर्जरे लाटे सौराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।
उच्चायां चैव भंभेर्या मारवे मालवे तथा ॥
५४९. कौंकणे तु तथा राष्ट्रे कीरे जाङ्गलके पुनः ।
सपादलक्षे मेवाडे दीपे (ढीह्यां ?) जालन्धरेऽपि च ॥
५५०. जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम् ।
वादनं न्यायघण्टाया रुदतीधनवर्जनम् ॥
- *
५५१. किञ्चिद्गुरुमुवाञ्छुत्वा किञ्चिदक्षरदर्शनात् ।
प्रबन्धोऽयं कुमारस्य भूपतेर्लिखितो भया ॥

॥ इति कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः समाप्तः ॥

[अथ ग्रन्थलेखनप्रशस्तिः ।]

श्रीमच्छ्रीचैत्रगच्छेशा श्रीधनेश्वरसूरयः ।

ततः क्रमागतास्मि श्रीभुवनेन्दुसद्गुरुन् ॥ १ ॥

देवभद्रगणीशानां शिष्याः श्रीगच्छनायकाः ।

विजयचन्द्रसूरीन्द्रास्तपसा द्योतिताम्बराः ॥ २ ॥

वज्रसेन-पद्मचन्द्र-खेमकीर्त्तिस्तथा गुरुः ।

हेमकुम्भमुनीन्द्रश्च श्रीयशोभद्रसूरिराह ॥ ३ ॥

श्रीरत्नाकरसूरीणां नाम्ना नश्यति कल्मषम् ।

मुनिशेखरयोगीन्द्रं धर्मदेवगुरुं वरम् ॥ ४ ॥

ज्ञानचन्द्राभयसिंहसूरिं तपःपरायणम् ।

हेमचन्द्रप्रभुं वन्दे गुणश्रेणिविभूषितम् ॥ ५ ॥

भविकजनसमूहैः सेव्यपादारविन्दम्,

रविकिरणसकासं चन्द्रमाकारसौम्यम् ।

भवजलनिधिनावं दुःखपाशप्रणाशम्,

जयतिलकगुरुं श्रीसूरिराजं नमामि ॥ ६ ॥

धर्मशेखर-माणिक्यसूरिं माणिक्यसंनिभम् ।

रत्नसागरसूरीन्द्रं रत्नसिंहगुरुं तथा ॥ ७ ॥

उपाध्यायपदे श्रीमन्मुनिरत्नगणीश्वरान् ।

नौमि पण्डितसाधूनां क्रमाम्बुजमहं सदा ॥ ८ ॥

श्रीगच्छेशक्रमाम्भोजसेवने अमरास्सदा ।

दयावर्द्धननामानः पण्डितास्सपरिच्छदाः ॥ ९ ॥

वेद-रस-वेद-चन्द्रे गते विक्रमवत्सरे ।

अव्यलोकप्रबोधाय स्थिता देवलपाटके ॥ १० ॥ -सुग्मम् ।

तेषामादेशतः आद्वैः श्रीकुमारनरेशितुः ।

घृत्तं लिखापितं रम्यं गच्छोपकृतिहेतवे ॥ ११ ॥

यावन्मेरुमहाशैलो यावन्मन्त्र-दिवाकरी ।

सूयात् तावत् पुण्यघृत्तौ संघे चरित्रपुस्तकम् ॥ १२ ॥

चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध ।

चौलुक्यवंशेग(शध्व)जः श्रीकुमारपालदेवः—

एको यः सकलं कुतूहलितया म(व)भ्राम भूमीतलं
प्रीत्या यस्य पतिंवरा समभवत् साम्राज्यलक्ष्मी स्वयम् ।
श्रीसिद्धाधिपविप्रयोगविधुरामप्रीणयत्(द्) यः प्रजां
कस्यासौ विदितो न गूर्जरपतिश्चालुक्यवंशध्वजः ॥ १ ॥

§ १. तस्य प्रबन्धो लिख्यते । यथा—श्रीपत्तने श्रियां निकेतने श्रीसिद्धच[क्र]वर्त्ती राज्यं करोति ।
तस्य पितृव्यस्य त्रिभुवनपालदेवस्य कुमारपालदेवः सुतोऽस्ति । पुत्र्यौ द्वे स्तः । एका प्रेमलदेवी,
सपादलक्षाधिपतिना आनाकेन नृपतिना परिणीता । द्वितीया नामलदेवी, राज्ञा महासाधनिकेन प्रता- 10
पमल्लेन परिणीता । अन्यदा श्रीसिद्धराजो निरपत्यश्चिन्तयति—

निर्नामताम्बुधौ मज्जद् राज्यभूवलयोद्धृतौ ।
पुत्राः क्रीडावराहन्तः संपद्यन्ते कृताऽऽत्मनाम् ॥ २ ॥
घटिकाऽप्येकया घट्या कुण्डीपयसि मज्जति ।
गोत्रं पुनरपुत्रस्य क्षणान्निर्नामताम्भसि ॥ ३ ॥

इति विचिन्त्य देवपत्तने श्रीसोमेश्वरयात्रायै चचाल । तत्र गत्वा सोमेश्वरः पूजादिभिराराधितः ।
स प्रत्यक्षीभूय उवाच—‘स्कन्धे विहङ्गिकां विधाय इहाऽऽगमने कष्टं कथं कृतम्?’ । तेनोक्तम्—‘किं तेन ?
राज्यार्थम्’ । ‘राज्यधरस्ते कुमारपालदेवो भविष्यति’ । नृपो निवृत्त्याऽऽयातस्त्वेवमचिन्तयत्—‘चेदमुं मारयामि
तदा सोमेश्वरः सुतं यच्छति’ । अतस्तं मारयितुमारेभे । साप (सोऽपि) विंशद्वर्षदेशीयः पुराच्छत्रो निस्ससार ।
अमन् ससवारं केदारयात्रामकरोत् । अन्तराऽन्तरा पत्तने छन्नमभ्येति । 20

§ २. एकदा तपश्चि(स्त्रि)वेषधरः केनापि नृपाय निवेदितः । मार्ग्यमाणो न दृष्टः । सज्जनकुललेन कच्चकोठी-
मध्ये नीवाहे प्रक्षिप्य राजपुरुषेभ्यो रक्षितः । तज्जायया उक्तम्—‘रक्ष रक्ष, असौ ते चित्रकूटं दास्यति’ ।
अथ निःसृत्य नष्टः ।

§ ३. पुनरेकदा तपश्चि(स्त्रि)वेषधरः पत्तनं प्रविष्टः । अनादिराउलमठे प्रविष्टः । तत्र अमन्नेकदा श्रीहे-
माचार्याणां पो(पौ)षधागारे प्रविष्टः । व्याख्याने जायमाने कमलिकोपरि भरितवेष्टनं दृष्टम् । तेन चिन्तितम्— 25
‘याचिष्येऽमुं जटावेष्टनाय, पर(रं) दास्यन्ति न वा इति वक्तुं न शक्नोति’ । ऊर्ध्वं दृष्ट्वा श्रीहेमाचार्यैर्नि(नि)र्व्य-
ञ्जनमालोक्य उक्तम्—‘क्षुल्लक! राजपुत्रार्थं पट्टं मुञ्च’ । तेन सक्रोधमुक्तम्—‘अहं राउलो वा राजपुत्रो वा ?’
गुरुभिरुक्तम्—‘उत्स(त्सु)को मा भव । यदा भविष्यसि तदा राजानं भणिष्यामि’ । तेन स्वजटाभिः पदौ प्रमा-
ज्योक्तम्—‘कदा[स उ]ष्णो वासरो भावी?’ । तदा ‘संवत् ११९९ वर्षे मागसिरवदि ४ रवौ तव राज्यम्’—
पत्रिकाऽर्पिता । ‘परं निकटा आपदस्ति, शीघ्रं मे पौषधागारे समागन्तव्यम्’ । 30

इतः केनापि नृपा[य] तपश्चि(स्त्रि)वेषो भटस्थो निवेदितः । राज्ञा तपश्चि(स्त्रि)नो निमन्त्रिताः । अना-
दिराउल्लस्तपश्चि(स्त्रि)सप्तशत्या भोजनाय गतः । इतः तपश्चि(स्त्रि)नां पार्श्वयोः खड्गधरा नराः स्थापिताः ।
तेषामिदमुक्तम्—‘यस्य तपश्चि(स्त्रि)नोऽहं पादौ क्षालयन् विमुच्य उपरि यामि स [मा]रणीय एव’ । इतस्तस्य
पदक्षालने नृपश्चरणलक्षणं ललाटं चालोक्य विमुच्य ‘निर्विण्णोऽहम्’ । पुरोहितं तत्र ने(नि)युज्य उपरि गतः ।
तद्वाग्यात् संज्ञा सुभटानां विस्मृता । ततः कुमरिक एकं करं उदरे दत्त्वा, एकं मुखे [दत्त्वा] पित्तप्रकोपव्याजा-
न्नष्टः । इतः श्रीहेमाचार्या मुक्तोत्तरं द्व(द्वा)सुदघाट्य ऊर्ध्वाः सन्ति । सोऽपि पौषधागारे प्रविष्टः । उपवरकान्तः
प्रक्षिप्य गुरुभिस्तालकं दत्तम् । पश्चाच्छृपः कलकलमश्रुत्वा पत्नीन् हृकयामास । भरटिका विस्मृताः । ‘२! २!
विलोकयत तम्’ । अश्ववाराः प्रसृताः । श्रीहेमाचार्यपौषधागाररथ्यायां समायाताः । एकेन दृष्टिकेन महेश्व-
रिणा पृष्टाः—‘किमवि(व)लोक्यते?’ तैरुक्तम्—‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘श्वेताम्बराणां पौषधागारेऽस्ति’ ।
तत्र गताः । नतिपूर्वं हेमाचार्याः पृष्टाः—‘अत्र कुमरिकः कथ्यते’ । ‘तं न विद्मः । कोऽपि भिक्षुको द्वारं प्रैर्य
प्रविष्टोऽस्यां निःश्रेण्यां अधिरुह्य गतः’ । ते गताः । पुनर्ब्र(ब्र)मन्तो रथ्याद्वारे समायाताः । तेन वणिजा उक्तम्—
‘किमवलोक्यते?’ ‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘तत्र किं न प्राप्तेः?, चलत दर्शयामि’ । अग्रे भूतः, समायातः ।
उक्तम्—‘कुमरिकं [कथं] नापर्य(पर्य)त?’ तैरुक्तम्—‘विलोकयत’ । सोऽपि राजपुरुषैः सह शोधितुं प्रवृत्तः ।
तालकं दृष्टम् । ‘अमुमपाकुस्त, इहाऽऽस्ते’ । पूज्यैरुक्तम्—‘असौ राजपाटकवास्तव्यस्य व्यव० धरणिगस्य
भाण्डशाला । ततः कुञ्चिकामानीयोद्घाटयत’ । राजपुत्रैरुक्तम्—‘कस्तत्र गत आयातो वा?, चलत’ । स कथयति—
‘मा व्रजत, अस्त्येव’ । इतो राज्ञा चिन्तितम्—

मृग-मीन-सज्जनानां तृण-जल-संतोषविहितवृत्तीनाम् ।

लुब्धक-धीवर-पिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ४ ॥

एवं चिन्तयन् निरशनो दिनत्रयमस्यात् । तृतीयदिनरात्रौ भाण्डागारिकपक्षी पौषधागारे समायातः ।

परिजनं बाधे स्थाप्य नमस्कारं कृत्वा उपविष्टः । गुरुभिरुक्तम्—‘कोऽप्यस्माभिर्भवद्दलाद् यदन्यायः कृतस्तत्र किम्?’
तेनोक्तम्—‘न संभाव्यते ।’ ‘भविष्यति चेत्?’ ‘तदा वारयितुं क्षमः’ । उक्तम्—‘कुमरिकः स्थापितः’ । ‘किं
तेन नृपापथ्यकारिणा?’ ‘असौ कालेन महाप्रभावको भावी; परं दिनत्रयं निरशनस्य जातम्’ । ततो द्वासुद-
घाट्य स्ववेषं परिधाप्य गृहं नीत्वा मासं यावच्छन्नं स्थापितः । इतः पत्रदौःस्थ्ये सति नृपेन(ण) भाण्डागारिक
उक्तः—‘त्वं याहि, मार्गसौरध्यं कुरु’ । भाण्डागारिवेणान्यकरभी शोधिता(?) । स्वयं तथैव स्थितः । महिनीत्वा
योजनविंशति प्रान्ते सुमोच ।

*

§ ४. स भ्रमन् कान्ती[नगरी गत]स्तत्र सरसि तटे प्रासादे शिरः पूज्यमानं दृष्ट्वा पप्रच्छ—‘किमेतत् शिरः
पूज्यते?’ देवार्चकेनोक्तम्—‘अत्र सरसि तपस्व(रक)रस्य शिरः केनापि निः[?]कृत्य क्षिप्तम् । तदनु तन् प्रातः घातटे
(प्रात)रिदं भूते—‘मुहति’ [ज]वात् उक्त्वा पुनः प्रातर्वक्ति । नृपेणामात्याः पृष्टास्तेष्व पण्डिताः । तैर्मासो
याचितः । मुख्यपण्डितः स्वगृहे सूत्रं कृत्वा निर्ययौ । अट्ठी भ्रमन्नेकस्मिन् कोटरे रात्रौ स्थितः । तत्र गृध्रे मृग [?]
सन्ति । लघुभिरुक्तम्—‘ता[?] अस्माकं [धुधा] । ता[?] तेनोक्तम्—‘दिनत्रयानन्तरं यास्यति’ । ‘कथं?’ प्रत्यासन्न-
पुरे [नृपेण] पण्डिताः शिरसो वाक्यं पृष्टाः, ते न जानन्ति, नेन्द्रेणान् सकुटुम्भान् व्यापादयिष्यन्ति । तै[?]
पृष्टम्—‘तात ! किं कारणम्?’ निर्धन्य कृते उक्तम्—‘लोभेन मुहति’ । ततः पण्डितेन धुनम । यदमायातः ।
मासश्रा(श्रा)न्ते नृपेणाऽऽहृतस्तेन सरसि गत्वा उक्तम्—‘यदि हा(लो)भेन मुहति, तदा पुनर्मासं यास्यम्’ ।
शिरस्तथैव स्थितम् । तं (तत्र) नृपेण प्रासादः कृतः । अतो मय्ये शिरः पूज्यते’ ।

§५. ततः कुडंगेश्वरप्रासादे श्रीसिद्धसेन-दिवाकरेण स्वयं लिखितां गाथां ददर्श-

पुण्णे वाससहस्रे सयमि वासाण नवनवइ अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विकमराय ! सारिच्छो ॥ ५ ॥

एतां दृष्ट्वा श्रीहेमसूरीणां वचो निश्चिकाय ।

§६. एकदा कापि वृक्षतले निविष्टः । पत्रपति(?)मूख(प)केनाऽऽकृष्य द्रम्माणां शतपञ्चकं पुञ्जीकृतं दृष्ट्वा, 5
जग्राह । स अदृष्ट्वा मृतः । नृपः पश्चात्तापपरो जज्ञे ।

§७. इत एकदा शीतार्तो जावालिपुरप्रत्यासन्ने वाघराग्रामे गतः । तत्र तिहुणसिंहव्यवहरकगृहे
गोजार्या शीतरक्षायै कम्बलमेकं याचित्वा सुष्वाप । गच्छन् तमेवाऽऽदाय गतः ।

§८. क्रमेण कश्चित् व्यवहारी भार्या नीत्वा प्रौढपरिकरेण पत्तनं प्रतिनिवृत्तः । तेन सार्थेन मिलितः ।
सार्थे स्थिते भोजनवेलायां सार्थपेन स्वदृष्टौ परिजनो भोजितः । योगी तथैव निरन्नोऽस्थात् । तद्भार्याऽपि उपविश्य 15
भोक्तुं तस्य क्रूरस्य दृष्टौ दातुमक्षमा सती भोज्यं त्यक्त्वा उत्थिता । एवं द्वितीयदिने, तृतीयेऽपि । चतुर्थे दिने
कस्यापि ग्रामस्य प्रत्यासन्ने स्थितः । सोऽन्तर्गतः । ततस्तत्पत्नी परिवेष्य योगिनं ययौ—‘भो योगिन् ! भुज्यताम्’ ।
तेनोक्तम्—‘भुक्ता[ः] स्मः’ तयोक्तम्—‘मा जानीथा यदहं भुक्ता । भुज्यतां यथाऽहमपि भुञ्जे’ । राज्ञा चिन्तितम्—
‘एषा कल्पवल्ली, स तु विषद्रुः’ ।

§९. क्रमेण पत्तने गतः । रात्रौ कान्दविकगृहे गतः । लोहटिकः समर्पितः । स दिनद्वयक्षुधितो न तृप्तः । 15
कान्दविकेन प्रिया उक्ता—‘असौ योगी न तृप्तः, तथा परिवेष्य, आकण्ठं भोजितः’ । पश्चात् कम्बल्येका
प्रावरणाय दत्ता ।

पुनः[ः] भ्रमन्नेकदोज्ञयिन्यां चतुष्पथे मोचिकाऽऽपणिं पादुकासन्धानाय उपविष्टः । इतः केनाप्युक्तम्—
‘यत् गूर्जराधिपति[ः] मृतः’ । तत् श्रुत्वा उन्मना [अ]भूद् । मोचिकेन ज्ञातम्—कोऽप्येष नृपसगीतनः ।
ततः पृष्टवान्—‘नृपः किं वो भवति ?’ तेनोक्तम्—‘न किमपि, परं राज्ञो [मृत्योः] दुःखं कस्य न स्यात् ?’ 20
आन्त्वा पत्तने प्रविष्टः ।

§१०. इतः पत्तने भगिनीपतिः प्रतापमल्लो(ल्लो) महासाधनिकः, तेन जाकरण्येका गृहे समानीता । तथा
पणवन्धः कृतः—‘यदन्याः सर्वाः प्रियाः पितृगृहे प्र(प्रे)ष्या[ः]’ । तेन तथाकृते कुमारपालभगिनी नामलदेवी
पितृगृहमदृष्ट्वा समयज्ञा तस्याश्रयणयोः पपात । तयोक्तम्—‘किमिदम् ?’ तयोक्तम्—‘मम त्वमेव पितृगृहम्; तव
दासीसमा स्थास्यामि’ । तयोक्तम्—‘स्थीयताम्’ । इतः कुमारिको भगिनीमेत्य प्राह—‘अहं बुभुक्षया त्रिये । मम 25
दशां पश्य’ । भगिन्या उक्तम्—‘मम आता भवान् ?’ । तथा वेद्योक्ता—‘मम आतुर्दालिमुष्टेरादेशो दीयताम्’ ।
तथाकृते सति नित्यं नित्यं दालिं खाणउठे गृह्णाति ।

इतो नृपे मृते यो यो राज्ये स्थाप्यते, स स प्रधानैरपाकृ(क्रि)यते । एवं सिद्धराजस्य पादुके एव
राज्यं कुर्वतः । एकदा प्रतापमल्लो रात्रौ वैकालिकं कर्तुं उपविष्टः । सा वेश्या परिवि(वे)षयति । नामलदेवी
दीपकरा [अवा]ञ्जुखी विद्यते । तां दृष्ट्वा प्रतापमल्ल उवाच—‘रे ! वत (तव) आता काप्यस्ति ?’ तथा वेश्या 30
दृष्ट्वा । तयोक्तम्—‘खाणउठे प्रतिदिनं दालिं गृह्णा(ह्णा)ति’ । तत्र पृ(ष्ट)ष्टः । तैरु[क्तम्]—‘राज्यप्राप्तौ देवं नन्तुं
पादमवधार[य]त’ । तत्रायं सङ्केतः । मध्ये मल्लौ मुच्येते । यः सुखावहो न भवति, तस्याङ्गानि टालयन्ति । ततः
प्रतापमल्लेनोक्तम्—‘कथमेवं देवनमस्करणे आभरणैर्विना कथं गम्यते’ । तत् कूटं स्थितम् । अथ माखपा-
टके(?) जाते प्रतापमल्लेनोक्तम्—‘मम त्रयो लक्षाः प्रसादे देहि’ । राज्ञोक्तम्—‘केन कारणेन ?’ । ‘मया राज्यं

दत्तम्' । 'स्व(तव)पितुवा(र्वा) मदीयस्य वा तत्' । ततः प्रतापमल्लेन प्रधानैः सह पर्यालोचितम्—'यदस्मात् जीवितसन्देहः; ततोऽसौ मार्य एव । आखेटकव्याजात् बाह्ये नीत्वा' । इत्य(त्या)लोचे क्ष(कु)ते प्रातर्देवो विज्ञप्तः— देव ! आखेटके गम्यते । यतः—

परिचयं च लक्ष(क्ष्य)निपातने भयरूपोश्च तद(दि)ज्ञितबोधनम् ।

श्रमजयात् प्रगुणां च करोति सा तनुमतोऽनुमतः सचिवीर्ययौ (?) ॥ ६ ॥

इतः काल्भारवीअपरिसरे प्रतापमल्ले(ल्ले)न नृपाज्ञां दत्त्वा, सर्वः कोऽपि वारितः । इतः कृष्णमृगं दृष्ट्वा नृपेणाश्व उत्थापितः । प्रधानैरुक्तम्—'वलमानो व्यापादनीयः' । इतः कृष्णदेवो कटकं विमुच्य पृष्ठौ गतः । नृपं मारितमृगं वलमान(नं) ग्राह—'एनं त्यज, विधिर्विनष्टः । गतमात्र एव मारिष्यसे' । तथा प्रतोत्यो दत्ता[ः] । अन्धकारप्रतोत्युद्घाटाऽस्ति । तस्यां प्रविश्य धवलगृहे गतः । पटी फेरिता । इतः प्रतापमल्लो(ल्लो) आतरमदृष्ट्वा ॥ तत एव तथा नष्टः, यथा पुनः शुद्धिरपि न जाता । ततः सर्वोऽपि व्यावृत्तः । ततो नृपः कुपितो दिने दिने कट- मर्दात् व्यापादयितुं लग्नः । एवं दुर्ध्यानपरस्य वर्षत्रयं जातम् । ततो राज्यसलो जातः ।

*

§ ११. इत एकदा नृपस्य शरीरेऽरतिर्जाता । कथमपि निवर्त्तते न । इत रात्रौ राज्ञा कपर्दी भाण्डागारिक उक्तः— मम देहे किञ्चिदसमाधिरस्ति' । कपर्दी पौषधागारे समायातः । तस्यैव निश्चयः । गुरुभिरुक्तम्—'कथमुत्सूरं, कृतम् ?' । देवस्यारतिरुक्ता । 'तर्हि त्वरितं याहि, नृपमुपरितनमूमेरथ[ः] समानय' । ततः स त्वरितं गतः । ॥ राज्ञोक्तम्—'कः ?'; 'कपर्दी'; 'कथम् ?'; 'देव ! विज्ञप्तिरस्ति, अधः पादमवधार्यताम्' । यावदधोभूमौ नीतस्ता- वदुपरि निर्घातोऽभूत् । 'किमिदम् ?' नृपस्त्व(स्तू)परि गतः पश्यति । मण्डपिकां भित्त्वा शय्योपरि तावतीं पतितां शिलां वीक्ष्य कण्टकितो नृपोऽवादीत्—'भो कपर्दिन् ! त्वयेदं कथं ज्ञातम् ?'; 'देव ! श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्' । ते महात्मानः मम सारामित्थं कुर्वन्ति । अहं वेद्मि च न त[त्] । प्रातर्द(र्दे)ष्टैर्मोक्ष्ये ।

§ १२. इतः प्रातः श्रीहेमस्तूरय आकारिताः । नृपस्तु मूलठनेनाययौ । ततः सिंहासने निवेश्य नमश्चक्रे । ॥ तैश्चाशीर्वादो दत्तः—

गौः कामधुक सवृषभा मरुदेविरम्या कल्पद्रुमोऽरुणरुचिः स युगादिदेवः ।

चिन्तामणिर्विमलमूर्तिरथादिनाथः शशुञ्जये ददतु ते तव वाञ्छितानि ॥ ७ ॥

नृपेणोक्तम्—'प्रभो ! काऽसौ शिला ?' । उक्तं गुरुभिः—'पउंतास्फुत्रचाहडो यो राज्याद् दूरीकृतः स श्रीपव(र्व)ते गतः । भैरवानन्दमाराय्य तस्मात् शिलाविकुर्विणी(णी) विधां ग्राप । सा शिला तत्तथ्यलिता । ॥ इतो भवतामरतिरगूत् । साऽर्द्धप्रहरे ग्रा[प्ता] । नृपेणो(णो)क्तम्—'अतः परं भवद्भिर्दत्तं राज्यं पाल्यते । परं किञ्चि- दय विज्ञपयामि । भवद्भिः स्वधर्मः सर्वथा नोपदेष्टव्यः । भवतां धर्मे श्रुते, येन सोमेश्वरेण राज्यं दत्तं स एव त्यज्यते' । 'राजन्नस्माकं धर्मोऽधिको नास्ति' । उच्यते—

अणवद्वियस्स धम्मं मा ह्मु कहिज्जासु सुहु कुसलो वि ।

कणगाउराण दुद्धं स सणरं होइ नियो ष ॥ ८ ॥

॥ § १३. एकदा नृपेणोक्ताः—'भगवन् ! मे किञ्चित् कृत्यं दिशत' । ततो गुरुभिरुक्तम्—'देवपशाने श्रीमोमे- श्वरस्य प्रासादः पतितोऽस्ति, स समुद्रियताम्' । नृपेण द्विजाम्बपत्निन उक्ताः—'मम नैकनायुपदेका(शो) दत्ता' । इतः प्रासादप्रारम्भे कृते श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—'देव ! कोऽप्यभिगृह्ये गृह्यताम्' । 'कस्य ?', 'मां प्रपश्य' । तथाकृते सत्वरं कर्मक्षाये निष्यमाने प्रासादो निष्पन्नः । नृपेणोक्तम्—'भगवन् ! त्विदं पश्यन्' । 'यायां

विना देव ! कथं छिद्रम् ? । 'यूयमेष्यथ ?' । 'अस्माकमेतदेव प्रयोजनम्' । 'किं वाहनादि विलोक्यते ?' । 'तव भूरस्माकं चरणाः' । नृपश्चलितो यात्रायै । श्रीहेमसूरयोऽपि सहैव प्रस्थिताः । धवलकक्के प्राप्ते, तत्र मांग(र्ग)-
द्वयम्—एकः श्रीशत्रुञ्जयोपरि, द्वितीयो देवपत्तने । गुरुभिर्मुक्तलापितः—'देव ! वयं शत्रुञ्जये देवान् नन्तुं
यास्यामः' । द्विजैरुक्तम्—'चलिताः' । नृपेणोक्तम्—'देवपत्तने समेस्य(ष्य)थ' । 'भवतां पूर्वं पस्या(श्या)मः' ।
गुरवस्तीर्थं नत्वा पूर्व[मेव] देवपत्तने गताः । नृपेण शम्भुं नत्वा उक्तम्—'भगवन्नभिग्रहानुग्रहं यच्छत' ।
'देव ! कथमुच्छ(त्सु)काः ? यदि देवः प्रत्यक्षीभूयानुग्रहं यच्छति, तदा भव्यम्' । 'कथमेतत् भविष्यति ?' । इतो
द्विजैरुक्तम्—'देव ! हेमाचार्याः शिवं न नमन्ति' । 'भगवन् ! ईशः किं न नतिमर्हति' । 'देव ! पूजां विना
का नतिः ?' उपस्करेष्वानीतेषु, मन्त्रपूर्वा पूजां कृत्वा, उक्तम्—

भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ९ ॥

इति [उ]दीर्य नतिः कृता । गण्डपतिनाथया(?)दिभिरुक्तम्—'एषा परमार्थतो जिनस्यैव नतिः । देव !
न तेऽर्हस्य नतिः । काऽपरस्य ?' । इतो रात्रौ पूजोपचारान् सज्जयित्वा, श्रीहेमाचार्याः सनृपा मध्ये प्रविश्य
स्थाने स्थिताः । अर्द्धरात्रौ दीपेष्वपाकृतेषु प्रासादः कम्पितः—'भगवन् ! किमेतत् ?' ; 'स्थिरीभवत' । इतो
जटामुकुटमण्डितशिरा भस्मोद्भूतो वृषवाहनः प्रत्यक्षोऽभूत् । नृपेन(ण) नत्वा ह(? प्र)ष्टं—'देव ! आदिश, मया
धर्मः कः कार्यः । कथं मम कटके मारिर्निवर्तिष्यते ?' । सोमे० उक्तम्—

निवसद् हंसी कमलि जिम जीवदया जसु चित्ति ।

तसु पय तुम्ह आराहणिण होस्यद् अशिव निरत्ति ॥ १० ॥

भो महाराज ! अमुं गुरुं लब्ध्वा सन्देहो न विधेयः' । प्रातर्नृपेण दर्शनिन आहूय रात्रिवृत्तमुक्तम् ।
तैर्विमृश्य प्रोक्तम्—'जिनं विनाऽन्यस्य कस्य' । ततो मांसाभिग्रहः समस्तोऽभूत् । तदनु श्रावकत्वं सम्यगङ्गीचके ।

*

§ १४. वाग्भटदेवः सर्वसर्वेश्वरः प्रधानः । कपर्दी भाण्डागारिकः कृतः । सज्जनकुम्भकारस्य चित्रकूट(टं) २०
पाटीसहितं दत्तम् । स तत्र राजा कृतः ।

एकादश शतानि श्रीमालीवणिजां व्यापारिणः कृताः । पञ्चाणवति ९५ वणिजो ग्रामादिदानेन
महातः(न्तः) कृताः । जिणहाश्रेष्ठेर्धवलककं ददौ ।

§ १५. एकदा वाघराग्रामात् शकटानि धृतस्य भूत्वा तिहुणसिंहव्यवहारकः पत्तनमाययौ । मण्डपिकैः
स्थितौ पातितः, कथञ्चिन्न छुटति । तेन राजगृहद्वारि पूकृतम् । नृपेणाकारितः । उपलक्ष्य प्रोक्तः—'भो २५
श्रेष्ठिन् ! क वससि ?' । तेनोक्ते स्थाने नृप [ः] ग्राह—'यत् शीतकाले कश्चित् योगी तव गौजार्या त्वयार्पित-
कम्बलः सुप्तः, स कम्बलमनर्थं गतः, तत् स्मरसि ? । तवारतिर्जाता भविष्यति ?' । 'देव ! कम्बलमात्रस्य काऽरतिः' ।
नृपेणोक्तम्—'सोऽहम् । तव ना[म्ना] योऽन्योऽपि समायाति तस्य दाणं न' । मण्डपिकान् निर्धाव्य तं च
व्यवहारकं सन्म(न्मा)न्य विस्पृष्टवान् । ब्राह्मणानां गुलवेडं ग्रामद्वादशसहितं ददौ । योगिवेषधरस्य यया श्रेष्ठि-
पत्न्या मार्गे लङ्घनत्रयान्ते करम्बो दत्तः, तस्या नाम्ना करम्बावसही कारिता, कालिङ्गिकं ना(ग्रा?)म दत्तम् । ३०
भूषकद्रव्यानक्रये उदिरवसही कारिता । येन कान्दविकेन [दिन]त्रयान्ते भोजितः, कम्बलिका दत्ता, तस्य ग्रामो
दत्तः । उज्जयिन्यां येन मोचिकेन चरणत्राणानि दत्तान्यासन् तस्य मेवाडे ग्रामचतुष्कं दत्तम् । तपस्विवेष-
धरस्य क्षुधितस्य धरणिगश्रेष्ठिना गृहिणी उक्ता—'अस्य भोजनं देहि' । तयोक्तम्—'कथमसौ महुडासा-
पातलां दास्यति ?' । तस्या[ः] तां दत्त्वा भगिनीति मानिता । नृपस्तु मज्जाजनो जातः ।

*

— अथ हेमसूरिप्रबन्धः —

अथ येषां श्रीहेमसूरीणां प्रा(प्र)सादानुपेन(ण) धर्मो ज्ञातस्तेषां संबन्धः प्रोच्यते—

§ १६. धंधूकापुरे मोढजातीयः श्रेष्ठिचाचउ । तस्य प्रिया पाहिणिः । सुत २—वृद्धः कान्हः १, [लघुः] चांगदेवः २ । अन्यदा श्रेष्ठि(ष्टी) विपन्नः । पाहिणिर्वालकावादाय धवलकके किञ्चित् सगीनस्य महं० धरणिग[स्या]धारे गता ।

इतः श्रीदेवचन्द्राचार्या मन्त्रिणो वन्दापनाय समायाताः । पौषवागारे स्थिताः । मन्त्रिपत्नी पाहिण्या सपुत्रया सह वन्दितुमायाता । इतः पाहिण्यङ्गजो वर्षचतुष्टयमितः सिंहासने निविष्टः । गुरवः समायाताः । तं चालं वीक्ष्य पृष्टम्—‘मन्त्रिपत्नि! एष भवत्या अङ्गजः?’ । ‘भगवन्! अस्याः म[म स]गीनायाः । ज्ञात्वा वि(द्वि)प्रहरानन्तरं मन्त्रिपत्नी आहूय उक्ता—‘एष शिशुरस्माकं दीयताम्, असौ प्रभावको भावी’ । ‘भगवन्! मम पुत्राणां मध्ये यः कोऽप्युपकुस्ते तं गृही(ह्नी)ध्वम् । परमस्य माता दूयते’ । गुरुभिरुक्तम्—‘तव पुत्रा अस्मदीया एव’ । तया मन्त्रिणोऽप्रे उक्तम् । तेन सप्रश्रयं सा पृष्टा, न मन्यते । एकदा सवालका गुरवश्छन्नं मन्त्रिणा स्तम्भतीर्थे ग्रहिताः । पाहिणीं दुःखपरां मन्त्री चरणयोर्निषत्याह—‘त्वं मम माता, अहं तव सुतः । अमुं पुत्र(त्रं) मे देहि’ । तया मानितः । क्रमेण दीक्षा जाता ।

§ १७. अधीतविद्यः सन् गुरुं आह—‘भगवन्! अहं कास्मीरे सरस्वतीमाराधयितुं यास्यामि’ । निर्वन्धं कृत्वा-
§ १८. एकदा श्रीसिद्धराजसभायां गताः । स भारवाहको न तृष्यति(?) । दीक्षा दत्ता, यशश्चन्द्रेति नाम कृतम् । इतो स(रा)त्रौ देवी संमुखमायाता, ग्राह—‘वत्स! नाहं तवागच्छतः अत्यवायं सहे । तुष्टाऽस्मि । पत्तने व्रज’ । दिनप्रहरैकसमये पत्तने गुरुणां पार्श्वे गताः । गुरवो हृष्टाः । इत एको नरः समेत्याह—‘पुस्तकान्यानीतास्मि(नि) संभालयत’ । उत्थाय कंठालमध्ये आनीता[नि] । नरः सवृषोऽपि [अ]द्वयो जातः । यः सन्देहो भवति तेषु पुस्तकेषु सर्वमस्ति । इतो गुरुभिः सूरिपदे स्थापिताः ।

*

§ १८. एकदा श्रीसिद्धराजसभायां गताः । तत्र द्विजैरुक्तम्—‘व्रजितः(०तिनः) सूर्यं न मन्यन्ते’ । हेमाचार्यैरुक्तम्—
अधाम धामधामेदं वयमेव सदा हृदि ।
यस्यास्तन्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनं सदा ॥ ११ ॥

पुनरेकदा तैरेवोक्तं नृपसदसि—

विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्बुपत्राशिन-
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं सुजान्ति ये मानया-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १२ ॥

श्री हे० उक्तम्—

सिंहो बली द्विर्[द]शकरमांसभोजी संवत्सरेण रतमेति किलैकवारम् ।
पारापनः खरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं यद् कोऽत्र हेतुः ॥ १३ ॥

§ १९. अन्यदा द्विजैरुक्तम्—‘श्वेताम्बरा ! व्याकरणमस्माकमेव अधीयताम्’ । इतः श्रीहेमचन्द्रमित्रानि सपादलक्षमितं पञ्चाङ्गमन्त्रैरेव दिनैर्निर्मितम् । पुण्याः पुन्यकं गृहीत्वा कास्मीरं प्रादिताः । देव्यं पुन्यमधिष्ठापित-

तम् । प्रातः शलांकाक्षेपेऽर्हमिति निःसृतं दृष्ट्वा पण्डितैरुक्तम्—‘एकदर्शनसम्मतमिति मत्वा देवी भारती न मन्यते’ ।
-पश्चादायाताः । एकेन मन्त्रिणा अष्टाधिकारेणोक्तम्—‘मां प्रेषयत’ । स पुस्तकमादाय गतः । तथैवार्हमिति निःसृ-
तम् । मन्त्रिणोक्तम्—‘सर्वदेव[म]यो नमस्कारः—

अकारेण भवेत्(द्) विष्णु(ष्णू) रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः ।

हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥ १४ ॥

इत्याख्याय भारतीमभ्यर्च्य पुनः पत्तनमाययौ । उत्सवेन राजकुले नीतं पुस्तकम् । ततः कविभिरुक्तम्—

प्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातञ्चकन्था वृथा,

मा कार्षीः कटुशाकटायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।

कः कण्ठाभरणादिभिर्बठरयत्यात्मानमन्यैरपि

श्रूयन्ते यदि यावदर्धमधुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १५ ॥

राज्ञा महामानं दत्तम् ।

*
§ २०. एकदा सिद्धराजे धारायां गते द्विजैर्विज्ञप्तम्—‘देव ! सर्वत्र माहेश्वरेषु स्थानेषु जैनाः प्रासादाः सन्ति ।
चतुरशीतिषु महास्थानेषु वृद्धनगरादिषु । तथा केदारे वाराणस्याम् उज्जयिन्यां नागद्रुहे द्वारिकायां
..... पाटके देवपत्तनेऽर्जुदाद्रौ सिद्धपुरे मथुरायां हस्तिनापुरे भृगुपुरादौ च । सर्वत्र जिनप्रा-
सादाः सन्ति । जैनस्थानेषु माहेश्वरा न । यदि देवाज्ञा भवति तदा शत्रुञ्जये रैवतके च देवनाम्ना प्रासादाः 15
कार्यन्ते’ । राज्ञा [दत्तः] राजादेशः श्रीपत्तनसंघस्य । प्रलोक्य द्विधा कृतम् । द्विजैरुक्तम्—‘कथं नृपो मृतो दृष्टः,
यदेवं राजशासनं विदार्थते ?’ । तैरुक्तम्—‘निवेदयत राज्ञः, शासनं विदारितम्; भवतां किम् ?’ । तैर्नृपाय
गत्वा निवेदितम् । नृपेणोक्तम्—‘तत्र गतानां वार्त्ता’ । धारां ति(वि)जित्य प्राप्तस्य प्रवेशे जाते सर्वः
कोऽप्याशीर्वाददा[ना]य हेमाचार्यं विना प्राप्तः । ‘कथमत्र हेमाचार्या न सन्ति, यन्नायाताः ?’ । द्विजैरुक्तम्—
‘देव ! राजादेशं विदार्थ केन मुखेनायान्ति ?’ । इतस्तुर्ये दिने श्रीहेमाचार्यानागच्छतो वीक्ष्य नृपः प्राह— 20
‘कस्मा[द्] आता चिरादभ्येति ?’ । इतः श्रीहे० उक्तम्—‘देव ! सामग्रीं कुर्वतां दिना लघाः’ । नृपेणोक्तम्—

शीतलान्नं सुताजन्म दुर्वातदूषिता कृषिः ।

स्वजने मिलितस्यैर्यं स्वादुहीनं चतुष्टयम् ॥ १६ ॥

तत आचख्युः—‘देव ! एषा सामग्री मेलिता, “भूमिं कामगवी”त्यादि उक्ते, द्विजैरुक्तम्—‘देव !
पृच्छयन्ते राजशासनविदा[रणका]रणम्’ । राज्ञोक्तम्—

आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदो द्विजन्मनाम् ।

पृथग्(क्)शय्या च नारीणामशस्त्रो वध उच्यते ॥ १७ ॥

किमहं विरूपं कारितवान् ? प्रासादकारणे पुण्यं भवति । ‘देव ! श्रूयन्ताम्—भवताऽहं बन्धुत्वे स्थापितः ।
बन्धुः स यो बन्धोर्हितं चिन्तयति । त्वत्तः पूर्वेण नृपतिना केनापि प्रासादो न कारितः’ । ‘कथम् ?’ ‘इदं सिद्ध-
क्षेत्रम्, सिद्धस्थानेष्वसिद्धनिवेशो राज्यस्य क्षयहेतवे । अतः स्फाटितम्’ । ततस्तत्र महेश्वरप्रासादाः स्थिताः । 25

*

§ २१. अथ श्रीहेमाचार्यास्त्रिभुवनस्वामिनीं विद्यामाराधयितुकामा भाण्डागारिकं कपर्दिनं प्राहुः—‘यन्मेहता-
ग्रामे तिहुणसिंहः कौटुम्भिकः । तस्य पुत्राश्चत्वारः । लघोर्वधूः पद्मिनी । यदि साऽऽयाति तदा तस्यावाच्य-

प्रदेशे दिनत्रयं जापे दत्ते देवी प्रसीदति । एतदति दुष्करम् । कपर्दिनोक्तम्—‘चित(न्ता) न विधेया’ । भाण्डा-
गारिकस्तत्र गतः कौटुम्बिकगृहे । तेन सत्कृतः । प्रयोजनं दृष्टः (पृष्टम्) । भाण्डा० उक्तम्—‘लघुपुत्रवधूं ममा-
र्पय’ । तेनोक्तम्—‘किमिदमादिशसि ?’ । ‘एवमेव, विचारोऽपि न कर्तव्यः’ । तेनोक्तम्—‘यदि भवतां विचारे
समायातमिदम्, तदा एवमस्तु’ । सुखासनेऽधिरोप्य पत्तने समायातः । श्रीहेमसूरिभिः परमान्नाहारपरैरविकृत-
चित्तैस्तस्या योनौ दिनत्रयं जापः कृतः । देवी तुष्टा । भाण्डागारिकस्योक्तम्—‘देवी तुष्टा, नृपतिशोधो याचितः ।
इयं (मां) स्वस्थाने प्रेषयत’ । भाण्डागारिकेण सर्वाङ्गीणाभरणां सबन्धां सुखासनमधिरोप्य स्वयं सहगगतः । स
क्षुब्धः, पुनः किम् । भाण्डागारिकेणोक्तम्—‘इयं मदीया भगिनी, मया पितृ[गृ]हं नीताऽऽसीत् । मम भगिनी-
पतिः कः ?’ । तं च संभूष्य गृहे गतः ।

*

§ २२. अथ श्रीकुमारपालदेवः श्रीहेमचन्द्रमी(म्)चे—‘भगवन् ! घ(य)घादिशत तदा दन्तान् पातयामि,
यैर्मांसभक्षणं कृतम्’ । गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! दन्ता नेत्रे कर्णौ नासा—एतानि शरीरे रत्नानि । कथं तैर्विना शोभा ।
अतो दन्तनिक्र(ष्क)ये प्रासादान् कारयत’ । एवं ३२ प्रासादा दन्तनिक्रये कारिताः ।

एकदा गुरुणां नृपः स्तुतिमकरोत् ।

श्रीहेमचन्द्रप्रभुपादपद्मं वन्दे भवान्वेस्तरणैकसेतुम् ।

ललाटपद्मान्नरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥ १८ ॥

राजा तु द्विवेलमावश्यकं करोत्येव । कटके द्रम्मलक्षं ३६ प्रासिकस्य अनादिराउल[स्य] जटामध्ये
स्थापनाचार्यो ध्रियते । ततः कृष्टा स्वर्णपट्टे स्थापिते नृपः प्रतिक्रामति । ८४ राणकैः सह, मण्डलीक ७२ सह,
[च]तुर्भिः[ः] महाधरैः सह प्रतिदिनं वं[दनां] ददाति, नवनवैः स्तोत्रैः स्तुतिभिर्वाक्ये प्रतिक्रामति । नृपस्य
देवी भोपलां मुक्त्वा परस्त्रीपरिहारः । यदान(न्य)स्यां मनो याति तदा प्रायश्चित्ते ५१६ धर्मव्यये ।

*

§ २३. अथैकदा व्याख्यानानन्तरं हरिहरपण्डितेनोक्तम्—

पातु वो हेमगोपाल[ः] कम्यलं वण्डमुद्रहन् ।

इत्थमुक्त्वा स्थिते, नृपं क्रुपितं दृष्ट्वा, पुनरुक्तम्—

षट्(इ)दर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥ १९ ॥

नृपस्तुष्टो लक्षं ददौ । श्रीहेमाचार्यैः पृष्टम्—‘कुत आयाताः ? क यास्य ?’ पण्डितेनोक्तम्—

कथाशेषे कर्णे धनिजनकृशा कासिनगरी,

सहर्षं हेपन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रवणलचणोदप्रणयिनि

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमदः ॥ २० ॥

एकदा एकेन चारणेनोक्तम्—

हेम तुहाला कर [मर]उं जांह अचब्बु सिद्धि ।

ये चंपिअ हिट्टासुहा तांह अचब्बु रिद्धि ॥ २१ ॥

नृपेण सहस्रपत्रकं द्रम्माणां दत्तम् । अन्येव उक्तम्—

लच्छि वाणि मुह काणि सा पइ भागी मुह मरउं ।

हेमसूरि अत्थाणि जे ईसुर ते पंछिआ ॥ २२ ॥

तस्य नृपपारितोषिके १०००० । पुनरेकदा पण्डितेनोक्तम्—

सिरिहेमचलणचंदणतिलयं उपिच्छ कुमारपालस्स ।

भालयले सरलयलो पइडिओ मुत्तिमग्गु व ॥ २३ ॥

तस्य षोडशसंहस्रा दत्ताः । एकदा पं० सोमार्हतः श्रीहेमाचार्यास्थानमागत्य [प]त्रकं समर्प[य]त् ।
‘कुतः आयाताः ?’, ‘स्वर्गात्’ । पत्रकं उद्धाटितम् ।

स्वस्ति श्रीमति पत्तने नृपगुरुं श्रीहेमचन्द्रप्रभुं

स्व[ः]शक्रः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वामिन् ! त्वया सत्कृतम् ।

इन्दोरङ्गमृगे यमस्य महिषे स्वाहाप्रियस्य छगे

विष्णो[ः] मत्स्य-वराह-कच्छपकुले श्रुत्वाऽभयं तन्वताम् ॥ २४ ॥

तस्य दाने सहस्र २० । पुनरेकेन पण्डितेनोक्तम्—

ससर्षयोऽपि स्वचराः सततं चरन्तो मोक्तुं क्षमा नहि मृगीं मृगयोः सकाशात् ।

जीयात् सदा नृपगुरुः प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जन्तुवधो न्यषेधि ॥ २५ ॥

—तस्य सहस्र १२ ।

पद्मासन्नकुमारपालनृपतिर्जज्ञे स चन्द्रान्वये,

जैनं धर्ममदा(था)प्य पापशमनश्रीहेमचन्द्राद् गुरोः ।

निर्वीराधनमुज्झता विदधता द्यूतादिनिर्नाशनं,

नैकेन(?) सुभटेन मोहनृपतिर्जिग्ये जगत्कण्टकः ॥ २६ ॥

§ २४. एकदा नृपो घृतपुरानश्नन् त्यक्त्वा उत्थाय पौषधांगारमगमत् । प्रभुं पप्रच्छ—‘भगवन् ! श्रावकाणां घृतपुरा भोक्तुं युज्यन्ते ?’ । गुरुराह—‘वणिजां युज्यन्ते, क्षत्रियाणां न; तैस्तु तेषां [मांस]विकल्पः स्यात्’ । तदा नृप आह—‘मम गुरवः कलिकालसर्वज्ञाः’ ।

§ २५. एकदा राजपुरुषैर्देवो विज्ञप्तः—‘देव ! साधर्मिकवात्सल्यार्थमागच्छत्सु क्षीरेषु पूतरका दृश्यन्ते’ । राज्ञा गुरवः पृष्टास्तैरुक्तम्—‘करभीक्षीरे गोक्षीरे चैकत्र मिलिते पूतरकाः स्युः’ । ‘कथम् ?’, ‘यथा अकुलघाणके बीज-यष्टौ(?) इक्षुपीडने मण्डूका दृश्यन्ते’ । पृष्टा दुग्धानेतारः । तैरुक्तम्—‘देव ! करभीमपाकृत्य गौ[ः] दुग्धा । ततः स्पृष्टास्पृष्टा पूतरकाः’ ।

§ २६. अमारैरुद्धोषणं चकार । सारिं यो मारयति स द्राम ५ दण्ड्यते । पञ्चको यस्य द्वारे दृश्यते स २५ द्राम.....दण्ड्यते ।

कर्णाटे गूर्जरे लाटे सुराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।

उच्चायां चैव भंभेर्या मारवे मालवे पुनः ॥ २७ ॥

कौङ्कणे च महाराष्ट्रे कीरे जालिन्धरे पुनः ।

सपादलक्षे मेवाडे योगिन्यां काशिदेशके ॥ २८ ॥

जन्तूनामभयं ससव्यसनानां निषेधनम् ।

वादनं न्यायघण्टायां रुदतीधनवर्जनम् ॥ २९ ॥

§ २७. एकदा वाराणस्यां श्रीकुमारपालदेवश्चित्रकैः पटे सिंहासनस्थं जैत्रचन्द्ररूपं योजितकरसंपुटमग्रे स्वरूपम्, उपरि काव्यश्लोकयुक्तमप्रेषीत् । तत्र प्रवानैर्नृपस्य पटो दर्शितः । 'किमिदम् ?' । काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य भूपं, विज्ञापयत्येष कुमारपालः ।

एकादशानां धुरि य[श्च] मुख्यो विष्णुस्तदंशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण षण्मुखः ।

मुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं नृपेण—'भव्यं ज्ञापितः' । गङ्गातटे जालान्येकत्र कृत्वा लक्ष ९ ज्वालयामास । तत्र जीवदया उद्घृष्टा ।

*

कुङ्कुणविजेतृ-भट-अम्बडवृत्तम् ।

- § २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पतन्तं श्रुत्वा महिरावण(णा)धिपतिं मल्लिकार्जुनं प्रति दूतं प्राहिणोत्—'तथा विधेयं यथा जालं न पतति तव देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरेष पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गूर्जरात्राधिपतेः स्थगिकायां पत्राणि पूरयति । तत् करोमि, अन्यत् अधिकं न जाने । अत्र जना मत्स्य-मांसरताः प्रायः, अन्नदौःस्थ्यात्' । श्रीकुमारपालेन कथापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षि(प्रेषयि)ष्ये यथा यत्तवार्यो भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकुमारपालदेवः क्रुद्धः सन् प्राह—'को वीटकं मल्लिकार्जुनस्यो[परि] गृहीत्वा(गृहीप्य)ति' इति । श्रीचाण्डदेवप्राज्ञाऽम्बडेन वीटकं गृहीतम् । प्रौढकटकेन चलितः । तेन मार्गे घाटी रुद्धा । तत्र कटकं हतप्रहतं जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कृष्णशृङ्गारः कृष्णाश्वः कृष्णगुप्तोदरः पत्तने बाह्ये स्थितः । नृपं नन्तुं न याति । नृपेनो(णो)परिस्थितेन गुप्तोदरं दृष्टम् । पृष्टम्—'किमेतत् ?' । 'अव(म्ब)डोत्तारकः' । इतः सूर्यास्ते अम्बडो द्वारिकया प्रविश्य नृपं पाश्चात्ये नत्वा पृष्ठौ स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपोक्ते, 'देव ! मया स्वस्वामिनः कालिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यद्युज्ज्वलो भवामि तदा दिने समागच्छामि' । इतो नृपो वीटकमादाय उक्तवान्—'गृहीत' कोऽपि न गृह्णाति । तदा महेनोक्तम्—'यदि रासभः प्रचण्डा(ण्ड)स्तदा तुरगेन कयमुपमीयते ? यद्युज्ज्वलो [व]क्तस्तदा हंसेन कथं उपमीयते ? यदि काको मत्तस्तदा कोकिलास्वर.....स्यात् ? यदि भिक्षुर्दाता स्यात् तदा वणिक्(श्च) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियपौरुषान्वितः स्यात्'—इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य वीटकं गृहीतम् । सम्यैरुक्तम्—'अग्रेऽपि कट[कं] हत-विप्रहतं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपमागत्य जगौ—'तुरगाणां पञ्चशतीर्भर्षय, अश्ववाराणां च' । स तान् गृहीत्वा उपरिपथेन हे[रकं] निक्षिप्य गतः । मल्लिकार्जुनं वेढायां स्थितं अश्वान् बाहयन्तं प्राह—'भो ! शस्त्रं(शस्त्रं) कुर्व' । अम्बडस्तं अज्ञातेन सुद्धा शिरोऽपातयत् । इतश्चरणेनोक्तम्—

अंघ्रिं ह्रन्तु वाणिज्यं, मल्लिकार्जुनं ह्रन्तु राड ।

पाडी माथड चादिअडं, अडिदि देविणु पाड ॥ ३२ ॥

- शिरश्चित्वा वहिआलेः किशोरसप्तशतीः जेषनुरस्ताश्च, माण्डागारं, कोष्ठागारं, मेदुअकं दन्तिनं, नगपरी हिरण(ण्य)स्य, चतुरस्रं कलशं, मूटक ९ मौक्तिकानां, शृङ्गारकोटिका[भाय], गहस्रकिरणशङ्कः पापघ्नो दारः, माणिकउ पण्डित, संयोगसिद्धि मिश्रा—एवंविधं सर्वमादाय अम्बड[ः] पत्तनं गतः । नृपः संगुलभाययी । मल्लिकार्जुनशिरसा नृपपादावपूजयन् । नृगस्तुष्टः । अम्बडस्तं लाटदेवमुग्रं ददौ । हन्ती दतः । कलशश्च मल्लिकार्जुनजयचक्रकः सगुप्तोदरे देवः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिरुह्य अम्बडः स्वगृहं गतवान् । [वाग्]भटदेवा(वो) नमस्कृतः । ..... देवं नमस्कुरु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुत्रस्त्वमभूः, अधुना व्यापारी जातः । श्रीहेमसूरीन् कुलगुरुन् नमस्करुं (स्करोतु) । पौषधागारे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । गृहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषधागारे प्रहितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । वाग्भटदेवेन गुरव उक्ताः । तैरुक्तम्—‘भृगुकच्छे गतः कथं प्रासादमुद्धरिष्य(ष्य)ति श्रीमुनिसुव्रतस्य ?, अनेकानन्या- 5 यान् विधास्यति’ । मन्त्रिणा [तस्य] अग्रे उक्तम्—‘मम गुरव उद्धृते प्रासादे दृष्टाः’ । ‘द्विवेलं उद्धृते भोक्ष्ये, परं मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलित्वा भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते मुंच(मञ्च)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीभिरन्विता समेता । अनभ्युत्थिता समीपे [समे]त्य विवेश । अम्बडेन कूर्पराहता मञ्चकाद् बहिः पपात । मृतमृता । कर्मस्थायः प्रारब्धः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलाकोटिघटितः प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, 10 एका गुरुणाम्, एका वाग्भटदेवस्य, एका श्रीसंघस्य—एवं ४ प्रहिताः । वाग्भटेन श्रीगुरुणां पुरतो विज्ञप्ति[ः] मुक्ता । ‘इदं किम् ?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतस्याऽऽसीत्, अद्य का विज्ञप्तिः ?’ । ‘विलोकयत’ । प्रतिष्ठो(ष्ठो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मन्त्रिन् ! एतत् सत्यम् ?’ । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चलयताम्’ । नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(ख)माययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संघं विमुच्य भृगुपुरे गताः । 15 प्रक्षीणधातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टाः । इतो मुख्यपूजिकोदरे उदरवाहिर्जाता । सा कोकूयते । परिचार्यः समागत्य प्रभुमु(मू)चुः—‘अस्माकं स्वामिनी मुच्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुच्य-ताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)ग्धः, पीतश्च’ । ‘तर्ह्येषाऽपि मृ(म्रि)यताम्, जीवन्ती किं करोति ? एक एव सार्थोऽस्तु’ । साऽत्यर्थं पीडिता प्रभूनेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां मुञ्चत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरू(स्त?)वेष्टितं कृत्वा घृतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र?)तिर्मां कर्षत । ततः कृष्ट्वा स्नानं कार्यम् । यदा [स] 20 जल्पिष्यते तदा त्वमपि सजा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सज्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंचान्वितो नृपः पादमवधारितः । गुरुभिः साकमम्बडः संमुखो(खं) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा गुरवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं तुङ्गमालोक्य गुरुभिरुक्तम्—‘मया दे[व]-गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं तव कीर्तनेन किञ्चित् वक्षा(क्ष्या)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यत्र त्वं [यत्र] त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्मि(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरात्रिकोत्तारणाय नृपो विज्ञप्तः । ‘त्वमेवोत्तारय’ । वाग्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः । नृपेण शृङ्खलं स्वकण्ठादुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन याचकानां पठतां गृहसारं दत्तम् । द्वारभट्टस्य तस्मिन् शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन पृष्टम्—‘देव ! किमुत्सुका जाताः ?’ । ‘मया ज्ञातम्, भवान् जीवमपि दास्यसि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संधार्चादिषु जातेषु पुनः संघः पत्तनं प्राप्तः । तत्र 10 चैत्यबलानके तं ९ घडीसुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

*

§ ३१. अथैकदा नृपः सेवाऽऽयातं मल्लिकार्जुनसुतं ग्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । ‘देव ! मल्लिकार्जुनादेकविंशतितमः पूर्वजो धवलार्जुनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नरेन्द्रसुता खड्गेन

परिणीता । [तां] आनीय चन्दी(न्दि)वत् मुक्ता । नृपस्तां वेत्तीव न । शेषा मान्यतमाः । सा तु दैवमेव
उपालभते स्म । अन्यदा पुरे काचित् परित्राजिकाऽऽगता । सा चेटीभि(भी) राज्ञीसकाशमानीता । तयोक्तम्—
'किं वेत्सि ?' । साऽऽह—

दंसेमि तं पि सुणं(ससिणं) वसुहावइत्तं, थंभेमि तस्स वि रविस्स रहं नहद्धे ।

आणेमि सबसुरसिद्धगणं गणाओ, तं नत्थि भूमिवलए मह जं न सज्झं ॥ ३४ ॥

प्रसीद, मम पतिं वसी(शी)कुरु । तथा करे सर्षपा वावि(जपि)त्वाऽर्पिताः । यथा तथा नृपस्य [भोजन]मध्ये
देयाः । शाकं कृत्वा शिप्रां भृत्वा चेद्युक्ता—'भोजनावसरोऽस्ति देवस्य नीत्वा परिवेषय' । सा शृङ्गारं कर्तुं गता ।
देव्या चिन्तितम्—'न ज्ञायते कदाचिदेषा वैरिणा प्रहिता स्या[त्], तदा मे पतिमारिकायाः का गतिः स्याद्' इति
मत्वा अधोगवाक्षस्य समुद्रस्तत्र शिप्रां ढाला(ल)यामास । चेटी उक्ता—'तिष्ठतु' । सा काकरोत्पपात(?) । इतस्तेन
वशीकृतः समुद्रो नृपरूपं कृत्वा रात्रौ आयातः । स देव्या नृपवदुपचरितः, नित्यमेति । इतो देवी सगर्भाऽभूत् ।
चेटीं प्राहिणोत्—'देव ! सीमन्तोन्नयनाय मुहूर्त्तं अस्मत्स्वामिन्या गणापयत' । नृप आह—'का त्वम् ? का तव
स्वामिनी ?' अहं नामापि तस्या न जाने । कस्य सुता ? कदा परिणीता ? । तथा [यदकृतं] कृतम् । मम
किमुच्यते ? । साऽऽगत्य देवीं प्राह । तयोक्तम्—'समये ज्ञास्यते' । इतः पुत्रो जातः । सूतकशुद्धेरनन्तरं बाल-
मादाय प्रतोलीमेलोपविष्टा—'मम शुद्धिं यच्छत । जातायां बालः स्तनं ग्रहीष्यति' । नृपेणोक्तम्—'मम
साराऽपि न अधुना । खड्गेन परिणीता श्रुता, परं दृष्टाऽपि न । पुत्रस्य का वार्त्ता ?' । प्रधानानप्रेषीत्—'एतत्
मम न दूषणम्, तव, मया न सोढ[्य]म्' । सा न मन्यते । पट्टराज्ञी प्रहिता । स्त्री स्त्रीभणितेन परिच्छिद्यते । सा
एत्यावादीत्—'किमिदमारब्धम् ?' । तयोक्तम्—'तव कुले इदं घटते, मम तु न' । नृप[ः] स्वयमेव प्राह—'तव
ममाधुना दर्शनं न, पुत्रस्य का कथा ? उत्थीयताम्' । 'देव ! सर्वथा न, मा(वा)र्त्तापि दिव्यं विना वाच्या ।
प्रधानैर्दिव्यं दत्तम् । राज्ञी सुतमादाय बहिर्ययौ, पौरसहितो नृपश्च । तत्र लोहमयी नौः, तस्यां समधिरोप्य दिव्य-
कर्त्ता क्षिप्यते । शुद्धे तरति, अशुद्धे ब्रुडति । सा राज्ञी इतिकामा श्रावणिकामकार्षीत् ।

आदित्य-चन्द्रावने(न्द्रावनिलो ?) यमश्च, द्यौर्भूमिरापो हृदयं मनश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभये(भे च) सन्ध्ये, धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५ ॥

इत्युक्त्वा नावमधिरूढ । सपुत्रापि ब्रुडिता । लोकः कलकलं यावत् करोति, तावन्नावमधिरूढा देवी स-
शृङ्गारा, [शृङ्गार] कोटिसाटीपरिदधाना, सहस्रकिरणताडकाभ्यामलङ्कृतकपोला, पापक्षयेन हारेण विराजमानवक्षः-
स्थला, माणिक्यपटेनाच्छादितबाला, संयोगसिद्धिशिप्राकरा सर्वैरपि ह(ह)ष्टा । शुद्धताऽऽललाप । नृपेण मध्ये
प्रवेशिता । नृपो रात्रौ तद्वेश्मनि इयाय । तयोपचरितः पृष्टवान्—'अहं सर्वथा न जाने, वं(त्वं) तु सत्येव, या
समुद्रेण शोधिता' । इतः समुद्रदेवेन प्रत्यक्षीभूय आदितोऽपि स्वरूपमुक्तम्—'नास्या अपराधः' । नृपेण सुतस्य
बालधवल इति नाम दत्तम् । सा राज्ञी पट्टराज्ञी कृता । एतानि [रत्नानि तथैव समर्पितानीति] ।

*

कुमारपालनिवारित-मृतधनाहरणवर्णनम् ।

§ ३२. अथैकदा नृपो भृगुपो भृगुकच्छं गतः । तत्र कश्चित् श्रेष्ठी अपुत्रः प्रवहणमधिरूढ परद्वीपे गतः ।
इतो वार्त्ता विनष्टस्य जाता । राजा(ज)पुरुषैर्गृहं रुद्धम् । तत्पत्नी सपरिवारा विलपितुं प्रवृत्ता । नृपः कोलाहलमाकर्ण्य
वण्ठं प्रे(क्ष्य)ष्य वृत्तं ज्ञात्वा प्रातः स्व[यं त]स्य गृहे गतः । तत्पत्नीमाहूयाऽऽह—'तव प्रियो यद्येति तदा भव्यम् ।
नैति तदा गृहसारं शुद्धस्व'—इत्युक्त्वा तां संबोध्य श्रीपत्तने गतः । पौषधागारमागत्य प्रभुं पप्रच्छ—'प्रभो !
पुत्राः कियन्तः ?' । तैरुक्तम्—'११' ।

औरसः क्षेत्रजश्चैव पुत्रिकापुत्र एव च ।

दत्तः क्रीतः कृत्रिमश्च तथाऽन्यौ कुण्ड-गोलकौ ॥ ३६ ॥

कानीनो नवमः पुत्रो दशमो भ्रातृजस्तथा ।

एकादशो भवेत् पुत्रो धनग्राही महीपतिः ॥ ३७ ॥

यस्तस्य पट्टकं गृह्णा(ह्ना)ति लक्षपञ्चकं यावत् तस्य; ऊर्द्धं नृपस्य' । 'भगवन्! मया कियता पुत्रेण ५
भाव्यम्? अतो मृतद्रव्यस्य नियमोऽस्तु' । तदा प्रभुणोक्तम्—

अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥ ३८ ॥

ततः 'मृतस्वमोक्ते'ति नाम पप्रथे ।

सिरिभरहनिवाओ जं [न] केणावि मुक्कं रुअइमयधणं जो जं च पावाण मूलं ।

निअजणवयसीमं वारए जो अ जूअप्पमुहवसणचक्कं सो वरो मज्झ होउ ॥ ३९ ॥

इति धर्मनरेन्द्रसुताया [अ]हिंसाया वाक्यम् । इति हिंसायाः—

श्रीमन्नन्तकतात ! तात तनये हिंसे विहस्ताऽस्ति किं

किं त्वं वेत्सि सुखान् स्वकीयदुहितुर्वैधव्यदुःखं न हि ।

मर्युत्तीर्णमनाः कुमारनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

संसक्तः करुणास्त्रियां स्वविषयान्निर्वासयामास माम् ॥ ४० ॥

पूर्वं वीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्मं स्वयं

प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।

अक्लेशेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

यस्या सा[द्य] वचः सुधांशुपरमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥ ४१ ॥

कस्याऽसौ विदितो न गूर्जरपतिः श्रीसिद्धराजादनु ॥ ४२ ॥

—इति कविभिः स्तूयमानो राज्यं करोति स्म ।

इतः केनाप्युक्तम्—'देव ! स भृगुकच्छे श्रेष्ठी समायातः । नृपेणाहूय व्यतिकरं पृष्ठः । स आह—
'देव ! वाहनाने(न्ये)कपर्वतान्तराले पतितानि । तत्र वायुप्रचारो न । व्याकुलीभूतो जनः । निर्यामिकेणा(न) 25
उक्तम्—'योऽत्र पर्वतेऽधिरुद्ध भारण्डपादे स्वं बद्धा रात्रौ तिष्ठति, प्रातस्ते उड्डीय पञ्चशैले द्वीपे यान्ति । तत्र
गतो भारण्डानुड्ढापयति । तेषां पक्षि(क्ष)वातेन वाहनानि चलन्ति । मार्गं लभन्ते' । ततः श्रेष्ठी वणिक्पुत्रान्
मुत्कलाप्य जनानामुपकाराय पञ्चशैले गतः । तत्र पक्षि[ण उ]ड्ढापितानि(पिताः) । ततः श्रेष्ठी पञ्चशैलाधिपति-
वा(ना) उत्पन्नकरुणातिरेकेण वाहनिकानां तटस्थानां मेलितः । नृपेण श्रुत्वा सत्कृत्य प्रहितः ॥ छ ॥

*

कुमारपालकृतायास्तीर्थयात्राया वर्णनम् ।

§ ३३. अथैकदा [नृ]पेण गुरवोऽभिहिताः । .....यात्रायै मुहूर्तमवलोकितम् । महदुत्सवेन प्रस्थान(नं)
कृतम् । सर्वत्र कुङ्कुमपु(प)व्यः प्रहिताः ।

वाहनौषधि-पाथेयसहाय(यं) वृषभादिकम् ।

यत् यस्य नास्ति तत् तस्मै नृपः सर्वं प्रदास्यति ॥ ४३ ॥

इतश्चरैरागलोक्तम्—‘देव ! डाहलदेशीयः कर्णो लक्षैष्टृ(स्त्रि)भि[रश्वानां] गजानां चतुर्दशभिः शतैः, विंशतिलक्षपत्य(त्य)न्वितो गूर्जरात्रौ उपर्येति’ । तत् श्रुत्वा नृपो व्याकुलः सन् प्रभूनाह—‘भगवन् ! अन्तरायमिव बुध्यते । यात्रा क्रियते वा परचक्रसंमुखं गम्यते । द्वयं कथं स्यात् ?’ । ‘देव ! स्वस्थैर्भाव्यम् ।

श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।

अश्रेयसि सं(प्र)वृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥ ४४ ॥

परमेश्वरप्रसादात् सर्वं [भव्यं] भविष्यति । विषादो न विधेयः’ । इतस्त्रयविंशतित(व्यस्त्रिंशत्)मे दिने निवृत्तिरेष्यति । ..... उच्यते २५ मे दिने नृपो राजपाट्यो(ट्यै) चचाल । अश्वेनापहतो व्रजन् वटस्थ तरोरधो गतः । वेगवशात् शृङ्खलं शाखायां उत्सल्य लग्नम् । गले पासकः समायातः, तुरगो गतः । नृपान्वेषका [अ]श्वमादाय गताः । नृपे मृते शाखया भग्नया नृपो भूमौ पपात । इतः श्रीकुमारपालदेवचर आखेटिकरूपेण नृपं पतितं गरुडो हारकुण्डलकान्त्या व्यासं दृष्ट्वा भीत इव समीपमायातः । सकुण्डलं नृपसि(स्य) शिरश्छित्त्वा आभरणान्यादाय, स्थाने स्थाने मुक्तैरश्वैः, निर्णीते दिने नृपमेव वर्द्धापयामास । नृपेण पारितोषिकं दत्तम् । नृपशिरसः संस्कारं कृत्वा महदुत्सवेन यात्रां चक्रे ।

§ ३४. तथा एकदा आनाकः सपादलक्षधापतिः शाकंभरपुनि(शाकंभरिपुर्नि)वासी श्रीकुमारपालदेवभगिनीपतिः । पत्न्या सह क्रीडन् सारैस्तासां मारिमुचरति । इतः श्रीप्रेमलदेव्या पत्तने नृपाय ज्ञापितम्—यदसौ सारीणां मारिं कथयति इति च वदति—‘तव बन्धोरेषाऽनिष्टा, मम तु इष्टैव । वरं मे वैधव्यमप्यस्तु, परं [इदं व]चः सोढुं नोत्सहे’ । राजा कटकमादाय चलितः । कथापितम्—‘यदस्य जिहां पाश्चात्ये कर्षयामि’ । इतः श्रीआनाकोऽपि गुडहापुरे सपादलक्षसीमायां संमुखः समायातः । तत्र युद्धे जायमाने श्रीकुमारपालः स्वगजात् कलहपञ्चाननादुत्थुल्य आना[क]गजे गत्वा तं जयाभिः (ज्याभिः ?) कृष्ट्वा बबन्ध । पश्चात् सहाऽऽयाताः श्रीदेवसूरयः, हेमाचार्याश्च विज्ञप्ताः—‘मम प्रतिज्ञा जिहांकर्षणलक्षणा, अतः किं क्रियते ?’ गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! एतन्न युज्यते । तथा कुरु, यथा टोपीं कारयित्वा तत्र पाश्चात्ये जिहां विधाय, कृष्टेत्युक्त्वा मुच्यताम्’ । तथा कृत्वा ‘पुनर्न वाच्यम्’—इत्युक्त्वा पुन(ना) राज्ये संस्थाप्य मुक्तः । तदा श्रीकुमारपालेन तत्र देशे पाषाणमयान् घाणकान् दृष्ट्वा सर्वानभञ्जयत् । पश्चान्निवृत्त्य स्वपुरं गतः । विश्वमल्लः—शाकुं(कं)-
भरीराज्यं करोति ।

§ ३५. अत्र सिद्धराज्ञि दिवंगते गूर्जरात्राशालापतयः अजयमेरुदुर्गप्रत्यासन्ने बछिरापुरे गताः । श्रीविश्वमल्लेन गूर्जरा[त्रा]यां यान्ति पटकुलानि निषिद्धानि । गृहा(ह्ला)ति (?) स महादण्डेन दण्ड्यते ।

एकदा कोऽपि स्कन्धवाहिकः बछेरे गतः । एकं श्वेतपट्टकूलं क्रीतं नलीप्रयोगेन पत्तने राजसदसि नृपोपायने कृतम् । स्वरूपे ज्ञा[ते] भाण्डागारिकस्यापितम् । यदेतत् वसनार्थं स्थाप्यम् । अस्माकं तनयस्य चाहडस्य न दर्शनीयम् । इतः प्रातर्नृपति(ती) राजपाट्यां निःसृतः । चाहडं प्रतीक्षन्नस्ति । चाहडेन भाण्डा० सकाशात् पटो याचितः । तेनोक्तम्—‘नृपादेशो नास्ति’ । ‘मम को नृपादेशः ?, समर्पय’ । गृहीत्वा प्रावृत्त्या गच्छन् नृपेन(ण) दृष्टः । सामन्तैरुक्तम्—‘वणिक्(ग्) नृपेन(ण) नादेरोपितो (?) नृपाऽऽज्ञामपि न मन्यते’ । इतो न्यगसुखं नृपं दृष्ट्वा कुमारेणोक्तम्—‘देव ! मया तत् कृतं नास्ति येन तातः कृष्णवदनः स्यात् । परं क्षीरोदकानामेषामप्राप्तिहेतुः वीटकप्रसादं कुरु, यथा तेषां सुभिक्षं करोमि । नृपो न यच्छति । ‘भोक्ष्ये मार्गे भूय’

ततो नृपेन(ण) घोटकसहस्र २४, गज २४, लक्षपत्य(त्य)न्वितः प्रहितः । वीसलदेवनृपस्तु संमुखमाययौ । सीमायां चाहडेन भयः सन्, नङ्घा गतः । इतश्चाहडेन मंत्र (तत्र) पञ्चविंशति पुराणि भग्नानि । बं[बे]रे ताग्रमयं दुर्गमादाय शालापतीनां शतसप्तकं ७ गृहीतम् । इतः भट्टेनोक्तम्—

जंगलउरुं जडहारुं जगिउं जज्जपुरं नराणउं,
नयणवाहुं नग्गउरुं नयंरुं नरवरुं जिह्वाणउं ।
सन्नपाडुं सरवाडुं भग्ग सइंभरं वग्घेरउं लाडणउं,
गो(पो?)कहुं लोहुं वड जिह्गरि बंवेरउं पीपलउरुं ॥
पुक्करुं मंडलकरुं मेडतउं ज्झेरि ..... ।

वीसलह नारि विलवई अबल लंकदाहु चाहड म करि ॥ ४५ ॥

एवं जयपताकामादाय निवृत्तः । पत्तने गतः । नृपः संमुखं समाययौ । तावद् दुकूलानि बहुकृतानि १० सन्ति । नृपेन(ण) 'राजघरह' इति विर(रु)दं दत्तम् ॥

§ ३६. अथैकदा पाउन्तारसुतश्चाहडो राज्यं त्याजितः सन्, कुमारदेवद्विष्टः सन् श्रीवीसलदेवाय सपाद[ल]क्षाधिपतये मिलित्वा पालीपुरे सकटकः स्थितः । इतः प्रधाना[ना]मग्रे रावा समायाः (याता) । तैरुक्तम्—'नृपः कास्ते ?' । 'पौषधागारे' । प्रधानैरेत्य पृष्ठो द्वारपालकः—'नृपस्य कोऽवसरः ?' । 'सामायिक-मस्ति' । एकेनाऽऽलोकितम्, गृहीतसामाह(यि)कं पट्टकोपविष्टमवलोक्य एकेनोक्तम्—'ब्रूडिता गूर्जरान्ना, यस्या १५ [अ]यमधीशः । चिणहद्विकवत्, पश्यताम्' । नृपेन(ण) श्रुतम् । पारिते [सामायिके] स्वरूपमुक्तम् । नृपेन(ण) दूतः प्रहितः—'एषा पल्लिकाऽस्माकम्, भवता कथमाक्रान्ता ?' । संमुखं प्रेषितम्—'पल्ली दूरेऽस्तु; पत्तनमप्य-स्माकम्' । इतो नृपः सजीकृत्य चलितः । पल्लीपरिसरे द्वयोर्मेलो जातः । इतश्चाहडेन द्विगुणान् ग्रासान् विधाय सैन्यं परावर्तितम् । ततः सन्नद्धे कटके कोऽप्युत्थापनिकां न करोति । इतो नृपेन(ण) कलह[पं]चाननगजा-ऽऽरूढेन आधोरण उक्तः—'रे ! त्वमपि परावर्तितः, यद् गजं न भ्रेरयसि ?' । 'देव ! विश्वमल्लगजारूढ- २० आहडो हक्कां करोति । तस्याः श्रुत्या गजो न क्रमते' । 'गजकर्णयोः पटीं विदार्य क्षिप' । तथाकृते नृपस्त्वाह—'किं जनेन मारितेन, आवयोरेव [र]णोऽस्तु' । तथोक्ते चाहडः खड्गखेटकमादाय स्वगजस्य दन्तयोरागत्य याव-ञ्चपगजे गमनाय चरणमुत्पाटयति तावदाधोरणेन गजः पश्चात् कृतः । चाहडेऽन्तरा पतिते गजेन चरणोऽदायि । स खण्डीभूतः । श्रीकुमारपालदेवस्तु गजं गत्वा वीसलस्य शिरश्चिच्छिदे । सकलमपि सैन्यं मिलितम् । उभयोरपि सैन्ययोः । इतश्चारणेनोक्तम्—

इक्कह पाली माटि वीसलखड झगडगड करइ ।

कुमारपाल रणहाटि को जाणंतउ बुहुहरइ ॥ ४६ ॥

इतः श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—

ग्रस्तामेकामपि जरयितुं पल्लिकां नैव शक्तः,

शाकंभर्याः पतिरतितरां कृत् प्रतापज्वरार्तः ।

आज्ञाकाङ्क्षाविषयविमुखश्वेदितोऽनेकधान्यै (?)—

जीवत्युर्व्यां यदि परमसौ लङ्घनाभ्यासवृत्त्या ॥ ४७ ॥

तत्र गणिं प्राकारकरणाय ग्रासादस्य च विमुच्य स्वयं पत्तने ययौ ॥ छ ॥

§ ३७. एकदा वर्षाभिग्रहेषु जनैर्गृह्यमाणेषु अनादिराउलस्त्रिपुरुषमठपः ग्रासद्रामलक्ष २७ एव प्रभुं विज्ञपयामास ।

चतुर्मास्यामासीत्तव पद्युगं नाथ ! निकषा
 कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
 पुनस्त्वस्यां श्रद्धानिजचरणनिलोठितकले
 जलक्लिनैरन्नैर्मुनितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥ ४८ ॥

§ ३८. एकदा आमिगपुरोहितः प्रभूणां चरणयोर्वन्दनं न यच्छति, मदात् । राज्ञा द्रम्मलक्षत्रयग्रासाद् बहिः कृत्वा पुरान्निष्काशि(सि)तः । वर्षत्रयं भ्रान्त्वा पुनरायातः । काव्यमेकं पत्रिकायां [आ]लिख्य पौषघागार-मायातः । नमस्कृत्य पत्रिका दर्शिता, वाचिता—

ब्रह्मण्युत्पन्नबीजा कलितकिशलयः प्राच्यवल्मीकपुत्रे
 व्यासे बद्धालवाला स्फुटरुचिररुचिर्व्यानशे कालिदासे ।
 प्रौढा श्रीमुञ्ज-भोजप्रमुखनृपगुणे पुष्पिता देवसूरौ
 आचार्ये हेमसूरौ फलमिह जगृहे भारती[श्री]लतेव ॥ ४९ ॥

वन्दनकम्, प्रसादे.....युक्तम् । पुनः स्वपदे स्थापितः ॥ छ ॥

§ ३९. एकदा श्रीपत्तने कांथडियोगी समायातः । स त्वन्यदर्शनिकैरुक्तः—‘श्वेताम्बरैः पुरं व्यासम् । नृपस्तद्वशगोऽस्ति । यदि त्वादशः कल(ला)वान् काञ्चिदपूर्वा कलां दर्शयति तदा मार्गमभ्येति’ । ‘स्वशक्त्या यतिष्ये’ । प्रातः कदलीपत्रपङ्के वेसिरकडदण्ड्यां (?) पञ्चवर्षदेशीयाः स्कन्धवाहकाः, तत्राधिरुह्य द्विजैस्तूयमानो बभ्राम । इतो नृपेण श्रीहेमाचार्या उक्ताः—‘प्रभो ! कलावान् योगी, तस्य मिलनाय यद्योदेशो भवति तदा-यामि’ । गुरुणोक्तम्—‘विशेषतः, नृपेन(ण) सर्वदर्शनसमा[ने]न भाव्यम्’ । नृपश्चलितः । इतो ब्राह्मणैर्योगी वर्धापितः । नृपः समभ्येति । तस्य तृतीयज्वरपाली तदाऽऽसीत् । तेन कन्थायां तृतीयं न्यस्य उत्तार्य मुक्ता । सा धडहडति । इतो ध्यानचलेनावनेश्चतुरङ्गलं अलग्नौ भूत्वा स्थितः । नृपेन(ण) दृष्टः । पृष्ठे आधारः । पश्चात् २० ध्याने पारिते नृपेन(ण) पृष्टम्—‘भगवन् ! कन्थाषः कोऽपि क्षुलकोऽस्ति ?’ । उत्पाठ्य दर्शिता । मुक्ता तथैव । ‘देव ! तवागमनं श्रुत्वा अत्र तृतीयज्वरो विश्राणितः । यथा वार्ताः कर्तुं शक्यन्ते’ । नृपः प्राह—‘तर्हि कथं नोच्छिद्यते ?’ । योगिनोक्तम्—

नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ५० ॥

§ ४०. श्रीहेमाचार्या अपि इत्यादिशन्ति । नृपे उच्यते जनैः पौषघागारे प्रभूणामुक्तम् । गुरुभिः शिष्याना-
 (णा)मादेशो दत्तः । यत् नृपे आगते उपवेशनात् कंवलिका अपाकर्तव्या । तथाकृते नृपः करप्रमाणं चतुर्दिक्षु
 निरालम्बान् दृष्ट्वा आह—‘मम गुरुर्देवरूपी’ इत्युक्त्वा नमस्कृत्याऽऽवासे न(ग)तः ॥ छ ॥

§ ४०. इतो रामचन्द्रेण जात्या चारणेन श्रीप्र०पार्श्वे व्रतमात्तम् । स सर्वविद्यो जातः । एकदा गुरुभिः सह
 चैत्यं व्रजन्, रत्नावलीं पथि पतितां दृष्ट्वा आह—

जेसं भूतलयस्स वि कणेषु पडिएसु आसि अहिलासे ।

ते .....अस्स पसाया रयणे वि अणायरा जाया ॥ ५१ ॥

शतप्रबन्धकर्त्ताऽऽसीत् ।

एकदा योगशास्त्रमधीयानो रामो “रोम्णां ग्रहणमाकारे” स्थाने “रोम्णो” इति पठन् शेषतपोधनै-
 रुक्तम्—‘राम ! “रोम्णां” वद इत्थं’, पुनस्तथैव वक्ति । गुरुभिरुक्तम्—‘किमिति “जातावेकवचनम्” ? भवत्वित्थम्’ ।

§ ४१. अथ श्रीकुमारपालनृपतेः सुतो नृपसिंहदेवो नामा षोडशवर्षदेशीयः शरीरे म(मा)यावी जातः । त्रैद्याः परिकर्मेणां चर्कुः, परं नालगत । श्रीनृपो देवी च पार्श्वे उपविष्टौ स्थः । इतो गुरुभिरुक्तम्—‘वत्स ! किं बाधते ?’ ‘प्रभो ! एकं बाधते । यद् मत्तातो राज्यं प्राप्य कृपणो जातः । प्रासादाः पापाणमयाः कारिताः । अहं तु स्वर्णमयान् कारयिष्यामि । असौ मनोरथः सहैव नेयः’ । इत्युक्ते प्रभोर्नृपेऽश्रुपातो जातः ।—‘देव ! कुमारो न जीवत्येव, यत्सेतुं मनोरथाः’ । अथ कुमारसमाधिना दिवं ययौ ॥ ४१ ॥

श्रीहेमाचार्याणां शिष्यः सागरचन्द्रो रूपवान् विद्यावान् । स राज्ञा प्रभूणां पार्श्वे राज्यार्थं याचितः । गुरुभिरुक्तम्—‘देव ! इदं न युज्यते सर्वथा’ । इतः सागरचन्द्रेण चतुर्विंशतिनमस्काराः क्रियागुप्तकाः कृताः । सन्ध्यायां प्रतिक्रमणक्षणे उक्ताः । नृपेनो(णो)क्तम्—‘अहो कविता ! अहो रूपम् !’

नृपः प्रतिक्रम्य धवलगृहं गच्छन् कपदिनं प्राह—‘भो भाण्डागारिक ! “गीतं न गायतितरां युव-
तिर्निशासु” इमां समस्यां यदि प्रातरर्वाक् पूरयसि तदा पट्टाश्च दधि । कपदिना पूरिता—

श्रुत्वा ध्वनेर्मधुरतां गगनावतीर्णे भूमौ मृगे विगतलाञ्छन एष चन्द्रः ।

मा गान्मदीयवदनस्य तुलामितीव गीतं न गायतितरां युवतिर्निशासु ॥ ५२ ॥

राज्ञा पट्टाश्चो दत्तः । एकदा श्रीगुरुभिः शिक्षा दत्ता—

सदा सदाचारवने यतेथा, मा कापि ससव्यसनीं भजेथा ।

दीनेषु दौस्थ्यं परित्खण्डयेथा, कीर्त्या त्रिलोकीमपि मण्डयेथा ॥ ५३ ॥

§ ४२. एकदा नृपे सभासुपविष्टे मालवीयाः प्रधाना नृपं नत्वा सभायासुपविशुः । इतो नृपेन(ण) खड्गं कोशादाकृष्य पुनः क्षेप्तुमारब्धम् । न विशति । इतः प्रधानैर्मियो मुखावलोकनं कृतम् । ततः पुरोहितेनोक्तम्—

सौराष्ट्रप्रभृतिक्षितीश्वरशिरःश्रेणीषु कृन्तास्वपि,

प्रत्याकारमुखप्रवेशविमुखस्तिष्ठन् कृपाणोऽधुना ।

धाराध्वंसकृतप्रतिज्ञं भवतश्चौलुक्यचूडामणे !

मन्येऽहं नरवर्मचर्मघटितां कोशश्रियं वाञ्छति ॥ ५४ ॥

तत्कालं सैन्यानि सज्जयित्वा नृपो मालवकं प्रत्यचालीत् । वर्षत्रयवि[ग्र]हेण धारामाददे । नरवर्मनृपं चादाय श्रीपत्त[न]मायातः ।

‘एकदा नरवर्मेण राज्ञः किमपि महत् कार्यं कृतम् । नृपस्तुष्ट उक्तवान्—‘वरं वृणु’ । इतः सभा श्याम-
वक्त्रा जाता । असौ माल[व]कं याचिष्यते । इतो नरवर्मभूमुजा उक्तम्—‘देव ! मम देवताऽवसरः प्रसादी-
क्रियताम् । अपरं न याचे’ । तत्र वृद्धभोजनृपकरोडिः स्वर्णरत्नजटिताऽस्ति । तथा सीताया वने यान्त्या नृपदे-
शरथेन मुद्राऽर्पिता—‘बहुडी ! इयं गृह्यताम्’ । सा ‘बहुडी’ इति ख्याता । सा च तत्रास्ति । हेममयी मण्ड-
पिका, चिन्तामणिर्गणपतिः, इन्द्रनीलमयो नीलकण्ठः—एतानि वस्तूनि सन्ति । तत् श्रुत्वा सभा हृष्टा । नृ[प]स्तु
श्यामो जातः । प्रधानैः पृष्टम्—‘देव ! हर्षस्थाने को विषादः ? यत्र मालवको गणितः, तत्र देवताऽवसरेण किम्?’
‘ययं मूर्खाः, येन पूर्वजा उद्धृताः कष्टा [त]तस्तेन सर्वं कृतम्’ । गुप्तेः कृष्टा देवताऽवसरं मालवकं च दत्त्वा ॥
प्रस्थि(स्थापि)तः ॥

॥ इति नरवर्मप्रबन्धः ॥

§४३. कदाचित् कुमारपालनृपतिः सङ्घाधिपतीभ्यः तीर्थयात्रां चिकीर्षुर्महता महेन देवालयप्रस्थाने जाते देशान्तरा-
 ग्रातयुगलिकया 'त्वां प्र[ति] डाहलदेशीयः कर्णनृपतिरूपैति' इति विज्ञप्तः । खेदतिलकितं ललाटं दधानो मन्त्रि-
 वाग्भटेन सार्द्धं ससाध्वसं ध्वस्तसङ्घाधिपत्यमनोरथः प्रभोरुपान्ते स्वं निनिन्द । अथ तस्मिन् नृपतेर्महाभये संमुत्पन्ने
 किञ्चिदवधार्य—'द्वादशे यामे भवतो निर्वृतिर्भविष्यति' इति आदिश्य विस्मयो नृपः । किं कर्तव्यतामूढो यावदास्ते,
 ५ तावन्निश्चितवेलासमागतयुगलिकया—'श्रीकर्णो दिवं गतः' इति विज्ञप्तः । नृपेण ताम्बूलमुत्सृजता 'कथम्?' इति
 पृष्ठौ तावूचतुः—'कुम्भिकुम्भस्थलस्थः श्रीकर्णो निशि प्रयाणं कुर्वन् निद्रामुद्रितलोचनः कण्ठपीठप्रणयिना सुवर्ण-
 शृङ्खलेन प्रविष्टन्यग्रोधपादेन उल्लम्बितः पञ्चतामञ्जितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमेव आवां प्रचलितौ'—इति ताम्यां
 विज्ञप्तः । तत्कालपौषधवेश्मनि समागतो नृपः प्रशंसापरः, कथं कथमप्यपवार्यं द्वासप्ततिमहासामन्तैः समं स-
 संघेन च प्रभुणा द्विधौपदिश्यमानवर्त्मा धंधुक्कनगरे प्रभूणां जन्मभूमौ प्राप्तः । स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे
 १० श्रीशोलिकाविहारे प्रभावनाविधित्सुर्जातिपिशुनानां द्विजानामुदितमुपसर्गं वीक्ष(क्ष्य), तान् निर्विषयताडितान्
 कुर्वन्, श्रीशत्रुञ्जयतीर्थमाराधयन्, 'दुक्खक्खओ कम्मक्खओ' इति प्रणिधानदण्डकं उच्चरन्, देवस्य पार्श्वे
 विविधप्रार्थनावसरे—

इक्कह फुल्लह माटि देइ जि सग्गह तणां सुह ।

एवड करइ कु साटि वपुरे भोलि म जिणवरह ॥ ५६ ॥

१५ इति चारणमुच्चरन्तं निशम्य नवकृत्वः पठितेन नवसहस्रान् तस्मै नृपतिर्ददौ । तदनन्तरं उज्जयन्त-
 सन्निधौ गते तस्मिन् अकस्मादेव पर्वतकम्पे संजायमाने श्रीहेमाचार्या नृपं प्राहुः—'इयं छत्रशिला युगपदागतयो[ः]
 पुण्यवतोरुपरि पतिष्यति' इति वृद्धपरम्परा । तदावां पुण्यवन्तौ, यदि गीः सत्या भवति तदा लोकापवादः । ततो
 नृ[प]तिरेव देवं नमस्करोतु न वय[मि]त्युक्ते नृपतिनोपरुध्य सङ्गेन सह प्रभवः प्रहिताः । स्वयं छत्रशिलामार्गं
 परिहृत्य जीर्णदुर्गे नवपद्याकरणाय वाग्भटदेव आदिष्टः । तत्पद्याकृते व्ययीकृतास्त्रिषष्टिलक्षाः ॥

२०

॥ इति तीर्थयात्राप्रबन्धः ॥

§४४. एकदा श्रीपत्तने द्वात्रिंशद्विहारकाणां प्रतिष्ठां महदुत्सवेन प्रारब्धां श्रुत्वा चटपत्र(द्र)पुरनिवासी
 वसाहकान्हाकः स्वयंकारितप्रासादविम्बमादाय श्रीपत्तने प्रतिष्ठार्थमाययौ । श्री[हे]माचार्याः प्रतिष्ठार्थे-
 ऽभ्यर्थिताः । तैर्मानितम् । इतस्तस्मिन् दिने जनसम्मर्दो जातः । रात्रौ घटी मण्डिता । इतो वसाहस्य भोगा-
 द्युपस्करो विस्मृतः । तेन त[माने]तुं गते असमये लग्नघटी चादिता । असौ समागतः । मध्ये प्रवेशं अलब्ध्वा
 २५ लग्नघटीं श्रुत्वा विंषि(ष)ण्णः । प्रतिष्ठापश्चाज्जनो विरलो जातः । कान्हाकोऽप्यन्तः प्रविश्य गुरुणां चरण-
 योर्लगित्वा चाढं स्रोद—'मदीयं विम्बं प्रभो ! स्थितम्' । गुरुमिरुद्धमवलोकितम् । लग्नं तदा वहमानं विलोक्यो-
 क्तम्—'भो ! त्वं पुण्यवान्, लग्नमधुनाऽस्ति । परिच्छदं कुरु विम्बप्रतिष्ठायाम्' । स न मन्यते । गुरुभिः प्रतिष्ठां
 विधांय उक्तम्—'यदि न मन्यसे तथा(दा) देवं पृच्छ, एतत् तथ्यं न वा ?' । विम्बेनोक्तम्—'भो ! तव विम्बं
 वर्षशतत्रयायुः । एतानि वर्षत्रयायूषि भविष्यन्ति' ।

३० इतः कश्चिद् व्यवहारी स्तम्भतीर्थं प्राणिज्याय गतः । तत्र तेन श्रीदेवाचार्या नमस्कृताः । पृष्ठम्—
 'किमद्य कल्ये नृपः पुण्यकर्म तनोति ?' । 'द्वात्रिंशद् विहाराणां प्रतिष्ठा जाता । तस्य उच्छ(त्स)वस्य किं कर्ण-
 (वर्ण्य)ते ?' । 'लग्नं वेत्सि ?', 'अमुकमनुमानम्' । 'इदं लग्नं हेमाचार्यैर्निरूपितं न वा ? यदि निरूपितं तदा
 म[ह]त् [क्षु]ण्णं जातम्' । स पुनः पत्तनमाययौ । हेमाचार्यैः पृष्ठम्—'श्रीदेवसूरयो नमस्कृताः ?' । स्वरूप-

मुक्तम् । 'त्वया कारणं किमपि न पृष्ठम् ?' । 'मया ज्ञातं यदुन्नतिम[स]हमानाः कथयन्ति' । इतः श्रीदेवा-
चार्याः पत्तनमायाताः । श्रीहेमाचार्यान्नमस्करणा[र्य] आगच्छतो दृष्ट्वा उक्तम्—'तपोधना ! नृपगुरूणामर्थे
उपवेशनमानयत' । श्रीहेमाचार्या विस्मिताः, यावद् वन्दन्ति तावदुक्तम्—'हे नृपगुरुः ! इहाऽऽस्यताम्' ।
हेमा० उक्तम्—'प्रभो ! ममोपरि कथमप्रासादः ? प्रभुभिरहं दर्शनविरुद्धे पथि संचरन् दृष्टः श्रुतो वा ?' । 'कथयत,
प्रतिष्ठालयं भवद्भिः निरूपितं न वा ?' । 'निरूपितम्' । 'तत्र क्रूरकर्तरीयोगोऽस्ति । एतल्लयं पूर्वकृतानामपि प्रासादा-
नामनर्थहेतुः' । 'भगवन् ! किं क्रियते ?' गुरुभिरुक्तम्—'स्तोकदोषं बहुगुणं कार्यं कार्यं विचक्षणैः' इति विचिन्त्य
यदमी प्रासादा मूलतोऽप्यपाकृत्य नूतनास्तदा सर्वेऽपि प्रासादाः स्थिरं स्युः' । 'प्रभो ! एतन्न युज्यते' । 'तर्हि
मवितव्यतैव बलवती । भवतां कोऽपराधः' ।

§ ४५. इत एकदा श्रीहेमाचार्याणां [शिष्यः] यशश्चन्द्रगणि[ः] स्तम्भतीर्थे गतः । तत्र सुखासना-
रूढश्चतुष्पथं वक्रमवलोक्य पप्रच्छ—'कथमत्र वक्रम् ?' । 'अस्य जैनप्रासादस्य देवकुलिकाचतुष्कमिहास्ते तेन
कारणेन चतुष्पथं वक्रम्' । 'देवकुलिका निपात्य सरलीकृ(कि)यताम्' । तासु पात्यमानासु गोष्ठिकैः कलकलः
कृतः । तथापि पातिता एव । तैर्गोष्ठिकैः श्रीदेवाचार्यभक्तैर्गुरुवो विज्ञापिताः । तैस्तु हेमाचार्याणामुपालम्भो
दत्तः । ते तु गणेरन्यूनमधिकं न मन्यन्ते । उक्तं—'प्रभो ! राज्ञा १४४० प्रासादाः कारिताः । चत्वारो न्यूना
ज्ञेयाः' । श्रीदेवाचार्यैरुक्तम्—

तं किं पि कथं महिसासुरेण पुर्वि कथाह दुचिन्नं ।

तेण भवाणीभवणे अज्ज वि महिसा वहिज्जंति ॥ ५५ ॥

हेमा० रुक्तम्—'मृतानामुपरि शकटानि यान्तु' । इतः श्रीहेमाचार्याः पौषधागारे गताः । प्रतिक्रमणान्ते
नृपं प्राहुः—'भवद्भिः श्रीदेवाचार्यानां(णां) पौषधागारे गन्तव्यम् । किञ्चित् कुमुदिताः (? कुपिताः) सन्ति ।
नृपस्तुच्छूरं मणित्वा न गतः । श्रीदेवाचार्यैः शाकंभर्या उपरि विहारः कृतः । तत्र बीसलदेवनृपतिना कृ[त]-
सन्मानाः सन्ति । एकदा श्रीकुमारपालदेवेन प्रधानान् प्रेष्य श्रीपत्तने आकारिताः । देवकुलिकाचतुष्कव्यति-
[क]रे प्रासादचतुष्कं दत्तम् । एकः श्रीसुवर्णगिरिमण्डनः श्रीपार्श्वनाथस्य, द्वितीयस्तलहट्यां जावालिपुरीयः,
तृतीयो नङ्गले श्रीयुगादिदेवस्य, चतुर्थो गूढउजपुरे श्रीशान्तिनाथस्य ।

§ ४६. एकदा नृपेण पृष्टाः—'एते प्रासादाः कियच्चिरं स्थास्यन्ति ?' । 'देव ! त्वज्जीवितावधिः' । 'कोऽनर्थ-
कारी ?' । 'त्वद्भातुपुत्रो अजयी' । 'प्रभो ! यद्येवं तर्हि हन्यते' । 'राजन् ! तिष्ठतु' । एष पर्यालोचः प्रभूणां शिष्येन(ण)
बालचन्द्रेण श्रुतः । तस्याग्रे उक्तः । स नष्टा गतः ।

§ ४७. इत एकदा राज्ञि पौषधागारनिविष्टे गणिना पटी एका वितत्य नृपाय दर्शिता । नृपेणोक्तम्—'कथमेषा
पटी लान्छनाऽऽकुला दृश्यते' । 'देव ! मद्गुरो रुधिरेण' । नृपः क्रुद्धः । 'स को येन मम गुरोरङ्गाद् रुधिरं कृष्टम् ?' ।
'देव ! ईदृशा उच्छृङ्खला द्विजा एव, अपरः कः' । कथकि(मि)ति पृष्टे—'रोहेडकस्थाने देवं नन्तुं गताः । तत्रैकेन
द्विजेन गवाक्ष्य(क्ष)रूढेन ककरकः क्षिप्तः । शिरसि लग्नः । रुधिरं निःसृतम् । शिष्यैरप्युपेक्षितम् । मया संवृत्य
मुक्ता कदाचित् ज्ञास्यते । एषा सा' । नृपः कुपितः सन् गणिं दलपतिं कृत्वा चन्द्रावती[श] धारावर्षं सह
ग्रहित्य अश्वसहस्रैः १२ समं प्राहिणोत् । धारावर्षस्तु टलितः—'द्विजानां सुता[ना]मुपरि किं गम्यते' । गणिना
ग्रामे वेष्टिते द्विजा वर्चसं कर्तुं नि[ः]सृताः । गणिनोक्तम्—'यथान्यायं कुरुत, तदा द्विजा न, अधुना द्विजाः—
इत्यभिधाय पटी दर्शिता । 'तदा मया प्रतिज्ञातमासीत्, यद् भवतां रुधिरेण इमां रञ्जयामि । इष्टदेवतां स्मरत' ।
तैरुक्तम्—'अधुना त्वमेवेष्टदेवता । यद् रोचते तद् विधीयताम्' । इतः कुण्डी समानीता । तत्र द्विजानामङ्गुली-

चीरणं विधाय सा रुधिराभ्यां भृता । तत्र पटी रक्षिता । द्विजा उक्ता—‘गेहान् त्यक्त्वा यात’ । तेषु बहिःस्थितेषु प्राकारं खण्डशः कृत्वा गेहांश्च इज्जालान् वाप्य पुनः पत्तने समायातः । इतो नृपतिज्ञा उक्तम्—‘क्षेमेण समायाताः ?’ । ‘देव ! धारावर्षस्त्वदाज्ञामतिक्रम्य स्थितः’ । नृपेण देशत्यागो दत्तः । वर्षत्रयेण अश्व ५०० दत्त्वा पुनरायातः ॥

॥ इति रोहेडाद्विजानां प्रबन्धः ॥

§ ४८. एकदा जाल्योधरे जिनरथयात्रायां जायमानायां द्विजैः कन्दलं कृत्वा रथचिम्बं भग्नम् । श्रावकैः द्विजाः कुट्टिताः । यावत् ते पत्तने रावायां यान्ति, तावत् पूर्वमेव श्रावकैः प्रभवो ज्ञापिताः । इतः प्रतिक्रमण-प्रान्ते गुरुभिर्नृपाय संभालितम् । प्रातर्द्विजैरायातैर्नृपेनो(णो)क्तम्—‘यूयं म्लेच्छा धर्मस्थानभङ्गात्, अतो नगरं त्यक्त्वा देशत्यागं यात’ । तैः प्रभवो विज्ञप्ताः—‘परं क यामः ?’ । ततो गुरुभिरुक्तम्—‘नरकं (नगरं ?) त्यक्त्वा १० अन्यसीमायां तिष्ठत । पुरमुद्रसं कृतम् ॥

§ ४९. अथ गुरवः पूर्णायुषश्चतुरशीतिवर्षायुः प्रतिपाल्य दिन ३ अनशनं आदाय, नृपेऽसमाधिपरे आहुः—‘मा विषीद, भवतामपि षण्मासान्ते मृत्युः’ । त[त]ः समाधिना रामचन्द्रं स्वपदे संस्थाप्य पञ्चपरमेष्ठिस्मृतिपरास्त्रिदिवं जग्मुः । तदनु महोत्सवपुरस्सरं संस्कारे जाते नृपे[ण] शिखां मत्वा भस्मकणः स्वशिरसि क्षिप्तः । लघुजनेन कणे उत्पादिते गर्त्ता पतिता । सा हेमषड इति प्रसिद्धा जाता ॥

॥ इति प्रभूणामवसानप्रबन्धः ॥

*

§ ५०. श्रीहेमचन्द्रसूरयः श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथयामासुः । महाराजश्रीकुमारपालदेवस्य..... स्थानान्तरं इति व्यतिकरान्महाराजं मुक्तकलाप्य सीधु(द्ध)पुरे यात्वा नदीसमीपे भव्यरमणप्रदेशे त्रिशुवनस्वामिनी-विद्यामाराधयितुं प्रवृत्ताः । तृतीयदिवसप्रान्तेऽर्द्धरात्रौ देवी प्रकटीवभूव । तयाऽभिप्राये पृष्ठे भणितम्—‘परमेश्वरि ! श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वभवं कथय’ । सा प्राह—‘मालविकसन्धौ पर्वतमध्ये जयन्त(न्त)नामा भिल्लो वसति । २० अन्यदा वाणिज्यकारकजैसलनामा बह्वी वलीवर्द्धावलीं गृहीत्वा जयन्तभिल्लपत्न्याः समीपे जलाऽऽश्रये स्थितवान् । चरेण दृष्ट्वा जयन्तस्य वृत्तान्तः कथितः । जयन्तेन सार्थो गृहीतः । केऽपि कापि नृपा सार्थिका जग्मुः । जैसल-वाणिज्यकारकेण मालविकराज्ञो द्वारं बद्धम् । राज्ञाऽऽकार्यं सन्मानितः । राज्ञा जगदे—‘यत् त्वदीयं जगाम तद् गृहाण मम पार्श्वे । अहमात्मीयं तस्य पार्श्वे ग्रहीष्यामि । त्वया मम च पार्श्वे स्थेयम्’ । ‘आदेशः प्रमाण’मिति भणित्वा स्थितः । प्रस्तावे राज्ञा स सेनानी कृतः । जैसलवाणिज्यकारकः कटकं गृहीत्वा पल्ली २५ भङ्क्त्वा सर्वं विनाशयामास । जयन्तः पलायांचके । तेन कोपाज्जयन्तपुत्रो बालको मारितः । तत उज्जयिन्यां गतस्य राजप्रसादो बभूव । जयन्तः पल्लीपतिरेकाकी आन्त्वा गङ्गायास्तटे गतः सन् चौरिकया बालवृद्धान् मारयति । क्रूरचित्तो बभूव । कदाचित् श्रीयशोभद्रसूरयो त्र(गु)हे चटिताः । अहं मारयिष्यामीति भणितम् । भणितं पूज्यैः—‘त्वया बहवो लोका विनाशिताः । अग्रेऽपि बहुपातकमर्जितम्’—इत्यादि[वचनेन] श्रीयशोभद्रसूरिभिर्वो-धितः । जीववधे नियमं जग्राह । गङ्गातटं परित्यज्य तिलङ्गदेशे अणघडरनगरे ईश्वरव्यवहारिणो गृहे थावरी- ३० नाप्ती कर्मकरी, तस्य(स्या) गृहे स्थितः । तया व्यवहारिणा च पुत्रवृद्ध्या गणितः । तत्रस्थो जीवदयां पालयति । अन्यदा श्रीयशोभद्रसूरयोऽनघपुरे समाजग्मुः । मम गुरवः समागताः । मम भाग्यं जागर्ति । सदा गुरुणां पार्श्वे उपविष्टस्तिष्ठति । अन्यदा ईश्वरव्यवहारिणा पृष्ठः—‘अद्यकल्ये क यासि, गृहे न दृश्यसे’ । तेनोक्तम्—‘गुरुणां

पार्श्वे धर्मं शृणोमि' । व्यवहारिणा भणितम्—'के ते गुरवः' । तेन वर्णना कृता । महामहेश्वरो व्यवहारी गुरुणां समीपे गतः । जैनधर्मं श्रुत्वा सकुटुम्बो जैनो बभूव । अन्यंदा देवकुलं कारितम् । श्रीयशोभद्रसूरिभिः प्रतिष्ठा(ष्टा) कृता । ईश्वरल्लिकालं देवपूजां करोति । चतुर्मासकदिने जयन्तः [तेन] साकं देवगृहे नीतः । तेनोक्तम्—'वीतरागं न पूजयसि ?' । जयन्तेनोक्तम्—'मम [पा]र्श्वे किमपि द्रव्यं नास्ति येन पुष्पाणि गृहीत्वा पूजयामि' । व्यवहारिणा भणितम्—'अमूनि पुष्पाणि गृहाणि(ण)' । तेनोक्तम्—'ममैभिः पुष्पैर्देवं पूजयतः किं पुण्यम् ?' । तेन द्यूतेन पूर्वं जितान् विंशतिकपर्दकान् व्ययित्वा पुष्पाणि गृहीत्वा वीतरागः पूजितः । गुरुसमीपे उपवासश्च कृतः । भोजनवेलायामात्मार्यं भोजनं परिवेष्य मुनीनां दत्तम् । आत्मानं कृतार्थं मेने । प्रस्तावे शुभ-ध्यानेन सृत्वा चौलुक्यवंशे तिहुअणपालगृहे कुमारपालो बभूव । देवपूजाप्रभावेण राज्यं जातम् । पूर्वभवे जीवदयाप्रभावेण अमारिः कृता । एतत् कुमारपालदेवो न मानयति । श्रीहेमसूरिभिर्भणितम्—'लि(ति)लङ्गदेशे अणघउरपत्तने व्यवहारिणो गृहे थावरीनामकर्मकरी सा पृष्ठव्या'—इति प्रत्ययार्थं राज्ञा आत्मीयसालको मुक्त- 10 लिः । तत्र गतेन तेन सर्वं कर्मकर्याः श्रुतम् । तद्दिनादारभ्य श्रीकुमारपालदेवः परमश्रावको बभूव । जेसल-वणिजारको बालकहत्याकारी राज्ञा निःका(ष्का)सितः । स्वकीयपापं ज्ञात्वा कार्पटिकीभूय कावड(डं) स्कन्धे कृत्वा केदारं नमस्कृत्य श्रीसोमेश्वरे गङ्गोदककुम्पान् ढालयति । तत्प्रभावात् कर्णराजगृहे श्रीमयणल्ल-देव्याः श्रीजयसिंहदेवो बभूव । श्रीकुमारपालदेवेन सह श्रीजयसिंहदेवस्य पाश्चात्यभवाद् वैरं सञ्जातम् । इति कुमारपालदेवस्य श्रीहेमसूरिभिः पाश्चात्यभवो भणितः ॥ 15

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादराद्
अब्दान्येव चतुर्दश प्रसूमरां मारिं निवार्यौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभान् चतुर्दशशतीसङ्ख्यान् विहारानसौ
हृत्वा निर्मितवान् कुमारनृपतिर्जैनो निजैनो व्ययम् ॥ ५७ ॥

एकदा श्रीकुमारपालेनोक्तम्—

धनमहरहर्दत्तं स्वीयं यथार्थितमर्थिने
कृतमरिकुलं नारीशेषं स्वखड्गविजृम्भितैः ।
प्रणयिनि जने रागोद्रेके रतिर्विहिता चिरं
किमपरमतः कर्त्तव्यं नस्तनावपि नादरः ॥ ५८ ॥

५९१. एकदा नृपस्याऽऽयुःक्षये जाते नृपेनना(णान)शनं जगृहे । इतोऽजयपालेन एव परिग्रहं परावृत्य 25 भाण्डागारे स्वमुद्रा दत्ता । नृपेण नृषितेन जलमानायितम् । मृत्पात्रेणानीतम् । नृपेणोक्तम्—'शिप्रा क ?' । 'भाण्डागारे.....कथं न उद्धटति' । 'देव ! अजयपालेन मुद्रा दत्ता' । नृपेणोक्तम्—'मयि सत्यप्यजयपालाज्ञा ?' निःश्वासं मुक्त्वा कराद् मृत्पात्रं त्यक्तम् । इतश्चरणेनोक्तम्—

कुमरड कुमरविहार, इत्ता काइं कराविया ।
तांह कुण करिस्यइ सार, सीप न आवइं सइं धणी ॥ ५९ ॥

इति निःश्वाससमं शिप्रा भया । नृपस्त्रिदिवं ययौ । आयुर्वर्ष ८१ । वर्ष ५० [तमे]राज्यं जातम्, तदनु वर्ष ३० [यावद् राज्यं कृतम्] ॥ 30

॥ इति कुमारपालप्रबन्धः समाप्तः ॥

— अथ अजयपालप्रबन्धः —

*

§५२. तदनु अजयपालदेवो राज्ये निविष्टः । तेन प्रभोः शिष्यस्य बालचन्द्रस्य प्रीत्या रामचन्द्रमाहूयोक्तः—
ताम्रमयः पट्टो ध्यातः समानीतः राज्ञा । भवता उपविश्यते । स्वर्णपट्टानमोक्षयत् (?) । मया त्वयं मुक्तः ।
इह सत्वरमास्यताम् । रामचन्द्रस्तु—

महिबीढह सचराचरह जिणि सिरि दिन्हा पाय ।

तसु अत्थमणु दिणोसरह होइ त होउ चिराय ॥ ६० ॥

इति भणन् पट्टे निविष्टः । ज्वाला मुखे निर्ययौ । रामस्त्रिदिवं गतः । बालचन्द्र[ः] पट्टे निविष्टः ।

इतो नृपो द्विजवाक्याद् नृपकीर्त्तनान् पातयितुमारेभे । कृष्णवेषो महिषारूढो मुद्गरकरः, मुद्गरकौर्द्विजैर्धृतः ।
यमकरणमिति नाम धारयन् कुमारपालप्रासादान् पातयति । तपोधनाः पत्तनं विहाय दिशोदिशं जग्मुः ।

*

11 §५३. अथैकदा श्रीहेमाचार्येषु सत्सु राज्ञा उक्तम्—‘प्रभो! एकस्मिन् शासने पक्षद्वयी का? । एके चतुर्दशी
मन्यन्ते, एके पूर्णिमां मन्यन्ते । तत एकमेव भवति तदा रम्यम् । श्रीहेमसूरिणा पूर्णिमापक्षीयाः सुमतसूरय
आहूय उक्ताः—‘यद् नृपः कथयति, एकस्मिन् धर्मे भेदः कः । ततः पूर्णिमायां प्रतिक्रमणं समस्तमपि सङ्गं वय-
मादरयिष्यामः । यतिप्रतिष्ठां यूयं मन्यध्वम्’ । तैरुक्तम्—‘पर्यालोच्य प्रातर्निवेदयिष्यामः’ । गुरुमिरादतो मार्गो
मोक्तुं न युज्यते, स्थातुं च न शक्यते—

रूसड कुमरनरिंदो अहवा रूसंतु लिंणिणो सवे ।

पुन्निमसद्धपइडा सुमतसूरिहिं नो मुक्का ॥ ६१ ॥

15 इति गाथां स्थूलाक्षरैर्लिखित्वा स्थापनाचार्य आलके मुक्त्वा प्रणष्टाः । प्रातराकारणे गते जनाः पत्रिका-
मादाय प्रभूणां दर्शयामासुः । प्रभुमिरुक्तम्—‘नष्टाः कियद् यास्यन्ति । अधुनैव आनाय्यन्ते, परं सन्तु’ । ते
भयभीताः कुङ्कुणे गताः । तत्र विदेशे कोऽपि नोपलक्षयति, नाऽऽयाति । अत्यन्तं दुःखिताः सन्ति । एकदा
21 तनुगमनिकायां गतैराकुलीतरं दृष्ट्वा गूर्जरात्रां संस्मृत्य तामनु फेरकान् ददतां हृदयसङ्घट्टः समजनि ।

§५४. इतोऽजयपालराज्ये पूर्णिमापक्षीयः सामन्तासिंहनामा मन्त्री । तेन नृपो विज्ञप्तः—‘देव! पूर्वाज्ञि
सति भवान्भावठि (?) भ्रान्तैः श्रीहेमाचार्यैरस्मद्गुरवो निष्कासिताः । देवस्य राज्ये ते युज्यन्ते । यद्यादेशो भवति
तदाऽऽनाय्यन्ते । नृपाज्ञयाऽऽहूताः । जनो वक्ति ‘अमी के?’ । ‘भावठिकाः’, ‘वराकाः सन्तु’ । इतः सामन्त-
सिंहो मृतः । एकदाऽऽचार्यो लञ्चिकान् परिधाय तलिकैः प्रहृतैस्तनुगमनिकायां याति । इतः कुमारगुरुं
25 प्रह्लादं प्रासादगवाक्षस्थं वीक्ष्य प्राह—‘कपोतो यां शाखायामधिचसति सा शुष्यतितराम्’ ।

इतः प्रह्लादेनोक्तम्—‘आचार्य! शृणु, एतत् सत्यमेव—

गते हेमाचार्ये कुमरतितिमिरध्वंसनरवौ,

स्वपक्षक्षेमार्थं क[पट]पट्टभिः कैश्चिदधरैः ।

अतः सामन्ताख्यः सपदि स हि पञ्चत्वमगमत,

कपोतो यां शाखामधिचसति सा शुष्यतितराम् ॥ ६२ ॥

इत आचार्यः कृष्णमुखः स्वोपश्रयं ययौ । चिन्तितम्—देवताऽऽराधनं विना मनोरथानां सिद्धिर्न । अतो रैवतके गत्वा देवीं अम्बां परितोष्य हेमाचार्यसमो भविष्यामि । तत्र गतस्तपश्चरणं प्रारेभे । उपवासत्रयं तदनु तलहट्टिकायां पारणम् । एकः परिचर्याकरः । एवं मास २ तपःप्रान्ते देव्यम्बा प्रत्यक्षा जाता—‘कार्यं वद’ । तेनोक्तम्—‘यादृशः कुमारपालदेवस्तादृशमजयपालदेवम्, यादृशो हेमाचार्यस्तादृशं मां विधेही’ति कथिते देव्याह—‘गूर्जरात्रायां न । अन्यत्र गच्छ’ । तेनोक्तम्—‘ममाप्यत्रैव पडप(?)मस्ति’ । अम्बिकयोक्तम्—‘तर्हि याहि’ । तेनोक्तम्—‘यदि एतत् सत्यं करोमि तदाहं...’ अम्बिकया हेमाचार्यनृपमृत्योरधिष्ठायिकावुक्तौ—‘यदेष भवद्वयशः समीहते’ । ताभ्यां पवनयोगाद् यमलपर्वतान्तरे क्षिप्तश्चूर्णितश्च । क्षुल्लकेनावलोकमाने रजोहतिः प्रासः । तामादाय समागतः ।

*

६५५. अथ [अजयपालेन] प्रासादेषु पात्यमानेषु यमकरणं तारणदुर्गोपरि संनद्धम् । प्रातः प्रयास्यतीति श्रुत्वा वसाह आभङ्गमुख्यः [संघः] पर्यालोचितवान्—विलोकयत, श्रीकुमारपालदेवेन प्रासादाः कारिताः । अनेन १० दुरात्मना पातिताः । कोऽपि न वेत्स्यति यच्चपः श्रावकोऽभून्न वा । यद्येष तारणदुर्गप्रासादो रक्षितुं शक्यते तदा भव्यम् । सीलणकउतिगिआ विनाऽन्योपायो नास्ति । तस्य गृहे चलत । [गतस्तत्र] सङ्घस्तेनाभ्युत्थितः । करौ संयोज्य उक्तम्—‘मयि विषये महान् प्रसादः । किं कार्यम्?’ । ‘भो ! त्वं वेत्सि, पूर्वनृपेण प्रासादाः कारिताः, अनेन पातिताः । एकस्तारणदुर्गस्यावशेषोऽस्ति सोऽपि प्रातः पतिष्यति । यदि त्वया रक्ष्यते, अन्यः कोऽन्युपायो नास्ति’ । ‘एष भवतां प्रमादः । पूर्वं ज्ञापितोऽभूत् तदैकोऽपि नापतिष्यत्’ । ‘यज्जातं तज्जातम्’ । १५ त्वयाऽमुं रक्षता सर्वेऽपि रक्षिताः’ । सङ्घः सत्कृत्य विमृष्टः । स नृपसमीपं गतः—‘देव ! मुत्कलापयामि’ । ‘भो ! क यासि?’ । ‘देव ! वयमुत्पन्नभक्षकाः । सर्वे भक्षितम् । कापि रायतने गत्वा कृ(त्व)न्नाम्ना द्रविणमादाय पुनरेष्यामः’ । नृपेणोक्तम्—‘यदि पुत्तनं विहाय यूयमन्यत्र यात, तदाऽहं लज्जे । अवसरं दास्यामि’ । ‘देव ! [अद्य] अवसरो भवति वा यामि’ । ‘तर्हि सज्जतां कृत्वा-सन्ध्योपर्येहि’ । नृपेण सर्वः कोऽप्याहूतः । प्रारब्धं प्रेक्षणम् । इतः सीलणेन इष्टिकाः समानीय पातिताः । मृत्तिकारासमानि रंगान्तः समाजग्मुः । पानीयं च । कटिकस्त्वाका- २० रितः—‘प्रासादं कुरु’ । तेन कृतः । मध्ये एकस्य देवस्य स्थापनं कृतम् । ध्वजाऽऽरोपं कृत्वाऽग्रे नृत्यं कृत्वा उक्तम्—‘देव ! गजान्ता लक्ष्मीः, ध्वजान्तो धर्मः । अतोऽहममुं निर्माय कृतकृत्यो जातः । शयनं विधास्ये’—इति मुकटीं कृत्वा सुप्तः । पुत्रेणागत्य देवकुलिका पातिता । सीलणः पटीं त्यक्त्वा उत्थितः सन् प्राह—‘रे ! केनेदं पातितम्?’ । ‘भवतो ज्येष्ठपुत्रेण’ । सीलणेन स चपेटया हतः—‘रे ! त्वमस्यापि सदृशो न ? । एतस्यापि नृपते- २५ र्हीनः ! । अनेन स्वपितरि मृते तस्य कीर्त्तनानि पातितानि । त्वया मम जीवतोऽपि पातितम् । मम मृत्युरपि न प्रतीक्षितः’ । इति श्रुत्वा नृपस्य नेत्रयोर्नीरं पपात । ‘सीलण ! किं कथयिष्यसि (कथयसि) ? देव ! विमृशस्व तथ्यमिदमतथ्यं वा । गृहस्थः कीर्त्तनं कारयति । यावन्मम कोऽपि भविष्यति तावदस्य सारा भविष्यति’ । ‘ये पतितास्ते पतिताः, शेषाः सन्तु’ । एक एवावशेषोऽस्ति । यस्तव नाम्ना । यमकरणं व्यावर्त्यताम् । इत्थं कृते प्रासादाश्चत्वार उद्धारिताः ।

॥ इति तारणगढप्रासादरक्षणप्रबन्धः ॥

§ ५६. अथ राज्याद् वर्षे तृतीये पर्युषणपर्वणि थारापद्मीये प्रासादे श्रावका मिलिताः । आभङ्गवसाहेन उक्तम्—‘समयं विलोकयत । यत्र तपोधनां सहस्रा आसन् तत्राद्य स कोऽपि न दृश्यते, यस्य सुखात् प्रत्याख्यानमपि क्रियते । कापि कोऽपि तपोधनः, पुरमध्ये श्रुतो दृष्टो वा ?’ । एकेन कर्णे प्रविश्य उक्तम्—‘यद् राजपुत्रवाटके धरणिगः श्रेष्ठ्यस्ति, तेन जङ्घावलपरिक्षीणाः स्वगुरवः स्थापिताः सन्ति च्छन्नम्’ । तदनु वसाहस्तस्य गृहे गतः । तेनाभ्युत्थितः । पादमवधार्यताम् । ‘अद्य सांवत्सरिकपर्वणि तपोधनान् दर्शय’ । तेनोक्तम्—‘क तपोधनाः ?’ । ‘सन्ति’ । तेन भूमिगृहे नीत्वा गुरवो दर्शिताः । वसाहस्तु चरणयोर्निपत्य रोदितुं प्रवृत्तः—‘भगवन् ! स कोऽपि नास्ति, यो अमुं दुरात्मानं नृपं शिक्षयति’ । गुरुभिरुक्तम्—‘शक्तिरस्ति, परं सांनिध्यकर्ता कोऽपि विलोक्यते’ । वसाहस्तु तस्यैव श्रेष्ठिनः शिक्षां दत्त्वा ययौ । गुरवो जप्तुं प्रवृत्ताः ।

§ ५७. इतस्तृतीयदिने नृपस्य कुबुद्धिर्जाता । तदीयौ धांगा-वइजलिआख्यौ पदाती स्तः । तयोर्माता सुहाग-
 १० देवी सा खैरिण्यस्ति । सा नृपेणानीयान्धकारे स्थापिताऽस्ति । इतः सन्ध्यावसरे वइजलिकः पीत्वा समायातः । नृपेण हास्ये प्रारब्धे उक्तम्—‘रे ! याचस्व खैरम्’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अधुनाऽवसरयोग्यं दीयताम्’ । नृपेणोक्तम्—‘उपवरिकायां व्रज । परं वदनं नावलोकनीयम्’ । स तत्र गतः । इतः पृष्ठे नृपो दीपकरः समाययौ । तेनाम्वा दृष्ट । सवित्र्या पुत्रो दृष्टः । परस्परं ललितौ । वइजलेन धांगाग्रे उक्तम्—‘नृपेणैवंविधं हास्यमकारि, तदहं मरिष्ये’ । तेन साक्षेपमुक्तम्—‘मारयिष्ये न वदसि, मरिष्ये वदसि । अमुं मारयिष्यावः’—इति निश्चित्य स्थितौ ।
 १५ नृपस्तु राजपाट्यां निर्ययौ । सन्ध्यायां सुखासनासीनोऽन्धकारप्रतोल्यां प्रविशन् वइजलेन कपाटपश्चात्निर्गत्य धांगा-
 केन सह स्थितेन उभाभ्यां नृपो हतः । कलकले जाते धांगाको हतः, वइजलो नष्टः । राजा तु तत्रैव पपात । जनो दिशोदिशं गतः । इतो लब्धसञ्ज्ञस्तृषितो राजा रिद्धिन् प्रतोलीप्रत्यासन्ने तन्तुवायगृहे प्रविष्टः । गत्तायां मुखे वाहेने (पातिते) तन्तुवायेन लकुटो क्षिप्तः स्वानं मत्वा । तेन विदीर्णशिराः पपाठ—

धांगा दोसु न वइजल्या नवि सामंतह भैड ।

जं मुणिवर संताविआ तह कम्मह फल एहु ॥ ६३ ॥

इति वदन् पीडया मृत्वा श्वभ्रं ययौ ॥*॥

॥ इत्यजयपालप्रबन्धः ॥

शतार्थिकवि-सोमप्रभाचार्यकृत

कुमारपालप्रतिबोध

नामकबृहत्प्राकृतग्रन्थस्य ऐतिह्यसारात्मकः संक्षेपः ।

प्रथमः प्रकाशः ।

§§ १. ग्रन्थकारकृता प्रस्तावना ।

चउसु दिसासु पसरियं मोह-बलं निजिउं पयट्ठो व । पयडिय-धम्म-चउक्को चउ-देहो जयइ जिण-नाहो ॥
 तं नमह रिसह-नाहं नाण-निहाणस्स जस्स अंसेसु । अलि-कसिणो केस-भरो रेहइ स्वखे भुयंगो व ॥
 तं सरह संतिनाहं पवन्न-चरणं पि जं चरण-लग्गा । तियस-कय-कणय-पंकय-मिसेण सेवन्ति नव निहिणो ॥
 कज्जल-समाण-वन्नं सिवंग-भूयं निसिद्ध-मय-मारं । परिहरिय-रायमइयं दुहा नमंसामि नेमिजिणं ॥
 भज्ज पसीयउ पासो पासे जस्सोरगिंद-फण-मणिणो । दिप्पन्ति सत्त-दीव व सत्त तत्ताइं पायडिउं ॥
 सो जयइ महावीरो सरीर-दुग्गाओ भाव-रिउ-वंगो । चिरमन्न-पाण-रोहं काउं निव्वासिओ जेण ॥
 वित्थारिय-परमत्थं अणग्घ-रयणासंयं सुवन्न-पयं । दोगच्च-दलण-निउणं नमह निहाणं व जिण-वर्यणं ॥
 जेसिं तुट्ठिं लट्ठिं व लहिउ मंदो वि अखलिय-पएहिं । विसमे वि कच्च-मग्गे संचरइ जयंतु ते शुस्सो ॥
 कइणो जयंतु ते जलहिणो व उवजीविउण जाण पयं । अन्ने वि घणा भुवणे कुणंति घन्नाण उक्करिसं ॥
 जलहि-जल-गलिय-रयणं व दुल्लहं माणुसत्तणं लहिउं । जिणधम्मंमि पयत्तो कायवो बुद्धिमत्तेण ॥

सग्गो ताण घरंगणं सहयरा सद्वा सुहा संपया, सोहग्गाइ-गुणावली विरयए सवंगमालिगणं ।

संसारो न दुरुत्तरो सिव-सुहं पत्तं करंभोरुहे, जे सम्मं जिणधम्म-कम्म-करणे वट्ठन्ति उद्धारया ॥

सप्पुरिस-चरित्ताणं सरणेण पयंपणेण सवणेण । अणुमोयणेण य फुडं जिणधम्मो लहइ उक्करिसं ॥
 पुबं जिणा गणहरा चउदस-दस-पुब्बिणो चरिम-तणुणो । चारित्त-धरा बहवो जाया अन्ने वि सप्पुरिसा ॥
 तह भरहेसर-सेणिय-संपइ निवपभिइणो समुप्पन्ना । पवयण-पभावणा-गुण-निहिणो मिहिणो वि सप्पुरिसा ॥
 तेसिं नाम-ग्गहणं पि जणइ जंतूण पुन्न-पव्भारं । सग्गापवग्ग-सुह-संपयाउ संपाडइ कमेण ॥
 संपइ पुण सप्पुरिसो एको सिरि-हेमचंद-मुणिणाहो । फुरियं दूसम-समए वि जस्स लोउत्तरं चरियं ॥
 दुइओ य दलिय-रिउ-चक्क-विक्रमो कुमरवाल-भूपालो । जेण दहं पडिवन्नो जिण-धम्मो दूसमाए वि ॥
 केवल-नाण-पलोइअ-तइलोक्काणं जिणाण वयणेहिं । पुब-निवा पडिबुद्धा जिणधम्मो जं न तं चुजं ॥
 चुजमिणं जं राया कुमरवालो परूढ-मिच्छन्तो । छउमत्थेण वि पहुणा जिणधम्म-परायणो विहिओ ॥
 तुलिय-तवणिज्ज-कंती सयवत्त-संवत्त-नयण-रमणिज्जा । पलविय-लोय-लोयण-हरिस-प्पसरा सरीर-सिरी ॥
 आवालत्तणओ वि हु चारित्तं जणिय-जण-चमक्कारं । वावीस-परीसह-सहण-दुद्धरं तिब-तव-पवरं ॥
 मुणिय-विसमत्थ-सत्था निम्मिय-वायरण-पमुह-गंथ-गणा । परवाइ-पराजय-जाय[सु]कित्ति-मई जय-पसिद्धा ॥
 धम्म-पडिवत्ति-जणणं अतुच्छ-मिच्छत्त-मुच्छिआणं पि । महु-खीर-पमुह-महुरत्त-निम्मियं धम्म-वागरणं ॥
 इचाइ-गुणोहं हेमसुरिणो पेच्छिज्जण छेय-जणो । सहइहइ अदिडे वि हु तित्थंकर-गणहर-प्पमुहे ॥
 जिणधम्मो पडिवत्तिं कुमरनरिंदस्स लोइउं लोओ । पत्तियइ व चिरंतण-भूमिवईणं पि अविअप्पं ॥
 सिव-पह-कहगे वि सयं वीरजिणे सेणिएण नरवइणा । जीव-दयं करविउं न सक्किओ कालसोयरिओ ॥

दूसम-समए वि हु हेमसूरिणो निसुणिऊण वयणाइं । सब-जणो जीव-दयं कराविओ कुमरचालेण ॥
 ततो दुवे वि एए इमंमि समए असंभव-चरित्ता । कय-कयजुयावयारा जिणधम्म-पभावण-पहाणा ॥
 दुण्ह वि इमाण चरियं मणिज्जमाणं मए निसामेह । वित्थरइ जेण सुकयं थिरत्तणं होइ जिणधम्मे ॥ ३०
 जइ वि चरियं इमाणं मणोहरं अत्थि बहुयमन्नं पि । तह वि जिणधम्म-पडिबोह-बंधुरं किं पि जंपेमि ॥
 बहु-भक्ख-जुयाइ वि रसवईए मज्झाओ किंचि भुंजंतो । निय-इच्छा-अणुरूवं पुरिसो किं होइ वयणिज्जो ॥

§§ २. अणहिलपाटकपुरवर्णनम् ।

अत्थि मही-महिलाए सुहं महंतं मयंक-पडिविम्बं । जंबुदीव-छलेणं नहलच्छिं दट्टमुन्नमियं ॥
 तुंगो नासा-वंसो व सोहए तियस-पवओ जत्थ । सीया-सीओयाओ दीहा दिट्ठीओ व सहंति ॥
 तत्थारोविय-गुण-धणु-निभं नलाडं व भारहं अत्थि । जत्थ विरायइ विउलो वेयट्ठो रयय-पट्ठो व ॥ ३५
 जं गंग-सिंधु-सरिया-मुत्तिय-सरियाहिसंगयं सहइ । तीर-वण-पंति-कुंतल-कलाव-रेहंत-पेरंतं ॥
 तत्थत्थि तिलय-तुल्लं अणहिलवाडय-पुरं वण-सुवन्नं । पेरंतं मुत्तियावलि-समो सहइ जत्थ सिय-सालो ॥
 गरुओ गुज्जरदेसो नगरागर-गाम-गोउलाइन्नो । सुर-लोय-रिद्धि-मय-विजय-पंडिओ मंडिओ जेण ॥
 जम्मि निरंतर-सुर-भवण-पडिम-ण्हवणंबु-पूर-सित्तं व । सहला मणोरह-दुमा धम्मिय-लोयस्स जायंति ॥
 जत्थ सहंति सुवन्ना कंचण-कलसा य सुर-घर-सिरेसु । गयण-भम-खिन्न-निसण्ण-खयर-तरुणीण पीण-थणा ॥ ४०
 अब्भंलिह-सुर-मंदिर-सिर-विलसिर-कणय-केयण-भुएहिं । नच्चइ व जत्थ लच्छी सुट्ठाण-निवेस-हरिस-वसा ॥
 जत्थ मणि-भवण-भित्तीसु पेच्छिउं अत्तणो वि पडिविंबं । पडिजुवइ-संकिरीओ कुप्पंति पिएसु मुट्ठाओ ॥
 जम्मि महा-पुरिसाणं धण-दाणं निरुवमं निएऊण । अजहत्य-नामओ लज्जिओ व दूरं गओ धणओ ॥
 जस्सिं समच्छरमणा जलासया न उण धम्मिय-समूहा । कमलोवकारया सूर-रस्सिणो न उण सप्पुरिसा ॥
 जत्थ रमणीण रूवं रमणिज्जं पेच्छिऊण अमरीओ । लज्जंतीओ व चिंताइ कह वि निहं न पावंति ॥ ४५

§§ ३. चौलुक्यवंशीयराजावलीवर्णनम् ।

तत्थासि मूलराओ राया चौलुक-कुल-नह-मयंको । जणिया जणाणुकूला मूलेण व जेण नीइ-लया ॥
 जस-पुंडरीय-मंडल-मंडिय-बंमंड-मंडवो ततो । खंडिय-विपक्ख-मुंडो चंडो चामुंडराय-निवो ॥
 ततो वल्लहराओ राया इवल्लहो व रमणिज्जो । जेण तुरएहिं जगझंपणु ति कित्ती जए पत्ता ॥
 ततो दुल्लहराओ राया समरंगणंमि जस्स करे । करवालो छजइ जय-सिरीइ मयणाहि-तिलओ व ॥
 ततो भीमनरिंदो भीमो व पयंड-बाहु-बल-भीमो । अरि-चक्रं अक्कमिउं पायडिओ जेण पंडु-जसो ॥ ५०
 तो कण्णदेव-निवई जस्सासिजलंमि विलसिया सुइरं । जस-रायहंस-सहिया जय-लच्छी रायहंसी व ॥
 तयणु जयसिंहदेवो पयंड-भुय-दंड-मंडवे जस्स । कित्ति-पयाव-मिसेणं चिर-कालं कीलियं मिहुणं ॥
 तम्मि गए सुर-लोयं काउं व सुरेसरेण सह मित्तिं । कमल-वणं व दिणिंदे अत्थमिए मउलियं भुवणं ॥
 ततो पहाण-पुरिसा निय-मइ-माहप्प-विजिय-सुर-गुरुणो । रज्जमणाहं दट्ठुं जंपंति परुप्परं एवं ॥

§§ ४. कुमारपालवंशवर्णनम् ।

आसि सिरि-भीमदेवस्स नंदणो जणिय-जण-मणाणंदो । कय-सयल-खोणि-खेमो नामेणं खेमराओति ॥ ५५
 तस्स तणओ तिणीकय-कंदप्पो देह-सुंदरत्तेण । देवप्पसाय-नामो देव-पसायण-पहाण-मणो ॥
 तस्संगरुहो गरुओ पर-रमणि-परंमुहो महासूरो । तियस-सरि-सरिस-कित्ती तिहुयणपालो ति नामेण ॥
 तस्स सुओ तेयस्सी पसन्न-वयणो सुरिंद-सम-रूवो । देव-गुरु-पूयण-परो परोवयारुज्जओ धीरो ॥
 दक्खो दक्खिन्न-निही नयवंतो सब-सत्त-संजुत्तो । सूरु चाई पडिवन्न-वच्छलो कुमरचालो ति ॥

एसो जुगो रजस्स रजलक्खण-सणाह-सवंगो । ता इत्ति ठविज्जउ निग्गुणेहिं पज्जत्तमन्नेहिं ॥
एवं परुपरं मंतिज्जण तह गिण्हिज्जण संवायं । सामुदिय-मोहुत्तिय-साउणिय-नेमित्तिय-नराणं ॥
रजंमि परिद्विओ कुमारचालो पहाण-पुरिसेहिं । ततो भुवणमसेसं परियोस-परं व संजायं ॥

तुट्ट-हार-दंतुरिय-धरंगण नच्चिय-चारु-विलास-पणंगण ।

निम्बर-सह-भरिय-भुवणंतर वज्जिय-मंगल-तूर-निरंतर ॥

साहिय-दिसा-चउको चउ-विहोवाय-धरिय-चउ-वन्नो । चउ-वग्ग-सेवण-परो कुमार-नरिंदो कुणइ-रजं ॥

§§ ५. कुमारपालस्य धर्मस्वरूपजिज्ञासा ।

अह अन्नया वियद्धे बहुणो बहु-धम्म-सत्थ-नाणद्धे । विप्पपहाणे हक्कारिज्जण रत्ता भणियमेवं ॥
करि-तुरय-रह-समिद्धं नरिंद-सिरि-कुसुम-लीढ-पयवीढं । लंघिय-वसण-सहस्सो संपत्तो जं अहं रजं ॥
तं पुब्ब-भवे धम्मो सुहेक्क-हेज्ज कओ मए को वि । कज्जस्स दंसणाओ जाणंति हि कारणं निउणा ॥
ता धम्मस्स सरूवं कहंहि परिभाविज्जण सत्थत्थं । जेण तमायरिज्जणं करेमि मणुयत्तणं सहलं ॥
मणुयत्तणे वि लद्धे कुणंति धम्मं न जे विमूढ-मणा । ते रोहणं पि पत्ता महग्घ-रयणं न गिण्हंति ॥
तो बुद्ध-वंभणेहिं निवस्स वेयाइ-सत्थ-पन्नत्तो । पसु-वह-पहाण-जागाइ-लक्खणो अक्खिओ धम्मो ॥
तं सोज्जण निवेणं फुरिय-विवेएण चित्तियं चित्ते । अहह दिय-पुंगवेहिं न सोहणो साहिओ धम्मो ॥
पंचिदिय-जीव-वहो निक्करुण-मणेहिं कीरणे जत्थ । जइ सो वि होज्ज धम्मो नत्थि अहम्मो तओ को वि ॥
ता धम्मस्स सरूवं जहडियं किं इमे न जाणंति ? । किं वा जाणंता वि हु मं विप्पा विप्पयारंति ॥
इय चिंताए निदं अलहंतो निसि-भरम्मि नरनाहो । नमिज्जण अमच्चेणं बाहडदेवेण विन्नत्तो ॥

§§ ६. वाग्देवेन कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिपरिचयोत्पादनम् । तत्र प्रथमं

हेमचन्द्रगुरुपरम्परावर्णनम् ।

धम्माधम्म-सरूवं नरिंद ! जइ जाणिउं तुमं महसि । खणमेक्कमेगचित्तो निसुणसु जं किं पि जंपेमि ॥
आसि भमरहिओ पुन्नतल्ल-गुरु-गच्छ-दुम-कुसुम-गुच्छो । समय-मयरंद-सारो सिरिदत्तगुरू सुरहि-सालो ॥
सो विहिणा विहरंतो गामागर-नगर-भूसियं वसुहं । वागड-विसय-वयंसे रयणपुरे पुर-वरे पत्तो ॥
तत्थ निवो जस्स भद्दो भद्द-गयंदो व दाण-लद्ध-जसो । वेरि-करि-दलण-सूरो उन्नय-वंसो विसाल-करो ॥
तम्मि नरिंद-मंदिर-अदूर-देसम्मि गिण्हिउं वसहिं । चंदो व तारय-जुओ मुणि-परियरिओ ठिओ एसो ॥
तस्स सुहा-रस-सारणि-सहोयरं धम्म-देसणं सोउं । संवेग-वासिय मणा के वि पवज्जंति पवज्जं ॥
अन्ने गिहत्थ-धम्मोचियाइं वारस-वयाइं गिण्हंति । मोक्ख-तरु-चीय-भूयं सम्मत्तं आयरंति परे ॥
अह अन्नया निसाए सज्झाय-झुणिं मुणीण सोज्जण । जस्स भद्द-निवो संवेग-परिगओ चित्तए चित्ते ॥
धन्ना एए मुणिणो काउं जे सब्ब-संग-परिहारं । पर-लोय-मग्गमेक्कं मुक्क-भवासा पयंपंति ॥
ता एयाणं मुणीणं पय-पउम-नमंसणेण अप्पाणं । परिगलिय-पाव-पंकं पहाय-समए करिस्सामि ॥
एवं धम्म-मणोरह-कलिय-मणो पत्थिवो लहइ निदं । मंगल-तूर-रवेणं पडिबुद्धो पच्छिमे जामे ॥
कय-सयल-गोस-किच्चो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । करि-तुरय-रह-समेओ पत्तो सिरिदत्त-गुरु-पासे ॥
भूमि-निहिउत्तमंगो भत्ति-समग्गो गुरुं पणमिज्जण । पुरओ निवो निविट्ठो कयंजली भणिउमाढत्तो ॥
भयवं ! धन्ना तुन्हे संसारासारयं मणे धरिउं । जे चत्त-सब्ब-संगा पर-लोयाराहणं कुणह ॥
अम्हारिसा अहन्ना परलोय-परंमुहा महारंमा । अनियत्त-विसय-तण्हा जे इह-भव-मेत्त-पडिबद्धा ॥
अह जंपिउं पवत्तो सिरिदत्तगुरू नहंगणं सयलं । तव-सिरि-मुत्ता-पंतीहिं दंत-कंतीहिं धवलंतो ॥
सुह-ससि-पवेस-सुविणोवमाइ-दुलहं नरत्तणं लहिउं । खणमेक्कं पि पमाओ बुहेण धम्मे न कायवो ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण मूलदेवकथानकं वर्णितम् ।]

इय धम्म-देसणामय-रसेण सेत्तम्मि भूमिणाहस्स । हिययम्मि समुलसिओ जिणिंद-धम्माणुराय-दुमो ॥
 भणियं निवेण भयवं ! कहियमिणं उभय-भव-हियं तुमए । अन्नो पिओ वि सब्बो जंपइ इह-भव-हियं चेव ॥
 ता समयम्मि विमुत्तं तणं व रज्जं विवेय-गिरि-वज्जं । पडिवज्जिऊण धम्मं सहलं काहं मणुय-जम्मं ॥
 ता वंदितं मुणिंदं निय-मंदिरमागओ महीनाहो । धम्मोवएस-विसरं सुमरंतो गमइ दियहाइं ॥ १५
 अह पावसो पयट्ठो संपाडिय-पहिय-हियय-संपट्ठो । समरइ-मारनट्ठो कयंव-संदट्ठ-अलिवट्ठो ॥
 जत्थ विरहग्गि-डज्जंत-विरहिणी-हियय-लद्ध-पसरेण । धूम-भरेण घण-मंडलेण मलिणी-कयं गगणं ॥
 नव-मेह-पिययमेणं समप्पियं जत्थ तडि-लयालोयं । कणयमयाभरणं पिव पयडंति दिसा-पुरंधीओ ॥
 नव-पाउस-नरवइ-रज्ज-घोसणा-डिंडिमो व सब्बत्थ । जग्गविय-विसम-आणो वियंभिओ मेह-गज्जिरवो ॥
 निवडंति माणिणी-माण-खंडणे विलसमाण-सत्तीओ । जस्सि जल-धाराओ अणंग-सर-घोरणीओ व ॥ १००
 तस्सि चरि-खित्तुं नरवइणा वावियाइं धन्नाइं । तेस्सि दंसण-हेउं कयावि राया विणिकखंतो ॥
 तम्मि समए करिसगेहिं धन्न-मज्झाओ पुव्वमुवखणिउं । पुंजीकएसु निप्फल-तणेसु पज्जालिओ जलणो ॥
 तत्थ जलणेण डज्जंत-विग्गहं गम्भ-निम्भरं भुयगिं । दहं संविग्गेणं रत्ता परिभाविं एयं ॥
 अहह इमो घरवासो परिहरणिज्जो विवेयवंताणं । बहु-जीव-विणास-करा आरंभा जत्थ कीरंति ॥
 एवं संविग्ग-अणो राया निय-मंदिरम्मि संपत्तो । इक्कारिऊण पुच्छइ एगंते सावयं एगं ॥ १०५
 संपइ सिरिदत्तगुरु गुणवंतो कत्थ विहइ पएसो । सो कहइ डिंडुयाणय-पुरम्मि मुणिपुंगवो अत्थि ॥
 तो राया रयणीए कस्स वि अनिवेइऊण निक्खंतो । तुरयंमि समारुहिऊण डिंडुयाणय-पुरे पत्तो ॥
 सिरिदत्तगुरुं नमिऊण तस्स कहिऊण नियय-वुत्तंतं । जंपइ संपइ काउं अणुग्गहं देहि मह दिक्खं ॥
 गुरुणा वुत्तं जुत्तं उत्तम-सत्तस्स तुज्ज नर-नाह ! । रज्जं तणं व मुत्तुं कोरसि जं संजम-ग्गहणं ॥
 नहि संजमाउ अन्नो संसारुच्छेय-कारणं अत्थि । नव-जलहरं विणा किं निव्वडइ दवानलं को वि ॥ ११०
 रत्ता अणप्पसुलं एकं एक्कावलिं समप्पेउं । जिणधम्म-निम्मल-मणा पयंपिआ सावया एवं ॥
 कारवह जिणाययणं इमीए एक्कावलीइ मुल्लेण । तेहि वि तह त्ति पडिवज्जिऊण तं इत्ति कारवियं ॥
 तं अत्थि तत्थ अज्ज वि चउवीस-जिणालयं जिणाययणं । पुत्रं व मुत्तिमंतं जस-भइ-निवस्स जं सहइ ॥
 रत्ता पुण पडिवज्जा सिरिदत्त-गुरुस्स चलण-मूलम्मि । अंतर-रिउ-वह-दक्खा दिक्खा निसियासि-धार व ॥
 एगंतरोववासे जा जीवं अंचिलं च पारणए । काहं ति तेण विहिया वय-गहण-दिणे चिय पइत्ता ॥ ११५
 सुय-सागर-पारगओ सूरि-पयं पाविऊण जस-भइ । भुवणे चिरं विहरिओ पडिवोहंतो भविय-वग्गं ॥
 स-समय-परसमय-विज्ज समए तेणावि निय-पए ठविओ । निज्जिय-पज्जुन्न-भडो पज्जुन्नो नाम वर-सूरी ॥
 अह जस-भइो सूरी तिब-तवच्चरण-सोसिय-सरीरो । निय-परिवार-समेओ आरूढो उज्जयंतगिरिं ॥
 रेवयगिरिंद-मउडं व सुकय-लच्छी-विलास-कमलं व । भव-जलहि-जाणवत्तं व जिणहरं गणहरो पत्तो ॥
 नमिऊण नेमिनाहं पमज्जितं निवसिऊण तस्स पुरो । पज्जुन्नसूरि-पमुहं निय-परिवारं भणइ एवं ॥ १२०
 राग-दोस-विमुक्को चिर-सेविय-नाण-दंसण-चरित्तो । निच्छय-नएण तित्थं अप्प चिय वुच्चए जइ वि ॥
 तह वि हु ववहार-नयेण जो पएसो पणट्ठे-पावाण । तित्थंकराण पएहिं फरिसिओ सो परं तित्थं ॥
 इह दिक्खा-पडिवत्ती नाणुप्पत्ती विमुत्ति-संपत्ती । नेमिस्स जेण जाया तेणेसो तित्थमुज्जितो ॥
 अन्नत्थ वि मेलिस्सं निस्संदेहं दुहावहं देहं । तत्तो वरं पसत्थे तित्थे इत्थे वि मेलेमि ॥
 इय भणियं पच्चक्खइ जिण-पच्चक्खं चउव्विहाहारं । वारंतस्स वि पज्जुन्नसूरिणो सपरिवारस्स ॥
 पउमासणोवविट्ठो परिचत्त-समत्त-गत-परिकम्मो । सिरि-नेमिनाह-पडिमा-मुहपंकय-निहिय-नयण-जुओ ॥

१५

१००

१०५

११०

११५

१२०

१२५

सब्रत्य वि राग-दोस-वज्जिओ परम-तत्त-लीण-मणो । मुणिपुंगवो-मुणियागम-सवण-समुलसिय-संवेगो ॥
 पुब-महारिसि-मग्गो दूसम-समये वि सेविओ सम्म । तेरस-दिणावसाणे पत्तो तियसालयं सरी ॥
 तत्तो पज्जुन्नगुरु वियरंतो सयल-संध-परिओ स । सुत्तत्थ-पयडण-परो परोवयारं चिरं कुणइ ॥
 सत्त-सुहो सुइ-मुहओ वाइजंतो समग्ग-लोएण । ठाणयपगरण-रूवो जस्सऽज्ज वि फुरइ जस-पडहो ॥ १३०
 तस्स गुणसेणसूरी सीसो वर-संजमुज्जओ जाओ । जस्स गुण चिय चाणा अंतररिउ-वग्ग-निग्गहणे ॥
 सीसो खमग्ग-लग्गो तस्सासी देवचंदसूरि ति । चंदेण व दिय-राएण जेण आणादियं भुवणं ॥
 कय-सुकय-कुसुय-बोहा चउर-बठर-प्पमोय-संजणणी । संतिजिणचरित्त-कहा जुण्ह व वियंभिआ जत्तो ॥
 जे ठाणएसु ठविया पज्जुन्न-मुणीसरेण धम्म-दुमा । काऊण ताण विवइं ते जेण लहाविआ बुद्धिं ॥
 जस्स चलणारविंदं चरित्त-लच्छी-विलास-वासहरं । मुणि-भमरोहिं अमुक्कं जिणमय-भयरंद-लुद्धेहिं ॥ १३५
 सो विहरंतो मही-मंडलम्मि खंडिय-प्रयंड-भावरिज्ज । सयल-भुवणेक्क-बंधू धंधुक्कयं पुरवरं पत्तो ॥
 सो तत्थ पणमणत्थं समागयाणं जणाण पउराणं । संसारासारत्तण-पयासिणिं देसणं कुणइ ॥
 तं सोउं संविग्गो सरीर-सुंदेर-विजिय-सुरकुमरो । एक्को वणिय-कुमारो कयंजली भणिउमाढत्तो ॥
 भयवं ! भवणवाओ जम्म-जरा-मरण-लहरि-हीरंतं । मं नित्थारसु सुचारित्त-जाणवत्त-पयाणेण ॥
 गुरुणा वुत्तं बालय ! किं नामो कस्स वा सुओ तं सि । तो तस्स माउलेणं पयंपिअं नेमिनामेण ॥ १४०

§§ ७. हेमचन्द्रसूरेर्जन्मादिवृत्तान्तः ।

भयवं ! इहत्थि हत्थि व मोढकुल-विंझ-संभवो भदो । कय-देव-गुरु-जणचो चचो नामा पहाण-वणी ॥
 निम्मल-कुल-संभूया भूरि-गुणाभरण-भूसिय-सरीरा । तस्सत्थि गेहिणी चाहिणि ति सा होइ मह बहिणी ॥
 जीए विमलं सीलं दट्ठुं लज्जाए चंदमा निच्चं । चरम-जलहिम्मि मज्जइ कलंक-पक्खालणत्थं व ॥
 ताणं तणओ एसो निरुवम-रूवो पगिद्ध-मइ-विहवो । भुवणुद्धरण-मणोहर-चिंचइओ चंगदेवो ति ॥
 गन्भावयार-समए इमस्स जणणीए सुविणए दिट्ठो । निय-गेहे सहयारो समुग्गओ बुद्धिमणुपत्तो ॥ १४५
 जा पुप्फ-फला-रंभो तत्तो मुत्तूण मंदिरं मज्झ । अन्नत्थ महारामे मणाभिरामे इमो पत्तो ॥
 छायाए पल्लवेहिं कुसुमेहिं फलेहिं तत्थ पवरेहिं । बहुय-जणाणं एसो उवयारं काउमाढत्तो ॥
 गन्भगए वि इमस्सि इह देसे नट्टमसिव-नामं पि । तह अणभिन्नो जाओ लोओ दुब्भिकख-दुक्खस्स ॥
 परचक्क-चरड-चोराइ-विदवा दूरमुवगया सब्बे । न फुरंति घूय-पमुहा मेह-च्छत्रे वि दिणनाहे ॥
 इय तस्स जम्म-दियहे जायाइं दिसा-मुहाइं विमलाइं । देव-गुरु-वंदणेण धम्मत्थीणं मणाइं व ॥ १५०
 हरिस-जणणो जणाणं सुयणो व समीरणो समुलसिओ । रय-पसमणं निवडियं गुरूण वयणं व गंधजलं ॥
 भवणम्मि कुसुम-बुट्ठी-सुसामि-तुट्ठि व सेवए जाया । कव्व-गुणो व सहियए फुरिओ गयणंमि तूर-रवो ॥
 एसो परिओसकरो बालत्तणओ वि अमय-वडिओ व । रयणं व कराओ करं संचरिओ सयल-लोयस्स ॥
 संपइ इमस्स चित्तं न रमइ अन्नत्थ वज्जिउं धम्मं । माणस-सरंमि मुत्तुं हंसस्स व पल्ल-जलेसु ॥
 गुरुणा वुत्तं जुत्तं जं कुणइ इमो चरित्त-पडिवर्त्ति । जेण सो परमत्थो जणणी-दिट्ठस्स सुविणस्स ॥ १५५
 गहिज्जण वयं अवगाहिज्जण नीसेस-सत्थ-परमत्थं । तित्थकरो व एसो जणस्स उवयारओ होही ॥
 तत्तो इमस्स जणयं चच्चं नामेण भणह तो तुब्बे । जह चंगदेवमेयं वय-गहणत्थं विसज्जेइ ॥
 सो बहु-सिणेह-जुत्तो बहुं पि भणिओ विसज्जइ न पुत्तं । तत्तो पुत्तो वि द्रढं कउज्जमो संजम-ग्गहणे ॥
 माउलय-अणुमयं गिण्हिज्जण ठाणंतरम्मि संचलिओ । गुण-गुरुणा सह गुरुणा संपत्तो खंभत्तित्थम्मि ॥
 तत्थ पवन्नो दिक्खं कुणमाणो सयल-संध-परिओसं । सो सोम-मुहो सोमो व सोमचंदो ति कयनामो ॥ १६०

थेवेण वि कालेण काऊणं तवं जिणागमुद्धिदं । गंभीरस्स वि सुय-सागरस्स पारंगओ एसो ॥
 दूसम-समय-असंभव-गुणोह-कलिओ विभाविउं हियए । सिरिदेवचंद-गुरुणा एसो गणहर-पए ठविओ ॥
 हेम-समच्छवि-देहो चंदो व्व जणाण जणिय-आणंदो । तत्तो इमो पसिद्धो नामेणं हेमचंदो त्ति ॥
 निचं सहावउ चिय समग्ग-लोओवयार-कय-चित्तो । सो देवयाइ वुत्तो विहरंतो विविह-देसेसु ॥
 गुज्जर-विसयं मुत्तुं मा कुणसु विहारमन्न-देसेसु । काहिसि परोवयारं जेणित्थ ठिओ तुमं गरुयं ॥ १६५
 तो तीए वयणेणं देसंतर-विहरणाउ विणियत्तो । चिडइ इहेव एसो पडिबोहंतो भविय-वग्गं ॥
 बुह-यण-चूडामणिणो भुवण-पसिद्धस्स सिद्धरायस्स । संसय-पएसु सब्बेसु पुच्छणिज्जो इमो जाओ ॥
 एअस्स देसणं निसुणिऊण मिच्छत्त-मोहिय-मई वि । जयसिंहनिवो जाओ जिण्णिद-धम्माणुरत्त-मणो ॥
 तत्तो तेणित्थ पुरे रायविहारो कराविओ रम्मो । चउ-जिणपडिम-समिद्धो सिद्धविहारो य सिद्धिपुरे ॥
 जयसिंहदेव-वयणा निम्मियं सिद्धहेम-चागरणं । नीसेस-सह-लक्खण-निहाणमिमिणा मुणिदेण ॥ १७०
 अमओवमेय-वाणी-विसालमेयं अपिच्छमाणस्स । आसि खणं पि न तित्ती चित्ते जयसिंहदेवस्स ॥
 तो जइ तुमं पि वंछसि धम्म-सरूवं जहद्वियं नाउं । तो मुणिपुंगवमेयं पुच्छसु होऊण भत्ति-परो ॥

*

§§ ८. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिपार्श्वे गमनम्, हेमचन्द्रसूरेः कुमारपालं प्रति सद्बोधः ।

सम्मं धम्म-सरूव-साहगो साहिओ अमच्चेणं । तो हेमचंदसूरिं कुमरनरिंदो नमइ निचं ॥
 सम्मं धम्म-सरूवं तस्स समीवंमि पुच्छए राया । मुणिय-सयलागमत्थो मुणि-नाहो जंपए एवं ॥
 मव-सिंधु-तरी-तुलं महल्ल-कल्लाण-वलि-जलकुलं । कय-सयल-सुह-समुदयं जीवदयं चिय मुणसु धम्मं ॥ १७५
 आउं दीहमरोगमंगमसमं रूवं पगिडं वलं, सोहग्गं तिजगुत्तमं निरुवमो भोगो जसो निम्मलो ।
 आएसेक्क-परायणो परियणो लच्छी अविच्छेइणी, होज्जा तस्स भवंतरे कुणइ जो जीवाणुकंपं नरो ॥
 नरयपुर-सरल-सरणी अवाय-संघाय-वग्घ-वण-धरणी । नीसेस-दुक्ख-जणणी हिंसा जीवाण सुह-हणणी ॥
 जो कुणइ परस्स दुहं पावइ तं चैव अणंतगुणं । लब्भंति अंबयाइं नहि निवतरंमि ववियंमि ॥
 जो जीव-वहं काउं करेइ खण-मित्तमत्तणो तित्ति । छेयण-भेयण-पमुहं नरय-दुहं सो चिरं लहइ ॥ १८०
 जं दोहग्गमुदग्गं जं जण-लोयण-दुहावहं रूवं । जं अरस-मूल-खय-खास-सास-कुडाइणो रोगा ॥
 जं कण्ण-नास-कर-चलण-कत्तणं जं च जीवियं तुच्छं । तं पुबारोविय-जीव-दुक्ख-रुक्खस्स फुरइ फलं ॥
 जो जीव-दयं जीवो नर-सुर-सिव-सोक्ख-कारणं कुणइ । सो गय-पावो पावेइ अमरसीहो व्व कल्लाणं ॥

*

[अत्र जीवदयाप्रतिपादकानि अमरसिंहादिकथानकानि ग्रन्थकारेण वर्णितानि ।]

*

§§ ९. कुमारपालस्य जीवदयाभिरुचिः ।

इय जीव-दया-रूवं धम्मं सोऊण तुह-चित्तेण । रत्ता भणियं मुणि-नाह ! साहिओ सोहणो धम्मो ॥
 एसो मे अभिरुइओ एसो चित्तंमि मज्झ विणिविद्धो । एसो चिय परमत्थेण घडए जुत्तीहिं न हु सेसो ॥ १८५
 जओ-

मन्नंति इमं सब्बे जं उत्तम-असण-वसण-पमुहेसु । दिज्जेसु उत्तमाइं इमाइं लब्भंति पर-लोए ॥
 एवं सुह-दुक्खेसु कीरंतेसु परस्स इह लोए । ताइं चिय पर-लोए लब्भंति अणंत-गुणियाइं ॥
 जो कुणइ नरो हिंसं परस्स जो जणइ जीविय-विणासं । विरएइ सोक्ख-विरहं संपाडइ संपया-भंसं ॥
 सो एवं कुणमाणो पर-लोए पावए परोहिंतो । बहुसो जीविय-नासं सुह-विगमं संपओच्छेयं ॥
 जं उप्पइ तं लब्भइ पभूयतरमित्थ नत्थि संदेहो । वविएसु कोदवेसु लब्भंति हि कोदव चैय ॥ १९०

जो उण न हणइ जीवे जो तेसिं जीवियं सुहं विभवं । न हणइ ततो तस्स वि तं न हणइ को वि पर-लोए ॥
 ता महेण व नूणं कयाणुकं मए वि पुब्ब-भवे । जं लंघिऊण वसणाइं रज्ज-लच्छी इमा लद्धा ॥
 ता संपइ जीव-दया जाव-जीवं मए विहेयद्वा । मंसं न भक्खियद्वं परिहरियद्वा य पारद्धी ॥
 जो देवयाण पुरओ कीरइ आरुग-संति-कम्म-कए । जो पसु-महिषाण विणासो निवारियद्वा मए सो वि ॥
 जीव-वह-दुक्कएण वि जइ आरुगाइ जायए कह वि । ततो दवानलेणं दुमाण कुसुमोग्गमो होज्जा ॥
 जो जन्नेसु पसु-वहो विहिओ सग्गाइ-साहण-निमित्तं । दिय-पुंगव ! सेयं चिय विवेइणो तं न काहिति ॥ ११५
 बालो वि मुणइ एवं जं जीव-वहेण लब्भइ न सग्गो । किं पन्नग-मुह-कुहराओ होइ पीऊस-रस-बुढी ? ॥
 तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुह धम्म-बंधुरा बुद्धी । सबुत्तमो विवेगो अणुत्तरं तत्त-दंसित्तं ॥
 जं जीव-दया-रम्मे धम्मे कल्लाण-जणण-कय-कम्मे । सग्गापवग्ग-पुर-मग्ग-दंसणे तुह मणं लीणं ॥

*

§§ १०. कुमारपालस्य सर्वग्रामनगरेषु राजादेशप्रेषणेन जीवदयाप्रवर्तना ।

तओ रत्ता रायाएस-पेसणेण सब-ग्राम-नगरेसु अमारिघोसणा-पडह-वायण-पुब्बं पवत्तिया जीव-दया । २००
 गुरुणा भणिओ राया-महाराय ! दुप्परिचिया पाएण मंस-गिद्धी । धन्नो तुमं मायणं सकल-कल्लाणाणं जेण कया
 मंस-निवित्ती ।

ता सम्मं पालेज्जसु मंस-निवित्तिं नरिंद ! जा-जीवं । सम्मं अपालयंतो कुंदो व दुहं लहइ जीवो ॥

[अत्र कुन्दकथानकवर्णनं परिकथितम् ।]

जो पुण नियममखंडं पालिज अवज-वज्जणुत्तो । सो पुरिसो पर-लोए सोक्खमखंडं लहइ नूणं ॥
 जो य न करेज नियमं निद्धम्मो जो कयं च भंजिज्जा । सो मंस-भोग-गिद्धो नरयाइ-कयत्थणं सहइ ॥
 ता महाराय ! जुत्तं तुमए कयं जं सत्तण्हं महावसणाणं दुवे पारद्धी मंसं च परिचत्ताणि ।
 सेसाणि वि सब्बाणत्थ-निबंधणाणि परिहरियद्वाणि । तत्थ—

§§ ११. हेमचन्द्रसूरिकृतो द्यूतपरिहारविषयोपदेशः । तदनुसारेण कुमारपालस्य द्यूतपरित्यागः, राज्येऽपि तन्निषेधः ।

जं कुल-कलंक-मूलं गुरु-लज्जा-सच्च-सोय-पडिकूलं । धम्मत्थ-काम-चुक्कं दाण-दया-भोग-परिमुक्कं ॥ २०५
 पिय-माय-भाय-सुय-भज्ज-भोसणं सोसणं सुह-जलाणं । सुगइ-पडिवक्ख-भूयं तं जूयं राय ! परिहरसु ॥
 जूय-पसतो सतो समत्त-वित्तस्स कुणइ विद्धंसं । हरिय-असेस-रज्जो इह दिद्धंतो नलो राया ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण द्यूतविषये नलचरितं ग्रथितम् ।]

एयं सोऊण भणियं रत्ता-भयवं ! न मए अक्खाइ-जूएण कीलमेत्तं पि कायद्वं । गुरुणा जुत्तं-महाराय !
 जुत्तं तुम्हारिसाणं विणिज्जियअक्खाणं अक्ख-जूय-वज्जणं । मंतीहिं विन्नतो राया-देव ! देवेण ताव सयं परिचत्तं
 एवं, अओ सब्बत्थ रज्जे निवारिज्जु त्ति । रत्ता जुत्तं-एवं करेह । 'आएसो पमाणं' ति भणंतेहिं तेहिं तहेव कयं ।

§§ १२. सूरिकृतः परस्त्रीगमनत्यागोपदेशः । राज्ञस्तत्स्वीकारः ।

गुरुणा भणियं-सब्बाणत्थनिबंधणं परि-हरसु पर-रमणि-सेवणं । जओ—

कुलु कलंकिउ मलिउ माहप्पु, मलिणीकय सयण-मुह, दिव्वु हत्थु नियगुण-कडप्पह,
 जगु झंपिओ अवजसिण, वसण-विहिय सन्निहिय अप्पह ।

दरह वारिउ भहु तिणि ढक्किउ सुगइ-दुवार । उमय-भवुम्भड-दुक्ख-करु कामिउ जिण परदार ॥
 सरहस-नभिर-नरेसर-चूडा-चुंविज्जमाण-चलणो वि । पर-महिलमहिलसंतो पज्जोओ बंधणं पत्तो ॥

[अत्र ग्रन्थकृता पारदार्यविषया प्रद्योतकथा कथिता ।]

रत्ना वुत्तं-भयवं ! मूलाओ चिय मए परिथीओ । दूरं भयंकरीओ भुयंगमीओ व चत्ताओ ॥
पर-रमणि-पसत्त-मणो पाएण जणो न को वि मह रजे । गुरुणा भणियं-धन्नो सि जो परिथी-नियत्तो सि ॥
कमलाण सरं रयणाण रोहणं तारयाण जहा गयणं । परदार-निवित्ति-वयं वन्नंति गुणाण तह ठाणं ॥
अह गुरुणा वागरियं-वेसा-वसणं नरिंद ! मुत्तव्वं । दविणस्स विणासयरं जं कमल-वणस्स तुहिणं व ॥
जं नीर-रासि-महणं व कालकूडं जणेइ खयरोगं । कवलेइ कुलं सयलं जं राहु-मुहं व ससि-विवं ॥
धूमो व चित्त-कम्मं जं गुण-गणमुज्जलं पि मल्लिणेइ । जं दोसाण निवासो वम्मिय-विवरं व भुयगाणं ॥
वेसा-वसणासत्तो तिवग्ग-मूलं विणासिउं अत्थं । पच्छा-पच्छायावेण लहइ सोयं असोओ व ॥

[अत्र वेद्याव्यसनविपाकप्रतिपादिका अशोककथा कथिता ।]

रत्ना भणियं-भयवं ! वेसासु मणं अहं पि न करिस्सं । गुरुणा भणियं-भवउ उत्तम-पुरिसस्स जुत्तमिणं ॥

§§ १३. सूरिकृतो मद्यपाननिषेधोपदेशः, राज्ञस्तस्यापि परिहरणम् ।

संपयं मज्ज-वसणदोसे सुणसु-

नच्चइ गायइ पहसइ पणमइ परिभमइ मुयइ वत्थं पि । तूसइ रूसइ निक्कारणं पि मइरा-मउम्मत्तो ॥
जणाणि पि पिययमं पिययमं पि जणाणि जणो विभावंतो । मइरा-मएण मत्तो गम्मागम्मं न याणेइ ॥
न हु अप्प-पर-विसेसं वियाणए मज्ज-पाण-मूढ-मणो । बहु मन्नइ अप्पाणं पहुं पि निव्वच्छए जेण ॥
वयणे पसारिए साणया विवरन्ममेण मुत्तंति । पह-पडिय-सवस्स व दुरप्पणो मज्ज-मत्तस्स ॥
धम्मत्थ-काम-विग्गं विहणिय-मइ-कित्ति-कंति-मज्जायं । मज्जं सब्बेसिं पि हु भवणं दोसाण किं बहुणा ? ॥
जं जायवा स-सयणा स-परियणा स-विहवा स-नयरा य । निव्वं सुरा-पसत्ता खयं गया तं जए पयडं ॥

[अत्र मद्यपानदोषदर्शिका यादवनाशकथा वर्णिता ।]

एवं नरिंद ! जाओ मज्जाओ जायवाण सब्ब-क्खओ । ता रत्ना नियरजे मज्जपविती वि पडिसिद्धा ॥

§§ १४. सूरेश्चर्यव्यसनपरिहारोपदेशः, राज्ञस्तन्निवारणम् । मृतधनापहरणस्यापि निषेधः ।

इण्हि नरिंद ! निसुणसु कहिज्जमाणं मए समासेणं । वसणाण सिरो-रयणं व सत्तमं चोरियावसणं ॥
पर-दव्व हरण-पाव-दुमस्स धण-हरण-मारणाणि । वसणाइं कुसुम-नियरो नारय-दुक्खाइं फल-रिद्धी ॥
जगंतो सुत्तो वा न लहइ सुक्खं दिणे निसाए वा । संका-छुरियाए छिज्जमाण-हियओ धुवं चोरो ॥
जं चोरियाए दुक्खं उव्वधण-सूलरोवण-प्पमुहं । एत्थ वि लहेइ जीवो तं सब्ब-जणस्स पच्चक्खं ॥
दोहग्गमंगछेयं परामवं विभव-भंसमन्नं पि । जं पुण परत्थ पावइ पाणी तं केत्तियं कहिमो ॥
हरिज्जण परस्स धणं कयाणुतावो समप्पए जइ वि । तह वि हु लहेइ दुक्खं जीवो वरुणो व परलोए ॥

[चौर्यकर्मफलविषयं वरुणकथानकमत्र कथितम् ।]

रत्ना भणियं-भयवं ! पुव्वं पि मए अदिन्नमन्नधणं । न कयावि हु गहियव्वं निय-रजे इय कओ नियमो ॥
जो उण कयाइ कस्स वि कयावराहस्स कीरए दंडो । सो लोय-पालण-निमित्तमव्ववत्था हवइ इहरा ॥
जं च स्यंतीण धणं महंत-पीडा-निवंधणत्तेण । बहु-पाव-वंध-हेउं अओ परं तं पि वजिस्सं ॥

गुरुणोक्तम्-

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नघुष-नामाग-भरतप्रभृत्युर्वीनायैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।

विमुञ्चन् सन्तोषात्तदपि रुदतीवित्तमधुना कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

इय सोमप्पह-कहिए कुमारनिव-हेमचंदपडिबद्धे । जिण-धम्म-प्पडिबोहे समत्थिओ पढन-पत्थावो ॥

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभाचार्यविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे प्रथमः प्रस्तावः ॥

अथ द्वितीयः प्रस्तावः ।

§§ १५. कुमारपालं प्रति सूरिप्रदत्तो देवपूजोपास्तिविषयकोपदेशः ।

अन्नं च सुणसु पत्थिव ! जीव-दया-लक्खणो इमो धम्मो । जेण सयं अणुचिन्नो कहिओ अ जणस्स हिअ-हेउं ॥
सो अरहंतो देवो असेस-रागाइ-दोस-परिचत्तो । सब्बन् अवितह-सयल-भाव-पडिवायण-पहाणो ॥
रागाइ-जुओ रागाइ-परवसं रक्खिउं परं न खमो । नहि अप्पणा पलित्तो परं पलित्तं निवारेइ ॥
धम्माधम्म-सरूवं सकइ कहिउं कहं असब्बन् । रूप-विसेसं वोतुं अत्थि किमंधस्स अहिगारो ॥
परमत्यं अकहंतो वि होइ देवो त्ति जुत्तिरित्तिमिणं । गयणस्स वि देवत्तं अणुमन्नह अन्नहा किं न ॥
जो अरहंतं देवं पणमइ शाएइ निच्चमचेइ । सो गय-पावो पावेइ-देवपालो व कल्लणं ॥

२४०

[अत्र देवोपासनानिरूपकाणि देवपालादिकथानकानि कथितानि ।]

§§ १६. कुमारपालकारित-कुमारविहारादि-जिनमन्दिरवर्णनम् ।

अंपइ कुरमनरिंदो-मुणिंद ! तुह देसणामयरसेण । संसित्त-सब-तणुणो मह नट्टा मोह-विस-मुच्छा ॥
मुणियं मए इयाणिं जं देवा जिणवरा चउवीसं । जे राग-दोस-मय-मोह-कोह-लोहेहिं परिचत्ता ॥
नवरं पुव्वं पि मए भद्दग-भाव-प्पहाण-चित्तेण । पडिहय-पाव-पवेसं लद्धं तुम्हाण उवएसं ॥
सिरिमाळ-वंस-अवयंस-मंति-उदयण-समुह-चंदस्स । मइ-निजिय-सुरगुरुणो धम्म-हुम-आलवालस्स ॥
नयवंत-सिरो-मणिणो विवेय-माणिक-रोहणगिरिस्स । सच्चरिय-कुसुम-तरुणो बाहडदेवस्स मंतिस्स ॥
जय-पायड-वायडकुल-गयणालंकार-चंद-सूराणं । गग्ग-तणयाण तह सबदेव-संवाण सेट्ठीणं ॥
दाऊण य आएसं कुमारविहारो कराविओ एत्थ । अट्टावओ व रम्मो चउवीस-जिणालओ तुंगो ॥
कणयामलसार-पहाहिं पिंजरे जम्मि मेरुसारिच्छे । रेहंति केउदंडा कणय-मया कप्प-रुक्ख व ॥

२४५

२५०

स्तम्मैः कन्दलितेव काञ्चनमयैरुत्कृष्टपट्टांशुकोल्लोचैः पल्लवितेव तैः कुसुमितेवोच्चलमुक्ताफलैः ।

सौवर्णैः फलितेव यत्र कलशैराभाति सिक्ता सती श्रीपार्श्वस्य शरीरकान्तिलहरीलक्ष्णेण लक्ष्मीलता ॥

पासस्स मूलपडिमा निम्मविया जत्थ चंदकंतमई । जण-नयण-कुवलउल्लास-कारिणी चंद-मुत्ति व ॥
अन्नाओ वि बहुयाओ चामीयर-रुप्प-पित्तलमईओ । लोयस्स कस्स न कुणंति विम्हयं जत्थ पडिमाओ ॥
संपइ देह-सरूवं मुणिऊण समुलसंत-सुह-भावो । तित्थयर-मंदिराइं सब्बत्थ वि कारविस्सामि ॥
तत्तो इहेव नयरे कारविओ कुमारवाल-देवेण । गरुओ 'तिहुणविहारो' गयण-तलुत्तंभण-क्खंभो ॥
कंचणमय-आमलसार-कलस-केउप्पहाहिं पिंजरिओ । जो मन्नइ सच्चं चिय जणेण 'मेरु' त्ति पासाओ ॥
जस्सि महप्पमाणा सबुत्तम-नीलरयण-निम्माया । मूल-पडिमा निवेणं निवेसिया नेमिनाहस्स ॥
कुसुमोह-अब्बिया जा जणाण काउं पवित्तयं पत्ता । गंगा-तरंग-रंगंत-चंगिमा सहइ जउण व ॥
वट्ठंताण जिणाणं रिसह-प्पमुहाण जत्थ चउवीसा । पित्तलमय-पडिमाओ काराविया देवउलियासु ॥
एवमइकंताणं तह भावीणं जिणाण पडिमाओ । चउवीसा चउवीसा निवेसिया देवउलियासु ॥
इय पयडिय-धय-जसडंभराहिं बाहत्तरीइ जो तुंगो । सप्पुरिसो व कलाहिं अलंकिओ देवकुलियाहिं ॥
अन्नेवि चउवीसा चउवीसाए जिणाण पासाया । कारविया ति-विहार-प्पमुहा अवरे वि इह बहवो ॥
जे उण अन्ने अन्नेसु नगर-गामाइएसु कारविया । तेसिं कुमारविहाराण को वि जाणइ न संखं पि ॥

२५५

२६०

§§ १७. गुरुतत्त्वोपदेशः ।

अह गुरुणा वागरियं देव-सरूवं जहडियं तुमए । मुणियं, नरिंद ! संपइ गुरु-तत्तं तुज्झ अक्खेमि ॥
 अत्थमिएसु जिणेसुं सरेसु व हरिय-मोह-तिमिरेसु । जीवाइ-पयत्थे दीवओ व पयडइ गुरु चैय ॥
 गुरु-देसणा-वरत्त-वर-गुण-गुच्छं विणा गहीराओ । संसार-कूव-कुहराउ निग्गमो नत्थि जीवाणं ॥
 गुरुणो कारुन्न-धणंस्स देसणा-पय-भरेण सित्ताण । भविय-दुमाणं विज्झाइ इत्ति मिच्छत्त-दावगी ॥
 जो चत्त-सव्व-संगो जिइदिओ जिय-परीसह-कसाओ । निम्मल-सील-गुणद्धो सो चैय गुरू न उण अन्नो ॥
 नरय-गइ-गमण-जुग्गे कए वि पावे पएसिणा रत्ता । जं अमरत्तं पत्तं तं गुरु-पाय-प्पसाय-फलं ॥

[अत्र प्रदेशिराजादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

*

§§ १८. गुरुसेवाफलविषये सम्प्रतिनृपोदाहरणम् ।

चिंतामणि-कप्पहुम-कामदुहाईणि दिव्व-वत्थूणि । जण-वंछियत्थ-करणे न गुरूणि गुरु-प्पसायाओ ॥
 जो पेच्छिऊण पावंति पाणिणो मणुय-तियस-सिद्धि-सुहं । करुणा-कुल-भवणाणं ताण गुरूणं कुणह सेवं ॥
 दमगो वि पुव्व-जम्मे जं महिवइ-निवह-नमिय-पय-कमलो । जाओ संपइराओ तं गुरु-चलणाण माहप्पं ॥

[अत्र सम्प्रतिनृपकथा परिकथिता ।]

*

§§ १९. सम्प्रतिनृपतेरिव कुमारपालस्य रथयात्रोत्सवकरणम् ।

इय संपइनिव-चरियं निसामियं हेमसूरि-पहु-पासे । राया कुमारवालो तहेव कारवइ रहजत्तं ॥
 तं जहा-

नच्चंत-रमणि-चक्कं विसाल-बलि-थाल-संकुलं राया । कुणइ कुमारविहारे सासय-अट्टाहिया-महिमं ॥
 नडड-कम्ममड वि दिणाइं सयमेव जिणवरं ण्हविउं । गुरु-हेमचंद-पुरओ कयंजली चिडइ नरिंदो ॥
 अट्टम-दिणम्मि चित्तस्स पुण्णिमाए चउत्थ-पहरम्मि । नीहरइ जिण-रहो रवि-रहो व आसाओ पयडंतो ॥
 ण्हविय-विलित्तं कुसुमोह-अच्चियं तत्थ पासजिण-पडिमं । कुमारविहार-दुवारे महायणो ठवइ रिद्धीए ॥
 तूर-रव-भरिय-भवणो स-रहस-नच्चंत-चारु-तरुणि-गणो । सामंत-मंति-सहिओ वच्चइ निव-मंदिरम्मि रहो ॥
 राया रहत्थ-पडिमं पटंसुय-कणय-भूसणाईहिं । सयमेव अच्चिउं कारवेइ विविहाइं नट्टाई ॥
 तत्थ गमिऊण रयाणिं नीहरिओ सीहवार-बाहिंमि । ठाइ पवंचिय-धय-तंडवम्मि पड-मंडवम्मि रहो ॥
 तत्थ पहाए राया रह-जिण-पडिमाइ विरइउं पूयं । चउविह-संघ-समक्खं सयमेवारत्तियं कुणइ ॥
 तत्तो नयरम्मि रहो परिसक्कइ कुंजरेहिं जुत्तेहिं । ठाणे ठाणे पड-मंडवेसु विउलेसु चिट्ठंतो ॥

किञ्च-

प्रेङ्खन्मण्डपमुल्लसद्धवजपटं नृत्यद्वधूमण्डलं चञ्चन्मञ्चमुदञ्चदुच्चकदलीस्तम्भं स्फुरत्तोरणम् ।

विष्ण्वजैनरथोत्सवे पुरमिदं व्यालोकितुं कौतुकालोका नेत्रसहस्रनिर्मितकृते चक्रुर्विधेः प्रार्थनाम् ॥

एवं अट्ट-दिणाइं रह-जत्तं जणिय-जण-चमक्कारं । कुणइ जहा कुमारनिवो तहेव आसोय-मासे वि ॥
 जंपइ-निय-मंडलिए एवं तुग्गे वि कुणह जिणधम्मं । ते निय-निय-नयेसुं कुमारविहारे करावंति ॥

विरयंति वित्थरेणं जिण-रह-जत्तं कुणंति मुणि-मत्तिं । तत्तो समग्गमेयं जिणधम्म-मयं जयं जायं ॥
 अन्न-दिणम्मि मुणिंदो कुमारविहारे कुमारवालस्स । चउ-विह-संघ-समेओ चिडइ धम्मं पयासंतो ॥
 बहु-विह-देसेहिंतो धणवंतो तत्थ आगओ लोओ । पटंसुय-कणय-विभूसणेहिं काऊण जिणपूयं ॥

कणय-कमलेहिं गुरुणो चलण-जुयं अच्चिज्जण पणमेइ । तत्तो कयंजलि-उडो नरवइणो कुणइ-पणिवायं ॥
तो पत्थिवेण भणियं - किमत्थमेत्थाऽऽगओ इमो लोओ ? । एकेण सावएणं भणियमिणं सुण महाराय ! ॥ ३९०

पूर्व वीरजिनेश्वरेऽपि भगवत्याख्याति धर्म स्वयं प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्निणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अक्केसेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधालब्ध्वा यस्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥

तत्पादाम्बुजपांशुभिः प्रथयितुं शुद्धिं परमात्मनस्तद्वक्त्रेन्दुविलोकनेन सफलकर्तुं निजे लोचने ।
तद्वाक्यामृतपानतः श्रवणयोराधातुमत्युत्सवं भक्त्युत्कर्षकुतूहलाकुलमना लोकोऽयमत्रागतः ॥

ता नरनाह ! कयत्था अम्हे, अम्हाण जीवियं सहलं । जहिं नमिओ मुणिदो पच्चक्खो गोयमो व इमो ॥
जिणधम्मो पडिवती दूसम-समए असंभवा तुज्झ । देसंतर-ट्टिएहिं सोउं दिट्ठा य पच्चक्खं ॥

संपइ वच्चिस्सामो सुरट्ठ-देसम्मि तित्थ-नमणत्थं । अन्न-समयम्मि होही मग्गेसु किमेरिसं सुत्थं ? ॥ ३९५

*

§§ २०. कुमारपालस्य तीर्थयात्राकरणम् ।

रत्ना भणियं - भयवं ! सुरट्ठ-विसयम्मि अत्थि किं तित्थं ? । तो गुरुणा वागरियं - पत्थिव ! दो तत्थ तित्थाइं ॥
जत्थ सिरि-उसभसेणो पढम-जिणिदस्स गणहरो पढमो । सिद्धिं गओ तमेक्कं सत्तुंजय-पच्चओ तित्थं ॥
वीयं तु उज्जयंतो नेमिजिणिदस्स जंमि जायाइं । कल्लाणाइं निक्खमण-नाण-निट्ठाण-गमणाइं ॥
रत्ना भणियं - भयवं ! अहं पि तित्थाण ताण नमणत्थं । वच्चिस्सामि अवस्सं, गुरुणा भणियं इमं जुत्तं ॥
जं तित्थ-चंदणेणं सम्मत्त-थिरत्तमत्तणो होइ । तप्पूयणेण जायइ अथिरस्स धणस्स सहलत्तं ॥ ३९०

अन्नेसिं पि जणाणं सद्धा-चुट्ठी कया हवइ वाढं । सेवंति परे वि धुवं उत्तम-जण-सेवियं मग्गं ॥
इय गुरु-वयणं सोउं राया पसरिय-अतुच्छ-उच्छाहो । सम्माणितं विसज्जइ देसंतर-संतियं लोयं ॥
सोहण-दिणे सयं पुण चलिओ चउरंग-सेन्न-परियरिओ । चउ-विह-संघ-जुएणं गुरुणा सह हेमचंदेण ।
ठाणे ठाणे पट्सुएहिं पूयं जिणाण सो कुणइ । किं तत्थ होइ थेवं जत्थ सयं कारओ राया ॥
तत्तो कमेण रेवय-पव्वय-हिट्ठे ठियस्स नयरस्स । गिरिनयरस्सासन्ने गंतुं आवासिओ राया ॥ ३९५

§§ २१. उज्जयन्तासन्न-गिरिनगरवर्णनम् ।

तत्थ नरिदेण दसार-मंडवो भुवण-मंडणो दिट्ठो । तह अक्खाडय-सहिओ आवासो उग्गसेणस्स ॥
विम्हिय-मणेण रत्ना मुणि-नाहो पुच्छिओ किमेयं ति । भणइ गुरु गिरिनयरं ठाणमिणं उग्गसेणस्स ॥
बोरवईए पुरीए समुद्विजयाइणो दसं दसारा । आसि असि-भिन्न-अरिणो जायव-कुल-विंझ-गिरिकरिणो ॥
तत्थ दसमो दसारो वसुदेवो तस्स नंदणो कण्हो । सो आसि तत्थ राया ति-खंड-महि-मंडलस्स पट्ठ ॥
पुत्तो समुद्विजयस्स आसि कुमरो अरिड्ढेनेमि ति । चावीसइमो तित्थं करो ति चारित्त-कय-चित्तो ॥ ३९०
अविसय-तण्हो कण्होवरोहओ उग्गसेण-राय-सुयं । राइमइं परिणेतं सो चलिओ रहवाराहो ॥
करि-तुरय-रहारूढेहिं कण्ह-पमुहेहिं पवर-सयणेहिं । सहिओ समागओ उग्गसेण-निव-मंदिरासन्नं ॥
सोउण करुण-सदं जा दिट्ठिं देइ तत्थ ता नियइ । रुद्धे पसु-सस-सूअर-उरब्भ-हरिणाइणो जीवे ॥
तस्सइ-जग्गिय-दओ किमिमे रुद्ध ति पुच्छए कुमरो । तो सारहिणा भणियं - कुमार ! सुण कारणं एत्थ ॥
हणिउं इमे वराए इमाण मंसेण भोयणं दाही । तुज्झ विवाहे वेवाहियाण सिरि-उग्गसेण-निवो ॥ ३९५
तो भणियं कुमरेणं धिद्धी ! परिणयणमेरिसं जत्थ । भव-कारागार-पवेस-कारणं कीरए पावं ॥
भोगे सुयंग-भोगे व भीसणे दूरओ लहुं मुत्तुं । संसार-सागरुत्तरण-संकमं संजमं काहं ॥

तो वज्ररियं इमिणा इत्तो सारहि ! रहं नियत्तेसु । चालेसु मंदिरं पइ तेणावि तहेव तं विहियं ॥
 दहुं कुमरमुवितं रविं व नलिणी विसट्ट-मुह-कमला । जा आसि पुव्वमिण्हि तु पिच्छिउं तं नियत्तं सा ॥
 राइमई खेय-परा परसु-नियत्तं व कप्प-रुक्ख-लया । मुच्छा-निमीलियच्छी सहस त्ति महीयले पडिया ॥ ३२०
 सत्थी-कया सहीहिं बाह-जलाविल-विलोयणा भणइ । हा ! नाह ! किमवरद्धं मए जमेवं नियत्तो सि ॥
 जइ वि तुमए विमुक्का अहं अहन्ना तहा वि मह नाह ! । तुह चलण चियं सरणं ति निच्छिउं सा ठिया बाला ॥
 दाऊण वच्छरं दाणमुज्जयंते पवन्न-चारित्तो । चउ-पन्नासदिणंते लहइ पहुं केवलं नाणं ॥
 तो नगरागर-गामाइएसुं पडिबोहिऊण भविय-जणं । सो वास-सहस्साऊ इहेव अयले गओ मुक्खं ॥
 रत्ता भणियं भयवं ! अज्ज वि तक्काल-संभवं किमिमं । चिट्ठइ दसार-मंडव-पमुहं तो जंपियं गुरुणा ॥ ३२५
 तक्काल-संभवं जं तं न इमं किं तु थेव-काल-भवं । तमिमं पुण जेण कयं कहेमि तं तुज्झ नर-नाह ! ॥

§§ २२. पादलिप्तसूरिवर्णनम् ।

गुरु-नागहत्थि-सीसो बालो वि अ-बाल-मइ-गुणो सुकई । कइया वि कंजियं घेतुमागओ कहइ गुरु-पुरओ ॥

अंबं तंबच्छीए अपुप्फियं पुप्फदंत-पंतीए ।

नव-सालि-कंजियं नव-वहूइ कुडएण मे दिन्नं ॥

गुरुणा भणिओ सीसो वच्छ ! पलित्तोसिं जं पढसि एवं । सीसो भणइ पसायं कुरु मह आयार-दाणेण ॥
 एवं ति भणइ सूरी तो पालित्तो जणेण सो वुत्तो । जाओ य सुय-समुद्धो आयरिओ विविह-सिद्धि-जुओ ॥ ३३०
 काऊण पाय-लेवं गयणे सो भमइ नमइ तित्थाइं । सुणइ सुरट्ठ-निवासी भिक्खू नागज्जुणो एवं ॥

§§ २३. नागार्जुनभिक्षुवर्णनम् ।

सो पत्थइ पालित्तं पयच्छ ! निय-पाय-लेव-सिद्धिं मे । गिण्ह मह कणय-सिद्धिं, तत्तो पालित्तओ भणइ ॥
 निक्किंचणस्स किं कंचणेण किं चत्थि मे कणय-सिद्धी । तुह पाय-लेव-सिद्धिं च पाव-हेउ त्ति न कहेमि ॥
 तो कय-सावय-रूवेण भिक्खुणा आगयस्स गिरिनयरे । गुरुणो गुरु-भत्तीए जलेण पक्खालिया चलणा ॥
 पय-पक्खालण-सलिलस्स गंधओ ओसहीण नाऊण । सत्तुत्तरं सयं तेण पाय-लेवो सयं विहियो ॥ ३३५
 तव्वसओ गयणे कुक्कुडो व उप्पडइ पडइ पुण भिक्खू । तो कहइ जहावित्तं गुरुणो तेणावि तुडेण ॥
 भणिओ भिक्खू तंदुल-जलेण कुरु पाय-लेवमेयं ति । कुणइ तह चिय भिक्खू जाया नह-गमण-लद्धी से ॥
 पालित्तयस्स सीसो व कुणइ नागज्जुणो तओ भत्तिं । नेमि-चरियाणुगरणं सव्वं पि कयं इमं तेण ॥
 तं सोउं भत्ति-परो नरेसरो नेमिनाह-नमणत्थं । गिरिमारुद्धिउं वंछइ तो भणिओ हेमसूरीहिं ॥
 नर-वर ! विसमा पज्जा अओ तुमं चिट्ठ चडउ सेस-जणो । लहहिसि पुन्नं संवो व भावओ इह ठियो वि तुमं ॥ ३४०
 तो रत्ता पडविया पहुणो पूया पहाण-जण-हत्थे । तत्थ ठिण्णावि सयं गुरु-भत्तीए जिणो नमियो ॥
 अह जिण-महिमं काउं अवयरिए रेवयाओ सयल-जणे । चलिओ कुमारबालो सत्तुंजय-तित्थ-नमणत्थं ॥

*

§§ २४. कुमारपालस्य शत्रुञ्जयतीर्थयात्राकरणवर्णनम् ।

पत्तो तत्थ कमेणं पालित्ताणंमि कुणइ आवासं । अह कुमरनरिंदो हेमसूरिणां जंपियो एवं ॥
 पालित्ताणं गामो एसो पालित्तयस्स नामेण । नागज्जुणेण ठवियो इमस्स तित्थस्स पूजत्थं ॥
 मुहइ-पइट्ठाण-भरुयच्छ-मन्नखेडाइ-निवइणो जं च । धम्मे ठविया पालित्तएण तं कित्तियं कहिमो ॥ ३४५
 सत्तुंजयमारुद्धो राया रिसहस्स कुणइ गुरु-भत्तिं । सो पासायं दइण विम्विओ जंपियो गुरुणा ॥

बाह्व-महत्तमेणं उद्धरिओ एस तुह पसाएण । तिहुयण-भरण्वरिउ व पुंजिओ सहइ तुज्ज जसो ॥
तो उत्तरिउं सत्तुंजयाओ निय-नयरमागओ राया । उज्जिते नेमिजिणो न मए नमिओ ति झरेइ ॥
जंपइ सहा-निसन्नो सुगमं पज्जं गिरिम्मि उज्जिते । को कारविउं सक्को ? तो भणिओ सिद्धवालेण ॥

प्रष्टा वाचि प्रतिष्ठा जिनगुरुचरणाम्भोजभक्तिर्गरिष्ठा श्रेष्ठाऽनुष्ठाननिष्ठा विषयसुखरसास्वादसक्तिस्त्वनिष्ठा ।
बंदिष्ठा त्यागलीला स्वमतपरमतालोचने यस्य काष्ठा धीमानाम्नः स पद्यां रचयितुमचिरादुज्जयन्ते नदीष्ठाः ॥
युक्तं त्वयोक्तमित्युक्त्वा पद्यां कारयितुं नृपः । पुत्रं श्रीराणिगस्यात्रं सुराष्ट्राधिपतिं व्यधात् ॥
यां सोपानपरम्परापरिगतां विश्रामभूमीयुतां स्रष्टुं विष्टपसृष्टिपुष्टमहिमा ब्रह्मापि जिह्वायितः ।
मन्दस्त्रीस्थविरार्भकादिसुगमां निर्वाणमार्गोपमां पद्यामात्रचमूपतिर्मतिनिधिर्निर्मापयामास ताम् ॥
इय सोमप्पह-कहिए कुमारनिव-हेमचंद-पडिवद्धे । जिणधम्म-प्पडिवोहे समत्थिओ वीय-पत्थावो ॥

३५३

*
॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे द्वितीयः प्रस्तावः ॥

अथ तृतीयः प्रस्तावः

§§ २५. कुमारपालाय हेमसूरिप्रदत्तो दानोपदेशः ।

अह जंपइ मुणिनाहो जीव-दया-लक्खणस्स धम्मस्स । कारण-भूअं भणियं दाणं पर-दुक्ख-दलणं ति ॥
नो तेसिं कुवियं व दुक्खमखिलं आलोयए सम्मुहं, नो मिलेइ घरं कमंकवडिया दासि व तेसिं सिरी । ३५४
सोहग्गाइ-गुणा चयंति न गुणाऽऽवद्ध व तेसिं तणुं, जे दाणंमि समीहियत्थ-जणणे कुवंति जत्तं जणा ॥
दाणं पुणं नाणा-ऽभय-धम्मोवड्ढं-भेयओ तिविहं । रयणत्तयं व सग्गा-पवग्ग-सुह-साहणं भणियं ॥
नाणं तत्थ दु-भेयं मिच्छा-नाणं च सम्म-नाणं च । जं पाव-पवित्ति-करं मिच्छा-नाणं तमक्खायं ॥
तं च इमं वेज्जय-जोइसत्थ-रस-धाउवाय-कामाणं । तह नट्ट-सत्थ-विग्गह-मिगयाण परूवगं सत्थं ॥
जं जीव-दया-मूलं समग्ग-संसार-मग्ग-पडिक्कलं । भाव-रिउ-हियय-सूलं तं सम्मं नाणमुद्धिं ॥
तं पुण दुवालसंगं नेयं सव्वज्जुणा पणीयं ति । मोक्ख-त्तरु-वीय-भूओ धम्मो चिय वुच्चए जत्थ ॥

३५०

किञ्च-

सम्मत्त-परिग्गहियं सम्म-सुयं लोइयं तु मिच्छ-सुयं । आसज्जउ सोआरं लोइय-लोउत्तरे भयणा ॥
नाणं पि तं न नाणं पाव-मई होइ जत्थ जीवाणं । न कयावि फुरइ रयणी सूरंमि समुग्गए संते ॥
नाणं मोह-महंघयार-लहरी-संहार-सूखग्गमो, नाणं दिट्ठ-अदिट्ठ-इट्ठ-घडणा-संकप्प-कप्प-हुमो ।
नाणं दुज्जय-कम्म-कुंजर-घडा-पंचत्त-पंचाणणो, नाणं जीव-अजीव-वत्थु-विसरस्सालोयणे लोअणं ॥
नाणेण पुन्न-पावाइं जाणिउं ताण कारणाइं च । जीवो कुणइ पवित्तिं पुत्ते पावाओ विणियत्तिं ॥
पुत्ते पवत्तमाणो पावइ सग्गा-पवग्ग-सोक्खाइं । नारय-तिरिय-दुहाण य मुच्चइ पावाओ विणियत्तो ॥ ३५५
जो पढइ अउबं सो लहेइ तित्थंकरत्तमन्न-भवे । जो पुण पढावइ परं सम्म-सुयं तस्स किं भणिमो ॥
जो उण साहेज्जं भत्त-पाण-वर-वत्थ-पुत्थयाईहिं । कुणइ पढंताणं सो वि नाण-दाणं पयट्ठेइ ॥
नाणमिणं दिंताणं गिण्हंताणं च मुक्ख-प(व?)रदारं । केवल-सिरी सयं चिय नराण वच्छत्थले लुढइ ॥

सम्मं नाणेण वियाणिऊण एगिंदियाइए जीवे । तेसिं तिविहं तिविहेण रक्खणं अभय-दाणमिणं ॥
 जीवाणमभय-दाणं यो देइ दया-वरो नरो निच्चं । तस्सेह जीवलोए कत्तो वि भयं न संभवइ ॥ ३७०
 जं नवकोडी-सुद्धं दिज्जइ धम्मिय-जणस्स अवरूद्धं । धम्मोवग्गाह-हेउं धम्मोवहंम-दाणमिणं ॥
 तं असण-पाण-ओसह-सयणा-ऽऽसणवसहि-वत्थ-पत्ताई । दायवं बुद्धिमया भवन्नवं तरिउकामेण ॥
 तं दायग-गाहग-काल-भाव-सुद्धीहिं चउहिं संजुत्तं । निब्बाण-सुक्ख-कारणमणंत-नाणीहिं पन्नत्तं ॥
 जो देइ निज्जरत्थी नाणी सद्धा-जुओ निरासंसो । मय-मुक्को जुगं जइ-जणस्स सो दायगो सुद्धो ॥
 जो देइ धण-खेत्ताइं जइ जणाणुचियमेअ-विवरीओ । सो अप्पाणं तह गाहगं च पाडेइ संसारे ॥ ३७५
 जो चत्त-सव्व-संगो गुत्तो विजिइंदिओ जिय-कसाओ । सज्झाय-ज्ञाण-निरओ साहु सो गाहगो सुद्धो ॥
 कम्म-लहु-त्तणेण सो अप्पाणं परं च तारेइ । कम्म-गुरु अतरंतो सयं पि कह तारए अन्नं ॥
 पुव्वुत्त-गुण-विउत्ताण जं धणं दिज्जए कु-पत्ताण । तं खलु धुवइ वत्थं रुहिरं चिय रुहिर-लित्तं ॥
 दिन्नं सुहं पि दाणं होइ कु-पत्तंमि असुह-फलमेव । सप्पस्स जहा दिन्नं खीरं पि विसत्तणमुवेइ ॥
 तुच्छं पि सु-पत्तंमि उ दाणं नियमेण सुह-फलं होइ । जह गावीए दिन्नं तिणं पि खीरत्तणमुवेइ ॥ ३८०
 दिन्नेण जेण जइया जइ-जण-देहस्स होइ उवयारो । भत्तीए तम्मि कालेयं दिज्जइ काल-सुद्धं तं ॥
 अप्पाणं मन्नंतो कयत्थमेगंत-निज्जरा-हेउं । जं दाणमणासंसं देइ नरो भाव-सुद्धं तं ॥
 महया वि हु जत्तेण चाणो आसन्न-लक्खमहिगिच्च । मुक्को न जाइ-दूरं इय आसंसाए दाणं पि ॥
 मोक्खत्थं जं दाणं तं पइ एसो विही मुणेयव्वो । अणुकंपा-दाणं पुण जिणेहिं कत्थ वि न पडिसिद्धं ॥
 पत्तंमि भत्ति-जुत्तो जीवो समयंमि थोयमवि दित्तो । पावेइ पावचत्तो चंदणवाल व कल्लाणं ॥ ३८५

[अत्र दानविषये चन्दनवालादीनां कथानकान्यनुसन्धेयानि ।]

*

§§ २६. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिं प्रति स्वभिक्षाग्रहणप्रार्थना, राजपिण्डग्रहणे सूरेर्निषेधश्च ।

एवं सोउं मुणि-दाण-धम्म-माहप्पमुल्लवइ राया । भयवं ! गिण्हह मह वत्थ-पत्त-भत्ताइयं भिक्खं ॥
 तो वज्जरइ मुणिंदो इमं महाराय ! राय-पिंडो त्ति । भरहस्स व तुह भिक्खा न गिण्हिउं कप्पइ जईणं ॥

[राजपिण्डविषये भरतचक्रिकथाऽत्रानुसन्धेया ।]

इय गुरु-वागरियं भरह-चरियमायन्निउं मुणइ राया । जइ मह भिक्खा न मुणीण कप्पए राय-पिंडो त्ति ॥
 तत्तो भरहो व अहं पि भोयणं सावगाणं वियरेमि । गुरुणा वुत्तं जुत्तं अणुसरिउं उत्तम-चरित्तं ॥

§§ २७. कुमारपालस्य सत्रागार-पौषधशालादिकरणम् ।

अह कारावइ राया कण-कोट्टागार-घय-घरोवेयं । सत्तागारं गरूपाए भूसियं भोयण-सहाए ॥ ३९०
 तस्सासन्ने रत्ता कारविया वियड-तुंग-वरसाला । जिण-धम्म-हत्थि-साला पोसह-साला अइविसाला ॥
 तत्थ सिरिमाल-कुल-नह-निसि-नाहो नेमिनाग-अंगरुहो । अभयकुमारो सेट्ठी कओ अहिट्टायगो रत्ता ॥
 इत्थंतरंमि कवि-चक्रवट्टि-सिरिवाल-रोहण-भवेण । बुहयण-चूडामणिणा पयंपियं सिद्धवालेण ॥
 देव-गुरु-पूयण-परो परोवयारुज्जओ दया-पवरो । दक्खो दक्खिन्न-निही सच्चो सरलासओ एसो ॥

किञ्च-

क्षित्वा तोयनिधिस्तले मणिगणं रत्नोत्करं रोहणो रेण्वाऽऽवृत्य सुवर्णमात्मनि दृढं बद्ध्वा सुवर्णाचलः । ३९५
 क्षमामध्ये च धनं निधाय धनदो विभ्यन् परेभ्यः स्थितः किं स्यात् तैः कृपणैः समोऽयमखिलार्थिभ्यः स्वमर्थं ददन् ॥

ता जुत्तं देव ! कयं तुमए जे इत्थं धम्म-ठाणंमि । अभयकुमारो सेट्ठी एसो सब्बेसरो विहिओ ॥
 धय-कूर-मुग्ग-मंडग-वंजण-वडयाइ-कय-चंमकारं । सक्कार-पुब्बं सावयाण सो भोयणं देइ ॥
 वत्थाइं पसत्थाइं कुडुंब-नित्थारणत्थमत्थं च । एवं सत्तागारं कयं नरिंदेण जिण-धम्मे ॥
 इय जीव-दया-हेउं संसार-समुद-संतरण-सेउं । दाणं भोक्ख-निदाणं क्हिज्जण गुरू भणइ एवं ॥

*

§§ २८. सूरिप्रदत्तः शीलव्रतोपदेशः ।

जीव-दयं काउमणो मणुओ सीलं नरिंद ! पालिज्ज । जम्हा जिणेहिं भणिओ मेहुण-सन्नाइ जीव-वहो ॥ ४००
 रमणीय संगमे होइ मेहुणं तं धणं विणा न हवे । होइ धणं आरंभाओ तत्थ पुण नत्थि जीव-दया ॥
 अगणिय-कज्जा-उक्कज्जा निरग्गला गलिय-उभय-लोय-भया । मेहुण-पसत्त-चित्ता किं पावं जं न कुडुंति ॥
 जलणो वि जलं जलही वि गोपयं पव्वओ वि सम-भूमी । भुयगो वि होइ माला विसंपि अमयं सुसीलाण ॥
 आणं ताण कुणंति जोडिय-करा दास व सब्बे सुरा मायंगाहि-जलगि-सीह-पमुहा वडुंति ताणं वसे ।
 हुज्जा ताण कुओ वि नो परिभवो सग्गाऽपवग्ग-सिरी ताणं पाणि-तलं उवेइ विमलं सीलं न लुंति जे ॥
 विप्फुरइ ताण कित्ती लहंति ते सग्ग-भोक्ख-सुक्खाइं । सीलं ससंक-विमलं जे सीलवइ व पालंति ॥ ४०५

[अत्र शीलव्रते शीलवत्यादिकथानकान्यनुसन्धेयानि ।]

इय सील-धम्ममायन्निज्जण भव-जलहि-तारण-तरंडं । संविग्ग-मणो राया गिण्हइ नियमं गुरू-समीवे ॥
 अट्ठमि-चउदसी-पमुह-पव्व-दियहे सुनिच्चमेव मए । कायव्वं बंभवयं भयवं ! मण-वयण-काएहिं ॥

*

§§ २९. तपोव्रतविषयकोपदेशः ।

अह वागरियं गुरूणा-जीव-दया-कारणं तवं कुज्जा । छजीव-निकाय-वहो न होइ जम्हा कए तम्मि ॥
 जह कंचणस्स जलणो कुणइ विसुद्धिं मलावहरणेणं । जीवस्स तहेव तवो कम्म-समुञ्छेय-करणेण ॥
 कम्माइं भवंतर-संचियाइं तुट्ठंति किं तवेण विणा । डज्जंति दावानलमंतरेण किं केण वि वणाइं ॥ ४१०
 अगणिय-तणुपीडेहिं तित्थयेरेहिं तवो सयं विहिओ । कहिओ तह तेहिं चिय तित्थयरत्तण-निमित्तमिमो ॥
 कुसुम-समाओ तियसिंद-चक्कवडित्ताइ-रिद्धीओ । जाणसु तव-कप्पे-महीरुहस्स सिव-सुक्ख-फल्यस्स ॥
 चारसवरिसाइं तवो पुव्व-भवे रुप्पिणीइ जह विहिओ । तह कायव्वो नीसेस-दुक्ख-खवणत्थमज्जेहिं ॥

[अत्र तपोव्रते रुक्मिण्यादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

एवं तव-माहणं मुणिज्जण तवो नरिंद ! कायव्वो । सो वज्झो छब्बेओ अब्भिमंतरओ य छब्बेओ ॥
 तं जहा-

‘अणसणमुणोयरिया वित्ती-संखेवणं रस-च्चाओ । काय-किलेसो संलीणया य वज्झो तवो होइ ॥
 पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । ज्ञाणं च उस्सगो वि य अब्भिमंतरओ तवो होइ ॥’
 रत्ता भणियं अट्ठमि-चउदसी-पमुह-पव्व-दियहेसु । जिण-कल्लाण-तिहीसु य सत्तीइ तवं करिस्सामि ॥
 एवं चारस-भेयं तव-धम्मं अक्खिउं गुरू भणइ । चारसविहं नराहिव ! सुण संपइ भावणा-धम्मं ॥

*

§§ ३०. शुभभावनोपदेशः ।

सुह-भावणा-परिगओ जीवदयं पालिउं खमइ जीवो । सो असुह-भावणाए गहिओ पावं न किं कुणइ ॥
 वंशं विति जहित्थ सत्थ-पढणं अत्थावबोहं विणा सोहग्गेण विणा मडप्प-करणं दाणं विणा संभमं ।
 सम्भावेण विणा पुरंधि-रमणं नेहं विणा भोअणं-एवं धम्म-समुज्जयं-पि-विबुहा ! सुद्धं विणा भावणं ॥ ४२०

सप्तम-नरय-निमित्तं कम्मं बद्धं पसन्नचदेण । असुहाइ भावणाए सुहाइ पुण केवलं पत्तं ॥
[भावनाविषयेऽत्र प्रसन्नचन्द्रादीनां कथानकान्यनुसन्धेयानि ।]

अह पुच्छइ कुमर-नराहिराउ, मण-मक्कड-नियमण-संकलाउ ।
कह कीरहि बारह भावणाउ, तो अक्खइ गुरु घण-गहिर-नाउ ॥

§§ ३०. भावना-स्वरूप-वर्णनम् ।

तं जहा - चलु जीविउ जुव्वणु धणु सरीरु, जिम्ब कमल-दलग-विलगु नीरु ।
अहवा इहत्थि जं किं पि वत्थु, तं सव्वु अणित्तु हहा धिरत्थु ॥
पिय माय भाय सुकलत्तु पुत्तु, पहु परियणु मित्तु सिणेहज्जत्तु ।
पहवंतु न रक्खइ को वि मरणु, विणु धम्मह अन्न न अत्थि सरणु ॥
राया वि रंकु सयणो वि सत्तु, जणओ वि तणउ जणणि वि कलत्तु ।
इह होइ नडु व कुकम्मवंतु, संसार-रंगि बहुरूवु जंतु ॥
एकलउ पावइ जीवु जम्मु, एकलउ मरइ विवत्त-कम्मु ।
एकलउ परमवि सहइ दुक्खु, एकलउ धम्मिण लहइ मुक्खु ॥
जहिं जीवह एउ वि अन्न देहु, तहिं किं न अन्न धणु सयणु गेहु ।
जं पुण अणत्तु तं एक्क-चित्तु, अज्जेसु नाणु दंसणु चरित्तु ॥
वस-मंस-रुहिर-चम्मऽड्ढि-बद्ध, नव-छिड्डु शरंत मलावणद्ध ।
असुइ-सरूव-नर-थी-सरीर, सुइबुद्धि कह वि मा कुणसु धीर ॥
मिच्छत्त-जोग-अविरइ-पमाय, मय-कोह-लोह-माया-कसाय ।
पावासव सव्वि इमे मुणेहि, जइ महसि मोक्खु ता संवरेहि ॥
जह मंदिरि रेणु तलाइ वारि, पविसइ न किंचि ढक्किय दुवारि ।
पिहियासवि जीवि तहा न पावु, इय जिणिहि कहिउ संवरु पहावु ॥
परवसु अन्नाणु जं दुहु सहेइ, तं जीवु कम्मु तणु निज्जेइ ।
जो सहइ सवसु पुण नाणवंतु, निज्जरइ जिइंदिउ सो अणंतु ॥
जहिं जम्मणु मरणु न जीवि पत्तु, तं नत्थि ठाणु वालग-मत्तु ।
उट्ठा-ऽहो-चउदस-रज-लोगि, इय चित्तसु निच्चु सुओवओगि ॥
सुह-कम्म-निओगिण कहवि लद्धु, बहु पावु करेविणु पुण विरुद्धु ।
जलनिहि-चुय-रयणु व दुलह बोहि, इय मुणिवि पमत्तु म जीव होहि ॥
धम्म त्ति कहंति जि पावु पाव, ते कुगुरु मुणसु निदय-सहाव ।
पइ पुत्तिहि दुल्लहु सुगुरु पत्तु, तं वज्जसु मा तुहु विसय-सत्तु ॥
इय बारह भावण सुणिवि राउ, मणमज्झि वियंमिय भव-विराउ ।
रज्जु वि कुणंतु चित्तइ इमाउ, परिहरिवि कुगइ-कारण पमाउ ॥

इय सोमप्पह-कहिए, कुमार-निव-हेमचंद-पडिबद्धे । जिणधम्म-प्पडिबोहे पत्थावो वणिणओ तइओ ॥

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे तृतीयः प्रस्तावः ॥

अथ चतुर्थः प्रस्तावः ।

§§ ३१. हेमसूरिकृतो द्वादशव्रतोपदेशः ।

अह वागरियं गुरुणा जीव-दयं धम्ममिच्छमाणेण । सिव-मंदिर-निस्सेणी विरई पुरिसेण कायवा ॥

सर्वेदिय-वसगाणं समत्त-पावासवा नियत्ताणं । जं अविरयाण जीवाण कहवि न वट्टइ जीव-दया ॥

(जं अविरयाण कहमवि वट्टइ सम्मं न जीवदया—पाठान्तरम् ।)

जइ कह वि सब-विरइ मुणि-धम्म-सरूवमक्खमो काउं । ता देसओ वि विरइ गिहत्थ-धम्मोचियं कुज्जा ॥

पुव-परिक्कम्मिय-चित्त-कम्म-जुग्गां जहा भवे भिंती । तह विहिय-देस-विरई काउमलं सब-विरइ पि ॥

४४०

भणियं च—

‘एसा वि देस-विरई सेविज्जइ सब-विरइ-क्केण । पायमिमीए परिकम्मियाण इयरा थिरा होइ’ ॥

पंच उ अणु-व्याइं गुण-व्याइं हवंति तिन्नेव । सिक्खावयाइं चत्तारि देस-विरई दुवालसहा ॥

तत्र—

§§ ३२. प्राणातिपातविरत्युपदेशः ।

संकप्प-पुव्वयं जं तसाण जीवाण निरवराहाण । दुविह-तिविहेण रक्खणमणुव्वयं वित्ति तं पढमं ॥

चिर-जीवी वर-रूवो नीरोगो सयल-लोग-मण-इडो । सो होइ सुगइ-गामी सिवो व जो रक्खए जीवे ॥

[अत्र शिवकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३४. मृषावादविरत्युपदेशः ।

जं गो-भू-कन्ना-कूडसक्खि-नासापहार-अलियस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुव्वयं वित्ति तं वीयं ॥

४४५

भुयगो व अलियवाई होइ अवीसास-भायणं भुवणे । पावइ अकित्ति-पसरं जणयाण वि जणइ संतावं ॥

सच्चेण फुरइ किंती सच्चेण जणम्मि होइ वीसासो । सग्गा-उपवग्ग-सुह-संपयाउ जायंति सच्चेण ॥

कुस्ते यो मृषावादविरतिं सत्यवागव्रतः । मकरध्वजवद्भद्रमुभयत्रापि सोऽश्नुते ॥

[अत्र मकरध्वजवद्भद्रान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३५. अदत्तादानविरत्युपदेशः ।

जं चोरंकारकरस्स खत्त-खण्णाइणा पर-धणस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुव्वयं वित्ति तं तइयं ॥

जो न हरइ पर-दव्वं इहावि सो लहइ न वह-वंधाई । पर-लोए पुण पावइ सुर-नर-रिद्धीओ विउलाओ ॥

४५०

एक्कस्स चैव दुक्खं मारिजंतस्स होइ खणमेकं । जावजीवं सकुडुं वयस्स पुरिसस्स धण-हरणे ॥

दव्वं परस्स वज्जं जीयं जो हरइ तेण सो हणिओ । दव्व-विगमे जओ जीयमंतरंगं पि जाइ खयं ॥

जं खत्त-खण्ण-वंध-ग्गहाइ-विहिणा परस्स धण-हरणं । पच्चक्ख-दिड्ढ-दोसं तं चिड्डउ दूरओ ताव ॥

पर-वंचणेण घेतुं दित्तस्स वि पर-धणं पर-भवम्मि । पर-गेहे चिय वच्चइ दत्तस्स व वणिय-पुत्तस्स ॥

[अत्र वणिक्पुत्रदत्तकथाऽनुसन्धेया ।]

§§ ३६. परदारविरत्युपदेशः ।

जं निय-नियभंगेहिं दिव्वाण माणुसाण तिरियाणं । परदाराणं विरमणमणुव्वयं वित्ति तं तुरियं ॥

४५५

चउ-विह-कसाय-मुक्को चउ-गइ-संसार-भवण-निव्विण्णो । जो धरइ चउत्थ-वयं सो लहइ चउत्थ-पुरिसत्थं ॥

निवडिय-सुहडभावाण ताण को वहउ एत्थ समसीसिं । पर-रमणि-संकडे निवडिया वि न सुयंति जे मेरं ॥
 इणमेव धम्म-चीयं इणमेव विवेय-कणय-कसवडो । इणमेव दुक्करं जं कीरइ परदार-विरइ-वयं ॥
 यः पालयति निर्व्याजं परस्त्रीविरतिव्रतम् । परत्रेह च स श्रेयः पुरन्दर इवाश्नुते ॥

[अत्र पुरन्दरकथाऽनुसन्धेया ।]

§§ ३७. परिग्रहविरत्युपदेशः ।

दुपय-चउप्पय-धण-धन्न-खेत्त-घर-रुप्प-कणय-कुप्पाण । जं परिमाणं तं पुण अणुव्वयं पंचमं विति ॥
 जीवो भवे अपारे गरुय-परिग्गह-भरेण अकंतो । दुह-लहरि-परिक्खित्तो बुड्डइ पोओ व जलहिम्मि ॥
 धम्मारामखयं खमा-कमलिणी-संघाय-निग्घायणं, मज्जाया-तडि-पाडणं सुह-मणो-हंसस्स निवासणं ।
 बुद्धिं लोहमहण्णवस्स खणणं सत्ताणुकंपा-भुवो, संपाडेइ परिग्गहो गिरिनई-पूरो व वट्ठंतओ ॥
 लोह-परिचत्त-चित्तो जो कुणइ परिग्गहस्स परिमाणं । सो परभवे परिग्गहमपरिमियं लहइ नागो व ॥

[अत्र नागकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३८. दिग्गतोपदेशः ।

दससु दिसासुं जं सयल-सत्त-संताण-ताण-कय-मइणो । गमण-परिमाण-करणं गुणव्वयं विति तं पढमं ॥
 जीवो घणलोभ-ग्गह-गहिय-मणो जत्थ जत्थ संचरइ । विदवइ पाणिणो तत्थ तत्थ तत्तायपिंडो व ॥
 संतोस-पहाण-मणो दिसासु जो कुणइ गमण-परिमाणं । सो पावइ कल्लाणं इत्थ वि जम्मे सुवंधु व ॥

[अत्र सुवन्धुकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३९. भोगोपभोगव्रतोपदेशः ।

बीयं गुण-व्वयं पुण भोयणओ कम्मओ य होइ दुहा । तं भोयणओ भोगोवभोग-माणं विहेयव्वं ॥
 सइ भुज्जइ त्ति भोगो सो पुण आहार-पुप्फमाईओ । उवभोगो य पुणो पुण उवभुज्जइ भुवण-विलयाई ॥
 असणस्स खाइमस्स य विरइं कुज्जा निसाइ आ जीवं । महु-मज्ज-मंस-मक्खण-पसुहाण य सब्बहा नियमं ॥
 पनरस-कम्मादाणां कोट्टवालाइणो नियोगा य । तं कम्मओ पणीयं तत्थ करिज्जा बुहो जयणं ॥

पुरुषः पालयन् भोगोपभोगव्रतमादतः । जयद्रथ इवाभीष्टं लभतेऽत्रापि जन्मनि ॥

[अत्र जयद्रथकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४०. अनर्थ-दण्डविरत्युपदेशः ।

दोस-भुयंग-करंडो अणत्थ-दंडो अणत्थ-दुमसंडो । जं तस्स विरमणं तं वन्नंति गुण-व्वयं तइयं ॥
 तणु-सयण-घराईणं अत्थे जं जंतु-पीडणं दंडो । सो होइ अत्थ-दंडो अणत्थ-दंडो उ विवरीओ ॥
 पावोवएस-अवज्झाण-हिंसदाण-प्पमाय-भेएहिं । चउहा अणत्थ-दंडो अणंत-नाणीहिं निदिट्ठो ॥
 करिसण-वणिज्ज-हय-वसण-छेय-गोदमण-पसुह-पावाण । जो उवएसो कीरइ परस्स पावोवएसो सो ॥
 वरिसंतु घणा मा वा, मरंतु रिउणो, अहं निवो होज्ज । सो जिणउ, परो भज्जउ, एवं चित्तणमवज्झाणं ॥
 हल-सुसल-क्खल-सगडग्गि-खग्ग-घणु-चाण-परसु-पसुहाणं । हिंसा-निबंधणाणं समप्पणं हिंसदाणमिणं ॥
 जं मज्ज-विसय-विकहाइ-सेवणं पंचहा पमाओ सो । अह व घय-दुद्ध-तेल्लाइ-भायण-च्छायणाऽऽलस्सं ॥
 कय-परपीडमसंचद्ध-भासणं वज्जरंति मोहरिअं । तं पुण अणत्थ-दंडस्स पढममंगं ति मोत्तवं ॥
 होइ वयणं सुसंधं महुरो सद्धो तह त्ति जं भणियं । आणं कुणंति तियसा वि तस्स जो चयइ सुहरत्तं ॥
 वज्जिय-अणत्थ-दंडो खंदो जाओ निवो पुरिस-चंदो । मोहरियं काउं किंचि रुद्ध-जीवो दुहं पत्तो ॥

[अत्र रुद्धजीवदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ४१. सामायिकव्रतोपदेशः ।

जं समणस्स व सावज्ज-जोग-वज्जणमरत्त-दुड्ढस्स । तं सम-भाव-सरूवं पढमं सिक्खा-वयं विति ॥
जो राग-दोस-रहिओ गहिउं सामाइयं न खंडेइ । सो सावओ वि साहइ सागरचंदो व पर-लोयं ॥

[अत्र सागरचन्द्रदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ४२. देशावकाशिकव्रतोपदेशः ।

जं पुव्व-गहिय-सयल-व्याण संखेव-करणमणुदियहं । देसावगासियं तं भणंति सिक्खावयं वीयं ॥
जीवो पमाय-वहुलो पमाय-परिवज्जणे हवइ धम्मो । ता कीरइ पइदियहं संखेवस्सावि संखेवो ॥
सच्छंद-पयाराइं जहा अणत्थे पडंति डिंभाइं । अनिजंतिय-वावारा जीवा निवडंति तह नरए ॥
तेणावाय-परंपर-विसम-विस-प्पसर-रुंभण-निमित्तं । निदिदं रक्खा-कंडयं व सिक्खावयं एयं ॥
अणुवित्तीए वि हु ओसहं व जो कुणइ वयमिणं मणुओ । पवणंजउ व पावइ सो इह लोए वि कळाणं ॥

[अत्र पवनजयकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४३. पौषधव्रतोपदेशः ।

आहार-देह-भूषण-अवंभ-वावार-चाय-रूवं जं । पव्वेसु पोसहं तं तइयं सिक्खावयं विति ॥
अट्ठमि-चउइसी-पमुह-पव्व-दियहेसु जो कुणइ एयं । पावइ उमय-भवेसुं सो रणसू व कळाणं ॥

[अत्र रणशूरकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४४. अतिथिसंविभागव्रतोपदेशः ।

साहूण संविभागो जो कीरइ भत्त-पाण-पमुहेहिं । तं अतिहि-संविभागं तुरियं सिक्खावयं विति ॥
जो अतिहि-संविभागं परिपालइ पवर-सत्त-संजुत्तो । नरदेवो व सउन्नो इहावि सो लहइ कळाणं ॥

[अत्र नरदेवकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं नरिंद ! तुह अक्खियाइं एयाइं वारस-वयाइं । रत्ता भणियं भयवं ! अणुगहो मे कओ तुमए ॥
पंच-मह-वय-मारो धुवं गिरिंदो व दुव्वहो ताव । तं जे वहंति सम्मं ते दुक्कर-कारए वंदे ॥
ते वि हु सलाहणिज्जा न कस्स परिमिय-परिग्गहा-ऽऽरंभा । सकंति पालिउं जे इमाइं वारस-वयाइं पि ॥
गुरुणा भणियं आणंद-कामदेवाइणो पुरा जाया । जेहिं परिपालियाइं इमाइं सावय-वयाइं दढं ॥
इण्हिं तु वर-गिहत्थो इहत्थि नामेण छड्डुओ सेट्ठी । परिमिय-परिग्गहो विहिय-पाव-वावार-परिहारो ॥
जो अहिगय-नव-त्ततो संतोस-परो विवेय-रयण-निही । देव-गुरु-धम्म-कज्जेसु दिन्न-निय-भुय-विढत्त-धणो ॥
सो अम्ह पाय-मूले पुवं पडिवज्जिऊण भावेण । वारस-वयाइं एयाइं पालए निरइयाराइं ॥
रत्ता भणियं एसो आसि धणद्धो त्ति मज्झ गोरव्वो । साहम्मिउ त्ति संपइ बंधु व विसेसओ जाओ ॥
भयवं ! अहं पि काहं सावय-धम्मस्स वारस-विहस्स । परिपालणे पयत्तं वसुहा-सामित्त-अणुरूवं ॥
तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुममेव पुन्नवंतो सि । जो एरिसो वि सावय-वयाण परिपालणं कुणसि ॥
इय सोमप्पह-कहिए कुमार-निव-हेमचंद-पडिवद्धे । जिण-धम्म-प्पडिचोहे पत्थावो वन्निओ तुरिओ ॥

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे चतुर्थः प्रस्तावः ॥

अथ पञ्चमः प्रस्तावः ।

§§ ४५. कषायजयोपदेशः ।

अह गुरुणा वागरियं जो जीवदयं समीहए काउं । तेण कसायाण पराजयम्मि जत्तो विहेयच्चो ॥
जम्हा कसाय-विवसो किच्चमकिच्चं च किंपि अमुणंतो । निदय-मणो पयट्ठइ जीवो जीवाण पीडासु ॥
तो कोह-माण-माया-लोभा चउरो चउव्विहा हुंति । एकिकसो अणंताणुबंधि-पमुहेहिं भेएहि ॥
कज्जाकज्ज-विचारण-चेयन्न-हरस्स विसहरस्सेव । कोवस्स कोऽवगासं मइमं मण-मंदिरे दिज्जा ? ॥

५०५

§§ ४६. क्रोधजयोपदेशः ।

सुट्ठु जलणो जलंतो वि दहइ तं चेव जत्थ संलग्गो । कोह-जलणाउ जलिओ सठाणमन्नं परभवं च ॥
जिण-पवयण-मेह-समुब्भवेण पसमामएण कोव-दवं । विज्झवइ जो नरो होइ सिव-फलं तस्स धम्म-वणं ॥
कोवेण कुगइ-दुक्खं जीवा पावंति सिंह-वग्घ व । होउं खमा-परा पुण लहंति सग्गा-ऽपवग्ग-सुहं ॥

५१०

[अत्र सिंहव्याघ्रकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४७. मानजयोपदेशः ।

अट्ठ-मय-ट्ठाणेहिं मत्तो अंतो-निविट्ठ-संकु व । कस्स वि अनमंतो तिहुयणं वि मन्नइ तणं व नरो ॥
मय-वट्ठो उट्ठ-सुहो गयणम्मि गणंतओ रिक्खाइं । अनिरिक्खिय-सुह-मग्गो भवावडे पडइ किं चोर्जं ॥
राया-ऽमच्चाईणं पि सेवओ माणवज्जिओ चेव । लहइ मण-वंछियत्थं पुरिसो माणी पुण अणत्थं ॥
माणी उव्वेय-करो न पावए कामिणीण काम-सुहं । इत्थीण कामंसत्थेसु कम्मणं मदवं जम्हा ॥
मोक्ख-तरु-वीय-भूओ माण-त्थहुस्स नत्थि धम्मो वि । धम्मस्स जओ समए विणउ चिय वज्जिओ मूलं ॥
जाइ-कुलाइ-मएहिं नडिओ जीवो वि विडंबणं लहइ । तेहिं पुण वज्जिओ गोघणो व सुह-भायणं होइ ॥

५१५

[अथ गोघनकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४८. मायाजयोपदेशः ।

धम्म-वण-जलण-जाला मोह-महा-मयगलाण [जा] साला । कुगइ-वट्ठ-वर-माला माया सुह-मइ-हरण-हाला ॥
थेव-कए कवड-परो निविडं निवडंतमावया-लक्खं । लक्खइ न जणो लगुडं पयं पियंतो विडालो व ॥
माया-वसेण कवड-प्पओग-कुसला अकिच्चमायरिउं । पत्ता इहेव सयमेव लज्जिउं नाइणी निहणं ॥

[अत्र नागिनीकथाऽनुसन्धेया ।]

§§ ४९. लोभजयोपदेशः ।

जो कोह-माण-माया-परिहार-परो वि वज्जइ न लोहं । पोओ व सागरे सो भवम्मि बुड्ठइ कु-कम्म-गुरू ॥
ससि-कर-धवला वि गुणा निय-आसय-वाह-कारए लोहे । आवट्ठंति जल-कणा लोहम्मि व जलण-संसत्ते ॥
इह लोयम्मि किलेसे लहिउं लोभाउ सागरो गरुए । पर-लोए संपत्तो दुग्गइ-दुक्खाइं तिक्खाइं ॥

५२०

[अत्र सागरदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

इय हेमसूखिणि-पुंगवस्स सुणिऊण देसणं राया । जाणिय-समत्त-तत्तो जिण-धम्म-परायणो जाओ ॥

§§ ५०. कुमारपालदिनचर्यावर्णनम् ।

तो पंच-नमुकारं सुमरंतो जग्गए रयणि-सेसे । चितइ अय दो वि हिय[ए] देव-गुरु-धम्म-पडिवत्ति ॥
 काऊण काय-सुद्धिं कुसुमामिस-थोत्त-विविह-पूयाए । पुजइ जिण-पडिमाओ पंचहिं दंडेहिं वंदेइ ॥ ५२५
 निचं पच्चक्खाणं कुणइ जहासत्ति सत्त-गुण-निलओ । सयल-जय-लच्छि-तिलओ तिलयावसरम्मि उवविसइ ॥
 करि-कंधराधिरूढो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । वच्चइ जिणिंद-भवणं विहि-पुबं तत्थ पविसेइ ॥
 अट्ट-प्पयार-पूयाइ पूइउं वीयरय-पडिमाओ । पणमइ महि-निहिय-सिरो थुणइ पवित्तेहिं थोत्तेहिं ॥
 गुरु-हेमचंद-चलणे चंदण-कप्पूर-कणय-कमलेहिं । संपूर्इऊण पणमइ पच्चक्खाणं पयासेइ ॥
 गुरु-पुरओ उवविसिउं पर-लोय-सुहावहं सुणइ धम्मं । गंतूण गिहं वियरइ जणस्स विन्नत्तियावसरं ॥ ५३०
 विहियग्ग-कूर-थालो पुणो वि घर-चेइयाइं अच्चेइ । कय-उचिय-संविभागो भुंजेइ पवित्तमाहारं ॥
 भुत्तुत्तरं सहाए वियारए सह बुहेहिं सत्थत्थं । कइया वि निव-नियुत्तो कहइ कहं सिद्धवाल-कई ॥

[अत्र कविसिद्धपालकथिता अपभ्रंशभाषावद्धा जीव-मनः-करण-संलापकथा ज्ञातव्या]

अन्न-दिणेऽन्न-विबुहेण यं जंपियं देव किंपि पुच्छिस्सं । रत्ता भणियं पुच्छसु बुहो पयट्ठो भणिउमेव ॥

[अत्र कश्चिदन्यविबुधकथितं विक्रमादित्यकथानकं विज्ञेयम् ।]

तो राया बुहवगं विसज्जिउं दिवस-चरम-जामम्मि । अत्थाणी-मंडव-मंडणम्मि सिंहासणे ठाइ ॥
 सामंत-मंति-मंडलिय-सेट्ठिपमुहाण दंसणं देइ । विन्नत्तीओ तेसिं सुणइ कुणइ तह पडीयारं ॥ ५३५
 कय-निब्वियेय-जण-विम्हियाइं करि-अंक-मल्ल-जुद्धाइं । रज्जिइ ति कइया वि पेच्छए छिन्नवंछो वि ॥
 अट्ठमि-चउदसि-वज्जं पुणो वि भुंजइ दिणट्ठमे भाए । कुसुमाइएहिं घर-चेइयाइं अच्चेइ संझाए ॥
 निसि निविसिऊण पट्टे आरत्तिय-मंगलाइं कारवइ । वारवहु-निवहेणं मागह-गण-गिज्जमाण-गुणो ॥
 तो निइं काउमणो मयण-भुयंगम-विस-प्पसम-मंतं । संथुणइ थूलभद्द-प्पसुह-महासुणि-चरियमेवं ॥

[अत्र स्थूलभद्रकथाऽनुसन्धेया । नमस्कारमाहात्म्ये च नन्दनकथा वाच्या ।]

परमेष्ठिनमस्कारं स्मरन् भूपतिरभ्यधात् । नमस्कारस्य माहात्म्यं दृष्टप्रत्ययमेव मे ॥

तथा हि—

स्वयं सकलसैन्येन दिग्यात्राः कुर्वतोऽपि मे । असिध्यत [यतो] नार्थोऽनर्थः प्रत्युत कोऽप्यभूत् ॥ ५४०
 अधुना तन्नमस्कारं स्मरतो मम शत्रवः । वणिजैरपि जीयन्ते दण्डेशैरम्बडादिभिः ॥
 स्वचक्रं परचक्रं वा नानर्थं कुस्ते क्वचित् । दुर्भिक्षस्य न नामापि श्रूयते वसुधातले ॥
 ततस्तं संस्मरन्नेवं निद्रां भजति पार्थिवः । रात्रिशेषे तु जागर्ति-मागधोक्तैर्जिनस्तवैः ॥
 ततः पञ्चनमस्कारधर्मस्मरणपूर्वकम् । वन्दित्वा पार्थिवो देवान् भवोद्विश्रोऽभ्यधादिदम् ॥
 हहा ! विषयपङ्क्तौधमग्नस्तिष्ठति मादृशः । धन्यो दशार्णभद्रः स राज्यं तत्याज यः क्षणात् ॥

[अत्र दशार्णभद्रकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं कुर्वन्नहोरात्रकृत्यानि परमार्हतः ।

कुमारपालदेवोऽयं राज्यं पालयति क्षितौ ॥

५४५

*

नृपस्य जीवाभयदानडिण्डिमैर्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
 समं मनोभिस्त्रिमि-केकि-तित्तिरिस्तुभोरण-क्रोड-मृगादिदेहिनाम् ॥
 द्यूतासवादीनि नृणां न्यषेधीदिहैव सप्त व्यसनानि भूपः ।
 दुष्कर्मतो दुर्गतिसंभवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥
 पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
 निवारिता चेन्नधरैरिवोद्धतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥
 स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
 अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिमर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥
 सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष कृप्तो वितथः प्रवादः ।
 जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥
 विचित्रवृत्तान्तसमेतमेतयोश्चरित्रमुत्कीर्तयितुं क्षमेत कः ।
 तथापि तस्यैव .....तार्थिना समुद्धृतो विन्दुरिवाम्बुधेर्मया ॥

इति सोमप्रभकथिते कुमारनृप-हेमचन्द्रसम्बद्धे । जिनधर्मप्रतिबोधे प्रस्तावः पञ्चमः प्रोक्तः ॥ ५५३

॥ इत्याचार्यश्रीसोमप्रभविरचिते कुमारपालप्रतिबोधे पञ्चमः प्रस्तावः ॥

॥ कुमारपालप्रतिबोधप्रशस्तिः ॥

- सूर्याचन्द्रमसौ कुतर्कतमसः कर्णावतंसौ क्षिते-
धुर्यौ धर्मरथस्य सर्वजगतस्तत्त्वावलोके दृशौ ।
निर्वाणवसथस्य तोरणमहास्तम्भावभूतामुभा-
वेकः श्रीमुनिचन्द्रसूरिरपरः श्रीमानदेवप्रभुः ॥ १
- तयोर्वभूवाजितदेवसूरिः शिष्यो बृहद्गच्छनभःशशाङ्कः ।
जिनेन्द्रधर्म्माम्बुनिधिः प्रपेदे घनोदकः स्फूर्तिमतीव यस्मात् ॥ २
- श्रीदेवसूरिप्रमुखा बभूवुरन्येऽपि तत्पादपयोजहंसा ।
येषामवाधारचितस्थितीनां नालीकमैत्रीमुदमाततान ॥ ३
- विशारदशिरोमणेरजितदेवसूरेरभूत्, क्रमान्बुजमधुव्रतो विजयसिंहसूरिः प्रभुः ।
मितोपकरणक्रियारुचिरनित्यवासी च यश्चिरन्तनमुनिव्रतं व्यधित दुःषमायामपि ॥ ४
- तत्पट्टपूर्वादिसहस्ररश्मिः सोमप्रभाचार्य इति प्रसिद्धः ।
श्रीहेमसूरेश्च कुमारपालदेवस्य चेदं न्यगदच्चरित्रम् ॥ ५
- सुकविरिति न कीर्तिं नार्थलाभं न पूजामहमभिलषमाणः प्रावृतं वक्तुमेतत् ।
किमुत कृतमुभाभ्यां दुष्करं दुःषमायां जिनमतमतुलं तत्कीर्तनापुण्यमिच्छुः ॥ ६
- धर्मे निर्मलतामवासुमतुलां श्रीहेमचन्द्रप्रभौ
भक्तिं व्यञ्जितमद्भुतां भणितिषु द्रष्टुं परामौचितीम् ।
श्रोतुं चित्रकथाश्चमत्कृतिकृतः काव्यं च लोकोत्तरं
कर्तुं कामयसे यदि स्फुटगुणं तद्वन्धमेतं शृणु ॥ ७
- प्राग्वाटान्वयसागरेन्दुरसमप्रज्ञः कृतज्ञः क्षमी
वाग्मी सूक्तिसुधानिधानमजनि श्रीपालनामा पुमान् ।
यं लोकोत्तरकाव्यरञ्जितमतिः साहित्यविद्यारतिः
श्रीसिद्धाधिपतिः 'कवीन्द्र' इति च 'आते'ति च व्याहरत् ॥ ८
- पुत्रस्तस्य कुमारपालनृपतिप्रीतेः पदं धीमता-
मुत्तंसः कविचक्रमस्तकमणिः श्रीसिद्धपालोऽभवत् ।
कृप्तं तद्वसताविदं किमपि यच्चायुक्तमुक्तं मया
तद्युष्माभिरिहोच्यतामिति बुधा वः प्राञ्जलिः प्रार्थये ॥ ९
- हेमसूरिपदपङ्कजहंसैः श्रीमहेन्द्रमुनिपैः श्रुतमेतत् ।
वर्द्धमान-गुणचन्द्रगणिभ्यां साकमाकलितशास्त्ररहस्यैः ॥ १०
- यावन्निहिताखिलसन्तमसौ नभसि चकास्तो रविचन्द्रमसौ ।
तावत् हेम-कुमारचरित्रं साधुजनो वाचयतु पवित्रम् ॥ ११

विमलमतिसुधाचिर्नेमिनागाङ्गजन्माऽभवद्भयङ्कुमारः श्रावकः श्रेष्ठमुख्यः ।
अथ निजकरपद्मप्राप्तधर्मार्थपद्मा विजितपदकपद्मा तस्य पद्मीति पत्नी ॥

१२

तत्पुत्रा गुणिनोऽभवन् भुवि हरिश्चन्द्रादयो विश्रुताः

श्रीदेवीप्रमुखाश्च धर्मविषणापात्राणि तत्पुत्रिकाः ।

तत्प्रीत्यर्थमिदं व्यधायि तदुपदृष्टागच्छात्मभि(?)

भूयिष्ठानि च पुस्तकानि.....सोऽलेखयत् ॥

१३

शशि-जलधि-सूर्यवर्षे शुचिमासे रविदिने सिताष्टम्याम् ।

जिनधर्मप्रतिबोधः क्लृप्तोऽयं गूर्जरेन्द्रपुरे ॥

१४

प्रस्तावपञ्चकेऽप्यत्राद्यौ सहस्राण्यनुष्टुभाम् । एकैकाक्षरसंख्यातान्यधिकान्यष्टभिः शतैः ॥

१५

*

संवत् १४५८ वर्षे द्वितीयभाद्रपदशुदि ४ तिथौ शुक्रदिने श्रीस्तम्भतीर्थे बृहद्ध(वृद्ध)पौषधशालायां भट्टा०
श्रीजयतिलकसूरीणां उपदेशेन श्रीकुमारपालप्रतिबोधपुस्तकं लिखितमिदम् ॥ कायस्थज्ञातीय महं मण्डलिकसुत पेटा-
लिखितम् । चिरं नन्दतु ॥ छ ॥ उ० श्रीजयप्रभगणिसंघ्य(शिष्य) उ० श्रीजयमन्दिरगणिसंघ्य(शिष्य) भट्टा०
श्रीकल्याणरत्नसूरिगुरुभ्यो नमः ॥ पं० व(वि)द्यारत्नगणि ॥

श्रीमद्-हेमचन्द्राचार्यविरचित-
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितान्तर्गत-महावीरचरितस्थं
कुमारपालचरितवर्णनम् ।

[द्वादशसर्गात् समुद्धृतम्]

पृच्छति स्माभयोऽथैवं कपिलपिंप्रतिष्ठिता । प्रकाशमेष्यति कदा प्रतिमा पारमेश्वरी ॥ ३६ ॥
स्वाम्याख्याति स्म सौराष्ट्र-लाट-गूर्जरसीमनि । क्रमेण नगरं भावि नाम्नाऽणहिलपाटकम् ॥ ३७ ॥
आर्यभूमेः शिरोरत्नं कल्याणानां निकेतनम् । एकातपत्रार्हद्धर्मं तद्धि तीर्थं भविष्यति ॥ ३८ ॥
चैत्येषु रत्नमय्योऽर्हत्प्रतिमास्तत्र निर्मलाः । नन्दीश्वरादिप्रतिमाकथां नेष्यन्ति सत्यताम् ॥ ३९ ॥
भासुरस्वर्णकलशश्रेण्यलङ्कृतमौलिभिः । रोचिष्यते च तच्चैत्यैर्विश्रान्ततपनैरिव ॥ ४० ॥
श्रमणोपासकस्तत्र प्रायेण सकलो जनः । कृतातिथिसंविभागो भोजनाय यतिष्यते ॥ ४१ ॥
परसंपद्यनीर्घ्यालुः संतुष्टश्च स्वसंपदा । पात्रेषु दानशीलश्च तत्र लोको भविष्यति ॥ ४२ ॥
श्राद्धाश्च धनिनस्तत्रालकायामिव गुह्यकाः । वप्यन्ति द्रविणं सप्तक्षेत्र्यामत्यन्तमार्हताः ॥ ४३ ॥
परस्व-परदारेषु सर्वैः कोऽपि पराङ्मुखः । भावी तस्मिन् पुरे लोकः सुषमाकालभूरिव ॥ ४४ ॥
अस्मन्निर्वाणतो वर्षशतान्यभय ! षोडश । नवपैष्टिश्च यास्यन्ति यदा तत्र पुरे तदा ॥ ४५ ॥
कुमारपालो भूपालश्चौल्लुक्चकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महाबाहुः प्रचण्डाखण्डशासनः ॥ ४६ ॥
स महात्मा धर्म-दान-शुद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितेव परिपालयन् ॥ ४७ ॥
ऋजुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवस्पतिः । क्षमावानप्यधृष्यश्च स चिरं क्षमामविष्यति ॥ ४८ ॥
स आत्मसदृशं लोकं धर्मेनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥ ४९ ॥
शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणेभ्योऽपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु मंस्यते ॥ ५० ॥
पराक्रमेण धर्मेण दानेन दययाऽऽज्ञया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥ ५१ ॥

स कौवेरीमा तुरुष्कमैन्द्रीमा त्रिदशापगाम् ।

याम्यामा विन्ध्यमा वार्धि पश्चिमां साधयिष्यति ॥ ५२ ॥

अन्यदा वज्रशारखायां मुनिचन्द्रकुलोद्भवम् । आचार्यं हेमचन्द्रं स द्रक्ष्यति क्षितिनायकः ॥ ५३ ॥
तद्दर्शनात् प्रमुदितः केकीवाम्बुददर्शनात् । तं मुनिं वन्दितुं नित्यं स भद्रात्मा त्वरिष्यते ॥ ५४ ॥
तस्य सूरैर्जिनचैत्ये कुर्वतो धर्मदेशनाम् । राजा सश्रावकामालो वन्दनाय गमिष्यति ॥ ५५ ॥
तत्र देवं नमस्कृत्य स तत्त्वमविदन्नपि । वन्दिष्यते तमाचार्यं भावशुद्धेन चेतसा ॥ ५६ ॥
स श्रुत्वा तन्मुखात् प्रीत्या विशुद्धां धर्मदेशनाम् । अणुव्रतानि सम्यक्त्वपूर्वकाणि प्रपत्स्यते ॥ ५७ ॥
स प्राप्तबोधो भविता श्रावकाचारपारगः । आस्थानेऽपि स्थितो धर्मगोष्ठ्या स्वं रमयिष्यति ॥ ५८ ॥
अन्नशाकफलादीनां नियमांश्च विशेषतः । आदास्यते प्रत्यहं स प्रायेण ब्रह्मचर्यकृत् ॥ ५९ ॥
साधारणस्त्रीर्न परं स सुधीर्वर्जयिष्यति । धर्मपत्नीरपि ब्रह्म चरितुं बोधयिष्यति ॥ ६० ॥
मुनेस्तस्योपदेशेन जीवाजीवादितत्त्ववित् । आचार्य इव सोऽन्येषामपि बोधिं प्रदास्यति ॥ ६१ ॥
येऽर्हद्धर्मद्विषः केऽपि पाण्डुराहद्विजादयः । तेऽपि तस्याज्ञया गर्भश्रावका इव भाविनः ॥ ६२ ॥

अपूजितेषु चैत्येषु गुरुष्वप्रणतेषु च । न भोक्ष्यते स धर्मज्ञः प्रपन्नश्रावकव्रतः ॥ ६३ ॥
 अपुत्रमृतपुंसां स द्रविणं न ग्रहिष्यति । विवेकस्य फलं ह्येतदतृप्ता ह्यविवेकिनः ॥ ६४ ॥
 पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्ता या मृगया न हि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि च तदाज्ञया ॥ ६५ ॥
 हिंसानिषेधके तस्मिन् दूरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कूट-यूकादि नान्त्यजोऽपि हनिष्यति ॥ ६६ ॥
 तस्मिन् निषिद्धपापार्द्धावरण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविघ्नोरोमन्था भाविन्यो गोष्ठधेनुवत् ॥ ६७ ॥
 जलचर-स्थलचर-खेचराणां स देहिनाम् । रक्षिष्यति सदा मारिं शासने पाकशासनः ॥ ६८ ॥
 ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि । दुःस्वप्नमिव तस्याज्ञावशान्नेष्यन्ति विस्मृतिम् ॥ ६९ ॥
 दाशार्हेर्न परित्यक्तं यत् पुरा श्रावकैरपि । तन्मद्यमनवद्यात्मा स सर्वत्र निरोत्स्यति ॥ ७० ॥
 स तथा मद्यसन्धानं निरोत्स्यति महीतले । न यथा मद्यभाण्डानि घटयिष्यति चक्रयपि ॥ ७१ ॥
 मद्यपानां सदा मद्यव्यसनक्षीणसंपदाम् । तत्राज्ञात्यक्तमद्यानां प्रभविष्यन्ति संपदः ॥ ७२ ॥
 नलादिभिरपि क्षमापैर्धूतं त्यक्तं न यत् पुरा । तस्य स्ववैरिण इव नामाप्युन्मूलयिष्यति ॥ ७३ ॥
 पारापतपणक्रीडाकुक्कुटायोधनान्यपि । न भविष्यन्ति मेदिन्यां तस्योदयिनि शासने ॥ ७४ ॥
 स प्रायेण प्रतिग्राममपि निःसीमवैभवः । करिष्यति महीमेतां जिनायतनमण्डिताम् ॥ ७५ ॥
 प्रति ग्रामं प्रति पुरमा समुद्रं महीतले । रथयात्रोत्सवं सोऽर्हत्प्रतिमानां करिष्यति ॥ ७६ ॥
 दायं दायं द्रविणानि विरचय्यानृणं जगत् । अङ्कयिष्यति मेदिन्यां स संवत्सरमात्मनः ॥ ७७ ॥
 प्रतिमां पांशुगुप्तां तां कपिलर्षिप्रतिष्ठिताम् । एकदा श्रोष्यति कथाप्रसङ्गे स गुरोर्मुखात् ॥ ७८ ॥
 पांशुस्थलं खानयित्वा प्रतिमां विश्वपावनीम् । आनेष्यामीति स तदा करिष्यति मनोरथम् ॥ ७९ ॥
 तदैव मन उत्साहं निमित्तान्यपराण्यपि । ज्ञात्वा निश्चेष्यते राजा प्रतिमां हस्तगामिनीम् ॥ ८० ॥
 ततो गुरुमनुज्ञाप्य नियोज्यायुक्तपूरुषान् । प्रारप्स्यते खानयितुं स्थलं वीतभयस्य तत् ॥ ८१ ॥
 सत्त्वेन तस्य परमार्हतस्य पृथिवीपतेः । करिष्यति च सांनिध्यं तदा शासनदेवता ॥ ८२ ॥
 राज्ञः कुमारपालस्य तस्य पुण्येन भूयसा । खन्यमानस्थले मङ्गु प्रतिमाऽऽविर्भविष्यति ॥ ८३ ॥
 तदा तस्यै प्रतिमायै यदुदायनभूभुजा । ग्रामाणां शासनं दत्तं तदप्याविर्भविष्यति ॥ ८४ ॥
 नृपायुक्तास्तां प्रतिमां प्रक्षामपि नवामिव । रथमारोपयिष्यन्ति पूजयित्वा यथाविधि ॥ ८५ ॥
 पूजाप्रकारेषु पथि जायमानेष्वनेकशः । क्रियमाणेष्वहोरात्रं सङ्गीतेषु निरन्तरम् ॥ ८६ ॥
 तालिकारासकेष्वैर्भवत्सु ग्रामयोषिताम् । पञ्चशब्देष्वातोद्येषु बाद्यमानेषु संमदात् ॥ ८७ ॥
 पक्षद्वये चामरेषूपतत्सु च पतत्सु च । नेष्यन्ति प्रतिमां तां चायुक्ताः पत्तनसीमनि ॥ ८८ ॥
 -त्रिभिर्विशेषकम् ॥

सान्तःपुरपरीवारश्चतुरङ्गचमूवृतः । सकलं सङ्ग्रहादाय राजा तामभियास्यति ॥ ८९ ॥
 स्वयं रथात् समुत्तार्य गजेन्द्रमधिरोह्य च । प्रवेशयिष्यति पुरे प्रतिमां तां स भूपतिः ॥ ९० ॥
 उपस्रभवन् क्रीडाभवने संनिवेश्य ताम् । कुमारपालो विधिवत् त्रिसन्ध्यं पूजयिष्यति ॥ ९१ ॥
 प्रतिमायास्तथा तस्या वाचयित्वा स शामनम् । उदायनेन यद् दत्तं तत् प्रमाणीकरिष्यति ॥ ९२ ॥
 प्रतिमायाः स्थापनार्थं तस्यास्तत्रैव पार्थिवः । प्रासादं स्फटिकमयममायः कारयिष्यति ॥ ९३ ॥
 प्रासादोऽष्टापदस्यैव युवराजः स कारितः । जनयिष्यति संमाच्यो विस्मयं जगतोऽपि हि ॥ ९४ ॥
 स भूपतिः प्रतिमया तत्र स्थापितया तया । एषिष्यते प्रतापेन ऋद्ध्या निःश्रेयसेन च ॥ ९५ ॥
 देवभक्त्या गुरुभक्त्या त्वत्पितुः सदृशोऽभयः । कुमारपालो भूपालः स भविष्यति भारते ॥ ९६ ॥

हेमचन्द्राचार्यरचित- त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितप्रशस्तिः ।

शिष्यो जम्बुमहामुनेः प्रभव इत्यासीदमुष्यापि च
श्रीशार्यभवा इत्यमुष्य च यशोभद्राभिधानो मुनिः ।
संभूतो मुनिभद्रबाहुरिति च द्वौ तस्य शिष्योत्तमौ
संभूतस्य च पादपद्ममधुलिङ्गं श्रीस्थूलभद्राह्वयः ॥ १ ॥

वंशक्रमागतचतुर्दशपूर्वर्त्तकोशस्य तस्य दशपूर्वधरो महर्षिः ।
नाम्ना महागिरिरिति स्थिरतागिरीन्द्रो ज्येष्ठोऽन्तिषत् समजनिष्ट विशिष्टलब्धिः ॥ २ ॥

शिष्योऽन्यो दशपूर्वभृन्मुनिवृषो नाम्ना सुहस्तीत्यभूद् यत्पादाम्बुजसेवनात् समुदितप्राज्यप्रबोधद्विकः ।
चक्रे संप्रतिपार्थिवः प्रतिपुर-ग्रामाकरं भारतेऽस्मिन्नर्द्धे जिनचैत्यमण्डितमिलापृष्ठं समन्तादपि ॥ ३ ॥

अजनि सुस्थित-सुप्रतिबुद्ध इत्यभिधाऽऽर्यसुहस्तिमहामुनेः ।
शमधनो दशपूर्वधरोऽन्तिषद् भवमहातरुमञ्जनकुञ्जरः ॥ ४ ॥

महर्षिसंसेवितपादसन्निधेः प्रचारभागालवणोदसागरम् ।

महान् गणः कोटिक इत्यभूत् ततो गाप्रवङ्गाहो हिमवद्गिरिरिव ॥ ५ ॥

तस्मिन् गणे कतिपयेष्वपि यातवत्सु साधूत्तमेषु चरमो दशपूर्वधारी ।

उद्धामतुम्बवनपत्तनवज्रखानि-वज्रं महामुनिरजायत वज्रसूरिः ॥ ६ ॥

दुर्भिक्षे समुपस्थिते प्रलयवद्भीमत्वभाज्यन्यदा भीतं न्यस्य महर्षिसङ्घमभितो विद्यावदातः पटे ।

योऽभ्युद्धृत्य कराम्बुजेन नमसा पुर्यामनैषीन्महापुर्या मङ्गु सुभिक्षधामनि तपोधाम्नामसीमां निधिः ॥ ७ ॥

तस्माद् वज्रामिधा शाखाऽभूत् कोटिकगणद्रुमे । उच्चनागरिकामुख्यशाखात्रितयसोदरा ॥ ८ ॥

तस्यां च वज्रशाखायां निलीनमुनिषदपदः । पुष्पगुच्छायितो गच्छश्चन्द्र इत्याख्ययाऽभवत् ॥ ९ ॥

धर्मध्यानसुधासुधांशुरमलग्नार्थरत्नाकरो भव्याम्भोरुहभास्करः स्मरकरिप्रोन्माथकण्ठीरवः ।

गच्छे तत्र बभूव संयमधनः कारुण्याराशिर्यशोभद्रः सूरिपूरि येन भुवनं शुभ्रैर्यशोभिर्निजैः ॥ १० ॥

श्रीमन्नेमिजिनेन्द्रपावितशिरस्यद्रौ स संलेखनां कृत्वाऽऽदौ प्रतिपन्नवाननशनं प्रान्ते शुभध्यानभाक् ।

तिष्ठन् शान्तमनास्त्रयोदश दिनान्याश्चर्यमुत्पादयन्नुच्चैः पूर्वमहर्षिसंयमकथाः सत्यापयामासिवान् ॥ ११ ॥

श्रीमान् प्रद्युम्नसूरिः समजनि जनितानेकभव्यप्रबोधस्तच्छिष्यो विश्वविश्वप्रथितगुणगणः प्रावृडम्भोदवद् यः ।

प्रीणाति स्माखिलक्ष्मां प्रवचनजलधेरुद्धृतैरर्थनीरैरातस्य स्थानकानि श्रुतिविषयसुधासारसध्र्यञ्च विष्वक् ॥ १२ ॥

सर्वग्रन्थरहस्यरत्नमुकुरः कल्याणवल्लीतरुः कारुण्यामृतसागरः प्रवचनव्योमाङ्गणाहस्करः ।

चारित्रादिकरत्नरोहणगिरिः क्ष्मां पावयन् धर्मराट् सेनानीर्गुणसेनसूरिरभवच्छिष्यस्तदीयस्ततः ॥ १३ ॥

शिष्यस्तस्य च तीर्थमेकमवनेः पावित्र्यकृद्भङ्गं

स्याद्वादत्रिंशपगाहिमगिरिर्विश्वप्रबोधार्थमा ।

कृत्वा स्थानकवृत्ति-शान्तिचरिते प्राप्तः प्रसिद्धिं परां

सूरिर्भूतिपःप्रभाववसतिः श्रीदेवचन्द्रोऽभवत् ॥ १४ ॥

आचार्यो हेमचन्द्रोऽभूत् तत्पादाम्बुजषट्पदः । तत्प्रसादादधिगतज्ञानसंपन्नहोदयः ॥ १५ ॥

जिष्णुश्चेदि-दशार्ण-मालव-महाराष्ट्रापरान्तं कुरुन्

सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी

तं नत्वेति कुमारपालपृथिवीपालोऽब्रवीदेकदा ॥ १६ ॥

पापद्धि-चूत-मद्यप्रभृति किमपि यन्नारकायुर्निमित्तं

तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधियां प्राप्य शुष्माकमाज्ञाम् ।

स्वामिब्रुव्यां निषिद्धं धनमसुतमृतस्याथ मुक्तं तथार्ह-

चैत्यैस्तंसिता भूरभवमिति समः संप्रतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजनृपतेर्भक्तिस्पृशो याञ्जया

साङ्गं व्याकरणं सुवृत्तिसुगमं चक्रुः भवन्तः पुरा ।

मद्धेतोरथ योगशास्त्रममलं लोकाय च द्वयाश्रय-

च्छन्दो-ऽलङ्कृति-नामसङ्ग्रहमुखान्यन्यानि शास्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकरणे स्वयमेव यूयं सज्जाः स्थ यद्यपि तथाऽप्यहमर्थयेऽदः ।

माद्गजस्य परिवोधकृते शलाकापुंसां प्रकाशयत वृत्तमपि त्रिषष्टेः ॥ १९ ॥

तस्योपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शलाकापुरुषेतिवृत्तम्

धर्मोपदेशैकफलप्रधानं न्यवीविशच्चारुगिरां प्रपञ्चे ॥ २० ॥

जम्बूद्वीपारविन्दे कनकगिरिसावन्नुते कर्णिकात्वं

यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयत्वमुच्चैः ।

यावद् व्योमाध्वपान्थौ तरणि-शशधरौ भ्राम्यतस्तावदेतत्

काव्यं नाम्ना शलाकापुरुषचरितमित्यस्तु जैनं धरिण्याम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह

परिशिष्टम् ।

कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तरागत-उद्धरणरूप- पद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

अकरे करकर्ता च	...	...	४२	अप्पा उद्धरिओ चिय	...	...	३९
अकरे च भवेद् विष्णू०	...	...	६३	अप्येकाङ्गपरिग्रहस्य	...	...	८
अकुर्वाणोऽपि पापानि	...	...	८१	अच्युद्धानं अंजलि	...	...	८३
अक्खयमणंतमज्जं	...	...	७७	अवं तंवच्छीए	...	...	१२४
अक्खीणजीवखाणी	...	...	८०	अभणंताण वि नज्जइ	...	...	३७
अक्षुद्रो रूपसौम्यौ	...	...	७०	अभिमुखागतमार्गण०	...	...	५६
अज्झत्थ विसोहीए	...	...	८०	अमओ अ होइ जीवो	...	...	७८
अज्ञानतिमिरान्धानाम्	...	...	३५	अमेध्यमध्ये कीटस्य	...	...	६६
अज्ञानामपि वालानाम्	...	...	६९	अमोघवचनः कल्पः	...	...	५३
अट्ट उ गोअरभूमी	...	...	८२	अम्हे थोडा रिंउ घणा	...	...	९९
अट्ठावयमुज्जिते	...	...	१०४	अयशःपटहं दत्त्वा	...	...	६७
अट्ठावयसंसेए	...	...	१०४	अयुतानि गवामष्टौ	...	...	९६
अणसणमूणोरिया	...	...	८२	अये ! भेक च्छेको भव	...	...	९९
अणिंदियगुणं जीवं	...	...	७२	अर्थानामर्जने दुःखम्	...	...	११०
अणुमाणुदेउसिद्धं	...	...	७९	अवद्यमुक्ते पर्थि यः	...	...	६५
अणुमित्तो वि न कस्स	...	...	८१	अविणासी खंलु जीवो	...	...	७७
अत्थनिवेसां तच्चिय सहा	...	...	१०३	अविहियसबंपलंवा	...	...	७६
अत्थस्स ऊहवुद्धी	...	...	७८	अशेषमपि दुःकर्म	...	...	६९
अत्थि अणंता जीवा	...	...	८०	अश्वः शर्ख शाखम्	...	...	३७
अत्थि त्ति निवियप्पो	...	...	७७	असरीरा जीवगणा	...	...	८४
अदत्तदानेन भवेद् दरिद्री	...	...	६७	असलं त्रिषु लोकेषु	...	...	७१
अधामधाम धामेदम्	...	...	५८	असलं वचनं ब्रूते	...	...	७३
अधीती पण्डितः प्राज्ञः	...	...	६८	असन्तोपमविश्वास०	...	...	७२
अधीत्य चतुरो वेदान्	...	...	५९	असन्तोपवतां सौख्यम्	...	...	७२
अधीत्य सर्वशास्त्राणि	...	...	८१	असारसंसारमहीरुहस्य	...	...	९१
अनन्तगुणितं तस्माद्	...	...	८५	असारः संसारः सरलकदली०	...	...	५०
अनन्तदर्शनज्ञान०	...	...	८५	अस्सावगपडिसेहो	...	...	१०३
अनन्तदुःखं संसारे	...	...	७२	अहंकारे सति प्रौढे	...	...	५६
अनादिभवसंस्कार०	...	...	७९	अहिंसा प्रथमो धर्मः	...	...	५९
अपायानामुपायाः स्युः	...	...	९७	अहो मूढजना धर्मम्	...	...	७३
अपुत्राणां धनं गृह्णन्	...	...	२२, ९६	अहो लोभस्य साम्राज्यम्	...	...	६९

आकर्ण्यप्रतिकाननं पशुगणा०	...	११०	एकरात्रोपितस्यापि	...	...	६८
आगमेन च युक्त्या च	...	६४	एकस्त्रिधा हरि सदा	...	...	५४
आचेलुक्क उद्देसिय	...	५९	एकं मित्रं भूपतिर्वा	...	...	५८
आजन्म कलिताजिह्व०	...	१०८	एकादशशतानीभाः	...	...	९६
आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणाम्	...	५२	एका भार्यो सदा यस्या	...	...	९६
आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु	...	३३, १११	एकोऽपि नियमो येन	...	...	१००
आतङ्ककारणमकारण०	...	२३, ९७	एकह पाली माटि	...	...	८
आत्मन् ! देवस्त्वमेव	...	१०९	एगिदिय पंचिदिय	...	...	८०
आत्मवत् सर्वजीवेषु	...	५९	एता हसन्ति च रुदन्ती च	...	...	४९
आदौ मयैवायमदीपि	...	५२	एय अउव (वी ?) जोई	...	...	८९
आधारो यत्त्रिलोक्याः	...	७०	एलापूगफलाई साहूणं	...	...	७६
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता	...	५३	एवं अट्टविहं पि य	...	...	७८
आभिगाहियं अणभिगाहियं	...	७१	एवं चउगईए परि०	...	...	७८
आभिगाहियं किल	...	७१	एवं व्रतस्थितो भक्त्या	...	...	७६
आयरिय उवज्झाए	...	८३	एहं न होइ धर धार सार	...	...	२९
आयाणे परिभोगे...	...	७८	एहिरेयाहिरां चक्रे	...	...	६१
आर्त्तरौद्रमपध्यानम्	...	७५	ओसप्पिणी अणंता	...	...	८५
आर्त्ते तिर्यग् (?) तिस्तथा	...	७५	अंतोमुहुत्तमित्तं पि	...	...	७१, ८५
आलू तह पिंडालू	...	७४	कथाशेषः कर्णो धनजन०	...	...	२९
आलोगपडिकमणे	...	८३	कन्यागोभूम्यलीकानि	...	...	७१
आहारपोसहो खलु	...	७५	कमलहस्तो भवेद् ब्रह्मा	...	...	६३
आहारसरीरिदियपज्जत्ती	...	७९	करचलुयपाणिण वि	...	...	४४
इक्कह फूलह माटि	...	२५, १०७	कर्णाटे गूर्जेर लाटे	...	...	१११
इत्यालप्य विलुप्य भूपति०	...	३१	कलङ्कं कुरुते कश्चित्	...	...	८६
इत्युदीर्य स्वधैर्येण	...	११०	कवलाण य परिमाणं	...	...	८२
इमां समक्षं प्रतिपक्ष०	...	६४	काके शौचं द्यूतकारेषु	...	...	५२
इह लोके गृहस्थोऽपि	...	७२	काजु करेवा माणुसह	...	...	१८
इंदियकसायजोए	...	८२	का त्वं सुन्दरि मारिरस्मि	...	...	९३
उक्खित्तमाइचरणा	...	८२	कामराग-क्षेहरागौ	...	...	६४
उच्चारं पासवणे...	...	७३	कार्यं विष्णुः क्रिया ब्रह्मा	...	...	६२
उल्लवलगुणमभ्युदितम्	...	६१	काले अभिगाहो पुण	...	...	८२
उदीरितोऽर्थः पशुनापि	...	५६	काले गणदेहाणं	...	...	८३
उर्वशीगर्भसंभूतः...	...	६०	कालो जहा अणाई	...	...	७७
एय होही उद्धारकारया	...	१०५	काहूं मनि विभंतडी	...	...	६३
एकत्रासत्यजं पापम्	...	६७	किमिन्द्रियाणां दमनैः	...	...	६९
एकमूर्तित्रयो भागाः	...	६२	किं कृतेन न यत्रत्वम्	...	...	२७, १०१

किं पुत्रयं कम्भं	...	...	७८	गूर्जराणामिदं राज्यम्	...	...	३६
कुमर ! कुमर विहार	...	...	११०	गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते	...	...	७२
कुमरपाल भविति करि	...	...	८	गोलाइ असंखिजा	...	...	८०
कुमारपालभूपत्य	...	...	१०८	गोलो असंखनिगोऔं	...	...	८०
कुमारपाल मत चित	...	...	९९	घोलवडां चाइंगण	...	...	७४
कुम्भखारीसहस्रे द्वे	...	...	४६	चइरुणं संकपयं	...	...	८४
कुर्याद् वर्षसहस्राणि	...	...	६१	चराचराणां जीवानाम्	...	...	७२
कुलक्रमेण कुर्वन्ति	...	...	६४	चराचरं जगत् सर्वम्	...	...	४०
कुलीनाः सुलभाः प्रायः	...	...	५५	चतुःपर्व्या च तुर्यादि०	...	...	७५
कुलं पवित्रं जननी कृतार्था	...	...	८६	चतुर्मासीमासीत् तव	...	...	२२
कूटद्रव्यमिवासारम्	...	...	६९	चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा	...	...	६२
कृतकृत्योऽस्मि भूपाल !	...	...	११०	चिखादयति यो मांसम्	...	...	७३
कृत्वा तन्मयमात्मानम्	...	...	१०९	चित्तमन्तर्गतं शुद्धम्	...	...	६१
कृपि-वाणिज्य-भोरक्षाम्	...	...	६०	चित्तं तिकालविसयं	...	...	७८
के केऽप्युक्तिवशो व्यधाद्	...	...	३१	चित्तं रागादिभिः क्रान्त०	...	...	६१
केवलनाणुप्पत्ती	...	...	१०४	चित्तं वेयण सन्ना	...	...	७८
कैवर्तीगर्भसंभूतः	...	...	६७	चित्रकूटमिदं भद्रे !	...	...	४९
को नाम कीलिकाहेतोः	...	...	९०	चिदानन्दमयं यस्य	...	...	४०
कोऽपि कापि कुतोऽपि	...	...	७३	चूपहलं परिपक्वं विहलिय०	...	...	२९
कोहाईणमणुदिणं	...	...	८२	छउमत्थअणुवलंभा	...	...	७७
कोऽहं पुणो कंमि कालंमि	...	...	८६	छउमत्थाणं सन्ना	...	...	७९
कौकणे तु तथा राष्ट्रे	...	...	१११	जइया होही पुच्छा	...	...	८०
क मांसं क शिवे भक्तिः	...	...	६६	जगदाक्रममाणस्य	...	...	७२
क्षत्रियोऽसि नरावीश !	...	...	९१	जणवय संमय ठवणा	...	...	६७
क्षमातुल्यं तपो नास्ति	...	...	६६	जन्तूनामभयं सप्त०	...	...	१११
क्षान्त्यादिकगुणैर्युक्तः	...	...	६०	जन्तून् हन्मि न वच्मि	...	...	९६
क्षितिजलपवनहुताशन०	...	...	६२	जन्मन्येकत्र दुःखाय	...	...	७१
क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिः	...	...	६३	जन्मे वि जं न हूअं	...	...	५७
क्षेत्रं यन्नं प्रहरणवधूः	...	...	७६	जम्हा चित्ताईया	...	...	७८
खरो द्वादशजन्मानि	...	...	५९	जलक्रीडान्दोलनादि०	...	...	७५
गड फुटू वेयण गई	...	...	३०	जह आहारो भुत्तो	...	...	७८
गण्डूपदः किमधिरोहति	...	...	६, ४९	जह कणगस्स उ कीरंति	...	...	७८
गयणं जहा अरुवी	...	...	७७	जं अवसरेण न हुयं	...	...	४४
गया जि साजण साथि	...	...	२९	जं नाम किंचि तित्थं	...	...	१०४
गिरिकन्नकिसलयपत्ता	...	...	७३	जंमि उ पीलिज्जंते	...	...	७४
गूढसिरसंधिपवं	...	...	७४	जं लहइ अन्नतित्थे	...	...	१०४
	...	...		जं सामिसेयनिक्खमण०	...	...	१०४

जा जयमाणस्स	८१	दानशीलतपोभावैः	७२
जातिलाभकुलैश्वर्ये	६९	दानं चतुर्विधाहार०	७५
जिणभुवणां जे उद्धरन्ति	४९	दिग्व्रते परिमाणं यत्	७५
जित्वा प्राग् निखिलानिला०	५५	दीक्षा मिक्षा गुरोः	६७
जित्वा सत्वरमाजितः	४३	दीपे म्लायति तैलपूरणविधिः	३९
जिनमतनगरेऽस्मिन्	९२	दीपो हन्ति तमःस्तोमम्	९१
जीवस्स अत्तजणिण्हि	८४	दीयते मार्यमाणस्य	६६
जीवस्स एस धम्मो	७७	दीसइ विविहचरियं	३६
जीवस्स य कम्मस्स य	७८	दीहं वा हस्सं वा	८४
जीवाइ नवपयत्थे	८५	दुर्भिक्षादेयमन्नसंग्रहपरः	५०, ९६
जीवो अणाइनिहाणो	७७	देवासुरमनुष्येषु	६०
जीवोऽयं विमलस्वभाव०	६६	देसे सबे य तहा	७५
जेण कुलं आयत्तं तं	४४	देहिंदियाइरित्ते	७७
जो चित्तेइ सरीरे नत्थि	७७	दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्य०	७२
जो पुण हिंसाययणेसु	८१	द्युतं च मांसं च सुरा च	८९
ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तम्	६२	द्युताद् राज्यविनाशनम्	८९
तत्तायगोलकप्पो	७२	धनधान्यस्य दातारः	८७
तत्त्वानि व्रतधर्मसंयमगति०	८५	धनधान्यादिसंपत्सु	८७
त (ज) त्थ य एगो सिद्धो	८४	धनेषु जीवितव्येषु	४४
तपःशीलसमायुक्तम्	६५	धनं धान्यं स्वर्णं-रूप्य०	६८
तम्हा य सा विसुद्धं	८१	धन्यां सतीमुत्तमवंशजाताम्	९३
तस्तत्थमणे मंगलय०	१०६	धर्मशीलः सदा न्यायी	१०८
तावकीनकटकैरथोद्धता	५४	ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयम्	६४
तावद् भ्रमन्ति संसारे	८७	ध्रुवं प्राणिवधो यज्ञे	५९
तित्थयरा रायाणा साहू	५९	ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तम्	१०९
तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गः	५५	न कोपो न लोभः	६५
ते गच्छन्ति महापदम्	५७	न तेषां ब्राह्मणी माता	६०
त्यक्तदाराः सदाचाराः	६५	ननु इंदियाइ उवलद्धि०	७७
त्यक्तार्तरौद्रध्यानस्य	७५	नमोऽस्तु युगादिदेवाय	४०
त्यक्त्वा कुटुम्बवासम्	६०	न य हिंसामित्तेणं	८१
त्रिषु विपुले गम्भीरः	४८	न यन्मुक्तं पूर्वैरघुनहुष०	२२, ९६
त्रैलोक्यशेषभात्रनाम्	७४	न यान्ति वायवो यत्र	६८
थूला सुहमा जीवा	६७	नवमे प्राणसंदेहः	६८
द्वेषे भावे य तहा	८३	नवहिं जियवहकरणं	६६
दृष्टस्वपि कृता दिक्षु	७२	नवि अत्थि माणुसाणं	८५
द्रुपती पितरः पुत्राः	६९	नवि तं सुवन्नभूमी	१०४

न विद्याया केवलया	...	...	४२	पाणिदया तवनियमा	...	...	७७
न विश्वसिति कस्यापि	...	...	७२	पाणेहि संसत्ता पडिलेहा	...	...	५९
न श्रीः कुलकमायाता	...	...	५२	पातु वो हेमगोपालः	...	...	९५
न स्वर्णादीनि दानानि	...	...	७६	पात्रदाने फलं मुख्यम्	...	...	७६
नदी सूरि अजे	...	...	१०५	ग्रामं पारमपारस्य	...	...	४९
नाकारणरुपां संख्या	...	...	५१	पायच्छित्तं विणओ	...	...	८३
नाणी कम्मस्स खयट्ठ	...	...	८०	पावयणी धम्मकही	...	...	७१
नानाशब्दजुषः कथं गतरुषः	...	...	६५	पावं छिदद् जम्हा	...	...	८३
नाभवद् भविता कथम्	...	...	९५	पाहित्यी सवि वंकडी	...	...	४९
नाभिः स्वरः सत्त्वमिति	...	...	४८	पित्रोः सन्तापकः कश्चिद्	...	...	८७
नाभूद् भविता चात्र	...	...	१११	पिशाचमुद्रलप्रेत०...	...	...	६९
निच्छिन्नसंबन्धुक्त्वा	...	...	८४	पिऊण पाणियं सरवरंमि	...	...	३५
निद्रा मोहमयी जगाम	...	...	७०	पुट्टाडट्टिहिं फेरु फिर	...	...	२९
निरञ्जनं निरीकारम्	...	...	१०९	पुढवी आड वणस्सइ	...	...	८०
निर्जराकरणो बाह्यात्	...	...	६८	पुण्यपापविनिर्युक्तः	...	...	६३
निष्किञ्चनेन दयितेन	...	...	९२	पुत्रे वाससहस्ते	...	...	५, १३, ४७
निसाविरामंमि विबुद्धयणं	...	...	८५	पुष्पेषु जातिर्नगरेषु कान्ती	...	...	४, ४६
नृपाः कूटप्रयोगेण	...	...	६९	पूजाकरणे पुनं एगगुणं	...	...	१०४
नेत्रान्तपादकरतात्व०	...	...	४८	पूर्वपरीक्षितः सर्वो०	...	...	५३
नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन	...	...	९०	पृथिव्यामप्यहं पार्थ !	...	...	६६
नोदकमपि पातव्यम्	...	...	७४	पेढालस्य सुतो रुद्रः	...	...	६२
पेइवगणं अणंता	...	...	८०	प्रकाशयन्ति भूयांसि	...	...	६५
पङ्कुकुष्ठिकुणित्वादि	...	...	७१	प्रकृतिः परिणामः स्यात्	...	...	८३
प्रबक्त्वं गहगहिओ	...	...	७९	प्रजापतिः सुतो ब्रह्मा	...	...	६२
प्रश्नमे दहते गान्त्रम्	...	...	६८	प्रज्ञावल्लभवस्तुनिचया	...	...	६५
पञ्चलक्षणसंपूर्णः	...	...	६०	प्रणमामि महावीरम्	...	...	३५
पणयाललक्खजोयण०	...	...	८४	प्रतिदिनप्रयत्नसुलभे	...	...	३
पत्तेयतरुं मुत्तुं मंचवि	...	...	७९	प्रतिदिनमयन्नलभ्ये	...	...	४४
पत्थेण व कुट्टएण	...	...	८०	प्रत्यक्षतो न भगवान्	...	...	६४
पयोदपटलैश्छन्ने	...	...	५८	प्रथमे जायते चिन्ता	...	...	६८
परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा	...	...	६७	प्रभुः स्वयं यदि भवेत्	...	...	५७
प्रप्रत्यायनासारैः	...	...	६९	प्रशान्तं दर्शजं यस्य	...	...	६२
प्ररा मनसि पश्यन्ती	...	...	३५	प्रसन्नस्यास्तसद्गस्य	...	...	५४
प्ररं ज्योतिः प्रब्रह्म	...	...	३९	प्राप्तः श्रीरेष कस्मात्	...	...	५४
प्रर्जन्य इव भूतानाम्	...	...	२८	प्राणित्राणप्रकारैः	...	...	७०
प्रश्नहं मोहसत्ता...	...	...	७९	प्राणित्राणे व्यसनिनाम्	...	...	९५
पंचुंवरि चरविगई	...	...	७४	प्रारभ्यते न खलु विप्रभयेन	...	...	१००

फुसइ अणंते सिद्धे ...	...	८४	मिच्छा भवेड सबत्था ...	...	७७
बलीउ भूयवइ जं करइ ...	...	३०	मुत्तो अजिदियत्तो ...	...	७७
बाइकामु न होइ याहि ...	...	८	मुद्रानुद्रतमुद्रानुरुगदा० ...	...	४३
बालस्त्रीमूढमूर्खाणाम् ...	...	१३, १०३	मूर्खस्तपस्वी राजेन्द्र ! ...	...	४१
बाह्यानपि हि यः सज्जान ...	...	६८	मूला तह भूमिरुहा ...	...	७४
बुभुक्षितः किं न करोति प्रापम् ...	...	९१	मूले कंदे खंघे तथा य ...	...	७६
ब्रह्मचर्यतपोयुक्ताः ...	...	६०	यजमानो भवेदात्मा ...	...	६३
ब्रह्मचर्येण सत्येन ...	...	६१	यत्र जीवः शिवस्तत्र ...	...	६६
ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलधियः ...	...	५०	यत्र तत्र समये यथा तथा ...	...	२०, ६२
ब्रूमः किंचन काश्यपीधव ! ...	...	८	यथा चित्तं तथा वाचः ...	...	४७
भक्ष्याभक्ष्याणि वस्तूनि ...	...	७४	यदा न कुरुते पापम् ...	...	६७
भदेसु अभक्ष्यपावणसु ...	...	८३	यदि प्राणिवधे धर्मः ...	...	५९
भवन्ति भूरिभिर्भाग्यैः ...	...	१००	यदेकः स्थविरो वेत्ति ...	...	३, ४६
भवबीजाङ्कुरजनना ...	...	२०, ६३	यदेवमनुजाः सर्वे ...	...	८५
भावेह अणिञ्चत्तं जुवण० ...	...	१०२	यन्मलाङ्गलशस्त्रामिम् ...	...	७५
भुजंगगृहगोधाखुमुख्याः ...	...	६९	यद्वत्काष्ठमयो हस्ती ...	...	६०
भुञ्जीमहि वयं भैक्ष्यम् ...	...	१८, ५७	यया कर्माणि शीर्यन्ते ...	...	८३
भूमिं कामगतिं स्वगोमय० ...	...	४०	यस्तपस्वी व्रती मौनी ...	...	६८
भोगिदष्टस्य जायन्ते ...	...	६८	यस्माद् विघ्नपरम्परा विघटते ...	...	६८
भोगोपभोगयोः संख्या ...	...	७२	यस्यात्ममनसोर्भिन्न० ...	...	५५
भ्रातः ! संवृणु पाणिनि ! ...	...	४१	यस्याधारेण जीवन्ति ...	...	१०
मणपरमोहिपुलाह ...	...	९१	यः कौबेरीमातुरुष्क० ...	...	५७
मंताण मंतो परमो इमु त्ति ...	...	८६	यः सबाह्यमनिलं च ...	...	७६
मण्डूकीगर्भसंभूतः ...	...	६०	यः स्वदारेषु संतुष्टः ...	...	६७
मद्यमांसं नवनीतम् ...	...	७२	याचको वञ्चको व्याधिः ...	...	५२
मद्ये मांसे मधुनि च ...	...	७३	या देवे देवताबुद्धिः ...	...	७०
मन्मनत्वं काहलत्वम् ...	...	७१	यानपात्रमिवाभोधौ ...	...	६८
महत्त्वहेतोर्गुणिभिः श्रुतानि ...	...	६८	या पूर्व नवसीमहेषु ...	...	२१
महत्त्वादीश्वरत्वाच्च ...	...	६२	या लोभाद् या परद्रोहात् ...	...	९८
महुमज्जमंससंखण्णथीसंगे ...	...	७३	यावन्ति पशुरोमाणि ...	...	६६
महाक्रोधो महामानः ...	...	६२	यूकालक्षशतावलीवल० ...	...	२२, ९७
महावीर्यं महाधैर्यम् ...	...	६२	येन त्रिःसप्तशतम् ...	...	५४
मानग्रन्थिर्मनस्युच्चैः ...	...	६९	ये राज्ञौ सर्वदाहारम् ...	...	५८
माया नास्ति जटाकपाल० ...	...	६४	ये लुब्धचित्ता विषयार्थ० ...	...	५५
मायायां पटवः सर्वे ...	...	६५	ये शान्तदान्ताः श्रुति० ...	...	६५
मार्यमाणस्य हेमाद्रिम् ...	...	७१	येषां कम्पितमन्तरात्मभिरपि ...	...	८
मिच्छत्तं वेद्यतिगं ...	...	६८			

येषां वितैः प्रतिपदमियम् ...	५०	विवेकः संयमो ज्ञानम् ...	७३
ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादि० ...	६५	विश्वामित्रपराशरप्रभृतयः ...	१९, ५८
यो दद्यात् काञ्चनं मेरुम् ...	६६	बुच्छिन्ने वि य तित्थे ...	१०५
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा ...	६६	वृषभान् दमय क्षेत्रम् ...	७५
व्यापिद्धा रुदती मुखं च ...	९०	वैरिवारणदन्ताग्रे ...	५१
रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा ...	६२	शक्तौ हनुमान् यदवन्धयत् ...	९७
रवेरेवोदयः श्लाघ्यः ...	५६	शमसंवेगनिर्वेदा० ...	७१
रसोद्भवाश्च भूयांसः ...	७३	शय्यां शाद्वलमासनम् ...	५४
राजप्रतिग्रहवग्धानाम् ...	५९	शय्यां शैलशिलागृहम् ...	५७
राजा लुठति पादाग्रे ...	९५	शंका कांक्षा विचिकित्सा ...	७१
राज्ञः प्रतिग्रहो घोरः ...	५९	शाकिनी मांसभक्षी च ...	७३
राया अमञ्च सेट्टी ...	१, ३९	शाखं सुनिश्चितधिया ...	५२
रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि ...	८८	शीतांशुवपुमारसंभृतरसं ...	८
लच्छि वाणि मुहकाणि ...	२३	शुक्रशोणितसंभूतम् ...	७३
लज्जां गुणौघजननीम् ...	५६	शुनकीर्गर्भसंभूतः... ...	६४
लच्छि वाणि मुहकाणि ...	१०८	शूरोऽपि शीलसंपन्नः ...	६४
लेखडमलेखडं वा ...	८२	शृङ्गारमदनोत्पादम् ...	६९
लोह्या वेह्या चैव ...	७८	शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकाराः... ...	६, ४९
लोए अच्छिज्ज अभिजो ...	७८	शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा ...	६१
लोए असंखजोयणमाणे ...	८०	श्रीचौलुक्य ! स दक्षिणस्तव ...	१०७
लोए वेए समये निञ्चो ...	७८	श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्या० ...	९५
लोगागासपण्से ...	८०	श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः ...	१०९
वक्षोऽथ कुक्षिर्नखनासिका० ...	४८	श्रीहेमसूरिप्रभुपादपद्मम् ...	१०९
वचोभिरुच्यते सर्वैः ...	८९	श्रूयते सर्वशास्त्रेषु... ...	६६
वर्जोमि त्ति परिणओ ...	८९	श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति ...	१०६
वसहीसयणासणभत्त० ...	७६	श्रोतव्ये च कृतौ कर्णौ ...	६४
वसुदेवसुतो विष्णुः ...	६२	श्रानगर्दभचाण्डाल० ...	३, ४६
वाक्येनैकेन तद् वच्मि ...	६८	श्रानचर्मगता गङ्गा ...	४९
वाङ्मात्रसाराः परमार्थ० ...	६५	षण्ढत्वमिन्द्रियच्छेदम् ...	७२
विगडं विगडंभीओ ...	८२	सउ चित्तहं सट्टी... ...	४९
विदलयति कुबोधम् ...	६५	सकृदेव भुज्यते यः ...	७२
विना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यः ...	५८	स कौवेरीमा तुरुष्क० ...	१३७
विनीतः स्थूललक्षश्चा० ...	५३	सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्या ...	८८
विमानोद्यानवाप्यादौ ...	६९	सगडहहसमभोमे... ...	७६
विरतिः स्थूलहिंसादेः ...	७९	सज्जाठाणं पमुत्तूणं ...	८६
विवदन्ति परमं ब्रह्म यत् ...	६७	सत्तावरी विराली... ...	७३

सत्यवाक् परलक्ष्मीमुक्	...	९२	सारंगी सिंहशावं स्पृशति	...	५५
सत्यं शौचं तपः शौचम्	...	६१	सावज्जजोगपरिवज्जणट्टा	...	७५
सदा सर्वानृतं त्यक्त्वा	...	६०	साहसि जूतं हल वहद्	...	९९
सदा सर्वं परद्रव्यम्	...	६०	साहारणपत्तेया वणसइ	...	७३
सद्यः संमूर्च्छितानन्त०	...	७३	सिञ्जति जत्तिया खलु	...	८०
सन्तोषः स्थूलमूलः	...	६९	सिद्धं जीवस्स अत्थितं	...	७७
सप्तर्षयोऽपि गगने सततम्	...	९५	सिंहो बली द्विरदशकर०	...	१९, ५८
समोसरण भत्तलग्गह	...	१०३	सुकलत्रस्य संपत्तिः	...	९३
सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणु०	...	७०	सुखशय्यासनं वस्त्रम्	...	६१
सर्वजातिषु चाण्डालाः	...	६०	सुखासेव्यं तपो भीम !	...	४१
सर्वज्ञता नास्ति मनुष्य०	...	५५	सुरगणसुहं समगं	...	८५
सर्वज्ञो जितरागादि०	...	६४, ७०	सृजति तावदशेषगुणाकरम्	...	९७
सर्वज्ञं हृदि संस्मरन्	...	११०	सो होइ सुसुहावेई	...	१६४
सर्वदेवैः परित्यक्तम्	...	७४	सौनिकव्याधकैवर्त०	...	९४
सर्वस्मिन्नणिमादि पङ्कजव्रने	...	४७	स्थाने निवासः सुकलम्	...	९३
सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु	...	८७	स्थितिमासाद्य सिद्धात्मा	...	८५
सर्वाभिलाषिणः सर्व०	...	६५	स्थूलेषु सर्वसत्त्वेषु	...	७१
सर्वेणातीतकालेन	...	८५	स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः	...	७०
सद्यभूअप्पभूयस्स	...	६०	स्नानं मनोमलत्यागः	...	४७
सद्याइं जिणेरभासियाइं	...	८५	स्नानोपभोगरहितः	...	६५
सद्या य कंदजाई	...	७३	स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य	...	८७
सद्ये जीवा वि इच्छन्ति	...	६०	स्वयं कृतार्थः पुरुषार्थ०	...	३५
सद्यो न हिंसियवो जह	...	९७	स्वयंभुवं भूतसहस्र०	...	१४
सस्सकडाहं मज्झे	...	१०६	स्वस्ति श्रीमति पत्तने	...	९६
संक्रोअविकोएहि	...	७८	स्वाङ्गदाहेऽपि कुर्वन्ति	...	९८
संनिधौ निधयस्सस्मै	...	७२	स्वापदि तथा महान्तः	...	३८
संनिहीगिहमित्ते य	...	५९	स्वामिभक्तो जनोत्साही	...	५३
संपत्तौ नियमः शक्तौ	...	४२	हनुलोचनबाहुनासिका	...	४८
संमोहयन्ति मदयन्ति	...	४९	हरिरिव बलिवन्धकरः	...	४३
संवाहणं दंतपहोयणा य	...	५९	हरिणीगर्भसंभूतः...	...	६०
संसइयं मिच्छत्तं जा	...	७१	हंसवाहो भवेद् ब्रह्मा	...	६३
संसज्जइ धुवमेयं...	...	५९	हिअमिअ अफरुसवाई	...	८३
संसत्तमसंसत्ता	...	५९	हिसकोऽनृतवादी च	...	६०
संसार ! तव निस्तार०	...	५१	हीनं संहननं तपोऽति०	...	७०
संसारार्णवसेतवः	...	२८	हेम तुहारा कर मरउं	...	२३, १०८
सामग्गि अभावाओ	...	८०	हेमसूरि मू करि किसिउं	...	९०

कुमारपालचरित्रसङ्ग्रहान्तर्गतविशेषनाम्नां अकाराद्यनुक्रमणिका ।

अ	आ	इ	उ	ऊ	ऋ	ओ
अच्छचोली [ग्राम]	३	आम्र [नृप]	१२५			
अच्छाविली [ग्राम]	४४	आम्रभट [मंत्री]	२६-२८			
अजयपाल [नृप]	१०८, ११०	आर्यसुहस्ती सूरि [पूर्वधर]	१३९			
अजयपुर [नगर]	७, ५०	आलिग [प्रधान]	१५, १६, ४३, ४४, ५३, ८९			
अजितदेव सूरि	१३५	आलिगवसहिका	८७, ९५			
अणहिल [गोप]	३६	आवश्यकचूर्णि [ग्रंथ]	७५			
अणहिल, -पत्तन, -पुर, -वाडयपुर	१, ९, २१, २४, २८, ३६, ३८, ३९, ४२, ६४, ११४	आशाक [भिल]	३९			
अपरान्त [देश]	१४०	आशापल्ली [ग्राम]	३९			
अभय [मंत्री]	९५	ईश्वरवणिक्	११, ४४			
अभयकुमार [सा०]	१२६, १२७, १३६					
अभयसिंह सूरि	११२	उच्चनागरिका [शाखा]	१३९			
अमलस्वामी	३२	उच्चा [नगरी]	१११			
अमृतसागर [सरोवर]	४	उज्जयन्त [तीर्थ]	२०, ६२, ११६, १२३-१२५			
अम्बड [दण्डनायक]	१३३	उज्जयिनी [नगरी]	५, ७, ११, १३, १४, ४७, ५१			
अम्बिकादेवी	३९	उज्जिन्त [तीर्थ]	११६			
अर्धाष्टम [देश]	१८, ८६	उड़ीयान [देश]	५४			
अर्बुद [गिरि]	१७, ५३	उदयण } [अमात्य]	३, ११, १५, १८, १९, २५, २६, ४५, ५३, ५७, ७६, ८६, ८७, ९२, १००, १०७, १२३			
अवन्ती, -न्तिका [नगरी]	२, ३, ४३-४५	उदा }				
अष्टादशमण्डल [देश]	१११	उदयनचैत्य, -विहार	४५, १०१			
अंजणसिला	१०६	उदयपाल [नृप]	९७			
आ		उदयमती [राज्ञी]	३७, ३८			
आचाराङ्गनिर्युक्ति [ग्रंथ]	१०४	उदायन (उदयन) [नृपति]	१३८			
आछउली [ग्राम]	१०	उन्दिरवसति	९५			
आणंद [सा०]	१३१	उलं(रं)गलपुर	९१, ९३			
आनाक [नृप]	९८, ९९					
आभड [श्रेष्ठी]	९६, १०६	ऋपिशृंग [पर्वत]	६०			
आम [सूरि]	३, ४५					
आमिग [पुरोहित]	१९, २३	ओ				
आम्बड [सचिव]	१७, ४५, ५६, ५७, १००-१०२, १०८	ओढर [श्रावक]	९१, ९२			
		ओढरवंश	९३			

क

कच्छ [देश]	३७, १११	कान्ती, -०पुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९
कच्छप [नृप]	३३	का(क)न्यकुब्ज [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कण्ठेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कान्हडदेव [नृप]	५२
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामदेव [सा०]	१३१
कण्णदेव (कर्णदेव) [नृपति]	११४	कामन्दकी [शास्त्र]	२८
कड्ड }		कामरूप [देश]	७, १४, ५१
कड्ड्या } [वणिक्]	३, ११, ४५	कामलता [राजकुमारी]	३७
कनाली-सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामसत्थ [शास्त्र]	१३८
कन्यकुब्जपुर	६, १४, ५०	कामाक्षा, -०क्षीदेवी	७, १४, ५१
कन्यकुब्जेश	४८	कालंबिणी [नदी]	५६
कपदी [भांडागारिक]	१०६	कालुम्बिनी [नदी]	१७
कपदी [अमाल]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	कालुंभार [वन]	३६
कपदी [सा०]	९०	काशि } [नगरी]	६, २२, २८, २९, ५०
कपिल [ब्रह्मर्षि]	२४	कासी }	
कपिलकोट [ग्राम]	३७	काश्मीर } [देश]	५४, ८७
करणमेरुप्रासाद	९९	कास्मीर }	
करम्बावसति	९५	कीर [देश]	१११
करम्भचैत्य	२२	कीर्त्तिपाल, -०र्त्तिपाल [राजकुमार]	२, ९, ५३
करोटक }		कीर्त्तिराज [नृप]	३७
करौटक } [ग्राम]	३, १०, ४४	कुङ्कण [देश]	१७, २८, ३१
कर्ण, -०देव, -०भूपति	१, २, ९, १०, २४, ३७, ४०, ४३, १०६	कुङ्गेश्वर [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्णमेरुप्रासाद	५७, ९६	कुमार, -०ड	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२, ३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०-५२, ५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७२, ७५, ८५, ८९, ९०, ९३-९६, ९८-१०२, १०८, ११०-११५, ११८, १२०-
कर्णविहार	४०	कुमार, -०पाल	१२४, १२८, १३३-१३५, १३८, १४०
कर्णाट [देश]	३२, ३३, ३८, ५४, १११	कुमारपालदेव	१४०
कर्णादित्य [राजकुमार]	३६	कुसर [माण्डलिक]	२९
कर्णावती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुसरगिरि	९४
कर्मग्रन्थ [शास्त्र]	८४	कुसरविहार }	११०, १२१, १२२
कलहपञ्चानन [गज]	१६, १९	कुमारविहार }	
कलि [युग]	९६	कुमारग्राम	८८
कलिकालसर्वज्ञ [विरुद्ध]	३५, ९२, ९५, १०२	कुमारपाल [नाणक]	४
कल्याणकटक, -०पुर [नगर]	४, १२, ३२, ३५, ४६	कुमारपालेश्वर [प्रासाद, चैत्य]	५, १३, ४७
काकरग्राम	३६	कुरु [देश]	५५, १४०
काञ्चीपुरी [नगरी]	४	कुसावर्त्त [देश]	५५
कातन्न [व्याकरणग्रन्थ]	४१		
कादम्बिनी [नदी]	१७		

कृतपुण्यक [राजा]	८९	गूर्जर, -धरा	१, ३, ४, १२-१५, १७,
कृष्णनृप	८९	गूर्जरधरित्री, -देश	२०, ३०-३२, ३५, ३६,
कृष्ण, -देव, -भट, -भटदेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३,	गूर्जरात्रा	४६, ९८, ९९, १११,
	५१, ५२, ५४	गूर्जर	१३७
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, -राधीश, -श्रेष्ठ, -श्रेष्ठर [नृप]	८, १६,
केकेयी [राजा]	३१		२०, २९, ३०, ३८
कोटिक [गण]	१३९	गूर्जरेन्द्रपुर [नगर, -पाटन]	१३६
कोडिसिला	१०६	गोमती [दासी]	९३
कोलम्ब	[नगर]	गौर्जर	९
कोलम्बपत्तन		गौडदेश	८८
कोलम्बस्वामी [शिव]	४	गौडदेशीय	४१
कोलापुर	}	घ	
कोलापुर		घण्टसिला	१०६
कौणिक [नृप]	३१	च	
कौकण [देश]	५६, १०१, १११	चंगदेव [सा०]	११७
कौकणदेशीय	५५	चब [सा०]	११७
क्षेमराज [नृप]	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चण्डप्रद्योत [नृप]	२४
ख		चन्द्र [कुल; गच्छ]	१३७, १३९
खस [देश]	५४	चन्द्रग्रह [गणि]	९१
खंभतित्थ [नगर]	११७	चन्द्रादित्य [राजकुमार]	३६
खिहुरग्राम	८८	चाचिग [व्यवहारी]	१८, १९, ८६, ८७
खेमकीर्ति [गुरु]	११२	चान्द्र [व्याकरण]	४१
खेमराज [नृप]	११४	चोडडा	[वंश]
ग		चापोत्कट	
गंगा	१२१	चामुण्डराज	[नृप]
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चामुण्डराज	
गर्जनपुर [नगर]	९४	चामुण्डा [देवी]	१८, ८६
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	चारण [जाति]	२९
गंगातट [प्रदेश]	५४, ८९	चालुक्यवड (चालुक्यपति)	२७
गिरिनयर [तीर्थ]	१२३, १२४	चाहड [मंत्री]	१०२
गुज्जर [देश]	११४, ११८	चाहड [मंत्रीपुत्र]	१५, ४५
गुज्जरराज [गूर्जरराज]	२९	चाहड [राजकुमार]	१६
गुणचन्द्र [गणि]	१३५	चाहड [सुभट]	९९
गुणचन्द्र [सूरि]	१०८	चाहिणि	[श्राविका]
गुणसेण सूरि	११७, १३९	चाहिणीदेवी	
गुणसेन सूरि		चाहुमान [वंश]	९८

चांगदेव	१८, १९, ८६, ८७	जाङ्गल [देश]	१११
चित्रकूटदुर्ग, -०कूटनग,	२-६, १०, १६, २९,	जालंधर [देश]	५४, १११
-०कूट, -गिरि, -शैल,	४४, ४७-४९, ५३, ५४	जांवाक [वणिक्]	३६
-०पुर		जीर्णप्राकार (जीर्णदुर्ग) [स्थान]	२५, १०७
चित्राङ्ग		जैनेन्द्र [व्याकरण]	४०
चित्राङ्गद } [नृप]	५, ६, १४, ४७-४९	ज्ञानचन्द्र [मुनि]	११२
चूडामणि [शास्त्र]	८९	झ	
चेदि [देश]	१४०	झोलिकाविहार	२४, १०७
चैत्रगच्छ	११२	ठ	
चालुक्य	[वंश] १६, २५, ३०, ३२, ३५, ३६,	ठाणयपगारण [ग्रन्थ]	११७
चोलुक	४१, ५२, ५५, ५६, ९८-	ड	
चौलुक्य	१००, १०७, ११०, ११४, १४०	डाहलदेश	२४-
चौलुक्यचक्रवर्ती	९२	डाहलदेशीय	१०६-
छ		डांगुरिक	
छड्ड [श्रेष्ठी]	१३१	डांगुरिका } [ग्राम]	३, १०, ४४
छत्तसिला		डिंडियाणय [पुर]	११६-
छत्रशिला	२५, १०६	त	
छाडक [श्रेष्ठी]	१०७	तिलंग [देश]	५४, ९१
ज		तिहुणविहार [चैत्य]	१२१
जगझंपणु	११४	तिहुयणपाल [नृप]	११४
जगड [श्रेष्ठी]	१०७	तुम्बवन	१३९
जम्बु		तुरुष्क [जाति]	५७-
जम्बू } [कैवली]	९१, १३९	त्रिपुरुष [जटाधारी]	१०-
जम्बुदीव [क्षेत्र]	११४, १४०	त्रिपुरुष [प्रासाद]	२, ४३
जयकेशी [नृप]	३८, ९१	त्रिपुरुषमठ	१७-
जयचन्द्र [नृप]	९३, ९४	त्रिभुवनदेव, -०पाल [नृप]	२, ९, १०, ३१, ३३,
जयतचन्द्र [नृप]	१६		४३, ५७, ९२
जयता, -०क [नृप]	९१, ९२	त्रिभुवनपालविहार	१०१
जयतिलक [मुनि]	११२	त्रिषष्टिचरित	
जयनाम [राजकुमार]	५०	त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित } [ग्रन्थ]	२१, ५७, ९३
जयपुर [नगर]	१४, ५०, ९१	द	
जयसिंह	२, ९, ३८, ३९,	दक्षिण [देश]	५४
जयसिंहदेव	४३, ९१, ९२	दङ्क [राजकुमार]	३६
जयसिंहदेव	११४, ११८	दत्त [नृप]	१०५
जयसिंहमेरु [प्रासाद]	७, १५, ५१,	दधिस्थलिक	
जसभट्ट [नृप]	११५, ११६	दधिस्थली	
जसमित्र	१०५	दधिस्थलीका } [ग्राम]	२, ९, १०, ४३
जसवर्मा [नृप]	२, ४३		

दयावर्द्धन [गुरु]	११२	न	
दशपुर [देश]	५, १४, ४७	नन्दीर [सार्धचाह]	९१
दशरथ [नृप]	३१	नर्मदादेवी	२७, १०१
दशार्ण [देश]	५५	नर्मदानट [प्रदेश]	८९
दनामंढव	१२३	नल [नृप]	८९
दीप (द्विती ?) [नगरी]	१११	नवहरीपक [देश]	७, १४, ५०
दीपक [तिज]	८९	नवनन्द [नृप]	५०
दुर्लभराज	४३	नटप [नृप]	२२, ९६
दुर्लभराज } [नृप]	३७, ११४	नंदीमूरि	१०५
देवचन्द्र		नागझुण [भिक्षु]	१२४
देवचन्द्र सूरि } १९, २३, ८६, ९८, ११७, ११८, १३९		नागपुर [नगर]	२९, ३०, ८७
देवचन्द्राचार्य }		नागश्रेष्ठी	१०६
देवपनाय [चैत्य]	११४	नागलथि [गुरु]	१२४
देवेन्द्र सूरि	८८	नागार्जुन [भिक्षु]	१०५
देवपत्तन [नगर]	१, २०, ३८, ६२, ९१	नागेन्द्रपत्तन [नगर]	५१
देवपाल [राजकुमार]	४३	नाभाक [नृप]	२६, ९६
देवप्रसाद [राजकुमार]	२, ९, ४३	नायक	३२
देवभद्र [गणि]	११२	नारद	९६
देवशोध [योगी]	३०	नेमि } [सा०]	११७, १२६, १३६
देवयोधि [द्विज]	८९, ९०	नेमिनाग }	
देवलपाटक [ग्राम]	११२	प	
द्वाराश्रय [महापाठ्य]	४१, १४०	पट्टाण [नगर]	१२४
ध		पउमनाहतिथ	१०५
धणमिस्त	१०५	पञ्चसूरि	११६, ११७
धनदेव [श्रेष्ठी]	८७	पञ्चलकूट	१०६
धनेश्वर, -० सूरि १, ३८, ३९, ११२		पतीयाणग्राम	६२
धन्वुक		पत्तन [अणहिलपुर पत्तन] १, २, ७, ९, १०, १४, १७, १८,	
धन्वुकपुर } [नगर]	१८, २४, ८६,	२०, २२, २३, २६, २७, ३६-३८, ४०,	
धन्वुक	१०७, ११७	४२, ४३, ५१, ५३, ५५, ५७, ५९, ८६,	
धन्वुक		८९, ९०, ९८, १००-१०२, १०८, १३८	
धम्मवियट	१०५	पद्मचन्द्र [मुनि]	११२
धर्मदेव [मुनि]	११२	पद्मानाभ [जिन]	९२
धर्मशेखर [सूरि]	११२	पद्मनृप	५४
धारिणी [राज्ञी]	९२	पद्मपुर [नगर]	५४
धारु [श्रेष्ठिनी]	१०७	पद्मावती [राज्ञी]	३१, ५४
		पद्मी [श्राविका]	१३६

परमश्रावक [विरुद]	८५	प्राग्वाटान्वय	१०७, १३५
परमार [वंश]	३७	प्रीमलदेवी	[राजकुमारी] २, ७, ९, १४, ४३
परमार्हत [विरुद]	८५, १०८, १३३, १३८, १४०	प्रेमलदेविका	
परशुराम [विप्र]	२, ४०,	प्रेमलदेवी	
परशुराम [श्रेष्ठिपुत्र]	३९	फूलहड [गोप]	३७
पराशर [ऋषि]	१९, ५८, ८९	व	
पर्वत [देश]	५४	बकुलदेवी [गणिका]	३७
पल्लीकोट [नगर]	९९	बप्पभट्टि, -०हट्टि [सूरि]	३, ४५
पंगुराज [विरुद]	९३	वर्करी, -०र्करी [गणिका]	६, ४९
पंचनद [देश]	५४	वर्वर, -०र्वरक [भिल्ल]	२, ३९, ४३
पंचासर, -०ग्राम	३५, ३६	बलचंड	२९
पाटलापट्टक [नगर]	४४	बलि [नृप]	४१
पाटलीपुत्र [नगर]	७, १४, ५०	बंवेरानगर	१०२
पाणिनि [वैयाकरण]	४१	बारवई [नगरी]	१२३
पाण्डव [नृप]	८९	बालचंड, -०चन्द्र [चर्मकार]	७, १४, ५१
पाण्डुर [द्विज]	१३७	बालचन्द्र [सूरि]	१०८
पादलिप्तपुर	१००	बाहड, -०देव [मंत्री]	४५, १००, १०२, १०८, ११५,
पादलिप्ताचार्य	१०४, १०५		१२१, १२५
पामारनरिंद	२९	बाहडपुर	१००, १०१
पालित्त [सूरि]	१२४	बाहुलोड [नगर]	३८, ४२
पाहिणी [श्राविका]	१७, १८, ८६	बीज [राजकुमार]	३६
पांचाल [देश]	५५	बुद्धिलिकाघट्ट [पार्वतीयस्थान]	९
पुन्नतल [गच्छ]	११५	बृहस्पति [गण्ड]	२०
पुरिमतालपुर	१०२	बृहस्पति [विप्र]	६२, ६३
पुष्प [नृप]	३३	बोसरि, -०सिरि [विप्र]	२, ३, ५, १०, ११, १४, ४३, ४७
पुर्णतल [गच्छ]	११	ब्रह्मकवि	९६
पेटलापट्ट [नगर]	३, १०	ब्राह्मणवाहक [देश]	५४
प्रभास, -०तीर्थ [पत्तन]	१, २, ९, २९, ३८, ४३	भ	
प्रतापमल्ल [राजवंशीय]	१०६, १०८, ११०	भगवद्गीता [ग्रन्थ]	६६
प्रतिष्ठानपुर [नगर]	५, १३	भद्र [वादी]	६
प्रद्युम्नसूरि	१३९	भद्रबाहु, -०स्वामी [चतुर्दशपूर्वधर]	१०४, १३९, १०५
प्रह्लादन [नृप]	१०६	भद्रिलपुर [नगर]	९२
प्रह्लादनपुर [नगर]	१०६	भद्रेश्वर सूरि	१, २, ३९
प्रभव [पूर्वधर]	१३९	भरत [चक्रवर्ती]	२२, २६, ९६
प्रमिला [राजकुमारी]	५१	भरतक्षेत्र	९२
		भरहसर [चक्रवर्ती]	११३

भरुयच्छ [नगर]	१२४	महिपाल,—हीपाल [नृप]	७,१५,५१,९७
भंसेरी	१११	महीपाल [राजकुमार]	२,९,४३
भारत [देश]	५,१३८,१३९	महुअक [नगर]	१०७
भारती [विरुद]	२८	महेन्द्र [मुनि]	१३५
भारह [देश]	११४	मंडवगढ [नगर]	२९
भीम,—देव,—नरिंद [नृप]	१,९,३७,११४,३८,९७	मागध [देश, जन]	५५
भुवनादित्य [राजकुमार]	३६	मानदेव [सूरि]	१३५
भुवनेन्दुगुरु [मुनि]	११२	माणिक्य सूरि	११२
भूतानन्द [योगी]	५५	माणिभद्र	१०५
भूयरज,—जा	३५,३६	माण्डव्य [ऋषि]	६०
भृगुकच्छ } [नगर]	१७,२७,१०१	मारव [देश]	१११
भृगुपुर }		मालव,—क }	२,९,१८,३७,४३,५७,
भैरवानन्द [योगी]	८९	मालवमंडल }	९१,९९,१११,१४०
भोजराज	३७	मालवीय	९९
भोपलदेवी,—लदेवी [राज्ञी]	२,३,५,९,१४,४३, ४४,४७	माहन [गोत्र]	१०३
म		मुनिचन्द्र [सूरि]	१३५
		मुनिरत्न गणि [मुनि]	११२
मण्डिक [नृप]	८९	मुनिशेखर [मुनि]	११२
मदनपाल [राजवंशीय]	१,३८,३९	मुंज [नृप]	३७
मधुर	११	मुंजाल [मंत्री]	३८
मध्यमापुरी	५,४७,४८	मूलभूपति,—राज,—राज [नृप]	३३,३७,४१,९०, ११४,१४०,९७
मन्नखेड [नगर]	१२४	मूषकविहार	२२
मम्माणी,—यखनी	२७,१०१	मेघघोष [राजा]	१०५
मयणलदेवी,—लदेवी [राज्ञी]	३८,४०,४२	मेडतक [देश]	९९
मरुदेश }		मेदपाट }	
मरुमण्डल }	४,१२,४५,४६	मेवाड }	९९,१११
मरुदेशीय	११	मेरु [गिरि]	२९
मलयगिरि [सूरि]	८८,८९	मोडवासक }	
मलिकार्जुन [नृप]	१७,५५,५६	मोडवासक }	१८,४३
मल्लिनाट,—थ [जनपद]	४,१३,४६	मोडकुल	११७
महणलदेवी	३५	मोडझातीय	८६
महागिरि [पूर्वधर]	१३९	मोडवसति	२
महापुरी [नगरी]	१३९	मोडवसहिका	८९
महाभारत [ग्रंथ]	५९,६५,८७	मोडवासक [ग्राम]	९
महाराष्ट्र [देश]	५४,१४०	मोडवंश	८६
महावीरचरित [ग्रन्थ]	९८	मोडवंशीय	१८
महितट,—हीतट [प्रदेश]	७,१५,५१		

य	ल
यमुना [नदी]	९३
यशश्चन्द्र [गणि]	१८, २७, ५७, १०१
यशोधन [ग्राम]	१०
यशोभद्र सूरि	९१, ९२, ११२, १३९
यशोवर्मा [नृप]	९, ४३,
याज्ञवल्क्यस्मृति [ग्रन्थ]	७३
यूकावसति, -विहार	२२, ९५
योगराज [नृप]	३६
योगशास्त्र [ग्रन्थ]	२१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०
र	व
रघु [नृप]	२२, ९६
रत्नपाल [राजवंशीय]	७, १५
रत्नसागर सूरि	११२
रत्नसिंह [मुनि]	११२
रत्नाकर सूरि	११२
रत्नादित्य [राजकुमार]	३६
रणपुर [नगर]	११५
राका } [गच्छ]	३१, ३२
राकाङ्क }	
राज [राजकुमार]	३६, ३७
राजगृह [नगरी]	७, १४, ५०, ७६
राजघरट्ट [विरुद्ध]	१०२
राजपितामह [विरुद्ध]	२७, ५५, ५७, १०१
राजविहार	४२
राणिग [नृप]	१२५
रामचन्द्र [नृप]	५, १४, २८, ४७, ६३, १०८
रामदेवप्रशस्ति	५४
रामसैन्य [नगर]	९८
रायविहार [चैत्य]	११८
रावण [नृप]	८९
रुद्रमहालय [प्रासाद]	४२
रैवय } [पर्वत]	१, २५, ३९, ६३, ८८, १००,
रैवत, -ष्क }	१०७, ११६, १२३, १२४
रैवताचल }	८८, १०७
रैवतादेवता }	
लक्षराज [नृप]	३३
लक्ष्मीश्री [साध्वी]	३, १०, ४४
लाखाक [नृप]	३७
लाट [देश]	२, १०, २८, ४४, ५४, १३७
लीलादेवी [राजकुमारी]	३७
लील [राजकुमारी]	३३
वज्रदेवी [गणिका]	३७
व(च)जलिग [महामात्र]	१५, १६
वज्र [शाखा]	१३७, १३९
वज्रसूरि	१३९
वज्रसेन [मुनि]	११२
वज्रस्वामी [पूर्वधारी]	१०४, १०५
वटपद्रक [नगर]	३, ११, ४५
वडियार [देश]	३५
वनराज [नृप]	३५, ३६
वराहगुप्त [राजपुत्र]	४९
वर्धमान [गणि]	१३५
वर्धमानपुर	२५
वल्लभराज, -हराज [नृप]	३७, ११४
वशिष्ठ [ऋषि]	६०
वागड [देश]	११५
वाग्भट्ट, -देव [महामात्र]	१५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
वाग्भटपुर	२६, २७, ३१
वाणारसी [नगरी]	१४, १६, ५५, ९३
वामनखली [नगरी]	१, ३९
वामराशि [विप्र]	२२, १०२
वामराशि भरडक	९६
वायडकुल	१२१
वायडीय [मंदिर]	४५
वाराणसी [नगरी]	१६
वाराहगुप्त	६
विकमराय	५, ६, ११, १४, १९, २६,
विक्रम, -नृप, -मादित्य }	४७, ६१

विग्रह,—राज [नृप]	२९,३०	शाकम्भरी [देश]	२९,९८,९९
विचारचतुर्मुख [विरुद]	२८	शान्तिचरित [ग्रन्थ]	१३९
विजयचन्द्र [मुनि]	११२	शान्तिपर्व [ग्रन्थ-अध्याय]	५९
विजयपाल [नृप]	७,१४,५१	शालिमद्र [श्रेष्ठी]	५०
विजयसिंह-सूरि	१३५	शिवपुराण [ग्रन्थ]	६२
विजया [राज्ञी]	३८	शील[गुण]सूरि	३५,३६
विदेह [क्षेत्र]	५५	शुभकेशी [मुनि]	३८
विद्याप्राभृत [ग्रन्थ-विभाग]	१०५	शुक [मुनि]	६०
विनीता [नगरी]	१०२	श्यामल [महामात्र]	९९
विन्ध्य } [गिरि]	१५,५४,५७	श्रावकप्रज्ञप्ति [ग्रन्थ]	७५,१०३
विन्ध्याचल }		श्रीकान्त [नृप]	५१
विमलवाहन [नृप]	१०५	श्रीदेवी	३६,१३६
विमलाचल [शत्रुञ्जय]	२६	श्रीपर्वत [देश]	८९
विश्वामित्र [ऋषि]	१९,५८,८९	श्रीपाल [कवि]	१०६,१३५
विश्वेश्वर [कवि]	२८	श्रीमाल [वंश]	४५
वीतभय,—पत्तन,—पुर	२४,७६,९८,१३८	श्रेणिक [नृप]	८९,९५
वीतरागस्तव [स्तोत्र-ग्रन्थ]	२९	स	
वीसल,—देव [नृप]	२९,३०	सउंराक [कुलाल]	१००
बुद्धलिका [स्थान]	२	सज्जन [कुलाल]	२,३,५,१०,१६
वैभारपर्वत,—गिरि	७,१४,५०	सज्जन [दंडनायक]	१,३९,४०,४७
वैरसिंह	३६	सचुंजय [महातीर्थ]	१२३-१२५
व्याघ्र [भरटक]	९९	संतिजिणचरित [ग्रन्थ]	११७
व्याघ्रराज [सेवक]	९८	सपादलक्ष [देश]	२२,२९,३०,५४,९९, १०२,१११
व्यास [ऋषि]	६०,६६	सपादलक्षीय	१५,१६
शकुनिकाविहार }		संपइ } [नृप]	२१,११३,१२२,१३९,१४०
शकुनीचैत्य }	२६,२७,१०१	संप्रति }	
शकावतार [तीर्थ]	५०	संभूत [पूर्वधर]	१३९
शतानन्द [नृप]	९२	समर [नृप]	१००
शत्रुञ्जय [तीर्थ] २०,२४-२६,४०,६२,१००,१०४, १०५,१०७		सर्वार्थ,—योगी,—सिद्धि	४,११,४५,४६
शत्रुञ्जयकल्प [ग्रन्थ]	१०४	सबदेव [श्रेष्ठी]	१२१
शम्भलीश [नृप]	६,४८,४९	संबदेव "	"
शय्यभक्त [पूर्वधर]	१३९	संसुर [नृप]	२५
शलाकापुरुषचरित [ग्रन्थ]	१४०	सागर [वंश]	५३
शाकटायन [व्याकरण]	४१	साजण	२९
		सामन्तसिंह [नृप]	३६,३७
		सामन्तमण्डलीसत्रागार [विरुद]	१०२

सामल [महामात्र]	१६, ९९	सोमनाथ	
सिन्धु [देश]	१५, ५४, ५७, ७६, १४०	सोमेश	१, २, ४, ९, १३, १९, २१, २२,
सिद्धपाल, -०वाल [कवि]	१०६, १२५, १२६, १३३, १३५	सोमेश्वर	२८, ३८, ४२, ४३, ६१, ६३
सिद्धपुर [नगर]	४२, ११८	सोमपत्तन (प्रभासपत्तन)	६२
सिद्धनरेन्द्र, -०नृप, -०भूपति	[विरुद्ध] २, ३, ७, ९-११, १४, १५,	सोमदेव [मुनि]	८७
सिद्धभूपाल, -०भूमर्त्ता, -०राज	२२, ४०-४३, ४५, ५१, ८९, ११८, १४०	सोमप्पह, -०प्रभ, -०प्रभाचार्य [सूरि]	१२०, १३१, १३४, १३५
सिद्धराजेन्द्र, -०राट्ट, -सिद्धराय		सोमादित्य [राजकुमार]	३६
सिद्धाधिप		सोल, -०क	[गन्धर्वराट्ट] १६, १७,
सिद्धेश्वर		सोलाक	५२, ५३
सिद्धविहार [चैत्य]	११८	सोला [मन्त्रिपुत्र]	४५
सिद्धसेनदिवाकर [सूरि]	५, १३, ४७	सौराष्ट्र [देश]	१००, १०१, १३७
सिद्धहेमचन्द्र, -०वागरण [ग्रन्थ]	२, ९, ४१, ४१, ११८	सौराष्ट्रिक	१०७
सिद्धेश्वराचार्य	११	सौवीर [देश]	५४, ७६
सिरिदत्त [गुरु]	११५, ११६	स्तम्भतीर्थ [नगर]	३, ११, २२, ४४, ५३, ८७, ९५
सिरिप्पभा [आर्या]	१०५	स्थानकवृत्ति [ग्रन्थ]	१३९
सिरिमाल [वंश]	१२१, १२६	स्थूलभद्र [पूर्वधर]	१३९
सीता [राज्ञी]	४, ४६	स्थूलभद्रचरित्र [ग्रंथ]	८९
सिन्धु [नदी]	११४		
सुप्रतिबुद्ध [पूर्वधर]	१३९	ह	
सुमति [सूरि]	३१	हम्मीर [नृप]	२९
सुमंगला	११५	हरिश्चन्द्र	१३६
सुरसेण [नृप]	१८५	हंस [वणिक्]	१०७
सुरङ्ग	१, २३, २५, ३६,	हिमाचल [पर्वत]	५४
सुराष्ट्र, -०ष्ट्रा, -०ष्ट्रामण्डल	३९, ५४, १२३,	हेमकुमारचरित्र [ग्रन्थ]	१३५
सुराष्ट्रदेश	१२४, १२५	हेमकुम्भ [मुनि]	११२
सुस्थित [पूर्वधर]	१३९	हेमखड [स्थान]	१०९
सुहस्ती [पूर्वधर]	१३९	हेमगर्ता	३३
सूरसेन	५५	हेमडसेवड	९७
सूरि दुष्पसह [मुनि]	१०५	हेम	
सेणिय [नृप]	११३	हेमगुरु	२, ३, ९, ११, १७-२५, २७, २८,
सेतुबन्ध	५४	हेमचंद	३१-३३, ३५, ४०-४२, ४४, ४५,
सेरीसकग्राम	८९	हेमचंद्र	५३, ५७, ६१-६३, ६५, ८६-९०,
सेवड हेमड	२२	हेमचन्द्रप्रभु	९२, ९३, ९५, ९६, ९८, १०१-
सैन्धव [देश]	१११	हेमचन्द्राचार्य	१०४, १०६-११४, ११८, १२०,
सैन्धवा, -०देवी	२७, १०१	हेमसूरि	१२२, १२४, १२५, १३३-१३४,
सैरन्ध्र [राज्ञी]	९७	हेमाचार्य	१३५, १४०
सोमचंद्र [मुनि]	११७	हेमव्याकरण [ग्रन्थ]	४१

